2024-yil. 8-son

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

Til va adabiyot.uz

«Til va adabiyot – Преподавание языка и литературы – Language and literature teaching» (e-mail:tilvaadabiyotuz@gmail.com) https://oak.uz/pages/4802

“So‘nggi qo‘ng‘iroq” hayajoni

25-may - respublikamiz umumiy o‘rta ta’lim maktablarida «So‘nggi qo‘ng‘iroq» sadolari ostida yetuklik shahodatnomalarini olgan bitiruvchilar yorug‘ istiqbolga odim qo‘ydilar.

2024-YIL 8-SON

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

Til va adabiyot.uz

M U N D A R I J A

Dolzarb mavzu

Maksuda Badalova. Ta'lim klasterining asosiy xususiyatlari.....3
Aziza Mamatova. Maktabgacha yoshdagi duduqlanuvchi bolalar nutqini innovatsion usullar vositasida rivojlantirish.....6
Qahramon Ismoilov. Yaponiya oliygohlari o'tmishi va oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifati.....9

Ilg'or pedagogik texnologiyalar

Nurjan Abduvalitov. Adabiy ta'lim jarayonida qiyosiy tahlil metodidan foydalanish.....11
Gulbaxar Tavaldiyeva. O'zbek tili darslarida ixtisoslik matnlari bilan ishlash amaliyoti.....14
Nargiza Xidoyatova. Yuqori sinf o'quvchilarida shaxsiy mobillikni rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari.....18
Mohro'y Muxtoriy. Boshlang'ich ta'limda STEM texnologiyasi asosida o'quvchilar nutqini o'stirishning yo'llari.....21
Mahmuda Tadjibayeva, A.X. Boboyev, Maftunaxon To'lqinova. Masofaviy ta'lim afzalliklari.....23
Sabohat Urazboyeva. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalash usullari.....26
Go'zalxon Yoqubjonova. Integratsion ta`lim muhitida boshlang'ich sinf o'qish darslari metodikasini takomillashtirish.....28
Saxob Karimov. Musiqa darslarini xalqimiz o'tmish tarixi bilan o'zaro bog'liqlikda tashkil etish yo'llari va mexanizmlari.....30
Nilufar Xudoyberdiyeva. Texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarini o'qituvchilikka tayyorlashda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarning dolzarbligi.....32
Lobar Mamatkulova. Aqli zaif o'quvchilardagi tizimli nutq buzilishlarida olib boriladigan logopedik ish.....34
Мохинахон Журазода. Универсальные учебные действия: современный подход к развитию познавательных способностей учащихся.....36
Diana Ruzmetova. Grammar instruction through gamification and digital technologies.....39
Elyor Imomov. Modern trends in the study of professional speech and professional vocabulary.....41
Nafisa Kobilova. The implementing of imitation technique in teaching english pronunciation.....43
Said-Fozilxon Akmalxonov. Encouraging students engagement in learning english grammar through digital technologies 46
Firuza Turopova. Communicative competence and its function to teach the students according to the speaking and listening skills.....49
Go'zal To'rayeva. Theoretical issues of improving the communication skills of higher education students using cultural and pragmatic aspects based on innovative technologies and interactive methods.....50
Sevara Davronova. E-tandem: innovative method for enhancing students writing skills.....52

Tilshunoslik

Zebo Abduqodirova. Zamonaviy terminologiyaning dolzarb masalalari.55
Гульмира Мамаджанова,

Bosh muharrir

Nargiza BERDIYEVA

Tahrir hay'ati:

Dilshod Kenjayev
Nizomiddin Mahmudov
Yorqinjon Odilov
Jabbor Eshonqulov
Baxtiyor Daniyarov
Abdurahim Nosirov
To'lqin Saydaliyev
Barno Buranova
Zulxumor Mirzayeva
Qozoqboy Yo'ldoshev
Bahodir Jovliyev
Salima Jumayeva
Qayum Baymirov
Manzar Abdulxayrov
Alijon Safarov
Madina Nuriddinova
Latifa Xudayqulova
Barno Kadirova
Nargiza Mirzayeva
Guli Shukurova
To'maris Butunbayeva
Ramziddin Abdusatorov
Okila Turakulova
Yuldosh Raxmatov
Ramziddin Abdusatorov
Feruza Manukyan

Axborot hamkorimiz:

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

Muharrirlar:

Bibimaryam RAHMONOVA
Oydin SHUXRATOVA

Sahifalovchi:

Mahliyo ABDUQODIROVA

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri
Matbuotchilar ko'chasi 32-uy.
Telefon: (98) 121-74-16,
(71) 233-03-10, (71) 233-03-45,
(71) 233-03-67.
e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com

Ilmiy-metodik elektron jurnal

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayasatining 2023-yil 3-iyundagi 338/6-sonli qarori bilan Filologiya hamda Pedagogika fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari (PhD, DSc) asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrdir.
https: //oak.uz/pages/4802

Рафик Джагаспанян. Фреймы и концепты в лингвистике: взаимодействие и влияние на когнитивные процессы.....57
Madina Xolmurodova. Turli tizimli tillarda fonetik sath tadqiqi.....60
Kamolaxon Oripova. "O'xshatish" qo'llanilgan badiiy matnlarda antonimlarning lingvokulturologik tahlili.....63
Gulabza Daminova. Tilshunoslikda konseptning tavsiflash usullari va uning strukturasi.....65
Dilshodjon Tirkashev. Metonymy as an image-bearing device in fiction.....66
Mukhabbat Yusupova, Fazilat Jumanova. The importance of l1 in learning language through translanguaging.....68
Mekhriban Alimbetova. Strategies for building lexical competence.....70
Muqaddas Jo'rayeva. Word-formation as an object and subject of study.....72
Ziyodbek Juraev. General investigation of numerative phraseological units in english.....74

Adabiyotshunoslik

Shahlo Hojiyeva. Cho'lpon ijodiga Thakurning ta'siri.....77
Gulchehra Keldiyorova. She'riyatda allyuziv birliklarning qo'llanilishi.....79
Rayhonoy Saidova, Mohinur Ahmadova. Hazil she'rlarning poetik ifoda usullari.....81
Ra'no Hakimjonova. Cho'lpon va Shavkat Rahmon ijodida ijtimoiy motivlar.....83
Hafiza Aslanova. Alisher Navoiy ijodi va hikoyat janri.....86
Anvar Yokubov. The Diachronic and Synchronic Approachs to Studying Polysemy.....88
Nargiza Yuldashova. The basic notions of cognitive linguistics.....89
Arofat Ne'matova. Cross-cultural analysis of the concept "moon".....91

Tadqiqot

Yulduz Abdulhakimova. Alisher Navoiy va Muhammad Fuzuliy "Layli va Majnun" dostonlarining kompozitsion xususiyatlari.....95
Nilufar Namazova. Farg'onadagi ilk milliy gazeta – "Sadoyi farg'ona" gazetasi.....98
Inamjan Madiyarov. Tez aytish – bolalar o'yin folklori janri sifatida.....99
Nafosat Oromova. Adabiy ta'limda badiiy asar tilini o'rganish.....102
Feruz Rajabov. Poetik omonimlar va ularning lingvopoetik xususiyatlari.....105
Saodat Muminova. Abdulla Oripovning tabiat hamda insonga munosabatidagi o'ziga xoslik.....107
Yoqutxon Erkaboyeva. Gonzo jurnalistikasining shakllanishida "yangi jurnalistika"ning o'rni.....109
Shoxida Sadullayeva. Diplomatik diskurs va uning xususiyatlari.....112
Ma'rufxon Komilov. Past chastotali infratovush to'lqinlaridan qurol sifatida foydalanish.....116
Guli Shukurova, Joziba Idrisxonova. Hayot bilan hamnafas publitsistika.....119
Yulduz Eshmatova. Ijodkor konsepsiyasida – ayol obrazi.....121
Anorxon Mamatova. Milliy- madaniy so'zlar aks etgan lug'atlarni tuzish mezonlari.....122
Nigora Jo'ranazarova. Xudoyberdi To'xtaboyev asarlarida metafora va metonimiya hodisasi.....126
Elnoza Qudratov, Qaxramon Boboqulov. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini o'zbek mumtoz musiqasi bo'yicha kasbiy faoliyatga tayyorlash muammolari.128
Umidjon Axmedov. Matn yaratilishini diskursiv faoliyatining bir turi sifatida talqin qilish ushbu hodisaning dinamik xususiyatlari.....130
Sohila Aminova. Xalq og'zaki ijodi (epos) da qahramonlik konsepsiyasining ifodalanishi.....132
Sohiba Arzikulova. Cho'lponning kichik nasriy asarlarida millat taqdirining aks ettirilishi.....134
Ruqiya Xusanova. G'arb badiiy ijodida mif.....136
Nargiza Nematova. Oliy ta'lim muassasalarida rus tili fanining o'qitish holati va zaruriyati.....138
Dilorom Adilova. O'zbek va rus tillaridagi she'riy matnlarda "ayol" shaxsiy fazilatlarini ifodalovchi so'zlarning semantik maydoni tasviri.....140
Durdona Ubaydullayeva, Farangiz Abduvaliyeva. International standards of foreign language proficiency.....142
Диана Абдураманова. Использование понятие «magic» в произведениях ДЖ. Роулинг.....144
Агата Осипова. Экзистенциальный поиск героя в романе В. Пелевина «Непобедимое солнце».....148
Бахром Юлдашев, Ноиба Юлдашева. Интернет в художественной литературе: отражение современной реальности.....150
Hasan Omonov, Nurbek Tojiqulov. Jahon kompozitorlarining bolalar uchun yaratilgan asarlarining o'ziga xosligi.....152
Малика Темирова. Уникальность языковой личности в коммуникативном пространстве.....154
Елена Уфимцева. Особенности языковых средств выражения экспрессивности в русских лирических песнях.....157
Анвар Мухитдинов, Шахноза Саминжонова. Когнитивные единицы языка как объект исследования в современном медиапространстве.....161
Хилола Узакова. Выражение концепта «преданность» посредством символов.....164
Зулфия Сафарова. Современные изменения

словарного состава русского языка.....167
Мукаррам Комилова. Сравнительное изучение инвестиционных и кредитных терминов на русском и узбекском языках.....169
Shahnoza Xodjayeva. Ispan tilini o'qitishda multimedia vositalaridan foydalanish.....171
Сарвинисо Санакулова. Дифференцированное обучение и способы его реализации.....173
Tursuntosh Isroilova. Translating cultural identities: exploring how translation captures and preserves cultural identities through language.....176
Xilola Ernazarova. Kirish va kiritmalarning matndagi o'rni.....178
Zarnigor Ubaydullayeva. Hissiyotlar ifodalanishida psixofiziologiya va etnik xoslanish.....180
Bobur Ismoilov. Balog'at ilmi rivojida «Miftohu-l-ulum» asarining o'rni.....183
Dildora Salimova. Yosh bolalarda so'z o'zlashtirish tadqiqi.....185

Kichik tadqiqot

Zulxumor Ashurova. Mustaqillik davri o'zbek bolalar she'riyatida Olqor Damin she'riyatining o'ziga xosligi.....187
Uktam Shukurov. Matnni tushunishning kognitiv nazariyasi.....189
Sherzodbek Pazliddinov. Muhammad Yusuf ijodida milliy xarakter.....191
Fazilat Eshboyeva. Pragmalingvistikaning shakllanish tarixi.....193
Umar Choriyev. Cho`lpon she`riyatining o`ziga xos jihatlari sharhi.....194
Navbahor Kamolova. Xalq dostonlarida til vositalaridan foydalanish.....196
Gulnoza Shodiyeva. Konsept – tilning asosiy birligi sifatida.....198
Xasan Gafforov. O'zbekistonda ayollar adabiyotining o'ziga xos xususiyatlari.....199
Gulnigor Sharopova. Bolaning ma'naviy-axloqiy rivojlanishida kitobxonlikning ahamiyati.....201
Ruxsora Raximova. Didaktik o'yinlarning etnogenezisi xususida.....204
Dilfuza Jumaboyeva. Muhammad Rizo Ogahiyning "Ta'viz ul-oshiqin" devonidagi antroponimik birliklar tadqiqi.....205
Davlatjon Toshtemirov. Jomiy va Navoiy ijodida so'z va shoirlik haqidagi qarashlar.....208
Islombek Aralov. Qamashi shevasida umumturkiy qatlam.....211
Gulira'no Rashidova. "O'tkan kunlar" romanidagi "to'n" leksemasining lingvokulturemalari.....213
Majnuniso Kamolova. Tasavvufiy tushuncha, tamoyillarning mumtoz adabiyotdagi ma'rifiy poetikasi.....215
Maftunaxon Saparova. Mahmud Zamaxshariyning «Al-qistas fi ilmi-l-arud» va Ahmad Taroziyning «Fununu-l-balog'a» asarlarida mafoiylun asliy ruknining yoritilishi.....217
Saida'loxon Buzrukxonov. Alisher Navoiy asarlarida tarbiya jarayoni mohiyati xususida.....219
Dilnoza Ibragimova. Abdulla Oripov she'riyatida lingvopoetik xususiyatlarning suratlari.....221
Parizoda Axrorxo'jayeva, Mahmudaxon Dadajonova. "Choliqushi" – iztirob romani.....223
Fotima Xatamova. O'zga tilli guruhlarda boshlang'ich sinflar uchun o'zbek tilini o'qitishda tinglab tushunish ko'nikmalarini rivojlantirish.....224
Shohruh Karimov. O'zbekistonda kutubxonachilik ishida xorijiy tajribalardan foydalanish.....226
Marjonabonu Umirjonova. Ta'lim klasterlarining shakllanishi va qiyosiy tahlili.....229
Taxmina Quziyeva. Grafik qisqartmalar xususida (o'lchov so'zlar misolida).....232
Dilbar Boyliyeva. Unveiling the efficacy of flashcards in primary education.....234
Mahliyo Xolmirzayeva. O'zbek tili ta'limida tinglab tushunish ko'nikmalarini shakllantirish (8-sinflar misolida).....236
Maftuna Khasanova. Effective english language teaching methodology feeleng (feel english).....238
Dilafruz Abdulleyeva. Current Paradigm for Instructional Planning.....240
Jayron Radjabova. Internet-based blogs for english language teaching.....241
Gavhar Unarova. Pragmatic complexity concept in O. Henry's stories.....243
Mubinabonu Rustamova. Language perception as an essential part of the world picture in shaping beliefs and values.....246
Dilbar Sindarova. Sobir O'narning "Bibisora" asarida badiiy konsepsiya.....248
Latofat Raximdjanova, Mavjuda Bolibekova. Linguocultural aspects of ellipsis usage in english and uzbek languages.....250
Fazilat Abdullaeva. Dictionary compiling challenges and integration of computational linguistics in lexicography.....252
Robiya Yunusxojayeva. Unveiling the stylistic devices in "Gone with the wind" by margaret mitchell.....255
Zilola Mirqodirova. Gamified writing exercises for language learners.....257
Regina Djalalova. Linguocultural aspect in the creation of wizard world by J.K. Rowling.....259
Парвина Нарзуллаева. Развитие логического мышления учащихся младших классов на основе интегративного подхода.....262

Izhor

Bahora Ko'charova. Dillarni hayajonga solayotgan so'nggi qo'ng'iroq!.....264

Maksuda BADALOVA,
A.Avloniy nomidagi MTI ITB boshlig'i,
iqtisod fanlari (PhD) falsafa doktori-
E-mail:umaksuda69@ gmail.com

TA'LIM KLASTERINING ASOSIY XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: maqola ta'lim klasteri mavzusiga bag'ishlangan bo'lib, unda ta'lim klasterning afzalliklari va uning asosiy elementlarining xususiyatlari ko'rsatib berilgan. Xorij tajribalariga asoslangan holda maktab klasterining tashkillashtirishning maqsadi yoritib berilgan va o'rganilgan tadqiqotlar natijasida ilmiy xulosalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: *klaster, ta'lim klasteri, model, element, sinergitik, klaster subyektlari, "Maktabdan tashqari ta'lim", strategiya.*

Аннотация: статьи посвящена теме образовательного кластера, показаны преимущества образовательного кластера и особенности его основных элементов.

Ключевые слова: *кластер, образовательный кластер, модель, элемент, синергетика, субъекты кластера, «Внешкольное образование», стратегия.*

Annotation: the article is devoted to the topic of the educational cluster, it shows the advantages of the educational cluster and the features of its main elements.

Key words: *cluster, educational cluster, model, element, synergistic, cluster entities, "Out-of-school education", strategy.*

Globallashuv va davlatlararo raqobat tobora kuchayib, internet va innovatsion texnologiyalar har sohaga chuqur kirib borayotgan, dunyoda an'anaviy jamiyatdan axborotlashgan jamiyat sari harakatlar kechayotgan davrda mamlakatimizda har bir mutaxassisni mustaqil fikrlaydigan, jamiyatda faollik ko'rsatadigan, qiyinchiliklarni qo'rqmasdan yengib o'ta oladigan, raqobatbardosh, o'z Vataniga sodiq shaxs sifatida kamolga yetkazish xalq ta'limi sohasining eng asosiy, ustuvor vazifasi bo'lib qolmoqda. Xalqaro tajribalarni o'rganish asnosida shuni ta'kidlash joizki, klaster yondashuvi maktablar salohiyatini oshirishga, xususan, o'qituvchilar va maktab ma'muriyatining "peer-to-peer" an'anaviy ravishda ta'lim-tarbiya berishda ko'plab qiyinchiliklarni yengib o'tishga ko'mak beradi. Klasterlarni tashkil etishning asosiy metodologiyasini klasterdagi qiziqarli dinamikalarni tavsiflash, uning ijobiy tomonlarini ko'ra bilish, o'qituvchilar va maktablar o'rtasida do'stona raqobat va o'qituvchilarni kasbiy rivojlantirishga intilishi bilan izohlashimiz mumkin. Maktab klasterlari, asosan, maktablararo va geografik joylashuvga qarab tashkil etilishi xalqaro tajribada bir necha marotaba takrorlanadi. Maktab klasterlarining asosiy maqsadi, maktab ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan va shuningdek, taktab klasteri subyektlarining o'zaro, tajriba va ma'lumot almashish, izolyatsiyaga qarshi kurashish va maktablar, o'qituvchilar va maktab rahbarlari o'rtasidagi hamkorlik munosabatlarini o'rnatish klasterning asosiy maqsadi hisoblanadi. Maktab klasteri o'qituvchilar malakasini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Aksariyat hollarda, resurslarni almashish va materiallar va o'quv dasturlarini ishlab chiqish, ko'pincha, maktab klasterining asosiy maqsadi sifatida tilga olinadi. Maktab klasteri – bu ta'lim yoki ma'muriy maqsadlardagi maktablar guruhi hisoblanadi. Maktab klasterida bir nechta maktablar ta'lim sharoitlarini yaxshilash uchun o'z resurslarini baham ko'rish uchun birlashadilar va ularning maktabni qo'llab-quvvatlash strategiyasi ishlab chiqilgan bo'lib, unga, asosan, o'zaro manfaatlar uchun moddiy va inson resurslaridan unumli foydalanish uchun birlashtiradilar va shuningdek, ta'lim klasteri yana ko'plab umumiy maqsadlarni o'z ichiga olishi mumkin. (Quyidagi 1-rasmga e'tibor qarating)

Xalqaro tajribaga e'tibor qaratsak, misol tariqasida Ekvador, Peru va Shri-Lankadagi kabi ba'zi ta'lim klasterlari maktablarni klasterlar orqali xususiy ta'lim bilan bog'lashga qaratilgan. Bunda ishlab chiqilgan dasturlar, ayniqsa, klasterga a'zo maktablarining resurslari va institutsional tizimidan juda katta foyda ko'rganligi ta'kidlangan. Ta'lim klasterining oldiga ko'ygan maqsadlaridan kelib chiqib, uning elementlari ham turlicha ekanligi ta'kidlangan. Fikrimizcha, uning asosiy elementlari quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin, ya'ni:

– ta'lim muassasalari – maktab va maktab;
– umumta'lim maktablari va oliy ta'lim muassasalari;
– ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish korxonalari;
– maktabdan tashqari ta'lim tizimi tashkilotlari va umumta'lim maktablari;
– maktabdan tashqari ta'lim tizimi tashkilotlari, umumta'lim maktablari va ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish korxonalari;
– va alohida qismlar (tuzilma va bo'linmalar)dan tashkil topishi mumkin ekan.

Ta'lim klasteri ishtirokchilari vaziyatga qarab o'zgarishi mumkin va ikki tomon o'rtasidagi integratsiya ma'lum bir loyiha doirasida va ma'lum bir vaqt oralig'ida elementlar o'rtasida o'zaro manfaatli munosabatlar o'rnatish orqali tashkil etiladi. Misol tariqasida: (2.1.6-rasmga qarang)

1-rasm
Ta’lim tizimida maktab klasteri tuzishning asosiy maqsadi

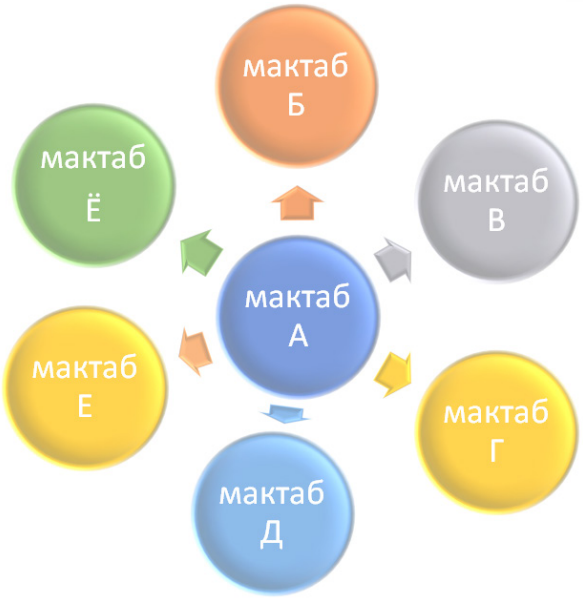

2-rasm
Ta’lim klasteri elementlari

Xalqaro tajribani oladigan bo‘lsak, Lotin Amerikasida ko‘plab ta’lim klasterlari mavjud bo‘lib, ular, odatda, (Venesuyela va Peru) “redes escolares” yoki Boliviyada- nukleo, Núcleos, (Núcleo – lotin tilidan yadro- markaz ma’nosini anglatadi), deb ataladi. Bunda bir nechta maktablar ta’lim berish sharoitlarini yaxshilash uchun resurslardan birgalikda va hamjihatlikda reja asosida foydalanish uchun birlashganlar va ularning bu faoliyati maktabni qo‘llab-quvvatlash strategiyasiga mos ravishda amalga oshirilgan. Odatda, xalqaro tajribaga, asosan, maktab klasterlari maktablarni bir-biriga yaqin joylashgan maktablar bilan “guruhlash” yo‘li bilan tuzilgan va shuni ta’kidlash joizki, klaster hajmi maktablarning geografik joylashuviga qarab farq qiladi. O‘rganilgan ma’lumotlar asosida shuni aytish mumkinki, ta’lim klasterlari odatda 2 tadan 15 tagacha maktabni o‘z ichiga birlashtiradi va ular “klasterlar”, “zonalar”, “tarmoqlar”, deb ham nomlanadi. Juda ko‘p manbalarda ta’lim klasterlarini ko‘proq qishloq joylarida tashkil etilishi ta’kidlangan, ammo tajribada maktab klasterlari faqat qishloq joylari bilan cheklanmagan. Kambodja, Bangladesh, Boliviya va Namibiya kabi davlatlarda yirik shaharlar, ya’ni Mombassa, Keniya, Los-Anjeleslarda ham keng qamrovli, yirik umummilliy klasterlar ham mavjud. Shuni ta’kidlash joizki, maktablar o‘zlari birgalikda kelishuv asosida navbatga asosan ta’lim jarayonlari uchun zarur bo‘lgan maxsus ehtiyojlarni, masalan, o‘quv tajriba ishlari uchun kerakli texnikalarni o‘zaro integratsiyalash orqali foydalanishi uchun birlashishlari ham mumkin ekanligi manbalarda ta’kidlab o‘tilgan. Shuningdek, ma’muriy, moddiy, pedagogik yoki darsdan tashqari ta’lim bo‘yicha ham hamkorlik qilishlari va klaster maktabi doirasida klaster o‘qituvchilarini kasbiy va pedagogik qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha resurs markazi tashkil etishlari ham mumkin. Quyidagi 3-rasmda ko‘rsatilganidek, Elizabet Giordano nomli (Parij) maktab klasterlari va o‘qituvchilar resurs markazlari klasterda 7ta maktab birlashgan, “A” asosiy maktab (yadro) hisoblanadi. Bunda maktab klasterlarining asosiy maqsadi maktab o‘qituvchilarining malakasini va ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan.

3-rasm
Elizabet Giordano nomli (Parij) maktab klasteri

Shuningdek, maktab klasteri o‘qituvchilar kompetentlik darajasini iste’molchilar talabiga, ya’ni ota-onalar talabiga moslashtirishga ko‘proq qaratar va bu borada maxsus dasturlar ishlab chiqilishi lozim ekan. Aksariyat hollarda esa, yuqorida ta’kidlanganidek, adabiyotlarda resurslarni almashish, o‘quv materiallari, rejalar, dasturlarni ishlab chiqish ko‘pincha maktab klasterining asosiy maqsadi sifatida tilga olingan.

Shuni ta’kidlash joizki, ta’lim klasterining mustahkamligi hamkorlarning faol ishtirokiga ya’ni, ta’lim klasteri uning subyektlarining o‘z majburiyatlarini mas’uliyat bilan bajarishlarida va undagi ma’lum yo‘nalish va maqsadlarda tuzilgan ishchi guruhlarning birgalikda ishlash tamoyillariga amal qilishlariga bog‘liqdir. Birgalikda, hamkorlar klasterning texnik, operatsion va yetakchilik salohiyatiga hissa qo‘shadi va ularga yordam beradi. Klaster hamkorlarini klasterni qo‘llab-quvvatlashlari muayyan loyihalar yoki yirik tadbirlarni amalga oshirishda qo‘l keladi va uning natijalari ta’limni rivojlanishiga muhim hissa qo‘shadi.

Bugungi kunda jahon mamlakatlari ta’lim sohasining aksariyati og‘ir ahvolda qolmoqda. Bir tomondan ularda moliyaviy qiyinchilik bo‘lsa, boshqa tomondan aholi soni tez sur’atlar bilan o‘sib bormoqda.

Respublikamizda ham aholi sonining tez sur’atlarda o‘sishi va malakali kadrlarga bo‘lgan ehtiyoj davlat va hukumatmiz oldiga innovatsiyalarni izlash kabi g‘oyani ilgari surishni muhim masala sifatida ilgari surmoqda.
Shunday innovatsion yangiliklardan biri yuqorida ta’kidlanganidek, bu – ta’lim tizimida maktab klasterlaridir. Ta’lim klasteri – ta’lim muassasasi va ish beruvchilarning hamkorlik asosida korxona uchun mutaxassislarni bir necha bosqichli tayyorlashning ajralmas tizimi bo‘lib, uning bir qancha afzalliklari mavjud ekanligini ta’kidlash mumkin.
Bularga quyidagilar kiradi: maktab bitiruvchilarining har tomonlama jamiyatda o‘z yo‘lini topa oladigan sifatli kadr bo‘lib yetishtirish, ta’lim jarayonlari vaqtini ratsional taqsimlash (darslardan tashqari mashg‘ulotlar davomida malaka oshirish va ta’lim muasssasasini bitirgandan so‘ng to‘g‘ridan to‘g‘ri ish bilan ta’minlanish kabilar), bitiruvchilarni hamkorlikdagi korxonaga nisbatan pozitiv munosabatini ta’minlash (ish shart-sharoitlari bilan yaqindan tanishgan bo‘lajak mutaxassis o‘zining oldiga malaka oshirgan korxonasida ishlash uchun istak paydo bo‘ladi).

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-

5712-son farmoni bilan tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasi “Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da belgilab berilgan vazifalar ta’lim klasteri vazifalari bilan bir-biriga hamohangdir. Ta’lim klasterini shakllantirish bir vaqtning o‘zida mahalliy ta’lim tizimining ikkita global muammoni hal qilishi mumkin, degan fikrdamiz:

– o‘quv jarayonini moddiy-texnik va kadrlar bilan ta’minlash mavjud muammolarni;

– o‘quv, ilmiy va kasbiy faoliyatda ilg‘or tajribalarni umumlashtirish va ulardan foydalanishni ta’minlashi mumkin.

Foydalangan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019y., 06/19/5847/3887-son; 30.04.2020 y., 06/20/5987/0521-son

2. School Clusters in the Third World: Making them Work by Mark Bray University of Hong Kong

3. School l clusters and teacher resource centres by Elizabeth Giordano/Paris 2008 25-bet

4. https://inee.org/sites/default/files/resources/ 2018-05-02.p

Aziza MAMATOVA,
Nizomiy nomidagi TDPU Logopediya kafedrasi dotsenti v.v.b., pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

MAKTABGACHA YOSHDAGI DUDUQLANUVCHI BOLALAR NUTQINI INNOVATSION USULLAR VOSITASIDA RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya: ushbu maqolada duduqlanuvchi bolalar nutqini eng so‘ngi innovatsion usullar vositasida rivojlantirishga doir turli usul va metodikalar berilgan.

Tayanch so‘zlar: *duduqlanuvchi bolalar, innovatsion usullar, maktabgacha yoshdagi bolalar, nutqiy nuqson, ta’lim-tarbiya, korreksiya, emotsional holat, mashg‘ulot ishlanma.*

Аннотация: в данной статье представлены различные методы и методы развития речи заикающихся детей с использованием новейших инновационных методов.

Ключевые слова: *заикающиеся дети, инновационные методы, дети дошкольного возраста, нарушения речи, обучение, коррекция, эмоциональное состояние, обучение и развитие.*

Annotation: this article presents various methods and methods for developing the speech of stuttering children using the latest innovative methods.

Key words: *stuttering children, innovative methods, preschool children, speech impairment, education, correction, emotional state, training and development.*

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutq kamchiliklarini bartaraf etishda innovatsion texnologiyalarini qo‘llash aqliy tarbiya berish, ularni ruhan va jismonan yetuk bo‘lib rivojlanishiga yordam beruvchi metodlar bo‘lib, bu metodlar vositasida bolalarning diqqat, xotira, kuzatuvchanlik, topqirlik kabi psixik sifatlari shakllantiriladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutq kamchiliklarini bartaraf etishda innovatsion texnologiyalarini qo‘llash bolalarning bilimlarini ular uchun oson va qiziqarli shaklda mustahkamlash imkonini beradi. Bundan tashqari bolalarda o‘ziga bo‘lgan ishonchi yanada rivojlanishiga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutq kamchiliklarini bartaraf etishda innovatsion texnologiyalari asosan bolalarning aqliy faoliyatlarini rivojlantirishga ta’sir etuvchi vosita sifatida foydalanish bilan bir qatorda nutqni o‘stirish, atrof-muhit bilan tanishtirishda keng qo‘llaniladi. O‘yin shaklida o‘tkaziladigan mashqlar esa bolalarning diqqatini o‘ziga jalb qiladi, qiziqtiradi, natijada bolalar o‘zlarini qiynamay, majbur qilmay takrorlash lozim bo‘lgan so‘z yoki harakatlarni osonlik bilan takrorlaydilar. Demak, innovatsion texnologiyalarini qo‘llash bolalarning nutqlarini o‘stirishda keng foydalaniladigan ta'limiy vositalardan biri bo‘lib hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutq kamchiliklarini bartaraf etishda innovatsion texnologiyalarini qo‘llash jarayonida duduqlanuvchi bolalarning so‘z boyligini oshirish, so‘zlarning ohangdorligini va tutilishlarni kamaytirish, xotirasini mustahkamlash maqsadida tadqiqot ishi olib borildi. Duduqlanish bu nutq apparati mushaklarinig tortishishi yuzasidan hosil bo‘ladigan nutqning sur’at-ohangining buzilishi hisoblanadi. Duduqlanishda bolaning nutqida to‘xtalishlar, qaytarib aytish yokida nutqiy nafasning yutilib ovoz ma’lum vaqtga yo‘qolish hollari kuzatiladi. Duduqlanuvchi bolalarda nutqidagi temp-ritmning buzilishi oqibatida boshqalar bilan kommunikativ munosabatga kirisha olmaslik, psixologik-pedagogik va ijtimoiy tomondan salbiy o‘zgarishlar sodir bo‘ladi. Bu turli psixologik muammolarni keltirib chiqarib, rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi. O‘z vaqtida olib boriladigan yoki olib

borilayotgan korreksion ishlar esa bolada ijobiy o‘zgarishlarni namoyon qilishi mumkin. Duduqlanuvchi bolalar bilan olib boriladigan logopedik ish qancha erta boshlansa, shuncha samarali yutuqlarga erishish mumkin. Duduqlanuvchi bolalardagi nuqsonlarni maktabgacha yoshda bartaraf etish tavsiya etiladi. Bunda mashg‘ulotlardan keng foydalaniladi. O‘yin texnologiyalari frontal, guruhli va indvidual tarzda o‘tkaziladi. Mashg‘ulotlarda olib boriladigan korreksion-logopedik ishlarining maqsadi quyidagilardan iborat:

- Nutqning noto‘g‘ri talaffuzini to‘g‘irlash;
- Nutqning to‘g‘ri ta’lafuz malakalarini shakllantirish;
- Bolalarni nutqini diqqat bilan eshitishga o‘rgatish;

Nutqning prosodik tomonidagi kamchiliklarni bartaraf etish tizimi quyidagilarni o‘z ichiga oladi.

- Ohangni to‘g‘ri shakllantirish;
- Intonatsiyani to‘g‘ri qo‘llay olish;
- Obrazlarga mos ravishda taqlid so‘zlarni ishlata olishni rivojlantira olish.

Nutqning leksik-grammatik tomonidagi kamchiliklarni bartaraf etish tizimi:

- So‘zlarni mos ravishda bir-biriga bog‘lashni rivojlantirish;
- Qo‘shimchalarni to‘g‘ri ishlata olishni shakllantirish;
- Egalik va kelishik qo‘shimchalarni to‘g‘ri ishlata olishni shakllantirish;
- Bolalardagi lug‘at boyligini kengaytirish.

Shundan kelib chiqib maktabgacha yoshdagi bolalarning izchil nutqni shakllantirish va faollashtirish uchun an’anaviy usullar va metodlar bilan bir qatorda quyidagi innovatsion texnologiyalar qo‘llaniladi:

- Modellashtirish texnologiyasi;
- AKT texnologiyalari;
- Mnemotexnika;
- Bioenergoplastika;
- Kinizologiya;
- Art terapiya;
- Lego texnologiyasi;
- Sensor integratsiya;
- Logoritmika.

Modellashtirish texnologiyasi. Maktabgacha yoshdagi duduqlanuvchi bolalar nutqini rivojlantirishning innovatsion usullaridan biri bu ko‘rgazmali modellashtirishdir. Ushbu usul yordamida logoped va bola soddalashtirilgan sxemasini tasvirlash stematik tasvirlar – belgilar, simvollar yordamida obyektlar, hodisalar, harakatlar, tushunchalar, epizodlarni tasvirlaydilar. Vizual modellashtirish bolalarga turli xil bilimlarni yetkazish usuli, shuningdek ularning aqliy va nutq qobiliyatlarini rivojlantirish vositasi sifatida muvaffaqiyatli ishlatilgan. Usul diagramma, chizmalar, rejalar, afsonalar, siluetli tasvirlar, piktogrammalar va boshqa narsalar bilan ifodalanishi mumkin bo‘lgan o‘rnini bosuvchi (model) dan foydalanishga asoslangan.

AKT texnologiyalari: psixologlarning ta’kidlashicha, bolada deyarli axborot texnologiyadan qo‘llashdan qo‘rqish yo‘q, kompyuter bolalar uchun har qanday yangi o‘yinchoq kabi jozibali. Zamonaviy bolalar ba’zida labilroq bo‘lib, kompyuter texnologiyalari sohasida tezroq o‘rganadilar, shuning uchun bugungi kunda maktabgacha ta’limda AKTdan foydalanish zarurati aniq. Bola nutqni rivojlantirish va yoshga mos uslub va uslublardan foydalanish uchun AKTdan foydalanish bolalar nutqini rivojlantirish, ularning so‘z boyligini to‘plash va boyitish, izchil nutqni rivojlantirish, ko‘rgan narsalarini tasvirlash, yaratilgan obraz haqida gapirish qobiliyatini rivojlantirishga samarali yordam beradi.

Mnemotexnika texnologiyasi. Yunon tilidan tarjima qilinganda: mnemonika "yodlash san’ati". Bu ma’lumotni muvaffaqiyatli yodlash, saqlash va ko‘paytirishni, tabiiy obyektlarning xususiyatlari, atrofdagi dunyo haqidagi bilimlarni, hikoya tuzishini nutqni rivojlantirishni ta’minlaydigan usul va usullar tizimidir. Nutqni rivojlantirish uchun mnemonik jadvallardan (sensorli-grafik sxemalardan) foydalanish bolalarga vizual ma’lumotni yanada samarali qabul qilish va qayta ishlashga imkon beradi, chunki maktabgacha yoshdagi bolalar vizual materialni yaxshiroq o‘rganadilar. So‘z boyligini boyitish uchun, hikoyalar tuzishni o‘rganayotganda, badiiy adabiyotni takrorlashda, topishmoqlar va taxminlarni topishda, she’r yodlashda. samarali ishlatildi. Belgilar nutq materialiga iloji boricha yaqinroq, masalan, daraxt yovvoyi hayvonlarni, uy esa uy hayvonlarini belgilash uchun ishlatiladi. Eng oddiy mnemonik kvadratlar bilan ishlashni boshlash kerak, ketma-ket mnemonik treklarga, keyin esa mnemonik jadvallarga o‘tiladi, chunki bolalar o‘zlarining xotiralarida individual rasmlarni saqlab qoladilar. Mnemonik jadvallar – diagrammalar bolalarda izchil nutqni rivojlantirish bo‘yicha ishlarda didaktik material bo‘lib xizmat qiladi.

Bioenergoplastika – Artikulyatsiya apparati harakatlarining qo‘l harakatlari bilan birikmasi. Tana harakatlari, qo‘l va artikulyatsiya apparati qo‘shma harakatlari, agar ular egiluvchan, bo‘shashgan va erkin bo‘lsa, tanadagi bioenergiyaning tabiiy tarqalishini faollashtirishga yordam beradi. Bu bolalarning intellektual faolligini faollashtirishga o‘ta foydali ta’sir ko‘rsatadi, harakatlarni muvofiqlashtirish va nozik vosita mahoratini rivojlantiradi. Bioenergoplastika nutqning psixologik bazasini optimallashtiradi, bolaning harakat qobiliyatini har jihatdan yaxshilaydi, tovush talaffuzini, fonemik jarayonlarni to‘g‘rilashga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi duduqlanuvchi bolalar mashg‘ulotlarida artikulatsion gimnastikalarning qiziqarli bo‘lishini ta’minlaydi.

Art terapiya – Art terapiya ingliz tilidan olingan

bo‘lib, “art” – san’at, “Terapiya” – davolash. San’at va ijodkorlikni o‘z ichiga oluvchi bu terapevtik usulning asosiy maqsadi o‘zini namoyon qilish va o‘z-o‘zini bilish qobiliyatini rivojlantirish. Bu usul yordamida bolaning ruhiy holatini ko‘rish mumkin bo‘ladi, turli xil his-tuyg‘ular: sevgi, nafrat, xafagarchilik, qo‘rquv, quvonch va boshqalarni ramziy ravishda ifodalanishini ko‘rish mumkin. Bu usuldan ijodkorlikni rivojlantirish, o‘z o‘zini hurmat qilishni oshirish, his-tuyg‘ularga e’tibor qaratish, o‘z-o‘zini nazorat qilishni rivojlantirish, tashqi muhit bilan a’loqa o‘rnatish kabi turli xil maqsadlarda foydalansa bo‘ladi . Bu masalalarda Art terapiyaning quyidagi usullaridan foydalanish muvofiq bo‘ladi:

1. Izoterapiya.
2. Biblioterapiya (shu jumladan ertak terapiyasi) — badiiy kompozitsiya va badiiy asarlarni ijodiy o‘qish yoki yaratish.
3. Musiqa terapiyasi.
4. Drama terapiyasi.
5. Raqs terapiyasi.
6. Qo‘g‘irchoq terapiyasi.
7. Qum terapiyasi.
8. Haykal terapiyasi.
9. Fototerapiya.
10. O‘yin terapiyasi.
11. Metaforik assotsiativ xaritalar yordamida terapiya .

Maktabgacha yoshdagi duduqlanuvchi bolalarni psixoemotsional holatini yaxshilashda Art terapiyaning turli xil usullari samarali yordam beradi. Bolalardagi o‘ziga bo‘lgan ishonchni va motivatsiyani shakllantiradi.

Kiniziologiya – bu harakatni rivojlantirish orqali miyani rivojlantirish, aqliy qobiliyatlarni va jismoniy salomatlikni muayyan harakat mashqlari orqali rivojlantirish haqidagi fan. Kiniziologiya usullar nafaqat aqliy qobiliyatlarning rivojlanishi va jismoniy sog‘liqqa ta’sir qiladi, balki ular miya qobig‘ining turli qismlarini faollashtirishga imkon beradi, bu esa inson qobiliyatlarini rivojlantirishga va psixikaning turli sohalaridagi muammolarni tuzatishga yordam beradi. Xususan, ushbu usuldan foydalanish bolaning xotirasini, diqqatini, nutqini, fazoviy tasavvurlarini, nozik va qo‘pol motorikasini yaxshilaydi, charchoqni kamaytiradi va ixtiyoriy boshqarish qobiliyatini oshiradi. Kiniziologiya gimnastika (“miya gimnastikasi”) quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Nafas olish mashqlari.
2. Ko‘zni harakatlantirish mashqlari.
3. Tananing va barmoqlarning tuzatuvchi harakatlari.
4. Dam olish uchun mashqlar.
5. Har xil massaj turlari. Barmoqlar va quloqlarga massaj qilish ayniqsa samaralidir.
6. Stretch belgilari gipertoniklikni (mushaklarning nazoratsiz haddan tashqari kuchlanishini) va gipotenziyani (nazoratsiz mushaklarning sustligi) normallashtiradi.

Lego texnologiyasi: maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda mayda motor ko‘nikmalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan LEGO texnologiyalaridan foydalanish ajralmas hisoblanadi. LEGO innovatsion o‘quv konstruktori “O‘z hikoyangni yarating” nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishda katta rol o‘ynaydi. Ushbu konstruktor yordamida bolalar o‘zlarining noyob hikoyalarini o‘ylab topadilar, adabiy asarlarni qayta hikoya qiladilar, atrofdagi voqelikdan haqiqiy vaziyatlarni tasvirlaydigan hikoyalar yasaydilar va hokazo. LEGOdan foydalanish, hikoya ustida ishlash, qayta hikoya qilish, dialog yanada samarali bo‘ladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, yuqoridagi texnologiyalar maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Bugun bizga intellektual jasur, mustaqil, o‘ziga xos fikrlaydigan, ijodiy, nostandart qarorlar qabul qila oladigan va undan qo‘rqmaydigan odamlar kerak. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari bunday shaxsni shakllantirishda yordam berishi mumkin. Mazkur innovatsion usul va metodlardan foydalanish maktabgacha yoshdagi bolalarda asosiy aqliy jarayonlar xotira, diqqat, tasavvuriy fikrlashni, duduqlanuvchi bolalarda esa mustaqil nutqni rivojlantirishga yordam beradi.

Yuqorida sanab o‘tilgan terapevtik usullar bolalardagi ruhiy holatni yaxshilab o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirishga, ta’lim olishga bo‘lgan qiziqishlarni oshirishga hizmat qiladi. Bu usul va metodlarni maktabgacha ta’lim muassasalarida, maktab va turli xil davolash markazlarida va hattoki uy sharoitida ham qo‘llash samarali yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi duduqlanuvchi bolalarga noan’anaviy innovatsion usulda mashg‘ulotlarni tashkil qilish bolalardagi nutqiy muammolarni tez va oson bartaraf qilishga yordam beradi.

Foyadalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi. Lex.uz
2. Ayupova.M.Y, H.M.Po‘latova. “Logoritmika” darslik. Nizomiy nomidagi TDPU, 2007.
3. Rudestam K. Gruppovaya psixoterapiya. — SPb.: Piter, 200
4. “LOGOPEDIOYA” M.Y.Ayupova O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashiryoti, 2007.
5. “ Duduqlanish”. A.D.Achilova. O‘quv qo‘llanma. “Book Trade”. – TOSHKENT, 2022.

Qahramon ISMOILOV,
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),
Qo‘qon davlat pedagogika instituti,
E-mail: ismoilovqahramon9@gmail.com

YAPONIYA OLIYGOHLARI O‘TMISHI VA OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA TA’LIM SIFATI

Annotatsiya: ushbu maqolada Yaponiya ta‘lim tizimining rivojlanish bosqichlari, Yaponiya oliygohlarining o‘tmishi, 19-20 asrlar davomida Yaponiya oliy ta’lim tizimidagi islohotlar, oliy ta’lim sifati, “Meydzi erasi”da amalga oshirilgan ishlar va Germaniya modeliga o‘tish borasidagi masalalar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *oliy ta’lim tizimi, G‘arb ta’lim tizimlari, “Meydzi erasi”, Germaniya modeli, milliy ehtiyoj, baholash, talaba, aspirantura, jamiyat, milliy yettilik universitetlari.*

Annotation: the stages of the development of the Japanese education system, the past of Japanese universities, the reforms in the Japanese higher education system during the 19th and 20th centuries, the quality of higher education, the deeds done in the "Meiji era" and the transition to the German model are discussed in this article.

Key words: *higher education system, Western education systems, “Meiji era”, German model, national need, evaluation, student, postgraduate department, society, national seven universities.*

Аннотация: этапы развития японской системы образования, прошлое японских университетов, реформы японской системы высшего образования в XIX и XX веках, качество высшего образования, дела, совершенные в «эпоху Мэйдзи» и переходный период к немецкой модели обсуждаются в этой статье.

Ключевые слова: *система высшего образования, западные системы образования, «эпоха Мэйдзи», немецкая модель, национальная потребность, оценка, студент, аспирантура, общество, семь национальных университетов.*

Zamonaviy Yaponiya oliy ta’lim tizimi G‘arb ta’lim tizimlaridan ilhomlangan, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Ularning ta’lim tizimi an’anaviy shinto, buddist va konfutsiy pedagogik falsafiy g‘oyalari bilan birlashtirilgan bir qator uslub va g‘oyalariga moslashtirilgan. XIX-XX asrlar davomida Yaponiya bo‘ylab oliy ta’lim sohasida ko‘plab yirik islohotlar amalga oshirildi. Bu esa talabalarning individual mehnatiga, shuningdek, xalqning umumiy o‘ziga xosligi, ijodkorligi va oliy ta’limning xalqarolashuviga hissa qo‘shdi. 1868-yil – “Meydzi erasi”da faol g‘arbiylashtirish jarayoniga kirishgan Yaponiya o‘zining butun ta’lim tizimini, ayniqsa, zamonaviy sanoatlashtirish, G‘arb bilimlarini joriy qilish uchun oliy ta’lim darajasini jonlantirishga harakat qildi. Ko‘plab yapon talabalari Yevropaga o‘qish uchun yuborildi, shuningdek, G‘arb davlatlaridan bir qator xorijiy olimlar ham Yaponiyaga tanishtirildi va jalb qilindi. 1880-yillarda Yaponiya o‘zining milliy ehtiyojlarini qondirish, modellashtirish uchun oliy ta’lim tizimining prototipini izlashga intildi. 1881-yilda hukumat Buyuk Britaniya, AQSH va Fransiya kabi turli G‘arb mamlakatlari ta’sirida bo‘lgan institutsional modelini qat’iy Germaniya modeliga aylantirishga qaror qildi.

Germaniya zamonaviy Yaponiya oliy ta’lim tizimi uchun eng katta ilhom manbai bo‘lib xizmat qildi, chunki Germaniya universitetlari butun Yevropadagi eng innovatsion universitetlardan biri sifatida qaraldi, bundan tashqari, XIX-asr Germaniyasi sanoatlashtirish maqsadlarida Yaponiyaga yaqin edi. Bundan tashqari, Meydzi hukumati, asosan, huquqshunoslik fakulteti bitiruvchilari ustunlik qiladigan nemis hukumati byurokratiyasini juda hayratda qoldirdi va nemis prototipini noyob yapon modeliga singdirishga harakat qildi. Amerika, Britaniya va Fransiya modellaridan ilhomlanib, asosan nemislar prototipi asosida yaratilgan uning zamonaviy oliy ta’lim tizimi XIX-asr oxiri va XX-asr boshlarida Yaponiyaning yirik jahon davlati sifatida rivojlanishiga turtki bo‘lgan katalizator bo‘ldi.

Oliy ta’lim darajasida Yaponiya o‘zining milliy ehtiyojlarini qondirish uchun bir qator oliy ta’lim g‘oyalarini o‘z ichiga olishga harakat qildi. G‘arbdan ko‘plab kitoblar, qo‘lyozmalar va hujjatlar tarjima qilindi, chunki chet ellik professorlar “Meydzi erasi”da G‘arb bilimlarini san’at va turli fanlarda, shuningdek, G‘arb pedagogikasining o‘qitish usullarini yoyishgan edi. Zamonaviy universitet modeli uchun Yaponiya Germaniyada topilgan ko‘plab Prussiya elementlarini o‘z ichiga oldi, chunki o‘sha paytda Germaniya imperiyasi mustamlakachilikni kengaytirish va milliy rivojlanish maqsadlari jihatidan Yaponiyaga o‘xshash edi. Nemis modeli Birinchi jahon urushi oxirigacha Yaponiya oliy ta’lim tizimini ilhomlantirishda davom etdi. Ikkinchi jahon urushidagi Amerika bosib olgan davrda Yaponiya o‘zining oliy ta’limini zamonaviy davr uchun modernizatsiya qilish maqsadida Qo‘shma Shtatlarda ishlab chiqilgan oliy ta’lim g‘oyalarini o‘z ichiga oldi. Zamonaviy Yaponiya oliy ta’lim tizimi endi Yevropadan kelib chiqqan holda Qo‘shma Shtatlardan kiritilgan elementlarga ega edi.

Yaponiyada zamonaviy oliy ta’limning kengayishi va rivojlanishi 1980-yillarning oxirigacha davom etgan Ikkinchi jahon urushidan keyin uning iqtisodiy o‘sishiga yordam berdi.

Yaponiyaning oliy ta’lim universitetlarida (daigaku), kichik kollejlarda (tanki daigaku), texnologiya kollejlarida (kōtō senmon gakkō) va maxsus o‘quv maktablari va jamoat kollejlarida (senshū gakkō) beriladi. Ushbu to‘rt turdagi muassasalardan faqat universitetlar va o‘rta kollejlar o‘rta ta’limdan keyingi ta’lim beruvchilar hisoblanadi . Yaponiyaning zamonaviy oliy ta’lim tizimi “Meydzi erasi”dan boshlab ko‘plab o‘zgarishlarga uchradi va asosan Germaniya, Fransiya, Buyuk Britaniya va AQSH kabi G‘arb mamlakatlari an’anaviy yapon pedagogik elementlariga ega bo‘lib, o‘zining milliy ehtiyojlarini qondirish va o‘ziga xos yapon modelini yaratish uchun namuna bo‘ldi. Yaponiya oliy ta’lim tizimi boshqa mamlakatlardagi oliy ta’limdan ko‘p jihatdan sezilarli darajada farq qiladi. Asosiy farqlar G‘arb mamlakatlarida qo‘llaniladigan bo‘lajak abituriyentlarni baholash va baholashning boshqa usullaridan farqli o‘laroq, deyarli butunlay bir yoki ikkita testga tayanadigan qabul usulini o‘z ichiga oladi. Talabalarda har yili bu imtihondan o‘tish uchun faqat bitta imkoniyat borligi sababli, ushbu testdan yaxshi o‘tish uchun katta bosim mavjud va o‘rta maktab ta’limining aksariyat qismi ushbu yagona testdan yaxshi o‘tishga ixtisoslashtirilgan. Yaponiyalik talabalar, ularning ota-onalari, o‘qituvchilari, tengdoshlari va jamiyat tomonidan akademik muvaffaqiyatga erishish uchun katta bosimga duch kelishmoqda. Bu, asosan, uzoq vaqtdan beri oliy ta’limga katta e’tibor qaratgan jamiyat va butun og‘irligini yagona imtihonga qaratadigan tizim natijasidir, bu esa insonning ijtimoiy-iqtisodiy holatiga, turmush qurish istiqboliga jiddiy ta’sir ko‘rsatadi.

Yana bir muhim farq aspiranturadir, chunki Yaponiyada fandan tashqari bakalavriat talabalari juda kam sonli aspiranturaga boradi. Buning sababi shundaki, talabalar uchun aspiranturalar odatda faqat akademiyada ishlashni xohlaydiganlar uchun foydali, deb hisoblanadi.

21-asr boshidan buyon bu holat biroz o‘zgardi. Qonunga o‘zgartirish kiritilib, advokat bo‘lishni xohlovchilardan Yaponiya hukumati huquqshunoslik fakulteti tayinlagan aspiranturada o‘qishlari talab qilinadi. Ilgari advokatlar faqat bakalavriat talabalari topshirishi mumkin bo‘lgan advokatlik imtihonidan o‘tishlari kerak edi. Yirik universitetlar ham biznes maktablarini ochgan, biroq ularda yapon talabalari kam bo‘lsa-da, ko‘pchilik yapon korporatsiyalari xali ham aspirantlarni bakalavriat talabalaridan ko‘ra ko‘proq malakali, deb bilishmaydi. Shu sababli, ularda, asosan, qo‘shni Sharqiy Osiyo mamlakatlari, xususan, Janubiy Koreya, Tayvan va Xitoydan kelgan chet ellik talabalar qatnashadi. Boshqa ba’zi mamlakatlardagi oliy ta’limdan farqli o‘laroq, davlat universitetlari, odatda, xususiy universitetlarga, xususan Milliy yettilik universitetiga (Tokio universiteti, Kioto universiteti, Toxoku universiteti, Kyushu universiteti, Xokkaydo universiteti, Osaka universiteti va Nagoya universiteti) qaraganda nufuzliroq hisoblanadi.

Yaponiya iqtisodiyoti, asosan, ilmiy va texnologik asosga ega bo‘lganligi sababli, mehnat bozorida ish qidirishda raqobatbardosh ustunlikka ega bo‘lish uchun oliy ma’lumotga ega bo‘lgan, ayniqsa, fan va muhandislik bilan bog‘liq bo‘lgan mutaxassislarni talab qiladi.

Xulosa sifatida shuni ta’kidlash kerakki, Yaponiyaning bugungi taraqqiyotiga asosiy sabab, rivojlangan davlatlarning modelini o‘zlashtirish bo‘ldi. Yaponiya davlati 1880-yillarda modellashtirish uchun oliy ta’lim tizimining prototipini izlashga intildi. Hukumat Buyuk Britaniya, AQSH va Fransiya kabi turli G‘arb mamlakatlari ta’sirida bo‘lgan institutsional modelini qat’iy Germaniya modeliga aylantirishga qaror qildi va katta natijaga erishdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Altbach, Philip (1998). Comparative Higher Education: Knowledge, the University, and Development.
2. "Asian University Rankings 2010 - Top 200". www.topuniversities.com Retrieved 7 September 2019.
3. Clark, Nick (1 May 2005). "Education in Japan". Retrieved 28 October 2016.
4. Dore, Ronald P. (1965), Education in Tokugawa Japan Athlone Press
5. Duke, Benjamin (1986), The Japanese School Praeger.

Nurjan ABDUVALITOV,
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
dotsent, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori

ADABIY TA’LIM JARAYONIDA QIYOSIY TAHLIL METODIDAN FOYDALANISH

Annotatsiya: ushbu maqolada adabiyot darslarida milliy adabiyotini jahon adabiyoti bilan qiyosiy tahlil qilish asosida o‘quvchilarning qiyosiy tahlil ko‘nikma va malakalarini shakllantirish masalasi haqida so‘z yuritiladi. Shuningdek, o‘zbek adabiyotini o‘qitish metodikasi sohasida qiyosiy tahlil masalasi yuzasidan vatandosh olimlarimizning tadqiqot ishlari tahlilga tortilgan. Maqolada adabiyot darslarida o‘tiladigan topishmoq mavzusini qiyosiy tahlil metodi asosida o‘qitishning samarali yo‘llari ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: *qiyosiy o‘qitish, integratsiya, badiiy asar, adabiy aloqalar, adabiy ta’sir, topishmoq.*

Аннотация: в данной статье рассматривается формирование у учеников навыков и компетенций сравнительного анализа на основе сравнительного анализа национальной литературы с мировой литературой на уроках литературы. Также были проанализированы исследовательские работы коллеги-ученые по вопросу сравнительного анализа в области методики преподавания узбекской литературы. В статье показаны эффективные способы преподавания темы загадок на уроках литературы на основе метода сравнительного анализа.

Ключевые слова: *сравнительное образование, интеграция, художественное творчество, литературные связи, литературное влияние, загадка.*

Annotation: this article discusses the formation of students' comparative analysis skills and competencies based on the comparative analysis of national literature with world literature in literature classes. Also, the research works of our compatriot scientists on the issue of comparative analysis in the field of teaching methods of Uzbek literature were analyzed. The article shows effective ways of teaching the subject of riddles in literature classes based on the method of comparative analysis.

Key words: *comparative education, integration, artistic work, literary connections, literary influence, riddle.*

Kirish. So‘nggi yillarda milliy va jahon adabiyotini qiyosiy o‘qitishda integratsiyaga asoslangan metodika tobora rivojlanib bormoqda, chunki adabiyot, badiiy ijodning boshqa turlari va ijtimoiy faoliyati o‘rtasidagi ko‘p tomonlama dialektik aloqalarni aniqlash o‘qituvchi faoliyatini yangi pedagogik yechimlar bilan boyitishi mumkin.

Adabiyotning o‘zaro ta’siri kategoriyasi umumiy falsafiy kategoriyaga asoslanadi. O‘zaro ta’sir kategoriyasi tabiiy va ijtimoiy hodisalarning muhim uslubiy tamoyillaridir. O‘zaro ta’sir kategoriyasining umumiy falsafiy ma’nosi uning “umuminsoniy sababning mohiyatini tushuntirish”ni egallash qobiliyati bilan belgilanadi, unda materiyaning xususiyatlari namoyon bo‘lish manbai bo‘lgan harakatning adabiy zaruriyati g‘oyasi mavjud. O‘zaro ta’sir – bu badiiy ongining birligi va ifoda etish shakllarining xilma-xilligi.

O‘quvchilarning badiiy asarni qabul qilish muammosi ikkita vazifa hal qilinishini taqozo etadi. Bular: badiiy asar matnini obyektiv tahlil qilish va inson hissiyotlarini obyektiv tahlil qilishdir. Bundan tashqari, ushbu muammolar butun bir adabiyotni yanada kengroq doirada ko‘rib chiqish masalasini ham nazarda tutadi. Bu yerda xuddi shu ikki yondashuv: taqqoslayotgan matnlarni obyektiv tahlil qilish va o‘quvchida bunday taqqoslash natijasida paydo bo‘ladigan his-tuyg‘ularni tahlil qilish masalasi mavjud.

Adabiyotni psixologik o‘rganish jarayoni shu ikki yo‘nalishning birida amalga oshiriladi. Bunda, birinchidan, ijodkor psixologiyasi uning ma’lum bir asarda qanday ifoda etilganligi bilan bog‘liqlikda tahlil qilinsa, ikkinchidan, ushbu asarni qabul qiladigan kitobxonning tajribalari ko‘zda tutiladi. Fikrimizcha, har ikkala usulni bir-biridan ajratgan holda qo‘llash samarasizdir. Shunga tayanib mazkur uslubning umumiy yo‘nalishini badiiy asar shaklidan uning elementlari va tuzilishini funksional tahlil qilish orqali estetik reaksiyani va uning umumiy qonunlarini o‘rgatishga qadar bo‘lgan jarayon sifatida ifodalash mumkin.

Asosiy qisim. Maktabda milliy va jahon adabiyotlari o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlash va o‘rganish bo‘yicha ishlarni tashkil etishda o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olinmasligi mumkin emas. Binobarin, o‘rta maktab o‘quvchilarining “nima uchun?” degan savolni tez-tez berishlari, taxmin qilingan tushunchalarning yetarli va asosli ekanligiga izoh so‘rashlari tasodifiy emas. O‘spirinlik aqliy qobiliyatlarni rivojlantirishning muhim bosqichidir. O‘rta maktab o‘quvchilarining fikrlash faoliyati mustaqildir. Ularda umumlashtirishga intilish, muayyan faktlar ortidagi umumiy tamoyillar va qonuniyatlarni izlashga urinish kuzatiladi.

Adabiy aloqalar va adabiy ta’sirni qiyosiy

o‘rganish keng tarqalgan didaktik usul va aqliy operatsiya bo‘lib, uning yordamida ba’zi narsa va hodisalar o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlash mumkin, zero, bu ta’limning barcha bosqichlarida ijobiy samaraga olib keladi. Qiyoslashning psixologik va pedagogik jihatdan asoslanishi uning operatsion tomoni, turli materiallar bilan ishlash uchun asos yaratadi. Tadqiqot ishimizning o‘ziga xos mazmuni bir qator adabiyotshunos olimlar va metodistlarning qarashlarini tahlil qilish zaruratini tug‘dirdi.

O‘zbek adabiyotini jahon adabiyoti bilan aloqada o‘rganish adabiy jarayonning o‘ziga xos tarixiy shart-sharoitlari, milliy xususiyatlari hamda umumiy qonuniyatlarini o‘rganishga imkon beradi. O‘quvchilarning adabiy hodisalarni (badiiy asarlar, mualliflari, uslublari va h.k.) mustaqil qiyosiy tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirish o‘qitish metodikasi, tamoyillari va yo‘llarini nazariy jihatdan asoslash va bir tizimga solish, bunda o‘quvchilarning yoshi va qiyosiy imkoniyatlari, qiziqishlarini hisobga olish maqsadga muvofiqdir.

Quyidagilarga o‘quvchilarning qiyosiy tahlil ko‘nikma va malakalarini shakllantirishning mezoni sifatida qaraladi:

1) adabiy tahlilda qiyoslash metodidan foydalanishning psixologik-pedagogik shart-sharoitlarini, shuningdek, taqqoslashning psixologik-pedagogik ta’sirini o‘quvchilarning mustaqil o‘qish faoliyati uchun rag‘batlantiruvchi omil sifatida aniqlash;

2) qiyoslash usulidan foydalanish samaraliroq bo‘lgan o‘zbek va jahon adabiyoti mualliflari va ularning badiiy asarlarini aniqlash;

3) rivojlantirish omillarini hisobga olgan holda adabiyotlarni juftlashtirish nuqtayi nazaridan qiyosiy o‘rganish konsepsiyasini amalga oshirish;

4) ta’lim jarayonida milliy va jahon adabiyotining o‘zaro bog‘liqligini o‘rganishda qiyoslash metodi doirasidagi usullar va ularning qo‘llanish o‘rnini aniqlash;

5) o‘quvchilarda adabiy jarayonning birligi, badiiylik, yozuvchi uslubi haqidagi g‘oyalarni shakllantirish texnikasining mazmunini yoritish;

6) o‘zbek va jahon adabiyoti namunalarini taqqoslash, tahlil qilish va idrok etish uchun ijodiy vazifalar tizimini ishlab chiqish;

O‘zbek adabiyotini o‘qitish metodikasi sohasida qiyosiy tahlil masalasi M.Mirqosimova, Q.Yo‘ldoshev, Q.Husanboyeva, Y.Abduvalitov kabi olimlarning tadqiqot mavzulari yo‘nalishda o‘rganilgan. Jumladan, M.Mirqosimovaning o‘quvchilarda adabiy tahlil malakasini shakllantirish va takomillashtirishga doir tadqiqot ishida turli ijodkorlar yoki ayrim adiblar tomonidan yaratilgan asarlarni qiyosiy o‘rganish vositasida ular ijodining o‘sib-o‘zgarish bosqichlari aniqlanishi, rang-barang uslublar o‘rganilishi, ijodiy jarayon bilan yaqindan tanishish imkoni yaratilishi ta’kidlanadi. Bunday qiyosiy tahlil usulining talablari sifatida quyidagilar ko‘rsatiladi:

1. Qiyosiy o‘rganilishi lozim bo‘lgan asar o‘quvchilar tomonidan o‘qib chiqilganligini avvaldan tekshirib ko‘rish;

2. O‘quvchilardagi mavjud mulohazalarni o‘rganib, darsni tashkil etish rejasi tuzilishi;

3. O‘qituvchining qiyoslab tahlil etish ko‘zlangan asarlardan muhim va maqbul epizodlarni, dialoglarni, tasvirlarni to‘g‘ri hamda o‘rinli tanlay olishi, shular asosida o‘quvchilarni tahlilga yo‘llovchi dars ishlanmasi tayyorlashi;

4. Dars jarayonida qiyosiy tahlil usulini qanday maqsadda foydalanishni o‘qituvchi avvaldan aniq belgilashi kabilar. [1:25]

Shu o‘rinda umumiy o‘rta ta’lim maktablarining ingliz tili va o‘zbek adabiyoti darslarida o‘rganiladigan topishmoqlar, maqollar va ertaklardan iborat janrlar ham turli xalqlarning folklor namunalarini qiyoslab mushohada yuritishga zamin hozirlashini ta’kidlash mumkin. Masalan, 5-sinf “Adabiyot” darslarida topishmoq mavzusi o‘tilayotganda uning boshqa xalqlardagi aynan shu janr va mavzudagi namunalarga qiyoslanishi dunyo xalqlarining aynan bir predmet yoki voqea-hodisani ifodalash tarzi, bu boradagi ijodkorligi, topqirligini o‘quvchi tasavvurida jonlantirishga xizmat qiladi.

Topishmoq janrining hajm jihatidan qisqa va ixchamligi; she’riy yoki nasriy ko‘rinishga egaligi; yaratilish maqsadida matnda jumboqlangan narsani aniqlash vazifasi; uni topishga undash; ko‘zda tutilgan predmetning miqdori; qo‘llanilgan badiiy san’atlar kabi nazariy tushunchalar bilan tanishtirilayotganda bu jihatlar boshqa xalqlarda qay darajada aks etganligiga e’tibor qaratish muhim sanaladi. Zero, bu faoliyat turi vositasida o‘quvchida muayyan xalqning tafakkur doirasi, turmush tarzi va an’analari haqida atroflicha tushunchalar paydo bo‘ladi. Qiyoslash asosida o‘z xalqi, millati, ajdodlarining zehni, uquvi va didi yuzasidan muayyan qarashlari shakllanadi, faxr va g‘urur tuyg‘ulari ildiz otadi. Ilmiy jihatdan qaralganda biror voqelik, narsa yoki predmetlar orasidagi umumiylik bir tizimga keltiriladi yoki farqli xususiyatlar ajratib ko‘rsatiladi, shu asosda yagona xulosalar shakllantiriladi. Ko‘rinadiki, qiyoslash fikrni tizimli ifodalashga va muhim jihatlarni ajratib ko‘rsatishga asos sanaladi.

Adabiy ta’lim jarayonida dunyo xalqlari topishmoqlarining genetik va tipologik o‘xshashliklarini tadqiq etish masalasi ham muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Bu turli millatlarning o‘ziga xos tasavvuri, dunyoqarashi yoki muayyan oila yoki guruhga mansub tillarning tarixi, etnik jihatdan yaqinligini o‘rganishga doir tadqiqotlarga qiziqish uyg‘otadi.

Dunyo xalqlari topishmoqlarining matniy mushtarak xususiyatlarini tadqiq qilgan S.Bobonazarova ingliz xalq an’analari asosida yaratilgan topishmoqlarning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganar ekan, ularda bu janr, asosan, nasriy shakldagi oddiy so‘roqdan iborat bo‘lishi, so‘roq ko‘pincha uning obyekti tilidan berilishi; metaforik matnli topshimoqlarga qaraganda tavsifiy matnli topishmoqlar ancha keng tarqalganligi hamda oddiy so‘roqdan iborat topishmoqlar nasriy shaklda ko‘p uchrashi haqidagi xulosalarga keladi. Masalan:

I have four legs but can ’t walk, what am I?

Mening to‘rtta oyog‘im bor, ammo yurolmayman. Men nimaman? (stol)

What goes around house but never goes into the house?

Nima uyning atrofini aylanadi, ammo uyga kira olmaydi? (Quyosh). [2:22]

Ingliz topishmoqlariga xos xususiyatlarning o‘zbek topishmoqlari tarkibida ham uchrashini hazil va o‘yinli so‘roqlardan iborat jumboqlar asosida qiyoslab tushuntirish mumkin bo‘ladi. Jumladan, “Nimaning besh barmog‘i boru, lekin birota ham tirnog‘i yo‘q?” (qo‘lqop), “Nimaning mo‘ylovi oyog‘idan uzun?” (suvarak), “Yumuq ko‘z bilan nimani ko‘rish mumkin?” (tush) va h.k.

Demak, o‘zbek xalq topishmoqlarida obrazlilik, badiiy tasvir vositalaridan foydalanish an’anasi ustuvor bo‘lsa, inglizlarda bu jihat xabar shaklida yoki oddiy so‘roq tarzida berilishi bilan farqlanishini taqqoslash vositasida dalillash mumkin. Bu esa, o‘z navbatida, o‘tmish ajdodlarimizning tashbehlarga boy fantaziyalaridan dalolat bersa; inglizlardagi xalqning fikrlash doirasi, aniqlik, oddiylik va yo‘naltiruvchi yondashuvlarni sezish mumkin.

Tadqiqotchi A.Bektayev har bir millat adabiyotining o‘ziga xosliklarini belgilashda tipologik tadqiqotlarning o‘rnini ko‘rsatar ekan, qarashlarini o‘zbek va qozoq xalqlaridagi topishmoqlar tahlili misolida ko‘rsatishga harakat qiladi. Tadqiqotchi obrazlarning metaforik tabiati bu janr uchun individualligini ta’kidlar ekan, fikrlarini quyidagi misollar orqali asoslaydi: O‘zbeklarda samolyot predmeti “Qush emas, qanoti bor, burgutdan zo‘r haybati bor. Uchsa lochin yeta olmas, tolmas zo‘r quvvati bor” kabi sifatlar bilan obrazlantirilsa, qozoqlarda bu xususiyatlarga “Құс сияқты құс емес, самғал ұшқан биікке, қанаты бар қақпайды, жүрсе де сондай биікке” tarzida nisbat beriladi.

Shuningdek, tadqiqotchi e’tiborini tortgan yana bir muhim jihat bu topishmoqlarda mantiqiy ziddiyatlarning ma’lum maqsad bilan keltirilishidir. O‘zbeklarda “Oyog‘i yo‘q, yuradi. Og‘zi yo‘q gapiradi” (soat), “O‘ra qazdim, tuprog‘i yo‘q” (qoziq o‘rni); qozoqlarda “Өзі бар, көлеңкесі жоқ” (құдық), “Аузы бар, денесі жоқ, Қолы бар, аяғы жоқ” (қопқон) kabi topishmoqlar qarshilantirish san’atining ifodasi ekanligini namoyon etadi [3:60-61]

Ona tilini davlat tili bilan qiyoslab o‘rganish masalasi yoritilgan. Sh.Bulekbayevaning tadqiqot ishida iboralarning qiyosiy tavsifi keltirilgan: [4:18]

O‘z ma’nosida	O‘zbek tilida	Qozoq tilida
Katta ishga intilish	Osilsang baland dorga osil	Жығылсаң нардан жығыл
Judayam oshirib yuborish	Pashshadan fil yasama	Түймедейді түйедей қылды
Bu yerda bir gap bor	Bir balosi bo‘lmasa, shudgorda quyruq na qilur?	Бұл не деген батпан құйрық, Айдалада жатқан құйрық
Ahillik, birdamlik	Bir mayizni qirq bo‘lib emoq	Жарты құртты бөліп жеу
Xursand bo‘lish	Do‘ppisini osmonga otdi	Төбесі көкке екі-ақ елі жетпеді
Yaxshi gapiring, yomon gap aytmang	Nafasingni yel uchirsin	Жағыңа жылан жұмыртқаласын

Xulosa. Xulosa shuki, bunday janrdagi namunalar o‘quvchilarni muayyan xalqning kelib chiqish tarixi, kasb-kori, yer-suvi kabi tabiiy omillarini ham chuqurroq o‘rganish nuqtayi nazaridan maroqlidir. Xususan, hamjihatlik, birdamlik ma’nosida qo‘llaniluvchi “Bir mayizni qirq bo‘lib yemoq” iborasi o‘zbek xalqining o‘troq turmush tarzidan, odamlarning, asosan, dehqonchilik, bog‘dorchilik bilan bog‘liq kasb-koridan xabardor qilsa, “Жарты құртты бөліп жеу” iborasi chorvachilik asosiy yumushi bo‘lgan qozoq xalqining qirma-qir, yaylovma-yaylov ko‘chib yashaganligi, bu jarayon bevosita o‘sha xalq istiqomat qilgan kengliklarning moddiy resurslari, geografiyasi yoki geologiyasiga chambarchas bog‘liqligidan darak beradi. Bu yesa, aniqki, umumiy ildizga yega ikki xalq yashagan joyning iqlimi, hududi tabiatining o‘ziga xosligi, nabotot dunyosi, hayvonot olamiga daxldor manbalarni o‘rganishga qiziqish uyg‘otadi. Misollardan ko‘rinadiki, jahon adabiyotini qiyoslab o‘rganish yagona yoki o‘zga guruhga mansub xalqlarning tili va adabiyotidan tashqari o‘rganilayotgan manbalarda qiyoslashga zamin yaratadigan mavzularni integrativ o‘rganish masalasini ham o‘rtaga chiqaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirqosimova M.M. O‘quvchilarda adabiy tahlil malakasini shakllantirish va takomillashtirish usullari. Ped. fan. dok. ... diss. avtoref. – Toshkent, 1995. 25-b.
2. Bobonazarova S. Dunyo xalqlari topishmoqlarining matniy mushtarak xususiyatlari // Til va adabiyot ta’limi. – Toshkent, 2012. № 5. 22-b.
3. Bektayev A. O‘zbek va qozoq tillaridagi topishmoqlarning qiyosiy tahlili // Til va adabiyot ta’limi. – Toshkent, 2010. № 7. 60–61-b.
4. Bulekbayeva SH.B. Ona tilini davlat tili bilan kommunikativ-kognitiv asosda qiyosiy o‘rgatish (ta’lim qozoq tilida olib boriladigan maktablar misolida). Ped. fan. dok. (PhD) ... diss. avtoref. – Samarqand, 2019. 18-b.

Gulbaxar TAVALDIYEVA,
TKTI dotsenti,
filologiya fanlari nomzodi

O‘ZBEK TILI DARSLARIDA IXTISOSLIK MATNLARI BILAN ISHLASH AMALIYOTI

Annotatsiya: oliy ta’limda soha mutaxassislarining tilga oid bilimlarini rivojlantirish, shu jumladan, ularning matn yaratish texnologiyasini egallashlari muhim. Maqolada “O‘zbek tili” tili fanidan ixtisoslik matnlari ustida ishlash, matn yaratish talablari haqida fikr yuritiladi. Unda kimyo-texnologiya sohasida qo‘llanuvchi ixtisoslik matnlari bilan ishlash bo‘yicha misollar keltirilgan, taklif-tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: *matn, matn yaratish, matn tuzilishi, matnni qisqartirish, matnni kengaytirish, ixtisoslik matni, matn yaratish, matn ustida ishlash.*

Аннотация: в сфере высшего образования важно развивать языковые навыки специалистов отрасли, в том числе владение ими технологией генерации текста. В статье рассматриваются требования к работе над специализированными текстами по специальности «Узбекский язык», а также создание текста. Статья содержит предложения и примеры работы со специализированными текстами, используемыми в области химической технологии.

Ключевые слова: *текст, создание текста, структура текста, сокращение текста, расширение текста, текст специальности, работа над тектом.*

Annotation: in higher education, it is important to develop language skills of industry professionals, including their mastery of text generation technology. The article discusses the requirements for working on specialized texts in the field of "Uzbek language" and creating a text. It contains examples of working with specialized texts used in the field of chemical technology, suggestions are given.

Keywords: *text, text creation, text structure, text reduction, text expansion, specialty text, text creation, working on text.*

Kirish. XXI asr fan-texnika taraqqiy etayotgan bugungi zamonda dunyoviy yangi voqeliklar fonida axborotlarning tezkor, cheksiz oqimi jamiyatni tubdan o‘zgartirib borayotgani, ilm-fanning barcha sohalarida yangi lug‘aviy birliklarning paydo bo‘layotgani, sohaviy muloqotga kirishish jarayonining takomillashayotgani til ilmida terminologik tizimlarni chuqur o‘rganish zaruratini yuzaga keltirmoqda. 2020-yil 20-oktabrdagi PF-6084-son Prezident Farmoniga muvofiq tasdiqlangan “2020-2030-yillarda o‘zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish Konsepsiyasi” o‘zbek tilining jamiyat taraqqiyotidagi amaliy maqsadlarini belgilab berdi.

Jamiyat hayoti ilm-fansiz rivojlanmaydi. Ushbu maqolada mamlakatimizda 2030-yilgacha kimyo sohasini kompleks rivojlantirish dasturiga muvofiq so‘nggi yillarda olib borilayotgan islohotlar negizida Toshkent kimyo-texnologiya institutida yosh mutaxassislarni tayyorlashda “O‘zbek tili”, “O‘zbek tilining sohada qo‘llanilishi” fanidan talabalarning tilga oid ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish maqsadida ularga soha atamalari bilan ishlash, ixtisoslik matnlarini yaratish texnologiyasiga oid tajriba va tavsiyalar keltirildi.

Asosiy qism. Ma’lumki, “O‘zbek tili” fani umumta’lim maktablarida ham bir necha o‘qitiladi. Lekin o‘rta maktab o‘quvchilarida mustaqil fikrlash, fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda to‘g‘ri, ravon ifodalash, mustaqil ilmiy-ijodiy va ixtisoslik matni yaratish malakalari yetarlicha shakllanmagan bo‘ladi. Bu haqida T.U.Ziyodova “Matn yaratish texnologiyasi” nomli monografiyasida umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ona tili fani mashg‘ulotlarida o‘quvchilarda matn yaratish ko‘nikmalarini shakllantarish masalasi rivojlangiruvchi ilg‘or pedagogik texnologiyalar asosida qayta ishlanishga muhtoj ekanligi haqida fikr yuritadi. “Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ona tili ta’limini o‘rganishdan asosiy maqsad kommunikativ savodxonlikni rivojlantirish, mustaqil va ijodiy fikrlay oladigan, qiroat va suxandonlik san'atidan boxabar, og‘zaki nutq hamda matn yaratish ko‘nikmalarini mukammal egallagan, ma’naviy barkamol shaxsni tarbiyalab yetishtirishdan iborat” [3:32].

Ko‘rinadiki, maktab ta’lim tizimida ona tili fanini o‘qitishdan asosiy maqsad ta’lim oluvchilarda kommunikativ savodxonlik, nutqiy madaniyat, ijodiy tafakkurni rivojlantirish, o‘z fikrini nutq sharoitiga mos ravishda mustaqil va erkin ifodalay olishga o‘rgatishdir. Buning natijasida o‘quvchilarda voqea-hodisalar haqidagi bilimlarini kengaytirish; ularda mazkur voqea-hodisalar o‘rtasidagi aloqalarni anglash va tahlil qilish, og‘zaki va yozma nutqiy ko‘nikmalarini shakllantirish; o‘z fikrini erkin, ravon ifodalay olishga o‘rgatiladi.

Oliy ta’limda esa talabaning o‘zbek adabiy tili me’yorlari, nutq uslublari, hujjatchilik tili to‘g‘risidagi o‘rta maktabda olgan bilimlari soha terminologiyasini o‘rgatish orqali rivojlantiriladi, bunda uning og‘zaki va yozma nutqning turli xususiyatlarini bilishiga, bu bilimdan ish faoliyatida foydalish ko‘nikmalariga ega bo‘lishiga, matn tuzish, uni tarjima, tahlil va tahrir qilish, sohaviy hujjatlarni tayyorlash va rasmiylashtirish, kasbiy muloqot yuritish kabi kasbiy kompetensiyalarga ega bo‘lishiga e’tibor qaratiladi.

Matn tilshunosligi bo‘yicha chet el va o‘zbek olimlarining ilmiy izlanishlari, ilmiy xulosalari bizga ma’lum. Masalan, Chex olimi K.Gauzenblaz yozma va og‘zaki nutqni nutqiy jarayon deb hisoblaydi va matnni nutqiy faoliyat mahsuli, natijasi sifatida talqin etadi[2;58-59]; rus tilshunosi I.R.Galperin talqiniga ko‘ra, turli qaytariqlar, uzuq-yuluq gaplarni ham o‘z ichiga olgan og‘zaki nutqni matn deb e'tirof etish unchalik maqsadga muvofiq emas, aksincha, har tomonlama mukammal holatga keltirilgan yozma nutq mahsulini matn deb ko‘rsatadi[1;18]; nemis tilshunosi M.Pfyutse biror maqsad ifodasi uchun o‘zaro munosabatga kirishgan gaplarning mazmuniga ko‘ra birikishidan tashkil topadi ma’lumotni matn deb ta’kidlaydi[5:220], B.Yo‘ldoshev matn informatsiya yetkazish va saqlash hamda yangi ma’nolarni shakllantirish vazifasini bajaradi deb yozadi.[4:9] Demak, matn deb, tugallangan, yozma ko‘rinishda voqelangan, sarlavha va turli leksik, grammatik, mantiqiy, uslubiy munosabatlar asosida bog‘langan gapdan birliklardan tarkib topgan hamda ma’lum bir muloqot maqsadi, pragmatik rejaga ega bo‘lgan nutqiy ijod mahsuliga aytiladi.

Matnda mavzuni talab darajasida yoritish, fikr bayonida tilning tasviriy vositalaridan foydalanish, uslubiy sinonimlarni qo‘llash, dialog, epigraf yoki iqtiboslardan birining bo‘lishi, matn tuzilishiga qat'iy amal qilish, ya’ni abzaslarni to‘g‘ri ajratish, kirish, asosiy qism, xulosaning mavjudligi talab etiladi. Matnda ishlatilgan gaplar tartib bilan berilishi, ularda ma’noviy butunlik va izchillik bo‘lishi, uslubiy g‘alizliklar, takrorlarga, imlo xatolar va tinish belgilarining noo‘rin ishlatilishi kabi xatoliklarga yo‘l qo‘ymaslik kerak.

O‘zbek tili darslarida matn bilan ishlashning bir necha usullari mavjud bo‘lib, ular tayyor matn bilan ishlashda yoki yangi matn yaratishda qo‘llanuvchi topshiriqlarni o‘z ichiga oladi. Quyida kimyo-texnologiya sohasi uchun tanlangan matnlar bo‘yicha topshiriqlardan misol keltiramiz.

I. Matn yaratishda quyidagi mazmundagi topshiriqlar qo‘llash tavsiya etiladi: berilgan gaplardan bog‘lanishli matn hosil qilish; ilmiy uslubdagi matnni badiiy uslubdagi matnga aylantirish; boshlanish qismi berilgan matnni davom ettirish; berilgan soha atamalari asosida mustaqil matn yaratish; berilgan rasm, chizma yoki jadval asosida ilmiy uslubda yaratish.

Misol. Topshiriq. 2 ta kichik guruhda quyidagi boshlanish qismi berilgan matnni davom ettiring.

1-guruh.

“O‘zkimyosanoat” aksiyadorlik jamiyati – O‘zbekiston Respublikasi kimyo korxonalarini birlashtiruvchi yagona komil korporativ tizim. Jamiyat...

2-guruh.

Korxonalarda yog‘-moy mahsulotlarini ishlab chiqarish bir necha bosqichlardan iborat bo‘ladi. Yog‘-moy ishlab chiqarish korxonalarida asosiy ishlab chiqarish bo‘limlariga ishlab chiqarish, rafinatsiya, ekstraksiya, dezodoratsiya, qadoqlash bo‘limlari kiradi. Ushbu bo‘limlarning har birida mahsulotlar turli jarayonlarni bosib o‘tadi.

Korxonalarda yog‘-moy mahsulotlari ishlab chiqarish quyidagi jarayonlardan tashkil topadi:

Ekstraksiyalash xomashyo tarkibidagi mahsulotlarni turli xil kimyoviy modda va eritmalar yordamida ajratib olish jarayoni bo‘lib, ...

Xomashyo turi	Retsepturaga kiritilgan miqdori	Suv %	Oqsillar miqdori gr	Yog‘lar miqdori gr	Uglevodlar miqdori gr	Energetik qiymati Kkal
Oliy navli yumshoq bug‘doy uni	100 kg	13	10,8	1,3	74	366
Zanjabil kukuni	0,25 kg	10	0,03	0,19	0,03	2
Quritilgan limon kukuni	0,25 kg	10	0,015	0,025	0,232	1,26
Jami:	135 kg	-	23,5	15,6	78	568
Oqsillar, yog‘lar va uglevodlarning nisbati **1 : 0,8 : 3**						
100 kg xomashyodan 13% namlikdagi quritilgan makaron mahsulotining chiqish miqdori 110 kg						

Topshiriq. Berilgan jadval asosida ilmiy uslubda matn yarating.

II. Tayyor matnlar ustida ishlashda quyidagi o‘quv topshiriqlarini qo‘llash mumkin: tanlangan matnga sarlavha topish; kirish so‘z (asosiy qism, xulosa)ni ixchamlashtirish; matndagi uslubiy va imloviy xatolarni tuzatish; gaplarda so‘z tartibi, tinish belgilarning ishlatilishida yo‘l qo‘yilgan xatolarni tuzating; berilgan matnni kengaytirish yoki ixchamlash; berilgan matndan noo‘rin ishlatilgan so‘zlar, so‘z birikmalari, sitatalarni topish va tuzatish va h.k.

Misol. Topshiriq. Matnni abzaslarga bo‘ling va tartibli holda joylashtiring.

Yog‘larga ta’m va hid beruvchi moddalar

Kokos yog‘ini ta’m va hidi uni tarkibida past molekulali kislotalar, metilneonil- metilgeptil, metilundetsilenketonlarni mavjudligi bilan izohlanadi. Raps yog‘i tarkibida o‘ziga xos hidi bo‘lgan tioglyukozidlar, xantal va efir moylarini parchalanish mahsulotlari, yeryong‘oq moyida esa past molekulali to‘yinmagan uglevodorodlar bo‘ladi. Ta’m va hidni yog‘dagi murakkab moddalar aralashmasi hosil qiladi. Bu moddalarga erkin yog‘ kislotalari, quyi molekulali yo- kislotalari (kaprin, kapronva h.k.), alifatik uglevodorodlar, tabiiy efir moylari, aldegidlar, ketonlar, oksi-kislotalar shuningdek, sulfo- va nitrobirikmalar, karotinoidlar, sterinlar, vitaminlar va fosfolipidlarni parchalanishidan hosil bo‘lgan moddalar kiradi. Hidsizlantirish vaqtida zaharli kimyoviy moddalar ham yo‘qotiladi. Yog‘ tarkibida, oz

miqdorda rafinatsiya jarayonida to‘liq ajralmagan fosfolipidlar va ularni yog‘dagi boshqa moddalar bilan birikmalari, shuningdek, oqsil shilimshiq moddalar bo‘lishi mumkin. Ular yuqori haroratda dezodoratorning isituvchi yuzasiga cho‘kib, qo‘shimcha hid manbai bo‘lgan qurum hosil qiladi. Yog‘larni gidrogenlashda, jarayonni rejimi, katalizator tabiati, vodorodni tozaligi va namligiga bog‘liq holda sezilarli miqdorda ta’m va hid beruvchi moddalar hosil bo‘ladi. To‘liq yuvilmagan yog‘da sovun ta’mi, ko‘p miqdorda sorbent qo‘shib oqlangan yog‘da esa tuproq mazasi seziladi. Salomasni o‘ziga xos hidi past molekulali aldegidlar, yog‘ kislotalari, molekulasida 6-9 uglerod atomi bo‘lgan spir vodorodlar mavjudligi bilan izohlanadi.

Topshiriq. Matnni kengaytiring.

Kaliyli o‘g‘itlar o‘simlikka pishiqlik beradi, uning shira, trips va boshqa zararli organizmlarga qarshi chidamliligini oshiradi, meva elementlari to‘kilib ketishining oldini oladi, qurg‘oqchilikka bardoshli qiladi, sifatli mahsulot yetishtirishda katta ahamiyatga ega. Barcha kaliyli o‘g‘itlar kuzgi shudgor paytida va oziqlantirish vaqtida solinadi.

Kaliy xlorid, kaliy tuzi, kaliy sulfatning o‘ziga xususiyatlari va qo‘llanish usullari mavjud.

Topshiriq. Matndagi uslubiy va imloviy xatolarni tuzating.

Hech qachon plastmassani oziq-ovqat bilan birga ishlatmaslikning 7 sababi

Aftidan, bizning oziq-ovqat mahsulotlarimiz har doim plastik bilan aloqada. Xaltadan yoki sumkadan qoldiqlarni plastik idishlarda saqlash haqida gap ketganda, biz uni kundalik hayotda doimo ishlatamiz. Ammo biz oziq-ovqat do‘konidan mahsulotlarni sotib olishdan oldin ham, u plastik jihozlarda qayta ishlanadi va plastik qutilar va bankalarda keltiriladi.

Albatta, bunday keng ishlatiladigan mahsulot xavfsiz bo‘lishi kerak, to‘g‘rimi? Afsuski yo‘q. Plastmassadan olingan kimyoviy moddalar bizning oziq-ovqat mahsulotlarimizga singib ketishi mumkin va ishlab chiqaruvchilar qaysi kimyoviy moddalarni ishlatayotganliklarini oshkor qilishmaydi.

Turli xil plastmassalarning xavfsizligi haqida katta savol belgilari mavjud, ammo biz BPA (bisfenol A) deb ataladigan muntazam qo‘shimchaning endokrin tizimni yo‘q qilishini va ularning xulq-atvor muammolari, saraton va yurak kasalliklari bilan bog‘liqligini bilamiz.

Plastik, shubhasiz, hayotimizni yanada qulayroq qiladi, ammo uzoq vaqt davomida saqlanib qolgan yoki plastmassada tayyorlangan mahsulotlarning achchiq ta’mi bizga nimanidir anglatadi.

Topshiriq. Quyidagi xulosa asosida “Matn” tushunchasini “Klaster” usulida ifodalang.

Matn – bu muayyan mavzudagi tugallangan axborotdir. Matnda gaplar bir-biri bilan mantiqiy bog‘lanadi va ma’lum voqelik haqida ma’lumot beradi.

Matn bir yoki bir necha sintaktik birliklardan tashkil topadigan nutqiy butunlikdir.

Matn – bu til vositalari yordamida umumiy mavzu bilan bir butunga bog‘langan jumlalar guruhidir. Matn turli qismlarga: jumlalar, abzaslar, paragraflar, boblar va boshqalaga bo‘linadi.

Matnning asosiy belgilari: gaplar ma’no va grammatik jihatdan bog‘langan; jumlalar umumiy mavzu bilan birlashtirilgan; gaplar ketma-ket va mantiqiy ravishda joylashtirilgan. Asosiy fikrni matnda aniqlash mumkin.

Xulosa. O‘zbek tili darslarida ixtisoslik matnlari bilan ishlash talabalarning fandan egallagan bilim va ko‘nikmalarini tanlagan ixtisosligi doirasida rivojlantirish, og‘zaki va yozma nutqini kasbiy atamalar bilan boyitish, sohaviy hujjatlar bilan ishlash ko‘nikmasini shakllantirishga yordam beradi. Bunga ularga ixtisoslikka oid turli nutq uslublarida matn tuzishni, o‘zbek tilidagi axborotni tushunish, unga tanqidiy, tahliliy munosabat bildirishni o‘rgatish, davlat tilida ish yuritish asoslari, sohaga oid hujjat matnlarini yaratishni o‘rgatish orqali erishiladi. Buning natijasida talaba matn tuzish, uni tarjima, tahlil va tahrir qilish, sohaviy hujjatlarni tayyorlash va rasmiylashtirish, kasbiy muloqot yuritish kabi kasbiy kompetensiyalarga ega bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Гальперин И.Р. О понятии “текст”// Вопросы языкознания,1974, № 6. – С. 72.
2. Гаузенблаз К. О характеристике и классификации речевых произведений // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск УШ. Лингвистика текста. – М.: «Прогресс», 1978. – С. 58-59.

Nargiza XIDOYATOVA,
Yunusobod tumanidagi 5-maktab direktori

YUQORI SINF O‘QUVCHILARIDA SHAXSIY MOBILLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: mazkur maqolada yuqori sinf o‘quvchilarida shaxsiy mobillikni rivojlantirishga doir ilmiy tadqiqot ishlarining nazariy tahlili, yosh xususiyatlariga ko‘ra mazkur mobillik turini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari, bosqichlari, pedagogik-psixologik xususiyatlari tahlil etildi.

Kalit so‘zlar: *shaxsiy, shaxsiy mobillik, o‘smirlik davri, o‘quv va kasbiy motivatsiya, muloqot, ijodiylik, refleksiv sifatlar, maqbul qarorlar qabul qilish, integral fazilat, boshlang‘ich ta’lim davri.*

Аннотация: в данной статье проведен теоретический анализ научно-исследовательских работ по развитию личностной мобильности у старшеклассников, проанализированы специфические аспекты, этапы и педагогико-психологические особенности развития этого вида мобильности в зависимости от возрастных особенностей.

Ключевые слова: *личность, личностная мобильность, подростковый возраст, образовательная и профессиональная мотивация, общение, творчество, рефлексивные качества, приемлемое принятие решений, интегральное качество, начальный период обучения.*

Annotation: this article conducts a theoretical analysis of scientific research pertaining to the cultivation of personal professional mobility in high school students. It delves into the specific aspects, stages, and pedagogical-psychological features of fostering this form of mobility, taking into account the age characteristics of the students.

Key words: *personal, personal mobility, adolescence, educational and professional motivation, communication, creativity, reflexive qualities, acceptable decision-making, integral quality, primary education period.*

Umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘quvchilarida akademik mobillikni shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini yoritib berish maqsadida tadqiqot doirasida “shaxsiy” “shaxsiy mobillik” kabi tushunchalar tahliliga alohida e’tibor qaratildi. Tadqiqotimizda “shaxsiy” tushunchasining lug‘atlarda izohlangan ma’nolarini tahlil etish taqozo etiladi:

Z.M.Ma’rufov tahriri ostida nashr etilgan “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da “shaxsiy” so‘zi quyidagicha izohlanadi: Shaxsiy – shaxsning o‘ziga tegishli bo‘lgan, shu shaxsning o‘zi foydalanadigan; xususiy, individual. Shaxsiy mulk, shaxsiy kutubxona, shaxsiy javobgarlik va.h.k .

Oxford Learners Dictionariyes lug‘atida “personal” – (shaxsiy) so‘zi 1. Sizning o‘zingizniki; boshqa hech kimga tegishli emas yoki unga aloqador emas. 2.Shaxsning ishi yoki rasmiy mavqeyi bilan emas, balki shaxsiy hayoti bilan bog‘liq mazmunida ta’riflanadi. Ushbu ta’riflardan anglashiladiki, shaxsiy tushunchasi shaxsning o‘ziga tegishli, faqat unga xos bo‘lgan xususiyatlarni va individuallikni ifodalaydi.

Shaxs mobilligining asosi individual psixologik xususiyatlar (qobiliyatlar) va faol o‘zgarishlarga tayyorlik orqali namoyon bo‘ladigan shaxsiy mobillikni anglatib, T.V.Kotmakova tomonidan quyidagicha izohlanadi: “Shaxsiy mobillik – shaxsning ajralmas sifati bo‘lib, u mobillikning boshqa turlarini samarali amalga oshirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi va shakllangan motivatsiya, harakat qilish qobiliyati, ijodiy faoliyat, samarali muloqot va shaxsning faol ijodiy o‘zini o‘zi rivojlantirishida namoyon bo‘ladi”.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, shaxsning mobilligi uning faqatgina jismoniy jihatdan harakatchanligini, faolligini emas, balki uning psixologik xususiyatlari, fazilatlarini shuningdek, emotsional va kognitiv jarayonlarining tezkorligi, ta’sirchanligi va harakatchanligi hamdir.

A.A.Artyushenko o‘z asarlarida shaxsiy mobillikni insonning tashqi sharoitlarni tahlil qilish, maqbul qarorlar qabul qilish, o‘z imkoniyatlari va qobiliyatlarini ongli ravishda faollashtirish qobiliyati sifatida belgilaydi.

T.B.Kotmakova “shaxsiy mobillik” tushunchasini shaxsning integral sifati tariqasida izohlab, “shakllangan motivatsiya, ijodiy faoliyat, samarali muloqotda namoyon bo‘ladi va shaxsning faol ijodiy o‘zini o‘zi boshqarishiga imkon beradi”, deb hisoblaydi.

Ushbu nazariy tahlillardan mobillik tadqiqotchilar tomonidan jarayon tariqasida va shaxsning integral fazilati mazmunida o‘rganilgan, deb xulosa qilishimiz mumkin. Shuningdek, integral fazilat sifatida mobillikning barcha turlari shaxsning individual psixologik xususiyatlari (o‘ziga xosliklari) va faolligida (tayyorligi) namoyon bo‘ladi, degan xulosaga kelindi.

“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning 9-moddasi umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’limga bag‘ishlangan va unda umumiy o‘rta ta’lim bosqichlari quyidagilardan iborat

ekanligi belgilab berilgan: boshlang‘ich ta’lim (1 – 4 sinflar); tayanch o‘rta ta’lim (5 – 9 sinflar); o‘rta ta’lim (10 – 11 sinflar). Ushbu bosqichlarning har biri ontogenezda muayyan yosh davrlariga to‘g‘ri kelishi, yosh xususiyatlari, ya’ni anotomik, fiziologik, psixologik rivojlanish darajalaridagi tafovut va o‘zgarishlar, har bir davrning qonuniyatlari, yetakchi faoliyati, asosiy motivlari, rivojlanish jarayoni bilan bog‘liq shaxs boshidan kechiradigan inqirozlari mazmun jihatdan farqlarga egaligi bois o‘quvchilarda mobillikni rivojlantirishda yosh xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega deb hisoblaymiz.

Mobillikni rivojlantirishning birinchi davri 6-7 yoshdan 10-11 yoshgacha bo‘lgan boshlang‘ich maktab yoshiga to‘g‘ri kelib, bu yoshdagi bolaning kognitiv sohasida turli o‘zgarishlar yuzaga kelishi bilan xususiyatlanadi.

Maktabdagi ta’lim-tarbiya jarayoni bolaning turmush tarzi, ijtimoiy holati, ijtimoiy me’yorlarni o‘zlashtirishi, sinf jamoasi, oilaviy muhitga nisbatan tasavvurlarini o‘zgarishiga samarali ta’sir ko‘rsatib uning asosiy vazifasi ta’lim-tarbiyadan iborat. Ushbu jarayon yangi bilim, ko‘nikmalarni egallash orqali tabiat va jamiyat to‘g‘risidagi qonuniyatlar va normalarni o‘zlashtirishi bilan xususiyatlanadi. Ta’lim o‘quvchidan muayyan darajada uyushqoqlikni, intizomlilikni, irodaviy zo‘r berishlikni, faollikni, maqsadga yo‘naltirilganlikni taqozo etib, natijada, ixtiyorsiz xatti-harakatlar o‘rnini anglashilgan rejali, maqsadga muvofiq aqliy faoliyat egallaydi.

Xorij va rus psixologlari (J.Piaje, A.Vallon, J.Bruner, L.V.Zankov, D.B.Yelkonin, P.Ya.Galperin, N.A.Menchinskaya, V.VDavidov, A.Sh.Amonashivili, S.F.Juykov va boshqalar) tadqiqotlarining ko‘rsatishicha, oqilona tashkil qilingan ta’lim jarayoni mazkur yoshdagi bolalar tafakkurini jadal sur’atlar bilan rivojlantiradi, aqliy imkoniyatlarini ertaroq ishga tushishiga, ro‘yobga chiqishiga yordam beradi. Chunonchi, bolalar matematik, fizik, lingvistik, politexnik tushunchalarni o‘zlashtiradilar, mustaqil ravishda uncha murakkab bo‘lmagan masalalar, misollar tuzadilar, oddiyroq mashqlarni bajara oladilar, ijodiy va mahsuldor fikr yuritishga intiladilar.

L.S.Vigotskiy psixologiya faniga inson kamolotining “Eng yaqin taraqqiyot zonasi” va “aktual faoliyat zonasi” deb nomlangan tushunchalarni olib kirdi. Uning birinchisi o‘qituvchining bevosita rahbarligida amalga oshirilsa, ikkinchisi o‘quvchining mustaqil faoliyatida namoyon bo‘ladi.

Boshlang‘ich ta’lim yoshidagi o‘quvchilar tafakkurining rivojlanishini L.S.Vigotskiy tushunchalarning shakllanishi hamda nutqning o‘sishi bilan uzviy bog‘liq holda o‘rgangan bo‘lsa, P.P.Blonskiy mazkur yoshdagi o‘quvchilar tafakkurining o‘sishiga xotiraning taraqqiyotini, tafakkurning ta’sir etishini genetik metod yordamida ochib beradi. Bunda bilishga doir jarayonlarni boshqarish va nazorat qilish bilan bevosita aloqador bo‘lgan “intizomlilik” sifatining shakllanishiga e’tibor qaratadi.

Ukrain psixologi G.S.Kostyuk tafakkurning rivojlanishini o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirib olingan materiallarning mazmunidan, sinaluvchilarning o‘quv faoliyati hamda ular tomonidan topshiriqlarning bajarish shakllari sifat jihatdan o‘zgarib borishini e’tiborga olishda ko‘radi.

A.M.Novikov boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarining ta’lim faoliyatining quyidagi xususiyatlarini ta’kidlaydi:

– o‘quv faoliyatini o‘zlashtirishga yo‘nalganlik;

– fan uchun “ichki” natijani olishga intilish;

– bilim, ko‘nikma, qobiliyatlarni rivojlantirish va qadriyatli munosabatlarga doir yangi tajribalarni o‘zlashtirish;

– o‘quvchi ta’limni shaxsning mulki, hayotda o‘zini o‘zi anglash vositasi sifatida tushunadi.

Yuqorida keltirilgan nazariy tahlillarga asoslangan holda boshlang‘ich ta’lim davrida yosh xususiyatlariga ko‘ra beqaror, tez-tez o‘zgarib turuvchi kognitiv qiziqishlar kuzatilib, oqilona tashkil qilingan ta’lim jarayonining natijasi o‘laroq o‘quv topshiriqlarini bajarish shakllarining variativligi, intizomlilik sifatining shakllanishi, xotiraning taraqqiyoti, nutqning o‘sishi o‘quvchilarda o‘quv-bilishga oid shaxsiy mobillikni tarkib topishida ahamiyatga ega degan, xulosaga kelindi.

Mobillikni shakllantirishning birinchi bosqichida kognitiv qiziqishga oid mustaqillik darajasi past bo‘lib, o‘quvchilar yordam tariqasida ham o‘qituvchidan, ham ota-onalaridan yordam so‘rashlari bilan xususiyatlanadi. Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilari o‘qituvchi va ota-onalari ko‘magida to‘garaklar, qo‘shimcha ta’lim muassasalarini tanlash orqali dars vaqtida ham, darsdan keyin ham o‘z qiziqishlari bo‘yicha bilimlarga ega bo‘lishlari mumkin. Natijada o‘quvchi shaxsida ta’limga nisbatan qadriyatli munosabatlarning shakllanishi kuzatilib, ushbu jarayon shaxsda mobillikka oid sifatlarning rivojlanishi uchun boshlang‘ich asos bo‘lib hisoblanadi.

O‘quvchilarda shaxsiy mobillikni rivojlanishi o‘smirlik davrida o‘ziga xos xususiyat kasb etadi. O‘smirlarning yoshga bog‘liq xususiyatlari, bir tomondan, uning o‘z-o‘zini anglash, o‘z taqdirini o‘zi belgilash va tanqidiy fikrlashning o‘sishi, noaniqlik, keskinlik va xavotirning kuchayishi ushbu davrdagi o‘quvchilarda tashqi sharoitlarni tahlil qilish, qaror qabul qilish, o‘z imkoniyatlari va qobiliyatlarini ongli ravishda faollashtirishga intilishni ham yuzaga keltiradi.

Pedagogik-psixologik adabiyotlar tahliliga ko‘ra maktab o‘quvchilarida shaxsiy mobillikni rivojlanishiga shaxslararo munosabatlar hamda kelajak haqidagi maqsadlarning shakllangani ijobiy ta’sir etishi aniqlandi. Jumladan, o‘smirlik davri xususiyatlarini

tadqiq qilgan D.B.Yelkonin va T.V.Dragunovlarning ta’kidlashicha, o‘g‘il va qizlarning bu yoshda o‘rtoqlari bilan munosabatlarga intilishi hamda tengdoshlari jamoasining hayotiga qiziqishi ustuvorlik kasb etadi. Shuningdek, I.V.Straxov o‘smirlarning o‘rtoqlik va do‘stlik tuyg‘ulariga oid munosabatlarini o‘rganib, ularni uchta shaklga: ulfatchilik, o‘rtoqlik va do‘stlikka ajratganligini ko‘rishimiz mumkin.

A.Silinaning longityud tadqiqotlaridan ma’lum bo‘lishicha, u bolalarni 7- va 9-sinflarda kuzatib, o‘smirlarga nisbatan ilk o‘spirinlarda kamroq impulsivlik va emotsional qo‘zg‘aluvchanlik, ko‘proq ekstravertlik va emotsional barqarorlik kuzatilishini aniqlashgan. Demak, o‘spirinlik yoshidagi o‘quvchi-yoshlarda muloqotchanlik va umumiy emotsionallik o‘smirlik davriga nisbatan barqarorlashadi.

E.Erikson 15 yoshdan 19 yoshgacha bo‘lgan davrni quyidagicha izohlaydi: “...Bu bosqichda asosiy omil – tengdoshlar bilan muloqot qilish, kasb tanlash, kasbga erishish yo‘li, ya’ni, kelajakdagi hayotni qurish yo‘lini tanlashdir. Shunday ekan, shaxs o‘z qobiliyati, intilishi va maqsadi yuzasidan adekvat tushunchaga ega bo‘lishi, unga muvofiq tashqi olam bilan o‘z rol munosabatlarini qurishga ahamiyat berishi lozim” .

L.I.Bojovich ilk o‘spirinlik davrida shaxs motivatsion sohasining rivojlanishiga to‘xtalib o‘tib, o‘quvchilarning hayotda o‘z o‘rnini va ichki pozitsiyasini aniqlashi, dunyoqarashning shakllanishi va uning bilish faoliyatiga, o‘z-o‘zini anglashga hamda axloqiy ongga ta’siriga alohida e’tibor qaratadi.

Ushbu qarashlardan anglashiladiki, o‘z tengdoshlari bilan shaxslararo munosabatlarning rivojlanishi hamda kelajakka nisbatan kasbiy qiziqish va o‘z rivojlanish yo‘nalishlarini mustaqil ravishda aniqlash yoki referent guruh a’zolari yordami bilan belgilash, tanlov kurslari, ixtiyoriy fanlarni tanlash, loyihalarda ishtirok etishga intilish o‘smir shaxsiga xos bo‘lgan asosiy xususiyatlarni ifodalaydi.

Shuningdek, o‘quvchilarda o‘rganish qobiliyati, ya’ni shaxsning yangi ijtimoiy tajribani faol va ongli ravishda o‘zlashtirish orqali o‘zini o‘zi takomillashtirish va o‘z-o‘zini rivojlantirishdan iborat meta-mavzu natijalarni shakllantirishga intilish shaxsiy mobillikni rivojlantirishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot ishimiz doirasida o‘quvchilarda shaxsiy mobillikni rivojlantirish mazmunida 10-11-sinf o‘quvchilariga e’tibor qaratildi. Yuqori sinf o‘quvchilariga xos bo‘lgan asosiy xususiyat o‘qish va mehnat faoliyatining muhimligi, kelajakdagi kasbiy tanlov, ijtimoiy munosabatlarga oid tajribalarning nisbatan boyligi, shaxsiy sifatlarining birmuncha rivojlanganligi bilan ifodalanib, ularda shaxsiy mobillikni rivojlantirish ushbu yoshga oid jihatlarni inobatga olishni taqozo etadi.

Pedagogik-psixologik adabiyotlar va sohaga oid ilmiy tadqiqot ishlarini o‘rganish natijasida yuqori sinf o‘quvchilarida shaxsiy mobillikni rivojlantirish mazmunida o‘quv va kasbiy motivatsiya, ijtimoiy jarayonlarda namoyon bo‘luvchi muloqot, ijodiylik hamda refleksiv sifatlarni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratishni taqozo etadi degan, xulosaga kelindi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining 23.09.2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son Qonuni // (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020-y., 03/20/637/1313-son).

2. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Z.M.Ma’rufov tahriri ostida. II. S-H. – Moskva: «Rus tili» nashriyoti, 1981. 403-b.

3. Котмакова, Т.Б. Личностная мобильность как основополагающее качество будущего специалиста / Т.Б. Котмакова // Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения: сб. материалов ВИИ Всероссийской научно-практической конференции / под общ. ред. С.С. Чернова. Новосибирск, 2009. С.119-124.

4. Артюшенко А.О. [Персонал Мобилитй анд иц Форматион амонг Студенц ин а Просесс оф Пҳйси¬сал Едусатион ин Сесондарй Счоолс]. Педагогй, Псйчологй анд Медисал-Биологисал Проблемс оф Пҳйсисал Едусатион анд Спорт, 2010, но. 5, пп. 6-9. (ин Укр.)

5. G‘oziyev E. Ontogenez psixologiyasi: nazariy-eksperimental tahlil / E.G‘oziyev; O‘zR oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, O‘zbekiston Milliy universiteti. – T.: Noshir, 2010. 360-b.

6. Новейший философский словарь. Минск, – 1999 г. Научное издание. Главный научный редактор и составитель – Грицанов А.А. //ҳттпс://www.е- реадинг.слуб/чаптер.пҳп/149350/995/Грисанов_-_Новеиишии_философскиии_словар%27.ҳтмл

7. Do‘stmuhamedova Sh.A, Nishanova Z.T, Jalilova S.X, Karimova Sh.K, Alimbayeva Sh.T. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya // O‘zbekiston respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi Oliy pedagogik o‘quv yurtlari uchun darslik. – TOSHKENT, 2013. 363–188-bet.

8. Мясищев В.Н. Структура личности и отношение человека к действительности // Психология личности: Тексты / под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузырея. – М.: Изд-во МГУ, 1982.– С.35-38.

Mohro’y MUXTORIY,
FarDU o‘qituvchisi
E-mail: m_muxtoriy@mail.ru

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA STEM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA O‘QUVCHILAR NUTQINI O‘STIRISHNING YO‘LLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini stem texnologiyalari asosida o‘stirishning innovatsion usullari tadqiq ostiga olingan bo‘lib, bu pedagogik jarayonda stem texnologiyasidan foydalanishning afzalliklari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: *STEM, texnologiya, ta’lim dasturi, bilim sifati, ta’lim jarayoni, boshlang‘ich sinf, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, nutq, nutq o‘stirish*

Annotation: in this article, innovative methods of developing the speech of elementary school students based on stem technologies are studied, and the advantages of using stem technology in this pedagogical process are revealed.

Key words: *STEM, technology, educational program, quality of knowledge, educational process, elementary school, elementary school students, speech, speech development*

Аннотация: в данной статье изучаются инновационные методы развития речи учащихся младших классов на основе стеблевых технологий, а также раскрываются преимущества использования стеблевых технологий в данном педагогическом процессе.

Ключевые слова: *STEM, технологии, образовательная программа, качество знаний, учебный процесс, начальная школа, младшие школьники, речь, речевое развитие.*

Kirish. Ayni vaqtda jahon ta’limida teran fikrli va ravon nutqli yoshlarni tarbiyalashga asosiy vazifa sifatida qaralmoqda. Bu sohada Respublikamizda ham ko‘plab amaliy ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” da (29.04.2019. PF-5712) quyidagi vazifalar belgilab berilgan.

- O‘zbekiston Respublikasining 2030-yilga kelib PISA Xalqaro miqyosda o‘quvchilarni baholash dasturi reytingi bo‘yicha jahonning birinchi 30 ta ilg‘or mamlakati qatoriga kirishiga erishish;
- uzluksiz ta’lim tizimi mazmunini sifat jihatidan yangilash, shuningdek professional kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish;
- o‘qitish metodikasini takomillashtirish, ta’lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish;
- xalq ta’limi sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish;
- yoshlarni tarbiyalash va ularning bandligini ta’minlashda maktabdan tashqari ta’limning zamonaviy usullari va yo‘nalishlarini joriy etish;
- davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish hisobiga davlat ta’lim tizimida raqobat muhitini kengaytirish;
- yoshlar ta’lim-tarbiyasi uchun qo‘shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o‘z ichiga olgan beshta tashabbusni amaliyotga tatbiq etish;
- xalq ta’limi tizimida faoliyat ko‘rsatishning jozibadorligini oshirish maqsadida umumiy o‘rta ta’lim muassasalari xodimlarining mehnatiga haq to‘lash, moddiy rag‘batlantirish va ijtimoiy himoya qilish darajasini bosqichma-bosqich oshirib borish;[1]

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Davlatimizda maktab o‘quvchilarining bilim salohiyati davlat siyosati darajasiga ko‘tarilishini jahonda ilg‘or va rivojlangan ta’lim sohasi namunalarining milliy ta’lim tizimimizga tadbiq etilishida ko‘rishimiz mumkin. STEM ta’lim texnologiyasi aynan mana shular sirrasiga kiradi. Ushbu tushunchani, dastavval, izohlab olsak, va keyin ta’limdagi ahamiyatiga to‘xtalib o‘tsak.

STEM so‘zi ingliz 4 so‘zning bosh harflaridan tashkil topgan abbreviatura bo‘lib, unda:

S – Science –Fan
T – Technology – Texnologiya
E – Engineering –Muhandislik
M – Mathematics – Matematika yaqin kunlarda ushbu abbreviaturaga
A – Art – San’at bo‘limi ham qo‘shilgan.

Tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, STEM (STEAM) ta’lim tizimi orqali bolada kreativlik, qunt, qiziquvchanlik va hozirgi kunda eng muhim bo‘lgan xususiyat – muammoni hal qilish qobiliyati shakllanadi. «STEM fikrlash» bolalikdan boshlanadi. Bola yurishni bilmagan paytida ham jarayonlarning bog‘liqligi, ketma-ketligi va ehtimollikni tushuna oladi. Ushbu xususiyatlar har tomonlama rag‘batlantirilishi lozim. Sifatli kitob bolani STEM tizimiga olib kirishda kuchli tramplin bo‘la oladi. Bu yerda muhim jihat STEM tamoyillariga asoslangan kitobni ensiklopediya kitoblari bilan adashtirmaslik lozim. S-Science turkumidagi kitoblar bolalarni fan olamiga olib kirishda hayvonot olami, dengiz hayvonlari,

o‘simlik, hashoratlar va tabiat bilan tanishtirishda qo‘l keladi. Bunday kitoblar bolaga sezdirmay turib kerakli bilimlarni bera oladi.[4]

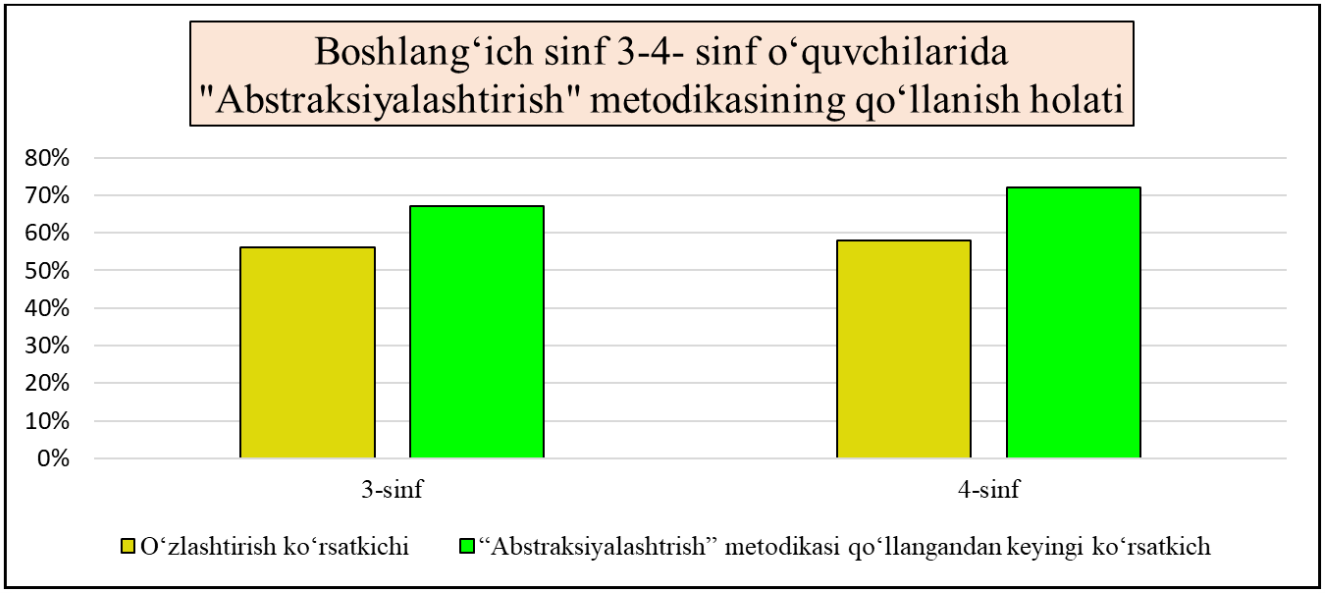
STEM ta’lim dasturining eng asosiy maqsadi bolalarning kreativ fikrlashlarini oshirish hisoblanadi. Yurtimizning har bir hududida chet ellik mutaxassislar ishtirokida STEM fanlarini chuqurlashtirib o‘qitishga ixtisoslashtirilgan, ilmiy-texnikaviy ta’lim bilan yoshlarni yanada kengroq qamrab olish, ular uchun qulay imkoniyatlar yaratishga qaratilgan Prezident maktablari ochildi. [3] STEM ta’lim texnologiyasi orqali o‘quvchilar nutqini o‘stirishda biz o‘zimizning quyidagi metodikamizni tavsiya etamiz.

“Abstraksiyalash” metodikasi. Ushbu metodikada o‘quvchilarga qaysi fan o‘tilayotgan bo‘lsa, shu fan xususiyatidan kelib chiqib topshiriq beriladi. Masalan, o‘qish darslarini oladigan bo‘lsak, o‘quvchilar asosan mavhum tushunchalar izohiga qiynaladilar. Sinfdagi o‘quvchilarini 3-4 tadan qilib bir nechta guruhga bo‘linadi va o‘quvchilarga ma’lum tushunchalar yozilgan A3 formatdagi qog‘ozlar tarqatiladi. Masalan, “Mehr”, “Sog‘inch”, ”G‘amxo‘rlik” va hokazo kabi. Guruh a’zolariga tushunchalar yetkazilgach, o‘quvchilar ushbu so‘zlarni suratlarda ifodalashi lozim bo‘ladi. Chizilgan rasmlar boshqa guruh a’zolari tomonidan taxmin qilinib topiladi. O‘quvchilar agar tushuncha izohi tushurilgan suratdan so‘zlarni topa olishmasa, o‘qituvchi unga yo‘naltiruvchi savollar berib borishi lozim bo‘ladi. Metodikamiz asosan, 3-4- sinf o‘quvchilari uchun tavsiya etiladi.

Natijalar. Ushbu metodikamiz boshlang‘ich sinflar ichida o‘tkazilganda quyidagicha natijaga erishdik.

№	Sinf	O‘zlashtirish ko‘rsatkichi	“Abstraksiyalashtrish” metodikasi qo‘llangandan keyingi ko‘rsatkich
1	3-sinf	56%	67%
2	4-sinf	58%	72%

Ushbu jadvalni quyidagi diagrammada ko‘rsatdk.

MUHOKAMA

Ushbu metodikani qo‘llash jarayonida STEM texnologiyasidan foydalanish o‘quvchilarning til haqidagi bilimlari va ilmiy dunyoqarashlari shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. O‘quvchilar ko‘plab mavhum otlarning ma’nosini anglolmaydilar va mohiyatiga tushunib bormaydilar. Boshlang‘ich sinflarda tadqiqotimiz jarayonida tavsiya etgan metodikamizdan foydalanish, o‘qituvchining ta’lim berishdagi samaradorligini oshiradi.

STEM ta’limining afzalliklari:

• mavzular bo‘yicha emas, balki mavzular bo‘yicha integral o‘rganish.

• ilmiy va texnik bilimlarni hayotda qo‘llash.

• tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

• o‘ziga bo‘lgan ishonchni shakllantirish.

• faol muloqot va jamoaviy ish.

• texnik fanlarga qiziqishni rivojlantirish.

• loyihalarga ijodiy va innovatsion yondoshish.

• har bir bolaning yoshi va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda bolalar faoliyati orqali texnik ijodkorlik motivatsiyasini rivojlantirish.

• dastlabki kasb-hunarga yo‘naltirish.

• bolalarni hayotning texnologik yangiliklariga tayyorlash.[2]

Xulosa. O‘zbekistonda STEM ta’lim dasturi asosida ta’limni tashkil etishning asosiy maqsadi o‘quvchilarning ilmiy salohiyatini o‘stirish bilan birgalikda bolalardagi kreativ fikrlash va muammoga ijodiy yondashish ko‘nikmasini shakllantiradi.

An’anaviy ta’limda o‘quvchilar yaxlit bilimlarni o‘zlashtirish uchun tayyor materialni o‘rganish bilan kifoyalangan bo‘lsalar, STEM texnologiyasi asosida tashkil etilgan darslarda o‘quvchilar ma’lum muammolar ustida ishlaydilar. STEM ta’lim dasturining qo‘llanilishi jarayonida bolalarning fikrlashlarini ma’lum bir bosqichlarda o‘sganligini ko‘rish mumkin.

STEAM orqali o‘quvchilarda kreativlik, qunt, qiziquvchanlik va hozirgi kunda eng muhim bo‘lgan xususiyat – muammoni hal qilish qobiliyati shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” 29.04.2019-yildagi PF-5712-sonli qarori.

2. H. H. Urunova “Steam ta’lim tamoyillari va ularni maktablarda qo‘llash” Pedagog jurnali 44-son 4–to‘plam may. 2023. 119-b.

3. M. Jalolov. Toshkent shahridagi Inha universiteti rektori. “STEM ta’lim zamonaviy o‘zbek jamiyatida uning ahamiyati qay darajada?” “Yangi O‘zbekiston” https://yuz.uz/uz/news/stem-talim-?view=zamonaviy-maktab-liderlar-nigohida- murojaat sanasi: 10 Fevral 2023-yil

4. https://arm.sies.uz/?p=4228 murojaat sanasi: 22.11.2023.

Mahmuda TADJIBAYEVA,
A.X. BOBOYEV,
Toshkent kimyo-texnologiya instituti O‘zbek tili va professional ta’limi kafedrasi katta o‘qituvchisi;
Maftunaxon TO‘LQINOVA,
Professional ta’lim yo‘nalishi talabasi

MASOFAVIY TA’LIM AFZALLIKLARI

Annotatsiya: misollar keltirilgan, chunki ko‘plab xorijiy universitetlarda bunday o‘qitish uzoq vaqtdan beri amalga oshirilgan.

Kalit so‘zlar: *texnologiya, masofa, ma’lumot, universitet, ta’lim, usul, o‘qitish.*

Аннотация: в данной статье рассказывается о дистанционном обучении, о его преимуществах и методах преподавания. Приводится примеры и сведения об использовании компьютерных технологий дистанционно, так как во многих зарубежных ВУЗах такое обучение уже практикуется давно.

Ключевые слова: *технология, дистанция, информация, университет, образование, метод, обучение.*

Annotation: this article talks about distance education, its advantages and teaching methods. Examples of information on remote use of computer technologies are given, since such training has been carried out for a long time in many foreign universities.

Key words: *technology, distance, information, university, education, method, education.*

Internet texnologiyalarining kirib kelishi bir necha asrlar davomida o‘zgarmay kelgan holatlarni o‘zgrtirib yubordi. Bu odatdagi xat yozishmalari elektron pochta bilan, kutubxonalar esa veb-saytlar bilan almashinishida namoyon bo‘ldi. Endilikda esa ta’lim tizimida ta’lim olishning an'anaviy shakllari o‘rniga masofaviy ta’lim elementlari kirib keldi. Zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalarini ta’lim jarayoniga kirib kelishi ananaviy o‘qitish usullariga qo‘shimcha ravishda yangi o‘qitish shakli - masofaviy o‘qitish yaratilishiga omil bo‘ldi. Masofaviy ta’limda talaba va o‘qituvchi fazoviy bir-biridan ajralgan holda o‘zaro maxsus yaratilgan o‘quv kurslari, nazorat shakllari, elektron aloqa va Internetning boshqa texnologiyalari yordamida doimiy muloqotda bo‘ladilar. Internet texnologiyasini qo‘llashga asoslangan masofaviy o‘qitish jahon axborot ta’lim tarmog‘iga kirish imkonini beradi, integratsiya va o‘zaro aloqa tamoyiliga ega bo‘lgan muhim bir turkum yangi funksiyalarni bajaradi.

Masofaviy o‘qitish barcha ta’lim olish istagi bo‘lganlarga o‘z malakasini uzluksiz oshirish imkonini yaratadi. Bunday o‘qitish jarayonida talaba interaktiv rejimda mustaqil o‘quv-uslubiy materiallarni o‘zlashtiradi, nazoratdan o‘tadi, o‘qituvchining bevosita rahbarligida nazorat ishlarini bajaradi va guruhdagi boshqa «vertikal o‘quv guruhi» talabalari bilan muloqotda bo‘ladi. Ma’lum sabablarga ko‘ra, ta’lim muassasalarining kunduzgi bo‘limlarida tahsil olish imkoniyati bo‘lmagan, masalan, sog‘ligi taqozo etmaydigan, mutaxassisligini o‘zgartirish niyati bo‘lgan yoki yoshi katta, malakasini oshirish niyati bo‘lgan kishilar uchun masofaviy o‘qitish qulay o‘qitish shakli hisoblanadi.

Masofaviy o‘qitishda turli xil axborot va kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalaniladi, ya’ni har bir texnologiya maqsad va masala mohiyatiga bog‘liq. Masalan, an'anaviy bosma usuliga asoslangan o‘qitish vositalari (o‘quv qo‘llanma, darsliklar) talabalarni yangi material bilan tanishtirishga asoslansa, interaktiv audio va video konferensiyalar ma’lum vaqt orasida o‘zaro muloqotda bo‘lishga, elektron pochta to‘g‘ri va teskari aloqa o‘rnatishga, ya’ni xabarlarni jo‘natish va qabul qilishga mo‘ljallangan.

Oldindan tasmaga muhrlangan videoma’ruzalar talabalarga ma’ruzalarni tinglash va ko‘rish imkonini bersa, faksimal aloqa, xabarlar, topshiriqlarni tarmoq orqali tezkor almashinish talabalarga o‘zaro teskari aloqa orqali o‘qitish imkonini beradi.

Yuqoridagilarga asoslanib, ta’lim jarayonida ayni vaqtda qayta-qayta tilga olinayotgan ayrim terminlar tavsifi va ta’riflarni keltirib o‘tamiz.

Masofaviy o‘qitish – eng yaxshi an'anaviy va innovatsion metodlar, o‘qitish vositalari va formalarini o‘z ichiga olgan sirtqi va kunduzgi ta’lim singari axborot va telekommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan ta’lim formasidir. Masofaviy o‘qish – bu yangi axborot texnologiyalari, telekommunikatsiya texnologiyalari va texnik vositalariga asoslangan ta’lim tizimidir. U ta’lim oluvchiga ma’lum standartlar va ta’lim qonun-qoidalari asosida o‘quv shart-sharoitlari va o‘qituvchi bilan muloqotni ta’minlab berib, o‘quvchidan ko‘proq mustaqil ravishda shug‘ullanishni talab qiluvchi tizimdir. Bunda o‘qish jarayoni ta’lim oluvchini qaysi vaqtda va qaysi joyda bo‘lishiga bog‘liq emas.

Masofaviy ta’lim – masofadan turib o‘quv axborotlarini almashuvchi vositalarga asoslangan, o‘qituvchi maxsus axborot muhit yordamida, aholining barcha qatlamlari va chet ellik ta’lim oluvchilarga ta’lim xizmatlarini ko‘rsatuvchi ta’lim majmuidir.

Masofaviy o‘qitish tizimi – masofaviy o‘qitish shartlari asosida tashkil etiladigan o‘qitish tizimi. Barcha ta’lim tizimlari singari masofaviy o‘qitish tizimi o‘zining tarkibiy maqsadi, mazmuni, usullari, vositalari va tashkiliy shakllariga ega.

Nima uchun masofaviy ta’lim kerak bo‘lib qoldi? – degan savol tug‘ilishi tabiiy. Bu savolga javob tariqasida quyidagilarni sanab o‘tish mumkin:

– Ta’lim olishda yangi imkoniyatlar (ta’lim olishning arzonligi, vaqt va joyga bog‘liqmasligi va boshqalar).

– Ta’lim maskanlariga talaba qabul qilish sonining cheklanganligi.

– Ta’lim olishni xohlovchilar sonining oshishi.

– Sifatli axborot texnologiyalarining paydo bo‘lishi va rivojlanishi.

– Xalqaro integratsiyaning kuchayishi.

Yuqorida sanab o‘tilgan sharoit va imkoniyatlar masofaviy o‘qitishga ehtiyoj borligini ko‘rsatadi.

Masofaviy o‘qitishning ta’lim tizimida bir-biridan farqlanuvchi model va shakllari mavjud bo‘lib, ular quyidagi qo‘llanish shartlari bilan farqlanadi:

– geografik shartlar (masalan, mamlakat territoriyasi, markazdan uzoqlikda joylashuvi, iqlimi);

– mamlakatning axborotlashuvi va kompyuterlashtirish umumiy darajasi;

– kommunikatsiya va transport vositalarining

rivojlanish darajasi;

– ta’lim jarayonida axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalarining qo‘llanish darajasi;

– ta’limda qo‘llaniladigan an'analari;

– masofaviy o‘qitish tizimi uchun ilmiy pedagog kadrlar mavjudligi va ularning salohiyati va boshqalar.

Umuman olganda masofaviy ta’limning maqsadiga quyidagilar kiradi:

– Mamlakat miqyosidagi barcha hududlar va chet eldagi barcha o‘quvchilar, talabalar, ta’lim olishni xohlovchilarga birdek ta’lim olish imkoniyatini yaratib berish.

– Yetakchi universitetlar, akademiyalar, institutlar, tayyorlov markazlari, kadrlarni qayta tayyorlash muassasalari, malaka oshirish institutlari va boshqa ta’lim muassasalarining ilmiy va ta’lim berish potentsiallaridan foydalanish evaziga ta’lim berishning sifat darajasini oshirish.

– Asosiy ta’lim va asosiy ish faoliyati bilan parallel ravishda qo‘shimcha ta’lim olish imkoniyatini yaratib berish.

– Ta’lim oluvchilarni ta’lim olishga bo‘lgan ehtiyojini qondirish va ta’lim muhitini kengaytirish.

– Uzluksiz ta’lim imkoniyatlarini yaratish.

– Ta’lim sifatini saqlagan holda yangi printsipal ta’lim darajasini ta’minlash.

Yuqoridagilarni xulosa qilib shuni aytish mumkinki, masofaviy ta’lim elementlarini ta’lim muassasalariga joriy etilishi har tomonlama foyda keltiradi. Oliy ta’lim tizimida bu kompleksni joriy qilish uchun barcha shart-sharoitlar mavjud.

Axborot kommunikatsiya texnologiyalari ta’lim jarayonida (xususan, masofaviy ta’lim jarayonini) qo‘llash, asosan, ikki xil ko‘rinishda amalga oshiriladi. Birinchi sharti bu texnik jihozlar bo‘lsa, ikkinchisi sharti esa maxsus dasturiy ta’minotlar bilan ta’minlanganligidir.

1. Texnik jihozlar bilan ta’minlanganlik: kompyuterlar, tarmoq qurilmalari, yuqori tezlikdagi internet tarmoqlari, video konferensiya jihozlari va hokazo.

2. Dasturiy ta’minotga: mavjud qurilmalarni ishlatadigan dasturiy ta’minotlardan tortib shu soha uchun mo‘ljallangan dasturlar to‘plami kiradi. So‘nggi yillarda G‘arbda ta’lim tizimini boshqarishda qo‘llanilib kelinayotgan Internet yoki Interanet tarmog‘i orqali elektron shakldagi ta’lim turi Elearning (elektron ta’lim) atamasi bilan kirib keldi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. E-learning: concepts, trends, applications. Corporation Trust Center by Epignosis LLC 2013.
2. The pedagogy of the Massive Open Online Course: the UK view. Siân Bayne and Jen Ross, the University of Edinburgh. The Higher Education Academy, 2013.
3. Evaluation of Evidence - Based Practices in Online Learning: A Meta Analysis and Review of Online Learning Studies. U.S. Department of Education Office of Planning, Evaluation, and Policy Development Policy and Program Studies Service, 2010.
4. Arafeh, S. The implications of information and communications technologies for distance education: Looking toward the future / S. Arafeh. — Arlington, VA: SRI International — Final Report. — 2004.
5. Bates, A.W. Distance education in a knowledge-based society / A.W. Bates // A keynote address in the ICDE Conference on The Metamorphosis of Distance Education in the Third Millennium — Toluca, Mexico. — 2007.

Sabohat URAZBOYEVA,
Urganch innovatsion university o‘qituvchi-stajyori
sabohat@ic loud.com

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASH USULLARI

Annotatsiya: maqolada Vatan va vatanparvarlik tarbiyasi haqida, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini vatanpavarlik ruhida tarbiyalashning milliy, tarixiy asoslari, o‘quvchilarni tarbiya darslarida vatanparvarlik ruhida tarbiyalash shakli, vosita va usullari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: *Vatan, vatanparvarlik, mustaqillik, qadriyat, mehr,xotira.*

Annotation: the article discusses the Motherland and patriotic education, the national and historical foundations of educating elementary school students in the spirit of patriotism, the form, means and methods of educating students in the spirit of patriotism in kindergarten.

Key words: *Motherland, patriotism, independence, value, love, memory.*

Аннотация: в статье рассматриваются Родина и патриотическое воспитание, национально-исторические основы воспитания учащихся начальных классов в духе патриотизма, формы, средства и методы воспитания учащихся в духе патриотизма в детском саду.

Ключевые слова: *Родина, патриотизм, независимость, ценность, любовь, память.*

Kirish. O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va ma’naviy sohalarida katta islohotlarning sodir bo‘lishi kelajak avlod tarbiyasi oldiga muhim vazifalarni qo‘ymoqda. Bu, avvalo, kelajak avlodning ana shu o‘zgarishlarga dadil moslasha oladigan yuksak bilim, mahorat, keng dunyoqarash va e’tiqodga ega bo‘lishini talab etadi. Vatan insonning ruhiyati, turmush tarzi, ongi va tafakkuri, o‘tmishi, buguni va kelajagi mujassam bo‘lgan tushunchadir. Vatan ostonadan, o‘zi tug‘ilib o‘sgan go‘shadan boshlanadi.Shuning uchun bola o‘zi yashab, nafas olib turgan xonadonida ulg‘ayib voyaga yetishishida muhtasham va qudratli makon bo‘lgan ona zaminiga mehr-muhabbat va sadoqati abadiy bo‘lmog‘i zarur. Har bir insonning vataniga bo‘lgan muhabbati ona suti, ona allasi va ota-ona mehri bilan uning vujudiga singib boradi, ota-onasini avlod-ajdodlari, ularning an’analari, urf-odatlari, kasb-korlarini sevuvchi farzand o‘zgalarni ham sevadi. Millati, xalqi, adabiyoti, san’ati, dini va madaniyatidan g‘ururlanib, o‘zi o‘sgan yurt tabiatidan ilhomlanib, uning muqaddas tuprog‘i qadrini anglaydi. Insondagi eng oliy tuyg‘u — Vatan tuyg‘usidir. O‘zi tug’ilib-o‘sgan ona yurtini jonqadar sevadigan, o‘zga yurt tabiatidan o‘z yurti tabiatichalik zavq olaolmaydigan, diyoridagi katta-kichik yutuqlardan faxrlanadigan, hatto mitti chumoli harakatidan zavqlanadigan butun aql-zakovati, qalb qo`ri, kuch va imkoniyatini shu jamiyat va tabiat go‘zalligi, rivojiga baxshida eta olgan insondagina bu tuyg‘u namoyon bo‘ladi.

Vatan, xalq bor joyda vatanparvarlik tuyg‘usi paydo bo‘ladi. Bu tuyg‘u insonni jasoratga,ezgulikka halol mehnatga da’vat etadi. Millatni millat bo‘lib shakllanishida turli hayot to‘fonlaridan omon saqlab qoladigan ham vatanparvarlik tuyg‘usidir. Vatanparvarlik - kishining o‘zi tug‘ilib o‘sgan, kamol topgan joy, zamin, o‘lkaga bo‘lgan mehr-muhabbatini, munosabatlarini ifoda etadigan ijtimoiy va ma’naviy axloqiy xislatlari,fazilatlaridir. Vatanparvarlik — inson ma’naviy yetukligining yuksak mezonlaridan istiqlol mafkurasining negizini tashkil etuvchi qadriyatli va his-tuyg‘ularidan biridir. Vatanparvarlik — halol mehnat qilish zamirida mamlakatning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanishiga munosib ulush qo‘shish, el-yurt manfaatlarini o‘z manfaatlaridan yuqori qo‘yish demakdir. Bolalarimiz qalbida vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishni bolaning maktabgacha yosh davridan boshlash ota-onaning, tarbiyachi-murabbiylarning, jamoatchilikning Vatan oldidagi burchlaridir. Endilikda hayotimizning barcha sohalarida respublikaning milliy manfaatlaridan kelib chiqqan holda, avlod ajdodlarimizning azaliy turmush tarzi, an’analari, urf odatlari va ko‘nikmalarini hisobga olib, bolalarimizda xalqimizga, o‘z vataniga mehr, samimiylik, histuyg‘ularini shakllantirish, ularni rivojlanitirish, tarbiya nazariyasi va amaliyotiga tatbiq etish muhim dolzarb muammoga aylanmoqda. Vatanparvarlik, insonparvarlik va mehr-muruvvatlilikni shakllantirish tarbiyaning eng muhim qismlaridan biridir. Shuning uchun ham maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasida eng avvalo ularning ruhiy jarayonlarini o‘stirish, rivojlantirish va takomillashtirib borishga yordam beruvchi omillarni hisobga olish katta ahamiyatga ega. Shunday ekan, bolalar tarbiyasida oliy his-tuyg‘ularini shakllantirib, o‘stirib borish–ularni ijtimoiy turmushning murakkab vaziyatlariga moslashtirib boruvchi kelajakdagi barkamol shaxs tarbiyasi uchun zarur bo‘lganshart-sharoitlarni yaratish imkoniyatini beradi. Vatanparvarlik yuksak e’tiqod, vatan va millat oldidagi mas’uliyat, yuksak burchni anglashdir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirish ham eng muhim vazifalardan

biri hisoblanadi.

Bola yosh jihatdan kamol topar ekan unga berilgan bilim va tarbiya asosida shakllanib kamol topadi. Shu jihatlarni inobatga olgan holda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida vatan tushunchasini vatanparvarlik,unga muhabbat tuyg‘ularini qalblarida jo qilib borish kerak.

Boshlang‘ich sinf 4-sinf O‘qish savodxonligi darsligida o‘quvchilarga vatan tushunchasini shakllantirish unga munosib farzand bo‘lish tuyg‘ularini quyidagi mavzular asosida shakllantiramiz:

1.Yagonadir Vataning sening!

2.Buyuk mehring

3.Vatan mehri

Vatan yoshlari kabi bir qancha mavzular asosida o‘quvchilarda vatanga muhabbat tuyg‘ularini shakllantirib boramiz.

Shular qatorida Xurshid Davronning “Yagonadir Vataning sening” hikoyasi orqali o‘quvchilarga bilim ulashilgan bo‘lib bunda:

Vatan o‘zi nima?

Donishmandlardan biri:”Vatan — bu sening kindik qoning tomgan tuproq”, — desa, ikkinchisi:” Vatan — bu sen suygan odamlar manzili!”—deydi.Boshqasi: “ Vatan — millat xotirasi”,—deb zavqlanadi.Biz Vatan kalimasiga ne-ne so‘zlarini qo‘shib,aziz qadriyatlarga nom topamiz:Vatan tuprog‘i,Vatan tuyg‘usi,Vatan tarixi,

Vatan kelajagi…..

Inson uchun havo,quyosh,suv,non,ota-ona qanchalik aziz va muqaddas bo‘lsa,Vatan ham shunchalik mo‘tabardir. Vatan ona tuproqdan boshlanadi.Vatanga muhabbat shu tuproqqa—ona qishloq dalalariga,ko‘klam chog‘ida lolazorga aylangan qir-adirlarga, olislarda yuksalgan moviy tog‘larga,hatto yantog‘-u saksovuldan boshqa giyoh unmagan dasht-u sahrolarga bo‘lgan muhabbatdan boshlanadi.

Vatan muhabbati ota-onaga,aka-ukaga,opa-singilga,do‘st-birodarga bo‘lgan mehr bilan qo‘shilib ketadi.

Nafaqat inson, hatto qushlar ham o‘z yurtlarini sog‘inadi.Dov-daraxtlar o‘z yurtlarini qo‘msaydi. Aytishlaricha, Amerikada ming yilcha umr ko‘radigan daraxt bo‘lar ekan. Fransuzlar uni havas bilan o‘z yurtlariga olib kelib ekishibdi.Nihollar o‘sib,ko‘kka bo‘y cho‘zibdi……

Yillar o‘tib,bog‘ o‘rmonga aylanadi.Ammo oradan o‘ttiz-qirq yil o‘tgach,kutilmagan voqea yuz beribdi:suv ichib yashnab turgan daraxtlar o‘z-o‘zidan qurib qolibdi.Olimlar falokat sabablarini izlay boshlashibdi. Uni aniqlashgach,hayratdan yoqa ushlashibdi.

Bu daraxtlar qurigan pallada Amerika qit’asida qattiq qurg‘oqchilik bo‘lib,u yerdagi shu navli daraxtlar ham qurib qolgan ekan.Shunda olimlar bir-birlaridan ancha olisda bo‘lgan daraxtlarni birlashtiruvchi qandaydir kuch, qandaydir sir bor ekan,degan xulosaga kelishibdi.Ko‘rdingizmi,aqlimiz anglashga ojiz .Bu sirli aloqa Vatan tuyg‘usi bilangina izohlanishi mumkin.

Vatan—ona kabi yagona! Yagonaligi bilan muqaddas va mukarram.Mukarramligi bilan esa bebaho va beqiyosdir!

Ushbu hikoyani o‘quvchilar o‘qib chiqar ekan hayvonlar,qushlar hatto o‘simliklarni ham o‘z vatani borligi, vatandan ayro yashay olmasligini tushunadilar.

Bundan tashqari 4-sinf o‘quvchilari vatan haqidagi maqol va hikmatli so‘zlarni o‘rganib boradi:

Bulbul chamanni sevar,odam — vatanni.

Vatan gadosi — kafan gadosi.

Vataning tinch — sen tinch.

O‘z uyim — o‘lan to’shagim

Vatan taqdiri har bir kishining taqdiridir.

Vatanparvarlik — bobolardan qolgan meros.

Ona yurt — oltin beshik.

O‘z diyorini gullatganning baxti gullaydi.

Har bir nihol o‘ziga xos tuproqda ildiz otadi.

Vatan uchun qurbon bo‘lganlarning xoki muqaddasdir.

Vatanga falokat — o‘zingga halokat.

Vatan qadrini bilmagan o‘z qadrini bilmas.

Vatansiz inson — kuysiz bulbul.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘qish savodxonligi darslarida fikrlash va tafakkur doirasini kengaytirishga bolani erkin xulosa chiqarishga o‘rgatish o‘qish savodxonligi darslarini oldiga qo‘ygan maqsadlaridan biri hisoblanadi.Shuni inobatga olgan holda 4-sinf o‘qish savodxonligi darsligida Vatan tushunchasini erkin fikri bilan namoyon qilish uchun “Yangi O‘zbekiston — yangi maqsad sari rivojlanish” mavzusida matn tuzib, so‘zlab berishga tayyorlanish,

“Yurtim uchun yangi g‘oya” mavzusida suhbat qurish topshiriqlari darslikda berilgan.

O‘quvchilarga bilim berar ekanmiz eng avvalo o‘quvchilarga ta’lim berish bilan tarbiya jihatlarini qolaversa vatan tushunchasi,vatanni oiladan boshlanishi maktabimiz ham kichik vatan timsolida deb tushuntirgan holda ularda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirib boramiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimova K.,Matchonova S.,G‘ulomova X.,Yo‘ldasheva Sh.,SaryievSh.Ona tili o‘qitish metodikasi. – T:Bayoz, 2022. 304-b.

2. Matchonov S.”Boshlang‘ich sinflarda ona tili va uni o‘qitish metodikasi”(Boshlang‘ich ta’lim talabalari uchun darslik).T:Ishonchli hamkor,2021-y

3. Boshlang‘ich sinf 4-sinf O‘qish savodxonligi darsligi.

4. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent-”O‘zbekiston” -2016. 56-b.

Go‘zalxon YOQUBJONOVA,
Qo‘qon Davlat Pedagogika Instituti
Boshlang‘ich ta`lim kafedrasi o‘qituvchisi
Gmail: yakubjanovaguzalxon@gmail.com

INTEGRATSION TA`LIM MUHITIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QISH DARSLARI METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH
(Tabiiy fanlar misolida)

Annotatsiya: boshlang‘ich sinflardagi o‘qish va tabiatshunoslik fanlarining umumiy jihatlari va ulardagi ilmiy aloqadorlikni aniqlashda integratsion yondashuv haqida nazariy va amaliy tavsiyalar berilmoqda. Agar integratsiyali darslardan muntazam foydalanilsa, o‘quvchilarning yutuqlari darajasining o‘sishini, faolligining oshishini ta’minlash mumkin, zero, undan foydalanish o‘quvchilarga dunyoni bir butun ko‘rishga, samarali o‘qitishga, o‘quv materialiga ijodiy yondashishni rivojlantirishga, o‘qituvchi va o‘quvchilarning vaqtini tejashga, ijtimoiy tajribasini boyitishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: *integratsiya, ta`lim, integratsiyali dars, me`yoriy hujjatlar, metod, innovatsiya va integratsiya.*

Аннотация: даны теоретические и практические рекомендации по общим аспектам чтения и естествознания в начальных классах и интеграционному подходу при определении их научной значимости. При регулярном использовании интегрированных уроков можно обеспечить рост успеваемости учащихся, повысить их активность, поскольку их использование помогает учащимся видеть мир в целом, эффективно преподавать, развивать творческий подход к учебному материалу, Это помогает сэкономить время преподавателей и учащихся и обогатить их социальный опыт.

Ключевые слова: *интеграция, образование, интегрированный урок, нормативные документы, метод, инновации и интеграция.*

Annotation: theoretical and practical recommendations are given about the general aspects of reading and natural sciences in elementary grades and the integrative approach in determining their scientific relevance. If integrated classes are regularly used, it is possible to ensure the growth of students' achievement level, increase of their activity, because its use helps students to see the world as a whole, to teach effectively, to develop a creative approach to educational material, It helps to save the time of teachers and students and enrich their social experience.

Key words: *integration, education, integrated lesson, normative documents, method, innovation and integration.*

Kirish. Boshlang‘ich sinf o‘qish darslarini takomillashtirish uchun integratsion ta’lim muhitini yaratish juda muhimdir. Bu, tabiiy fanlar misolida quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Tarkibiy ta’lim rejasi: O‘quvchilar uchun to‘g‘ri tarkibiy ta’lim rejasi tuzish kerak. Bu, o‘qitish davrida o‘quvchilarning har bir fan uchun o‘rganish kerak bo‘lgan asosiy mazmunlarni belgilashga yordam beradi. Buning uchun, fan dasturlarini, mavzularni, ma’lumotlarni va o‘quv vositalarini belgilashingiz mumkin.

2. Ko‘rsatmalarni integratsiya qilish: Tabiiy fanlar o‘qitishda ko‘rsatmalarni integratsiya qilish juda muhimdir. Misol uchun, kimyo va biologiyani bir vaqtda o‘qitish orqali o‘quvchilar o‘rtasida bog‘lanish yaratish mumkin.

3. O‘quvchilarning amaliyotini oshirish: Tabiiy fanlar misolida o‘quvchilarning amaliyotini oshirish uchun laboratoriya mashg‘ulotlarini o‘rganish va tashkil etish muhimdir. Bu o‘quvchilarga amaliyotning asosiy tamoyillarini tushunishga va o‘rganishga imkoniyat beradi. [1]

4. Tarbiyaviy usullar va texnologiyalardan foydalanish: Integratsion ta’lim muhitida tarbiyaviy usullar va texnologiyalardan samarali foydalanish muhimdir. Bu, o‘quvchilarni qiziqtirish, ularga hamkorlik qilish va o‘rganishni oshirishga yordam beradi.

5. Barcha o‘quvchilarga imkoniyatlar berish: Integratsion ta'lim muhitida barcha o‘quvchilarga o‘rganishga imkoniyat berish muhimdir. Bu, har bir o‘quvchining o‘zining qobiliyat va talablarini qondirishga yordam beruvchi individual va guruh ishlari, o‘quvchining o‘zining o‘zini baholashining yaxshi tizimini o‘rnatish, har bir o‘quvchiga yordam beruvchi qo‘llanmalar tayyorlash kabi usullar orqali amalga oshirilishi mumkin.

6. Tashabbuskorlik va inklyuzivlik: Integratsion ta'lim muhitida tashabbuskorlik va inklyuzivlik tamoyillariga e'tibor berish muhimdir. Bu, har bir o‘quvchining o‘zining qobiliyatlarini oshirishga va barcha o‘quvchilar uchun o‘rganishga imkoniyat berishga asoslanadi.

Asosiy qism. Bu muhim tamoyillar integratsion taIntegratsion ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘qish darslarini takomillashtirishning bir necha muhim usullari mavjud. Bunday usullardan ba’zilarini quyidagicha ko‘rsatish mumkin:

1. Ko‘rsatkich tizimi: O‘quvchilar uchun darslar va mavzular bo‘yicha ko‘rsatkich tizimi tuzish juda

muhimdir. Bu, o‘quvchilarning o‘qishga qo‘yiladigan maqsad va natijalarni tushunishiga va belgilashiga yordam beradi. Ko‘rsatkich tizimi o‘quvchilarning o‘zlashtirish va zamonaviy bilimlarni o‘rganganlariga ko‘maklashadi.

2. Amaliyotga asoslangan o‘qish: O‘quvchilarning nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llashlari va o‘zini sinovdan o‘tkazishlari uchun amaliy mashg‘ulotlarni o‘rnatish muhimdir. [2] Bu sayyohliklar, laboratoriya ishlari, kasb-hunar mashg‘ulotlari va boshqalar kabi amaliyotlar orqali amaliy bilimlarni joriy etishga imkon beradi.

3. Bog‘lanishlar yaratish: Boshlang‘ich sinf o‘qish darslarini takomillashtirishda mavjud fanlar orasidagi bog‘lanishlarni o‘zlashtirish muhimdir. Misol uchun, matematika va fizika orasidagi bog‘lanishlarni o‘rganish orqali o‘quvchilarning umumiy tushunchalarini kuchaytirish mumkin.

4. Texnologiyalardan foydalanish: Texnologiyalar, boshlang‘ich sinf o‘qish darslarini takomillashtirishda katta ahamiyatga ega. Interaktiv darslar, interaktiv jadvallar, o‘quvchi o‘rtasida hamkorlikni rag‘batlantirish uchun guruh ishlari, onlayn ma'lumotlar va interaktiv o‘quv vositalaridan foydalanish muhimdir.

5. Tahlil va muhokama: O‘quvchilar o‘qish jarayonida tahlil va muhokama qilishni o‘rganishi kerak. Bu, o‘quvchilarni o‘z fikrlarini ifoda qilish, muhim savollarni ko‘rish va javoblashga o‘rgatadi.

6. Tashabbuskorlik va inklyuzivlik: Integratsion ta'lim muhitida tashabbuskorlik va inklyuzivlik tamoyillariga e'tibor berish kerak. Barcha o‘quvchilarni qondirish, ularga imkoniyatlar berish va ularning ajralmasligini ta'minlash uchun harakat qilish kerak. Bu, har bir o‘quvchining o‘zining talablarini qondirish, o‘zlashtirish va rivojlantirishga imkon beradi.

Bu usullar boshlang‘ich sinf o‘qish darslarini takomillashtirishda yordam berishi mumkin. Buning bilan birga, o‘quvchilar motivatsiyalash va ilg‘orlikni oshirish, shaxsiy rivojlanishni rag‘batlantirish va o‘zlashtirishni ta’minlash uchun ham muhimdir.

Boshlang‘ich ta’limda tabiiy fanlar, o‘quvchilarga dunyo tabiiy jarayonlarini, moddalarni va ulardan kelib chiqadigan qonunlarni tushuntirishni maqsad qiladi.

Tabiiy fanlar, qobiqiy atmosfera, suv, yer yuzi va uning shakllari, tabiiy obyektlar, o‘ngan atmosfera, esa o‘quvchilarning o‘zaro aloqalarida kuzatiladigan boshqa asosiy mavzularni o‘z ichiga oladi. Ushbu fanlarning o‘qitilishi o‘quvchilarda jismoniy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishni ta'minlashga yordam beradi.[3]

Xulosa. Integratsion ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘qish darslarini takomillashtirishning muhim usullarini tavsiflagan bir qator tasvirlardan iboratdir. Bu usullar o‘quvchilarning o‘rganish qobiliyatlarini va tushunchalarini rivojlantirishga yordam beradi, ularni amaliyotga tenglashtiradi va ularga motivatsiya beradi. Tarbiyalashda ham tashabbuskorlik, inklyuzivlik va shaxsiy rivojlanishga e’tibor berish muhimdir. Integratsiya negizida o‘quvchilarda fikrlash qobiliyatining har xil tiplarini shakllantirish, bu esa bilim (anglash) jarayoni bilan chambarchas bog‘liqdir.

Boshlang‘ich sinflarda o‘qish va tabiatshunoslik darslarini o‘qitishda fanlararo aloqadorlikni amalga oshirish-integratsiyalash orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchisi atrofidagi olamni bir butunligicha qabul qiladi. Uning uchun tabiatshunoslik, ona tili, musiqa va boshqa o‘quv fanlaring nomi emas, balki atrofidagi olam obyektlarining tovushlar, ranglar, hajmlarning turli-tumanligi qiziqarlidir. Bu kabi bolalarning tabiat va o‘qish fanlaridagi barcha narsalarning bog‘liqligini ko‘rishga o‘rgatish kerakligini har bir iste’dodli o‘qituvchi seza oladi, biladi..

O‘qish va tabiatshunoslik darslarini o‘qitishda fanlararo aloqadorlikni amalga oshirishning asosiy maqsadi — boshlang‘ich maktabdayoq tabiat va jamiyat haqida yaxshi tasavvur hosil qilish va tabiatdagi olam, ularning rivojlanishi qonunlariga o‘z munosabatini shakllantirishdir. Mana shuning uchun ham boshlang‘ich sinf o‘quvchisi predmet yoki voqealik hodisalarning bir necha tomondan ko‘rishi va tasavvur qila olishi muhimdir. O‘qish va tabiatshunoslik darslarini o‘qitishda fanlararo aloqadorlikni amalga oshirish, mavzularni o‘zlashtirish va olamdagi bor narsalar qonuniyatlarini tushunishda ta’limga integratsiyalashgan yondashuv metodik asos bo‘lib xizmat qiladi. Bunga turli darslar tushunchalariga ko‘p marta qaytish, ularni chuqurlashtirish va boyitish, shu yoshga tushunarli bo‘lgan muhim belgilarni aniqlash orqali erishish mumkin. Ya’ni, yaxshi shakllangan tuzilish va o‘tkazish tartibiga ega bo‘lgan, tarkibiga shu o‘qish va tabiatshunoslik o‘quv predmetiga tegishli bo‘lgan tushunchalar guruhi kiritilgan har qanday dars integratsiyaga asos qilib olinishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nuriddinova M.I. Tabiatshunoslikni o‘qitish metodikasi: tarixi; va nazariy asoslari (muammoli leksiyalar kursi). – Samarqand, 2003.

2. R.A.Mavlonova, N.H.Raxmonqulova Boshlang‘ich ta`limning integratsiyalashgan pedagogikasi. (O‘quv qo‘llanma). – Toshkent: “Ilm Ziyo”, 2009.

3. Haydarov Q., Nishonov S. Tabiatshunoslik asoslari va bolalarni atrof tabiat bilan tanishtirish. —T., 1992.

Saxob KARIMOV
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Musiqa ta’limi kafedrasi o‘qituvchisi
E-mail address: karimovsaxob1@gmail.com.

MUSIQA DARSLARINI XALQIMIZ O‘TMISH TARIXI BILAN O‘ZARO BOG‘LIQLIKDA TASHKIL ETISH YO‘LLARI VA MEXANIZMLARI

Annotatsiya: bugungi kunda tarixiy, madaniy va ma’naviy axloqiy qadriyatlarning keng qatlamlarini qayta idrok etish san’atning sohalarida bo‘lganidek, musiqiy san’atda ham yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Asrlar bo‘yi ota-bobolarimizdan bizgacha yetib kelgan musiqiy madaniyatimizni asrash, bugungi kunning dolzarb vazifasi bo‘lib qolmoqda.

Mana shu maqsadni amalga oshirishda barcha fanlar qatori musiqa ta’limi va tarbiyasining ham o‘rni va ahamiyati beqiyosdir.

Kalit so‘zlar: *xalqimiz, milliy qadriyatlarimiz,o‘tmish, musiqa, tarbiya,idrok, o‘zbek musiqasi,tarix, san’at,ta’lim,o‘quvchi, bilm, malaka,ko‘nikma,dars.*

Аннотация: сегодня перевосприятие широких пластов исторических, культурных и духовно-нравственных ценностей ярко проявляется как в музыкальном искусстве, так и в сферах искусства. Сохранение нашей музыкальной культуры, дошедшей до нас от наших предков на протяжении веков, остается актуальной задачей и сегодня.

В реализации этой цели, наряду со всеми другими предметами, роль и значение музыкального образования и воспитания несравненны.

Ключевые слова: *наш народ, национальные ценности, прошлое, музыка, образование, восприятие, узбекская музыка, история, искусство, образование, ученик, знание, умение, умение, урок.*

Annotation: today, the re-perception of broad layers of historical, cultural and spiritual moral values is clearly manifested in musical art as well as in the fields of art. Preservation of our musical culture, which has come down to us from our ancestors throughout the centuries, remains an urgent task today.

In the realization of this goal, along with all other subjects, the role and importance of music education and upbringing is incomparable.

Key words: *our people, national values, past, music, education, perception, Uzbek music, history, art, education, student, knowledge, skill, skill, lesson.*

Bugungi kunda musiqa tarbiyasi oldiga qo‘yilgan vazifalar o‘quvchi yoshlarda barcha qobiliyatlarni o‘stirish, ularning ijodiy intilishlarini rag‘batlantirish bilan bir qatorda o‘quvchilarga o‘zbek musiqasi bosib o‘tgan tarixiy jarayon, uning umuminsoniyat tarixida tutgan o‘rni milliy musiqiy qadriyatlarimiz bilan tanishtirish, ularga musiqiy –tarixiy bilimlarni berish, musiqa san’atining tarixi bilan jamiyat taraqqiyotining bog‘liqligini tushuntirishdan iborat ekanligini ko‘rsatmoqda.

Bir necha ming yillardan buyon xalqimiz qalbidan chuqur joy olgan, og‘izdan-og‘izga o‘tib kelayotgan mumtoz musiqa asarlarimiz, maqomlar, marosim qo‘shiqlari, doston qo‘shiqlari, yor-yorlar, o‘lanlar va boshqa folklor asarlarini milliy qadriyatlarimiz sifatida ardoqlab, ularning kelib chiqishi tarixi, qaysi regionga xosligi va ijro uslublari ularni yaratgan va ijro etgan mashhur shaxslar, qadimiy cholg‘u sozlarimiz, ularning paydo bo‘lishi takomillashishi, raqs san’ati, dostonchilik va boshqa musiqiy bilimlarni yosh avlod ongiga singdirish ularni avvalo vatanparvarlik ruhida tarbiyalashdek ulug‘ maqsad uchun xizmat qilsa, ikkinchidan: yosh avlodning o‘tmish tariximiz davomida yuz bergan voqea va hodisalardan xabardor bo‘lishga undan to‘g‘ri xulosa chiqarishga, saboq olishga undaydi, uchinchidan: yosh avlodni ota bobolarimiz musiqiy merosidan bahramand bo‘lishga, ulardan estetik zavq olishga, bu musiqiy asarlar mazmunidan to‘g‘ri xulosa chiqarishga, shu orqali ularning nafosatini tarbiyalash, kamolga yetishiga erishishimiz lozim. Shunday ekan bugungi kunda musiqa o‘qituvchisi DTS lari talablaridan kelib chiqqani holda musiqa darslarini fanlararo integratsiyalashgan holda tashkil etishi hamda o‘quvchi yoshlarimizda o‘tmish tariximizdan to‘g‘ri xulosa chiqarishga, musiqiy me’rosimizdan bahramand bo‘lishga, musiqiy asarlar mazmun mohiyatini anglab yetishga undashi maqsadga muvofiq deb o‘ylayman.

O‘zbek xalqining ma’naviyatida millatning o‘tmishi, hozirgi kuni o‘z ifodasini topgan. O‘zbek musiqasi bosib o‘tgan tarixiy jarayon, uning umuminsoniyat tarixida tutgan o‘rni, milliy musiqiy qadriyatlarimiz bilan tanishtirish, ularga musiqiy tarixiy bilimlarni berish musiqa san’atining tarixi bilan jamiyat taraqqiyotining bog‘liqligini tushuntirishdan iborat. O‘zbek musiqasini qadimiy davrlarda, temuriylar davrida, rivojlanganligini, ulug‘ siymolar va musiqashunoslar nomlarini va ularning musiqa ilmida yaratgan kashfiyotlari hamda

uni rivojlantirishdagi hissalarini bilish o‘quvchilarda milliy g‘urur, qadr- qimmat, ehtirom tuyg‘ularini shakllantirishga xizmat qiladi. O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimida ro‘y berayotgan o‘zgarishlar, shuningdek O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora tadbirlar to‘g‘risida” gi 2022-yil 2-fevraldagi qarori, umumiy o‘rta ta’lim maktablaridagi boshqa o‘quv fanlari qatori musiqa o‘quv fanining o‘qitilishini ham tubdan yangilashni talab etmoqda.

Umumta’lim maktablarida o‘qitiladigan musiqa madaniyati fani o‘quvchi yoshlarni go‘zallikni his eta oladigan, borliqdagi go‘zallikka mehr va havas bilan qaraydigan milliy musiqa merosimizga vorislik qila oladigan barkamol inson qilib tarbiyalash ko‘zda tutiladi.

Shuningdek, o‘quvchilar musiqiy iqtidorini rivojlantirish, musiqa san’atiga mehr va ishtiyoqni oshirish, musiqa tarixiga qiziquvchi o‘quvchilarning iqtidorini rivojlantirish uchun zaruriy shart sharoitlar yaratib berish, ularning badiiy ehtiyojlarini qondirish musiqa ta’lim tarbiyasining asosiy vazifasini tashkil etadi. Shu bilan bir qatorda jahon xalqlarining umuminsoniy musiqiy qadriyatlarini ham chuqur o‘rganish yosh avlodni xalqaro nufuzga molik bo‘lgan madaniy durdonalardan bahramand bo‘lishni ta’minlaydi.

Ilmiy tadqiqot ishining maqsadini amalga oshirish yo‘lida quyidagi vazifalar belgilandi:

— umumta’lim maktablaridagi “musiqa madaniyati” darslarini mazmuni, tashkiliy pedagogik nazariy va amaliy tuzulishi, o’qitish uslubini o’rganinsh,

— musiqa san’ati orqali o’qituvchi yoshlarni yoshlarni milliy qadryatlarimizga vorisiylik ruhida tarbiyalashga oid ilmiy-uslubiy manbalarni o’rganish ;

— musiqa pedagogikasi bo’yicha taniqli olimlar, uslubiy o’qituvchilar va soha mutahassislari bilan suhbatlar o’tkazish ;

— mavzu bo’yicha tajriba sinov ishlarini olib borish ;

— tajriba kuzatuvlarining tahliliy natijalari asosida ilmiy asosli xulosa va tavsiyalar ishlab chiqish ;

Umumta’lim maktablaridagi musiqa darslarining asosiy faoliyatlari negizida o‘quv materiallarini o‘quvchilarga yetkazishda musiqa tarixiga oid manbalardan o‘rinli foydalangan holda ularni o‘quvchilar tomonidan ongli idrok qilishga erishish asosiy o‘rin egallaydi.

Beshinchi sinfda musiqa ta’limi va tarbiyasi o‘ziga xos murakkab pedagogik va psixologik jarayonni talab

qiladi. Ushbu tadqiqot ishini bajarish davomidagi qo‘llanilgan ish usullari, tavsiyalar va tahliliy xulosalar soha xodimlari, bo‘lg‘usi mutaxassislar, kadrlar uchun foydali ahamiyat kasb etish mumkin.

Xulosa

Xulosa o‘rnida aytishimiz mumkinki, mamlakatimizda komil inson shaxsini shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylangan hozirgi sharoitda ma’naviyatimizning ajralmas qismi bo‘lgan musiqiy madaniyatimizning o‘rni beqiyosdir. Zero, musiqa, qo‘shiq har doim xalqimizning jon ozig‘i bo‘lib kelgan. Ulug‘ shoirimiz G‘afur G‘ulom san’atni “Odamlarning teng yarmi yuragi joni” deb ta’riflaganda yoki sevimli shoiramiz Saida Zunnunova musiqa san’atining tarixiy haqiqatini ifodalashda katta imkoniyatga ega ekanligini ta’kidlab:

Tarixdan so‘ylama, menga, ey odam,
Bitta chalib bergin «Cho‘li Iroq»ni-
deganda qanchalar xaq edi!

Foydalanilgan adabiyotlar

1. S.B.Karimov."Musiqa darslarini fanlararo aloqadorlikda tashkil etishning oziga xos uslublari". Alma mater Samarqand.2014-yil 2-kitob. 51-52-bet.

2. Karimov S. Musiqa darslarining fanlararo integratsiyalashuv jarayonidagi muammolari va yechilishi zarur bolgan vazifalar. OzMU xabarlari. 2022/1/5/1. Toshkent 2022.

3. Karimov S. “The importance of using interdisciplinary integration in shaping students knowledge and skills”. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). India 2021-yil. 8-avgust. 264-268 bet.

4. Karimov S. “Oquvchilarning bilm va malakalarini shakllantirishda fanlararo integratsiyalashuvni qollashning ahamiyati”. Masofaviy talimni tashkil etishning pedagogic-psixologik jihatlari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari toplami. Toshkent-2021-yil noyabr. 295-297-bet.

5. Karimov S. “Umumtalim maktablarida musiqa darslarini jismoniy harakatlar uygunligida tashkil etishning oziga xos uslublari”. Osiyo sanati. Tom 1.№ 2. 2021-yil. 05.17.Jurnal muzыki i iskusstva, izvlecheno ot https://art.jspi.uz/index.php/art/article/view.

6. Karimov.S “Content and Functions of Teaching Music Subjects”. International Journal of Multicultural and Multireligious understanding. Hamburg.Germany. June 2022.

7. E.Abdukarimova. Ilm ham jamiyet Ajiniyaz atindagi Nokis mamleketlik pedagogikaliq instituti “Texnologik loyihalash- musiqa mashgulotlarida samarali talim”. 2019 (№1) ISSN 2010-720X.

Nilufar XUDOYBERDIYEVA,
SHDPI o‘qituvchilari

TEXNOLOGIK TA’LIM YO‘NALISHI TALABALARINI O‘QITUVCHILIKKA TAYYORLASHDA SHAXSGA YO‘NALTIRILGAN TA’LIM TEXNOLOGIYALARNING DOLZARBLIGI

Annotatsiya: maqolada differensial ta’lim jarayoni tamoyili o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga eng yaxshi yordam beradi va umumiy o‘rta ta’limning mohiyati va maqsadlarini tasdiqlashi xususida so‘z yuritiladi. O‘quv faoliyatini tabaqalashtirilgan tashkil etishning asosiy vazifasi – individuallikni ochib berish, uning rivojlanishiga, o‘rnashishiga, o‘zini namoyon qilishga yordam berish, tanlanganlik va ijtimoiy ta’sirlarga qarshilik ko‘rsatish bo‘yicha tadqiq qilinadi.

Kalit so‘zlar: *differensial ta’lim, ta’lim, muloqot, faoliyat, malaka.*

Аннотация: в статье говорится о принципе дифференцированного образовательного процесса, который наилучшим образом поддерживает личностное развитие учащихся и подтверждает сущность и цели общего среднего образования. Основная задача дифференцированной организации учебной деятельности – раскрытие индивидуальности, помощь в ее развитии, урегулировании, самовыражении, сопротивлении отбору и социальным воздействиям.

Ключевые слова: *дифференцированное обучение, образование, общение, активность, компетентность.*

Annotation: the article talks about the principle of the differentiated educational process that best supports the personal development of students and confirms the essence and goals of general secondary education. The main task of the differentiated organization of educational activities is to reveal individuality, help in its development, settlement, self-expression, resistance to selection and social influences.

Key words: *differential education, education, communication, activity, competence.*

Differensial ta’lim har bir o‘quvchining qobiliyatini aniqlash va maksimal darajada oshirishdan iborat. Ta’lim jarayonining turli bosqichlarida tabaqalashtirilgan yondashuvdan foydalanish pirovard natijada barcha talabalar tomonidan ma’lum bir dastur minimal bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirishga qaratilganligi muhimdir.

O‘quv faoliyatini tabaqalashtirilgan tashkil etish, bir tomondan, aqliy rivojlanish darajasini, o‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini, tafakkurning abstrakt-mantiqiy turini hisobga oladi. Boshqa tomondan, shaxsning individual ehtiyojlari, uning imkoniyatlari va muayyan ta’lim sohasidagi qiziqishlari hisobga olinadi. Differensial ta’lim jarayoni – o‘quvchilarning ta’lim imkoniyatlari, moyilliklari va qobiliyatlarini psixologik-pedagogik diagnostika qilish natijalari asosida o‘qitish va o‘quv faoliyatini tashkil etishning turli shakllari, usullarini keng qo‘llashdir.

O‘yin texnologiyalari. O‘yin texnologiyalarini tanlash bolaning o‘quv jarayonidagi faolligi prinsipi bilan belgilanadi, bu yuqori motivatsiya, bilim va ko‘nikmalarni egallashga ongli ehtiyoj, samaradorlik va ijtimoiy me'yorlarga rioya qilish bilan tavsiflanadi, chunki O‘yin mehnat va o‘qish bilan birga inson faoliyatining asosiy turlaridan biridir.

Darslarning o‘yin shakli o‘quvchilarning bilim faolligini faollashtirishga imkon beradigan o‘yin texnikasi va vaziyatlardan foydalangan holda yaratiladi. O‘yinni rejalashtirishda didaktik maqsad o‘yin vazifasiga aylanadi, o‘quv faoliyati o‘yin qoidalariga bo‘ysunadi, o‘quv materiali o‘yin uchun vosita sifatida ishlatiladi, o‘quv faoliyatiga raqobat elementi kiritiladi. didaktik vazifani o‘yin vazifasiga aylantiradi va didaktik vazifani muvaffaqiyatli bajarish o‘yin natijasi bilan bog‘liq.

Loyiha usuli jahon pedagogikasida tubdan yangilik emas. Bepul ta’lim g‘oyasidan kelib chiqqan holda, usul hozirda to‘liq rivojlangan va tuzilgan ta’lim tizimining integratsiyalashgan tarkibiy qismiga aylanmoqda. Ammo uning mohiyati bir xil bo‘lib qolmoqda – bolalarning ma’lum bir bilimga ega bo‘lishni talab qiladigan muayyan muammolarga qiziqishini rag‘batlantirish va loyiha faoliyati orqali ushbu muammolarni hal qilishni, olingan bilimlarni amalda qo‘llash qobiliyatini va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni ta’minlash, fikrlash. Bu keng qamrovli o‘qitish usuli bo‘lib, o‘quv jarayonini o‘quvchilarning manfaatlaridan kelib chiqqan holda qurishga imkon beradi, o‘quvchiga o‘z o‘quv va kognitiv faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish va nazorat qilishda mustaqillikni namoyon etish imkoniyatini beradi, uning natijalari "aniq" bo‘lishi kerak, ya’ni agar bu nazariy muammo bo‘lsa, unda uning o‘ziga xos yechimi, agar amaliy bo‘lsa – aniq natija, amalga oshirishga tayyor. Loyiha usuli talabalarning bilim va ijodiy qiziqishlarini rivojlantirishga, o‘z bilimlarini mustaqil ravishda qurish qobiliyatiga, axborot makonida harakat qilish qobiliyatiga va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga asoslangan.

Kompyuter texnologiyalarining jadal rivojlanishi va uning funksional imkoniyatlarining kengayishi kompyuterlardan o‘quv jarayonining barcha bosqichlarida: ma’ruza, amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlarida, mustaqil ta’lim jarayonida hamda o‘zlashtirish darajasini nazorat qilish va o‘z-o‘zini nazorat qilishda keng foydalanish imkonini beradi. (o‘quv materialidan)

Kompyuter texnologiyalaridan foydalanish ma’ruza tajribalarining imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirib, laboratoriya sharoitida to‘liq miqyosda namoyish qilish texnik jihatdan juda qiyin yoki oddiygina imkonsiz bo‘lgan turli xil jarayonlar va hodisalarni simulyatsiya qilish imkonini berdi.

Internet texnologiyalari ish uchun muhimdir. Ular har qanday mavzuni o‘rganishda o‘qituvchiga ham, talabaga ham yordam beradi, keng o‘quv yoki uslubiy material beradi.

Turli illyustrativ materiallar, multimedia va interfaol modellar o‘quv jarayonini butunlay yangi bosqichga ko‘taradi. Psixologik omilni e'tiborsiz qoldirib bo‘lmaydi: zamonaviy bola eskirgan diagrammalar va jadvallar yordamida emas, balki ushbu shakldagi ma’lumotni idrok etishga ko‘proq qiziqadi.

Kompyuterdan foydalanganda ma’lumot statik, ovozsiz rasm sifatida emas, balki dinamik video va ovoz ketma-ketligi sifatida taqdim etiladi, bu materialni o‘rganish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Shunday qilib, zamonaviy pedagogik texnologiyalar zamonaviy axborot texnologiyalari bilan uyg‘unlashgan holda o‘quv jarayoni samaradorligini sezilarli darajada oshirish va har tomonlama rivojlangan, ijodiy erkin shaxsni tarbiyalash borasida ta’lim muassasasi oldida turgan muammolarni hal etish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Амонашвили Ш.А. Единство цели. - М.: Просвещение, 1988.
2. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. - М., 1995.
3. Горелик И.Ф., Степанов Е.Н. Характерные черты личностно-ориентированного урока // Завуч. 2000. № 6.
4. Личностно-ориентированный подход в работе педагога: разработка и использование / Под ред. Е.Н. Степанова. - М.: ТЦ Сфера, 2004.
5. Машарова Т.В. Педагогическая технология: личностно-ориентированное обучение. М., 1999.
6. Сериков В.В. Личностно-ориентированное образование // Педагогика. 1994. №5.
7. Степанов Е.Н., Лузина Л.М. Педагогу о современных подходах и концепциях воспитания. - М., 2002.
8. Щуркова Н.Е. Краткий справочник педагогических технологий. - М., 1997.
9. Якиманская И. С. Технология личностно - ориентированного образования. - М., 2000.

Lobar MAMATKULOVA,
Nizomiy nomidagi TDPU
Logopediya kafedrasi o‘qituvchisi

AQLI ZAIF O‘QUVCHILARDAGI TIZIMLI NUTQ BUZILISHLARIDA OLIB BORILADIGAN LOGOPEDIK ISH

Annotatsiya: ushbu maqolada aqli zaif o‘quvchilarda kuzatiladigan tizimli nutq buzilishlarida olib boriladigan logopedik ishlarni rivojlantirish asoslari keng yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *aqli zaif o‘quvchilar, nutq, nutq buzilishlari, logopedik ish, eshituv idroki, tovushlar talaffuzi, nutqiy nafas, nutqni tushunish, impressiv nutq, ekspressiv nutq, so‘z boyligi, grammatik qurilish.*

Аннотация: в данной статье подробно рассмотрены основы развития логопедической работы, проводимой при системных нарушениях речи, наблюдаемых у умственно отсталых учащихся.

Annotation: this article covers a wide range of fundamentals of the development of logopedic work carried out in systemic speech disorders observed in mentally retarded readers.

Mamlakatimizda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan aqli zaif o‘quvchilarga ta’lim-tarbiya berish mas’uliyatini ixtisoslashtirilgan yordamchi maktab, maktab-internatlar o‘z zimmasiga olgan. O‘quvchilar ta’lim muassasasida o‘quv jarayoniga tayyorgarlik ko‘rishi, muvaffaqiyatli bilim olishi, atrofdagi dunyoni yaxshiroq tushunishi va bir qator o‘ziga xos ko‘nikmalarni shakllantirish uchun aqliy va jismoniy rivojlanishga erishishlari kerak. O‘quvchilardagi nutq nuqsonlari faqatgina nutqiy komponentlariga ta’sir ko‘rsatibgina qolmay, balki nutqiy bo‘lmagan buzilishlarga ham sabab bo‘ladi.

Aqli zaif o‘quvchilarda turg‘un tizimli nutq buzilishlari kuzatilganligi bois, logopedik ish quyidagilarni rivojlantirish asosiga quriladi:

Nutqning fonetik-fonematik tomonini rivojlantirish – bunda o‘quvchilarga taklif etiladigan topshiriqlar turli xil nutqiy va nonutqiy tovushlarni farqlashga, unli va undosh tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilishga, to‘g‘ri nutqiy nafasni hosil qilishga, ovozni rivojlantirishga, eshitish idrokini rivojlantirilishiga yo‘naltirilishi kerak. Eshituv idrokini rivojlantirilishiga alohida e’tibor qaratilib, uning nazorati ostida nutqning tovushlar talaffuzi tomoni shakllantiriladi. Tovushlarning to‘g‘ri talaffuzini mustahkamlash uchun tovush, tovush birikmalaridan foydalaniladi va tovushga taqlid qilish orqali o‘rganilayotgan tovush aniqlashtiriladi.

Nutqiy nafasni rivojlantirish – yaxshi rivojlangan nutqiy nafas tovush, bo‘g‘in, so‘z va iboralarni to‘g‘ri talaffuz qilinishini ta’minlaydi. O‘quvchi ko‘pgina tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilishi uchun og‘izdan yetarlicha kuchli nafas chiqara olishni o‘rganishi kerak. To‘g‘ri nutqiy nafasni mashq qilish va shakllantirish orqaligina tovushlarni to‘g‘ri talaffuziga erishish mumkin. Shuningdek, bu mashqlarga ovoz kuchini rivojlantiruvchi mashqlarni qo‘shish ham maqsadga muvofiq. Chunki o‘quvchi nutqda turli xil balandlikdagi ovozlarni boshqarishni bilishi kerak.

Tovushlar talaffuzini rivojlantirish – aqli zaif o‘quvchilarda tovushlar talaffuzining buzilganligi ko‘p uchraydi va uni tuzatish anchagina qiyin. Eng ko‘p sirg‘aluvchi tovushlarning buzilishi kuzatiladi. Tovushlarning buzilishi bilan bir qatorda tovushlarni ko‘p almashtirish qayd etiladi. Ko‘pincha so‘z oxirida undosh tovushning "yutilishi"ni kuzatish mumkin. Mustaqil nutqda to‘g‘rilangan tovushlar talaffuzidan foydalanishda katta qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ammo, aytib o‘tilgan barcha qiyinchiliklarga qaramay, to‘g‘ri talaffuzni rivojlantirish bo‘yicha ishlar har bir logopedik mashg‘ulotiga kiritilishi va individual tekshiruv natijalariga ko‘ra rejalashtirilishi kerak.

Nutqning leksik-grammatik tomonini rivojlantirish – Impressiv nutq. Nutqni tushunishni rivojlantirish. Logopedik ishning ilk bosqichining asosiy vazifasi passiv lug‘atni rivojlantirishdir. Logoped bolaga o‘yinchoqlarning nomlarini, kiyim-kechak, oziq-ovqat, tana qismlari, gigiyena va uy-ro‘zg‘or buyumlari va boshqalarni eslab qolishga yordam berishi kerak.

Ekspressiv nutq. Logopedik ishning keyingi bosqichining asosiy vazifalaridan biri kattalarning so‘zlariga taqlid qilishni rivojlantirishdir. Imitativ nutq reaksiyalari har qanday tovush komplekslarida ifodalanishi mumkin. Bu davrda o‘quvchilar tanish o‘yinchoqlar, predmetlar, ob’yektlar, harakatlarni nomlashlari mumkin. Nutq reaksiyalarining faollashuvi davrida logoped o‘quvchilarning mustaqil nutqini tuzatmasligi kerak, lekin o‘quvchi ba’zi so‘zlarni yoki hech bo‘lmaganda so‘zlarning bir qismini taqlid qilish imkoniyatiga ega bo‘lishi bilanoq, logoped rahbarligida og‘zaki birikmalarni o‘rganishga o‘tishi kerak. Nutqni taqlid qilishni rivojlantirish o‘yin va amaliy faoliyat bilan vizual vaziyat bilan bog‘liq bo‘lishi kerak. O‘quvchining nutqqa taqlid qilish faoliyatini faollashtirish uchun siz umuman taqlidni rivojlantirishdan boshlashingiz kerak, bolani narsalar bilan harakatlar, qo‘l va oyoqlarning harakatlariga taqlid qilishga o‘rgatish kerak. Ayrim so‘zlarni o‘zlashtirgandan so‘ng, bolalarni sintaktik va grammatik jihatdan to‘g‘ri bo‘lgan sodda gaplar tuzishga o‘rgatish lozim. Ular ikki, uch bo‘g‘inli so‘zlarning ritmik-bo‘g‘in tuzilishini

ifodalay olishlari kerak.

Bog‘langan nutqni rivojlantirish – bola kattalarning so‘zlariga taqlid qilishni o‘rgangandan so‘ng, unga o‘z his-tuyg‘ularini va istaklarini nafaqat imo-ishoralar, amorf so‘zlar yoki nominativ holatda otlar yordamida ifodalashni, balki fe’llarni buyruq shaklida ishlatishni ham o‘rgatish kerak. Ishning ushbu bosqichida bolalar ikkita so‘zni bitta jumlaga birlashtirishlari kerak. Asta-sekin, jumlalar hajmini 3-4 so‘zgacha oshirish kerak. Faol lug‘at o‘rganilayotgan mavzular bo‘yicha ham, kundalik so‘zlashuv lug‘ati ham yangi so‘zlar bilan to‘ldirilishi kerak. Bog‘langan nutqni rivojlantirish bo‘yicha ishlar bir necha yo‘nalishlarda amalga oshiriladi:

– so‘z boyligini to‘plash va boyitish;

– savollar asosida syujetli rasmlar turkumi asosida hikoya tuzishga o‘rgatish;

– ertak va hikoyalarni takrorlash;

– dialogga kirishish qobiliyati;

– she’rlarni yodlash.

Ushbu bosqichda o‘quvchilarga taqdim etiladigan vazifalar va mashqlar o‘quvchining oddiy og‘zaki nutqida so‘zlashishini va uning so‘z boyligi kundalik so‘zlashuv lug‘atini yetarli miqdordagi so‘zlarini o‘z ichiga olishini ta’minlash uchun mo‘ljallangan. Bog‘langan nutq ustida ishlashda vazifalar yosh bo‘yicha emas, balki o‘quvchilarning nutqiy imkoniyatlariga qarab taqsimlanadi. Bog‘langan nutq bosqichiga o‘tish bolaning yoshiga qarab emas, uning ko‘nikma va malakalariga qarab belgilanadi. Logopedik mashg‘ulotlarda gaplarni, so‘zlarni o‘zaro to‘g‘ri bog‘lay olish ko‘nikmalarini rivojlanganlik darajasiga qarab vazifalar beriladi. Shu vazifalar va topshiriqlar orqali bolalarda rasm asosida kichik hikoya tuzish, voqealarni ketma-ketligida so‘zlash, ko‘rgan-kechirganlari haqida so‘zlab berish malakalari shakllantiriladi.

Nutqning grammatik qurilishini takomillashtirish – doimiy ravishda amalga oshirilishi kerak, chunki bu nutqning leksik tomoni va tovush tomonini rivojlantirish uchun zarur. O‘quvchining so‘zlarini faollashtirishga alohida e’tibor berish kerak, o‘quvchi ishlatadigan va u faqat o‘zlashtirgan barcha so‘zlarni allaqachon shakllangan grammatik modellarga kiritish foydalidir. O‘quvchi grammatik shakllarni o‘zlashtirishga tayyor bo‘lgandanoq unga nutqning grammatik qurilishini rivojlantirish bo‘yicha aniq topshiriqlar berish kerak:

– “bitta—ko‘p”;

– otlarni sonlarga moslashtirish;

– otlarni, son, sifatga moslash;

– “erkalatib ayt” va hakozo .

O‘quvchining ta’lim-tarbiyasida asosiy rolni oila o‘ynaydi. Shu bois, logoped ota-onalar yoki ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar bilan doimiy aloqada bo‘lishi lozim. Ularni maktabda tashkil etiladigan ochiq darslar, master klasslar, turli xil tadbirlarga tez-tez taklif etib borishi lozim. Shuningdek, o‘quvchilar bilan olib borilayotgan ishlarda logopedga yordam berishlari uchun uy vazifalari berilib, bu vazifalar ota-onalar yordamida o‘quvchi bilan tayyorlanadi. Ota-onalar tomonidan o‘quvchi bilan doimiy nutq ustida ishlash logoped ishini yengillashtiradi va ko‘zlangan natijaga osonroq va ertaroq yetish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ayupova M.Y. Logopediya “O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati”. – T., 2007.

2. Ayupova Mukarram. "On the basis of games for children with speech deficiency literacy teaching." ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL 11.2 (2021): 1496-1501.

3. Жукова, Н.С. Уроки логопеда : исправление нарушений речи / Н. С. Жукова. – М. : Эксмо, 2012. – 120 с.

4. Лалаева Р.И. Нарушения речи и их коррекция у детей с задержкой психического развития: Учебное пособие для вузов / Р.И. Лалаева, Н.В. Серебрякова, С.В. Зорина. – М.: Владос, 2003.

5. Mamatkulova L. T. (2022).”Using computer technology in overcoming the written speech defects in children with mental retardation ” Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, 2022/12 (8),1-4

6. Mamatkulova L. T. ”Effective development of the speech of mentalli retarded students on the basis of innovative technologies”. Journal of Pedagogical Inventions and Practices 27 (ISSN NO: 2770-2367), 23-24

Мохинахон ЖУРАЗОДА,
базовый докторант Наманганского государственного университета

УНИВЕРСАЛЬНЫЕ УЧЕБНЫЕ ДЕЙСТВИЯ: СОВРЕМЕННЫЙ ПОДХОД К РАЗВИТИЮ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ

Аннотация: в статье описаны основные проблемы и перспективы формирования универсальных учебных действий. Рассматриваются формы и средства их развития, теоретические подходы к составлению программы. Внимание автора обращено на создание УУД в процессе обучения, так как способность применять понятийный аппарат и использовать приемы анализа для раскрытия сущности и значения событий, а также умение изучать и систематизировать информацию, раскрывая ее познавательную ценность, являются одним из предметных результатов.

Ключевые слова: *образовательные стандарты, универсальные учебные действия, общеучебные умения, классификация универсальных учебных действий, программа развития универсальных учебных действий, познавательные учебные действия.*

Annotation: the article describes the basic problems and development prospects of universal educational actions. The author examines the forms and means of their development, theoretical approaches to program designing. The paper focuses on creation of the universal educational actions in the course teaching, meaning of events of the past and present, as well as the ability to learn and systematize the information from a variety of historical and contemporary sources revealing its cognitive value.

Keywords: *educational standards, universal educational actions, general educational skills, classification of universal educational actions, program of development of universal educational activities, cognitive learning activities.*

Annotatsiya: maqolada universal ta'lim harakatlarini shakllantirishning asosiy muammolari va istiqbollari tasvirlangan. Ularning rivojlanish shakllari va vositalari, dasturni tuzishda nazariy yondashuvlar ko'rib chiqiladi. Muallifning e'tibori o'qitish jarayonida UTF yaratishga qaratilgan, turli xil tarixiy va zamonaviy manbalardan ma'lumotlarni o'rganish va tizimlashtirish qobiliyati, uning kognitiv qiymatini ochib berish obyektiv natijalardan biridir.

Kalit so'zlar: *ta'lim standartlari, universal ta’lim faoliyati, umumiy ta'lim ko'nikmalari, universal ta’lim faoliyatining tasnifi, universal ta’lim faoliyatlarini rivojlantirish dasturi, kognitiv o'quv faoliyati.*

Введение

Современная педагогическая парадигма, акцентирующая внимание на универсальных учебных действиях, представляет собой ключевую основу образовательного процесса. Современный подход, включающий в себя как традиционное представление учебного материала, так и акцент на развитии универсальных учебных действий, ставит в центр внимания стимулирование потенциала развития учащихся.

Методология

Ученые определяют универсальные учебные действия как обобщенные действия, способствующие формированию разносторонней ориентации учащихся в различных областях знания и мотивации к обучению. В более широком контексте универсальные учебные действия рассматриваются как способность к обучению, выражающая способность индивида к саморазвитию и самосовершенствованию через активное присвоение нового социального опыта. В узком психологическом плане, данный термин определяется как набор способов действия учащегося и связанных с ними учебных навыков, обеспечивающих его способность к самостоятельному приобретению новых знаний и умений, включая организацию этого процесса.

Теория деятельности, разработанная А.Н. Леонтьевым [5], служит методологической основой для формирования когнитивных универсальных учебных действий учеников начальных классов. Она легла в основу учения П.Я. Гальперина [4] о последовательном развитии интеллектуальных действий. Согласно этому учению, целью обучения должны быть действия, которые рассматриваются как способы решения определенного класса задач.

Для достижения этой цели необходимо создать систему условий, которая не только обеспечивает, но и «принуждает» ученика начальных классов действовать правильно, в требуемой форме и с заданными показателями [4 с.7]. Эта система условий состоит из трех подсистем:

1) условия, которые помогают ученику начальных классов построить и правильно выполнить новый метод действия;

2) условия, которые способствуют развитию желаемых характеристик метода действия;

3) условия, которые позволяют ученику начальных классов уверенно и полноценно перено-

сить выполнение действий из внешней предметной формы в умственный план [4 с.7].

В нашем понимании, первая подсистема условий играет ключевую роль в раскрытии перед учениками начальных классов объективной структуры материала и действия. Она помогает выделить в материале ориентиры и в действии – последовательность его отдельных звеньев. Это создает систему объективных условий, которые позволяют ученику с первого раза и каждый следующий раз правильно выполнять все задания. В теории, эта система условий, обеспечивающих правильное выполнение нового действия, получила название ориентировочной основы действия. Она включает в себя: «характеристику и функции продукта (результата), содержание и операциональный состав действия; характеристику материала, орудий и средств действия, в том числе и средств контроля» (П.Я. Гальперин) [4 с.8].

Вторая подсистема условий описывает условия, которые обеспечивают приобретение действием желаемых свойств. Она включает в себя форму выполнения действия (материальная/материализованная, речевая, умственная), полноту или сокращенность действия; меру дифференцировки, меру отделения существенных свойств от несущественных, временные и силовые характеристики, а также разумность, сознательность, обобщенность, критичность и освоенность действия.

Третья подсистема условий обеспечивает перенос действия в идеальный (умственный) план в ходе поэтапных преобразований, происходящих в процессе становления действия. Учеными П.Я. Гальпериным [4] и Н.Ф. Талызиной [7] было выделено шесть этапов интериоризации действия. Это позволяет ученикам начальных классов уверенно и полноценно переносить выполнение действий из внешней предметной формы в умственный план.

Методологическая часть данной статьи основывается на комплексном подходе к изучению универсальных учебных действий как ключевого элемента современной педагогической парадигмы. В рамках этого подхода мы рассматриваем универсальные учебные действия не как отдельные навыки или способности, а как целостную систему, в которой каждое действие взаимосвязано с другими и определяется общей логикой возрастного развития учащегося.

В качестве основного метода исследования мы используем анализ научной литературы по теме универсальных учебных действий. Это позволяет нам охватить широкий спектр идей и подходов, предложенных различными учеными, и выявить общие тенденции в их понимании и применении универсальных учебных действий. Кроме того, мы анализируем конкретные примеры применения универсальных учебных действий в практике образования, чтобы понять, как они могут быть интегрированы в образовательный процесс и как они влияют на развитие познавательных способностей учащихся.

Для более глубокого понимания механизмов формирования и развития универсальных учебных действий мы также используем методы качественного исследования, включая наблюдение, интервью и анализ документов. Эти методы позволяют нам получить более детальную информацию о процессе формирования универсальных учебных действий, о трудностях, с которыми сталкиваются учащиеся и преподаватели, и о стратегиях, которые они используют для преодоления этих трудностей.

Обсуждение

Универсальные учебные действия формируют целостную систему, в рамках которой развитие каждого из видов действий зависит от его взаимосвязи с другими видами и общей логики возрастного развития. Универсальность этих действий проявляется в их метапредметном характере, обеспечивая этапы усвоения учебного материала и развития психологических способностей учащегося. Решение задач общекультурного, ценностно-личностного и познавательного развития учащихся осуществляется через универсальные учебные действия в контексте изучения учебных предметов и дисциплин, а также в метапредметной деятельности.

Термин «универсальные учебные действия» получает разъяснение в трудах многих ученых. Например, А.Г. Асмолов определяет их как «набор методов, которыми студент может воспользоваться (с учетом связанных учебных навыков) для обеспечения способности к самостоятельному приобретению навыков и знаний» [1, с.63]. Система универсальных учебных действий, которая включает личностные, регулятивные, познавательные и коммуникативные действия, способствует развитию психологических способностей личности в соответствии с возрастным формированием познавательной и личностной сферы учащегося.

В контексте современной педагогической теории, универсальные учебные действия, предложенные А.Г. Асмоловым, «личностные действия связаны с развитием способности соотносить действия и события с этическими принципами, регулятивные действия – с умением планировать, контролировать и оценивать собственную учебную деятельность, познавательные действия – с формулированием познавательных целей, а коммуникативные действия – с умением эффективного взаимодействия и решения задач совместно с другими» [1, с.74], представляют собой комплекс

навыков, которые необходимы для всестороннего развития личности учащегося. Личностные действия ориентированы на формирование этического мировоззрения учащихся, позволяя им соотносить свои действия и происходящие события с общепринятыми моральными принципами. Регулятивные действия направлены на развитие умения учащихся самостоятельно планировать, контролировать и оценивать свою учебную деятельность, что способствует формированию у них ответственности и самостоятельности. Познавательные действия связаны с формированием у учащихся способности к аналитическому мышлению, позволяя им структурировать свои знания и умения и формулировать познавательные цели. Коммуникативные действия направлены на развитие у учащихся навыков эффективного взаимодействия и совместного решения задач, что важно для формирования у них навыков командной работы и умения вести диалог. Каждая из этих групп действий играет важную роль в образовательном процессе и способствует всестороннему развитию учащихся. Однако следует отметить, что эффективность освоения этих действий во многом зависит от методов и подходов, используемых в образовательном процессе, а также от индивидуальных особенностей каждого учащегося.

С.Г. Воровщиков отмечает, что универсальные учебные действия, как и «навыки, представляют собой систему, где каждое действие определяется его взаимосвязью с другими видами действий и общей логикой возрастного развития» [3 с.87]. Овладение всеми компонентами учебной деятельности содействует эффективному усвоению предметных знаний, умений и формированию компетенций, образа мира и ценностно-смысловых основ личностного морального выбора.

Одной из ключевых задач преподавателя является разработка методического инструментария для студентов, включающего критерии работы с вопросами и заданиями. Преподаватель должен предоставить ученикам критерии оценки и помощь в самостоятельном освоении учебного материала. Различные методы и приемы работы с учебными заданиями и задачами могут быть эффективно развиты с использованием метапредметного подхода.

Основными результатами обучения и воспитания, которые способствуют социальному, личностному, познавательному и коммуникативному развитию учеников начальных классов, могут стать широкие возможности для овладения знаниями, умениями, навыками, компетентностями, а также способностью и готовностью к познанию мира, обучению, сотрудничеству, самообразованию и саморазвитию.

Выводы

Мы можем сделать выводы что, формирование универсальных учебных действий предполагает создание системы тренингов, направленных на развитие общеучебных умений и навыков на основе содержания учебных предметов. Это помогает учащимся развивать мыслительные способности и применять их на практике, что является важным фактором для повышения эффективности обучения.

Использованная литература:

1. Асмолов А.Г., Бурменская Г.В., Володарская И.А. Как проектировать универсальные учебные действия в начальной школе: от действия к мысли: пособие для учителя. М., 2008 С–288
2. Карабанова О.А. Что такое универсальные учебные действия и зачем они нужны//Муниципальное образование: инновации и эксперимент. 2010. №2. С. 11–12.
3. Воровщиков С. Г., Орлова Е. В. Развитие универсальных учебных действий: внутришкольная система учебно-методического сопровождения. М.: МПГУ, 2012. 210 с.
4. Гальперин П.Я. Общий взгляд на учение о так называемом поэтапном формировании умственных действий, представлений и понятий [Текст] / П.Я. Гальперин // Вестник Московского университета. Серия Педагогика. – 1998. – № 2. – С. 3–8.
5. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность [Текст] / А.Н. Леонтьев. – М., 2005. – 303 с.
6. Петрова И.В. К вопросу о диагностике сформированности познавательных универсальных учебных действий младших школьников [Текст] / И.В. Петрова // Общество: социология, психология, педагогика. – 2016. – № 3. – С. 368–371
7. Талызина Н. Ф. Педагогическая психология: учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / Н. Ф. Талызина. - М.: Изд. центр «Академия», 1998. - 288 с.
8. Жураева М. «Обзор методичек и пособий по преподаванию языкознания и литературы до 2000» //Boshlang ‘ich sinf o ‘quvchilarida universal ta’lim faoliyatini shakllantirish, rivojlantirish va takomillashtirish nazariyasi va amaliyoti Xalqaro onlayn ilmiy-amaliy konferensiya. – 2023. – С. 331-333.
9. Журазода М.И «Методологические основы универсальных учебных действий.» (2024). Retrieved 2 April 2024, from https://research-edu.com/index.php/conf1/article/view/62
10. Воровщиков С.Г., Аверина Н.П.. Развитие универсальных учебных действий/ Под ред.–М.: УЦ «Перспектива», 2013. – 280 с

Diana RUZMETOVA,
PhD, act.assoc.prof. Chirchik State Pedagogical University

GRAMMAR INSTRUCTION THROUGH GAMIFICATION AND DIGITAL TECHNOLOGIES

Annotation: in the modern educational landscape, integrating digital technologies into grammar instruction has become a vital approach to engage students and improve their linguistic skills. This paper explores the innovative application of gamification in teaching grammar, utilizing digital tools such as interactive games, mobile apps, and virtual reality (VR) environments. By incorporating elements of game design, such as points, badges, leaderboards, and interactive narratives, educators can create immersive and motivating experiences for learners. The study examines various digital platforms and their effectiveness in teaching grammar concepts, analyzing both qualitative and quantitative outcomes.

Key words: *gamification in teaching grammar, digital technologies, integration, Duolingo, Kahoot!*

Аннотация: в современном образовательном пространстве интеграция цифровых технологий в обучение грамматике стала жизненно важным подходом для вовлечения учащихся и улучшения их языковых навыков. В этой статье исследуется инновационное применение геймификации в обучении грамматике с использованием цифровых инструментов, таких как интерактивные игры, мобильные приложения и среды виртуальной реальности (VR). Включая элементы игрового дизайна, такие как очки, значки, таблицы лидеров и интерактивные повествования, преподаватели могут создавать захватывающий и мотивирующий опыт для учащихся. В исследовании рассматриваются различные цифровые платформы и их эффективность в преподавании грамматических концепций, анализируя как качественные, так и количественные результаты.

Ключевые слова: *геймификация в обучении грамматике, цифровые технологии, интеграция, Duolingo, Kahoot!*

Annotatsiya: bugungi ta’lim sharoitida grammatika o‘qitishga raqamli texnologiyalarni integratsiyalash, shu orqali talabalarni qiziqtirish va ularning til ko‘nikmalarini oshirishda muhim yondashuvga aylandi. Ushbu maqola interaktiv o‘yinlar, mobil ilovalar va virtual reallik (VR) muhitlari kabi raqamli vositalar yordamida grammatika o‘qitishda o‘yinlashtirishdan innovatsion foydalanishni o‘rganadi. Ballar, nishonlar, peshqadamlar jadvali va interaktiv rivoyatlar kabi o‘yin dizayni elementlarini o‘z ichiga olgan holda, o‘qituvchilar talabalar uchun qiziqarli va rag‘batlantiruvchi tajribalarni yaratishi mumkin. Tadqiqotda turli raqamli platformalar va ularning grammatik tushunchalarni o‘rgatishdagi samaradorligi, ham sifat, ham miqdoriy natijalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *grammatika o'qitishda o'yinlashtirish, raqamli texnologiyalar, integratsiya, Duolingo, Kahoot!*

Introduction

The advent of digital technologies has significantly transformed the educational landscape, particularly in the realm of language learning. In the context of teaching foreign languages, digital tools have opened new avenues for instruction, making it more interactive, personalized, and accessible. The incorporation of these technologies is especially beneficial in teaching grammar, a fundamental aspect of language learning that often poses challenges to students due to its complexity and abstract nature. Historically, grammar instruction relied heavily on traditional methods such as rote memorization, repetitive exercises, and extensive textbook use. While these methods have their merits, they often fail to engage students or address their individual learning needs effectively. The introduction of digital technologies into education has revolutionized these traditional approaches, offering innovative solutions that cater to the diverse learning styles of students.

One of the most impactful developments in this domain is the use of gamification that refers to the application of game-design elements and principles in non-game contexts, such as education. By integrating elements like points, badges, leaderboards, and interactive narratives, educators can create an engaging and motivating learning environment. This approach not only makes learning more enjoyable but also enhances student participation and retention of grammatical concepts. With the advent of the internet and mobile technologies, these resources have expanded to include a wide range of online platforms, mobile applications, and interactive tools that offer real-time feedback and personalized learning experiences. As digital technologies continue to advance, their role in language education, particularly in teaching grammar, is becoming increasingly significant. In order to increase learners studying motivation there are some applications that helps to get this aim.

Duolingo is a widely popular language learning app that uses gamification to teach various languages, including grammar components. Duolingo, launched in 2011, has emerged as a leading language learning platform that uses gamification techniques to make

acquiring new languages both fun and engaging. Offering courses in over 30 languages, Duolingo is accessible as a web application and mobile app for both iOS and Android devices. With a mission to make education free, accessible, and enjoyable for everyone, Duolingo has transformed the way people learn languages. Key Features of Duolingo's most compelling aspects is its gamified approach to education, which incorporates several key features designed to motivate and engage learners. The system of Levels and Rewards is central to this approach. Learners earn Experience Points (XP) for completing lessons, which helps them level up and unlock new content and challenges. Additionally, badges are awarded for achieving specific milestones, such as completing a certain number of lessons or maintaining a learning streak. As learners progress, they earn virtual currency, known as Lingots or Gems, which can be used to purchase additional features like bonus lessons and outfits for the app’s mascot, Duo the owl. The app also uses an adaptive algorithm to tailor lessons to each learner’s proficiency level and progress, ensuring that the content is neither too easy nor too difficult, thus optimizing the learning experience. Besides, stories provide short, interactive narratives that help learners practice reading and listening skills in context, often incorporating grammar lessons and vocabulary relevant to the learner's level. For select languages, Podcasts feature engaging stories and conversations, offering a real-world context for language use and further reinforcing listening skills.

Kahoot! The next application that is a dynamic game-based learning platform that revolutionizes the way educators and students approach grammar education. By allowing the creation of interactive quizzes and games, Kahoot! transforms traditional grammar practice into a fun, competitive, and engaging experience. This platform's key features offer a myriad of benefits that enhance the learning process, making it a powerful tool for both in-person and remote education. Teachers have the flexibility to create custom quizzes tailored to their specific grammar lessons. These quizzes can range from simple multiple-choice questions to more complex exercises that challenge students' understanding of grammatical structures. The ability to customize quizzes ensures that educators can align the content with their curriculum and address the unique needs of their students. Creating a quiz on Kahoot! is straightforward that teachers can input questions, select correct answers, and even add images or videos to make the quizzes more engaging. This level of customization allows teachers to incorporate real-world examples and contextual learning, which can be particularly beneficial for teaching grammar. For instance, a quiz on verb tenses can include sentences from popular movies or books, making the content more relatable and memorable for students.

Kahoot!'s incorporation of gamified elements such as points, leaderboards, and time-based challenges significantly enhances motivation and engagement. Each correct answer earns students points, with bonus points awarded for speed. This scoring system incentivizes accuracy and quick thinking, encouraging students to pay close attention to the questions and recall their grammar knowledge swiftly. Leaderboards display the top performers, fostering a sense of competition and accomplishment. Seeing their names on the leaderboard can be a powerful motivator for students, driving them to improve their performance in subsequent quizzes. Additionally, time-based challenges add an extra layer of excitement, as students must balance the need for speed with the accuracy of their responses.

Conclusion

The integration of digital technologies in grammar instruction has proven to be a transformative approach in modern education. By leveraging gamification, platforms like Duolingo and Kahoot! offer innovative solutions that enhance student engagement, motivation, and understanding of grammatical concepts. These tools provide interactive, personalized, and context-rich learning experiences that make grammar practice enjoyable and effective. Duolingo’s gamified approach, characterized by levels, rewards, streaks, and diverse interactive exercises, effectively engages learners and fosters consistent practice. The platform’s ability to seamlessly integrate grammar into its lessons, alongside its additional features like stories and podcasts, offers a comprehensive and engaging language learning experience. Studies have demonstrated Duolingo's effectiveness in enhancing vocabulary and grammar skills, especially when used in conjunction with other learning methods. Similarly, Kahoot! transforms traditional grammar practice through its game-based learning platform. Customizable quizzes, live game sessions, and gamified elements such as points and leaderboards create a competitive and collaborative learning environment. Kahoot!’s features, including team modes and time-based challenges, promote active participation, quick thinking, and peer-to-peer learning, making grammar education more dynamic and less intimidating. Both Duolingo and Kahoot! illustrate the potential of digital technologies to revolutionize grammar education. Their ability to cater to diverse learning styles and adapt to both in-person and remote learning settings makes them invaluable tools for educators. As digital technologies continue to evolve, the future of grammar instruction looks promising, with even more advanced and immersive tools on the horizon. By embracing these innovative

approaches, educators can create more engaging, effective, and inclusive learning environments, ultimately enhancing students' linguistic proficiency and enthusiasm for language learning.

REFERENCES

1. Akmalxonovich A. S. F., Yurevna A. Y. VIDEO GAMES IN THE PROCESS OF LEARNING ENGLISH // Евразийский журнал академических исследований. – 2021. – Т. 1. – №. 9. – С. 897-902.
2. Akmalkhonov S. F. A. THE HISTORY OF USING DIGITAL TECHNOLOGIES IN DIDACTIC WAY // Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. 12. – С. 197-201.
3. Bui T. H. English teachers' integration of digital technologies in the classroom //International Journal of Educational Research Open. – 2022. – Т. 3. – С. 100204.
4. Akmalxonov S. A. ONLINE PLATFORMS TO WORK WITH STUDENTS IN ONLINE AND OFFLINE MODE //Proceedings of International Educators Conference. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 588-592. Akmalxonovich A. S. F. THE NECESSITY OF USING DIGITAL TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH //Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies. – 2022. – Т. 1. – №. 3. – С. 420-425.
5. Akmalxonovich F., Yurevna A. Y. ROLE OF STORYTELLING IN TEACHING ENGLISH //Conferencea. – 2022. – С. 505-508.
6. https://kahoot.com/
7. https://eng.duolingo.com/

Elyor IMOMOV,
EFL teacher in Kokand State Pedagogical Institute, Kokand
elyorimomov@gmail.ru

MODERN TRENDS IN THE STUDY OF PROFESSIONAL SPEECH AND PROFESSIONAL VOCABULARY

Annotatsiya: ushbu maqola ushbu sohadagi tadqiqotlar va amaliyotga ta'sir ko‘rsatadigan rivojlanayotgan metodologiyalar, fanlararo yondashuvlar va texnologik yutuqlarga e'tibor qaratgan holda professional nutq va so‘z boyligini o'rganishni belgilaydigan zamonaviy tendensiyalar haqida tushuncha beradi.

Kalit so’zlar: *kasbga oid terminlar, tilshunoslik, tendensiyalar, terminologiya, professional nutq, lug'at*

Аннотация: в этой статье дается представление о современных тенденциях, определяющих изучение профессиональной речи и лексики, с акцентом на эволюционирующие методологии, междисциплинарные подходы и технологические достижения, которые влияют на исследования и практику в этой области.

Ключевые слова: *профессионализмы, лингвистика, тенденции, терминология, профессиональная речь, словарный запас.*

Annotation: this article provides insights into contemporary trends shaping the study of professional speech and vocabulary, focusing on the evolving methodologies, interdisciplinary approaches, and technological advancements that are influencing research and practice in this field.

Keywords: *professionalisms, linguistics, trends, terminology, professional speech, vocabulary.*

Introduction

Advancements in technology have revolutionized the study of professional language through the proliferation of corpus linguistics and computational analysis. Corpus linguistics involves the collection and analysis of large, structured collections of texts, known as corpora. These corpora serve as rich repositories of linguistic data, enabling researchers to explore patterns, frequencies, and usage variations within professional discourse. Computational techniques, including natural language processing (NLP) and machine learning, empower researchers to extract meaningful insights from vast amounts of textual data. Through automated tools and algorithms, linguists can identify specialized terminology, analyze discourse patterns, and even predict linguistic trends within specific professions.

Many argue that the use of professional vocabulary appropriate only within a certain specialty, therefore it cannot be called national. Since the formation of the language of specialties in most cases occurs artificially, according to its criteria it does not fit characteristics of commonly used vocabulary. Its main feature is that such vocabulary is formed in the course of natural communication of people. In addition, the formation and formation of a national language may take quite a long period, which cannot be said about professional lexical units. Today, linguists and linguists agree that professional vocabulary is not a literary language, but it has its structure and characteristics

Among the areas of modern social linguistics, the study great attention is paid to professional speech. In modern conditions of development of science and technology, emergence of new technologies the composition of professional vocabulary and terminology is changing significantly, speech genres

of professional communication are changing. Study underway sources of professional vocabulary, features of foreign language professionally oriented vocabulary. Vocabulary is being actively studied different types of professions - from the professionalism of doctors, military, industrial climbers to astronauts. Professional language research is conducted in three main areas: directions - sociological, psychological and territorial Aspects. That is, the geographic location of the media is also taken into account language, and the language of individual social groups, and psychological characteristics of representatives of a particular profession.

Materials and methods

According to a number of scientists, “professional speech is any speech related to professional needs, conducted on professional topics, mainly between specialists in this field region". [1; p. 30] Distinctive features of professional speech, first of all, are associated with terms, professionalisms, and slang. Besides, professional speech of any field is determined by its repertoire genres. There are two approaches to understanding professional speech. Firstly, it is considered as a peripheral area of scientific style and limited to the oral form of communication between specialists in scientific and professional topics. According to I.E. Krasnova and A.N. Marchenko, “professional speech is a stylistically reduced version style of scientific presentation”. [2; p. 324] On the other hand, a number of researchers believe that professional speech goes beyond the style of scientific presentation and has its own genre system (e.g. commands as genres with a signaling function). Concerning professional speech of metallurgists, in our opinion, she presents herself mainly extraliterary speech, providing the oral sphere of communication.

Discussion

The attribution of professional speech to sociolects clearly shows difference between professionalisms and special terms. So, S.I. Ozhegov in his “Explanatory Dictionary” gives them the following concept: “Professionalism in linguistics is a word or expression, characteristic of professional speech and used in general literary language”; [3; p. 218] Terms are nothing more than the official scientific name special concept of a certain profession, “officially accepted special words”, “terms are created consciously, their formal the structure is chosen by the authors of the terms in such a way that it satisfied the needs of logical thinking”. [3; p. 74]

These are the terms contained in job descriptions and other official documents. Professionalism, on the contrary, prevails mainly in oral workers’ speeches as “informal” words without any strict word construction. Such words make up a special layer that carries the name “professional vocabulary”. The terms are created consciously and relate more to literary speech. And professionalisms belong to colloquial speech, they are not expressed scientific concepts that define “every, any, every object of the same series, class”, they name individual objects, phenomena, processes of professional and production reality. [4; p. 109] Therefore, professionally oriented vocabulary is dominated by specific names.

The specificity of the name is “one of the most significant features of the speech meaning of the word, because in live speech “lexical meanings are saturated with the circumstances of a given speech situations”. [4; p. 109] According to S.V. Grinev, a distinctive feature of professionalism stands for “irregularity of use and functional stylistic limitation of use. Jargon is considered as a type of professionalism, which, unlike from the latter, is not capable of acquiring a normative character”.

Results

Most often, professionalism is used to denote various production processes, objects, tools, raw materials, manufactured products, etc. In other words, they denote such phenomena for the names of which the use of terms is possible, but cumbersome and unprincipled. Moreover, professionalism is often the result of creative rethinking, “mastering” a highly specialized term. Professionalisms, as a rule, are colloquial analogues terms. Professionalism is characterized by the following qualities:

- simplification,
- truncation,
- expressiveness,
- evaluativeness,
- imagery,
- emotionality,
- intensity, etc.

There is no emotional-expressive coloring in the terms, in difference from professionalism. In the latter it is present very often, along with imagery, because they appear and exist professionalism mainly in oral speech. If these words placed in dictionaries, it must be marked “professional”. Professionalisms, being primarily words for colloquial use, often have a reduced stylistic coloring. This must also be taken into account when using professionalism in official situation or in official publications. They may not only be incomprehensible outside professional audience, but will also sound risky for reputation the person using them. On the other hand, the use of professionalisms can give official speech richness, color, will help demonstrate knowledge subject, characteristic of a professional who has regular and direct contact with the working environment.

Thus, from the above we can conclude that

professionalisms are words used by small groups of people united by their type of activity (profession). They serve for designations of various production processes, production tools, raw materials, resulting products, etc. Unlike terms, representing the official scientific names of special concepts, professionalisms are perceived as “semi-official” words, not having a strictly scientific nature. The language of professional communication has a complex heterogeneous structure, each component of which deserves close attention linguists, on the one hand, as elements of language; and on the other hand - how system as a whole serving the professional sphere of communication. The emergence of professionalism is associated with many factors. By creating a new linguistic unit, an employee of a certain field activities are not limited to direct impressions of environment, he is able to go beyond the sensory experience.

Conclusion

The word is born, accepted by all members of the team and subsequently used by everyone in individual communication. A metallurgical plant is an environment in which its own special professional language, understandable only to its employees, exists within a large “family”. This is how a special “language” is created and lives, which is not closed, so how its lexical composition is constantly being replenished, new words and expressions. And some outdated ones, on the contrary, are losing your strength. Along with changes in production, material equipment, type work and final products change and professional vocabulary metallurgists. At the same time, native speakers of the professional language themselves often are not aware that they are creating new words that can be strange in meaning that it is difficult to establish the reason and method of their creation.

“The functions of professionalism are associated not only with the characteristics speech use within one profession, one plant, but also with the specifics of the colloquial speech of city residents, people in general, since speakers of professional vocabulary often use to create new linguistic units, possibilities already available in the literary language, they also turn to non-literary layers of language (dialects, jargons and etc.)"

References:

1. Garbovskiy, N.K. O funktsional'no-stilisticheskoy variativnosti yazyka [Tekst] / N.K. Garbovskiy // Voprosy sistemnoy organizatsii rechi. - M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1988. - S. 9-35.
2. Krasnova, I.Ye. O nekotorykh problemakh professional'noy rechi v sotsiolingvisticheskom osveshchenii [Tekst] / I.Ye. Krasnova, A.K. Marchenko // Teoreticheskiye problemy sotsial'noy lingvistiki. - M.: Nauka, 1981. - S. 324-344
3. Ozhegov, S. I. Slovar' russkogo yazyka / S. I. Ozhegov ; pod red. chl.- korr. AN SSSR N. YU.Shvedovoy. - 18-ye izd., stereotip. - M. : Russkiy yazyk, 1986.
4. Akhmanova O. S. Slovar' lingvisticheskikh terminov. M., 1966.
5. Vinogradov V. V. Russkiy yazyk. M., 1972. S. 29

Nafisa KOBILOVA,
Teacher, Chirchik State Pedagogical University
n.kobilova@cspi.uz

THE IMPLEMENTING OF IMITATION TECHNIQUE IN TEACHING ENGLISH PRONUNCIATION

Annotation: pronunciation is extremely important in language learning since it affects communication clarity and overall language ability. Imitation is one of the strategies for teaching pronunciation that involves intently monitoring and reproducing the speech of native speakers or proficient models. However, this technique presents its own set of obstacles and must be carefully considered to ensure its success. In this paper , we will look at the problems of teaching English pronunciation using the imitation technique and provide strategies to address these issues. Teachers can maximise the benefits of utilising imitation to teach English pronunciation by knowing its limitations and using suitable tactics, allowing learners to develop precise and fluent speaking abilities in the target language.

Keywords: *pronunciation, native speakers, diagnostic assessment, suprasegmental features, contrastive analysis, phonetics and phonology instruction, multimedia resources,*

Аннотация: произношение крайне важно в изучении языка, поскольку оно влияет на четкость общения и общую языковую способность. Имитация является одной из стратегий преподавания произношения, которая включает в себя интенсивный мониторинг и воспроизведение речи языконосителя или языковых моделей. Тем не менее, эта техника представляет ряд препятствий и должна быть правильно направлена для обеспечения их устранения. В этой статье мы поговорим о проблемах преподавания английского произношения с использованием техники имитации и стратегий решения этих проблем. Преподаватели могут

максимизировать преимущества использования имитации и преподавания произношения английского языка, зная его ограничения и используя соответствующую тактику, позволяя учащимся развивать точные и свободные навыки речи на целевом языке.

Ключевые слова: *произношение, родной язык, диагностическая оценка, над сегментальные особенности, контрастный анализ, фонетика и фонология инструкции, мультимедийные ресурсы,*

Annotatsiya: talaffuz til o‘rganishda juda muhim, chunki u muloqotning ravshanligiga va umumiy til qobiliyatiga ta’sir qiladi. Taqlid - talaffuzni o‘rgatish strategiyalaridan biri bo‘lib, u ona tilida so‘zlashuvchining nutqi yoki til modellarini intensiv kuzatish va takrorlashni o‘z ichiga oladi. Biroq, bu usul bir qator to‘siqlarni keltirib chiqaradi va ularni bartaraf etish uchun to‘g‘ri yo‘naltirilishi kerak. Ushbu maqolada biz taqlid texnikasi va ushbu muammolarni hal qilish strategiyalaridan foydalangan holda ingliz tilini talaffuz qilishni o‘rgatish muammolari haqida gapiramiz. O‘qituvchilar taqliddan foydalanish va ingliz talaffuzini o‘rgatish, uning cheklovlarini bilish va tegishli taktikalarni qo‘llash orqali maksimal foyda keltirishi mumkin, bu esa talabalarda maqsadli tilda to‘g‘ri va ravon gapirish ko‘nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi.

Kalit so‘zlar: *talaffuz, ona tili, diagnostik baholash, segmentlardan yuqori xususiyatlar, kontrast tahlili, fonetika va fonologiya ko‘rsatmalari, multimedia resurslari,*

Introduction. Pronunciation can and should be taught according to Celce-Murcia, Brinton and Goodwin (1996).[1] It is an essential component of communication and plays a crucial role in Communicative Language Teaching. According to Frasers (2000a),[2] English pronunciation is a cognitive ability that can be acquired by all individuals if they are provided with suitable opportunity. Jenkins (2000) argues that teaching pronunciation is crucial because it is the primary factor leading to communication breakdowns or misunderstandings in interactions involving English as a Lingua Franca (ELF). [3] Therefore, instruction in pronunciation should prioritize a stronger focus on ELF communication.

For language teachers, the challenge lies in helping learners develop accurate pronunciation skills that enable effective communication with native speakers. In this pursuit, the role of imitation emerges as a valuable tool in pronunciation teaching. Imitation involves learners closely observing and replicating the pronunciation of native speakers or proficient models. By imitating these models, learners aim to develop accurate and natural-sounding pronunciation skills.

Imitation plays a crucial role in pronunciation teaching as it serves multiple purposes. Firstly, it provides learners with a reference point for correct pronunciation. By imitating native speakers, learners can internalize the correct articulatory movements, stress patterns, intonation contours, and other phonetic features of the target language. This process helps learners develop a more authentic pronunciation that aligns with the speech patterns of native speakers.

Secondly, imitation contributes to the development of fluency in the target language. By closely imitating the rhythm, pacing, and prosody of native speakers, learners can enhance the overall flow and naturalness of their speech. This enables them to communicate more effectively and confidently, leading to improved fluency and oral proficiency. Furthermore, imitation enhances learners' listening skills and phonemic awareness. By imitating native speakers, learners train their ears to recognize and reproduce specific sounds, stress patterns, and intonation contours. This heightened phonetic awareness allows learners to better perceive and discriminate sounds in the target language, improving their listening comprehension and overall pronunciation accuracy.

Jonathan Leather's research highlights imitation as a strategy for second language learning, particularly for developing fluency and pronunciation. The studies investigate the influence of imitation on both perception and production of second language speech, emphasizing its positive impact on developing accurate pronunciation skills. [4] By actively imitating native speakers, learners become more conscious of the specific pronunciation features of the target language. They develop a greater awareness of the correct articulation of individual sounds, word stress, sentence intonation, and other aspects of pronunciation. This heightened awareness enables learners to monitor their own pronunciation and make targeted improvements, leading to continued progress in their pronunciation skills. There are some recommendable imitation-based activities that can help develop pronunciation skills in English:

Mimicking Tongue and Mouth Placement:

- Identify a challenging English sound
- Observe native speakers producing the sound
- Focus on tongue, lip, and mouth placement
- Mimic the placement while practicing the sound

Shadowing:

- Select an English audio clip or dialogue
- Simultaneously repeat the audio, matching speed, rhythm, and intonation

Dialogues and Role-Playing:

- Find English dialogues or scripts with different characters
- Assign roles and read the dialogue, imitating pronunciation, stress, and intonation

• Act out the dialogue, focusing on natural rhythm and flow
• Imitation through Audio Materials:
• Use pronunciation-focused audio resources
• Listen and imitate the native speaker models

Peer Imitation and Feedback:

• Practice reading aloud with fellow learners
• Imitate each other's strengths
• Provide constructive feedback based on comparison to native models

Consistent practice and exposure to native English speakers are key to improving pronunciation skills through imitation. These activities provide opportunities to observe, imitate, and refine their pronunciation, ultimately helping them develop natural and accurate English speech patterns.

While imitation is an excellent tool in pronunciation training, it has some difficulties teachers of second language students, should take into consideration. Explicit instruction, phonetic drills, engaging activities, and authentic language use are essential components of a thorough pronunciation instruction strategy. These additional factors help learners build a firm foundation of knowledge and practice, reinforcing the abilities they learned through imitation.

Limited Exposure to Native Speaker Models:

• Incorporate native speaker audio and video recordings into lessons using technology, online tools, language learning apps, and audio/video materials.
• Engage native speakers or proficient language users to interact with learners in person or through virtual platforms, providing opportunities to hear and replicate actual pronunciation.
• Encourage participation in language exchange programs or discussion partnerships with native speakers for direct contact and imitation of native-like pronunciation.

Individual Differences in Learners:

• Conduct a needs analysis and diagnostic assessment to identify learners' specific pronunciation strengths and weaknesses, guiding targeted instruction and support.
• Provide individualized guidance and support tailored to learners' specific needs and abilities, such as additional practice materials, one-on-one sessions, or targeted feedback.

Overemphasis on Surface-Level Imitation:

• Incorporate explicit instruction on the phonetic and phonological principles of the target language, helping learners understand the underlying reasons for pronunciation differences.
• Compare and contrast the pronunciation features of learners' native language with the target language through contrastive analysis, deepening understanding and facilitating accurate imitation.

Lack of Explicit Instruction:

• Adopt an integrated methodology that combines explicit instruction and imitation, delivering instruction on the mechanics of producing sounds, stress patterns, and intonation through exercises, explanations, and demonstrations.
• Provide learners with pronunciation guides, charts, or online resources that explain the target language's sound system and articulatory mechanisms, enabling self-study and practice outside the classroom.

Limited Focus on Suprasegmental Features:

• Design dedicated practice activities targeting suprasegmental characteristics such as stress, intonation, rhythm, and tension, including phrase and dialogue stress drills, intonation pattern practice, and rhythm exercises.

Lack of Authenticity and Variation:

• Utilize authentic audio and video materials representing a range of native speaker accents, dialects, and speech styles to expose learners to natural variation in pronunciation.
• Introduce learners to authentic materials like podcasts, interviews, movies, and songs featuring diverse native speakers to expose them to different pronunciation models and real-life communication variations.

Limited Feedback and Assessment:

• Encourage peer assessment during pronunciation activities to promote a collaborative learning environment and provide constructive feedback.
• Utilize pronunciation assessment tools or apps that offer automated feedback on learners' pronunciation, supplementing teachers' feedback and providing immediate guidance for improvement.
• Allocate time for individual or small group conferences where teachers can provide personalized feedback, address specific pronunciation concerns, and offer guidance for improvement.

To address these challenges, teachers can incorporate a range of strategies and approaches in their pronunciation instruction, such as explicit instruction, targeted practice activities, incorporating authentic materials, utilizing technology for feedback and assessment, and creating a supportive and encouraging learning environment.

In conclusion, imitation is essential in teaching pronunciation as it serves as a benchmark for correct pronunciation, improves fluency and listening abilities, promotes awareness of pronunciation, and aids in the development of accurate and authentic pronunciation skills. Although imitation is a significant tactic, it should be supplemented with other teaching approaches to guarantee a thorough and efficient pronunciation instruction. Teachers must confront the difficulties arising from limited exposure to native speaker models,

variations in individual learners, excessive emphasis on superficial imitation, insufficient explicit instruction, restricted attention to suprasegmental features, lack of authenticity and diversity, and limited feedback and assessment. By employing several methodologies and techniques, instructors can enhance learners' ability to acquire precise and authentic pronunciation abilities in the desired language, resulting in enhanced communication and overall linguistic competency.

REFERENCES:

1. Celce-Murcia, M., Brinton, D. & Goodwin, J. (1996). Teaching Pronunciation: A Reference for Teachers of English to Speakers of Other Languages. Cambridge, CUP.
2. Fraser, H. (2000a) Coordinating Improvements in Pronunciation Teaching for Adult Learners of English as a Second Language, ANTA Innovative Project. Canberra, DETYA.
3. Jenkins, J. (2000). The phonology of English as an international language. Oxford: Oxford University Press
4. Leather, J., & James, A. (1991). THE ACQUISITION OF SECOND LANGUAGE SPEECH. Studies in Second Language Acquisition, 13(3), 305–341.
5. Rojczyk, A. (2014). Using FL Accent Imitation in L1 in Foreign-Language Speech Research. Second Language Learning and Teaching, 223–233.
6. Kobilova , N. R. (2022). IMPORTANCE OF PRONUNCIATION IN ENGLISH LANGUAGE COMMUNICATION. Academic Research in Educational Sciences, 3(6), 592–597.
7. Raimovna, N. K. (2022). Language teachers' preferences of pronunciation teaching techniques in ESL classes. ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603, 11(06), 72-77.

Said-Fozilxon AKMALXONOV
Teacher, Chirchik State Pedagogical University
s.akmalxonov@cspu.uz

ENCOURAGING STUDENTS ENGAGEMENT IN LEARNING ENGLISH GRAMMAR THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES

Annotation: digital storytelling combines traditional storytelling with multimedia technology to create a dynamic and engaging approach to language learning. This paper explores how interactive narratives can be utilized to teach English grammar, leveraging digital tools such as story-based apps, multimedia platforms, and collaborative online writing tools. These digital storytelling platforms, including Storybird, Twine, and Book Creator, offer user-friendly interfaces and diverse multimedia elements that enable educators to design interactive and personalized grammar lessons. By incorporating images, audio, and video, and allowing students to actively participate in creating and modifying narratives, educators can provide contextualized and meaningful grammar practice. The advantages and disadvantages of using digital storytelling tools in education are also discussed, as well as proposes strategies for their effective implementation to transform grammar instruction and empower students as confident, proficient communicators.

Key words: *digital storytelling, digital storytelling platforms, grammar practice, collaboration among learners*

Аннотация: цифровое повествование сочетает в себе традиционное повествование с мультимедийными технологиями, создавая динамичный и увлекательный подход к изучению языка. В этой статье исследуется, как интерактивные повествования можно использовать для обучения грамматике английского языка, используя цифровые инструменты, такие как приложения на основе историй, мультимедийные платформы и инструменты для совместного онлайн-письма. Эти цифровые платформы для рассказывания историй, в том числе Storybird, Twine и Book Creator, предлагают удобные интерфейсы и разнообразные мультимедийные элементы, которые позволяют преподавателям разрабатывать интерактивные и персонализированные уроки грамматики. Включая изображения, аудио и видео и позволяя учащимся активно участвовать в создании и изменении повествований, преподаватели могут обеспечить контекстуальную и содержательную грамматическую практику. Также обсуждаются преимущества и недостатки использования цифровых инструментов повествования в образовании, а также предлагаются стратегии их эффективного внедрения, чтобы преобразовать обучение грамматике и дать учащимся возможность стать уверенными и опытными коммуникаторами.

Ключевые слова: *цифровое повествование, платформы для цифрового повествования, грамматическая практика, сотрудничество между учащимися.*

Annotatsiya: raqamli hikoyalar til o‘rganishda dinamik va jozibador yondashuvni yaratish uchun multimedia texnologiyasi bilan an’anaviy hikoya qilishni birlashtiradi. Ushbu maqola hikoyaga asoslangan ilovalar, multimedia platformalari va onlayn hamkorlikda yozish vositalari kabi raqamli vositalar yordamida ingliz tili grammatikasini o‘rgatish uchun interaktiv hikoyalardan qanday foydalanish mumkinligini o‘rganadi. Ushbu raqamli hikoya platformalari, jumladan, Storybird, Twine va Book Creator, o‘qituvchilarga interaktiv va shaxsiy grammatika darslarini ishlab chiqish imkonini beruvchi qulay interfeyslar va boy multimedia elementlarini taklif etadi. Tasvirlar, audio va videolarni birlashtirib, o‘quvchilarga hikoyalarni yaratish va o‘zgartirishda faol ishtirok etishlariga imkon berish orqali o‘qituvchilar kontekstli va mazmunli grammatik amaliyotni ta’minlashi mumkin. Shuningdek, u ta’limda raqamli hikoya qilish vositalaridan foydalanishning afzalliklari va kamchiliklarini muhokama qiladi hamda grammatika o‘qitishni o‘zgartirish va talabalarga ishonchli va malakali muloqotchilar bo‘lish imkonini berish uchun ularni samarali amalga oshirish strategiyalarini taklif qiladi.

Kalit so‘zlar: *raqamli hikoyalar, raqamli hikoyalar platformalari, grammatika amaliyoti, talabalar hamkorligi.*

Introduction

Digital storytelling describes a simple, creative process through which people with little or no experience in computer film-making gain skills needed to tell a personal story as a two-minute film using predominantly still images and voiceover. As Normann suggested digital storytelling is the result of the combination of traditional storytelling with the use of multimedia technology. It is a tool that allows to significantly enhance the possibilities both in the creation of the stories and in their subsequent transmission. Digital narration tools allow the integration of elements from different sensory fields in the composition of a story (image, sound, movement, etc.), which can be elaborated both individually and collaboratively.

On the other hand, in the transmission of digital stories, the audience is considered as active participants, who can interact and modify the story. In general, online users are considered potential co-creators of information: they can read, criticize, post and share any content, opening the possibility of collaborating in its creation and development. According to the definition of the National Storytelling Network, storytelling can be defined as “the interactive art of using words and actions to transmit the elements and images of a story while stimulating the viewer’s narration”. Jones and Young underscore the multifaceted benefits of digital storytelling, emphasizing its role in nurturing creativity, critical thinking, and collaboration among learners.

These digital platforms provide educators with a plethora of options to unleash their creativity and tailor storytelling experiences to meet the diverse needs of their students. Storybird, for instance, offers a vast library of professionally curated illustrations and images, allowing educators to choose visuals that resonate with their narrative themes and engage learners visually. Additionally, its intuitive interface enables users to effortlessly drag and drop images into their stories, making the creation process seamless and enjoyable. Similarly, Twine offers a unique approach to interactive storytelling by allowing users to create branching narratives. Educators can design stories with multiple pathways and decision points, enabling students to explore different scenarios and outcomes based on their choices. This nonlinear storytelling format not only enhances engagement but also encourages critical thinking and problem-solving skills as students navigate through the narrative. Book Creator, on the other hand, empowers users to combine text, images, audio, and video to create multimedia-rich digital books. With its drag-and-drop interface and customizable layouts, educators can design visually stunning narratives that cater to different learning styles and preferences. Book Creator's collaborative features enable students to work together on shared projects, fostering teamwork and peer collaboration.

These digital storytelling tools not only facilitate the creation of interactive narratives but also provide opportunities for assessment and feedback. Educators can embed comprehension questions, quizzes, and interactive elements within the stories to gauge students' understanding and reinforce grammar concepts. Additionally, students can receive immediate feedback on their progress, enabling them to track their learning journey and make revisions as needed. Incorporating these digital tools into English grammar instruction opens up a world of possibilities for creating engaging and immersive learning experiences. By harnessing the power of storytelling, educators can spark students' curiosity, ignite their imagination, and instill a lifelong love for language learning. As technology continues to evolve, the potential for digital storytelling in education is limitless, offering educators innovative ways to enhance English grammar skills and empower students to become confident and proficient communicators.

The utilization of digital storytelling in education offers some advantages while also presenting some challenges that teachers need to monitor. On the positive side, digital narratives provide a highly customizable platform for personalized learning

experiences. Students can engage with grammar concepts at their own pace, allowing for individualized instruction that caters to diverse learning styles and preferences. This flexibility empowers students to take ownership of their learning journey, making a sense of autonomy and self-directed learning.

First of all, the integration of multimedia elements enhances comprehension and engagement, particularly for visual and auditory learners. By incorporating images, videos, and audio clips into digital narratives, educators can create immersive learning experiences that appeal to students' senses and facilitate deeper understanding of grammatical concepts. Visual aids can clarify abstract concepts, while audio elements can reinforce pronunciation and listening skills, making grammar lessons more accessible and enjoyable for all learners. But despite these advantages, the seamless implementation of digital storytelling in the classroom may be hindered by various challenges. Technical issues, such as unreliable internet connectivity or compatibility issues with devices, can disrupt the learning process and frustrate both educators and students. Ensuring that digital storytelling tools are inclusive and accessible to all students requires careful consideration and proactive measures from educators.

Secondly, the effective integration of digital storytelling into the curriculum requires teacher training and professional development. Educators need to familiarize themselves with the features and functionalities of digital storytelling tools, as well as best practices for designing and implementing interactive narratives. Providing ongoing support and resources for teachers is essential to overcome barriers and maximize the educational benefits of digital storytelling in the classroom. The potential for digital storytelling to enhance English grammar instruction is vast. By addressing technical issues, ensuring accessibility, and investing in teacher training, educators can harness the power of digital narratives to create engaging and meaningful learning experiences for their students. As technology continues to evolve, digital storytelling offers exciting opportunities to revolutionize language education and inspire a new generation of language

Conclusion

Integrating digital storytelling into English grammar instruction offers a transformative approach to contemporary language education. Through the use of interactive narratives, educators can turn traditional grammar lessons into dynamic, engaging, and immersive experiences that accommodate various learning styles. Digital tools such as Storybird, Twine, and Book Creator facilitate the creation of personalized and collaborative learning environments, promoting creativity, critical thinking, and active participation among students. Digital storytelling provides several benefits, including improved comprehension through multimedia integration, the ability to customize learning experiences for individual students, and the opportunity for immediate feedback and assessment. As technology advances, the potential for digital storytelling in education continues to grow. By adopting these tools and addressing the associated challenges, educators can offer students meaningful and effective grammar instruction. This innovative method not only enhances linguistic skills but also cultivates a lifelong passion for language learning, enabling students to become confident and proficient English communicators.

REFERENCES

1. Akmalxonovich F., Yurevna A. Y. ROLE OF STORYTELLING IN TEACHING ENGLISH //Conferencea. – 2022. – C. 505-508.
2. Dorner, R., Grimm, P., & Abawi, D. (2002). Synergies between interactive training simulations and digital storytelling: a component-based framework. Computers & Graphics, 26, 45–55.
3. Jones, A., & Young, S. (2019). Digital Storytelling in the Classroom: New Media Pathways to Literacy, Learning, and Creativity. Routledge.
4. Lits, M. (2012). Quel futur pour le recit mediatique?. Questions de communication, 21.
5. Normann, A. (2011). Digital storytelling in second language learning. Faculty of Social Sciences and Technology Management, 125.
6. https://blogs.brighton.ac.uk/digitalstorytelling/what-is-digital-storytelling/
7. https://www.storybird.com/
8. https://storynet.org/
9. https://twinery.org/
10. https://bookcreator.com/

Firuza TUROPOVA
The teacher of Chirchik State Pedagogical University
@turopovafiruza91gmail.com

COMMUNICATIVE COMPETENCE AND ITS FUNCTION TO TEACH THE STUDENTS ACCORDING TO THE SPEAKING AND LISTENING SKILLS

Annotation:communicative competence is based on skills which are speaking, listening, writing and reading. All the skills are essential for the learners to learn the target language during the lesson. Communicative competence is composed of four elements: grammatical competence, sociolinguistic competence, discourse competence and strategic competence. Communicative language teaching has always aimed at enabling the learners to communicate effectively.

Annotatsiya: kommunikativ kompetensiya nutq, tinglash, yozish va o'qish kabi ko'nikmalarga asoslanadi. Dars davomida o'rganuvchilar tilni o'rganishlari uchun barcha ko'nikmalar zarur. Kommunikativ kompetensiya to'rt elementdan iborat: grammatik kompetensiya, sotsiolingvistik kompetensiya, nutqiy kompetensiya va strategik kompetensiya. Kommunikativ tilni o'rgatish har doim o'quvchilarning samarali muloqot qilishlarini ta'minlashga qaratilgan. Til qobiliyatlari va kommunikativ qobiliyatlar til ko'nikmalari va kommunikativ qobiliyatlar o'rtasidagi munosabatni tushunish uchun tildan foydalanish va foydalanish o'rtasidagi farqni bilish kerak.

Аннотация: коммуникативная компетентность основана на навыках говорения, аудирования, письма и чтения. Все навыки необходимы учащимся для изучения целевого языка во время урока. Коммуникативная компетентность состоит из четырех элементов: грамматической компетентности, социолингвистической компетентности, дискурсивной компетентности и стратегической компетентности. Коммуникативное обучение языку всегда было направлено на то, чтобы дать учащимся возможность эффективно общаться. Лингвистические навыки и коммуникативные способности. Чтобы понять связь между языковыми навыками и коммуникативными способностями, необходимо осознавать различие между употреблением и употреблением языка.

INTRODUCTION

Linguistic skills and communicative abilities in order to understand the relation between linguistic skills and communicative abilities, one needs to be aware of the distinction between language usage and use. Language usage is the knowledge of the language system. However, everyday life requires not only the manifestation of the abstract language system but also the ability to achieve a communicative purpose. Learning English language at schools and at universities teachers will utilize the skills which will be based on communicative competence. People use a range of language abilities in real-life communication, including speaking, listening, reading, and writing. "Most people who acquire a foreign language want to be able to communicate with others who speak the same language. They can discover that they need to communicate with and comprehend them. 201).

According to Raimes 1983, "speaking and listening are at least as important as the other skills to communicate, regardless of who the people using the language are." "One should keep in mind that these skills are normally integrated in real life," writes Byrne 1991 p. 21. It is common to use the term "integrated skills" as though it were practically interchangeable with "reinforcement." When seen in this light, the process of combining language abilitiesFor pupils to become proficient users of the language they are exposed to, it is imperative that they comprehend it and react correctly. As stated on page 2, "listening is usually an interactive process" according to Seferoálu and Uzakgöre 2004. In addition to listening, the listener may respond to the speaker or seek clarification by asking questions. Understanding what they are listening to and being able to respond appropriately orally should be the kids' top priorities. This goal leads us to the combination of speaking and listening in the classroom since it emphasizes the importance of communicating in the target language in addition to mastering its grammar. Communicative language teaching involves developing language proficiency through interactions embedded in meaningful contexts. This approach to teaching provides authentic opportunities for learning that go beyond repetition and memorization of grammatical patterns in isolation. A central concept of the communicative approach to language teaching is communicative competence: the learner’s ability to understand and use language appropriately to communicate in authentic (rather than simulated) social and school environments.

MAIN PART

Students typically don't want to participate in speaking and listening exercises because they believe these abilities are too tough for them to master. Students may experience the real results when they are integrated through information-gap activities, which may encourage them to practice more and succeed in expressing their views. Some teachers dislike assigning information-gap exercises because they fear that the students may get unruly and create communication hurdles. Teachers should remove barriers and establish a secure, stress-free

atmosphere in order to inspire and motivate their children to talk. An information-gap task is one in which students are required to listen to instructions because they do not have the necessary information to finish the assignment. Complex and nonspontaneous mental activities are needed to carry out these actions while speaking, and failing to do so may result in hesitation, self-consciousness, fear, or the same with the respect to listening by the learners.

Participants In order to conduct this study, 180 students from Hacettepe University's preparatory classes were given tasks and pre-post exams. All of them are pre-intermediate students who have graduated from government schools and are between the ages of 17 and 19. They are selected at random. "English File" is the course book students are studying in their English classes. Beginning with "English File Elementary," they have progressed through the other levels of the same book in their English language education. All participants were first given the pre-test. After receiving separate instruction, 90 of these students practiced 15 speaking and 15 listening exercises. One of these assignments was completed in class each day. As the result, all the students will take the same results from the given tasks. The exercises and assessments were administered during the autumn term of the 2008–2009 school year. Students took the post-test as soon as they finished the assignments. Since the exam was administered while the consequences of the tasks were still being felt, this naturally raises the dependability of the results.

CONCLUSION

In conclusion, the test findings demonstrate that teaching these two abilities in integration through information-gap activities boosts students' achievement. Additionally, because information-gap assignments are relevant to real-world situations and foster communication, they increase student motivation and involvement in the process of learning new abilities. One may argue that speaking and listening abilities are just as crucial as writing and reading abilities. According to this study, when speaking and listening abilities are combined through information-gap activities, students perform better.

REFERENCES

1. Bhagat, K. K., Chang, C. N., & Chang, C. Y. 2016. The impact of the flipped classroom on mathematics concept learning in high school. Educational Technology & Society, 19(3), 134-142.
2. Bishop, J. L., & Verleger, M. A. 2013, June. The flipped classroom: A survey of the research. In ASEE national conference proceedings, Atlanta, GA (Vol. 30, No. 9, pp. 1-18).
3. Humphreys, C., & Parker, R. 2015. Making number talks matter: Developing mathematical practices and deepening understanding, grades 4-10. Portsmouth, NH: Stenhouse Publishers.
4. Lai, C. L., & Hwang, G. J. 2016. A self-regulated flipped classroom approach to improving students' learning performance in a mathematics course. Computers & Education, 100, 126-140.
5. Turopova, F. (2023). THE INFLUENCE OF THE LEXICOLOGY TO THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGE. Журнал иностранных языков и лингвистики, 5(5).

Go‘zal TO‘RAYEVA
Teacher of National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulug’bek

THEORETICAL ISSUES OF IMPROVING THE COMMUNICATION SKILLS OF HIGHER EDUCATION STUDENTS USING CULTURAL AND PRAGMATIC ASPECTS BASED ON INNOVATIVE TECHNOLOGIES AND INTERACTIVE METHODS

Annotation: in today’s fast-paced world, the most optimal way to increase the effectiveness of general education is to organize lessons using interactive methods. So, what exactly are interactive methods? What didactic possibilities do they have? What results can be guaranteed by the appropriate and purposeful use of interactive methods in the process of mother tongue education? We will try to answer these questions in this article.

Keywords: interactive, module system, innovative technology, interactivity, language didactics, language pedagogy.

Annotatsiya: hozirgi jadal sur’atlarda umumta’lim samaradorligini oshirishning eng maqbul yo‘li darslarni interfaol usullardan foydalangan holda tashkil etishdir. Xo'sh, interaktiv usullar nima? Ular qanday didaktik imkoniyatlarga ega? Ona tili ta’limi jarayonida interfaol usullardan o‘rinli va maqsadli foydalanish qanday natijalarni kafolatlashi mumkin? Ushbu savollarga ushbu maqolada javob berishga harakat qilamiz.

Kalit so‘zlar: *interaktiv, modul tizimi, innovatsion texnologiya, interaktivlik, til didaktikasi, til pedagogikasi.*

Аннотация: в современном быстро меняющемся мире наиболее оптимальным способом повышения эффективности общего образования является организация уроков с использованием интерактивных методов. Итак, что же такое интерактивные методы? Какие дидактические возможности у них есть? Какие результаты

может гарантировать правильное и целенаправленное использование интерактивных методов в процессе обучения родному языку? На эти вопросы мы постараемся ответить в этой статье Ключевые слова: интерактив, модульная система, инновационная технология, интерактивность, языковая дидактика, языковая педагогика.

The most correct first step in finding answers to the above questions is to get acquainted with the basic concept - the dictionary meaning of the term “interactive”. The concept of “interactive” is derived from the English word “interact” (in Russian “interactive”), from the lexical point of view “inter” - mutual, two-way, “act” - act, work means like. Interactive education is education based on the organization of action based on mutual cooperation in order to acquire knowledge, skills, competences and certain moral qualities of its participants.

Interactivity is the ability of the participants of the educational process to organize action based on mutual cooperation in order to acquire knowledge, skills, competences and certain moral qualities.

From a logical point of view, interactivity, first of all, represents the conduct of conversation(dialogue), actions and activities based on mutual cooperation.

It is necessary to thoroughly understand the content of mother tongue education, the organization of teaching forms at the optimal level, and the enrichment of the theory of formation of a wellrounded person with various new ideas. Currently, modern methods of teaching are widely used in the process of mother tongue education. The use of modern teaching methods leads to high efficiency in the teaching process. When choosing educational methods, it is appropriate to choose each native language based on the didactic task of the lesson. Theoretical issues of studying and applying foreign experience in teaching. The educational process, based on the use of interactive teaching methods, is organized taking into account the knowledge process of all students, without exception. Working together means that everyone makes their own personal contribution, exchanges knowledge, ideas, and methods in the process of the work.

The essence of innovative methods is to organize the educational process in the form of dialogue that helps students express their thoughts, analyze problematic situations and find effective ways to solve them. Such methods help to increase the level of education, develop students, and form skills and abilities that they will use in their future professional activities. Improving students' knowledge of “Innovative technologies” in the general education system and forming their understanding and practical skills about “Innovative technologies”; formation of students" theoretical knowledge and practical skills related to “Using innovative technologies”;The theoretical issues of teaching students communication skills based on innovative technologies and interactive methods are the formation of theoretical knowledge and practical skills about "designing and implementing the educational process based on innovative technologies". We have studied the state requirements for the content of mother tongue education, scientifically analyzed them, and studied many scientific studies. We have come to the following conclusion. As it is known from lectures and scientific researches, “Innovative technologies” have been considered in a certain sense and many literatures have been created as a result of conducting many scientific researches. Today, as a result of the development of science and technology and innovative technologies, the interest and attention to increase the effectiveness of mother tongue education using innovative pedagogical and information technologies in the educational process is increasing day by day. In the mother tongue education system, communication skills are used on the basis of modern technologies to find the knowledge acquired by the students themselves, to study and analyze them independently, to evaluate their own knowledge. aimed at correct conclusions. In this process, the teacher creates conditions for the development, formation, learning and upbringing of individuals and teams, as well as for them to freely think and interact with their fellow students. In this process of education, the student becomes a central participant. Many scientists, professors and teachers of higher educational institutions contribute to the problems. During this period, educational manuals such as "Pedagogical Technologies and Pedagogical Skills" (2006) by N.N.Azizkhujaeva, "Innovative Pedagogical Technologies in Education and Training" (2013) by R. Ishmukhamedov were thoroughly studied and the solutions to our problems were found. The methodology of teaching “Mother tongue” and “Uzbek language” subjects based on linguodidactics and linguopedagogy is to set the learning goals of the students in practical classes, to apply advanced pedagogical elements, to use modern information technologies, and theoretical lessons and it is necessary to improve knowledge, skills and issues related to effective practical training. Innovation (English innovation) means introducing something new, renewing, and changing something. Special attention is paid to innovative technologies, scientific-theoretical foundations, developed pedagogical technologies are given. If we apply innovative technologies to the practice of the mother tongue educational content, the exact use is connected with the analysis and pedagogical skills of the teacher. The term “technology” is a Greek word, “techno” - skill, art and “logos” - concept, study. So, technology-craft means art and means the sum of knowledge about methods and means of process implementation, as well as qualitative changes occurring in the object. Innovative pedagogical technologies mean introducing innovations and changes to the educational system, pedagogical process, and teacher and student activities in the mother tongue education system, and the interactive method is mainly used in the implementation of this process. It is a systematic method of identifying, creating and applying

all the processes of

teaching and knowledge acquisition, taking into account technical means, human potential and their interaction, in order to optimize educational forms (UNESCO).

The module system is a didactically designed result-oriented unit with meaningful and logical content, consisting of input and output controls. The concept of modular education was introduced by M. Russell in 1971. A module is an interdisciplinary system that incorporates a number of educational subjects belonging to a certain specialty and is a part of a training course

with a relatively independent logical end.

Conclusion

The positive side of the module system is its flexibility, creative approach, logical completion and interchangeability. In this system, the acquisition of knowledge leads to the acquisition of knowledge by students in a convenient situation at a high level at low cost and in a short amount

of time. A quick-adaptable, easy-to-change, time-saving teaching-methodical system for teachers, the saved time is directed to counseling activities. The educational institution produces talented students with sufficient modern knowledge.The advantage of the module system is that it can be used as the main educational system or in combination with the existing system at each stage of the educational process.

References:

1. O„zbekiston Respublikasining “Ta“lim to„g„risida”gi Qonuni. // Barkamol avlod-O„zbekiston taraqqiyotining poydevori. –T: 1997, 20-29 b.
2. Abdullayev Y. “Eski maktabda xat-savod o„rgatish” – Toshkent: O„rta va Oliy maktab, 1960. – 150 b.
3. Jalolov J. Ingliz tili o“qitish metodikasi. Toshkent “O“qituvchi” 1998.
4. Akhmedova M.E. Talabalarda mustaqil ta“lim ko„nikmalarini rivojlantirishning metodik xususiyatlari // O„zbekiston til va madaniyat. Metodika jurnali, –Toshkent, 2022 -№1 (4) -B. 70-81
5. Akhmedova M.E. Kredit tizimida mustaqil topshiriqlar // TIL VA ADABIYOT TA“LIMI jurnali. -Toshkent, 2022. №6. - B 18-20. (13.00.00; №8)
6. Akhmedova M.E. Foreign experience in the transition to a credit-module system // Principles of development of linguistic-speech competence of students in independent education // Current Research Journal of Philological Sciences (2767-3758). №3(01). - R. 46–57 (13.00.00; №23). Journal Impact Factor 6,925
7. Akhmedova M.E. Research and application of textbooks in tutorials and manuals of higher education // Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. - Hindiston, 2022. – P. 165- 172. Vol. 12, Issue 01. (13.00.00; №20) (13.00.00; №23) Journal Impact Factor 8,037

Sevara DAVRONOVA,
PhD student, teacher at English and Literature Department, Gulistan State University
Email: sdavronova450@gmail.com

E-TANDEM: INNOVATIVE METHOD FOR ENHANCING STUDENTS WRITING SKILLS

Annotation: this article discusses the role of e-tandem in enhancing EFL learners' writing skills. It explores the methodology of e-tandem learning, emphasizing student autonomy and the utilization of various learning strategies. The article also highlights the effectiveness of e-tandem in improving communication skills, vocabulary acquisition, and cultural awareness. Additionally, it presents findings from a case study by Margarita Vinagre and Maria Lera, which supports the positive impact of e-mail tandem on language learning outcomes.

Key words: *writing, Etandem, language, learning, strategies, collaboration, autonomy, communication, feedback, skills*

Аннотация: в этой статье обсуждается роль электронного тандема в совершенствовании письменных навыков учащихся EFL. В нем исследуется методология электронного тандемного обучения, уделяя особое внимание автономии учащихся и использованию различных стратегий обучения. В статье также подчеркивается эффективность электронного тандема в улучшении коммуникативных навыков, приобретении словарного запаса и культурной осведомленности. Кроме того, в нем представлены ре-

зультаты тематического исследования Маргариты Винагре и Марии Лера, которые подтверждают положительное влияние тандема электронной почты на результаты изучения языка.

Ключевые слова: *письмо, Этандем, язык, обучение, стратегии, сотрудничество, автономия, общение, обратная связь, навыки*

Annotatsiya: ushbu maqolada EFL o'quvchilarining yozish ko'nikmalarini oshirishda e-tandemning rolini muhokama qiladi. U e-tandem ta'lim metodologiyasini o'rganadi, o'quvchilarning avtonomiyasi va turli xil o'quv strategiyalaridan foydalanishga urg'u beradi. Maqolada, shuningdek, elektron tandemning muloqot ko'nikmalarini, so'z boyligini o'zlashtirish va madaniy xabardorlikni oshirishdagi samaradorligi ta'kidlangan. Bundan tashqari, u Margarita Vinagre va Mariya Lera tomonidan olib borilgan amaliy tadqiqotlar natijalarini taqdim etadi, bu esa elektron pochta tandemining tilni o'rganish natijalariga ijobiy ta'sirini qo'llab-quvvatlaydi.

Kalit so‘zlar: *yozish, Etandem, til, o‘rganish, strategiyalar, hamkorlik, avtonomiya, muloqot, fikr-mulohaza, ko‘nikmalar*

Introduction

In the realm of language education, traditional methods of teaching writing often involve structured classroom activities, individual assignments, and feedback from instructors. While these methods have proven effective to some extent, they may lack the dynamic interaction and authentic communication essential for fostering language growth. Recognizing this need for more immersive and collaborative approaches, educators have turned to innovative methods such as E-Tandem.

E-tandem is a modern method for language learning where two students speaking different languages collaborate online, helping each other learn a new language through mutual assistance. This approach enables students to build confidence in using the new language in real-life situations, grasp linguistic structures, and develop cultural sensitivity.

Methodology

In this virtual setting, guided by a teacher mediator, partners collaborate online and have the freedom to determine their own path, pace, and content (Telles 2015). Thus, e-tandem learning necessitates student autonomy, which involves thinking and acting independently, making personal decisions, employing strategies to navigate novel situations, and utilizing study techniques and life experiences (Amaya, 2008).

According to Guevara-Walter Vargas, Taipicaña-, Johana Tovar1Guanoluisa-Fabiola there are some strategies in the online language learning collaboration. Learning strategies encompass a range of activities, techniques, and tools tailored to meet students' individual needs for acquiring new knowledge. Montaño (2017, p. 479) defines learning strategies as "... a set of tactics that people use in order to gain control over their own learning process." Active utilization of language learning strategies assists learners in taking charge of their own learning by enhancing language skills, boosting confidence, and fostering motivation (Shi, 2017, p. 24). Employing strategies enables students to achieve learning objectives more effectively, as evidenced by O’Malley (1987, p. 1), who suggests that successful language acquisition often hinges on the diverse strategies employed by proficient language learners. Their research discusses various strategies in online language learning collaboration as outlined by Guevara-Walter Vargas, Taipicaña-, Johana Tovar1Guanoluisa-Fabiola. Learning strategies are defined as tactics individuals use to control their own learning process, aiding in skill enhancement, confidence building, and motivation fostering. These strategies, categorized into direct (engaging with the target language) and indirect (managing the learning process) by Oxford, encompass cognitive, memory, compensation, metacognitive, affective, and social strategies.

Cognitive strategies involve self-reflection and analysis of learning processes, memory strategies focus on storing and retrieving information, and compensation strategies assist in overcoming knowledge gaps. Metacognitive strategies enhance learning by enabling students to understand, monitor, and reflect on their learning process, fostering learner autonomy. Affective strategies help maintain emotional equilibrium during learning, while social strategies facilitate effective language acquisition through interaction with others.

1.2 Types of Strategies

1.3.1 Cognitive Strategy

1.3.2 Memory Strategies

1.3.3 Compensation Strategy

1.4.1 Metacognitive Strategy

1.4.2 Affective Strategies

1.4.3 Social Strategy

Another case study by Margarita Vinagre, Maria Lera explores the role of e-mail in tandem language learning, highlighting its effectiveness based on previous research. Computer-mediated communication (CMC) through e-mail is found to facilitate various aspects of language learning, including communication, anxiety reduction, oral discussion, motivation enhancement, social learning, and writing skills improvement. Additionally, e-mail

serves functions akin to spoken language and formal writing, aiding in the development of speaking and writing skills in the foreign language.

A case study evaluating long-distance tandem learning via e-mail further supports these findings. A successful pilot scheme conducted during the academic year 2003-04 led to the establishment of an exchange program between two universities. This program involved students from both universities engaging in e-mail exchanges as a voluntary activity to complement their coursework. Positive feedback from students prompted the continuation of the collaboration in a more comprehensive form during the first semester of the academic year 2004-05. Tandem learning via e-mail was integrated as a mandatory activity for students at both universities, demonstrating its increased importance within the curriculum.

The research findings indicate a highly positive experience with e-mail tandem language learning despite encountered difficulties, emphasizing the inability to ensure trouble-free partnerships for all participants. To mitigate such issues, the researchers propose organizing informative sessions prior to the exchange to discuss tandem learning and learner autonomy in detail, aiming to guide students unfamiliar with these concepts.

Data collected from students confirm the perceived value of tandem learning, noting improvements in communicative competence, vocabulary acquisition, writing skills, and cultural awareness. However, students may not fully recognize the opportunity for autonomy offered by e-mail tandem learning, wherein they take responsibility for their own learning and that of their partners. This autonomy is demonstrated through students negotiating content and process of language learning. Additionally, the study highlights the reciprocity involved, with students dedicating time to corrections and striving to establish genuine partnerships, leading to increased motivation.

Results

By considering above mentioned findings of scholars E-tandem can improve English as a Foreign Language (EFL) learners' writing skills through various mechanisms:

Practice and Feedback: E-tandem provides ample opportunities for learners to practice writing in a supportive environment. They can exchange written messages with their tandem partners, which allows for regular writing practice. Additionally, receiving feedback from their partners helps learners identify areas for improvement and learn from their mistakes.

Authentic Communication: Engaging in real-life communication tasks through e-tandem encourages learners to use language in meaningfulncontexts. This authenticity fosters motivation and provides a purpose for writing, leading to increased engagement and improvement in writing skills.

Cultural Exchange: E-tandem often involves learners from different cultural backgrounds. Through writing exchanges, learners not only practice language skills but also gain insights into different cultures and perspectives. This exposure enhances their writing by encouraging them to express themselves more clearly and effectively to an audience with diverse backgrounds.

References

1. Ahmad, B.;Ismail, R (2013). Compensation Learning Strategies Employed By Adult ESLLearners OfA University In Malaysia. Procedia-Social and Behavioral Sciences. pp. 78-87 https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.07.068

2. Amaya, G. (September 2018). Aprendizaje autónomo y competencias. Congreso Nacional de Pedagogía. (CONACED), Bogotá – Colombia. https://docplayer.es/19929963-Aprendizaje-autonomo-y-competencias.html

3. Guevara-Walter Vargas , Taipicaña-, Johana Tovar, Guanoluisa-Fabiola Cando-November 2020 DOI:10.33422/2nd.tleconf.2020.11.65 Conference: 2nd International Academic Conference on Teaching, Learning and EducationAt: Munich Germany

4. LONG-DISTANCE TANDEM LEARNING BY E-MAIL: EVALUATION OF A CASE STUDY Margarita Vinagre, Maria Lera

5. Oxford, R. L. (1990). Language learning strategies: What every teacher should know. Boston, MA: Heinle & Heinle. https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15235882.1993.10162651?journalCode=ubrj20

6. Telles, J. (2006) Projeto Teletandem Brasil: Línguas estrangeiras para todos. Projeto submetido à FAPESP - Fundação de Amparo à Pesquisa do Estado de São Paulo. Retrieved from http://www.teletandembrasil.org/site/docs/ProjetoTeletandemBrasilTELLES2006.pdf

Zebo ABDUQODIROVA,
Profi University "Tillar kafedrasi" o'qituvchisi

ZAMONAVIY TERMINOLOGIYANING DOLZARB MASALALARI

Annotatsiya: maqolada atamaning muammolari tahlil qilinadi va umumlashtiriladi. Bundan tashqari, Terminologiya maqomiga oid olimlarning qarashlari zamonaviy tilshunoslikdagi termin, terminologiya sohasidagi zamonaviy terminologik tadqiqotlarning yutuq va kamchiliklari ochib berilgan.
Kalit so'zlar: *terminologiya, atama, terminologiya, terminologik tizim, terminologik nominatsiya.*
Annotation: the article analyzes and summarizes the problems of the term. In addition, the views of scientists on the status of Terminology, the term in modern linguistics, and the achievements and shortcomings of modern terminological research in the field of terminology are revealed.
Keywords: *terminology, term, terminological system, terminological denomination.*
Аннотация: в статье анализируются и обобщаются проблемы термина. Кроме того, раскрываются взгляды ученых на статус терминологии, термина в современном языкознании, а также достижения и недостатки современных терминологических исследований в области терминологии.
Ключевые слова: *терминология, термин, терминология, терминологическая система, терминологическое наименование.*

Kirish. O'zbek tilshunosligida atamashunoslikka oid tadqiqotlar shunchalik ko'pki, uning muammolari ham xilma-xildir. Muammolar bor terminologiyalar o'z ahamiyatini yo'qotmaydi. O'tgan o'n yilliklar davomida tadqiqot ushbu lug'at qatlamining yangi jihatlari ularni tavsiflashning an'anaviy belgilangan chegaralarini o'zgartirdi va tadqiqot sohasini sezilarli darajada kengaytirdi. O'sish sharoitida sifat jihatidan yangi ilmiy yutuqlar (kompyuter va telekommunikatsiyalar, texnologiyalar) har qanday til lug'atining eng jadal rivojlanayotgan qismi bo'lgan terminologiyaga ekstralingvistik omillar sezilarli darajada ta'sir qiladi. Shu sababli, turli fanlarning terminologik tizimlarini o'rganish keng doirada doimiy ahamiyatga ega: bu alohida terminologik tizimlar rivojlanishining umumiy qonuniyatlarining nazariy masalalaridan amaliy muammolarni hal qilishgacha, tarmoq lug'atini tartibga solish, unifikatsiyalash va standartlashtirish va uni lug'atlarda to'g'ri ifodalashni ham o'z ichiga oladi. Zamonaviy atamashunoslik muammolari bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlarning ahamiyati va jadalligi ilmiy nashrlar, dissertatsiya tadqiqotlari va ilmiy-amaliy anjumanlar sonining ortib borayotganining dalolatidir. Atama va terminologiya tilshunoslarning doimiy ravishda izlanishlariga asos buladi. Tadqiqot sohasi, "termin" tushunchasining qoniqarli ta'rifini shakllantirishga bir necha bor urinishlar "ushbu hodisaning ko'p qirraliligi tufayli" samarasiz bo'lib chiqdi [4].

Nazariy tahlil. Ko'p qirraliligi tufayli atamaning maqomi muammosi terminologiyaning rivojlanish tarixida markaziy o'rin tutadi. Zamonaviy tilshunoslikda, uzoq davom etgan tadqiqot an'analariga qaramay, eng dolzarb masalalardan biri bu atama ta'rifi muammosi bo'lib qolmoqda. Uning ko'plab ta'riflari mavjud, ba'zida bir-biriga zid keladi, ba'zan bir-birini to'ldiradi. Biroq, hozirgacha lingvistik adabiyotda atamaning universal va keng qamrovli ta'rifi ishlab chiqilmagan.

Terminologik birliklarning ichki va tashqi tuzilishi haqidagi qarashlar atamasi faqat keng tarqalgan, ishlatiladigan lug'at birligi sifatida tushunishdan uzoqlashish bilan birga rivojlandi. Shuni ta'kidlash kerakki, lug'at tabiiy tilga kiritilgan, atamalar mavjud bo'lgan maktab vakillari borasida yagona pozitsiya yo'q. Bu yerda tilshunoslikda eng aniq ko'rinadigan ikkita umumiy tadqiqot yo'nalishi aniq paydo bo'ldi. D. S. Lotte asarlaridagi terminologiyani "termin va so'z" formulasi bilan ifodalash mumkin ("termin yoki so'z"). Terminologik va umumiy adabiy lug'atning ikkita ramziy birligi sifatida atama va so'z o'rtasidagi qarama-qarshilik xulosalarga asoslanadi. D. S. Lotte atama tizimlari va umumiy adabiy lug'atning xilma-xilligi haqida, umumiy lingvistik semantik qonunlar uchun terminologiya sohasining mavjud emasligi haqida so'z yuritadi. Terminologiya tadqiqotining yana bir yo'nalishi atama va so'z umumiy munosabatda bo'lgan dixotomiya bilan ifodalanadi: "so'z termin sifatida". Bu masalaga bag'ishlangan so'nggi nashrlarda g'oya atamaning so'z (og'zaki) tabiatiga, uning genetik va so'z bilan mazmunli umumiyligiga qaratiladi. Bu pozitsiyaning kelib chiqishi vaziyatga bog'liq.

G. O. Vinokura: "Har qanday so'z atama vazifasini bajara oladi... atamalar maxsus so'zlar emas, faqat maxsus funksiyadagi so'zlardir". Hozirda bu fikr tilshunoslarning ko'pchiligi (R. A. Budagov, G. O. Vinokur, B. I. Golovin, N. P. Kuzmin) tomonidan farqlanadi. Ushbu mualliflarning asarlarida atamalar tadqiqotning diqqat markazida bo'ladi. Atama g'oyasini ideal emas, balki haqiqiy deb talqin qilish orqali ular til birligi, undagi sof "og'zaki kamchiliklar"ni aniqlaydi – polisemiya, sinonimiya, ko'p funksionallik, ekspressivlik va boshqalar.

Ushbu yo'nalish doirasida atamaning amal qilish sohasining keng talqini paydo bo'ldi, u endi faqat fan tili bilan chegaralanib qolmaydi, balki boshqa funksional uslublarni ham o'z ichiga oladi – badiiy

adabiyot, jurnalistika, tashviqot va boshqalar. Natijada, atamaning so‘z bilan fundamental umumiyligi yanada aniqroq namoyon bo‘ladi. Bu, albatta, terminologiyada ijobiy tendensiya.

Terminning nafaqat terminologik tizimning o‘zi bilan, balki boshqa til tizimlarining butun majmuasi bilan aloqalarini aniqlash, berilgan obyektni turli nuqtayi nazardan ochib beradigan uning namoyon bo‘lish shakllarining xilma-xilligini aniqlash imkonini beradi. Ushbu ishlanmalarning ahamiyati integratsiyalashgan yondashuv uchun poydevor qo‘yishdadir. Atamaning tadqiqi: faoliyat sohasi (sintagmatik jihatdan) bilan turli funksional uslublarni qamrab olgan, ular orasida va fiksatsiya sohasida (paradigmatik aspektda) fan tili ustuvorligicha qolmoqda. Terminologik birlikning tilning ishora tizimiga mansubligi atama so‘z yoki ibora bo‘lishi va til birliklarining denotativ kabi semantik va formal xususiyatlar, ya’ni belgili, sintagmatik, kategorial va grammatik ma’nolariga ega bo‘lishi bilan tasdiqlanadi.

Zamonaviy terminologiyaning yana bir munozarali muammosi – bu atama shakllanishi jarayonining maqsadga muvofiqligi yoki tasodifiyligi to‘g‘risida konsensusning yo‘qligidir. Umuman tilning, xususan, fan tilining rivojlanishi atama va terminologiya muammosi bilan chambarchas bog‘liq. Bugungi kunda barcha turdagi aloqalar ikkala sohada, maxsus nutq, shuningdek, kundalik suhbatda atamalarni ishlatmasdan yuzaga kelmaydi. Maxsus (ilmiy) nutq atamasi uning mavjudligining asosidir, shuning uchun har bir ilmiy mintaqa o‘z terminologik apparatiga, atamalarning paradigmatik va sintagmatik xususiyatlari; muayyan ilmiy fan doirasida ulardan foydalanish, uning terminologik tizimlar va terminologik quyi tizimlar doirasiga ega. Terminni o‘rganish tilshunoslikning tarmog‘i va tegishli ilmiy fan doirasidagi (iqtisodiyot, matematika, tilshunoslik va boshqalar) muammo bo‘lib, terminologiyaning asosidir. Shunday qilib, atama jiddiy ilmiy muammodir, bir necha jihatlarga ega: umuman til, mutaxassislik tili va ilmiy intizom, chunki bu atama ularning tushunchalari va toifalarini belgilaydi.

Bu yana bir katta ilmiy muammoga – fan, ya’ni terminologiya muammosiga olib keladi. Bu muammolarning barchasi hozirda o‘zlarining yakuniy, munozarali, boshlovchi ilmiy yechimlariga ega. Termin muammosi va terminologiya tadqiqot mazmuniga bir xil darajada xosdir.

Atama va terminologiya: ilmiy qarashlardagi o‘xshashlik va farqlar.

Termin – bu ma’lum bir birlik bilan majburiy ravishda bog‘langan so‘z, mazmun jihatidan mos keladigan mantiqiy-konseptual tizim.

Terminning tilshunoslik obyekti sifatida ta’rifi uning tizimli o‘rganish ta’riflarning shakllanishiga yordam berdi. “Termin” tushunchasi, atama tavsifi, atama muammolarini ishlab chiqish va terminologiyaning fan sifatida shakllanishi demakdir. Bu atama o‘z o‘rnini topdi, tushunchalarning leksik-grammatik tizimiga kirdi va tilning leksik-semantik tizimiga to‘liq a’zo bo‘ldi. "Atama" shunchaki so‘z bo‘lmasin", "noodatiy so‘z" bo‘lsin, "aqlli" bo‘lsin, "ratsionalizatsiya" va hatto "ixtiro qilish" bo‘lsin, ammo shunga qaramay, atama – birinchi navbatda, so‘zdir» [6]. Shu tufayli atamaning lingvistik tabiati ajralmas bo‘lib adabiy tilning leksik tizimiga kiradi va ma’lumotlarning to‘yinganligi konsentratsiyasi bo‘yicha so‘z raqamlari boshqalardan farq qiladi va ilmiy, texnik yoki boshqa aniq va iqtisodiy professional tushunchalar hisoblanadi. Ilmiy va texnik atamalar zamonaviy rus tili leksik til tizimi lug‘atining taxminan 80% ni tashkil qiladi. Terminlar tilning leksik birliklarining belgilaridir.

Leksikologiya sohalari – kompozitsiyani o‘rnatish sohasidagi ishlar fan va texnikaning muayyan sohalari atamalari, stixiyali tartib belgilangan terminologiyalar, yangi ilmiy-texnika tarmoqlari uchun atamalarni unifikatsiya qilish va atamalar yaratish eng muhimlaridir [5, 1]. V.V. Vinogradova asarlari, G.O. Vinokura, A.A. Reformatskiy, O.S. Axmanova, A.S. Gerda, R.A. Budagov atamaning semantik xususiyatlarini ishlab chiqish [3]: uning stilistik betaraflikligi, nominativlikka intilish, turli tillarning terminologiyasidagi umumiylikni aniqlashda katta hissa qo‘shdilar. Tarixning dastlabki davrida 1960-yillarning boshlarigacha “terminologik tizim” [2], “terminologik maydon" [1] va boshqa asosiy tushunchalar mavjud edi. Tak, Dagmar Sageder yozishicha: «Tehnologiyaning jadal rivojlanishi uchun faqat yangi tushunchalarni nomlashgina emas, balki qabul qilinadigan atamalar bo‘yicha kelishuv ham talab qilinadi. Amaliyot natijasida ma’lum ixtisoslashgan sohalarda atamashunoslik ishlari tashkil etila boshlandi” [8, 124].

“Terminologiya ixtisoslashgan sohalarda qo‘llaniladigan leksik elementlari bo‘lgan atamalarni va bunday sohalarda yaratilgan yoki o‘zgartirilgan boshqa sohalarda allaqachon mavjud elementlarni o‘rganadigan fandir. Terminologiya atamalarning tavsifi va taqdimoti uchun imkon beradi, ba’zi mualliflar Terminologiya va Terminografiya o‘rtasidagi farqni, Leksikologiya va leksikografiya o‘rtasidagi farqqa o‘hshatishadi. Bunday holda, “Terminografiya” "terminologiyalar", atamalar yaratish san’atidir va "ixtisoslashgan lug‘atlar" degan ma’noni anglatadi. Shunday qilib, bu mualliflar uchun Terminologiya nazariy komponentni va uni qo‘llash natijasini o‘z ichiga oladi, ya’ni terminologik nazariya va amaliyot (ixtisoslashtirilgan lug‘at). Terminologiya – tilning maxsus lug‘atiga oid nazariyalari va u bilan ishlash metodologiyasi fanidir” [7, 2]. Shunday qilib, terminologiyani tilshunoslikning bir jihati sifatida tushunish noto‘g‘ri, ba’zi olimlar uni mustaqil fan sifatida belgilaydilar, boshqalar – lug‘atning jihatlaridan biri sifatida va shuning uchun leksikologiyaning davomli tarmog‘i deb hisoblashadi. Terminologiyani tushunishda bunday farq haqida

mahalliy va xorijiy tilda ham, xilma-xillik kuzatiladi. D.Sageder terminologiyaning mohiyatiga oid nuqtayi nazardan ham shunday yozadi: “Ilmiy fan sifatida atamashunoslikka qarashlar sezilarli darajada farq qiladi va hozirda bu sohada bir qancha bahsli savollar mavjud. Terminologiya fanmi yoki shunchaki amaliyotmi? Terminologiya o‘ziga xos alohida ilmiy fan maqomiga egami? Nazariya yoki o‘zining nazariy farazlarini yanada mustahkamlashi kerakmi? Shunga qaramay, terminologiyaning hozirgi zamondagi ahamiyati, maqomi e’tibordan chetda qolmasligi va texnologiya tez rivojlanayotgan zamonaviy dunyoda uning evolyutsiyasi va rivojlanishi tarixiy ahamiyatga ega bo‘lishi kerak» [8, 124].

Xulosa. Shunday qilib, zamonaviy fanda atama va terminologiya adabiy ilmiy yo‘nalish tilini qamrab oluvchi ko‘p qirrali hodisa sifatida o‘rganiladi umuman olganda, mutaxassislik tili hisoblanadi. Terminning ayrim jihatlarini o‘rganishning munozaraliligi, birinchi navbatda, turli yondashuvlarda ilmiy maktablarning olimlari atama va tushunchalarini tushunish va aniqlash uchun, umumiy (bir xil) qarashlarga ega bo‘lsa ushbu ilmiy muammoni hal qilish mumkinligi ta’kidlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Капанадзе Л.А. О понятиях «термин» и «терминология» // Развитие лексики современного русского языка. — М., 1965. – 136 с.
2. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. – М., 1961. – 210 с.
3. Макарова А.А. Проблема синонимики терминов экономики и бизнеса в современном русском языке // Семантика слова и семантика текста (выпуск IV) Сборник научных трудов. – М.: 2001. – С.50–53.
4. Мархасев И.Р. Коммуникативное терминоведение: теоретико-метедологические и лингво-методические предпосылки// Терминология и перевод в политическом и экономическом и культурном сотрудничестве. – Омск: Межвузовская типография ОМПИ, 1991. – С.33–35.
5. Мельников Г.П. Основы терминоведения. – М., 1991. –115 с.
6. Реформатский А.А. Введение в языкознание. – М., 1967.
7. Manuel Sevilla Muñoz. Terminology. Unit I. Introduction to Terminology. Open courseware. University of Murcia, 2010. http://ocw.um.es/cc.-sociales/terminologia/materialde-clase-1/unit-i.pdf
8. Sageder Dagmar Terminology Today: A Science, an Art or a Practice? Some Aspects on Terminology and Its Development Brno Studies in English Volume 36, No. 1, 2010, http://www.phil.muni.cz/plonedata/wkaa/BSE/BSE%202010-36-1/BSE%202010-36- 1%20%28123-134%29%20Sageder.pdf.

Гульмира МАМАДЖАНОВА,
доктор философии по филологическим наукам (PhD)
кафедры русской филологии
Ферганского государственного университета
Рафик ДЖАГАСПАНЯН,
преподаватель кафедры русской филологии
Ферганского государственного университета

ФРЕЙМЫ И КОНЦЕПТЫ В ЛИНГВИСТИКЕ: ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И ВЛИЯНИЕ НА КОГНИТИВНЫЕ ПРОЦЕССЫ

Annotatsiya: ushbu ilmiy maqola tilshunoslik kontekstida ramkalar va tushunchalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir va ularning kognitiv jarayonlarga ta'sirini o'rganadi. Kognitiv tuzilmalar sifatida ramkalar va mavhum tasvirlar sifatida tushunchalar lingvistik ma'lumotlarni tashkil etish va izohlashda muhim rol o'ynaydi. Maqolada tilshunoslikdagi ramkalar va tushunchalarning nazariy asoslari, ularning lingvistik tuzilmalar bilan aloqasi va ma'noni uzatish mexanizmlari ko'rib chiqiladi. Tilning kognitiv jihatlari va ularni lingvistik tahlil va matnni qayta ishlashda amaliy qo'llash bilan bog'liq tadqiqotlarga alohida e'tibor beriladi.

Tayanch so'zlar: *kadrlar, tushunchalar, tilshunoslik, kognitiv jarayonlar, til tuzilmalari, ma'noni uzatish mexanizmlari, til tahlili, matnni qayta ishlash.*

Аннотация: данная научная статья исследует взаимодействие между фреймами и концептами в контексте лингвистики и их влияние на когнитивные процессы. Фреймы, как когнитивные структуры, и концепты, как абстрактные представления, играют существенную роль в организации и интерпретации языковых данных. В статье рассматриваются теоретические основы фреймов и концептов в лингвистике, их взаимосвязь с языковыми структурами и механизмы переноса значений. Особое внимание уделяется исследованиям, связанным с когнитивными аспектами языка и их практическому применению в

лингвистической анализе и обработке текстов.

Ключевые слова: *фреймы, концепты, лингвистика, когнитивные процессы, языковые структуры, механизмы переноса значений, языковой анализ, текстовая обработка.*

Annotation: this scientific article explores the interaction between frames and concepts in the context of linguistics and their impact on cognitive processes. Frames, as cognitive structures, and concepts, as abstract representations, play a significant role in the organization and interpretation of linguistic data. The article examines the theoretical foundations of frames and concepts in linguistics, their relationship with linguistic structures and the mechanisms of meaning transfer. Particular attention is paid to research related to the cognitive aspects of language and their practical application in linguistic analysis and text processing.

Key words: *frames, concepts, linguistics, cognitive processes, language structures, mechanisms of meaning transfer, language analysis, text processing.*

Фреймы и концепты являются ключевыми понятиями в когнитивной лингвистике, играющими существенную роль в организации и интерпретации языковых данных. Фреймы представляют собой структуры знаний, которые помогают организовать и интерпретировать информацию в нашем разуме, в то время как концепты являются абстрактными представлениями о мире, которые служат основой для понимания языка и мышления.

Взаимодействие между фреймами и концептами в контексте лингвистики открывает широкие перспективы для понимания того, как язык функционирует в человеческом разуме. Фреймы помогают организовать языковые структуры и определяют контекст, в котором происходит интерпретация языковой информации. В свою очередь, концепты формируют основу для понимания значений и выражения абстрактных идей в языке [1].

Цель данной статьи заключается в исследовании взаимодействия между фреймами и концептами в лингвистике и их влияния на когнитивные процессы. Будут рассмотрены теоретические основы фреймов и концептов, их взаимосвязь с языковыми структурами, а также практическое применение этого знания в лингвистическом анализе и обработке текстов. Результаты данного исследования могут пролить свет на механизмы, лежащие в основе языкового понимания и использования, а также на способы оптимизации коммуникации и обработки языковой информации.

Методы исследования:

Анализ лингвистических корпусов: использование корпусного анализа для изучения распространения фреймов и концептов в текстах различных жанров. Например, анализ частоты употребления определенных фреймовых структур в различных типах рекламных текстов может раскрывать предпочтения и стратегии коммуникации в рекламном дискурсе.

Экспериментальные исследования: проведение эксперимента по изучению восприятия и интерпретации языковых выражений в разных контекстах фреймов. Например, участникам могут предъявляться предложения с одинаковым лексическим составом, но различающиеся по фреймовой структуре, чтобы выявить, как это влияет на их понимание смысла высказывания.

Когнитивное моделирование: создание компьютерных моделей, которые имитируют процессы активации фреймов и концептов в процессе языковой обработки. Например, моделирование процесса понимания метафорических выражений с использованием сетей ассоциаций для определения, какие фреймы активизируются при восприятии метафорических конструкций.

Нейролингвистические исследования: использование методов нейроимиджинга для изучения активации определенных мозговых областей при восприятии языковых стимулов, связанных с определенными фреймами или концептами. Например, исследование активации мозга при восприятии выражений, связанных с фреймом «путешествие», и сравнение этой активации с активацией при восприятии выражений, не связанных с данным фреймом [2].

Качественный анализ: проведение качественного анализа семантических сетей и ассоциаций, выявленных участниками экспериментов или из лингвистических корпусов, для выявления паттернов взаимодействия между фреймами и концептами в языке.

Эти методы исследования обеспечивают разнообразный и глубокий анализ взаимодействия фреймов и концептов в лингвистике и позволяют более полно понять их влияние на когнитивные процессы.

Когнитивные процессы, такие как восприятие, понимание и интерпретация языка, являются ключевыми аспектами нашей способности общаться и взаимодействовать с окружающим миром. Фреймы и концепты играют важную роль в этом процессе, организуя и структурируя наше языковое понимание.

Фреймы представляют собой когнитивные структуры, которые описывают сценарии, ситу-

ации и концепции, в то время как концепты являются абстрактными представлениями о мире. Взаимодействие между ними влияет на наши когнитивные процессы, определяя способы, которыми мы воспринимаем и интерпретируем языковую информацию [3].

Исследование взаимодействия между фреймами и концептами в лингвистике может пролить свет на механизмы языкового понимания и использования. Понимание этих механизмов может быть полезным для разработки более эффективных методов обучения языку, а также для развития языковых моделей и алгоритмов обработки текста.

В итоге, изучение взаимодействия между фреймами и концептами в лингвистике поможет нам лучше понять, как мы понимаем и используем язык, и как эти процессы влияют на наше когнитивное функционирование.

Исследование взаимодействия между фреймами и концептами в контексте лингвистики привело к следующим выводам:

Важность фреймов и концептов в языковой обработке:

Фреймы и концепты играют ключевую роль в организации и интерпретации языковой информации. Они помогают организовывать знания и определять контексты, в которых происходит восприятие и использование языка.

Взаимосвязь между фреймами и концептами:

Фреймы и концепты взаимодействуют друг с другом, дополняя и уточняя друг друга в процессе языковой обработки. Фреймы помогают организовать языковые структуры, в то время как концепты определяют абстрактные представления, на которых основано языковое понимание.

Влияние на когнитивные процессы:

Фреймы и концепты оказывают существенное влияние на когнитивные процессы, такие как восприятие, понимание и запоминание языковой информации. Их активация может ускорять или замедлять процессы языкового понимания и влиять на способы интерпретации языковых выражений.

Практическое применение результатов:

Полученные результаты могут быть полезны для развития методов обучения языку, создания языковых моделей и алгоритмов обработки текстов, а также для понимания языковых особенностей различных культур и сообществ.

В целом, исследование подчеркивает важность изучения взаимодействия между фреймами и концептами в лингвистике и их влияния на когнитивные процессы. Понимание этих механизмов может способствовать развитию более глубоких и точных моделей языкового понимания и обработки.

Использованная литература:

1. Кубрякова, Е. С. (1996). Языковая личность: текстовое взаимодействие как процесс социокультурной адаптации. Москва: Русские словари.
2. Маслов Ю. С. (1996). Когнитивные аспекты лексики. Санкт-Петербург: Наука.
3. Стернин И. А. (2001). Основы когнитивной лингвистики. Москва: Флинта.
4. Гак В. Г. (2004). Фреймовый анализ языка и коммуникации. Москва: Языки славянской культуры.
5. Голубев В. В. (2008). Фреймы и метафоры в языке и речи. Санкт-Петербург: Наука.
6. Караулов Ю. Н. (2000). Русская речь: Фреймовая модель. Москва: Российская академия наук.
7. Морозова, Н. Н. (2010). Фреймовая семантика и ее приложения. Москва: Языки славянской культуры.
8. Караулов Ю. Н. (2002). Фреймовая модель: Теория и приложения. Москва: Российская академия наук.
9. Стернин И. А., & Добровольская, В. М. (2006). Когнитивная лингвистика: основные теории, эксперименты, приложения. Москва: Аспект Пресс.

Madina XOLMURODOVA,
Associate professor, PhD at the Department of Functional Lexics
Uzbekistan State World Languages University
e-mail: kholmurodovamadina599@gmail.com

TURLI TIZIMLI TILLARDA FONETIK SATH TADQIQI

Annotatsiya: tilshunoslik tilning o‘zini o‘rganuvchi fandir. Maqolada fonologik darajaga oid muhim fikrlar, fonetik tadqiqotlar, tovush xususiyatlari va unlilar tasnifi xususida so‘z yuritilgan. Tilning tovush tizimi undagi tarixiy taraqqiyot trayektoriyasini belgilab berish bilan birga so‘zlashuvchilar talaffuz imkoniyatlarini namoyon qiladi. Eng kichik nutq birligi so‘z bo‘lgani holda eng kichik til birligi tovushdir. Shu bois fonetik sath tadqiqi lingvistikaning pirovard vazifasi, birlamchi tadqiq obyekti bo‘lib qolaveradi.

Tayanch so‘zlar: *diftong, monoftong, unlilar, tovush, fonetika, tovush xususiyatlar.*

Аннотация: лингвистика – это изучение самого языка. В статье рассматриваются важные моменты на фонологическом уровне, фонетические исследования, звуковые характеристики и классификация гласных. Звуковой строй языка определяет траекторию его исторического развития и указывает на произношенные возможности носителей. Наименьшая единица речи – слово, а наименьшая единица языка – звук. Вот почему изучение фонетического уровня остается конечной задачей языкознания, основным объектом исследования.

Ключевые слова: *дифтонг, монофтонг, гласные, звук, фонетика, свойства звука.*

Annotation: linguistics is the study of language itself. The article discusses important points at the phonological level, phonetic studies, sound characteristics, and vowel classification. The sound structure of a language determines the trajectory of its historical development and indicates the pronunciation of its speakers. The smallest unit of speech is the word, and the smallest unit of language is the sound. That is why the study of the phonetic level remains the ultimate task of linguistics, the main object of research.

Keywords: *diphthong, monophthong, vowels, sound, phonetics, sound properties.*

Kirish. Inson qiziquvchanligi tamaddun taraqqiyotining asosiy sharti. Samo sarhadlarini zabt etayotgan kosmik kemalar ham, tana tuzilishi asosida yotgan DNKni tahlil qiluvchi uskunalar ham bilish istagi, mavhumiyat zulmatini oydinlatish ilinjida yaratilgan. Qiziqishlarimiz trayektoriyasi esa ikki qarama-qarshi yo‘nalishni o‘z ichiga oladi – o‘tmish va kelajak haqida imkon qadar ko‘proq ma’lumotga ega bo‘lish har bir olimning azaliy maqsadi. Bu maqsad tilshunoslik fanida ham o‘z muhrini qoldirganligi muqarrar. Zotan tilshunoslik sohasidagi aksar tadqiqotlar tilning rivojlanish yo‘lini proyeksiya qilish hamda uning paydo bo‘lishini o‘rganishga qaratilgan. Hozirga qadar til paydo bo‘lishining ikki nazariyasi shakllandi. Birinchi nazariya tilning ilohiy tajallisiga ishora qilib, til insonni boshqa mavjudotlardan farqlovchi ilohiy unsur ekanini ta’kidlaydi. Ikkinchi nazariya esa til insonning tovushga taqlidi asosida paydo bo‘lib, sekin-sekin taraqqiy etgani haqidagi g‘oyani ilgari suradi – tovushga taqlid misolida insonning artikulyatsion imkoniyatlari o‘rganiladi. Tilning tovush tarkibi, tovushning hosil bo‘lish usullari, tovush apparati, tovushlar birikuvini tizimli o‘rganuvchi fan tarmog‘i esa fonetikadir.

Fonetika turli tillar tovush tizimini, talaffuz asoslari va xususiyatlarini o‘rganish kabi dolzarb vazifalarni qamraydi. Shu jihatdan fonetik tadqiqotlar til tajallisi va taraqqiyot yo‘lini belgilash uchun illyustrativ baza sifatida xizmat qiladi. Fonetikaga taaluqli xulosalar ilk bor Qadimgi Yunoniston mutafakkirlari tomonidan tizimlashtirildi. Tilning grammatik va fonetik qurilishi Arastu va Aflotun kabi faylasuf olimlarni qiziqtirgan masalalardan edi. Yunon tilidagi tovushlarning yozma shaklini ishlab chiqish va ularni alifbo tartibida tizimlashtirish ham antik davr fonetiklarining mehnati samarasidir. Bugungi kunda barchaga ma’lum bo‘lgan qadimgi yunon alifbosi asli shimoliy semit yozuvidan andoza oladi. Ayni damda yunon alifbosi slavyan tillari uchun umumiy bo‘lgan kirill alifbosi asosini tashkil qiladi.

1-rasm. Yunon tili alifbosi

Alifbo asosida tizimli fonetik tadqiqotlar olib borilgani ahamiyatga molik. Zotan yunon mutafakkirlari nutq a'zolari, tovush tarkibi va hosil bo'lish mexanizmlarini ishlab chiqdi, yuzaga kelgan fonetik konseptlar umumtilshunoslik fonetikasi asosida turadi. Undosh, unli va yarim unli tovushlar muayyan yozma belgilar ostida belgilandi. Natijada miloddan avvalgi 5 asrga kelib barcha yozma manbalar yaxlit yunon alifbosida bitiladigan bo'ldi. Yunon tovush tizimida unlilar monoftonglar va diftonglarga ajratildi. Tasnifning quyi pog'onalarida esa diftong va monoftonglar qisqa va cho'ziq unlilarga bo'lindi:

1.1.-jadval. Yunon unlilari tasnifi

Diftonglar		Monoftonglar	
Qisqa diftong	**Cho'ziq diftong**	**Qisqa monoftong**	**Cho'ziq monoftong**
/yi̯/ υι /ei̯/ ει /eu̯/ ευ /oi̯/ οι /ou̯/ ου /ai̯/ αι	/ɛːi̯/ ῃ /ɛːu̯/ ηυ /ɔːi̯/ ῳ /ɔːu̯/ ωυ /aːi̯/ ᾳ /aːu̯/ ᾱυ	/i/ ῐ /y/ ῠ /u/ υ /e/ ε /a/ ᾰ	/iː/ ῑ /yː/ ῡ /υι/ uː /ου/ eː /ει/ ɛː /η/ ɔː
/au̯/ ᾰυ			/ω/ aː /aː/ ᾱ

Demak, qadimgi yunon fonetikasida 26 unli tovush sanoqli harf birliklari ostida umumlashtirilgan. Unli tovushlar tarkibi tahlil qilininb diftong va monoftonglarga ajratilgani ham davrning dolzarb ilmiy yangiligi edi. Eski ingliz alifbosida til tovushlari quydagi harfiy qolipga solingani ma'lum:

1.2.-jadval. Eski ingliz tili alifbosi

A, a */a(:)/*	***B, b*** */b/*	***C, c*** */si/*	***D, d*** */d/*
E, e */e(:)/*	***F, f*** */f/ , [v]*	***G, g*** */g/, [y], /j/*	***H, h*** */h/, [x], [ç]*
I, i */i(:)/*	***K, k*** */k/*	***L, l*** */l/*	***M, m*** */m/*
N, n */n/*	***O, o*** */o(:)/*	***P, p*** */p/*	***R, r*** */r/*
S, s */s/*	***T, t*** */t/*	***U, u*** */u(:)/ , /w/*	***X, x*** */ks/*
Y, y */y(:)/*	***Ƿ, ƿ*** */w/*	***Þ, þ*** */θ/, [ð]*	***Æ, æ*** */æ(:)/*
Ð, ð */ð/, [θ]*			

Keyinchalik ingliz tovushlari yangi alifbo ko'rinishida qayd etildi. Fonologik tarkibga ko'ra eski ingliz tilida o'n ikkita unli tovushlar tasnifi quyidagicha belgilanadi:

1.3.-jadval. Eski ingliz fonetikasida unlilar tasnifi

Monoftong	Diftong	Ligatura
a, e, i, o, u, y	ea [æa], eo, io, ie	æ, œ

Ma’rifatparvarlik davriga kelib Yevropada fonetik nazariya shakllana boshladi. Fan tarmog‘i qarshisidagi asosiy vazifalar sifatida quyidagilar belgilandi:

1. Tovush xususiyatlarini o‘rganish;
2. Tovush o‘zgarishlarni tavsiflash;
3. Talaffuz me’yorlarini belgilash;
4. Tilning tarixiy taraqqiyot bosqichlarini belgilash.

Sharq tilshunosligi tarixan ancha uzoq muddat davomida muayyan til atrofida markazlashmadi. Butun g‘arb tilshunosligi dastlab yunon, keyin Rim maktabi andozasiga asoslangani holda sharq lingvistikasi nisbatan tarqoq yo‘nalishlarda taraqqiy etdi. Sharqda hind, xitoy va arab tamaddunlari ketma-ket cho‘qqiga chiqqani ma’lum. G‘arbdan farqli o‘laroq qadimgi hind fonetikasi muayyan alifboga asoslanmagan holda rivojlandi. Sanskrit tilida unlilar quyidagicha klassifikatsiya qilinadi: oddiy qisqa unlilar – a, i, u; oddiy uzun unlilar – ā, ī, ū, e, o; diftonglar - ai, au. Grafikasiga ko‘ra qadimgi Sanskrit tili yevropa tillaridan farqlansa-da, fonetik qurilishidagi paralellar unlilar misolida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Xitoy tilida tarixan oltita asosiy unli tovush ajratiladi: i; e; ı; a; u; o. Tarkibi sodda, cho‘ziq yoki qisqalik xususiyatlari haqida alohida ma’lumotlar keltirilmaydi. Masalani xitoy tilining ohanglari murakkablashtiradi. Zero ohang o‘ziga xosliklari, turli hudud shevalaridagi ohang farqlari sabab unlilar tahlili qiyinlashadi. Fonetik sath tadqiqiga arab tilshunoslari ham salmoqli hissa qo‘shishdi. Xususan, Islom tamaddunining ilk davrida Muhammad al-Juvayniy “Kitob al-Jumal” asarida arab fonetikasi tavsifiga tizimli yondashib 14 undosh, 28 unlini ajratadi. Bu tovushlar sirasida unlilar yozuvda harf emas belgi ko‘rinishida aks etishi bilan farqlanadi.

Tilning tovush tizimi undagi tarixiy taraqqiyot trayektoriyasini belgilab berish bilan birga so‘zlashuvchilar talaffuz imkoniyatlarini namoyon qiladi. Eng kichik nutq birligi so‘z bo‘lgani holda eng kichik til birligi tovushdir. Shu bois fonetik sath tadqiqi lingvistikaning pirovard vazifasi, birlamchi tadqiq obyekti bo‘lib qolaveradi.

Fonetik tadqiqotlar asosan to‘rt masala tahliliga qaratiladi:

1. Artikulyatsiya uslubi;
2. Tovush talaffuzida ovoz ishtiroki;
3. Tovush hosil bo‘lish o‘rni;
4. Tovush chiqaruvchi a’zolarning ishlash mexanizmi.

Bundan tashqari fonetiklar urg‘u va ohang fenomenlarini ham tadqiq etadi. Fonetik tadqiqotlar talaffuz me’yorlarini belgilash, imlo qoidalarini ishlab chiqishda nazariy asos bo‘lishi bilan dolzarblik kasb etadi.

Lisoniy hodisalarni maydon tamoyili asosida o‘rganish G‘arbda o‘n to‘qqizinchi asr so‘ngida ommalasha boshladi. F.Sossyur bu yondashuv morfologik sath elementlarini tizimlashtirishda samarali ekanini asoslagan bo‘lsa, o‘tgan asr o‘rtasida leksik sathni ham paradigmatik tizimlashtirish mumkinligi isbotlandi. Bu tendensiya funksional-semantik yondashuv sifatida taraqqiy etib strukturizm maktabi poydevoriga aylandi.

Lingvistik paradigma lisoniy elementlarning tizmiy bog‘lanishini anglatadi. Bu aloqa bir yoki bir necha umumiy yoki qarama-qarshi parametrlar asosida shakllanadi. Anglashilganidek, lingvistik paradigma morfologik, leksik, sintaktik sathlar uyg‘unligi hosilasidir. Bunda fonetik sath alohida subyekt, teng huquqli tarkibiy qism bo‘lib gavdalanmaydigandek ko‘rinadi. Biroq fonetik maydon, tovush paradigmasi ham struktur tilshunoslikning alohida tadqiq obyekti bo‘lishga munosib. Unda paradigmaga xos barcha xususiyatlar mavjud. Masalan, tildagi tovushlar shovqinning ishtirokiga ko‘ra maydonga tiziladi. Shuningdek, tovush hosil bo‘lish o‘rni, hosil bo‘lishda ishtirok etuvchi a’zolar turiga ko‘ra ham umumiylik yoki ziddiyat yuzaga keladi. Fonetik sath elementlari cheklangan, biroq ularning nutqiy voqelanish imkoniyatlari, o‘zgaruvchanlik xususiyati cheksiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduazizov A. O‘zbek tili fonologiyasi va morfologiyasi – Toshkent: Universitet, 2010. 106-b.
2. MacMahon M. Orthography and the early history of phonetics – Oxford, 2013 – 122 p.
3. Катенина Т., Рудой В. Лингвистические знания в древней Индии // История лингвистических учений. Древний мир : сб / Десницкая А.В.,Кацпельсон, С. Д.. — Л.: Наука, 1980. — С. 66—91.
4. William H.B. Old Chinese: A new reconstruction. — OUP USA, 2014. — 449 с.
5. Реформатский А. Введение в языковедение. — Москва: Аспект Пресс, 1996. — 536 с;
6. Кубрякова Е. Парадигма // Лингвистический энциклопедический словарь / Главный редактор В. Н. Ярцева. — М.: Советская энциклопедия, 1990. — 685 с;
7. Кубрякова Е.С. Из истории английского структурализма: (Лондонская лингвистическая школа) // Основные направления структурализма. — М., 1964. С. 307—353.

Kamolaxon ORIPOVA,
QDPI, xorijiy tillar fakulteti o‘qituvchisi

“O‘XSHATISH” QO‘LLANILGAN BADIIY MATNLARDA ANTONIMLARNING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI

Annotatsiya: ushbu maqolada o‘xshatishlar ishtirok etgan badiiy matndagi antonimlarning lingvokulturologik xususiyatlari tahlilga tortilgan. Shuningdek, misollar bilan dalillangan.

Kalit so‘zlar: *antonim, etnomadaniyati, etnopsixologiyasi, etnografiyasi, lingvomadaniy, madaniy kod, predmet.*

Annotation: in this article, the linguistic and cultural characteristics of antonyms in the literary text with similes are analyzed. It is also proved by examples.

Key words: *antonym, ethnoculture, ethnopsychology, ethnography, linguistic and cultural, cultural code, subject.*

Аннотация: в данной статье анализируются лингвокультурные особенности антонимов в художественном тексте со сравнениями. Это также подтверждается примерами.

Ключевые слова: *антоним, этнокультура, этнопсихология, этнография, лингвокультурологический, культурный код, субъект.*

Kirish. O‘xshatishlar juda qadimiy tasviriy vositalardan biri bo‘lib, ular badiiy adabiyotda eng ko‘p qo‘llanuvchi, tasvirning aniqligi va obrazliligini ta’minlovchi muhim uslubiy vositadir. Ular lingvomadaniy birlik sifatida olamni o‘zlashtirishning eng qadimiy vositasi bo‘lib, unda ilk tafakkurning shakllanish bosqichlari, xalq madaniyati aks etadi. Hatto, borliqdagi nominatsiya jarayonlarini xalq turmush tarzi, dunyoqarashi, etnik qarashlari, milliy ong va tasavvurlari doirasida shakllantirishda ishtirok etgan qadimiy usullardan desak, yanglishmagan bo‘lamiz. “O‘xshatishlar – har bir xalqning lingvomadaniy boyligi bo‘lib, ular milliy dunyoqarash, dunyodagi predmet, hodisa va harakatlarni milliy tasavvurlarga ko‘ra taqqoslash va qiyoslashdir” [1: 102]. O‘xshatishlar orqali har bir xalq olamni o‘ziga xos ko‘radi. Voqelikdagi narsa-hodisalar, belgi-xususiyatlar, harakat-holatlarni o‘zlarining milliy realiyalari orqali tasavvur qilib, taqqoslaydilar va qiyoslaydilar. Shunday ekan, o‘xshatish etalonlarida muayyan xalqning milliy tasavvurlari, etnomadaniyati, etnopsixologiyasi, etnografiyasi, qolaversa, boshqa turg‘unlikka xos madaniy belgilari aks etishi tabiiy. Xalqning turmush tarzida turg‘unlashib qolgan madaniy belgilar shu xalqni madaniy hamjihatlik doirasida birlashtiradi, millat madaniyatini va milliy mansubligini belgilaydi.

Asosiy qism. Madaniy belgilar madaniy kodlar bilan uyg‘unlashib, xalqning streotip belgilarini umumlashtiradi. Madaniy kodlar millat tafakkuridagi streotiplarga bog‘liq bo‘lib, shu millatning milliy mentalitetini tushunishga, milliy-ruhiy, ijtimoiy-madaniy qarashlarini mujassamlashtirishga ixtisoslashgan bo‘ladi. Mazkur jihatlarni o‘xshatish etalonlarida ham kuzatish mumkin. Jumladan, do‘ppi, to‘n, to‘y, kavush, barkash, bo‘yra, mahsi, mayiz, turshak, palov, moshkichiri, yelpishtovoq, yostiq, kapgir, supra, ketmon, kosov, kurak, ko‘rpa, to‘shak, bo‘z, qoziq, o‘qlov, qoshiq, mesh, savat, sandiq so‘zlarida o‘zbek milliy madaniyatiga xos belgilar ma’lum bir madaniy me’yorlar asosida kodlangan.

Badiiy diskurs jarayonida qo‘llangan o‘xshatishlar, badiiy obraz yaratishga, qahramonlar xarakter-xususiyatini, nutqini individuallashtirishga – tipiklashtirishga, jumla ta’sirchanligini, voqelikni obrazli tarzda ifodalashga, asar xalqchilligini ta’minlashga, badiiy-estetik quvvatini oshirishga xizmat qiladi. Kechqurun Saodat kampir do‘ppiday o‘choq oldida cho‘qqayib, moshxo‘rda qaynatarkan, Yo‘lchi kirib keldi. (Oybek, Tanlangan asarlar)

Matnda qo‘llangan do‘ppiday o‘xshatish etaloni o‘ziga xos milliy obraz yaratilishida aktual vazifa bajargan. Do‘ppi – avra-astarli, ko‘pincha qavima, pilta urilgan to‘garak yoki to‘rtburchak shakldagi o‘zbeklarning milliy bosh kiyimi. O‘choq – ichiga olov yoqiladigan, ovqat pishirish uchun ustiga qozon o‘rnatiladigan qurilma. Keltirilgan matn fragmentida o‘choqning do‘ppiga o‘xshatilishi o‘zbek milliy tafakkuriga xos bo‘lib, boshqa milliy individiumlarda uchramaydi. Matndan anglash mumkinki, o‘sha davr o‘zbek xonadonidagi turmush tarzining og‘irligi, nochorlik va kambag‘alligi tufayli bu xonadonda katta qozon-u o‘choqqa hojat yo‘q. Bir amallab kun kechirish uchun do‘ppidek o‘choqning o‘zi kifoya. O‘zbek milliy o‘xshatish etalonlarida do‘ppi “kichik”, “tor” ma’nolari bilan istifoda qilinadi. Shuning uchun do‘ppidekkina osh, do‘ppidek o‘choq, do‘ppiday tor kelmoq, do‘ppiday joy kabi o‘xshatish qurilmalari o‘zbek milliy madaniyatiga xos xalq realiyalarini ifodalaydi. Do‘ppi etaloni orqali “kichik”, “tor” ma’nolari ifodalansa-da, ularning tagmazmunida qarama-qarshi tushuncha – o‘zbek xalqining ko‘ngil kengligi, bag‘rikengligi milliy stereotip sifatida voqelanadi.

Tilshunoslikda o‘xshatish va uning tabiatiga qarashlar turli jihatlariga ko‘ra tahlil qilingan. “...O‘xshatishlar o‘ziga xos obrazli tafakkur tarzining

mahsuli sifatida yuzaga keladi. Shuning uchun ham ular nutqda hamisha badiiy-estetik qimmatga ega bo‘ladi, nutqning emotsional-ekspressivligi, ifodaliligi, ta’sirchanligini ta’minlashga xizmat qiladi. O‘xshatishlarning ikki turi, ya’ni: 1) individual-muallif o‘xshatishlari yoki erkin o‘xshatishlar; 2) umumxalq yoki turg‘un (doimiy) o‘xshatishlar farqlanadi” [2: 5]. O‘zbek tilshunosligida o‘xshatish munosabati sodda va qo‘shma gap doirasida o‘rganilgan. O‘xshatish qurilmalari ishtirokidagi sodda gaplarni falsafiy va nazariy nuqtayi nazardan tadqiq etgan professor N.Mahmudov o‘xshatishli sodda gaplarda hamisha murakkab semantik struktura – kamida ikkita semantik propozitsiya ifodalanishini qayd etadi [3: 25].

So‘nggi yillarda o‘zbek tilshunosligida o‘xshatishlarning lingvomadaniy xususiyatlarini o‘rganishga e’tibor kuchayganligini e’tirof etish mumkin [4: 57] . Shu o‘rinda aytish kerakki, o‘xshatishlarning she’riy va nasriy matndagi lingvomadaniy xususiyatlari ko‘plab tadqiqotlarning o‘rganish obyekti bo‘lsa-da, badiiy matnlarda ifodalangan o‘xshatishlarni yuzaga keltirgan leksik va lisoniy birliklar antonimiyasi maxsus o‘rganilmagan. Bizga ma’lumki, antonimiya hodisasi o‘xshatish qurilmalarida ham, bu qurilma ishtirokidagi matnlarda ham kuzatiladi. Jumladan, bir matn qurshovida o‘xshatish etalonlari o‘zaro nutqiy antonimiyani yuzaga chiqarishi mumkin:

Saminjon eshikda qolib, sartaroshxonaga Fotima kirdi va ko‘k yog‘och panjara ichida o‘tirgan Zuhrani ko‘rib yuragi shig‘ etib ketdi: ozib cho‘p bo‘lib ketibdi, bukchayibdi, bilakday sochdan chilvirdakkina ikkita kokil qolibdi… (Abdulla Qahhor, “Nurli cho‘qqilar”)

Berilgan parchada o‘xshatish etalonlari bilakday – “qalin” ma’nosi bilan, chilvirdek – “siyrak” ma’nosi bilan semantik motivlashgan. Sochga nisbatan bunday qiyoslash va o‘xshatish jarayoni faqat o‘zbek milliy madaniyatiga xos. Sababi, o‘zbek millatida qalin va uzun sochlar qadimdan ayollarning go‘zallik va nafosat belgisi bo‘lgan. O‘zbek ayollarining sochlarini bitta qilib o‘rib yurishi va hajman uning qalinligi bilakka muqoyasa qilinishi shu millat qarashlari bilan bog‘liq. Demak, soch o‘zbek milliy madaniyatida madaniy kod (somatik kod) hisoblanar ekan, go‘zallik va nafosat tushunchalari unga biriktirilgan madaniy me’yor hisoblanadi. Matnda bilakday (soch) va chirvirdekkina (kokil) o‘xshatish etalonlari o‘zaro nutqiy antonimiyani hosil qilgan va matnga kuchli ekspressivlik olib kirgan. Nutqiy antonimiyani hosil qilgan o‘xshatish etalonlari o‘xshatish asosi (soch) bilan bir butunlikda lingvomadaniy tahlilga yo‘l ochgan.

Xulosa. Shuni aytish kerakki, o‘xshatishni baho kategoriyasidan ayro tasavvur qilib bo‘lmaydi, chunki odam atrofidagi olamni va, albatta, o‘zini qiyoslash-o‘xshatish va baholash yo‘li bilan anglab boradi. Ana shu nuqtayi nazardan, o‘xshatish asosida shakllangan gap va matnlarda antonimlarning qo‘llanilishi bu kabi baho munosabatiga oydinlik kiritadi va nutq ta’sirchanligini oshirishga xizmat qiladi. O‘xshatish ishtirok etgan matnlarda antonimiya hodisasining lingvomadaniy jihatdan o‘rganilishi maxsus tadqiqotlar obyekti bo‘lgan emas. Antonimiya hodisasi o‘xshatish qurilmalarida ham, bu qurilma ishtirokidagi matnlarda ham kuzatiladi. Ular lingvomadaniy tahlilga tortilsa, millat tafakkuri, turmush tarzi, madaniy saviyasi, milliy udumlari, milliy tasavvurlari, milliy ruhiyati, milliy qarashlari aks etganligining guvohi bo‘lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Usmonova Sh. Lingvokulturologiya. – Toshkent, 2019.102-bet.

2. Маҳмудов Н., Худойберганова Д. Ўзбек тили ўхшатишларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Маънавият, 2013. – Б.5.

3. Умарова Н. Алишер Навоий асарларининг лисоний-концептуал тадқиқи: Филология фанлари доктори (DSc) ... дисс. – Фарғона, 2021. – Б.125.

4. Маҳмудов Н. Ўхшатишлар – образли миллий тафаккур маҳсули // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2011. – №3. – Б. 19-24.; Усмонова Ш. Оламнинг лисоний манзарасини яратишда ўхшатишларнинг ўрни // Шарқшунослик. – Тошкент, 2015. №1. – Б. 76-81.; Усмонов Ф. Ўзбек тилидаги ўхшатишларнинг лингвомаданий тадқиқи: филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). ...дисс. Автореферати. – Тошкент, 2020. – Б. 57.

Gulabza DAMINOVA,
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti o‘qituvchisi
e-mail: daminovagulabza@gmail.com

TILSHUNOSLIKDA KONSEPTNING TAVSIFLASH USULLARI VA UNING STRUKTURASI

Annotatsiya: mazkur maqolada konsept atamasining tilda tavsiflash usullari, strukturasi, asosiy birligi sifatida o‘rganiladigan obyektning shakllanishi va mohiyatini tahlil qilish haqida so‘z boradi.
Tayanch so‘zlar: *konsept, struktura, tarixiy metod, eksperimental metod, ijtimoiy metod.*
Annotation: this article gives information about the methods of describing the term concert in language, its structure, and the analysis of the structure and meaning of the studied object as a unit.
Key words: *concept, structure, historical method, experimental method, social method.*
Аннотация: в данной статье даются сведения о способах описания термина «концерт» в языке, его структуре, а также проводится анализ структуры и значения изучаемого объекта как единицы.
Ключевые слова: *концепция, структура, исторический метод, экспериментальный метод, социальный метод.*

Konsept murakkab strukturaga ega. Bir tomondan konsept tushuncha shakllanishida muhim bo‘lgan barcha belgilarni qamrab olsa, ikkinchi tomondan konsept strukturasiga uni madaniyat fakti qiladigan barcha belgilar, ya’ni etimologiyasi, tarixi, zamonaviy assotsiatsiyalari va boshqalar kiradi [3,336].

Tushunchada hajm – ushbu tushuncha tarkibiga kiruvchi obyektlar soni va mazmun – tushunchaning umumiy va mavjud belgilari yig‘indisi kabi xususiyatlar farqlanadi. Madaniyat haqidagi fanda konsept atamasi bilan mazmun ifodalanadi. Shunday qilib, konsept atamasi fikr so‘ziga sinonim bo‘ladi.

Yuqorida ta’kidlanganidek, konsept strukturasiga qiymat, tushuncha va obraz kabi tarkibiy elementlar kiradi. Konseptning tushuncha elementida Y.S. Stepanov har bir konseptda mavjud bo‘lgan quyidagi qatlam va komponentlarni ajratib ko‘rsatadi:

- Birinchi qatlamda asosiy dolzarb belgi.
- Ikkinchi qatlamda bir yoki bir nechta qo‘shimcha «passiv» belgilar.
- Uchinchi qatlamda konseptning ichki formasi.

Shu o‘rinda, konseptning mavjud bo‘lishi to‘g‘risida savol tug‘iladi, ayniqsa, muayyan madaniyat vakillari uchun konsept qanday darajada mavjud bo‘ladi? Bu savolga javob berish uchun E.Taylor quyidagi gipotezani ilgari suradi: «Konseptlar o‘zlarining turli qatlamlarida turlicha mavjud bo‘ladi va ana shu qatlamlarda ular muayyan madaniyat vakillari uchun turlicha voqelanadi.

Birinchi qatlamda, ya’ni asosiy dolzarb belgidan iborat qatlamda konsept barcha muayyan tildan foydalanuvchilar uchun o‘zaro bir-birini tushunish va muloqot manbasi sifatida voqelanadi. Konsept muloqot manbasi hisoblanar ekan, ushbu qatlamda konsept muloqot strukturasiga ham, fikrlash jarayoniga ham kiritiladi.

Qo‘shimcha «passiv» belgilardan iborat ikkinchi qatlamda konsept faqatgina jamiyatning ba’zi bir ijtimoiy guruhlari uchun dolzarb bo‘ladi. [2,573]

Uchinchi qatlamda yoki konseptning ichki formasi faqatgina tadqiqotchilar uchun tushunarli bo‘ladi. Lekin bu qatlam tilning boshqa foydalanuvchilari uchun mavjud bo‘lmaydi degani emas. Balki bu qatlam qolgan ikki qatlamning yuzaga kelishi uchun asos hisoblanadi.

Yuqorida aytilganlardan quyidagicha xulosa qilishimiz mumkin, demak, konseptning mavjudligi uning qatlamlariga bog‘liq va turli qatlamlarda konsept muayyan madaniyat vakillari uchun turlicha voqelanadi. Shuningdek, konseptning mavjudligi to‘g‘risidagi savol bevosita uning tarkibi bilan bog‘liq, konseptning tarkibi esa anna shu tarkibni belgilab beruvchi tadqiqot metodlari bilan uzviy bog‘liq.

Demak, bevosita ma’no nafaqat so‘zlarda, balki madaniy hodisalarda, ya’ni urf-odatlar, rasm-rusumlar va an’analarda ham namoyon bo‘lishi mumkin. Bunda «bevosita ma’no» atamasi «ichki forma» atamasiga sinonim sifatida qo‘llanilgan.

Tarixiy metod

Tarixiy metod ko‘proq konseptning ikkinchi «passiv» qatlamiga nisbatan qo‘llaniladi. Ushbu metod yuqoridagi birinchi metod bilan bog‘liq holda olib boriladi va keng tarqalgan hisoblanadi. Tarixiy metod asosan rus ertakshunos olimi V.Y. Propp nomi bilan bog‘liq bo‘lib, u o‘z tadqiqotlarida mazkur metoddan foydalanadi. Uning fikriga ko‘ra, ertaklarni qadimgi ijtimoiy hayot bilan taqqoslash lozim va undan ertakning ildizlarini aniqlash kerak. Bu fikr esa konseptni o‘rganishda tarixga murojaat qilish kerakligini ko‘rsatyapti.

Tarixiy metoddan foydalanganda, asosan etnolog, tarixchi va ma’naviy madaniyatni o‘rganuvchi olim kabi tadqiqotchilar muhim ahamiyatga ega. Etnolog insonlar o‘zlari mustaqil anglolmaydigan zamonaviy madaniyatning mavjud bo‘lgan tub qatlamini o‘rganadi, madaniyatshunos olim esa etnologga ergashadi va uning metodlaridan foydalanadi.[1,269] Tarixiy

metodning ahamiyati avloddan-avlodga uzatilib kelinayotgan va oldindan mavjud bo‘lgan ma’lumotlar, fikrlar asosida konseptni o‘rganishdan iborat.

Ijtimoiy metod.

Ijtimoiy metod konseptning uchinchi «faol» yoki «dolzarb» qatlamiga nisbatan qo‘llanadi. Bizga ma’lumki, madaniyatshunoslik fanining predmeti tushunchalar emas, balki bu tushunchalar, ya’ni konseptlar inson tafakkurida ruhiy nuqtayi nazardan qanday mavjud bo‘lishi va faollashishini o‘rganish hisoblanadi. Bu konseptlarni ijtimoiy nuqtai nazardan o‘rganilishini talab qiladi. Shunday ekan, konseptlarni o‘rganish ularning jamiyatda qanday voqelanishi va mavjud bo‘lishini o‘rganishni talab etadi.

Madaniy konseptlar o‘ziga xos haqiqatni, ya’ni mental haqiqatni tasvirlaydi. Ma’lumki, mental haqiqatni shakllantirish muayyan genetik ketma-ketlikni talab qiladi. Demak, konseptlarni o‘rganish semantik nuqtayi nazardan kelib chiqish sabablari, turli zamonlarda shakllangan va turli tarixiy qatlamlarni vujudga keltirgan ma’lumotlarni izchil ketma-ketlikda joylashtirishni talb etadi.

Eksperimental metod.

Eksperimental metod – bu konseptlarni nutq jarayonida tadqiq etishga yordam beradi, ya’ni ushbu metod bu yoki u konseptni muloqot jarayonida til egalari tomonidan qo‘llanish darajasini aniqlash imkonini beradi. Eksperimental metod konseptning barcha qatlamlariga nisbatan qo‘llaniladi. Esperimental metodlardan erkin assotsiatsiya metodi keng qo‘llaniladi. [4,232]

Yuqorida aytilganlardan quyidagi xulosaga kelish mumkin: biror-bir konsept tadqiqi jarayonida, albatta, tarixga va etimologiyaga murojaat qilish kerak ekan. Bularning barchasini turli xil lug‘atlardan topish yoki eksperiment tarzida aniqlash mumkin. Lekin muayyan bir konkret konseptni tavsiflash uchun etimologik va izohli lug‘atlarda keltirilgan leksikografik ma’lumotlarning o‘zi etarli emas, yana konseptning umumtilshunoslikda qo‘llanilishi, derivatsion aloqalari va muayyan matnlar guruhi doirasida qo‘llanilishini ham o‘rganish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Телия В.Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке. – М.: Наука, 1981.-269 с.
2. Тэйлор, Е.Б. Первобытная кулътура. – М.: Наука, 1989. -573с.
3. Хунагова А.Р. К определению понятия “мода” через орределение понятия “коцепт” // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер. Филология и искусствоведение. Майкоп, 2012. Вып. 2. С. 336.
4. Semantics and cognition. The meaning of colour terms: semantics, culture, cognition. Cognitive linguistics. – Cambridge: MIT Press, 1990. -232 p.

Dilshodjon TIRKASHEV,
Teacher at KSPI
tirkashev2020@mail.ru

METONYMY AS AN IMAGE-BEARING DEVICE IN FICTION

Annotation: metonymy is a powerful image-bearing device that can be used to create vivid and memorable images in fiction. By using metonymy, writers can evoke a wide range of associations and emotions in their readers.

Key words: *metonymy, container for contents, place for people, symbol for thing, abstract ideas, sense of mystery and intrigue*

Аннотация: метонимия – мощный образный прием, с помощью которого можно создавать яркие и запоминающиеся образы в художественной литературе. Используя метонимию, писатели могут вызвать у своих читателей широкий спектр ассоциаций и эмоций.

Ключевые слова: *метонимия, вместилище содержания, место для людей, символ вещи, абстрактные идеи, ощущение тайны и интриги.*

Annotatsiya: metonimiya badiiy adabiyotda jonli va esda qolarli obrazlarni yaratishda qo’llanilishi mumkin bo’lgan kuchli tasvir tashuvchi vositadir. Metonimiyadan foydalanib, yozuvchilar o‘z o‘quvchilarida keng assotsiatsiya va hissiyotlarni uyg‘otishi mumkin.

Kalit so’zlar: *metonimiya, mazmun uchun buyum, odamlar o’rniga joy, narsa ramzi, mavhum g’oyalar, sir va intriga hissi.*

INTRODUCTION

Metonymy is a figure of speech that uses the name of an attribute or an object to represent the thing itself. For example, we might say “the Crown” to refer to the British monarchy, or “the White House” to refer to the American presidency.

There are some types of metonymy which should be first considered. One of the types of metonymy is metonymy of container for contents. Metonymy of container for contents is a figure of speech that uses the name

of a container to refer to its contents. This type of metonymy is often used to create a sense of intimacy or familiarity. For example, we might say "I need a cup of coffee" to mean "I need some coffee." Other examples of container for contents metonymy include:

"Can I get a glass of water?" (meaning "Can I get some water?")

"I'm going to grab a bite to eat." (meaning "I'm going to get something to eat.")

"I need to do a load of laundry." (meaning "I need to wash a load of clothes.")

Furthermore, metonymy can be best applied for place for people. Metonymy of place for people is a figure of speech that uses the name of a place to refer to the people who live there. This type of metonymy is often used to create a sense of community or belonging. For example, we might say "Hollywood" to refer to the American film industry. Other examples of place for people metonymy include:

"The White House" (meaning the American presidency)

"Wall Street" (meaning the American financial industry)

"Silicon Valley" (meaning the American technology industry)

Moreover, metonymy can create the image for a symbol for thing. Metonymy of symbol for thing is a figure of speech that uses the name of a symbol to refer to the thing it represents. This type of metonymy is often used to create a sense of significance or importance. For example, we might say "the cross" to refer to Christianity. Other examples of symbol for thing metonymy include:

"The flag" (meaning a nation or country)

"The crown" (meaning a monarchy)

"The scales of justice" (meaning the legal system)

Metonymy is a versatile figure of speech that can be used to create a variety of effects in fiction. By understanding how to use metonymy effectively, writers can create more engaging and impactful stories.

The role of Metonymy in Fiction is extremely huge. Metonymy is a versatile figure of speech that can be used in a variety of ways in fiction. Some of the most common uses of metonymy in fiction include:

Metonymy can be used to create vivid and memorable images in the reader's mind by:

Using concrete objects to represent abstract ideas: For example, in the following passage from Cormac McCarthy's The Road*, the author uses metonymy to create a powerful image of a post-apocalyptic world:

"The road was a ribbon of darkness in the starless void. The car moved like a shadow through the sleeping towns, its headlights cutting a swath through the blackness."

In this passage, the author uses the concrete object of "the road" to represent the abstract idea of a post-apocalyptic world. The road is a symbol of the journey that the characters are taking, and it also represents the darkness and despair that they are facing.

Using sensory details to create a sense of immediacy: For example, in the following passage from Toni Morrison's Beloved*, the author uses metonymy to create a powerful image of the pain and suffering of slavery:

"The iron entered her flesh; it entered her heart. She knew the pain as if the pain were her own. She knew the shame as if the shame were her own. And she knew the reason, as if the reason were her own."

In this passage, the author uses the sensory details of "the iron" and "the pain" to create a sense of immediacy and to allow the reader to experience the pain and suffering of the characters.

Using symbols to create a sense of mystery and intrigue: For example, in the following passage from Jane Austen's Pride and Prejudice*, the author uses metonymy to create a sense of mystery and intrigue around the character of Mr. Darcy:

"Mr. Darcy smiled, but it was a smile of amusement rather than pleasure. He was perfectly well aware of his own superiority, and he did not wish to encourage anyone to believe that he thought otherwise."

In this passage, the author uses the symbol of "the smile" to represent Mr. Darcy's true feelings. The smile is a mask that Mr. Darcy uses to hide his true feelings of pride and prejudice.

Metonymy is a powerful image-bearing device that can be used to create vivid and memorable images in the reader's mind. By understanding how to use metonymy effectively, writers can create more engaging and impactful stories.

Metonymy can be used to evoke a wide range of associations and emotions in the reader. For example, in the following passage from Toni Morrison's Beloved*, the author uses metonymy to evoke the pain and suffering of slavery:

"The iron entered her flesh; it entered her heart. She knew the pain as if the pain were her own. She knew the shame as if the shame were her own. And she knew the reason, as if the reason were her own."

Metonymy can be used to develop character by revealing the characters' values, beliefs, and motivations. For example, in the following passage from Jane Austen's Pride and Prejudice*, the author uses metonymy to reveal Mr. Darcy's pride and prejudice:

"Mr. Darcy smiled, but it was a smile of amusement rather than pleasure. He was perfectly well aware of his own superiority, and he did not wish to encourage anyone to believe that he thought otherwise."

CONCLUSION

Metonymy is a powerful image-bearing device that

can be used to create vivid and memorable images, evoke associations and emotions, and develop character in fiction. By understanding how to use metonymy effectively, writers can create more engaging and impactful stories.

REFERENCES

1. I.R. Galperin. English Stylistics. – URSS MOSCOW, 2010.
2. I.V. Shakhovsky. English Stylistics. – URSS MOSCOW, 2013.
3. M.T. Irisqulov. Tilshunoslikka kirish (Introduction to linguistics) – Yangi asr avlodi, 2009.
4. https://saviya.uz/ijod/adabiyotshunoslik/hozirgi-ozbek-nasrida-ramz-va-metafora/
5. https://hozir.org/abdullayeva-sarvinoz.html?page=5

Mukhabbat YUSUPOVA,
PhD, associate professor at
Chirchik State Pedagogical University,
Fazilat JUMANOVA
Master Degree student at
Chirchik State Pedagogical University.
fazilatinamxodjayeva@gmail.com.

THE IMPORTANCE OF L1 IN LEARNING LANGUAGE THROUGH TRANSLANGUAGING

Annotation: in this article, we discuss the role of the L1 in learning foreign languages through translanguaging. Today, in our country, appropriate measures are being taken to improve the education of young people, to further develop the scientific potential of our future owners, and many decisions are being signed in this regard. In particular, in order not to lag behind the demands of the times, to easily assimilate the ever-developing world experience, and to increase the exchange of intercultural experience, the methods of teaching foreign languages are widely used in practice.

Keywords: *translanguaging, language learning, mother tongue, theEnglish language, methods, potential, phonetics, grammar, lexicology, language construction,.*

Аннотация: в этой статье мы рассмотрим Роль родного языка в изучении иностранных языков с помощью перевода. Сегодня в целях совершенствования образовательного воспитания молодежи в нашей стране, дальнейшего развития научного потенциала наших будущих обладателей проводятся соответствующие мероприятия, многие подписывают решения по этому вопросу. Особенно широко внедряются в практику методы обучения иностранным языкам с целью не отставать от требований времени, легкого усвоения все более сложного мирового опыта, увеличения межкультурного обмена опытом.

Ключевые слова: *изучение языка, родной язык, английский язык, методы, потенциал, фонетика, грамматика, лексикология, языковая конструкция, сравнительный метод.*

Annotatsiya: ushbu maqolada biz xorijiy tillarni translanguaging orqali o‘rganishda ona tilining o‘rni haqida fikr-mulohazalar yuritilgan. Bugungi kunda vatanimizda yoshlar ta’lim tarbiyasini yaxshilash, kelajagimiz egalari ilmiy salohiyatini yanada rivojlantirish maqsadida tegishli chora-tadbirlar olib borilib, bu borada ko‘plar qarorlar imzolanmoqda. Ayniqsa, zamon talablaridan ortda qolmaslik, tobora rivojlanayotgan jahon tajribasini oson o‘zlashtirish, madaniyatlararo tajriba almashishni ko‘paytirish maqsadida chet tillarini o‘qitish usullari amaliyotga keng tatbiq qilinmoqda.

Kalit so’zlar: *translanguaging til o‘rganish, ona tili, ingliz tili, usullar, salohiyati, fonetika, grammatika, leksikologiya, til qurilishi, qiyoslash metodi.*

Introduction

Translanguaging is a teaching strategy in which students are encouraged to use their own language in learning a particular language. The concept of translanguaging was first used in 1994 by Welsh teacher Gene Williams, who refers to the practice of alternating between English and Welsh in language classes. Williams tells her students to use their full knowledge of both languages to deepen their knowledge of both languages. Baker (2011) was the first to translate this term into English, defining it as the knowledge accumulated through creating, experiencing, understanding, and using two languages' (Baker, 2011:288). Since then, this definition has been expanded by scholars who recognize the ability of multilingual speakers to switch languages, the use of two different languages is done by bilingual people to connect the world around them. Translanguaging develops understanding, which helps the weak language to develop.

Literature review

In revealing the researched topic, we read "Translanguage: Language, Bilingualism and education" by Ofelia Garcie, Tove Skutnabb-Kangas, and Maria E, "Translanguaging: Theories and practices" by Li Wei, "Mother tongue-Based Multilingual education: The West African Experience" by James Essegbey and Ayo Bamgbose. These literatures contain important information on the topic and served as an important factor in revealing the topic under investigation.

Research Methodology

Studies have shown that studying in one's L1 and students taught to write read in their mother tongue and language better than those who were not taught to write they will have. Because L1 is for language learning Creates a solid foundation and language for students help to understand grammar and syntax will give.

The Purpose of Using Translanguaging divided into four different aspects by:

1. Support students in working with and understanding complex content and texts
2. To provide opportunities for students to develop linguistic practice for an academic context
3. Making room for students' bilingualism and ways of knowing
4. To support students' bilingual identity and socio-economic development.

Applying these four different aspects allows students not only to develop their mother tongue skills, but also to develop their English skills.

Translanguaging also gives students the freedom to feel proud of their Li and feel they need to tone down their Ll in order to succeed in an academic environment.

When learning translanguaging in the classroom, it is important that the cultural aspect and native language of the student are valued..

Analysis and results

In addition, the L1 acts as a bridge between cultures and identities. Learners not only learn language through their mother tongue, but also cultural values, customs and beliefs they learn. When children learn and use their L1, they also have their own community and a sense of belonging and connection to the heritage. Research shows that students learn new vocabulary and grammar understanding, comparing languages and understanding tasks and instructions has a positive view of the practice of translanguaging in helping (Tumbull, 2018; Masood, 2019, Scopich, 2018, Neokleous, 2017; Rivera & Mazak, 2017; Rosiers, 2017; Scopich, 2018; Tumbull, 2018). For example, Turnbull (2018)b a study conducted by showed that English in Japan Japanese university students of mixed skill level (18-20 years old) studying mostly viewed translanguaging positively. Data through questionnaire gathered and the participants are wide from translanguaging in English classes it was found that they used They reported using Japanese mainly to understand grammar and vocabulary. In addition, they found it useful for comparing the two languages, asking questions, understanding English dialogues and texts, and writing study notes.

Conclusion

In short, L1 plays a decisive role in language acquisition and development. It creates a basis for learning other languages, for the development of cognitive abilities helps and is the main aspect of cultural identity. As language teachers that we recognize the value of the L1 and the language skills of our students and we need to promote multilingualism to develop cultural identities. First, the L1 provides a solid foundation for language acquisition. A student's first language experience profoundly shapes their language development and their cognitive development has a long-term effect. In fact, studies show that the L1 early learners who learn at the age of 18 years are more successful in acquiring other languages later they win The L1 serves as a mental anchor that helps student understand their new language and allows communication between the first language. This is a word to better understand the language leads to the development of wealth and general language skills.

References

1. García, Johnson, Seltzer 2017, Ther translanguaging classroom
2. Krystal Harris- Translanguaging in the English classroom, 2020
3. Jumanova F.B- Новости образования: Исследование в XXI веке. Часть1. Москва 2024.

Mekhriban ALIMBETOVA.
PhD student of NSPI named after Ajiniyaz

STRATEGIES FOR BUILDING LEXICAL COMPETENCE

Annotation: lexical competence is a crucial aspect of language proficiency, enabling effective communication and comprehension. This article explores various strategies for building lexical competence, focusing on vocabulary acquisition and retention techniques. Through a comprehensive literature review and analysis, the article presents effective methods for enhancing lexical knowledge, including context-based learning, mnemonics, and spaced repetition. The findings highlight the importance of a multifaceted approach to vocabulary learning, combining explicit instruction with extensive exposure to authentic language materials.

Keywords: *lexical competence, vocabulary acquisition, language learning strategies, vocabulary retention, language proficiency*

Annotatsiya: leksik kompetensiya tilni bilishning hal qiluvchi jihati bo'lib, samarali muloqot va tushunishga imkon beradi. Ushbu maqola leksik kompetensiyani shakllantirish uchun turli xil strategiyalarni o'rganib chiqadi, so'z boyligi va eslab qolish texnikasiga e'tibor qaratadi. Keng qamrovli adabiyotlarni ko'rib chiqish va tahlil qilish orqali maqolada leksik bilimlarni oshirishning samarali usullari, shu jumladan konteksga asoslangan o'rganish, mnemonika va oraliq takrorlash keltirilgan. Natijalar lug'atni o'rganishga ko'p qirrali yondashuvning muhimligini ta'kidlab, aniq ko'rsatmalarni haqiqiy til materiallariga keng ta'sir qilish bilan birlashtiradi.

Kalit so'zlar: *leksik kompetentsiya, so'z boyligini egallash, til o'rganish strategiyasi, so'z boyligini saqlash, tilni bilish*

Аннотация: лексическая компетентность является важнейшим аспектом владения языком, обеспечивающим эффективное общение и понимание. В этой статье рассматриваются различные стратегии формирования лексической компетентности, особое внимание уделяется методам приобретения и сохранения словарного запаса. На основе всестороннего обзора и анализа литературы в статье представлены эффективные методы расширения лексических знаний, включая контекстно-ориентированное обучение, мнемонику и интервальное повторение. Полученные результаты подчеркивают важность многогранного подхода к изучению лексики, сочетающего четкое обучение с широким использованием аутентичных языковых материалов.

Ключевые слова: *лексическая компетентность, приобретение словарного запаса, стратегии изучения языка, сохранение словарного запаса, уровень владения языком.*

INTRODUCTION

Lexical competence, the knowledge and ability to use vocabulary effectively, is a fundamental component of language proficiency [1]. A well-developed lexicon enables learners to communicate their ideas precisely, comprehend texts accurately, and engage in meaningful interactions [2]. However, acquiring and retaining a vast vocabulary can be a daunting task for language learners. This article aims to explore effective strategies for building lexical competence, drawing upon existing research and literature in the field of language acquisition.

METHODS AND LITERATURE REVIEW

To identify effective strategies for building lexical competence, a comprehensive literature review was conducted. The review encompassed scholarly articles, books, and empirical studies published in the field of language acquisition and pedagogy. The selected sources were analyzed to extract key findings and insights related to vocabulary acquisition and retention techniques.

The literature review revealed several prominent strategies for enhancing lexical competence. Context-based learning emerged as a crucial approach, emphasizing the importance of encountering new words in meaningful contexts [3]. By engaging with authentic texts and materials, learners can infer the meaning of unfamiliar words and develop a deeper understanding of their usage [4].

Mnemonics, techniques that aid memory retention, were also highlighted as effective tools for vocabulary acquisition. Studies have shown that associating new words with vivid mental images or memorable phrases can significantly improve recall [5]. Additionally, the use of word maps and semantic networks has been found to facilitate the organization and retrieval of lexical knowledge [6].

Spaced repetition, a technique that involves reviewing learned vocabulary at increasing intervals, has gained attention for its potential to enhance long-term retention [7]. By systematically revisiting words over time, learners can combat forgetting and solidify their lexical knowledge [8].

RESULTS

The analysis of the literature revealed that a multifaceted approach to vocabulary learning yields the most promising results. Combining explicit instruction with extensive exposure to authentic language

materials has been shown to promote both breadth and depth of lexical knowledge [9]. Learners who engaged in context-based learning, utilizing reading and listening materials relevant to their interests and proficiency level, demonstrated significant gains in vocabulary acquisition [10].

The use of mnemonics and word association techniques also proved effective in facilitating vocabulary retention. Studies reported increased recall and faster retrieval of learned words when learners employed mnemonic devices and visual imagery. Furthermore, the creation of semantic networks and word maps helped learners organize their lexical knowledge, leading to improved comprehension and production.

DISCUSSION

The findings of this article underscore the importance of adopting a comprehensive approach to building lexical competence. Language learners and educators should prioritize strategies that promote meaningful engagement with vocabulary, such as context-based learning and the use of authentic materials. By encountering words in diverse contexts, learners can develop a nuanced understanding of their meanings and usage patterns.

Incorporating mnemonics and word association techniques into vocabulary instruction can make the learning process more engaging and memorable. Encouraging learners to create personalized mnemonics and visual representations of words can enhance their ability to recall and apply newly acquired vocabulary.

Spaced repetition should be an integral part of any vocabulary learning program. By systematically reviewing learned words at increasing intervals, learners can combat the natural process of forgetting and achieve long-term retention. Language educators can incorporate spaced repetition principles into their teaching practices by designing vocabulary review activities and assessments that revisit previously learned words over time.

CONCLUSIONS

Building lexical competence is a critical aspect of language learning, requiring a multifaceted approach that combines explicit instruction with extensive exposure to authentic language materials. By employing strategies such as context-based learning, mnemonics, and spaced repetition, language learners can effectively acquire and retain a vast vocabulary.

This article highlights the need for language educators to prioritize engaging and systematic vocabulary instruction. By incorporating these strategies into their teaching practices, educators can support learners in developing a robust lexical foundation, enabling them to communicate effectively and comprehend texts accurately.

Future research should explore innovative ways to integrate these strategies into language curricula and investigate the long-term effects of their implementation on learners' lexical competence. By continuing to advance our understanding of effective vocabulary acquisition techniques, we can empower language learners to achieve their communicative goals and thrive in diverse linguistic contexts.

REFERENCES

1. Nation, I. S. P. (2001). Learning vocabulary in another language. Cambridge University Press.
2. Schmitt, N. (2008). Instructed second language vocabulary learning. Language Teaching Research, 12(3), 329-363.
3. Krashen, S. D. (1989). We acquire vocabulary and spelling by reading: Additional evidence for the input hypothesis. The Modern Language Journal, 73(4), 440-464.
4. Nagy, W. E., Herman, P. A., & Anderson, R. C. (1985). Learning words from context. Reading Research Quarterly, 20(2), 233-253.
5. Atkinson, R. C. (1975). Mnemotechnics in second-language learning. American Psychologist, 30(8), 821-828.
6. Sökmen, A. J. (1997). Current trends in teaching second language vocabulary. In N. Schmitt & M. McCarthy (Eds.), Vocabulary: Description, acquisition and pedagogy (pp. 237-257). Cambridge University Press.
7. Bahrick, H. P., & Phelps, E. (1987). Retention of Spanish vocabulary over 8 years. Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 13(2), 344-349.
8. Nation, I. S. P. (2013). Learning vocabulary in another language (2nd ed.). Cambridge University Press.
9. Grabe, W., & Stoller, F. L. (1997). Reading and vocabulary development in a second language: A case study. In J. Coady & T. Huckin (Eds.), Second language vocabulary acquisition: A rationale for pedagogy (pp. 98-122). Cambridge University Press.
10. Pigada, M., & Schmitt, N. (2006). Vocabulary acquisition from extensive reading: A case study. Reading in a Foreign Language, 18(1), 1-28.

Muqaddas JO'RAYEVA,
Docent, English Department,
'TIIAME' National Research University, Tashkent, Uzbekistan

WORD-FORMATION AS AN OBJECT AND SUBJECT OF STUDY

Annotation: word formation is the creation of complex lexemes from existing building blocks to form other types of stems. In this scientific study, the subject and object of word formation is taken as the main analysis work, and the theoretical analysis is highlighted. The main goal of the scientific article is to interpret the role and importance of word formation in stylistics, which is an important part of linguistics, as a subject and object.

Key words: *word formation, compound word, morphology, synthesis, linguistics, stylistics, theoretical analysis, lexeme, affixation.*

Аннотация: словообразование – это создание сложных лексем из существующих строительных блоков для образования других типов основ. В данном научном исследовании в качестве основного аналитического произведения взяты предмет и объект словообразования, а также выделен теоретический анализ. Основная цель научной статьи – осмыслить роль и значение словообразования в стилистике, которая является важной частью языкознания, как предмет и объект.

Ключевые слова: *словообразование, сложное слово, морфология, синтез, лингвистика, стилистика, теоретический анализ, лексема, аффиксация.*

Annotatsiya: so'z yasalishi - mavjud qurilish bo'laklaridan murakkab leksemalarning boshqa turlarini hosil qilish. Ushbu ilmiy tadqiqotda so'z yasalish predmeti va obyekti asosiy tahliliy ish sifatida olinib, nazariy tahlili yoritilgan. Ilmiy maqolaning asosiy maqsadi tilshunoslikning muhim bo'g'ini bo'lgan so'z yasalishining stilistikada tutgan o'rni va ahamiyatini mavzu va obyekt sifatida izohlashdan iborat.

Tayanch so'zlar: *so'z yasalishi, qo'shma so'z, morfologiya, sintez, tilshunoslik, stilistika, nazariy tahlil, leksema, affiksatsiya.*

Introduction. Complex lexemes are characterized by the fact that they consist of two or more components. Complex lexemes are not completely arbitrary symbols, but are made up of morphologically their constituents and semantic connections with other structurally identical formations. The scope of research on word formation in linguistics can be determined by separating it from other areas of word formation. The neighboring field of inflectional morphology deals with the elements and processes that form the word forms of lexemes, not new lexemes, as in the case of words. Word formation and inflectional morphology are not clearly separated. A classic example of the delimitation problem is the argument that -ly as in really or elegantly should be treated as a morpheme forming a suffix, i.e., a lexical or inflectional and therefore a grammatical morpheme. Although syntax has emerged as the main source of inspiration for the theory of word formation, the output of syntactic operations from word formation is not lexical, but phrasal and fragmentary. Boundary issues also exist, for example in distinguishing certain types of noun phrases from noun phrases (Benveniste 1967, Bauer 1988a, Olsen 2000). Many practitioners distinguish word formation in the narrow sense from methods of expanding lexical resources that do not include changes in the forms of linguistic symbols, mainly metaphorical or metonymic transfers and other forms of lexical change.

Methdology One of the primary methodologies within word-formation studies is morphological analysis, a foundational approach that scrutinizes the internal structure of words and the constituent morphemes that give them meaning. Morphological analysis involves dissecting words into their morphemic components, which are the smallest units of meaning in a language. These morphemes can be affixes (prefixes, suffixes, infixes, circumfixes), roots, or stems, each contributing to the overall meaning and function of the word. In this scientific research, the subject and object of word formation are taken as the main analysis, and theoretical analysis method, component analysis methods are used.

Data collection and Analysis, The subject of word formation research also shows the possibilities of four aspects of word formation research based on the above. First, research on word formation analyzes and describes the internal structures and components of complex lexemes, identifies and classifies the forms and meanings of lexical and morphological building blocks of a given language. As part of this segmentation, identification and classification procedure, the lexical building blocks involved in word formation are distinguished from inflectional morphemes. The results of analytic and classification efforts include existing devices as examples of word-formation processes.

Secondly, the study of word formation identifies and classifies the processes underlying the formation of existing and new complex lexemes. It is done by dividing complex lexemes into parts and describing

their grammatical, morphological, semantic and phonological features and components. Although most researchers in this field agree on the main types of word-formation processes, there are different theories on their precise modeling.

Third, due to the multifaceted nature of complex lexemes, word-formation retracement has a multistage or multifaceted movement. According to the general approach, morphological, syntactic, semantic and phonological aspects take the main place in the research of word formation, theories based on systematic and parsimonious generalizations on the rules and patterns of word formation. Recently, there has been a growing interest in sociopragmatic, psycholinguistic, cognitive, and textual aspects of word formation.

Fourth, word formation research provides alternative models of the creative and dynamic aspects of word formation. At the level of single complex lexemes, new content requires theories about how they enter the language lexicon and how their form and meaning change over time. The terms word-formation process, word-formation type, word-formation model, and word-formation pattern may be used interchangeably here, although different aspects of the phenomena involved have been defined in different ways by different authors. (e.g. Fleischer and Barz 2012; Hansen 1990).

Result and Discussion. Word-formation is not merely a superficial process of creating new words; it represents a fundamental and dynamic domain within linguistics that delves deep into the intricacies of language evolution and creativity. This multifaceted field encompasses a wide array of processes and mechanisms through which novel vocabulary emerges in a language. It goes beyond the mere addition of prefixes, suffixes, or roots to existing words; rather, it involves a complex interplay of morphological, semantic, and syntactic factors that contribute to the richness and diversity of lexical inventiveness.

At its core, word-formation explores how existing lexical elements are intricately combined, altered, or adapted to give rise to new linguistic expressions. This process is not bound by rigid rules or predefined structures; instead, it embraces the fluidity and adaptability of language, allowing for innovative formations that reflect the dynamic nature of human communication. Whether through compounding, derivation, blending, conversion, or other morphological processes, word-formation reveals the underlying mechanisms that drive linguistic creativity and lexical expansion.

Moreover, word-formation extends beyond the mere creation of isolated words; it encompasses the formation of word families, lexical networks, and semantic clusters that contribute to the overall richness and expressiveness of a language. It involves analyzing the structural patterns, productivity constraints, and semantic shifts that occur during the formation of new words, providing insights into the cognitive processes and linguistic strategies employed by speakers and language users.

In essence, word-formation serves as a gateway to understanding the dynamic interplay between form and meaning in language. It highlights the inventiveness, adaptability, and complexity of human linguistic capabilities, offering a profound glimpse into how languages evolve, innovate, and continue to thrive as dynamic systems of communication.

Word-formation is a comprehensive field that relies on a range of theoretical frameworks and methodological approaches to meticulously examine and categorize the myriad processes entailed in the creation of new words. This interdisciplinary nature allows linguists to delve deep into the intricacies of language evolution and lexical innovation, unveiling the underlying mechanisms that drive linguistic creativity and variation.

Conclusion. In summary, word-formation studies play a crucial role in advancing the capabilities of computational linguistics and informing the development of morphological analyzers, POS taggers, linguistic resources, and morphological parsing algorithms. By integrating insights of word-formation research, researchers and practitioners contribute to the ongoing advancement of language technology and its applications in text processing, information retrieval, machine translation, sentiment analysis, and other computational linguistic tasks. Word-formation stands as an essential driver of language evolution and a testament to human linguistic creativity, embodying the dynamic essence of linguistic change and innovation across time and cultures.

References

1. Aronoff, Mark1976 Word Formation in Generative Grammar. Cambridge, MA: MIT Press. Arndt-Lappe, Sabine 2011 Towards an exemplar-based model of stress in English nounnoun compounds. Journal of Linguistics 11: 549–585.
2. Bauer, Laurie 1983 English Word-Formation. Cambridge: Cambridge University Press.
Bauer, Laurie 1988a When is a sequence of two nouns a compound in English? English Language and Linguistics 2: 65–86.
3. Katamba, F. (1993). Morphology. New York: St. Martin's Press.

Ziyodbek JURAEV,
Teacher, Andijan State University
e-mail: boss.ziedbek@mail.ru

GENERAL INVESTIGATION OF NUMERATIVE PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH

Annotation: this article is devoted to the study of the numerative phraseological units. In this article we try to define the word phraseology and its isolation from lexicology. In order to comprehend the word phraseologism they first introduced it to the scholars, who made their initial attempt to study this field of linguistics, which is called phraseology. In this article the basic types of phraseological units are analyzed relating to the degree of idiomaticity in the process of learning a foreign language. The author has tried to define the types of phraseological units by using numerous examples.

Keywords: *vocabulary, language, phraseology, study, stylistic, phraseological units, word-group, style, origin, idiom, stability, phraseological fusions, phraseological unities, phraseological collocations.*

Аннотация: данная статья посвящена исследованию возникновения нумеративной фразеологии. В данной статье авторы уточняют определения слова фразеология и его обособления от лексикологии. Для понимания слова фразеологизм мы обратились к работам учёных, которые предприняли свою первоначальную попытку изучить область лингвистики, которую мы называем фразеологией. В данной статье анализируются основные типы фразеологических единиц, относящиеся к степени идиоматичности в процессе изучения иностранного языка. Авторы попытались определить типы фразеологических единиц с помощью примеров.

Ключевые слова: *лексика, язык, фразеология, исследование, стилистика, ФЕ, словосочетание, стиль, происхождение, идиома, устойчивость, фразеологические сращения, фразеологические единства, фразеологические словосочетания.*

Annotatsiya: ushbu maqola numerativ frazeologik birliklarni o'rganishga bag'ishlangan. Ushbu maqolada biz so'z frazeologiyasi va uning leksikologiyadan ajratilishini aniqlashga harakat qilamiz. Frazeologizm so'zini tushunish uchun ular dastlab uni tilshunoslikning frazeologiya deb ataladigan ushbu sohasini o'rganishga harakat qilgan olimlarga tanishtirdilar. Ushbu maqolada frazeologik birliklarning asosiy turlari chet tilini o'rganish jarayonida idiomatiklik darajasiga bog'liq holda tahlil qilinadi. Muallif ko‘plab misollar yordamida frazeologik birliklarning turlarini aniqlashga harakat qilgan.

Tayanch so‘zlar: *lug‘at, til, frazeologiya, o‘rganish, stilistik, frazeologik birliklar, so‘z turkumi, uslub, kelib chiqishi, idioma, turg‘unlik, frazeologik birikmalar, frazeologik birliklar, frazeologik birikmalar.*

Introduction. Phraseology of each language makes a significant contribution to the formation of figurative pictures of the world. Knowing the phraseology allows to get a deeper understanding of the history and character of the people. Phraseologisms exist in close connection with vocabulary. Their study helps to get better understanding of the vocabulary structure, education and the use of lexical units in speech. When we talk about this term, our tongue instantly curves into another notion that signifies the above concept.

Phraseological units are special language means in which the originality and uniqueness of any language is concentrated. Considering phraseological unit in this aspect, we come to the disclosure of the ‘phraseology’ concept in the broad sense of the word. In a narrow sense, phraseology is a section of linguistics that studies stable speech speed [3, p. 942].

Materials and methods. We used a complex method of analysis, including:

1) method of semantic analysis involves the analysis of cultural values of the numbers;

2) descriptive method comprises monitoring and classification of the material;

3) comparative analysis identifies the universal and distinctive features of numerals in unrelated languages;

4) method of sampling from different phraseological, defining, bilingual dictionaries by the criterion of existence of the numeral component in the linguistic unit.

For the first time, the concept of phraseological unit was formulated by the linguist S. Balli, a representative of the French school of linguistics. He called the phraseological unit as ‘combinations that have firmly entered the language’ [4, p. 380]. English and American researchers such as L.P. Smith, A. Mackay, J. Seidlou, and W. McMordi use the term ‘idiom’ in their writings on the study of phraseological unit. By an idiom they mean an expression whose value is not inferred from the value of its individual elements.

The richness of vocabulary of every language

depends on not only the ways of forming new words, but also on the permanent idioms it may form. The science which studies the 'world' of those units is called phraseology. Phraseology is the science about idioms, and it was firstly used in 1928 by Y.D. Polovinov. [1, p. 208]

Phraseology resembles a picturesque gallery comprising the samples of eternal and marvelous customs and traditions of a nation, historical memorials, fairy tales and songs. Phraseology is not only the most colourful part of vocabulary, but also the most democratic layer.

For the first time, phraseology was used in the study of literature. While translating some fiction from one language into another it became impossible to translate inseparable word combinations. Then the phraseological unities in those languages were researched. Although the biggest part of phraseological materials is included in vocabulary and other sources, the research works on the theory of phraseology have been rarely met in the sources concerning linguistics as L. Smith, D. Curry, W. Ball, Ch. Bally. Up to now the matters of English phraseology have been studied within grammar, stylistics, lexicography and the history of language.

Later phraseology has been studied as a branch of lexicology. As the linguistics developed, nowadays phraseology has been admitted and is being researched as an independent branch of linguistics in most languages. It is worth pointing out that a number of Eastern European and Russian scholars researched this field in their works. A lot of results were achieved. Though French scholar Charlie Bally put the term phraseology into the science, this term wasn't used in the works of Western European and American linguists. Bally uses phraseology within stylistics. The matter of studying phraseology as an independent branch of linguistics was advanced by Russian linguist E.D.Polivanov. As he maintains positively, lexis studies separate words' meanings, morphology studies words' structure, syntax studies the structure of word combinations. In his opinion, there is a necessity for an independent field which studies peculiar unique word combinations. E.D.Polivanov was sure that phraseology would become firmly fixed in linguistics and it occurred. The matter of studying phraseology as a separate branch of linguistics was promoted by Russian scholar V.V.Vinogradov too. V.V.Vinogradov's great service is that he separated phraseological unities into semantic groups. However, phraseology remained a part of lexicology, because the principal criteria proving that phraseology could be an independent field of linguistics hadn't been worked out yet. So, phraseology was being learned as the part of lexicology. After E.D.Polivanov and V.V.Vinogradov the first who promoted the idea of studying phraseology independently was scholar B.A.Larin. He affirmed that enough scientific research hadn't been done in phraseology. In Russian linguist A.V.Kunin's opinion, phraseology came off the lexicology circle: its range and significance have been raised. Though a lot of, sometimes controversial ideas were expressed concerning phraseology a number of scientific research works had been done. Such outstanding linguists as N.N. Amosova, A.V.Kunin, V.A.Smirnitsky, S.S.Gorelik, V.L. Arkhangelsky, V.V. Vinogradov, B.A. Larin, M.E.Umarhodjayev, I.A. Melchuk, I.I. Revzin, S.N.Savitskaya, Yu.D. Apresan have great services to this science.[1, p. 210]

Results and discussion. The meaning of phraseology is not deduced from the value of the sum of its elements, but is determined by rethinking. This is because the phraseological phrase is not a free phrase, but one of its main properties is reproducibility. So the free combinations are the expressions 'one horse', 'seven girls', 'two pillows', which are created from separate words in the process of communication, at the same time, the expressions 'one-horse town', 'two left feet', 'seventh heaven', 'take five' are phraseological units that are retrieved from the memory just like individual words. Any violation in the syntactic or semantic structure of these phraseological unit irreparably leads to the loss of their meaning.

It has been repeatedly pointed out that word-groups analyzed as functionally and semantically inseparable units are considered to be the subject matter of phraseology. It should be noted that proper scientific investigation of English phraseology has not been attempted until quite recently. English and American linguists tried to collect various words, word-groups and sentences by presenting some features of view, style, origin and usage which are peculiar to them. These units are usually described as idioms but no attempt has been made to analyze these idioms as a separate class of linguistic units.

However, the existing terms, [4, p. 480] such as set-phrases, idioms, word-equivalents reflect to a certain extent the main debatable issues of phraseology. The term set-phrase implies that the basic criterion of differentiation is the stability of lexical components and grammatical structure of word-groups. The term idioms generally imply that the essential feature of the linguistic units under consideration is the idiomaticity or lack of motivation. Phraseological units are habitually defined as non-motivated word-groups that cannot be freely made up in speech but are reproduced as a ready-made system. This definition proceeds from the assumption that the essential features of phraseological units are considered to be the stability of the lexical components. [3, p. 942] It is frequently assumed that unlike components of

free word-groups which may vary due to the needs of communication, words of phraseological units are reproduced as single unchangeable collocations.

Taking into account mainly the degree of idiomaticity phraseological units may be classified into three big groups: phraseological fusions, phraseological unities and phraseological collocations. Phraseological fusions are completely non-motivated word-groups, such as one-horse town - “a town or village that is very small. The image is that nothing ever happens in the town; it is boring and quiet”; two left feet -“having a terrible coordination in one’s movements and terrible balance”; take five -“take a short break” and the like. The meaning of the components has no connections whatsoever, at least synchronically, with the meaning of the whole group. Idiomaticity is, as a rule, combined with complete stability of the lexical components and the grammatical structure of the fusion.

Phraseological unities are partially non-motivated as their meaning can usually be perceived through the metaphoric meaning of the whole phraseological unit. For example, to be very, very happy about something, have a drink before leaving if interpreted as semantically motivated through the combined lexical meaning of the component words would naturally lead one to understand these in their literal meaning. The metaphoric meaning of the whole unit, however, readily suggests ‘seventh heaven’ or ‘on cloud nine’ for to be very, very happy about something and ‘one for the road’ for wash have a drink before leaving. Phraseological unities are as a rule marked by a comparatively high degree of stability of the lexical components.

Phraseological collocations are motivated but they are made up of words possessing specific lexical valency which accounts for a certain degree of stability in such word-groups. In phraseological collocations variability of member words is strictly limited. For instance, bear a grudge may be changed into bear malice, but not into bear a fancy or liking. We can say take a liking(fancy) but not take hatred (disgust). These habitual collocations tend to become kind of clichés where the meaning of member-words is to some extent dominated by the meaning of the whole group. Due to these phraseological collocations are felt possessing a certain degree of semantic inseparability.

Conclusion. To conclude the article, it can be reviewed that by taking into consideration the degree of idiomaticity phraseological units are classified into three groups such as phraseological fusions, phraseological unities and phraseological collocations. [2, p. 125] They are differentiated according to their idiomaticity and they are proven with the examples.

References:

1. Amosova N.N. Fundamentals of English phraseology. -L; LGU, 1963. -208 p.
2. Ginzburg R., Knidekel S., Mednikova E., Sankin A. Verbal collacations in Modern English. -M, 1975. -125 p.
3. Juraev, Z. (2023). GENERAL INVESTIGATION OF NUMERATIVE PHRASEOLOGICAL UNITS “ONE” AND “TWO” IN ENGLISH AND UZBEK. International Bulletin of Applied Science and Technology, 3(6), 1071-1078.
4. Kunin A.V. Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazika: Ucheb. dlya in-tov i fak. inostr. yaz. G’A.V. Kunin. -M: Vo’ssh. shk. Dubna: Izd. tsentr "Feniks", 1996.-380 s.
5. Kunin A.V.Anglo-russkiy frazeologicheskiy slovar: Ok. 20000 frazeol. edinits G`A.V.Kunin. M.: Rus. yaz., 1984.- 942 s.
6. Shankskiy N.M. Frazeologiya sovremennogo russkogo yazika. – Moskva, 2010. – p.274.
7. Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh., Sh. Hikmatova. O’zbek maqollarining izohli lug’ati. – Tashkent, 1990. – p.527.
8. Умархужаев М.Э. Хозирги замон таржимашунослигининг баъзи масалалари. УМУ, илмий-амалий конференция материаллари, 2008
9. Teliya V.N. Russkaya frazeologiya. Semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvisticheskiy aspekti. – Moskva, 2017. – p.288.
10. V. Teliya, N. Bragina, E. Oparina, I. Sandomirskaya. Phraseology as a language of culture: its role in the representation of a collective mentality in Cowie (ed.) 1998.-55 p.
11. Vinogradov, V.V. (1977). Ob osnovnykh tipakh frazeologicheskikh edinits [The main types of phraseological units].
12. //www.Englishphraseologicalunits.com/

Shahlo HOJIYEVA,
O‘zbekiston Milliy universiteti dotsenti

CHO‘LPON IJODIGA THAKURNING TA’SIRI

Annotatsiya: mazkur maqolada yangi o‘zbek she’riyatiga asos solgan Abdulhamid Cho‘lponnining hind adibi Robindranat Tagor ijodini yaqindan bilishi, uning asarlaridan olgan taassuroti, hayrati bilan bog‘liq kechinmalari tahlil etilgan. Cho‘lpon o‘zi “Sharq bilan G‘arbni bog‘laydigan ma’naviy ko‘prik”, “ulug‘ hindiy” deb e’tirof etgan adib uning ijodiy kamolotida muhim o‘rin tutgani dalillangan.

Kalit so‘zlar: *tagorshunoslik, poetik obraz, she’r shakli, ijtimoiy hayot, badiiy talqin.*

Аннотация: в данной статье анализируются впечатления основоположника новой узбекской поэзии Абдулхамида Чулпана, связанные с его глубоким знанием творчества индийского писателя Рабиндраната Тагора, впечатления, полученные от его произведений. Доказано, что важную роль в его творческом развитии сыграл писатель, которого сам Чулпан считал “духовным мостом, соединяющим Восток и Запад“,” “великим индийцем”.

Ключевые слова: *магоризм, поэтический образ, поэтическая форма, общественная жизнь, художественная интерпретация.*

Annotation: this article analyzes the experiences of Abdulhamid Cholponni, the founder of new Uzbek poetry, with his close knowledge of the work of the Indian writer Rabindranath Tagore, his impressions and admiration for his works. It has been proven that the writer, whom Cholpon himself recognized as "a spiritual bridge connecting East and West", "a great Indian", played an important role in his creative development.

Key words: *tagorology, poetic image, poem form, social life, artistic interpretation.*

Jadid adabiyotining yirik vakili, yangi o‘zbek she’riyatiga tamal toshini qo‘ygan Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon jahon adabiyotshunosligi vakillari ijodidan ta’sirlangani aniq. U Shekspir, Pushkin, Blok, Thakur kabi bir qancha G‘arb adabiyoti vakillari, Fikrat Tavfiq, Rizo Tavfiq, Husayn Jovud, Yahyo Kamol kabi Sharq adabiyotining yetuk va e’tirofga sazovor vakillari hisoblangan ijodkorlar asarlaridan ta’sirlangan, ulardan ijodiy ozuqa olgan desak xato bo‘lmas. Ayniqsa, Cho‘lpon Robindranat Thakur ijodiga alohida muhabbat va ishtiyoq bilan qaragan va kuzatgan.

Robindranat Thakur (1861-1941) osiyolik adiblar orasida birinchilardan bo‘lib Nobel mukofotini olganligi barchaga ma’lum. Cho‘lpon Thakur ijodini “Sharq bilan G‘arbni bog‘laydigan ma’naviy-badiiy ko‘prik”, deya yuksak baholagan. Thakur shoir, adib, dramaturg, sozanda-bastakor, rassom, axloqshunos, faylasuf, siyosiy publitsist, ma’rifatparvar muallim sifatida sermazmun faoliyat yuritgan mutafakkir. Uning ona yurtga bo‘lgan muhabbati Cho‘lpon e’tiborini tortgan bo‘lsa ajab emas. Ushbu ma’rifatparvar insonga bag‘ishlab Cho‘lpon ikkita yirik maqola bag‘ishladi. “Ulug‘ hindiy” va “Tagor va tagorshunoslik”, she’rlaridan namunalar tarjima qildi.

Cho‘lponning Robindranat Thakur ijodiga murojaatini uning o‘z shaxsiy qiziqishi natijasi sifatida baholash maqsadga muvofiq emas. Buning zamirida buyuk shoirga xos katta va ulug‘ maqsad bor edi. Bu turkiy xalqlar adabiyotining Tagor hind adabiyotini olib chiqqan darajaga yetkazish g‘oyasi edi. Tagor XX asr boshida “dunyoda eng o‘tkur adibga berilaturg‘an Nobel mukofoti”ni qo‘lga kiritish orqali hind adabiyotining shuhratini ham orttirdi. Cho‘lponda mazkur g‘oya bo‘lganini uning “Ulug‘ hindiy” maqolasida avval o‘zbek, so‘ng turkiy adabiyotlar orasida nisbatan ilg‘or bo‘lgan tatar, ozarbayjon va usmonli adabiyotini qisqa tahlil qilib, eski uslubdan yangisiga juda sekin borilayotganidan taassuf chekadi. Lekin juda oz bo‘lsa-da umid borligini ham unutmaydi. Shu o‘rinda adabiyotshunos olim Ozod Sharafiddinovning quyidagi fikrlarini eslashni lozim topdik: “Sharq klassiklari, ayniqsa, turk va hind yozuvchilarining asarlari bilan, shuningdek, Ovro‘pa va rus adabiyoti bilan puxta tanish edi. Shuning uchun 15-16 yoshlaridayoq ma’rifatparvarlik g‘oyalarini qabul qilishga tayyor edi. Shuning uchun Cho‘lpon yoshligiga qaramay, Turkistonning taqdiri to‘g‘risida, millatning istiqboli haqida chuqur qayg‘urish bilan o‘ylay boshladi. U ham jadidlarga ergashib, xalqni jaholat va nodonlik, erksizlik va qashshoqlik botqog‘idan qutqarib olishning birdan-bir yo‘li ma’rifat degan e’tiqodga keldi” . “Tagor va tagorshunoslik” maqolasi Cho‘lponda adabiy va ilmiy jarayonni kuzata olish qobiliyati yuksakligini ko‘rsatadi. Bu maqolada zikr etilganidek, “Sho‘ro” majmuasi 1913-yil Tagorning Nobel mukofotini olganligini yozib chiqqanligi aytiladi. Qozon, Bokuda ayrim asarlari chiqqan, lekin o‘zbeklar hali Tagor kimligini bilmaydi. Bu maqolani yozilishigacha, Cho‘lpon Tagorshunoslikni sinchiklab o‘rgangani seziladi. Tagorning “Xotiralar” kitobi, 1925-yilda nashr etilgan “Hindiston istiqlol uchun kurash yo‘lida” maqolalar majmuasi, fransuz adibi Romen Rollanning Tagor va Gandhi haqidagi maqolasi, Tagorshunoslar Veltman, Gruzinskiy kabilarning asarlari shular jumlasidandir. Mazkur olim-u adiblar tadqiqotlaridan xulosa o‘laroq, Cho‘lpon o‘zbek kitobxonlariga o‘zbek adabiyoti tarixida ilk marta Thakur “tarjimai holi”ni taqdim etadi. Cho‘lponning ushbu harakati boshqa

o‘zbek yozuvchilarini ham Thakur dunyosiga talpintirdi.

Cho‘lpon turkiy adabiyotda eski ruhni saqlagan holda yangi (G‘arbga xos) shakllarni o‘zlashtirish tamoyilini ilgari surishi, shu yo‘l bilan bu adabiyotning ilg‘or adabiyotlar qatoriga qo‘shilishiga ishonchi ham ana shu kichik maqolada ayon bo‘ladi. Shuningdek, maqolada shoirning Tagor ijodidan uchta she’rni tarjima qilib nashr ettirayotganini ham bilib olish mumkin.

“Tagor va Tagorshunoslik” maqolasida Cho‘lpon “Robindranat Tagorni madaniy olamning hammasi taniydir. Madaniy olamga nisbatan ancha ketda bo‘lg‘an bugungi turk-tatar sho‘ro jumhuriyatlari xalqlari ham uni anchadan beri taniydilar” degan fikrni bayon qiladi. Ushbu fikrlardan ko‘rinadiki, Cho‘lpon Tagorning shuhratini e’tirof etish bilan birgalikda, o‘z xalqining “madaniy olamga nisbatan ancha ketda”, orqada ekanidan ichki og‘riqli bir dard bilan izhor qilayotgani ham tushuniladi.

Cho‘lpon Thakurdan o‘rganganlarini uch qismga ajratib kuzatish mumkin: 1) falsafiy mushohada; 2) mavjud narsa-hodisalardan poetik obraz yaratish va 3) she’r shaklini ma’lum qonuniyatlardan chiqmagan holda o‘zicha yaratish. Kuchli ijtimoiy ma’noga ega “G‘aflat” she’riga u “ulug‘ hindiy”dan shunday epigraf oladi: “...Biz olam kitobini yanglish o‘qiymiz-da, “U bizni aldaydir”, – deymiz”. Bu falsafa she’rga juda mos tushgan.

Tonglarning sirlari to‘rni keng yoyganda,
Biz g‘ofil, uyquning qa’rida qolamiz.
To‘lgan oy ko‘klarda suzilib borganda,
Biz qo‘pol, to‘nglikning qahrida qolamiz.

Yuqoridagi baytlarda ko‘rinib turibdiki, inson yashar ekan, uning qanday yashashi o‘z qo‘lida. Agar u harakatda, intilishda, ezgulik niyatida bo‘lsa, albatta, erishadi va orzu-umidlari ushaladi. “G‘aflat” esa bularning barchasiga aybdor ekanligini ta’kidlaydi. Ushbu satrlar orqali shoir, insonlarni birdamlikka, xushyorlikka, ezgu amallarning ro‘yobi uchun harakatda bo‘lishga chaqiradi.

Yolg‘onlar, aldashlar boshlangan damlarda,
Uyqumiz ochilib, borliqqa chiqamiz.
Bir zamon: qilichlar hech turmas qinlarda...
Shul zamon biz hatto ko‘klarga uchamiz.

“Yolg‘onchilik” inson tiynatiga yot tuyg‘u ekani ayon, imkoni boricha uni inson hayot yo‘lida davomida ishlatmasligi ma’qul. Ammo, ba’zida yolg‘onlar ham hukmronlik qiladi. Shoir yolg‘onlar bor joyda uyqu kelmasligi, uning ta’siri nafaqat inson vujudiga, balki ijtimoiy hayotiga qattiq va yoqimsiz ta’siri borligini ta’kidlaydi. Bunday uyqusizlik hammada ham emas, millat uchun qayg‘urgan, uning kelajagini o‘ylagan va tasavvur qila olgan kishigagina o‘sha holatga tushishi mumkin. Cho‘lpon ana shunday millatparvar, xalqparvar, vatanparvar inson edi. Uning yo‘lida jonini fido qila olgan shoir, munaqqid, yozuvchi, publitsist va dramaturg edi. Chunki, uning she’rlarida ham, taqrizlarida ham, roman va hikoyalarida ham, hatto publitsistik maqolalrida ham vatan tuyg‘usi, uni sevish va ardoqlash, uning uchun kerak bo‘lsa jon fido qilish kabi tuyg‘ular yaqqol sezilib turadi. Bularning ko‘pini Cho‘lpon jahon adabiyoti vakillari asarlari bilan tanishish orqali o‘zida jo etdi. Masalan, u Thakurdan ko‘p narsa o‘rgandi.

Cho‘lpon Thakurning ikki she’rini tarjima qiladi: “Chiroqlar”, “Hoy yo‘lovchi qiz”. Uning maqolalarini kuzatadigan bo‘lsak, aslida ular ko‘proq bo‘lganiga amin bo‘lamiz. Yuqorida eslangan “Ulug‘ hindiy” maqolasining o‘zida uchta tarjima haqida so‘z borgan edi. O‘sha uchta tarjima uch hikoyasi hisoblanadi, bular “Qog‘ozdan qayiqchalar”, “Oq bulutlar bilan to‘lqunlar”, “Ko‘ngilchanlik” kabi kichik hikoyalar. Thakurning “Notanish qiz” hikoyasini o‘qib, o‘zining “Novvoy qiz” hikoyasini yozgan bo‘lsa ajab emas. Bundan Cho‘lpon Thakur ijodini qunt bilan o‘rgangani seziladi. O‘zining “G‘aflat” she’riga yuqorida ta’kidlaganimizdek, uning ijodidan epigraf keltirgani, uning she’rlaridan tarjima qilganligi fikrimizni tasdiqlaydi.

Thakurning “Chiroqlar” she’rida chinni chiroq, sopol chiroq va Oy, “Hoy yo‘lovchi qiz” she’rida esa “yo‘lovchi qiz” obrazi orqali qadr-qimmat va ozodlik tushunchalari haqida fikr yuritiladi. Kuz fasli – tong otar, ko‘klamda – oy botar kabi tashbehlarni ishlatganki, bular Cho‘lponni hayratga solgani ayon. Har ikkala she’rda ham shakllar asosiy yo‘ldan chiqilmagan holda an’anaviy qoliplar istisno qilinadi:

“Chiroqlar” she’ridan:
Bir ayvonning tokchasida
To‘la nurli chinni chiroq
Poril-poril yonar edi
Oyning to‘lgan kechasida
Nurlar sochib quchoq-quchoq.
O‘ziga xo‘p bino qo‘yib,
O‘z nurini o‘zi suyib
Tig‘larini sochar edi...

Cho‘lpon hind adibi va shoiri Robindranat Tagor ijodi bilan tanishar ekan, nihoyatda ta’sirlanadi. Bu ta’sirni “Ulug‘ hindiy” maqolasida bayon etadi. “Shu narsani yuragim duk-duk urib yozdim, – desam, yo ishonasiz, yo ishonmaysiz.

Lekin yuragim shamol tekkan yaproqday qaltiraydir... Bir xil zavq – “nash’a” bilan qaltirag‘an yuragim butun tanimni silkitadir va qo‘lim ham shu orada yengilgilgina chayqalib turadir” . “Ulug‘ hindiy” maqolasidan olingan parchadan anglashiladiki, Cho‘lpon yangilik istayotgan, izlayotgan paytda Tagordan o‘shani topganday bo‘ladi. Bu o‘rinda adabiyotshunos olim Ozod Sharafiddinovning quyidagi fikrlariga qo‘shilmaslikni iloji yo‘q: “... Buyuk hind shoiri va mutafakkiri Robindranat Tagor siymosini targ‘ib qilishga bag‘ishlanganday ko‘rinadi. Biroq aslida esa Cho‘lpon Tagor bahonasida o‘zbek adabiyotining rivoji qay yo‘ldan borishi kerakligi haqidagi mulohazalarini

bayon qiladi. Maqolada Tagor asarlari ideal darajasiga ko‘tarilgan chinakam san’at namunalari sifatida talqin qilingan. Xo‘sh, Cho‘lpon Tagor ijodini qay jihatdan ideal ijod deb biladi? Shunisi muhimki, Cho‘lpon bu to‘g‘rida fikr bildirar ekan, faqat o‘zbek adabiyoti yoxud o‘zbek yozuvchilarinigina nazarda tutmaydi, balki, umuman, yangi adabiyotning XX asr boshlarida adabiyotga kirib kelgan Sharq yoshlarini nazarda tutadi” . Ustoz olimning fikrlariga e’tibor qaratsak, Thakur bahonasida o‘zbek adabiyotining rivoji qay yo‘ldan borishi va uning rivoji haqida o‘ylaganini sezish qiyin emas. Aytish mumkinki, Thakurning “Notanish qiz” hikoyasi bor, o‘sha hikoya ta’sirida Cho‘lpon o‘zining “Novvoy qiz” hikoyasini yaratganday go‘yo. Ikkala hikoyaning mazmun va mohiyati boshqa-boshqa. Shu o‘rinda adabiyotshunos olim B.Do‘stqorayevning quyidagi fikrlarini keltirishni joiz bildik: “Shoir o‘zi izlagan “yombi”ni R.Tagor asarlaridan topadi. Uning bu qadar izlagan she’riy “yombi”si qanday yombi, uning bunchalik izlagan “yo‘l”i qanaqa yo‘l edi? Cho‘lpon yozadi: “Qo‘lim qaltirasa ham, qudratim yetmasa ham, o‘sha “Sharq va G‘arb o‘rtasidagi oltun ko‘prik”ni elimga tanitmoqchi bo‘ldim” . Har ikkala olim Cho‘lpon Thakurdan izlagan yo‘lini topganini, yangi adabiyotni yaratishda Thakur ijodi sabab bo‘lganini e’tirof etganliklarini ko‘rish mumkin. Haqiqatan, Cho‘lpon R. Thakur asarlarini tarjima qilar ekan, undan yangicha she’riyatni, yangicha nasrni o‘rgangan deyish mumkin. Birgina yuqorida tilga olingan “Notanish qiz” hikoyasi umuman insonni boshqa dunyoga olib kiradi. Aytish mumkinki, olam yangilanadi, odamlar yangilanadi, axloqi, xulqi va yashash turmushi, hikoyada tasvir go‘zal, ta’sirchanlik chuqur, fikr teran, albatta, bundan Cho‘lpon ta’sirlangani tabiiy. Bunday iste’dod egasi, o‘zi uchun “yangilik” izlab yurgan ijodkor, Thakurdan topgani aniq, ayniqsa, ushbu hikoya orqali o‘zi ta’kidlaganday “qo‘lim qaltirasa ham, qudratim yetmasa ham, o‘sha “Sharq va G‘arb o‘rtasidagi oltun ko‘prik”ni elimga tanitmoqchi bo‘ldim degani bejiz emas.

Xulosa qilib aytish mumkinki, jadidchilik harakatining faollaridan bo‘lgan Cho‘lpon, Thakur ijodini o‘rgandi, tarjimalar qildi, yangi ruhdagi adabiyotni yaratgan “ulug‘ hindiy”dan hayratlandi. Uning ma’rifat yo‘lida qilgan xizmatlarini yuqori baholadi va unga ergashib ijod qilishni maqsad qilgan edi. Ma’lum darajada maqsadiga erisha oldi desak xato bo‘lmas. Bu ikki ijodkorning asarlari bugungi kunda ham, yosh avlod uchun boy meros hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Дўстқораев Б. Муҳаббат осмонининг гўзал Чўлпони. “Гўзал Туркистон”.Шеърлар. – Тошкент: Маънавият, 1997.
2. Шарафиддинов О. Ижодни англаш бахти. – Тошкент: Шарқ НМАК, 2004.
3. Чўлпон. Асарлар. 4 жилдлик, 4-жилд. – Тошкент: Академнашр, 2016.

Gulchehra KELDIYOROVA,
O‘zMU dotsenti, f.f.n.

SHE’RIYATDA ALLYUZIV BIRLIKLARNING QO‘LLANILISHI

Annotatsiya: ushbu maqolada badiiy matnga kiruvchi va uning tuzilishini shakllantirishda va ahamiyatli ma'nolarni hosil qilishda allyuziv birliklar muhim o‘ringa egaligi, allyuziv nomlar badiiy asar matnidagi nomlar obrazlar xarakterlarining o‘ziga xosligini ifodalashi vazifasini amalga oshirishi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *antroponimiya, allyuziya, talmeh, antropotsentrik, toponimlar.*

Аннотация: в данной статье поясняется, что аллюзивные единицы занимают важное место в формировании художественного текста и его структуры, в создании смысловых значений, а аллюзивные имена выполняют функцию выражения своеобразия характеров персонажей в тексте художественного произведения.

Ключевые слова: *антропонимия, аллюзия, тальме, антропоцентризм, топонимы.*

Annotation: this article highlights the important role of allusive units in the artistic text and in forming its structure and creating significant meanings, allusive names perform the function of expressing the uniqueness of the characters of the characters in the text of the artistic work.

Key words: *anthroponymy, allusion, talmeh, anthropocentric, toponyms.*

So‘nggi yillarda tilshunoslikning tizimli-strukturaviy paradigmasining o‘zgarishi bilan bog‘liq bo‘lgan antroponimiya muammolariga qiziqish ortdi. Bu esa tilni inson bilan, uning ma'naviy va amaliy faoliyati bilan chambarchas bog‘lab o‘rganishga qaratilgan antropotsentrik qarashni nazarda tutadi. Antroponimiya uni yaratgan xalqning tili va madaniyatini o‘rganish uchun bitmas-tuganmas manbadir.

Badiiy matnga kiruvchi va uning tuzilishini shakllantirishda va ahamiyatli ma'nolarni hosil qilishda allyuziv birliklar muhim rol o‘ynaydi. Allyuziv nomlar badiiy asar matnidagi nomlar obrazlar xarakterlarining o‘ziga xosligini ifodalashi vazifasini amalga oshiradi.

Allyuziya (lot. allusio — ishora, hazil) — barchaga tanish deb hisoblangan real siyosiy, maishiy, tarixiy yoki adabiy faktga ishora qilishga asoslangan stilistik usul hisoblanadi. Mohiyatiga ko‘ra, Sharq mumtoz she'riyatida keng qo‘llanilgan talmeh san'atiga o‘xshab ketadi. Lekin farqli tomoni, talmehda, asosan, mashhur tarixiy va badiiy faktlarga ishora qilinadi, allyuziya esa mumtoz badiiy matnlarda ham, zamonaviy matnlarda ham faol qo‘llaniladigan usul bo‘lib, ijodkor o‘z zamonasidagi siyosiy, maishiy yoki badiiy faktlarga ishora qilishi ham mumkin. Ya'ni allyuziyada nazarda tutilgan ishora doirasi kengroq bo‘ladi.

Allyuziv antroponim madaniy-tarixiy ma’lumotlarni saqlaydigan belgi-ramz bo‘lib, o‘quvchi ongida assotsiativ aloqalarni yangilab, qo‘shimcha madaniy-tarixiy ma’lumotlarni jalb qilgan holda matnlarda qo‘shimcha semantik qatlamlarni hosil qiladi .

Allyuziv nom tayyor lingvistik formula shaklida ham, keyinchalik qo‘llanishi uchun pretsedent yaratuvchi yangi, avval noma'lum bo‘lgan belgi o‘zgarishlari sifatida ham xizmat qilishi mumkin.

Yozuvchining til shaxsini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, muallif tomonidan to‘plangan va ishlatilgan nomlarning butun tizimi orqali aks ettirilgan bilimlarni aks ettiradi. Badiiy asarlar dunyo, jamiyat, madaniyat haqidagi g‘oyalarni aks ettiradi va allyuziv birliklarni o‘rganishga antropotsentrik yondashish bilan muallifning til xususiyatlari o‘ziga xos tarzda ochib beriladi. Allyuziv nomlar o‘quvchini muallifning o‘zi bilan matn yaratuvchisi sifatida muloqotga olib keladi va muallifning qahramonga nisbatan pozitsiyasini ifodalaydi.

XX asr o‘zbek adabiyotining yorqin namoyandalaridan bo‘lgan Rauf Parfi o‘zbekning yuksak milliy ruhiyatini o‘z she’riyati orqali tanitgan, o‘zbek adabiyotida o‘ziga xos maktab yaratgan katta shoir.

Badiiy matnda eng ko‘p qo‘llanadigan allyuziya bilan bog‘lik uslubiy figuralardan biri — allyuziv antroponimlardir.

Rauf Parfi “Eng uzoq yozilgan tarjimayi holim” she'rida ijodkor sifatida shakllanishida xizmat qilgan ustozlarim deya e’tirof etadi:

Dars: Alisher Navoiydan to Abdulla Orif.
Aleksandr Pushkindan to Viktor Sosnora.

Jahon adabiyoti namoyandalaridan yana ko‘plab shoirlarning nomlarini uning she’rlarida ko‘rish mumkin.

Asar tilidagi toponimlarni tahlil etish, avvalo, uzoq o‘tmishda mavjud bo‘lgan, shuningdek, hozirda ham keng qo‘llaniladigan nomlarning ma'noviy xususiyatlarini ochishda ahamiyatli.

Rauf Parfining “Bukun bir tush ko‘rdim” she’rida Markaziy Osiyodagi eng muqaddas, afsonaviy tarixga ega, shon-sharafga boy shaharlardan biri bo‘lgan qariyb uch ming yillik tarixga ega shahar Buxoro toponimi keltirilgan. She’rda noyob osori atiqalari va bebaho madaniy yodgorliklarining ko‘pligi bilan dunyo sayyohlarining diqqat-e'tiborini o‘ziga qaratib kelayotgan Buxoro ulug‘lanadi.

Bukun bir tush ko‘rdim.
Tushimda Buxoroda yurgan emishman.
Yuksak minoralar boshimda,
Oyoqlarim ostida gulshan.

Toponimlar etnik guruh madaniyati bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, milliy xususiyatning o‘ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi.

Aylanurman Samarqand uzra.
Xivadan Buxoro, to Toshkent qadar.

Rauf Parfi mifonimlardan, «Go‘ro‘g‘li» turkumi dostonlaridagi afsonaviy ot obrazidan maxsus foydalanishi she'rlari tabiati, ajoyib xalq an'analari va sevgi lirikasining romantik motivlari bilan belgilanadi.

Gulim, ko‘rmagansan umringda hali,
Inon, ot o‘ynatib bir tong mahali,
Sarbozlarim kelar G‘irotlarida.

Yoki:

Ona tilim, sen ruhimning qanoti,
Abutturk nafasi, Oltoy chechagi.
Xun davridan omon keldi G‘iroting,
Qutlug‘ Enasoyning ezgu ertagi.

“... uning ona tili hazrati Nuhning to‘rtta o‘g‘lidan biri – Yofas (Abut-turk – turkning otasi)dan kelayotgan, u bilan hamnafas bo‘lgan til. U Oltoyda chechakka aylandi, Xun davridan G‘irot bo‘lib (og‘zaki adabiyot timsoli) bizgacha omon keldi, Enasoy va O‘rxun bo‘ylarida toshga bitilgan (yozma adabiyot timsoli) “ezgu ertak”ka do‘nib, ko‘kka qad rostlagan Turon bo‘ldi. “Ko‘klarga sanchilgan”, bu tilni yo‘qotib bo‘lmaydi”. [4. 28.09.2018.]

Uning lirik qahramoni ona tilining ildizlari baquvvat va uni yo‘qotib bo‘lmasligini ich-ichidan idrok qildi.

Ona tilim, sen ruhimning qanoti,
Abut turk nafasi, Oltoy chechagi.
Xun davridan omon qoldi G‘iroting,
Qutlug‘ Enasoyning ezgu ertagi.
O‘rxun bo‘ylarida toshga aylanding,
Ko‘klarga sanchilding. Turon bo‘lding Sen.

Rauf Parfi estetikasida Turon-Turkiston mavzusi alohida sahifani tashkil etadi. «Turon-Turkiston mavzui miloddan avvalgi yozma adabiyotlarda yuz ko‘rsatib keladi, — deb yozadi Rauf Parfi. — Misr — Bobil, Xitoy — Hindiston, Rum, Eron, Ovro‘pa, Amerika singari Turon-Turkiston, Turk dunyosi jahon ilm-u fani, madaniyati, adabiyoti va san'ati xazinasiga o‘zining munosib merosini berdi va berajakdir». [3.35]

Rauf Parfi kutilmagan, beqiyos, betakror obrazlilikka asoslangan, turli ramzlar, majozlar, murakkab timsollarga yo‘g‘rilgan she'rlarida Turkiston qayg‘usi, turk birligi g‘oyasi ustuvor yo‘nalish kasb etdi.

O, sabr daraxti, qutlug‘ Turkiston.
Naqadar uzundir, og‘irdir bu yo‘l.

Yoki:

Ko‘ringiz tarixni, ey turkiy xalqim,
Ko‘zimga ertaning sevinchi xolos.
Ul Turondir, Turkistondir? U balkim
Ichimni kemirgan qadimiy qasos.

Allyuziv birliklar tilda matn birikuvi, nutq izchilligi va mazmundorligini ta'minlash, o‘xshatish va qiyoslashlar orqali matnda ifodalilikni oshirishda katta o‘rin tutadi.

Yozuvchining individual uslubi uning so‘z tanlashdagi va qo‘llashdagi mahorati orqali yaqqol ko‘rinadi. Tilshunosligimizda ijodkor badiiy nutqining o‘ziga xosligi, uning til vositalaridan foydalanishi kabi jihatlar haqida gap ketganda, Rauf Parfi she’rlari misolida hozirgi tilimiz imkoniyatlari, uning nozik ma’no qirralarini namoyish eta olgan, bu imkoniyatlar turli vositalar, jumladan, so‘zni mohirona qo‘llash, yangi birliklar hosil qilish, xalq tilidan ijodiy foydalanish va boshqalar uning she’rlarida o‘z aksini topgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rauf Parfi. Turkiston ruhi. – Toshkent: “Sharq”, 2013.
2. Rauf Parfi. Sakina. –T.: “Muharrir”, 2013. 124-bet.
3. Rahimjonov N. Rauf Parpi. Sakina. Saylanma. — Toshkent, “Muharrir”, 2013. 35-bet
4. www/kh-davron.uz. 28.09.2018. Olim Oltinbek. Rauf Parfi ona tili haqida.

Rayhonoy SAIDOVA,
f.f.f.d(PhD), dotsent;
Mohinur AHMADOVA,
BuxDPI I bosqich talabasi

HAZIL SHE’RLARNING POETIK IFODA USULLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada zamonaviy o‘zbek adabiyotida mavjud bo‘lgan hazil she’rlarning poetik ifoda usullari ilmiy nazariy tahlil qilingan.

Аннотация: в данной статье научно и теоретически анализируются способы поэтического выражения юмористических стихотворений в современной узбекской литературе.

Annotation: in this article, the methods of poetic expression of humorous poems in modern Uzbek literature are scientifically and theoretically analyzed.

Badiiy ijodning siri shoir o‘z boshidan kechirgan va ko‘rgan, bilganlarini umumlashtirib, o‘sha voqealarga estetik ma’no bag‘ishlay bilishidadir. Ilmiy manbalarda ilhom kelishi uchun ijodkor dili bilan xalq dili payvand bo‘lishi kerak deyiladi. U xalq quvongan hodisadan quvonib, xalq nafratlangan voqealardan nafratlanishi zarur. Ilya Erenburg ijodkorning asar yaratishini “homilador xotinnig tug‘ishi”ga o‘xshatgan. Homilador xotinning tug‘ishi qanday muqarrar bo‘lsa, ijodkorning dilida gap paydo bo‘lgandan keyin yozilishi ham shunday muqarrardir. Mana shu mantiqqa asosan, hazil she’rlar ham ijodkorning xalq kulgisi bilan yaqinligining mahsulidir. Hangoma-hajviya, mutoyiba gurung, kulish, kuldirish – hajviyaning yetakchi belgisi. “Iste’dodli kishilargina kuldiradilar, kuydiradilar, lozim bo‘lsa yig‘latadilar” . Mohir san’atkorlar satira, hajviyani to‘laqonli timsol orqali kitobxonga havola qiladilar. Kalvak Maxzum, Toshpo‘lot Tajang (Abdulla Qodiriy), Shum bola Mamajon yalqov (G‘afur G‘ulom), Eshon, Boqijon Baqoyev (Abdulla Qahhor), O‘tkuriy (Uyg‘un), Bashirjon, Qiyomjon (Ne’mat Aminov) – hajviy satirik xarakterlar. Ularda ma’lum toifa kishilarning xarakteri hajv qilinadi. Zamonaviy o‘zbek adabiyotida ikkita yangi hajviy tip yaratildi. Biri – Matmusa (Erkin Vohidov), ikkinchisi – Gulmat (Anvar Obidjon). Anvar Obidjonning “Gulmat Shoshiyning yovvoyi devoni” turkumi hazil va hajviy she’rlardan iborat. Gulmatga g‘azalnavislik an’anasi sal-pal tegib o‘tgan. U goho g‘azal ohangini, vazn talabini his qilib qoladi. “G‘azal, raqam 51”da Gulmat o‘zi bilan Kuzma Purutkovni qiyoslab qoladi.

Davom qilmish: “Bo‘lib botir maningdek g‘oz yasha qo‘rqma –

Samoderjoviyo filni otsayam boshga oqtovdin.

Keltirilgan baytda Gulmat shoirning ma`naviy qudrati “samoderjaviyo” makoronizmining talaffuzi orqali namoyon bo‘ladi va yengil kulgiga sabab bo‘lgan. Gulmat Shoshiyning asosiy nuqsoni shundan iboratki, u faqat qorinni, maishatni, turgan-bitgani “asal” ayollarni o‘ylaydi. Gulmat Shoshning mashhur shoiri sifatida bu shahri azimning Xadra, Chorsu, Qatortol, Ko‘kcha, Eski jo‘va, Sagbon, Labzak, Do‘mbirobod, Shayxontohur, Beshyog‘och singari joylarini o‘rganib olib, she’rlariga kiritadi. Bu orqali obyektiv hayotda uchraydigan ayrim balandparvoz, ammo mantiqsiz so‘zlovchi kishilar nutqi kinoyali kulgi ostiga olinadi. Gulmat noskash, shishaga o‘ch, qiz-juvonlarga munosabatda besuyak, lozim bo‘lsa, munofiqlik qiladi, yolg‘onga to‘n kiydiradi. Mana ofatijon bir juvon o‘tib boryapti. Unga ergashgan “pashshalar” ko‘p. Gulmat ham “xira pashshalar” qatoridan joy oladi:

Yo‘rg‘alasam unga `Birov pashsha bo‘lib borma”, dedi.

Pashsha esam qandoq chiday – uch pud asal

ketvotti-ya.

Shodi burun “oh” deb oyog‘iga o‘zini tashlab edi,
Tog‘dek burundan sakrabon o‘tdi jadal ketvotti-ya.

She’r qahramonimiz shoir Gulmatga tegishli bo‘lgani uchun ushbu baytda kulgi chiqarish uchun ataylab qofiya buzilgan. Sababi jaydari ijodkor Gulmat Shoshiyning dunyoqarashini ifodalash orqali kitobxonda yengil kulgi paydo bo‘ladi. Kulgining yana bir prinsipiga ko‘ra, Gulmat she’rlarida kimning nomini keltirsa, albatta, uning yonida laqabi ham qo‘llanadi. Kundalik turmushda hamisha uchrab turuvchi, o‘zini oynaga solib ko‘rmagan ayrim so‘kong‘ich va barchaga laqab qo‘yuvchi obrazlar ham Gulmat shoir ijodida ifodalangan. Bu uslub kulgi uyg‘otishning an`anaviy turi hisoblanadi.

G‘ishmat adabiy tanqidchi sifatida tasvirlangan. “Sovun” so‘zi orqali “mag‘zava” ma`nosini ifodalash ko‘zda tutilgan. G‘ishmat ijod ahlini tanqid ostiga olib, barcha shoirlar qatori Gulmat Shoshiyning boshidan ham mag‘zava to‘kadi. Mana shu o‘rinda “o‘ziga ugro kesmagan birovga laxchak kesadi”, – degan xalq iborasi kitobxonning yodiga tushib, bevosita zavq-u shavq tuyg‘usi paydo bo‘ladi. Barcha shoir-u adiblar qatori Gulmat ham tanqidni yomon ko‘radi. U tanqidchi G‘ishmatni birinchi dushmani deb biladi. O‘zi bir misra ham she’r yozib ko‘rmagan, biror ishni qoyillatmagan kishilar G‘ishmatni she`rlarida kinoya ostiga oladi. Aynan, o‘ziga yuqori baho berib, boshqalarga bepisand qarovchi ayrim kimsalarning obrazini yaratish orqali Anvar Obidjon hazil orqali kinoyali kulgi paydo qiladi.

Zohida Malikovaning “Bitta uzr so‘rab qoy”, “O‘xshatishning ustasi”, Mag‘zuniyning “O‘xshataman”, “Echkida qasam bormi”, Musulmonqul Suvonqulovning “Muhabbat yana menga yo‘liqding”, “Bilmadim”, Baraka Boqiyning “G‘urur”, “Shoir bosib ketar”, Sherzod Mustafoning “Bir kunlar keladi”, “Birovning yoriga jon berma”, Hasan Almatning “So‘rasa, jonimni beraman”, “Cho‘zmaquloq”, Ollayor Xo‘jandiyning “Bir so‘z” kabi she’rlari ham hajviy turkumdan hisoblanadi. Zamonaviy o‘zbek adabiyotida uslubiy jihatdan yangicha ifodaga ega hazil she’rlar ham muayyan zahiraga ega.

Olis ketma, men sigaret chekaman,
Olis ketma, men hattoki ichaman.
Olis ketma, sensiz qanday uchaman,
Olis ketma, boshqasini quchaman.
Olis ketma, nima bo‘lsam bo‘layin,
Olis ketma, she`r yozmayin o‘layin.

Irodasiz kishilarning “xarxasha”si tarzidagi ifoda kitobxonda kinoyali kulgiga sabab bo‘ladi. Ba`zan yomon odamni ham uning ichki olamiga kirib, qiziqarli, maroqli qilib aks ettirilgan jumlalar ham xalq kulgisining yozma adabiyotga ta`siri ruhini anglatadi.

Abdulla Oripov “Shikoyatchi hangomasi” she`rida ko‘zga ko‘rinmasdek, ammo jamiyat hayotini muvozanatdan chiqaradigan illatni qalamga oladi. Shoirning hajviy qahramoni bo‘lar-bo‘lmas shikoyatlar bilan davlat idoralariga murojaat qilishdan charchamaydi, mas’ul vazifalarda o‘tirgan odamlarning vaqtini behuda sovurib, asabbuzarlik qiladi: “U mirshabxonaga qilar qo‘ng‘iroq: Jinoyat yuz berdi, chorasin ko‘ring. O‘zim sanab chiqdim erta-tongdanoq, Bitta tovug‘im yo‘q, mirshabjon”. Xullas, shikoyatchi degani shunday bir toifaki, uning hech kimga foydasi tegmaydi, biror foydali ish qilmaydi, lekin jamiyatdan juda katta foyda ko‘rishni xohlaydi. Arzimagan xarxashalari bilan katta-katta idoralarni, odamlarni ishdan qo‘yadi, asabini buzadi. Eng yomoni shuki, u o‘zini haq deb biladi. Bunday kimsalarning ishi odamlarga xalal berish, ularning qimmatli vaqtini o‘g‘irlashdan iborat. Uning diydiyolariga chek-chegara ham, ma’ni ham yo‘q: “Kimlardir uni deb doim ovora. U ham charchamasdi, bilmasdi tinim. Bir kun o‘zi keldi: Tez ko‘ring chora, “Sening aqling yo‘q”, deb aytdi xotinim”. Shunchaki shaxsiy illat bo‘lib ko‘ringan hodisa zamirida katta ijtimoiy fojia yashiringan: turli davlat idoralari uning shikoyatlariga javob berishga majbur. Javob bermay ko‘rsin-chi! Chunki berilgan arzda javob berishga majbur qiladigan mantiq bor-yo‘qligini belgilaydigan me’yorlar mavjud emas. Shikoyatchilik sindromi faqat jamiyat a’zolarining ma’rifiy darajasi va vijdoni bilan davo topadigan ijtimoiy xastalikdir.

“Oyisining jamg‘armasi” nomli voqeaband she’r 1990-yilda yozilgan. Yosh bir yigitcha birinchi maoshini hayajon bilan kutib, har xil rejalar tuzib, oyisiga ro‘mol, qaylig‘iga sirg‘a, peshayvonga bitta ilgich olishni xayol qiladi. Ammo bu orzu-xayollari uzoqqa cho‘zilmaydi; maosh qo‘lga tegishi bilan taqsimlanib ado bo‘ladi: kasaba uyushmaga, soliqchilarga, madaniyat xodimlariga, quriyotgan Orolga, hattoki necha yillar oldin yashab o‘tgan Navoiyga… Yigit hayron: “Hazratimning qalam haqqin, Ayting, kimlar oladi?” Javob: “Ulushlari Davlat degan Tog‘asiga qoladi. Turli yo‘llar bilan ayovsiz talon-taroj etilayotgan, mehnat qila-qila, pirovardida odamday yashash o‘rniga tishining kirini so‘rib qolayotgan xalq ishchi yigit timsolida o‘quvchi ko‘z o‘ngida fojiaviy qahramonga aylanadi. Ishchi yigit Abdulla Qahhor yaratgan Qobil bobo obrazining milliy adabiyotdagi mantiqiy davomi, transformatsiyasi o‘laroq idrok etiladi . Millat hayoti Qobil bobo davridan buyon tashqi tomondan o‘zgargan esa-da, mohiyati o‘sha-o‘shaligicha qolgan, demak, uni o‘zgartirish kerak, degan g‘oya kelib chiqadi she`rdan. Abdulla Oripov esa daho san’atkor o‘laroq, fojeiy voqelikni hajv yo‘li bilan fosh etadi.

Xulosa shuki, xalq latifa va askiya an’analariga xos bo‘lgan til va uslub, xarakter yaratishdagi badiiy vosita va usullar, o‘ziga xos obraz va motivlar yetuk badiiy asarlar, xususan, hangomalar yaratilish uchun zamin hosil qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qo‘shjonov M. Ijod saboqlari. – Toshkent: Yosh gvardiya, 1973. 64-bet.
2. Rasulov A. Ijodiy o’zlik sari yo’l // Sharq yulduzi. – Toshkent, 2008. № 2. 125-bet.
3. Sadoqat Qurbonova. Olis ketma // Sharq yulduzi. – Toshkent, 2021. №12. 168-bet.
4. Xaitov X.A. Zamonaviy o‘zbek adabiyoti badiiy taraqqiyotida xalq kulgisining o‘rni. Fil.fan.dokt.dissert. – Buxoro. 2024. 158-bet.

Ra’no HAKIMJONOVA,
O‘zMU “O‘zbek adabiyotshunosligi” kafedrasi o‘qituvchisi
elif_77777@mail.ru

CHO‘LPON VA SHAVKAT RAHMON IJODIDA IJTIMOIY MOTIVLAR

Annotatsiya: maqolada Cho‘lpon va Shavkat Rahmon she’riyatida uchraydigan o‘xshash ijtimoiy motivlar qiyosiy o‘rganilgan bo‘lib, ulardagi ramziylik davr manzarasini hamda ozodlik, erk qayg’usini ifodalashga xizmat qilgani ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: *ijtimoiy motiv, yo‘l, yo‘lchi, yo‘qsil, amal, tutqun, kishan, kafan, qilich, erk, qullik, yurt, qush.*

Аннотация: в статье сравнительно исследуются схожие социальные мотивы встречающиеся в лирике Чулпана и Шавката Рахмана, выявляется, что символика в их лирике прослужила для выражения картины времени, скорби свободы и воли.

Ключевые слова: *социальный мотив, путь, путник, поступок, пленник, кандалы, плащаница, меч, воля, рабство, земля, птица.*

Annotation: this article compares similar social motives in the poetry of Cholpon and Shavkat Rahman. In the article, it is revealed that symbolism served to express the appearance of that time and the freedom, the sadness of liberty.

Keywords: *social motif, road, Roadman, miserable, work, captive, coffin, shroud, sword, Liberty, slavery, land, bird.*

Cho‘lpon “Adabiyot nadir?” maqolasida: “Adabiyot har bir millatning hisli ko‘ngul tarixining eng qorong‘i xonalarida maishat (tirikchilik)ning ketishiga qarab har xil tusda va rangda bitushkan gul” ekanligini, ya’ni ijtimoiylikdan suv ichadigan gul ekanligini ta’kidlagan edi. Sh.Rahmon esa “Bashar fojiasini, millat fojiasini o‘z fojiasi bilib o‘rtangan shoir haqiqiy she’r baxtiga muyassar bo‘ladi”, deya adabiyotni, she’riyat va shoirlik qismatini millatdan, uning dardu quvonchidan ayro ko‘rmasligini bildirib, Cho‘lponga uyg‘un fikr aytgan edi.

Cho‘lpon she’riyatida yetakchi o‘rin egallagan ijtimoiylik ruhi o‘zbek adabiyotining keyingi bosqichlarida Sh.Rahmon ijodida ham bo‘y ko‘rsatdi. Shundan kelib chiqib, ikki shoir ijodida qo‘llangan ijtimoiy motivlar tabiatining, o‘xshash va farqli jihatlarining ayrimlarini ushbu maqola doirasida qiyosiy tahlil etishni maqsad qildik.

Badiiy adabiyot tarixidan ma’lumki, har qanday katta ijodkor o‘zidan avvalgi an’ana zaminida ijod olamiga kirib keladi va uni yangilaydi. An’ana va novatorlik biz tahlilga tortayotgan motivlar tabiatiga ham yot emas.

Adabiyotshunoslik lug‘atida motiv tushunchasiga “bir shoir ijodi yoki bir davrda yashagan shoirlar ijodi doirasida takrorlanuvchi poetik obraz”dir, [5:180] deya izoh beriladi. Cho‘lpon va Shavkat Rahmonda o‘ziga xos ijtimoiy motivlar ham, takrorlanuvchi motivlar ham uchraydi.

Cho‘lpon she’riyatida ijtimoiy mazmun tashuvchi motivlardan yo‘l, yo‘lchi, yo‘qsil, amal, tutqun, kishan, kafan, qilich, erk, qullik, yurt, o‘lka, kabi sof ijtimoiy motivlar, shuningdek, ijtimoiy mazmunga xizmat qildirilgan oq, qora bulut, oy, yulduz, dengiz, to‘lqin, bo‘ron, tun, yaproq, qish, qarg‘a, bo‘ri, boyqush kabi peyzaj motivlar faol qo‘llanilgan.

Sh.Rahmonda Cho‘lpon she’riyatida kuzatilgan erk, yo‘qsul, yo‘l, yo‘lovchi, qarg‘a, hurlik, bulbul kabi ijtimoiy mazmundagi motivlar, shuningdek, o‘zining ijodigagina xos bo‘lgan tarixiy xotirani tiriltirishga xizmat qiluvchi jo‘mard, musulmon, zobit, qullik, jallod, maydon, ig‘vo, yig‘i, xoin, yog‘du, qashqir, er, qilich, musofir kabi motivlar o‘z ifodasini topgan.

Cho‘lpon “Ustodning xislatlari” maqolasida: “Men o‘zim har qanday nasrli asarda (ro‘mon, hikoya) go‘zal tashbehlar va tabiat tasvirlarini yaxshi ko‘raman”, [2:60] deydi. Bu e’tirofi garchi nasriy asarlariga nisbatan aytilgan bo‘lsa-da, she’riyatiga ham daxldordir. Mazkur maqolasi nasriy asarlar haqida bo‘lganligi bois “nozik ko‘ngulli, tabiatni sevguvchi va tabiat maftuni bir shoir” hatto nasrda ham tabiat tasvirlari-yu go‘zal tashbehlardan voz kecholmayman, demoqchi bo‘ladi. Tabiat tasvirlarini ifodalashda rassom imkonlariga havas qiladi, “Shu ojiz holimga shoirmanmi men?” deya shoirning “ojiz”ligidan o‘ksinadi. Hatto Pushkindan

o‘girgan tarjimasida burgut, qush, dengiz, shamol kabi peyzaj motivlari ishlatilgan she’rni tanlab oladi.

Cho‘lpon she’riyatining aksariyat namunalari tavsifiy lirika mahsulidir. Ma’lumki, tavsifiy lirikada “tavsiflanayotgan, tasvirlanayotgan narsa-hodisalar, tabiat manzarasida shoir o‘y-kechinmalari, o‘y-fikrlarini suratlantiradi”. Cho‘lpon tabiat tasviri orqali qalbini to‘kib soladi. Bu esa uning tavsifiy lirikasi avtopsixologik lirikadan ayro emasligini ko‘rsatadi. Shuningdek, davr girdobiga g‘arq bo‘lgan qizlar afg‘onini aks ettirgan ijroviy lirikaga mansub qator she’rlari ham mavjud.

Cho‘lpon she’riyatida voqelikning shavqatsiz yuzini ko‘rmaslik uchun uyqu motiviga murojaat etiladi: Nechun ochildi ko‘zim, qayga ketdi uyqularim, Bu uyg‘onishda to‘lib toshdi oshdi qayg‘ularim. Bundan tashqari, xayol motivi orqali Cho‘lpon haqiqatning qattol ko‘zlaridan himoyalanadi: Xayol, xayol yolg‘iz xayol go‘zaldir, Haqiqatning ko‘zlaridan qo‘rqamen.

Mumtoz she’riyatimizda asosan ishqiy motiv sanalgan qush va qafas obrazlari Cho‘lponning “Qushning hadigi” she’rida tamoman ijtimoiy mazmunga ega. Adabiyotshunos olim U.Hamdamov XX asr o‘zbek she’riyati tadqiqiga bag‘ishlangan dissertatsion ishida yangi o‘zbek she’riyati gulni bulbulga qofiya etib yaratilgan hamda ko‘ngilga, hisga murojaat etuvchi, ba’zan hatto sentimental doirada qolib ketuvchi burungi nazmdan ajralib turadi”, [6:70] deb aytadi. Bundan ko‘rinadiki, yangilangan she’riyatda mumtoz motivlarda kuylangan ishqiy mazmunga murojaat etilmasa-da, u motivlardan butkul voz kechilgani ham yo‘q. Aksincha, shoirlar an’anaviy motivlarni ijtimoiy ma’nolar yuklagan holda yangilab bordilar. Navoiyning mashhur ruboiysida ham g‘urbatda g‘arib bulbulga oltin qafas ichida butgan guldan ko‘ra, o‘z oshyonidagi tikon afzalligi tasvirlanadi. Demak, gul va bulbul motivlariga ijtimoiy ma’nolar berishga bo‘lgan urinish mumtoz adabiyot namunalarida ham uchrab turar ekan. Cho‘lponga ko‘ra, yovlar qushni erkidan ayirib, “qanotini qayirganlar”. U darchalari mahkamgina qafasdan chiqmoq uchun o‘zini har yonga urib ko‘radi, ammo u devorlarda sezgi, tuyg‘u yo‘q. Shu uchun tutqun qush iztiroblarini kuylashdan o‘zga chora topolmaydi: “Uning butun tasallisi – to‘lib toshib sayramoqdir, Ko‘m-ko‘k dala, o‘rmonlarni eslab-eslab yig‘lamoqdir!..” Ushbu she’rda qush motivi orqali ozodlikka bo‘lgan ishonchning yo‘qolishi va erkidan mahrum etilgan Cho‘lpon tuyg‘ulari o‘z ifodasini topadi. “Shu kunda” nomli she’rida ham parlari yulingan yo‘qsil qush motivi uchraydi. Qushga o‘z gulini hidlagani bermaydilar, gulga talpingan patlarini yuladilar. Nihoyat, qush umidlar havosidan pastga tushishga qaror beradi. “Qiz qo‘shig‘i” she’rida qush motivi qizning qismatini ochib berishda ishlatiladi. “Jannat kabi bog‘lar bulbulsiz qolgan”. Vatanning go‘zal bog‘larida sayragan bulbulning ovozini eshitishi bilan jallod boshini olmoqqa shay. Sh.Rahmon ham “Qaysar Bulbul” she’rida bulbul motivini ijtimoiy xarakterda jonlantiradi. Unda zog‘lar orasida isyonkor nolalar qilayotgan millatparvar bulbul “Lison ut-tayr” qushlari kabi jamiyatda o‘z o‘rnini izlaydi. “Sharhi hol” she’rida esa yurtdagi talonchilik, zulm, ocharchilik sabab bulbullar kalxatga o‘xshab borayotganidan o‘ksinadi. “Kayfiyat manzarasi”da soxta bulbullarning sayrog‘idan quloqlarini berkitadi. Soxta bulbul bu o‘zini shoirlikka solayotgan ta’magir kaslar siymosidir. “Gul yig‘isi”da gul g‘ofillar, qattollar orasida yuragi yorilib o‘lgan bulbulga aza tutadi. “Uyqu” she’rida qaydadir toliqib sayrayotgan bulbul motivi uchraydi. Bulbullar zamona zayli bilan hammaning ko‘z o‘ngida emas qaydadir, yozilib emas sayrog‘iga kimsa quloq tutmaganidan toliqib sayrayotir. Aslida, bu bulbul xaloyiqni uyg‘otishi, jallodning tig‘laridan ogoh etishi kerak edi. Bulbul motivi Sh.Rahmonda Haqni kuylovchi chinakam shoir, o‘zini shoirlikka solayotgan ta’magir “shoir”, sayrog‘i hech kimsaning qulog‘iga bormay qo‘ygan bechora shoir ma’nosida ishlatilgan.

Ma’lumki, mumtoz she’riyatimizda bulbul motivi guldan ayro tasvirlanmagan. Cho‘lponning sayroqi qushi esa gul uchun emas, ozodlik uchun sayrar edi. Demak, qush va bulbul motivi davr tabiati bilan birga ijtimoiylashdi, ushbu motivlar bilan bog‘liq an’anaviy tasavvurlar yangilandi.

Mumtoz she’riyatimizda gul, bulbul, bog‘ uchligi vaslni ifodalagan bo‘lsa, gul, bulbul, qafas uchligi esa hijronni anglatgan. Cho‘lpon qafas motivini mumtoz she’riyatimiz an’anasiga muvofiq qushdan ayro tasvirlamaydi, faqat an’anaviy talqinga ijtimoiy mazmun yuklaydi. “Qiz qo‘shig‘i” she’rida siqiq qafas ichida erkin nafasga yetolmaydigan o‘zbek qizining armonlari tasvirlanadi. Bunda qafas uning erkiga g‘ov bo‘layotgan muhit. “Qushning hadigi”da esa qafas motivi millat erki uchun kurashayotgan qahramonni tiyib qo‘yishga mo‘ljallangan zindon sifatida gavdalanadi.

Qarg‘a sharq xalqlari uchun sovuqdan, og‘ir turmushdan darak beradi. Mumtoz she’riyatimizdagi shitoiya janri ham qish mashaqqatlarini tasvirlar edi. Ko‘pincha odamlarning orasiga adovat soladigan, munofiq, yot kimsalar ramzi bo‘lib kelgan. U she’riyatimizda zog‘ deb atalgan. Ammo Cho‘lponda qarg‘aning ostidagi yashirin ma’no aniq. Shimolda yashovchi, shimolning sovuqlarini sharq bahoriga olib kelgan mustamlakachi Chor hukumati. Cho‘lpon bahor faslini yaxshi ko‘rishini qanchalik yorqin ifodalasa, qish faslini suymasligini shunchalik ochiq yozadi va undan darak beruvchi qora bulut, qor-kafan, qarg‘a motivlarini yurtining erkiga soya solgan zo‘ravon kuch o‘laroq tasvirlaydi: Yana qish... Qor kafan o‘raldi yana, Qarg‘aga to‘y... o‘yin topildi yana. Ona yurtiga yoqqan qor shoir nigohida so‘ngan umidlariga, erki tushovlangan o‘lkasiga o‘ralgan kafan kabi iz qoldiradi. Shunda qarg‘aning, ya’ni mustamlaka kuchning tillari yanada buraladi. Qorni haydab kelayotgan qora bulut

inson qayg‘usini yanada quyuqlashtirish, bo‘rttirish xususiyatiga ega. Inson shu tabiatning bo‘lagi sifatida unga uyg‘un o‘laroq eziladi. Ulug‘ maqsadlari yulduziga tikilib turgan Cho‘lpon ko‘zlariga qish kelgach, yulduzlar ko‘rinmay qoladi, uning yuzini qop-qora dev kabi qora bulut to‘sib oladi. “Kuz” she’rida shoir sovuq qora qish kelishidan oldingi tabiatning o‘chishga tayyorgarligida hamda qora bulut bilan qarg‘alarning o‘tishida ijtimoiy hayot muammolarini ko‘radi: Butun borliq chog‘lik ko‘chish oldida, Sovuq... qora qishga ko‘chish oldida. Yuqoridagi she’rlardan tabiat manzaralarini shoir o‘zini erkin qo‘yib tasvirlay olmaganini, ijtimoiy dard san’at asariga “suqulib kirib olgani”ni ko‘ramiz.

Qarg‘a motivi Cho‘lponda qanday mazmunda qo‘llangan bo‘lsa, Sh.Rahmonda ham shunday ma’noda ifodalangan. “Kayfiyat manzarasi” she’rida yorug‘likni quvib qarg‘alar bosgan Turon kengliklari qurib qaqshagani, qarg‘alarning tashrifi go‘yo o‘lkada o‘laksa borligidan darak berishini yozadi: Qarg‘alar bosdi so‘ng... chilparchin yorug‘, qorishdi talvasa – nur bilan ro‘yo, Turon kengliklari sorig‘dan sorig‘, ulkan bir o‘laksa yotganday go‘yo...

Cho‘lponda erk motivi keng ma’noda yurt ozodligi, boshqa ma’noda xotin-qizlarning bandi etilgan baxti ma’nosida ifodalanadi. O‘zbek qizi tilidan yozilgan “Men va boshqalar” she’rida erk ertakka o‘xshatiladi: Erk ertaklarini eshitgan boshqa, Qullik qo‘shig‘ini tinglagan menman. Garchi bu she’r o‘zbek qizi tilidan yozilgan bo‘lsa-da, unda millat ziyolilarining dardi ham o‘z ifodasini topgan. Bundan tashqari, “Navro‘z kunida” she’rida ham o‘zbek qizining bo‘g‘ilgan erki qalamga olinadi: O‘zbek qizi erkli kunda bo‘sholmay, Zindon kabi tor uyidan chiqolmay, Chin erk kunin kuta-kuta termular. Cho‘lpon millat erkini xotin-qizlar erkidan ayro tasavvur etmagan. Ayollarini uy zindoniga tutqun etib, hech bir millat chinakam erk qo‘shig‘ini kuylolmaslini juda yaxshi anglagan.

Sh.Rahmonda erk motivi uzoq vaqt qullik asoratida yashagan faqirni gangitib, o‘ldirib qo‘yishga qodir kuch sifatida talqin etiladi: Erk va er tushunchasini shoir bir biridan ayro ko‘rolmaydi. Erki bo‘g‘ilgan millatning erlari bo‘lmaydi, bo‘lsa ham tirik murdadan farq qilmaslini yozadi: Erk qani, er qani, asl yer qani? Erk uchun yetilgan lirik qahramon shamoldan unga xamroh bo‘lishni so‘raydi: Endi erkim uchun rosa yetildim, Ey shamol, eng erkin qo‘lingni bergin! Sh.Rahmonda tarixiy xotiraga murojaat kuchli.

Yo‘l, yo‘lovchi motivi Cho‘lpon she’riyatining ijtimoiy mazmun tashuvchi eng asosiy motividir. Shoirning o‘zi “Menim yo‘llarimda” she’rida yo‘lga boqqani sari yo‘l yurish ishtiyoqi yanada oshayotganini to‘kib soladi: Ko‘zlarim yo‘llarga tikilgan chog‘lar, Ko‘nglimda yo‘l yurish istagi qaynar.

Cho‘lpon “tong yulduzi” demak. Xayrli va umidli niyatlar bilan o‘zi yashagan qorong‘u davr tongini otishidan darak beradigan taxallusi ijodida yulduz obrazining ideal ma’nosida ishlatilishiga sabab bo‘lgan.

Cho‘lpon she’riyatidagi yo‘l motivida ba’zan yo‘l yurish istagi qaynagan, oliy maqsadlari jonlangan shoir gavdalansa, ba’zan yo‘l qarshisida barcha umidlari chil-chil singan, ammo ideali qalbiga tinchlik bermayotgan, ideal va umidsizlik orasida o‘rtanayotgan kuyunchak shoir qalbi namoyon bo‘ladi.

Sh.Rahmonda yo‘l motivi zulfiqor ruh bilan idealga intilish, uning yo‘lida hatto yiqilsa ham taqdiridan rozi ketish, qullikdan ko‘ra hur, ozod holda o‘zi Haq deb bilgan yo‘ldan qaytmaslik ma’nosida gavdalanadi: Mayli-ga chechaklar qop-qora bo‘lsin, yiqitsa shu yo‘lda yiqitsin taqdir, qurtlagan istaklar shu’lasi so‘lsin, Xudoyim siylagan hurligim yaxshi.

Sh.Rahmon “Iqror” nomli she’rida nima sababdan “shoir”dan “jangchi”ga aylanganini tasvirlaydiki, biz bundan ijtimoiy nafas she’riyati xarakterini belgilovchi omilga aylangani boisini bilib olamiz. Shoir qanday jang qiladi? Shoir razolat, adolatsizlik, erksizlik, riyokorlik, munofiqlik bilan hissiy jang qiladi va o‘shanday kaslar qalbiga ko‘zgu tutadi. U tabiatning maftunidan, rubobiy ohanglar shaydosidan ma’naviy jangchiga, zobitga aylanadi. Chunki atrofi razolatga to‘la qalbi uyg‘oq shoirning hislari ularni ko‘rmasligi, tuymasligi mumkin emas. Cho‘lpon bilan Sh.Rahmon ijodidagi ijtimoiy nafas ular yashagan davr ruhining shoir yuragida bergan aks sadosi mahsuli edi.

Cho‘lpon o‘zi yashagan davr ijtimoiy hayotida faol shaxs edi. Ozodlik uchun, millat shu ozodlik tuyg‘usini, erk tushunchasini mohiyatini tomir tomirlarigacha anglab yetishi uchun she’riyati bilan ham xizmat qildi. Davr Cho‘lponga tabiatni bor holicha kuylashga izn bermadi. Shuning uchun Cho‘lpon tabiat tasvirlariga ijtimoiy ma’nolar yukladi.

Cho‘lpon ham, Sh.Rahmon ham o‘zidan avvalgi she’riyatimizda mavjud bo‘lgan motivlarga ijtimoiy mazmunlar yuklash barobarida, faqat o‘zlariga xos bo‘lgan yangi ijtimoiy motivlarni ham she’riyatlarida istifoda etdilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Cho‘lpon. Yana oldim sozimni. – T.: “G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti”, 1991.
2. Cho‘lpon. Asarlar. IV jildlik – T.: “Akademnashr”, 2016.
3. Rahmon Sh. Abadiyat oralab. – T.: “Movarounnahr”, 2012.
4. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – T.: “Fan”, 2007.
5. Quronov D. Mamajonov Z. Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug‘ati. – T.: “Akademnashr”, 2010.
6. Hamdamov U. Yangi o‘zbek she’riyati. – T.: “Adib” , 2012.

Hafiza ASLANOVA
Samarqand davlat chet tillar instituti dotsenti, (PhD).
Hafi85@mail.ru

ALISHER NAVOIY IJODI VA HIKOYAT JANRI

Annotatsiya: ushbu maqolada hazrat Navoiyning ijodiy merosiga murojaat qilinadi. Unga ko'ra hikoyat janri kompenentlarining o'ziga xos badiiy mahoratda ifodalanganligi yoritilgan va mavzu jihatdan tahlil etilgan.

Kalit sozlar: *tasavvuf, tariqat, ishq oshiq, mavzu, hikoyat, so'fiy*

Аннотация: в данной статье рассматривается творческое наследие Хазрата Навои. По его мнению, выделяется и тематически анализируется выражение компонентов повествовательного жанра в уникальном художественном мастерстве.

Ключевые слова: *мистика, тарикат, любовь, возлюбленный, сюжет, рассказ, суфий.*

Annatation: this article addresses the creative legacy of Hazrat Navoi. According to him, the expression of the components of the narrative genre in a unique artistic skill is highlighted and thematically analyzed.

Key words: *mysticism, sect, love, lover, subject, story, Sufi.*

Turkiy adabiyot ravnaqi va salohiyatini buyuk shoir Alisher Navoiy dahosisiz tasavvur etish qiyin. Alisher Navoiy o'z asarlari bilan turkiy adabiyotni, tilini yuksaklikka ko'taribgina qolmay, o'zbek tili va xalqini diniy madaniyati xazinasidan yuqori o'rin egallashiga ham katta hissa qo'shdi.

Buyuk shoir asarlari bilangina emas, balki o'zining ibratli hayot yo'li bilan ham mangulikka dahldor shaxslar qatoridan o'rin egallaydi.

Alisher Navoiy ijodida shunday asarlar ham borki, bu asarlar tom ma'noda tasavvuf falsafasi g'oyalari bilan yurgizilgan. Shunday asarlaridan biri, shoirning hayotining so'nggi yillarida yozgan "Lison ut –tayr" asaridir. Asar Navoiy o'ziga ustoz deb bilgan fors adabiyotining buyuk namoyondasi Fariduddin Attorning "Mantiq ut-tayr" asari ta'sirida yaratilgan. Navoiyning o'zi bu asari haqida shunday deb yozadi: "chun "Lison ut-tayr" alhoni bila tafakkum tuzurdurmen, qush tili ishorasi bila haqiqat asarini majoz suratda ko'rguzubdurmen" .

Darhaqiqat, "haqiqat asrorini majoz sur'atda ko'rguzish" g'oyasi va mavzusi Navoiy davriga kelib yangilik emas edi. Chunki, bu davrda tasavvuf adabiyoti o'zining yuksak cho'qqisiga erishgan Muhammad G'azzoliy, Fariddidin Attor, "vahdat ul-vujud" ta'limoti asoschisi ibnal Arabiy, Jaloliddin Rumiy va ko'plab tasavvuf ta'limoti vakillari shoir sifatida ham mashhur bo'lganlar. Robia Adviya, Mansur Halloj, Abdullo Ansoriy, Abdusaid Abulxayr, Pahlavon Mahmud ham shu usuldan foydalanganlar. Xayyom, Rumiy, Jomiy, Bedil, Iqbol tasavvufning juda ko'p nozik nazariy masalalarini jahonshumul she'riy asarlar vositasida sharhu bayon etganini yaxshi bilamiz. Chunki, tasavvuf g'oyalarini adliy-nazariy mushohadadan ko'ra hissiy obrazli tafakkur bilan tushuntirish oson… tasavvuf aql bilan dunyoni bilish mumkinligi, mantiqiy tafakkurni tan olmay, uning asosiy quroli savqi tabiiy, ya'niy intuitsiya" .

Shu sabab bo'lsa kerak haqiqatni ochiq ta'riflashdan ko'ra, pardaga o'rab majoz vositasida tasvirlash mumtoz adabiyotga xos uslubga aylangan. Alisher Navoiy o'zigacha bo'lgan barcha ustozlari ijodi bilan chuqur va atroflicha tanishib, o'zlashtirib, so'ng o'zi shunday asar yaratishga kirishadi.

"Lisonut-tayr" asarida qushlar semurg'ga yetish uchun yetti vodiyni bosib o'tishlari lozim bo'ladi. Bu vodiylar - Talab, Ishq, Ma'rifat, Istig'no, Tavhid, Hayrat, Faqr-Fano vodiylari bo'lib, qushlar bu vodiylardan o'tish uchun juda og'ir qiyinchiliklardan o'tishlari lozim bo'ladi. Asarda yetti vodiyni bosib o'tadigan qushlarning holati savol-javoblari yo'l azoblari hammasini qoliplovchi hikoyatlar orqali ochib berilgan. Keltirilgan hikoyalarning barchasi bitta umumiy maqsad - inson o'zligining anglashi orqaligina yor vasliga etishi mumkin. Buning uchun esa, u avvalo o'zidagi barcha nuqsonni, kamchiliklarni, nafsni, hoyu-havaslarni yengishi va pok bo'lishi shart. Qachonki inson o'zidagi hayvoniy xususiyatlarni yengib, farishtalik darajasiga yetishsa, u Ollohning visoliga erishadi.

"Lison ut-tayr" ham an'anaviy hamd-u na'tlar bilan boshlanadi. Keyin ustozlari ta'rifi beriladi va shundan keyin dostonning asosiy qismi boshlanadi.

Yuqorida aytilganidek, "Lison ut-tayr" dostonidagi hikoyatlarning barchasi tasavvuf ta'limoti g'oyalarini tasvirlashga bag'ishlangan. Shunday hikoyatlardan biri quyidagi hikoyadir:

Podshoh sayr qilib yurganida bir gado unga oshiq bo'ladi. Gado oshiqlikdan o'zini gulxan kuliga tashlab, dod faryod qilar edi. Uning bu ahvolini shohga yetkazadilar. Shoh oshiqni o'z ko'zi bilan ko'rib, uning ishqda sodiqligini sinab ko'rmoqchi bo'ldi. Shoh gadoni olib kelib boshini uzishni buyuradi:

Dedi: "Ul gumrohni sudrab kelturing, xizmatimga yetkurub bo'ynin uzing".

Shohning bu hukmini eshitib gado beixtiyor qocha boshlaydi va:

Tuffi ehbikkondin ul gulxanga ul,
Bexud o'zni otqa tashlab kuydi .

Shu tariqa yolg'on oshiqdek da'voliq qilgan gado halokatli o'lim bilan tugovchi qismatni o'z boshiga olib keladi.

Hikoyat oxirida Navoiy yolg'on oshiqlik da'vo qilgan gadoning qismati boshqa bo'lishi ham mumkinligini

ta'kidlaydi. Agarda u gado yor uchun jondan kechish darajasida ishqqa sodiq bo‘lganida u shohning iltifotiga, himmat-u muruvvatiga muyassar bo‘lar edi, albatta, deydi.

Yana bir hikoyatda pir va murid munosabati asosidagi inson o‘z nafsini yengmasa, unga hech kim, yori ham yordam bera olmasligi, ammo o‘zi harakat qilmasa uni yo‘ldan ozdirayotgan nafsni shayton ustiga to‘nkashi haqida: Murid piriga kelib shayton uni yo‘ldan urayotgani haqida shikoyat qiladi:

Dedikim: Iblis purfanliq qilur,
Ko‘ngluma har ishda rahzanliq qilur,
Ham namozimga yetar ondin qusuri,
Zikri tasbehimga dog'i yuz future .

Shogirdining o‘z nafsining quli bo‘lib, bu aybini shaytonga ag‘darib pirga shaytondan arz qilayotgan muridga ustozi shunday deydi: “Shayton menga mening ishim bandalarni yo‘ldan ozdirish, ularni gunohga yetaklash, ammo bu muriding yomonlikda mendan ham oshib tushdi - deb sendan arz qilayapti degach, murid yana shaytonni ayblaydi. Shundan so‘ng ularni har ikkalasiga shunday deydi:

Ham sanga yuz qatla shaytondin uyot,
Ham anga sen shumi nodondin uyot ”.

Bu hikoyada o‘z nafsini yengishni istamagan, dangasa va g‘ayratsiz, shu bilan birga hech qanday shaytoniy ishdan qaytmaydigan kishi haqida hikoya qilingan. Hatto piri murshidi ham bunday kishiga ustozlik qilishni istamaydi. Insonning o‘zida kamchiliklarini yengish xohishi va iroda bo‘lmasa, unga hech kim yordam bera olmaydi.

Shuningdek, Abdurahmon Jomiying “Bahoriston” asarida ham tasavvufiy hikoyatlar uchraydi. Jumladan, “Darvesh va podsho” hikoyasida shunday yozilgan: Oliy himmat bir darvesh shavkatli bir podshoning huzuriga tez-tez kelib turar va u bilan yoqimli suhbatlar qurardi. Kunlarning birida u podshoning peshonasida malohat alomatlarini sezib, uning sabablarini izladi. O‘ylab-o‘ylab uning sababini o‘zining podshonikiga tez-tez borib turishidan topdi va unikiga boshqa bormay qo‘ydi.

Bir kuni darveshni ko‘chada uchratib qoldi va so‘radi:

- Ey darvesh, nima sababdan biz bilan aloqani uzib qo‘yding?

- Borib qovog‘ingni solib ko‘rgandan ko‘ra “nega kelmay qo‘yding?” - degan so‘zini eshitganim yaxshi-dedi unga darvesh.

Keltirilgan hikoyada agarda u podsho bo‘lsa ham minnat yoki malomat ko‘rsa borishning keragi yo‘q. Ya'ni inson avvalo o‘zining qadr-qimmatini bilishi kerak, degan g‘oya yotadi. Ammo bunda tasavvufga xos kamtarlik, xoksorlik nuqtayi nazaridan qarash unchalik to‘g‘ri bo‘lmaydi. Oddiy bir g‘ulom - qulning himmati haqida shunday hikoyat keltiriladi: Abdulla ibn Ja'far karvon bilan ko‘p yo‘l yurib Qum viloyatiga keladi va xurmazorda dam oladi. Xurmazorning qo‘riqchisi bir qora g‘ulom ekan. U uchta nonni kunlik emish uchun olar ekan. Shu vaqt bir och it paydo bo‘ladi. G‘ulom nonning birini itga bersa yeb qo‘yadi. U ikkinchi va uchinchi nonlarni ham itga beradi. Abdullo ibn Ja'far undan bugun o‘zing nima deysan, nega bunday qilding desa, u bugun ro‘za tutaman, u it juda och, uzoq yo‘ldan kelgan deydi. Shunda ibn Ja'far hamma meni himmatli deydi, aslida mana bu qul mendan himmatli deb o‘ylab qoladi. U qulga ana shu xurmazorni sotib olib beradi-in'om qiladi va qullikdan qutilgani haqida yorliq beradi.

Bu hikoyada inson o‘z nafsini shu darajada tiya olishi, u odam emas, hatto itga shunday saxiylik va himmat ko‘rsatishi hammaning ham qo‘lidan kelavermasligi bayon qilinadi. Tasavvufning boshlang‘ich talablari bo‘lgan qator talablar orasida nafs juda katta o‘rin tutadi. Dayus-shayton qutqusi, nafs-tubanlikka tortadigan kuch, nafs-hirs-u havas darakchisi, tama', manmanlik, jaholat fahshni keltrib chiqaradigan quvvat.

Umuman olganda, fors va turkiy mumtoz adabiyotda tasavvufiy hikoyatlar muhim o‘rin tutadi. Negaki, Sharq mumtoz adabiyotining asosini islom dini aqidalari, undagi ishni muqaddas manba – Qur'oni karim va hadisi sharif tashkil etadi. Shunga ko‘ra, islom dini asosida yuzaga kelgan va o‘zining yuksak tasavvufiy ta'limoti asrlar moboynida badiiy ijodga ham o‘zining katta ta'sirini o‘tkazib kelgan. Shu bois mumtoz adabiyotining xoh nazmiy, xoh nasriy janri bo‘lsin unda albatta tasavvufiy g‘oyalarning bo‘lishi tabiiy bir holdir.

Mumtoz adabiyot vakillarining qay birining ijodiga nazar tashlasak, ularning asarlarida qay bir tariqatda xayrixohlik, shu tariqatda g‘oyalariga hamohang mavzu, g‘oya va mundarijani ko‘rishimiz mumkin. Ayniqsa, eng keng tarqalgan guruhlardan biri bo‘lgan naqshbandiylik tariqati ko‘plab ijodkorlar ijodida o‘zining samarali ta'sirini ko‘rsatgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Алишер Навоий. Лисон ут-тайр асарлар. Ўн биринчи том.- Тошкент 1966. 246 б.
2. Комилов Н. Тасаввуф. Биринчи китоб. –Тошкент: Ёзувчи, 1996.157 б.
3. Aslanova Kh. Individual expression of the traditional image in the lyrics by Gadoy. Вестник магиструтуры. ISSN 2223-4047/ Научный журнал, 11-5, 2022. С.138-141.
4. XV asr birinchi yarmidagi o‘zbek she'riyati va Gadoiy poetikasi. Monografiya. Publeshed by Novateur Publication sadashev Peth M.S.India-411030 Hisob b/t 3.75, 60 b.
5. Aslanova H. Xoja hikoyatlarida oshiq shoh obrazi. Zamonaviy tilshunoslik va derevatsion qonuniyatlar. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Samarqand, 2023. 18-may. 167-170-b.

Anvar YOKUBOV,
Teacher of Samarkand Institute of Economy and Service
E-mail: anvaryoqubov26@gmail.com

THE DIACHRONIC AND SYNCHRONIC APPROACHS TO STUDYING POLYSEMY

Annotation: the article discusses the lexical problems of translating polysemantic words from English into Uzbek. We investigated lexical transformations in the translation of polysemantic words from English into Uzbek and came to the following conclusions: in order to achieve equivalence, despite differences in the formal and semantic systems of the two languages, the translator must perform various linguistic transformations.

Key words: *polysemy, semantic, word meaning, context, purpose, language, characterise, speech, equivalence, approach.*

Аннотация: в статье рассматриваются лексические проблемы перевода многозначных слов с английского на узбекский язык. Мы исследовали лексические трансформации при переводе многозначных слов с английского на узбекский язык и пришли к следующим выводам: для достижения эквивалентности, несмотря на различия формальной и семантической систем двух языков, переводчик должен совершать различные лингвистические трансформации.

Ключевые слова: *многозначность, семантика, значение слова, контекст, цель, язык, характеристика, речь, эквивалентность, подход.*

Annotatsiya: maqolada ingliz tilidan o‘zbek tiliga polisemantik so‘zlarni tarjima qilishning leksik muammolari muhokama qilinadi. Polisemantik so‘zlarni ingliz tilidan o‘zbek tiliga tarjima qilishdagi leksik transformatsiyalarni o‘rganib chiqdik va quyidagi xulosalarga keldik: ikki tilning formal va semantik tizimidagi farqlarga qaramay, ekvivalentlikka erishish uchun tarjimon turli lingvistik transformatsiyalarni amalga oshirishi kerak.

Tayanch so‘zlar: *ko‘p ma’nolilik, semantik, so‘z ma’nosi, kontekst, maqsad, til, xarakter, nutq, ekvivalentlik, yondashuv.*

Polysemy is inherent in the nature of words and concepts because every item and notion has multiple aspects, and a concept mirrored in a word always involves a generalisation of several characteristics of the object.

A word which has more than one meaning is called polysemantic. Different meanings of a polysemantic word may come together due to the proximity of notions which they express e.g. the word “blanket” has the following meanings: a woolen covering used on beds, a covering for keeping a horse warm, a covering of any kind (a blanket of snow), covering all or most cases used attributively, e.g. we can say “a blanket insurance policy”. There are some words in the language which are monosemantic, such as most terms, synonym, some pronouns (this, my, both), numerals. [1,69] There are two processes of the semantic development of a word: radiation and concatenation. In cases of radiation the primary meaning stands in the centre and the secondary meanings proceed out of it like rays. Each secondary meaning can be traced to the primary meaning. E.g. in the word “face” the primary meaning denotes “the front part of the human head” Connected with the front position the meanings: the front part of a watch, the front part of a building, the front part of a playing card were formed. In polysemantic words we are faced not with the problem of analysis of individual meanings, but primarily with the problem of interrelation and interdependence of the various meanings in the semantic structure of the same word. The problem may be approached from two different angles. If polysemy is viewed diachronically, it is understood as the growth and development or, in general, a change in the semantic structure of the word.

The term “diachronic” is composed of the Greek morphemes dia meaning “through” chromos meaning “time”. Thus, the diachronic approach in terms of special lexicology deals with changes and the development of vocabulary in the course of time. The two approaches in lexicology (synchronic and diachronic) should not be contrasted or set one against the other; in fact, they are interconnected and interdependent: every linguistic structure and system exist in a state of a constant development so that the synchronic state of a language system is a result of a long process of linguistic evaluation, the result of the historical development of the language [4,61].

The diachronic approach in terms of special lexicology deals with the changes and the development of vocabulary in the course of time. The two approaches shouldn’t be set one against the other. In fact, they are interconnected and interrelated because every linguistic structure and system exists in a state of constant development so that the synchronic state of a language system is a result of a long process of linguistic evaluation , of its historical development.

A diachronic approach examines the evolution of something throughout time, allowing one to determine how that entity has changed throughout history. This strategy is used to investigate the impacts of variable modification on anything. [5,236]

Polysemy in a diachronic terms implies that a word may retain its previous meaning or meanings and at the same time acquire one or several new ones. Then the problem of interrelation and interdependence of individual meanings of a polysemantic word may be roughly formulated as follows: did the word always possess all its meanings or did some of them appear earlier than the others? If so what is the nature of this dependence? Can we observe any changes in the arrangement of the meanings?

In the course of a diachronic semantic analysis of the polysemantic word table we find that of all the meanings it has in Modern English, the primary meaning is “a flat slab of stone or wood” which was proper to the word in the Old English period (OE. tabule from L. tabula); all other meanings are secondary as they are derived from the primary meaning of the word and appeared later than the primary meaning. The terms “secondary” and “derived” meaning are to a certain extent synonymous. When we describe the meaning of the word as “secondary” we imply that it could not have appeared before the primary meaning was existence. When we refer to the meaning as “derived” we imply not only that, but also that it is dependent on the primary meaning and somehow subordinate to it. In the case of the word table, e.g., we may say that the meaning “the food put on the table” is derived through metonymic transfer we can also describe it as secondary and metonymic [2, 214].

As a result, the most common cause of polysemy is a change in the word's semantic structure. As can be seen from the above, in diachronic study of polysemy, we can apply many of the concepts and phrases addressed in the passages on meaning change. Polysemy may also arise from homonymy. When two words become identical in sound-form, the meanings of the two words are felt as making up one semantic structure. Cases of this type are comparatively rare and, as a rule, illustrative of the vagueness of the border line between polysemy and homonymy.

Semantic changes result as a rule in a new meanings being added to the ones already existing in the semantic structure of the word. Some of the old meanings may become obsolete or even disappear, but the bulk of English words tend to increase in a number of meanings [3, 127].

The synchronic approach studies language as a theoretical “point” in time. It refers to descriptive lexicology as branch of linguistics deals with the vocabulary and vocabulary units of language at a certain time. It should be noted that the meaning of the highest frequency value is the one representative of the whole semantic structure of the word. This can be illustrated by analyzing the two words under discussion.

THE LIST OF USED LITEATURE

1. Arnold I.V. The English word. — M.: High School, 1979. p. 19
2. Barskaya D.J. Words and how to use them. A text reference book of word meaning and combinations. — L.: Lviv University Press, 1972. p. 214.
3. Bunskuy D. I. Common difficulties for students of English. — M.: High School, 1976. P. 127
4. Fedorenko O.I., Sukhorolsko S.M. English grammar theory. — L.: Lviv University Press, 2008. p. 61.
5. Ginzburg E.S., Khidekel S.S. A course in modern English lexicology. — M.: High school, 1979. p. 236

Nargiza YULDASHOVA,
Teacher, English Department,
‘Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers’
National Research University, Tashkent, Uzbekistan

THE BASIC NOTIONS OF COGNITIVE LINGUISTICS

Annotation: cognitive linguistics stands at the intersection of linguistics, cognitive science, psychology, and neuroscience, aiming to unravel the intricate relationship between language, thought, and mental processes. The purpose of this scientific article is to shed light on the theoretical analysis of cognitive linguistics and its main concepts.

Key words: *cognitive linguistics, concept, categorization, generalization, iconicity, symbolism, semantic structure, knowledge, intertextuality.*

Annotatsiya: kognitiv tilshunoslik til, tafakkur va psixik jarayonlar o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni ochib berishni maqsad qilgan tilshunoslik, kognitiv fan, psixologiya va nevrologiyaning chorrahasida joylashgan. Ushbu ilmiy maqolaning maqsadi kognitiv tilshunoslikning nazariy tahlilini va uning asosiy tushunchalarini yoritishdir.

Kalit so‘zlar: *kognitiv lingvistika, kontseptsiya, turkumlashtirish, umumlashtirish, ikonalik, simvolizm, semantik tuzilma, bilim, intertekstuallik.*

Аннотация: когнитивная лингвистика стоит на стыке лингвистики, когнитивной науки, психологии и нейробиологии, стремясь разгадать сложные взаимосвязи между языком, мышлением и психическими процессами. Цель данной научной статьи – пролить свет на теоретический анализ когнитивной лингвистики и ее основных концепций.

Ключевые слова: *когнитивная лингвистика, концепт, категоризация, обобщение, иконичность, символика, семантическая структура, знание, интертекстуальность.*

Introduction

Cognitive linguistics is a branch of linguistics that studies the problems of the relationship between language and consciousness, the role of language in conceptualizing and categorizing the world, in cognitive processes and generalization of human experience, the connection with individual cognitive abilities of a person, and the forms of language and their interaction. Unlike traditional structuralist and generative approaches that view language as a formal system of rules and structures, cognitive linguistics delves into the cognitive mechanisms that underlie language acquisition, comprehension, and production. It recognizes that language is not merely a set of grammatical rules but a dynamic, multifaceted phenomenon deeply rooted in human cognition.

Literature review

The foundational work in cognitive linguistics (eg, Lakoff and Johnson 1980; Langacker 1991; Talmy 2000) has been heavily evidence-based. This is very common and perhaps inevitable in the early stages of the development of the theory of the human sciences. Since then, however, cognitive linguistic theory has matured significantly, along with significant advances in linguistic methodology. Although this has led to a significant shift towards more rigorous empirical methods (Janda 2013), many cognitive linguists continue to use their own intuition (or, at best, the intuition of a few colleagues) as their main source of information. This is partly due to historical reasons: most linguistic research in the 20th century, especially in the generative tradition, was based on linguists' own introspective judgments, and many linguists lacked the technical knowledge to use other methods. The second reason is ideological: some cognitive linguists believe that objective methods are incompatible with the spirit of cognitive linguistics, which is a non-objective. Cognitive linguistics is a broad field that includes several distinct areas. Linguists who call themselves cognitivists study a wide range of phenomena using a variety of methods. However, there are at least three basic rules that all cognitive linguists agree on, namely:

- language exists to convey meaning (this includes "content" and construction, so grammatical morphemes and constructions are considered meaningful), and so the goal of linguistics is to explain how speakers use linguistic expressions to convey meaning;
- "Reports of human language must be consistent with what is generally known about the mind and brain from disciplines other than linguistics";
- grammar emerges from usage at both the developmental and historical levels, and so usage must be the central stage in all language descriptions.

Cognitive linguistics has come a long way in the nearly four decades since its inception. In addition, previously marginal areas - construction, symbolism, meanings of grammatical elements, metaphor, metonymy, and iconicity - are now the focus of linguists; and, perhaps most importantly, we have achieved conceptual integration of many aspects of language learning. However, serious problems prevail in this area.

Methodology. Based on the principle of cognitive-stylistic analysis of information distribution, it is possible to identify the most contextual stylistically loaded parts that contribute to the achievement of complete and reliable results for a certain unit of text in the analysis of a literary text. Thus, for example, in the activation of knowledge structures, new information about the symbol-archetype based on the principle of "number-background" arising from the context of work can be important for defining a contextually conditioned conceptual. The phenomenon of semantic inference is also in the focus of cognitive-stylistic studies of the text. The importance of drawing conclusions in the analysis of the semantic structure of the text is based on the recognition that it is interpreted as "understanding the text and creating its mental model, the most important condition for constructive activity in the understanding of coherence". It should be noted that solving the issues related to the cognitive-oriented analysis of stylistic resources of the text is carried out with cognitive modeling, conceptualization, parameterization, etc.

Analysis and Result. At the core of cognitive linguistics is the exploration of how humans acquire, use, and understand language based on cognitive principles. This involves investigating the cognitive processes involved in language learning, including memory, attention, perception, and reasoning. Cognitive linguists study how linguistic knowledge is stored, accessed, and manipulated in the mind, considering factors such as mental imagery, conceptual categories, and semantic networks. One of the most important concepts in the cognitive style is the concept of information. Information is understood as knowledge that is represented and passed on by language forms in the communication process. In addition, information can be divided into cognitive and contextual information. Cognitive information consists of knowledge, beliefs, opinions, views and positions. It should be noted that new information from the position of cognitive style is not necessarily associated with new facts.

In cognitive linguistics, many concepts and terms of cognitive linguistics are widely used, while maintaining their creative potential refraction to solve your own problems. Cognitive linguistics mainly considers figurative and value aspects of the study of the concept, as well as its role in the literary text and the presentation of the conceptual picture of the world.

In this regard, the following questions are of great interest:

- the role of stylistic means in the interpretation of the term;
- the analysis of conceptually significant characteristics of the concept;
- the cognitive mechanism of stylistic categories such as emotionality, imagery, evaluation, implicitness, intertextuality;
- activation of knowledge embedded in the structure of the concept.

Discussion and Conclusion. Cognitive linguistics explores the cognitive mechanisms that underlie conceptual metaphors, such as image schemas, conceptual blending, and frame semantics. Image schemas, for instance, are recurring patterns of sensory-motor experiences that provide the cognitive basis for metaphorical mappings. They embody fundamental concepts such as containment, paths, and balance, which contribute to the richness and diversity of conceptual metaphors across languages and cultures.

Cognitive linguistics employs various methods to study construal operations, including experimental studies, corpus analysis, and cognitive modeling. These approaches aim to uncover the cognitive mechanisms and strategies that underlie language use and meaning construction.

References

1. Lakoff, George & Mark Johnson. 1980. Metaphors we live by. Chicago: Chicago University Press.Search in Google Scholar
2. Langacker, Ronald W. 1991a. Concept, image and symbol: The cognitive basis of grammar. Berlin: Mouton de Gruyter.10.1515/9783110857733Search in Google Scholar
3. Talmy, Leonard. 2000. Toward a cognitive semantics. Cambridge, MA: MIT Press.10.7551/mitpress/6847.001.0001Search in Google Scholar
4. Janda, Laura A. (ed.). 2013. Cognitive linguistics: The quantitative turn. Berlin: De Gruyter Mouton.10.1515/9783110335255Search in Google Scholar
5. Кубрякова Е.С. Инференция // Краткий словарь когнитивных терминов / М.: Филол. фак. МГУ, 1996. С. 33–35.
6. Гальперин. И. Р. Текст как объект лингвистического исследования.—М.: Наука,. 1981. 138 с. URL: http://issuesinlinguistics.ru/pubfiles/1983-2_152-154.pdf
7. Dr. Peter James Dyck MD,. Corresponding Author. Dr. Peter James Dyck MD ... First published: September 1981. https://doi.org/10.1002/ana.410100304. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/ana.410100304

Arofat NE'MATOVA,
Teacher at the Department of Functional Lexics
Uzbekistan State World Languages University
E-mail: arofatnematova@gmail.com

CROSS-CULTURAL ANALYSIS OF THE CONCEPT "MOON"

Annotation: this research investigates the complexity of the concept of "moon" across linguistic and cultural borders, focusing on English and Uzbek languages. It examines the layers of meaning within the concept, emphasizing its notional, image-bearing, and evaluative dimensions. Through linguistic analysis, it demonstrates that concepts extend beyond mere lexical definitions, incorporating cultural and national nuances. By comparing representations in English and Uzbek dictionaries, it reveals disparities in notional meanings between the two languages. The study explores metaphorical and idiomatic expressions related to the moon in both languages, such as "shoot for the moon" in English and "oy yuzli qiz" in Uzbek. Additionally, it scrutinizes the evaluative aspect to determine whether the concept carries positive or negative connotations. Through textual analysis of literary excerpts, it illustrates how the moon symbolizes serenity or ugliness, depending on the context, in both English and Uzbek literature. Ultimately, this research underscores the dynamic nature of the "moon" concept, showcasing its diverse interpretations across linguistic and cultural landscapes.

Keywords: *concept, moon, linguistic, cultural, English, Uzbek, notional, image-bearing, evaluative, analysis.*

Annotatsiya: ushbu maqola ingliz va o'zbek tillarida mavjud "oy" tushunchasining leksik va madaniy ma'nolarini tahlil qiladi. Ushbu tushuncha dolzarbligi tasviriy va baholovchi ma'no qatlamlari orqali o'rganiladi. Tilshunoslik tahlili orqali tushunchalar faqat leksik atamalardan tashqari, madaniy va milliy nyuanslarni o'zida mujassamlashtirganligini ko'rsatadi. Ingliz va o'zbek lug'atlaridagi vakilliklarni qiyoslash orqali ikki til o'rtasidagi noto'g'ri ma'nolardagi farqlarni ochib beradi. Tadqiqotda ingliz tilida "shoot for the moon" va o'zbek tilida "oy yuzli qiz" kabi har ikki tilda oyga oid metaforik va idiomatik ifodalar tadqiq etilgan. Bundan tashqari, kontseptsiya ijobiy yoki salbiy ma'nolarni ko'tarayotganini aniqlash uchun baholovchi tomonini tekshiradi. Adabiy parchalarni matnli

tahlil qilish orqali oyning ham o‘zbek, ham o‘zbek adabiyotida kontseptsiyaga qarab serqirralik yoki betakrorlikni qanday ramz qilib ko‘rsatishi yaqqol ko‘rinib turibdi. Ushbu tadqiqot "oy" tushunchasining dinamik mohiyatini ta'kidlaydi, uning turli talqinlarini lingvistik va madaniy landshaftlar bo‘ylab ko‘rsatadi.

Tayanch so'zlar: *tushuncha, oy, lingvistik, madaniy, o'zbek, o'zbek, nazariy, obrazli, baholovchi, tahlil.*

Аннотация: в данном исследовании исследуется сложность понятия «луна» через лингвистические и культурные границы, уделяя особое внимание английскому и узбекскому языкам. Исследуются смысловые слои концепта, подчеркиваются его понятийные, образные и оценочные измерения. С помощью лингвистического анализа она демонстрирует, что понятия выходят за рамки простых лексических определений, включая культурные и национальные нюансы. Сравнивая представления в английском и узбекском словарях, он выявляет различия в понятийных значениях между двумя языками. В исследовании исследуются метафорические и идиоматические выражения, связанные с луной в обоих языках, такие как «shoot for the moon» в английском языке и «oy yuzli qiz» в узбекском. Кроме того, он тщательно изучает оценочный аспект, чтобы определить, несет ли понятие положительные или отрицательные коннотации.

Ключевые слова: *концепт, луна, лингвистический, культурный, английский, узбекский, понятийный, образоносный, оценочный, анализ*

Concept means more than a word, which means they are different terms. The concept from the linguistic point of view is defined as broader than the lexical meaning. It is a culture-specific and nationally oriented unit that consists of notional, image-bearing, and evaluative layers. For cross-cultural analysis, the concept of “moon” has been chosen. The concept of “moon” is analyzed in two different languages (English) in three linguistic levels which include notional, image-bearing, and evaluative ones.

When it comes notional level, it includes only the literal meaning of the concept which is given in the dictionary.

According to Merriam Webster dictionary “moon” can be a noun:

‘a: often capitalized: the earth's natural satellite that shines by the sun's reflected light, revolves about the earth from west to east in about 29½ days with reference to the sun or about 27⅓ days with reference to the stars, and has a diameter of 2160 miles (3475 kilometers), a mean distance from the earth of about 238,900 miles (384,400 kilometers), and a mass about one eightieth that of the earth —usually used with the

b: one complete moon cycle consisting of four phases

Free English Dictionary gives more meanings as a noun

moon (moon)

1. often Moon The natural satellite of Earth, visible by reflection of sunlight and having a slightly elliptical orbit, approximately 363,100 kilometers (225,600 miles) distant at perigee and 405,700 kilometers (252,100 miles) at apogee. Its mean diameter is 3,475 kilometers (2,159 miles), its mass is approximately one-eightieth that of Earth, and its average period of revolution around Earth is 29 days 12 hours 44 minutes calculated concerning the sun.

2. A natural satellite revolving around a planet.

3. The moon as it appears at a particular time in its cycle of phases: a gibbous moon.

4. A month, especially a lunar month.

5. A disk, globe, or crescent resembling the natural satellite of Earth.’

In the Uzbek dictionary “Oy” means

1. astr (O — katta). Quyoshdan nur olib, yog‘du sochuvchi samoviy jism, Yerning tabiiy yo‘ldoshi.

Oyning Yer atrofida aylanishi.

2. Astronomik yilning o‘n ikkidan biriga — Oyning Quyosh atrofidan bir marta aylanib chiqish muddatiga yaqin vaqt oralig‘i; o‘lchov birligi: 28, 29 30 yoki 31 kunlik davr.

Oy boshi. May oyi. Bir yil — o‘n ikki oy. Bu orada uch oy o‘tdi.

3. Uch-to‘rt kunlik oy shaklidagi bezak yoki belgi.

4. Ayollar ismi tarkibiga kiradi yoki ayollar nomiga qo‘shilib, erkalash, hurmatni bildiradi.

Oyposhsha, Oyqiz, Oyto‘ti, Oynisa; Tursunoy. Shirmonoy, Qunduzoy.

As opposed to English, in Uzbek “oy” can be used as suffix before or after feminine names to show respect and praise. So notional meaning is limited only with definitions given in the dictionary.

Image-bearing layer often includes metaphorical linguistic phrases, idioms, word-formation units, proverbs, sayings, quotations and texts. In English, there are a lot of phrases, idioms, and proverbs related to the concept of “moon”.

For example, *shoot for the moon, ask for the moon, the moon is made of green cheese, the moon on a stick, to cast beyond the moon, cry for the moon.* These phraseological units have the same meaning **“to try something which is very difficult, unreal to achieve”**. Moon is difficult to reach so English people use those phraseological units for unreachable situations. Furthermore, there is a phrase to promise the moon which is used to be persuaded to do something impossible.

Apart from that, it can also be used **to talk about**

time: *once in a blue moon* (very rarely, almost never), *many moons ago* (very long time ago), *to moon something away* (to waste one's time grieving over something), *to bay at the moon* (to waste your time trying to do something that is nearly impossible).

The concept "moon" is also used to talk about relationships and feelings. "To be over the moon" means "to be extremely happy" (in Uzbek, yettinchi osmonda uchmoq). E.g. They were over the moon when they got married. Also, there is a phrase "honey moon" which has an absolute analog in Uzbek "asal oyi". It means the holiday newly married couple take after their wedding day. That, English people say "to love someone to the moon and back" to express their deep love towards someone. E.g. He loves her to the moon and back. "To think someone hung the moon" is also an idiom that means to think of someone as the best among others. The idiom "to moon about someone or something" is defined as feeling depressed. "to moon after" is a phrasal verb meaning to spend too much time thinking about someone you love.

Moreover, there are also some other phraseological units which include concept "moon" in English which show **departure.** *"Do a moonlight flit" or "to go between the moon and the milkman"* mean hurried and secret departure at night. E.g. He owes me $8000 but he did a moonlight flit. I'm never going to get my money back.

Also, there is a proverb "Do not judge anyone until you have walked two moons in his moccasins". It means one should not have any right to judge people unless they know what they have been through, and what situations they have gone through.

When it comes to Uzbek the concept "oy" can show beauty. For example, *"oy yuzli qiz"* (go'zal, chiroyli qiz) means beautiful girl. It also denotes the meaning of "death" in the phrase "oy kunlari o'tdi". It has different forms and meanings too. "oy kuni yetgan" or "oyi to'ldi". It means someone is about to give birth. Also "asal oyi" means a holiday of the new couple after the wedding day.

There are some Uzbek proverbs related to the concept of "oy".

For example,

"Oyning ham dog'lari bor" - nothing is perfect or ideal.

"Oyni etak bilan yopib bo'lmaydi" – not every fault can be kept as a secret.

"Oyning o'n beshi yorug', o'n beshi qorong'i" – there are good days and bad days in life.

"Oy borib, omon qayt" – to wish someone safe travel.

"Devonadan oy boshi so'rama" – do not ask for anything at the beginning of the month from miserly person.

"Yaxshi xotin yuzida oy ko'rinar, yomon xotin qovog'idan qor yog'ar" – facial expressions show both positivity and negativity.

"Har kimniki o'ziga, oy ko'rinar ko'ziga" – people don't see imperfections of their someone or something.

"O'zgani oy bilsang, o'zingni soy bil" – to be humble towards others.

"Oy ona emish, bolasi – yulduz" – moon is being described as mother.

"Oy tun chirog'i" – there is also something good in dark days.

"Oy botsa ham, boy yotmas" – person who wants to get something more, never stops.

"Hatto oy ham nuqsonsiz emas" – not everything is perfect.

"Bulutning qadri yo'q, oy yonida" – people only see attractive things.

"Baxilning qo'lida oy bo'lsa, olamni yoritmas" – stingy person never does something good for others even if he has some chance.

"Oyda kelganga oyoq, kunda kelganga tayoq" – guests should come in appropriate time.

The concept "moon" denotes different meanings given above in image-bearing level in English and Uzbek languages.

The evaluative layer shows whether the concept represents positive or negative aspect of something. The concept of "moon" is analyzed at a textual level in two languages.

*"…**the moon** was above, lustrous and serene; vehicles and pedestrians were few; sparrows twittered sleepily in the eaves – for a little while the scene might have been a country churchyard…"*

The extract given above is taken from the short story of O'Henry "The Cop and Anthem". The concept "moon" is in literal meaning and being used to describe calm scenery of a particular place. It actually renders a positive meaning which can be understood from the given context and clues like "lustrous", and "serene".

*"… He was a little man, without angles, plump, with a round face like the full **moon** and a little fat round nose. He had fair short hair, and he was red-faced and clean-shaven. He had plump hands, dimpled on the knuckles, and short fat legs."*

The given extract is taken from short stories by Somerset Maugham. "Moon" is here being used to reveal the appearance of someone. It has the negative meaning which is clear from the context. Because the person is being described as ugly.

"Oh, what a sweet love story, the sun and the moon.
The sun lights up the earth, searching for her love,
Only to recede into the soft ocean tides.
Just as her love, the moon, does the same shortly after she's gone,
Drawn by her light.
He shines small beacons up in the night,
That the sun sees and races to dawn,
Only to see that her love is gone.

Oh, what a sweet love story, the sun and the moon."

The poem was published by Family Friend Poems in June, 2017. The concept of "moon" reveals one of the lovers and renders positive meaning in this context.

Regarding Uzbek culture, the concept "oy" mostly has a positive meaning.

"…— «Qora ko'zlari, kamon qoshlari...»

— A-a-a, — dedi Hasanali va qaytadan qulog'ini tirqishg'a olib bordi. Endi uning

butun borlig'i quloq bo'lib aylangan, o'zini unutib barcha diqqati hujra ichiga oqg'an edi.

O'rtadan ko'b fursat o'tmadi, boyag'i uyqusirash yana takrorlandi:

— «Oy kabi yuzlar, kulib boqishlar, cho'chib qochishlar... Uff».

Hasanali uchun birinchida onglashilmay qolg'an ma'nolar bu keyingi gap bilan

yeshildi…"

The extract is taken from the novel "O'tkan kunlar". Here the concept "oy" denotes the beauty of the woman; the facial appearance of the girl is described in a positive way.

Tan anga siymu ichina tosh muzmar konglidin ,
Aqlg'a yuz hayrat, ul oyning ichu toshinadur.
May ketur, ey mug'ki, yuz hayrat aro qolmish Masih,
Bul ajablarkim, bu eski dayr xuffoshindadur.
To Navoiy to`kti ul oy furqatidin bahri ashk ,
Har qachon boqsang, quyosh aksi aning yoshindadur."

The given extract is masterpiece of Alisher Navoi where he used concept "oy" to refer to his lover (girl, woman) in positive meaning making exaggeration about her beauty.

"… Aravakash ichkaridan chiqqan ikki non bilan bir piyola qatiqni ichib oldi-da, otni tashqariga bog'lab, o'zi arava ustiga cho'zildi. Uyqusi qochgan edi... Miyasi-da, umrida birinchi martaba o'laroq, ajib va shirin xayollar aylanardi. ***Ko'kdagi oyga*** *qarab,* ***yerdagi oyni*** *o'ylar va boyagiday shirin-shirin kulimsirardi..."*

In this context, "ko'kdagi oy" has denotative meaning which is literal and it is neutral in evaluative level. However, "yerdagi oy" refers to a woman and denotes beauty which has positivity.

In conclusion, this study has explored the intricate dimensions of the concept of "moon" across linguistic and cultural boundaries, focusing on English and Uzbek languages. Through an analysis of its notional, image-bearing, and evaluative layers, we have revealed the richness and complexity of this celestial symbol. Our linguistic analysis highlighted disparities in notional meanings between English and Uzbek, underscoring the cultural nuances embedded within the language. Additionally, the exploration of metaphorical and idiomatic expressions associated with the moon provided insights into how this concept symbolizes diverse ideas such as aspirations, beauty, and even death in different cultural contexts. Furthermore, our examination of the evaluative aspect of the "moon" concept elucidated its ability to convey both positive and negative connotations. Textual analysis of literary excerpts showcased how the moon can symbolize serenity or ugliness, depending on the context, in both English and Uzbek literature. Overall, this research underscores the dynamic nature of the "moon" concept, illustrating its diverse interpretations across linguistic and cultural landscapes. By delving into its various layers of meaning, we have deepened our understanding of how language and culture intersect in the representation of celestial symbols like the moon. Moving forward, further exploration of cross-cultural concepts promises to enrich our understanding of language, culture, and their interplay.

REFERENCES

1. Aijmer, K., & Altenberg, B. (Eds.). (2020). English Corpus Linguistics: Crossing Paths (Vol. 36). Rodopi.
2. Crystal, D. (2019). The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press.
3. Alisher Navoiy, Gazallar, Sharq, 2005.
4. "O'zbek tili izohli lug'ati"(2022), p. 225, Gafur Gulam.
5. "O'tkan Kunlar", A. Qodiriy, 1994.
6. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (2016). A Comprehensive Grammar of the English Language. Routledge.
7. Sutherland, John. "Maugham, W. Somerset" , The Oxford Companion to Twentieth-Century Literature in English, Oxford University Press, 2005.
8. Toth, I. (2020). Lexicography and the OED: Pioneers in the Untrodden Forest. Oxford University Press.
9. Merriam-Webster. (n.d.). Moon. In Merriam-Webster.com dictionary.
10. https://en.wikipedia.org/wiki/Proverb
11. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Cop_and_the_Anthem

Yulduz ABDULHAKIMOVA,
ToshDO‘TAU dotsent

ALISHER NAVOIY VA MUHAMMAD FUZULIY “LAYLI VA MAJNUN” DOSTONLARINING KOMPOZITSION XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: mazkur maqolada Alisher Navoiy va Muhammad Fuzuliy: “Layli va Majnun” dostonlarining kompozitsion xususiyatlari tahlilga tortilgan. Alisher Navoiy xamsachilik an’analariga rioya qilgan holda o‘z dostonini turkiy tilda yaratish bilan birga, “Xamsa” qahramonlarini ilm va e’tiqodda komil qilib tasvirlaydi. Muhammad Fuzuliy esa o‘z dostonini Navoiyga ergashgan holda yaratdi. Maqolada ikki dostonning o‘xshash va farqli tomonlari misollar orqali dalillangan.

Kalit so‘zlar: *Alisher Navoiy, Muhammad Fuzuliy, kompozitsiya, hamd, na’t.*

Аннотация: в данной статье анализируются композиционные особенности эпоса «Лайли и Меджнун» Алишера Навои и Мухаммада Физули. Следуя традициям Хамсы, Алишер Навои создает свой эпос на турецком языке и изображает героев «Хамсы» совершенными в науке и вере. Мухаммад Физули создал свой эпос по следам Навои. В статье на примерах показаны сходства и различия двух былин.

Ключевые слова: *Алишер Навои, Мухаммад Физули, композиция, хамд, нат.*

Annotation: this article analyzes the compositional characteristics of the epics "Layli and Majnun" by Alisher Navoi and Muhammad Fuzuli. Following the traditions of Hamsa, Alisher Navoi creates his epic in Turkish and portrays the heroes of "Khamsa" as perfect in science and faith. Muhammad Fuzuli created his epic following Navoi. The article demonstrates the similarities and differences of the two epics through examples.

Key words: *Alisher Navoi, Muhammad Fuzuli, composition, hamd, na't.*

Sharq xalqlari adabiyotida “Layli va Majnun” mavzusida yaratilgan doston va qissalar ko‘p uchraydi. Akademik I.Y.Krachkovskiyning fikricha, “Sharqda Layli va Majnun G‘arbdagi Romeo va Julettaga nisbatan mashhurroq”. Doston va qissalarning kelib chiqishi arab xalqlari orasida og‘izdan og‘izga o‘tib keluvchi voqealarga borib taqaladi. Manbalarda keltirilishicha, Majnun tarixiy shaxs bo‘lib, Shimoliy Arabistondagi Bani Omir qabilasiga mansub. Uning ismi Qays ibn Mulavvah, Mahdiy ibn Muod, al Aqra va ba’zan al-Buhturiy ibn al-Ja’d tarzida keltiriladi. Ibn Qutaybaning “Kitob ush-she’r vash-shuaro” kitobida Majnun o‘z qabilasidagi Layli ismli qizni yaxshi ko‘rgani va unga bag‘ishlab she’rlar yozgani aytiladi. Lekin ba’zi mualliflar Majnun tarixiy shaxs emas, balki ummaviy bir yigit o‘z amakisining qizini sevib qolib, unga atab she’rlar yozgan va unga Majnun taxallusini qo‘ygan degan fikrni bildiradilar.

Turkiy tilda bu yo‘nalishda yaratilgan dostonlar orasida, shubhasiz, Alisher Navoiy va Muhammad Fuzuliy dostonlari alohida o‘rin egallaydi. Ma’lumki, Alisher Navoiy va Muhammad Fuzuliy “Layli va Majnun” dostonlari yaratilgan vaqt bir-biridan unchalik uzoq emas. Jumladan, hazrat Navoiy o‘z dostonini 1484-yili yaratgan bo‘lsa, Fuzuliy “Layli va Majnun”i 1536-1537-yillarda vujudga kelgan. Yaratilishida yarim asrdan sal ko‘proq muddat farq bo‘lsada, har ikki doston syujeti va kompozitsiyasi, ijodkorlar uslubi va yondashuv mezonlari jihatidan bir-biridan farq qiladi.

Badiiy adabiyotga bu qissani ilk bor Nizomiy Ganjaviy doston shaklida olib kirdi. Shu bilan Layli va Majnun dostonchiligining mukammal asosi yaratildi. Unda muallif Majnun va Laylining el og‘zida mashhur bo‘lgan tashqi go‘zalligini emas, balki ruhiy, ma’naviy dunyosini ham boy va mukammal qilib ochib berdi. Doston o‘zining badiiy qimmati bilan Sharq xalqlari adabiyotida muhim o‘rin tutadi. Nizomiy dostoni Sharq xalqlari adabiyotida keng shuhrat qozondi va oradan bir asrdan ziyodroq vaqt o‘tgach, Amir Xusrav Dehlaviy unga javob yozdi. Dehlaviy dostoni 1299-yilda yaratilgan bo‘lib, «Majnun va Layli» deb ataladi. Muallif doston qahramonlari nomini almashtirish bilan yangilikka, o‘z salafidan o‘zgachalikka intilganligini ta’kidlaydi hamda ushbu qissaning arab xalqlari orasida dastavval «Majnun va Layli» shaklida ommalashganligiga e’tibor qaratadi. U Nizomiy dostonining kompozitsion qurilishini asosan saqlab qolgan holda uning syujetiga ba’zi o‘zgartirishlar kiritadi (munajjimning Majnun taqdiri haqidagi bashorati, Navfalning o‘z qizini Majnunga nikohlab berishi va b.). Xusrav Dehlaviy ushbu dostoni bilan Sharq xalqlari adabiyotida «Layli va Majnun» mavzusidagi dostonga javob yozish an’anasini boshlab berdi. Dehlaviydan keyin bu mavzuda ko‘plab ijodkorlar qalam tebratdilar.

Turkiy tilda bu yo‘nalishda yaratilgan dostonlar orasida, shubhasiz, Alisher Navoiy va Muhammad Fuzuliy dostonlari alohida o‘rin egallaydi. Ma’lumki, Alisher Navoiy va Muhammad Fuzuliy “Layli va Majnun” dostonlari yaratilgan vaqt bir-biridan unchalik uzoq emas. Jumladan, hazrat Navoiy o‘z dostonini 1484-yili yaratgan bo‘lsa, Fuzuliy “Layli va Majnun”i 1536-1537-yillarda vujudga kelgan. Yaratilishida yarim asrdan sal ko‘proq muddat farq bo‘lsada, har ikki doston syujeti va kompozitsiyasi, ijodkorlar uslubi va yondashuv mezonlari jihatidan bir-biridan farq qiladi.

Alisher Navoiy o‘zigacha yaratilgan dostonlardan

farqli o‘laroq, “Layli va Majnun”ni turkiy tilda yaratdi. U Sharq mumtoz adabiyotidagi dostonchilik an’analarini chuqur o‘zlashtirib, unga turkiy ruh bag‘ishladi, millat adabiy-estetik tafakkurining takomiliga xizmat qildirdi. “Navoiy «Xamsa»sining vujudga kelishi davomidagi eng katta tabiiy qiyinchiliklardan biri bu til masalasi. Navoiygacha yaratilgan barcha «Xamsa»lar forsiy tilda bo‘lib, o‘zbek tilida bu tipdagi asarni yaratish juda ko‘p ilmiy, siyosiy, adabiy, lingvistik tushunchalarni shu tilda ifodalash degan gap edi. Navoiy bu ishga juda qattiq kirishdi. U o‘z asarini yaratishda faqat adabiy til yoki bir sheva imkoniyatlari bilan cheklanmadi. U o‘zbek tilining barcha shevalariga xos nozikliklarini kashf etishga intildi. «Xamsa» tufayli o‘zbek adabiy tili o‘zining yangi va mukammal qiyofasiga ega bo‘ldi. Ko‘pgina mafhumlarni esa Navoiy o‘zi yaratdi. Shuning uchun «Xamsa»ni yaratish bilan bog‘liq qiyinchilik va to‘siqlar ustida gap borar ekan, til bilan bog‘liq ahvolga Navoiy alohida to‘xtaladi”.

Muhammad Fuzuliy ham dostonchilikda Navoiy yo‘lidan borib, turkiy tilning jozibali o‘g‘uz lahjasida mazkur ishq qissasini yangi bosqichga ko‘tardi. Manbalarda Alisher Navoiyning Fuzuliyga ta’siri haqida ko‘plab ma’lumotlarga guvoh bo‘lamiz. Latifiy o‘zining “Tazkirat ush-shuaro” asarida Alisher Navoiyning Fuzuliyga ta’siri haqida gapirar ekan, Fuzuliyda “Navoiy uslubiga o‘xshash dilfirib va g‘aroyib uslub borligini” aytadi. Shu davr adabiyotining yana bir vakili Ali Nihat Tarlan esa Fuzuliy Sharqdagi Chig‘atoy shoirlarini ham, G‘arbdagi Anadolu shoirlarini ham yaxshi taniganini va “Devoni”ning muqaddimasida Navoiyning nomini zikr qilib, so‘ngra “Layli va Majnun” dostonida “ Olmuşdu Nevâî-i sühandan / Manzûr-ı Şehenşeh-i Horasan” deb ta’kidlaganini aytadi. Uning fikricha, Fuzuliy Navoiy ijodiy dahosidan shunchalik ta’sirlanganki, agar til xususiyatlari bo‘lmasa, ularni bir-biridan ajratish qiyin bo‘lar edi. Kuzatiladiki, tazkira va manbalarda Alisher Navoiyning Fuzuliyga ta’siri kuchli ekanligi ta’kidlanadi.

Zamonaviy adabiyotshunoslikda Muhammad Fuzuliyning Alisher Navoiy “Layli va Majnun”idan xabardor bo‘lganmi yoki yo‘qmi, degan masalada munozarali fikrlar mavjud. Bu fikrlar shoirning quyidagi bayti asosida paydo bo‘lgan:

Leyli-Məcnun əcəmdə çoxdur,
Ətrakdə ol fəsanə yoxdur .

Nihat Sami Baharliga ko‘ra, Fuzuliy o‘zigacha turkiyda yozilgan “Layli va Majnun” dostonidan bexabar bo‘lgan va bu tilda ilk daf’a o‘zi mazkur mavzuda qalam tebratganligini ta’kidlagan. Fuat Ko‘pruli ham Fuzuliy Alisher Navoiyning “Layli va Majnun” asari haqida bilish imkoniga ega bo‘lmaganligini, o‘zigacha usmonli va hatto ozariy turkchalarida yozilgan “Layli va Majnun”larni ham ko‘rmaganligini aytadi. Hasibe Maziog‘lu esa bu borada boshqacharoq fikr bildiradi: “Fuzuliy o‘z asarini yozar ekan, avval yozilgan “Leyli va Majnun”ni ko‘rib undan bahramand bo‘ldi. Ammo shuni ta’kidlash kerakki, bu qissa turkiylar orasida uchramaydi. Navoiyni o‘qiganligi va she’rlariga ko‘p naziralar yozganligi aniq ma’lum bo‘lgan Fuzuliyning Navoiyning “Layli va Majnun” asarini bilmagani aqlga sig‘maydi. Biroq Navoiyning asari sharqiy turkiy tilda yozilgani bois, Fuzuliy “Layli va Majnun”ning g‘arbiy turklar orasida emasligini nazarda tutgan bo‘lsa kerak. Biz Hasibe Mazio‘g‘lining fikrlariga qo‘shilgan holda, shuni qo‘shimcha qilmoqchimizki, yuqorida keltirilgan bayt Fuzuliyning o‘zi tilidan emas, balki rumlik bir guruh fozillar tomonidan aytilgan. Dostondan shu o‘rinni aynan keltiramiz:

Bir neçə zərifi-xütteyi-Rum,
Rumi ki, dedin, qəziyyə mə'lum.
Yə'ni ki, qamu həqaiq əhli,
Hər məs'ələdə həqaiq əhli,
Həm elm fənində nüktədanlar,
Həm söz rəvişində dürfəşanlar...
Mən xəstəyi etdilər nişanə
Bir rəng ilə tiri-imtəhanə.
"Lütf eyle! - dedilər, - ey süxənsənc!
Faş eylə cəhanə bir nihan gənc!
Leyli-Məcnun əcəmdə çoxdur,
Ətrakdə ol fəsanə yoxdur.
Təqrirə gətir bu dastanı,
Qıl tazə bu əski bustanı".

Unda keltirilishicha, bir kuni bazmda bir guruh rumlik nuktadonlar Fuzuliyga so‘z qotib, undan ajam xalqlari orasida keng tarqalgan, lekin turkiylarga ma’lum bo‘lmagan bir “yashirin xazina”, ya’ni afsonani doston holiga keltirib, bu eski bo‘stonni yangilashni so‘raydilar, boshqacha aytganda, xasta shoirni imtihondan o‘tkazmoqchi bo‘ladilar. Fuzuliy ularning shu talabi asosida o‘g‘uz lahjasida mazkur afsonani qalamga oladi. Ushbu fikrlar va yuqorida keltirilgan mulohazalar asosida biz Fuzuliy Alisher Navoiyning “Layli va Majnun” dostonini ko‘rgan va undan ta’sirlangan deb hisoblaymiz, zero, ikki doston muqoyasasidan kelib chiqadigan ko‘p o‘rinlar shunday xulosa qilishga asos bo‘ladi.

Dastlab bu ikki dostonning kompozitsion qurilishi bilan bog‘liq umumiy jihatlarga to‘xtalib o‘tish zarurati seziladi. Ma’lumki, “kompozitsiya badiiy asar tarkibiy qismlarining o‘zaro bog‘liqlikdagi joylashuvi bo‘lib, asarning mazmuni va janriga ko‘ra qurilishini anglatadi. Kompozitsiya shakl unsurlarini biriktirib, ularni g‘oyaga bo‘ysundiradi”. Demak, aytish mumkinki, asar muallifi ifoda etmoqchi bo‘lgan g‘oya shu asar kompozitsiyasiga aloqador unsurlar bilan chambarchas bog‘liq, zero, haqiqiy badiiy asarda hech qaysi unsur tasodifiy joylashuvga ega bo‘lmaydi. Shu asosda dastavval Alisher Navoiyning “Layli va Majnun” dostoni kompozitsiyasi xususida so‘z yuritsak. Doston hajman 38 bob, 3623 baytdan iborat. Unda muqaddima 9 bobni, asosiy qism 26 bobni (10-35-boblar), xotima

uch bobni tashkil qiladi. Boblarning (birinchi bob bundan mustasno) barchasi sarlavhaga ega bo‘lib, sarlavhalar saj’ usulida ziynatlangan. “Kompozitsiya tushunchasi badiiy asarning barcha sathlariga birdek taalluqli, uning qaysi sathi haqida gap ketmasin, qurilishining ayni shu aspekti diqqat markazida turadi: matn qurilishi (bob, sarlavha, asosiy va yondosh matn) va h.k....” Salaflar dostonlari, xususan, Nizomiy “Layli va Majnun”idan farqli o‘laroq, Navoiy dostoni sarlavhalarida baroati istehlol san’ati yetakchilik qiladi, ya’ni shoir sarlavhalar orqali kitobxonni har bir bobning g‘oyaviy mundarijasi bilan tanishtirib boradi. Masalan, Payg‘ambarimiz (s.a.v.) me’rojlariga bag‘ishlangan to‘rtinchi bobning sarlavhasi quyidagicha: “Ul shomi visolningkim, «Val-layli izo yag‘sho» oyati, bo‘la olg‘ay aning shonida savodi yozilmog‘i va mununggdek shomda ul musofiri samoviyning shabgir baland qilmog‘i va subhi visol eshiklari yuziga ochilmog‘i va mehri murod topilmog‘i”. Unda Qur’oni karim oyatini aynan keltirish bilan hosil qilingan iqtibos san’ati saj’ usuli vositasida bobning umumiy mazmuniga shunday ishora qiladiki, nozik didli kitobxon “layl” so‘zi orqali doston mavzusidan ham xabardor bo‘ladi.

Alisher Navoiy “Xamsa”si yaratilgandan keyin oradan yarim asr vaqt o‘tmay, xamsanavislik an’anasidan uzoqlashish holatlari uchray boshladi. Bu xususiyat, usmonli va ozariy turklar uchun xos ekanligi bilan xarakterlanadi. “Qayd etmoq lozimdirki, turk adabiyotida “Xamsa” yozmoq an’anasi birmuncha farqli inkishof etdi va turk shoirlari o‘z “Xamsa”laridagi dostonlar mavzularining o‘zgachaligi bilan Nizomiydan farqlandilar”. Endi bu davrga kelib, turkiy adabiyotda “Xamsa” dostonlari mavzularini o‘zgartirish, vaznlardan chekinish, dostonlar tarkibiga yangi shakl va janrlarni kiritish tamoyili paydo bo‘la boshladi. “... aytish mumkinki, Navoiy forsiyzabon shoirlarga turkiy tilda “Xamsa” yozish mumkinligini isbotlab bergan va murakkab adabiy vazifani ado etib bo‘lgandan keyin, turk dunyosi endi bemalol an’anaviylikdan chekinib, o‘zi istagan shaklda beshlik yaratish imkoniga ega bo‘ldi” .

Aynan shu fikrni Muhammad Fuzuliyning “Layli va Majnun” dostoniga nisbatan ham aytish mumkin. Fuzuliy dostoni Sharq dostonchilik an’analariga muvofiq yozilgan bo‘lsada, biroq ozarbayjon shoiri o‘z dostonini masnaviyning o‘zida yozish bilan chegaralanib qolmay, unga bir qator janrlarni ham qo‘shadi. Shoirning o‘zi bu haqda 9 bobda, ya’ni “Soqiy bilan bo‘lgan suhbat”da shunday deydi:

Gəh taərzi- qəsidə əylərəm saz,
Şəhbazini olur bùləndpərvaz.
Gəh də'bi –qəzəl olur şùarim,
Ol də'bə rəvon verər qərorim.
Gəh məsnəviyə olub həvəsnak
Ol bəhrdə istərəm dùri-pak .

Fuzuliy dostoni nasriy debocha bilan boshlanadi. Debocha 238 so‘zdan iborat bo‘lib, unda shoir Layli va Majnun afsonasini bayon etishda Allohdan kuch va g‘ayrat so‘raydi. Debocha saj’ usulida yozilgan va bayon etish uslubiga ko‘ra Alisher Navoiy nasriy asarlari, xususan, “Mahbub ul-qulub” va “Munojot”ni eslatadi.

Salaflar dostonlari singari Fuzuliyning “Layli va Majnun” dostonidagi boblarga ham sarlavha qo‘yilgan, biroq Navoiy dostonidan farq qilib, unda baroati istehlol yetakchilik qilmaydi, har bir bob “Bu...” so‘zi bilan boshlanib, -dir bog‘lamasi bilan yakunlanadi. Dastlabki bob ham sarlavhaga ega: “Bu, həzrəti-izzətdən həmd ilə istimdadi-mətalibdir və asari-şükr ilə istid'ayi-sətri-laibdir”.

Doston tarkibiga masnaviydan tashqari ruboiy, g‘azal, soqiynoma, murabba’, qasida kabi janrlar ham kiritilgan bo‘lib, ular dostonning ta’sirchanligini oshirib, fikrning oson tushunilishini ta’minlagan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Крачковский И.Ю. Ранняя история повести о Меджнуне и Лейли в арабской литературе // Алишер Навои. – М.- Л.: Изд-во АН СССР, 1946.
2. Бертельс Е.Э. Низами и Физули / Изб.труды. – М.: Наука, 1962. Аҳмедов Т. Алишер Навоийнинг «Лайли ва Мажнун» достони. – Т.: Фан, 1970;
3. Нарзуллаева С. Тема «Лейли и Меджнун» в истории литературы народов Советского Востока. – Т.: Фан, 1983.
4. Алиев Г. Темы и сюжеты Низами в литературах народов востока. – М.: Наука, 1985.
5. Yusupova D. Layli va Majnun / Alisher Navoiy: qomusiy lug‘at. 1-jild Mas’ul muharrir Sh.Sirojiddinov. – Toshkent: Sharq, 2016.
6. Hayitmetov A. “Xamsa”ning yaratilish jarayoni. 1985. Ziyo.uz/26.05.2016.
7. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. Altı cilddə. II cild. Bakı: Şərq-Qərb,2005.
8. Köprülü M. Fuad. Edebiyat Araştırmaları, C.II, İstanbul, 1989.
9. Хализев В.Е. Композиция // Литературный энциклопедический словарь.
10. Quronov D. va boshqalar. Kompozitsiya // Adabiyotshunoslik lug‘ati. – T.: Akademnashr, 2010.
11. Arasli N. Nizami va turk edabyati. – Baku: Elm, 1980.
12. Yusupova D. “Xamsa” poetikasi: vazn, qofiya va mazmun mushtarakligi. – T.: TAMADDUN, 2021.
13. M.Füzuli. -B.: ŞƏRQ-QƏRB, 2005.

Nilufar NAMAZOVA,
O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti o‘qituvchisi

FARG‘ONADAGI ILK MILLIY GAZETA – “SADOYI FARG‘ONA” GAZETASI

Farg‘onadagi ilk milliy nashr – “Sadoi Farg‘ona” gazetasi 1913-yili 3-aprelda Obidjon Mahmudov muharrirligida chop etila boshlagan. Matbuot sahifalarini kuzatib, o‘z davrida bu gazetaning millat taraqqiyotidagi xizmatlari haqida yuksak e’tiroflar aytilganini, shu bilan birga, turli tanqid va tahdidlarga uchraganini ham ko‘rish mumkin.

Jumladan, “Sadoi Farg‘ona” gazetasi Farg‘ona vodiysidagi ilk milliy nashr bo‘lgani uchun uni xalq orasida yoyishda va boshqa masalalarda bir talay qiyinchiliklar bo‘lgan. Shuning uchun ham gazetaning noshiri va muharriri Obidjon Mahmudov uning ilk sonlaridayoq “G‘azeta nadur va na uchun lozim” sarlavhali maqolasida Farg‘ona xalqini gazeta o‘qishga, uning ahamiyatini anglab yetishga undab yozadi: “G‘azeta butun dunyodagi madaniy millatlarning tirikchilik yo‘lidir. Olamdagi darajalari va ham olami insoniyat eng taraqqiy taoliysi uchun lozim bo‘lg‘on sa’y va harakatlari to‘g‘risida bir-birlari birlan madovala afkor (maslahatlashmoq va kengashmoq) uchun lozim bo‘lg‘on bir vositadur. Ibtidoiy bir odamning aqlig‘a kelgan narsa yolg‘uz o‘zig‘a yoki o‘z shahri xalqig‘a yoki o‘z millatig‘a yoki butun dunyog‘a foydalik bir narsa bo‘lmoq ehtimoli bo‘ladur. Agar butun millatg‘a foydalik bir narsa bo‘lsa, ul zamon butun yer yuzida bo‘lg‘on millatlarning har birini oldig‘a borib aytib kelsunmi?..

Ajabo! Bul mumkinmi? – Aslo mumkin emas. Bas, ul holda o‘shal odamning aqlig‘a kelgan foydalik va zarur bo‘lg‘on fikridan butun xalqni foydalanmoqdan mahrum qildurmoq durustmu?.. Binobarin bu ishning eng birinchi chorasi g‘azeta vositasi bilan bildurmoqlikdur” [1].

Ko‘rinadiki, O.Mahmudov gazetani muloqot vositasi, dunyoni bilish vositasi deb ataydi.

Gazeta o‘qishga xalqni undab Samarqandda Mahmudxo‘ja Behbudiy, Hoji Muin, Farg‘onada Ashurali Zohiriy singari taraqqiyparvarlar ham maqolalar yozgan. O‘z xalqining psixologiyasini yaxshi bilgan O.Mahmudov esa gazetaning islom dini nuqtayi nazaridan qanchalik zarur ekanligiga alohida urg‘u beradi: “Dini mubin islomda amril ma’ruf nahiy inalmunkar farz emasmu? – Albatta, farz. Endi biz bu vazifai muqaddasiyani qandog‘ o‘qiyurmiz? Juma kunlari jome’ shariflarda iydkohlarda valhosil odamlar ko‘b jam’ bo‘lg‘on yerlarda umumxalqg‘a xitoban so‘zlamoq kerak erdi. Lekin bu vazifa gardanlarig‘a lozim bo‘lg‘on zotlar “Bu ish bizlarg‘a odat bo‘lmag‘on sabablik hayo bosurda gapurolmasmiz”, derlar. Ul holda faqat shulgina uzr bilan gardanimizg‘a lozim bo‘lg‘on xidmatni tark etsak durustmu?.. Bizga qolsa, albatta, boshqa bir yo‘lni topib, ushbu xidmatni gardanimizdan soqit qilmoq kerakdur... Bul to‘g‘rilarig‘a ham eng birinchi yo‘l, uning birinchi chorasi albatta g‘azetadur. Va g‘azeta vositasi birla va’zlamoqdur.

Chunki xoh ulamolarimiz, xoh (eshon)larimiz, va xoh ag‘niyolarimiz, kim bo‘lsa bo‘lsun, bu ummati islomiyaning qaysi bir ishidan va qaysi bir fe’lidan na xushnud va na rozi bo‘lsalar. Qo‘llarig‘a qalam olurda o‘shal ishning yomonlig‘ini butun atrofi birla dalillari birla yozub, g‘azeta vositasi bilan butun xalqg‘a bildursalar. Ul zamon bir muncha odam shul amri ma’rufdan foydalanub, yomon fe’llarini yo‘qotmoqg‘a harakat va ko‘shish qilurlar. Buning birla ul zot ham bo‘ynig‘a lozim va vojib bo‘lg‘on xidmatni ado qilgan bo‘lub mas’uliyat(javobgar)likdan qutulsa kerak.

Va nabiyi hazrat rasul akrom sallollohu alayhi vasallam hazratlari safarg‘a chiqinglar va musofirlikni ixtiyor etinglar, chunki safarda ko‘b foyda vordur. Badanlaringiz harakat bila, dinlaringiz ibrat bila sihat topar, degan hadisi shariflarida ahvoli olamdan xabardor bo‘lmakning din nuqtayi nazarindan na qadar foydalik bo‘lganini bildirdilar. Ma’lumdurki, har odamg‘a sayohat qilmoq ila ahvoli olamdan xabardor bo‘lmoq muyassar bo‘lmas. Bu sharafg‘a noil bo‘lg‘on odamlar oz bo‘lurlar. Holbuki, bu ibrat olmoq sharafig‘a butun ummati islomiya noil bo‘lmog‘i darkor edi. Emdi bir ish qilish kerak butun islomiya ahvoli olamdan xabardor bo‘lur, ibrat olmoq sharafig‘a noil bo‘sunlar edi, buning uchun birinchi iloj va chora g‘azeta o‘qumakdur va chunki g‘azeta o‘qugan odam har kuni ahvoli olamdan xabardor bo‘lur, misol shu millat shunday haqsiz bir ish qildi va bu millat qiyomatg‘acha butun dunyoni madaniyatdor qiladirgon bir ish qildi. Falon shaharda olami insoniyat rafoh va saodatig‘a foyda qilarlik bir moshina ixtiro qilindi – valhosil bunga o‘xshash xabarlar doimo o‘qilur. Yomon bo‘lganlaridin insong‘a bir nafrat hosil bo‘lur yaxshi bo‘lganlarig‘a orzu va havas qilinur. Ul holda hazrat payg‘ambarning mazkur hadislarining farmonig‘a farmonbardorlik butun afrodi millatg‘a hosil bo‘lurki, qanday yaxshi bir sharafdur”.

Farg‘onada gazeta o‘qimoqning zararli ekani haqidagi gaplarga javoban O.Mahmudov, gazeta o‘qimaydigan zotlarning maqsadi nima ekanini bilolmadik, agar ular gazetani zararli deb bilsalar, uning zarari nima ekanini bizga yozishsa, biz gazetada chop etar edik. Turli gaplar tarqatmasdan, har odamga gazeta o‘qumoqni biz bilan barobar tavsiya qilmoqlarini umid qilamiz, deydi.

Gazetaning keyingi sonlaridan birida Obidjon

Mahmudovning “Ulamoi kiromga ochiq maktub”i e’lon qilingan [2]. Chunki gazetaning birinchi soni chiqqandan keyin unga qarshi fikr aytuvchilar paydo bo‘ladi. Ya’ni, Obidjon Mahmudovning yozishicha, “ba’zi olim suratinda bo‘lg‘on zotlar “Sadoi Farg‘ona” deb nom qo‘yg‘animiz uchun e’tiroz qilurmish, chunki “sado” deb bejon bir nimarsadan chiqgan ovozni ayturmush, Sadoi Farg‘ona deyilganda butun Farg‘ona ahlini jasad qatoriga sanaganmiz bo‘lurmush!”, deydi. Bu qadar bema’ni e’tirozlarga javob berib, bosh og‘ritish niyatim yo‘q edi, lekin bu kabi tanqid egasi Istanbulda, Kafkaz va Bokuda, Toshkentda sado so‘zi bilan chiqayotgan gazetalar mavjud ekanligini bilib qo‘ysa, ularning sadosi qulog‘iga kirmasdan, yolg‘iz Farg‘ona sadosini eshitayotgan bo‘lsa, qulog‘i og‘ir ekanini anglab yetsa, shoyad, deydi. Gazetaga e’tirozi bo‘lgan odamlar turli ig‘volar tarqatmasdan, raddiya yozib, idoraga yuborsa, kamchiligimizni anglab, xursandlik va minnatdorlik bilan chop etamiz, deb ta’kidlaydi.

Gazeta ig‘vochilari Farg‘onada turli gaplar tarqatish bilan cheklanib qolmagan. “Sadoi Farg‘ona” gazetasi haqidagi g‘arazli tanqidlar Qrim, Kafkazda chiqadigan “Vaqt” va “Sho‘ro” gazetalarida ham chop etiladi. Obidjon Mahmudovning “Shifiyunlik. Matbuotga tilchilik” [3] sarlavhali maqolasi mana shunday tanqidlarga javoban yozilgan. Uning yozishicha, “Vaqt” gazetasining 1545-sonida “Duochi” yashirin imzosi bilan chop etilgan maqola muallifi “Ashurali ilan Nuri Usmoniy degan zotlarg‘a noshir kam himmatlik qilib ko‘b ijro bermaganlik sababdan xizmatlaridan chiqgan”, deydi hamda gazetaning maslagi diniy ekanligi va noshirning ruhoniylarga erk berayotganini tanqid qiladi. Bunga javoban Obidjon Mahmudov: “Sadoi Farg‘ona” diniy so‘zni eshitsa xafa bo‘lub yig‘laydurgan va ham diniy g‘azetalar bo‘lmasun deb harakat qiladurganlarg‘a xizmat qilmaydur. Noshir o‘zini dindor olib, har numerisig‘a mavjud qilolsa, diniy maqolani yozib turadur. Noshirning fahmi millatni din ilan millat fahmlaydur”, deb yozadi. Muallif “Vaqt” va “Sho‘ro” gazetalari tahririyatidan ranjaganini ham bayon etadi. Zero, ularga “Sadoi Farg‘ona” gazetasi muntazam yuborilayotganini ta’kidlab, gazetani o‘qib, keyin bunday maqolalarga o‘rin bersalar, yaxshi bo‘lardi, deydi. Gazetalar ustidan bunday ig‘vo tarqatuvchilarni “matbuot shifiyuni” deb ataydi.

Obidjon Mahmudov qalamiga mansub bu kabi maqolalarni o‘qib, gazetani saqlab qolish, uni elga o‘qitish osonlikcha amalga oshmaganini anglash mumkin. Ammo bu qiyinchiliklar taraqqiyparvar bobolarimizni aslo harakatdan, millat uchun qayg‘urishdan to‘xtatolmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Sadoyi Farg‘ona” gazetasi, 1914-yil, 10-aprel.
2. “Sadoyi Farg‘ona” gazetasi, 1914-yil, 18-aprel.
3. “Sadoyi Farg‘ona” gazetasi, 1914-yil, 10-dekabr.

Inamjan MADIYAROV
PhD, katta o‘qituvchi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
O‘zbek va rus tillari kafedrasi
Toshkent shahri
inamjan-1985@mail.ru

TEZ AYTISH – BOLALAR O‘YIN FOLKLORI JANRI SIFATIDA

Annotatsiya: ushbu maqolada turkiy va boshqa xalqlarda tez aytish va u bilan bog‘liq har xil o‘yinlar, jumladan, so‘z va harakatli o‘yinlar, ularning turlari, o‘tkazilish tartibi, o‘ziga xos xususiyatlari, shu bilan birga, bu boradagi muallifning nazariy xulosalari o‘z aksini topgan.

Kalit so‘zlar: *o‘yin, folklor, janr, tez aytish, so‘z o‘yini, harakatli o‘yin.*

Аннотация: в данной статье описаны характеристики тюркских и других народных скороговорок, различные игры, связанные с ними, в том числе словесные и подвижные игры, виды и порядок их проведения, особенности, а также теоретические выводы автора на этот счет.

Ключевые слова: *игра, фольклор, жанр, скороговорка, словесная игра, подвижные игры.*

Annatation: this article describes the characteristics of Turkic and other folk tongue twisters, various games associated with them, including verbal and physical games, the types and order of their implementation, features, as well as the author’s theoretical conclusions in this regard.

Key words: *game, folklore, genre, tongue twister, word game, physical games.*

Tez aytishlar mavjud adabiyotlarda bolalar o‘yin folklori janri sifatida o‘rganiladi. Tez aytishning o‘yinlik sifatlarini aniqlashda, eng avvalo, ushbu o‘yinning turli xalqlarda mavjud turlarini o‘rganish juda muhim sanaladi. Biz ushbu maqolamizda turkiy va boshqa xalqlardagi tez aytish va u bilan bog‘liq o‘yinlar haqida

to‘xtalib o‘tamiz.

Turkiyada bolalar o‘rtasida o‘tkaziladigan o‘yinga Bekir Onur va Neslihan Guneylar quyidagicha tavsif beradilar: “Bu o‘yinda asosiy qoida o‘yinni boshlagan bola aytgan tez aytishni darhol takrorlashdir. Buning ham ikki shakli mavjud: agar tez aytish uzun bo‘lsa, buni bir marta; qisqa bo‘lsa, uch marta takrorlash kerakdir. Buni bajara olmagan bola o‘yindan chetlatiladi. Oxirida qolgan o‘yinda g‘alaba qozonadi” [1: 430]. Demak, usmonli turklarda tez aytishning necha marta takror aytilishi uning tarkibidagi so‘zlarning ko‘p yoki ozligiga qarab belgilanadi.

Tojik folklorshunosi Bozor Boron tez aytish o‘yinining ikki turi haqida ma’lumot beradi. O‘yinning birinchi turi oddiy, aniqrog‘i, odatiy bo‘lib, unda bir bola tez aytish aytadi, boshqalar uni tez va ravon takrorlashga harakat qilishadi. Buni yaxshi uddalagan bola tez aytish aytish huquqiga ega bo‘ladi. O‘yinning ikkinchi turi esa ko‘pchilik ishtirokida o‘tkaziladi: “Ushbu mashg‘ulot ba’zan ko‘p o‘yinchi o‘yiniga aylanadi. Bolalar bitta boshliq (hokim), kotib (hukm ijrochisi)ni tanlaydilar. “Hokim” tez aytishni uch marta takrorlashni buyuradi. U o‘yinchilardan birining ismini aytadi:

– Ҳасанжон!

– Лаббай!

– Лабатон ба шакар, ҳам қанд хӯред, ҳам асал!

Шаб ба як шамшер сӣ сар шикаст.

Hasanjon darhol ushbu tez aytishni aytishi kerak. Agar u uch marta yaxshi ayta olsa, “kotib” “g‘olib”, “g‘olib” deb aytadi yoki aksincha, u jazolanadi [2: 18, 19]. Bozor Boron keltirib o‘tgan tojiklardagi birinchi o‘yin Bekir Onur va Neslihan Guneylar tomonidan yuqorida keltirilgan tez aytish o‘yini bilan mushtaraklik kasb etgan bo‘lsa, ikkinchi o‘yin tamomila boshqa kompozitsiyaga qurilganligini ko‘rish mumkin. E’tibor berilsa, tojiklarda tez aytish o‘yinining ko‘pchilik ishtirokida o‘tkaziladigan turida ham ishtirokchilar g‘olib bo‘lish uchun tez aytishni uch marta to‘g‘ri aytishi shart. Shuni ham alohida ta’kidlash kerakki, yuqorida keltirilgan o‘yinlar faqat tez aytishdan iborat bo‘lib, biz bunday namunalarni sof tez aytish o‘yinlari deb nomlaymiz. Chunki tez aytishning harakat bilan bog‘liq turlari ham mavjud.

Harakatni tez aytish boshqaradigan (harakati tez aytish bilan bog‘liq) o‘yinlarga F.B.Qonqashova tomonidan keltirilgan qozoq xalqining oshiq yordamida o‘ynaladigan qadimiy va milliy o‘yinlaridan biri – “Xantalapay”ni misol qilish mumkin: Uning yozishicha, “Ushbu o‘yinning asosiy sharti bo‘yicha bolalar sochilgan oshiqni yig‘ish mobaynida tez aytishni yanglishmay aytib o‘tirishi kerak. Qaysi guruhning bolasi qancha oshiq yig‘sa, shuncha tez aytish aytishi kerak...” [3: 89] Aslida, “Xantalapay” qozoq xalqining oshiq bilan o‘ynaladigan o‘yinlaridan biri bo‘lib, u tez aytish o‘yini bilan qo‘shilishi natijasida o‘yinning boshqa turi, ya’ni uning yangi varianti yaratilgan. Aniqrog‘i, harakatli o‘yin bilan so‘z o‘yini qo‘shilishidan folklorshunos O.Safarov ta’biri bilan aytganda, “harakatni so‘z boshqaradigan o‘yin” paydo bo‘lgan. “Bunday o‘yinlar kompozitsiyasida qo‘shiq harakatni yuzaga keltirishi va boshqarishi bilan muhim uzvga aylangan, aniqrog‘i qo‘shiq yo ular kompozitsiyasining asosini tashkil etadi, yo o‘yin yo‘nalishida biror vazifani bajaradi” [4: 13]. Shuningdek, F.B.Qonqashova tomonidan qayd etilgan mazkur o‘yinning yuqoridagilardan farqli jihati o‘yinda bola qancha oshiq yiqqan bo‘lsa, shuncha tez aytish namunasini aytishi lozim. Biz bilamizki, tez aytish ijrosidagi asosiy qoidalardan biri tez aytishlarni yodlash sanaladi. Fikrimizni G.J.Omarovaning o‘yinda “...tez aytishni kimning ko‘p bilishi ham hisobga olinadi” [5: 39], – degan fikrlari ham tasdiqlaydi. Bundan bilish mumkinki, o‘yinda g‘olibni yoki g‘olib tomonni aniqlashda ishtirokchilarning qanchalik ko‘p tez aytish bilishi ham zarur omillardan sanaladi. Bu narsa har bir ishtirokchidan ko‘proq tez aytish yodlashni talab etadi.

Bundan tashqari, tez aytish o‘yin sharti bo‘lib keladigan o‘yinlar ham mavjud bo‘lib, bunday o‘yinlarda yutqazgan tomon o‘yin sharti yoki jazo sifatida tez aytish aytishi kerak. A.Y.Qasimov Anadoluda tarqalgan tez aytish o‘yinlari haqida: “Bu o‘yinda o‘yinchilardan biri yerga yotqiziladi; boshqa o‘yinchilar ham qo‘llarini uning ustiga ustma-ust qo‘yib: – Qo‘l usti kimning qo‘li? – bor deya so‘raydilar. Agar bilmasa, jazo sifatida bitta tez aytish aytishi kerak. To‘g‘ri aytsa, jazodan qutiladi. To‘g‘ri aytolmasa, unga jazo beriladi” [6: 161]. Mazkur o‘yinda tez aytish ham o‘yin sharti, ham jazo vazifasini bajarib kelgan bo‘lsa-da, o‘yin tez aytish (yanilt¬mac) deb nomlanadi”, – deydi.

Samara tatarlarida o‘ynaladigan “Shisha” o‘yinida ham tez aytish bajarilishi lozim bo‘lgan o‘yin shartlaridan biri hisoblanadi. Mazkur o‘yinda shisha o‘rtaga qo‘yiladi va aylantiriladi. “Shisha kimga qarasa, o‘sha raqsga tushishi yoki qo‘shiq aytishi yoki tez aytish aytishi kerak [7: 162]. Yuqoridagilardan farqli o‘laroq ushbu o‘yin “Shisha” o‘yini deb nomlangan bo‘lsa ham o‘yinda bajariladigan shart tez aytish bilan bog‘liq.

Ushbu o‘yinlar qatoriga turklardagi qadimda kattalar tomonidan o‘tkazilgan tez aytish o‘yinini ham qo‘shish mumkin. Suhbat yoki “navbat” deb nomlangan ushbu uchrashuvlar qishda, haftaning ma’lum kuni, “seshanba” – Balikesirning bozor kuni kechqurun, ya’ni chorshanba kechasi, ba’zan juma kechasida bo‘lib o‘tadi. Buning uchun shom namoziga kelgan masjid a’zolari suhbatlashish uchun uyga kelishadi. Ularning ichidan eng ulug‘,

so‘zga chechan bir kishi boshqaruvchi sifatida tayinlanadi. Bunga “yâran başı” (o‘yin boshi) deyiladi. U majlisning bir burchagida o‘tiradi. Uning buyruqlari so‘zsiz bajariladi. Va bunga e’tiroz qilinmaydi. Suhbatda o‘yin boshi tayinlagan shaxs o‘yin-kulgini boshqaradi. Bunga “ebe” (yetakchi) deyiladi. Yetakchi ko‘ngilochar tadbirlarning tashkilotchisidir. O‘yin boshi buyruq bergandan so‘ng o‘yinlar va o‘yin-kulgilar boshlanadi. Yetakchi ro‘molcha aylantiradi. Barcha mehmonlar o‘rtaga chiqadi va bir doira bo‘lib o‘tiradi. Avvalo yetakchi “döneni” (qaytish) deydi. Ushbu so‘z har doim bir ovozdan takrorlanadiki, bu o‘yin boshlanishidagi o‘ziga xos “qasam”dir. Endi o‘yindan qaytish yo‘q. Davraning o‘rtasiga shamdon qo‘yiladi. Yetakchi hammaga tez aytish beradi. Tez aytish yetakchi aytadigan, har qanday “qiyin” so‘zni anglatadi. Masalan, yetakchi shamdonni ko‘rsatib: “Kubbe” “enbili” “zübbe” “üç kerecik maskaracık” “ebir” “dübür” “zımbır zımbır” deydi. Bu bir tez aytishdir. Yetakchi buni o‘quvchilarga uch marta takrorlaydi. Hamma buni aniq bajarishga majburdir, aytmaganlar jazolanadi. Jazolar juda og‘irdir. Yuztuban yerga yotqizmoq, hayvonlarning turli qichqiriqlariga taqlid qildirish va hokazo. O‘yin davom etadi. Yetakchi yana tez aytish aytadi. “Şamdan dibi, ortası, tepesi” buni ham uch marta takror aytadi. O‘yinlar juda o‘ynoqi. Yetakchi o‘yinchilarni chalg‘itish uchun “şamdan dibi” deydigan joyda ba’zan “Bibi” deydi. Yoki “ortası” ham, “tepesi” ham demay, “bortası”, “pepesi” deb aytadi. Shu tarzda o‘yinchilar tez aytishni to‘g‘ri aytishlari shart. Agar ular chalg‘ib qolishsa, yetakchi tomonidan jazolanadi. Bu jarayon juda uzoq davom etadi. Shundan so‘ng yetakchining buyrug‘i bilan o‘yinda o‘zgarishlar bo‘ladi. Uzuk o‘yini boshlanadi. Undan keyin yetakchi boshqa o‘yin o‘ylab topadi [8: 39-45].

Yuqorida keltirilgan fikrlardan va biz keltirib o‘tgan o‘yinlardan tez aytish va u bilan bog‘liq o‘yinlarning har xil turlari mavjudligi, bundan tashqari, tez aytish nafaqat bolalarning, balki qadimda kattalarning ham doimiy o‘tkaziladigan o‘yinlaridan biri bo‘lganligi ayon bo‘lmoqda. Mazkur o‘yinlarning kompozitsiyasi, ijro uslubi va o‘tkazilish tartibi muayyan tafovutlarga ega bo‘lsa-da, o‘yin markazida tez aytish turadi, ya’ni o‘yinning asosiy maqsadi tez aytish aytishga qaratilgan.

Xulosa qilib aytganda, turkiy va boshqa xalqlarda tez aytish va u bilan bog‘liq turli xil o‘yinlar mavjud bo‘lib, mazkur o‘yinlarning aksariyati bolalar o‘yinlari hisoblansa-da, qadimda tez aytishning kattalar tomonidan o‘ynaladigan turlari ham bo‘lgan. Yuqoridagi fikr-mulohazalarga asoslanib, tez aytish va u bilan bog‘liq o‘yinlarni sof tez aytish o‘yinlari, harakatni tez aytish boshqaradigan (harakati tez aytish bilan bog‘liq) o‘yinlar va tez aytish o‘yin sharti bo‘lib keladigan o‘yinlarga ajratish mumkin. Tez aytishning sof tez aytish o‘yinlari bolalarning nutqini ravon qilishiga, harakatni tez aytish boshqaradigan o‘yinlar bolalarni ham ma’nan, ham jismonan kamol topishiga, tez aytish o‘yin sharti bo‘lib keladigan o‘yinlar esa bolalarning ziyrak, mas’uliyatli bo‘lishiga, kattalar tomonidan o‘tkazilgan tez aytish o‘yinlari ularning ko‘nglini ko‘tarishga, vaqtlarini chog‘ o‘tkazishga xizmat qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Türkiyede çocuk oyunları: Derlemeler. Hazırlayanlar: Bekir Onur, Neslihan Güney. – Ankara: Ankara Ünıversitesi Basımevi, 2002.
2. Афсона, суруду тарона, тезгӯяк ва чистонҳо аз эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. Мураттиб ва таҳиягар: Бозор Борон. – Душунбе, 2016.
3. Қоңқашова Ф.Б. Дидактикалық ойындардың теориялық негізі мен практикалық маңызы // Тараз МПИ-ның хабаршысы, 2012, №12.
4. Safarov O. O‘zbek xalq bolalar o‘yinlari. – Toshkent: Sharq, 2013.
5. Омарова Г.Ж. Балабақшада ұсақ жанрларды пайдалану ерікшеліктері // Абай атындағы ҚазҰПУ-дың хабаршысы, “Бастауыш мектеп және дене мәдениеті” сериясы, №1 (28), 2011.
6. Azərbaycan xalq oyunlari. Qasimov Ə.Y. – Baki: Baki Universiteti nəşriyyati, 2006.
7. Милли-мәдәни мирасыбыз: Самара өлкәсе татарлары. Төзүче һәм фәнни мөхәррир: Булатова М.Р. – Казан: Г. Ибраһимов исем. Тел, әдәбият һәм сәнгать институты, 2015.
8. Helva Sohbetleri, Arifaneler / Balikesirde halk adet ve inanmalari. Öğretmen Kemal Özer. – Bursa: Ant Basımevi, 1946.

Nafosat OROMOVA
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi o‘qituvchisi
oromovanafosat@gmail.com

ADABIY TA’LIMDA BADIIY ASAR TILINI O‘RGANISH

Annotatsiya: mazkur maqolada badiiy asar tili ustida ishlash, asarning poetik tilini o‘xshatish, sifatlash, jonlantirish, omonim va sinonimlar doirasida o‘rganish yo‘llari, fikr bayon qilish, obrazning xarakterini ochish, shu obrazga aloqador predmetlar yoki shart-sharoit, manzara kabilarni tasvirlashda so‘z va iboralarning tanlanishi, ularning o‘rinli ishlatilishi masalalari tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar: *metafora, paremiya, o‘xshatish, sifatlash, jonlantirish, omonim va sinonimlar, asar mazmuni, so‘z, so‘z birikmalari.*

Аннотация: в данной статье ведется работа над языком художественного произведения, моделируется, уточняется, оживляется поэтический язык произведения, способы обучения в рамках омонимов и синонимов, выражения мнения, раскрытия характера изображения, описания предметов. или условия, связанные с этим изображением, декорацией и т. д. анализируется подбор слов и фраз, их целесообразное употребление.

Ключевые слова: *метафора, паремия, сравнение, уточнение, оживление, омонимы и синонимы, содержание произведения, слова, словосочетания.*

Annotation: in this article, working on the language of the artistic work, simulating, qualifying, revitalizing the poetic language of the work, ways of learning within the framework of homonyms and synonyms, expressing an opinion, revealing the character of the image, describing the objects or conditions related to this image, the scenery, etc. the selection of words and phrases, their appropriate use are analyzed.

Keywords: *metaphor, paremia, simile, qualification, revitalization, homonyms and synonyms, content of the work, words, phrases.*

Adabiyot o‘qitishda badiiy asar tili asosida ham mohiyatni ochib berish mumkin, bunda 5-8-sinflardagina emas, balki yuqori sinflarda ham matnni tahlil qilishdagi eng murakkab masalalardan biri – badiiy asar tilini o‘rganish masalasidir. Asar bilan tanishuv – ma’lum fikrlarni izchil ifodalab, shu fikrlar sistemasini asar holatiga keltirgan til bilan tanishuv demakdir. Asarni tahlil qilish – uning poetik tilini tahlil qilish demakdir.

Asar tahliliga oid barcha mashg‘ulotlarda shu asar tiliga ham turli yo‘l bilan to‘xtalib boriladi. Qahramonlarni o‘rganishda ham, reja tuzish yoki xarakteristika berishda ham, asar kompozitsiyasini o‘rganish yoki uning mazmuni va maqsadini aniqlashda ham asarning poetik tiliga murojaat qilmay, uni o‘rganmay turib nariga o‘tib bo‘lmaydi. Lekin shunga qaramay, yozuvchining badiiy mahoratini o‘rganish, matn mohiyatini to‘liq tushunish uchun asar tilini o‘rganish yuzasidan alohida darslar o‘tkazish lozim bo‘ladi. Bu maxsus darslardan kuzatiladigan asosiy maqsad – fikrni ifodalashdagi poetik tilning vazifasi va o‘rnini, ahamiyatini, shuningdek yozuvchining o‘z fikrini ifodalashdagi nutq boyligini ko‘zdan kechirishdir. Asar tilini o‘rganishga bag‘ishlangan mashg‘ulot asar tahlili yuzasidan o‘tkaziladigan bir qancha mashg‘ulot turlariga nisbatan ancha murakkabdir. Asar tilini o‘rganish usuli:

Asarning poetik tilini o‘xshatish, sifatlash,

T/r	Asardagi kalit so‘zlar ustida ishlash usuli	Metaforalar	Paremiyalar
1.	Asar mazmunini ochuvchi eng muhim so‘zlar aniqlanadi.	Metafora haqida ma’lumot berish	Paremiyalar haqida ma’lumot berish
2.	Kalit so‘zlar etimologiyasi	Metaforani aniqlash	Paremiyalarni aniqlash
3.	Kalit so‘zga bog‘liq boshqa so‘zlar tahlili	Metaforani asar mazmuniga bog‘lash	Paremiyalarni asar mazmuniga bog‘lash
4.	Kalit so‘zning asar nomiga aloqasini izohlash	Metaforaning muallif g‘oyasiga aloqasi	Paremiyalarning muallif g‘oyasiga aloqasi
5.	Kalit so‘z qo‘llanilgan nutqiy vaziyat tahlili	Metaforalar tizimini aniqlash	Paremiyalar tizimini aniqlash

jonlantirish, omonim va sinonimlar doirasida o‘rganilsa, avvalo, bu mashg‘ulot shaklli tus olib, asar mazmunidan ajralib qolgan noto‘g‘ri darsga aylanib ketadi va o‘quvchilarni qiynab, chalg‘itib qo‘yadi. Ba’zan biror she’r o‘qilib, uning rejasi tuzilgach, mazmuni va maqsadi aniqlangach, o‘xshatish, sifatlash va mubolag‘a kabilarni ajratib, yozib kelish uyga vazifa qilib topshiriladi. Masalan, matndan sifatlashni topish uchun “qanday?”, “qanaqa?” savollari beriladi. Lekin bu savollarga javob bo‘luvchi iboralar hamma vaqt sifatlash bo‘lavermaydi. “Kumushday” degan o‘xshatish, “qaqrab yotgan ochko‘z yer suvni simirdi” degan jumladagi “ochko‘z” yer shu savolga javob bo‘ladi. Aslida esa “ochko‘z”, jonlantirishdir. Shuning uchun ham asar tilini o‘rganishda matn mazmuniga qarab til xususiyatlarini aniqlab borish ma’qul.

Badiiy asarlar tili o‘ziga xos xususiyatlarga egadir. Bu xususiyatlarni ba’zan tasvirlash va ifodalash vositalariga qarab aniqlash hollari ham uchraydi. Shu fikrdagi o‘qituvchilar asar tilini o‘rganishda o‘xshatish, sifatlash, mubolag‘a, jonlantirish kabi tasvirlash vositalarini yoki omonim va sinonimlarni o‘rganishnigina ko‘zda tutadilar. Avvalo asar tilini o‘rganish malakani talab qiladi. Bundan tashqari, asar tilini o‘rganishda uning xususiyatlarini birin-ketin o‘rganib, sistemalashtirib boriladi. Shunga ko‘ra birinchi galda badiiy asar tilining o‘ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat ekanligini, yozuvchining ijodiy faoliyatida bu xususiyatlar qanday o‘rin tutishini aniqlash lozim. O‘qituvchi bu masalalarni to‘g‘ri hal etganidagina asar tilini o‘rganish mashg‘ulotini to‘g‘ri tashkil qilish mumkin.

Badiiy asarning til xususiyatlarini baholashda tasvirlash vositalarini aniqlash masalaning faqat bir tomonini tashkil qiladi. Shuning uchun avvalo fikr bayon qilish, obrazning xarakterini ochish, shu obrazga aloqador predmetlar yoki shart-sharoit, manzara kabilarni tasvirlashda so‘z va iboralarning tanlanishi, ularning o‘rinli ishlatilishini o‘rganish kerak. Chunki yozuvchining badiiy mahorati birinchi galda fikrga mos iboralar, so‘z yoki so‘z birikmalarini o‘z o‘rnida ishlatishi bilan belgilanadi. Maqsadga muvofiq iboralar ishlatish esa adabiy asarning badiiyligini, go‘zalligini oshiradi. Shunga ko‘ra adabiy asar tilining badiiy bo‘lishi uchun unga quyidagi talablar qo‘yiladi:

1. Adabiy asarda so‘z yoki so‘z birikmalari shunday ishlatilsinki, tasvirlanayotgan personaj yoki voqea-hodisalarning o‘ziga xos individual xususiyatlari aniq va konkret ko‘rinib turadigan bo‘lsin. Shu orqali o‘quvchi o‘ziga noma’lum bo‘lgan kishilar xususiyatlarining boshqalardan ajraluvchi ayrim belgilarini ko‘z o‘ngida gavdalantira olsin va tasavvur qila olsin.

2. Badiiy asar tilida tasvirlanayotgan kishi yoki voqeaning boshqalarga xos tipik xususiyat va belgilari alohida ko‘rinib turishi zarur. Haqiqatan ham badiiy asarlarda tasvirlangan voqea-hodisalar, bunda ishtirok etuvchi kishilar o‘quvchilarga notanishdir. Lekin shu kishilarning xatti-harakati, o‘ziga xos individual xususiyatlari avvallari tanish va ma’lum bo‘lgan kishilarni, ko‘rgan yoki eshitgan voqealarini eslatadi. Kitobxon asarda tasvirlangan qahramonga o‘xshagan kishilarni eslash va xotirlash orqali asar qahramonini ko‘z o‘ngida gavdalantiradi.

3. Yozuvchi o‘z dunyoqarashini, tasvirlanayotgan voqealarga munosabatini odatda qahramonning xatti-harakati orqali, qahramonning ruhiy kechinmalarini tasvirlash orqali bildiradi. Modomiki shunday ekan, badiiy asarning poetik tili ham emotsional ifodali bo‘lmog‘i kerak. Shu emotsional ifodalilik asarning g‘oyaviy yo‘nalishini ham, yozuvchining ruhiy kayfiyatini ham ko‘rsatib turadi.

4. Badiiy adabiyot ijtimoiy kurash va ijtimoiy tarbiya quroli bo‘lgani tufayli asarning tili ishontirarli va ta’sirchan bo‘lmog‘i lozim, toki u kitobxonning ijtimoiy xulqiga ham ta’sir ko‘rsatsin.

5. Badiiy asarning tili bo‘yoqdor, jozibali bo‘lmog‘i kerak. Shundagina asar kishi ongini o‘stirish va boyitishdan tashqari, estetik zavq bag‘ishlaydi, nazokatni o‘stiradi.

Asar tili oldiga qo‘yilgan bu besh talab va belgilarni o‘rganish anchagina murakkab bir ishdir. Bundan tashqari, o‘rganilayotgan bir matn yuzasidan bu belgilarning barchasini aniqlab chiqish ham hiylagina mashaqqatdir. Sinfda o‘rganiladigan asarlardan shu belgilarning bo‘rtib ko‘rinib turganini o‘rganib borish yillar davomida asar tilining barcha eng muhim xususiyatlarini o‘rganib chiqishga imkon beradi. Badiiy asarning mazmuni va obrazlarini o‘rganishda o‘quvchilar adabiy tilning badiiy ta’sir kuchini alohida ajratib o‘rgana olmaydilar. Ayniqsa o‘rinli ishlatilgan, mazmun va maqsadga to‘la muvofiqlashgan badiiy so‘zni alohida ajratib bo‘lmaydi. Chunki badiiy so‘z qanchalik o‘rinli ishlatilgan bo‘lsa, uni umumiy mazmundan, obrazlardan ajratib bo‘lmaydi. Bu yerda gap yozuvchi so‘zlarni qanchalik o‘rinli va maqsadga muvofiq ishlatsa, asar shunchalik jozibador bo‘lishi va mazmun bilan til bir-biriga uyg‘unlashib ketganligi ustida boryapti. Yozuvchining badiiy mahorati qanchalik yuksak bo‘lsa, uning asaridagi til rang-barangligi ham, asar mazmunini ifodalash, obrazlarni gavdalantirish, kitobxon qalbiga yetkazish ham shunchalik kuchli bo‘ladi.

Mashhur yozuvchi va shoirlarimiz badiiy asar yaratishda til ustida ishlashning mashaqqatli va faxrli ekanligini yuksak baholaganlar va qadrlaganlar. Shuning uchun ham buyuk rus yozuvchisi Lev Nikolaevich Tolstoy birgina “Urush va tinchlik” asarini o‘n ikki marta qayta ko‘chirgan, so‘zlarni mazmuniga to‘la uyg‘unlashtirgan va pishitgan. Badiiy asarda bir so‘zni boshqa so‘z bilan almashtirib bo‘lmaydigan darajada mazmunga uyg‘unlashtirish, albatta, ijodkordan katta mehnat talab qiladi. Matn ustida ishlash, asarni tahlil

qilish, ayniqsa badiiy tilni o‘rganish mashg‘ulotlarida yozuvchining shu mahorati o‘quvchilarga misollar bilan tushuntirib boriladi.

Modomiki shunday ekan, yozuvchining yurak tuyg‘ularini ifodalovchi so‘zlarni qidirishi, tanlashi va ularni o‘z o‘rnida ishlatishga harakat qilishi tabiiy holdir. Shuning uchun ham badiiy asar tilini o‘rganishda birinchi galda asar mazmunini, personajlar xarakterini, ayniqsa yozuvchining ko‘zlagan maqsadini aniqlab olish lozim. Shundagina uning so‘z va iboralarni qanday maqsadda ishlatganligini bilish oson bo‘ladi. O‘quvchilar asar mazmunini, qahramonlar holatini, yozuvchining maqsadini faqat asardan ta’sirlanib, uning umumiy ruhini o‘zlari sezgandagina tushunadilar. Bu tushunish yozuvchining badiiy til ustida qanday ishlaganligini aniqlab, bilib olishga yordam beradi. Badiiy asarlar janr xususiyatidan tashqari, voqealarni ifodalash usullari jihatidan ham bir-biridan farq qiladi. Tasviriy asarlar tilini o‘rganishdan tavsifiy asarlar tilini o‘rganish farq qiladi. Bu farqni aniqroq tasavvur qilish maqsadida tavsifiy xarakterdagi “Mehrobdan chayon” romanining tilini ko‘zdan kechiraylik.

Til — asar qahramoni xarakterini yorituvchi vosita. Masalan A.Qodiriyning “Mehrobdan chayon” romanidan olingan parchani o‘qib chiqqan o‘quvchilar uning mazmunini o‘rganish bilan birga, personajlarga xos xususiyatlarga e’tibor beradilar. Ular romanda nima deyilmoqchi ekanligi, yozuvchining bundan kuzatadigan maqsadi nimalardan iborat ekanligi haqidagi masalalarni o‘rganib chiqadilar. Undan keyin asarning badiiy til xususiyatlarini o‘rganish lozim. Bunda o‘quvchilarga asardan qahramonlarning o‘ziga xos tabiatini ochib beruvchi dialoglarni ajratib olib ularni quyidagi bosqichlar asosida tahlil qilash ko‘zda tutiladi:

T/r	Asar qahramoni tabiatini ochib beruvchi til vositalari	Bajarish usuli
1.	So‘zlar	Qahramon nutqida uchraydigan muhim so‘zlar tanlanadi
2.	Iboralar	Qahramon nutqida uchraydigan muhim iboralar tanlanadi
3.	Gaplar	Qahramon nutqida uchraydigan muhim maqollar tanlanadi
4.	Maqollar	Qahramon nutqida uchraydigan muhim so‘z, maqol va iboralar tahlil qilinadi

Asarning bu qismida Anvarning dunyoga tashrifi, uning qanday oilada tug‘ilgani, ota-onasining ahvoli tasvirlanadi. Yozuvchi shundog‘am turmush og‘irligini, Anvarning dunyoga tashrifi hech kimni quvontirmaganini, Salim bo‘yoqchining Anvardan tashqari “bir qarich, ikki qarich bolalardan beshtasiga dada edi”, deya bayon etadi. O‘qituvchi o‘quvchilarga Anvarni dunyoga tashrifini ota-onasiga qanday ta’sir qilganini aniqlash uchun yozuvchining munosabati aks etgan o‘rinlarni topishni topshiradi. Umuman olganda, yozuvchi Anvarga ism qo‘ymganligini “tirikchilikdan qo‘li bo‘shamagan”ligi, onasining olti bolaning xarxashasi bilan “miyasi suyulgan” iboralari bilan beradi. Bu iboralarning birortasini almashtirib ko‘rsa, asar badiiyatiga va mazmuniga putur yetadi. Yozuvchining badiiy mahoratini, asar qahramolariga xos xususiyatlarni juda ustalik bilan ko‘rsatganligini o‘quvchilarga to‘la yetkazish maqsadida personajlarga xos bo‘lgan belgilarni aniqlash va shu belgilar ifodalangan iboralarni ajratish vazifasi topshiriladi. Anvarning kelajakda o‘qib mulla bo‘lishini istagan Nodira bilan bog‘liq o‘rinlarni asardan topish mumkin.

Demak, badiiy asar mazmunini teran anglash va adabiy savodxonlikni shakllantirish uchun adabiyot darslarida o‘quvchilarga badiiy matn tili ustida ishlash haqida nazariy tushunchalar o‘rni bilan zarur miqdorda taqdim etib borilsa, ta’lim samaradorligi oshib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yo‘ldoshev Q.B. Yangilangan pedagogik tafakkur va umumta’lim maktablarida adabiyot o‘qitishning ilmiy-metodik asoslari. Ped. fan. dok. ... diss. – Toshkent, 1997. 77-b.

2. G‘ulomov A.., Ne’matov H. Ona tili ta’limi mazmuni. O‘qituvchilar uchun metodik ko‘llanma. – T.: O‘qituvchi. 1996. 9-b.

3. Leonov S.A. Literatura. Integrirovanniye uroki. 8–9 klassi: Posobiye dlya uchitelya. – M.: Ayris, 2003. – 176 s.

4. Yo‘ldosh Q., Yo‘ldosh M. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent: Kamalak, 2016. 30-b.

Feruz RAJABOV ,
Qarshi MII akademik litseyi
katta o‘qituvchisi, f.f.f.d.(PhD)

POETIK OMONIMLAR VA ULARNING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: bu maqolada badiiy matnning estetik vazifasida poetik omonimlar o‘rni va ularning turlari haqida fikr yuritilgan. Tilshunoslik va poetik nuqtayi nazardan omonimlar talqini manbalarga tayangan holda asoslanib, tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar: *ittifoq, shibhi ishtiqoq, askiya, poetik omonimlar, lingvopoetik tahlili.*

Аннотация: в данной статье рассматривается роль поэтических омонимов и их типов в эстетической функции художественного текста. На основе источников анализируется трактовка омонимов с точки зрения языкознания и поэтики.

Ключевые слова: *союз, шибхи иштикак, аския, поэтические омонимы, лингвопоэтический анализ.*

Annotation: this article examines the role of poetic homonyms and their types in the aesthetic function of artistic text. The interpretation of homonyms from the point of view of linguistics and poetics is analyzed based on the sources.

Key words: *alliance, shibhi ishtiqaq, askiya, poetic homonyms, linguopoetic analysis.*

Tilning estetik vazifasini o‘rganish hozirgi kunda tilshunoslar oldida turgan eng dolzarb muammoni hal etish bilan barobar desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Ma’lumki, badiiy adabiyot tili ham kommunikativ, ham estetik vazifani bajaradi. Badiiy nutqning estetik vazifani bajarishini shu nutqning o‘ziga xos muhim belgisi deb hisoblash mumkin. Badiiy matndagi ta’sirchanlik yuqori darajasi, ko‘lamdorligi bilan xarakterlanadi. Shu xususiyatlarga ko‘ra D.E.Rozental estetik vazifani bajarishni to‘liq badiiy matnga xos, deydi. Darhaqiqat, badiiy matnning obrazlilik ko‘lami, ifoda vositalariga boyligi, badiiy so‘zlarning emotsional bo‘yoqdorligi – barchasi shu nutqning asosiy vazifasi bo‘lgan ta’sirchanlikni kuchaytiruvchi vositalar hisoblanadi” . Shunday vositalardan biri omonimlar hisoblanadi.

Omonimlar o‘zbek adabiyotida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ulardan tuyuq, to‘rtlik, g‘azal, askiya va boshqa janrlar, lutf, tajnis, iyhom, ittifoq, shibhi ishtiqoq, ibhom kabi badiiy san’atlarda lingvopoetik vosita sifatida mohirona foydalaniladi. Shuningdek, omonimlar she’riyatda nozik so‘z o‘yinlarini ishlatish, so‘zlarning ohangdoshligini oshirish, qofiyalarni tugal voqelantirishga keng imkon beradi. Ular muayyan fikr, lavha yoki timsolni ta’sirchan ifodalashning muhim vositalaridan biri sanaladi. Omonimlarning ana shu xususiyatlarini teran anglagan o‘zbek adabiyoti namoyandalari o‘z she’rlari tilini yaratishda ulardan o‘ta mohirlik bilan foydalanganlar.

Ammo tilshunoslikda badiiy matnda tajnis, lutf, iyhom, ittifoq, shibhi ishtiqoq, ibhom va boshqa tasviriy vositalar uchun shakldosh birliklar asosiy vosita hisoblanadi. Bu badiiy-tasviriy vositalar uchun asos hisoblanuvchi omonimlar tilshunoslikda maxsus o‘rganilmagan. Shu maqsadda lingvopoetik nuqtayi nazardan nazmiy va nasriy matnlardagi shakldosh birliklarga yondashilsa, o‘rinli bo‘ladi, yakdil xulosalashga imkon beradi.

Badiiy matndagi omonimik birliklarni biz o‘z izlanishlarimiz natijasida tilshunoslik va poetika integratsiyasi mahsuli bo‘lgan lingvopoetika nuqtayi nazardan poetik omonim termini ostida o‘rganishni taklif qildik. Poetik omonimiya faqat badiiy matnda namoyon bo‘ladigan hodisadir.

Bir xil ohangga ega, talaffuzi bir-biriga juda yaqin, grafik jihatdan bir xillikka ega, ammo mazmunan boshqa-boshqa, bir-biridan ba’zan yozilish jihatidan farq qiladigan, ba’zan tinish belgidan farq qiladigan so‘z va so‘z shakllariga poetik omonimlar deyiladi. Poetik omonimlar ham xuddi omonimlar kabi bir necha turlarga ajratiladi: poetik omonim so‘z, poetik omonim ibora, poetik omofon, poetik omograf, poetik omonim so‘z birikma, poetik omonim gap va boshqalar. Poetik omonimlar jami poetik omonimiya deyiladi. Badiiy matndagi bu birliklarni quyidagi fan tarmoqlari bo‘yicha to‘plab o‘rganish va tahlil qilish mumkin.

Xalq og‘zaki ijodi (folklor)da: Bunda poetik omonimiyaning poetik omonim so‘z, poetik omonim qo‘shimcha, poetik omonim so‘z birikmasi va gaplar, shuningdek, poetik omofonlarni ishlatish orqali so‘z o‘yinlari hosil qilinadi. Bunda tovush tomonidan o‘xshash, lekin ma’nosi turlicha bo‘lgan elementlarning, omonim so‘zmi yoki so‘z birikmasi ekanidan qat’iy nazar, matndagi har galgi takrori juda muhimligi asos qilib olinadi va ijodkorning badiiy niyati namoyon bo‘ladi. Omonimiyaning bu turidan, ayniqsa, askiyada, so‘z o‘yini va qochiriqda lingvopoetik vosita sifatida keng foydalaniladi. Zakiylik san'atida poetik omonimlardan o‘rinli foydalanish askiyachilarning mahorati sanaladi. Masalan, Abdulhay Maxsum Navbahor payrovi bo‘yicha askiyada: “Ikkovlaring ham o’ta dangasasizlar. Yakshanba kuni olma bog‘ga kirib, daraxtlami oqlaymiz”, desam, “Bizni ish kam

joyga yetaklang”, deysizlar. Bu o‘rinda ish kam “uzum ko‘tarib taraladigan moslama” va “ish kam” ma'nolarini bildirish uchun qo‘llangan.

T.Mirzayev, O.Safarov, D.O‘rayeva tomonidan nashr etilgan “O‘zbek xalq og‘zaki ijodi xrestomatiyasi”da:

Qizarib pishgan olmadi,
Olmadan nega olmadi?
Olmagani xo‘p bo‘bdi,
Endi kelsa — olma di (de)!

Ushbu to‘rtlikda olma-olma tilshunoslikda sof omonim bo‘lsa, birinchi misradagi olmadi (olma asos meva, -di tushum kelishigining so‘zlashuv shakli), ikkinchi misradagi olmadi (uzmadi), to‘rtinchi misrada olma di (olma degin) ma’nosida qo‘llanilmoqda va poetik omonimga misol bo‘ladi. Xrestomatiya “Tajnisli to‘rtliklar” nomi ostida bir nechta to‘rtliklar keltirilgan.

Bolalar adabiyotida. Bunda poetik omonimlar badiiy matnga o‘zgacha ruh, ko‘rishish baxsh etadi. Misralardagi jarangdorlikni, ohangdoshlikni ta'minlashda, o‘quvchiga ta'sir ko‘rsatishda muhim ahamiyat kasb etadi. Omonim so‘zlarni bolalar she'riyatida qo‘llash ularni so‘z dunyosiga kirishga, so‘zlar ostida yotgan ma'no nozikliklarini topishga, so‘zlarni qaysi o‘rinlarda, qanday shakllarda ishlatishni bilishga chorlaydi. Masalan, K.Turdiyevaning “Sifatdosh”, “Sifat”, “Fe’l”, “Ot”, “Olmosh”, “Ravish”, “Son”, “Harakat nomi” va “Omonim” sarlavhali she’rlari boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ona tilini o‘rgatishda amaliy yordam beradi.

Anvar Obidjon shakldosh so‘zlarning qavatlanishidan foydalanib leksik poetizmning ajib ko‘rinishini hosil qilgan:

Sakrog‘ichmiz, chaqqonmiz, to‘p- to‘p-to‘p.
Ranjimaymiz tepsangiz to‘p-to‘p-to‘p. [6, 10-b.]

Bu yerda birinchi kelayotgan “to‘p-to‘p-to‘p” tovushga taqlid so‘z, ikkinchi o‘rinda kelayotgani “koptok” ma'nosi beradi.

Bolalar she'riyatida butun boshli to‘plamni shakldosh so‘zlarga ajratgan ijodkorlar ham bor. Shu ma'noda Iqbol Mirzoning “Erkatoy - erka toy” to‘plami e'tiborga loyiq. Undan joy olgan 41 ta she'rda poetik omonimlardan foydalanilgan va ular vositasida bolalar tasavvurini boyitishga, atrof-olam, turfa hayvonlar, gullar, voqea-hodisalar, ularning belgi-xususiyatlari to‘g‘risidagi bilimlarni kengaytirishga urinib ko‘rilgan. Masalan, to‘riga (yuqori qismiga) - to‘riga (to‘qigan ipiga):

Chiqib uyning to‘riga,
Yonboshladi to‘riga;

“Tulkixonning ukasiga dashnomi”, “Mushukchaga kuchukchadan savol”, “Xo‘randa timsohlar xulosasi”, “Ko‘klamdagi adir manzarasi”, “Qashqirlar qayg‘usi”, “Maynaning chorlovi”, “Loyxo‘rakning singlisiga qistovi”, “Ehtiyotkor bo‘rilar”, “Chalqancha yotgan toshbaqalar”, “Mashshoq qo‘ng‘izlar” kabi she'rlarda betartibsiz - bet artibsiz, miyov - mi yov, tog‘ ora - tog‘ora, qo‘ng‘iroq - qo‘ng‘ir, oq, beda nadir- bedanadir, oh, ular - ohular, tom osha - tomosha, es kirdi - eskirdi, kul ol - kulol, udumin - u dumin, bir ovga - birovga, o‘taka - o‘t, aka, tor doirada - tor, doirada kabi birliklar mahorat bilan qo‘llangan. Bu usul orqali leksik poetizmdan tashqari fonologik vositalardan, intonatsiyadan, so‘z tartibidan, urg‘udan ham unumli foydalanilgan. Bularning hammasi birgalikda yaxlit bir emotsional-ekspressiv va funksional-stilistik ta'sir mexanizmini yaratganki, bu bolalar adabiyotida novatorlik sanaladi. Bunday usuldan foydalanish, ayniqsa, bolalar she'riyati uchun oldin xos bo‘lmaganligiga amin bo‘lish mumkin. Maktab dasturlariga ham kiritilishi, o‘quvchilarning ong-u shuurini o‘stirishida xizmat qiladi, deb aytish mumkin.

Mumtoz adabiyotda. Buyuk so‘z ustalari tomondan yaratilgan mumtoz adabiyot namunalari hozirgi kungacha ma’no jihatdan ham, shakl jihatdan o‘z ahamiyatini saqlab kelmoqda. Buning sabablaridan biri ularda ilgari surilgan insonparvar fikrlarning go‘zal shaklda bayon qilinganidir. Nutqdagi bu go‘zallik badi’ san’atlar orqali ta’minlanadi. Badi’ san’atlarning ba’zilarini amalga oshirishda so‘zlarning tovush jihatiga muhim bo‘lsa, qolganlarida asosiy e’tibor so‘zlarning ma’nolariga beriladi. Shunga ko‘ra saj va tajnis san’atlarini qo‘llashda so‘zlarning tovush jihati muhim bo‘lgani uchun bu san’atlar “al-muhassanotu-l-lafziyya” deb nomlanadi . Badiiy asar yaratilayotganda, albatta, so‘zlarning ma’no jihati e’tiborga olinadi, lekin lafziy san’atlarda tanlangan so‘zning ma’nosi matnga mos bo‘lib, tovushlarida avvalgi so‘zdagi tovushlarga nisbatan mutanosiblik bo‘lmasa, san’at hosil qilish uchun bu so‘zning ma’nodoshlari orasidan tovush jihatdan mos keluvchi shakli tanlanadi.

Mumtoz adabiyotda tovushdoshlikni talab qiluvchi san’atlardan biri tajnisdir. Tajnis san’ati “jinos” deb ham yuritiladi. Tuyuq janrining talablaridan biridir.

“Tajnis”ning lug‘aviy ma’nosi jinsdoshlikdir. Badi’ ilmida talaffuzda o‘xshash bo‘lib, ma’no jihatdan farq qiladigan ikki so‘z tajnisni tashkil qiladi, ya’ni bu tushunchaga “paronim va omonimlarga asoslangan badiiy tasvir vositalari mujassamlashgan” .

Tajnis so‘zlardagi tovushlarning mosligiga va imlosiga ko‘ra bir necha turga bo‘lib o‘rganiladi. Xususan, ikki so‘z ham unli, ham undoshlari jihatidan (arab yozuvida esa nuqtalari va harakatlari jihatidan ham) bir-biriga to‘la mos bo‘lib tushsa, bu xil tajnislarni tajnisi tomm, ya'ni to‘liq tajnis (mutloq tajnis) deb yuritiladi. Bunday tajnislar bir xil yoki ikki xil so‘z turkumi bilan ifodalanishiga ko‘ra mumosil va mustavfiy tajnislarga bo‘linadi. Harf tartibi bir xil, lekin biri yozuvda ajralib tursa („Otoyim", „ot oyim") tajnisi mafruq (ajratilgan tajnis) deb yuritiladi. Bundan tashqari uning murakkab tajnis, tajnisi zoyid, tajnisi xat, tajnisi noqis, mukarrar tajnis, mutarraf tajnis, tajnisi aks, tajnisi muzayyal ko‘rinishlari, “tajnis-i-tasrih”) va boshqalarga bo‘linadi va ularning barchasi mumtoz

asarlarda keng qo‘llangan.

Umuman olganda tajnis mumtoz adabiyotda muallif fikrini ravon, ohangdor ifodalashga yordam bersa, o‘quvchi va tinglovchiga emotsional zavq berib, uning estetik didini oshirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy adabiyotda. Zamonaviy adabiyotda yangi yo‘nalishlar va shakllarning kirib kelishi orqali poetik omonimlarning turfa xillarini ko‘rish mumkin. Badiiy asarda so‘zlarning yoki ayrim harflarning talaffuzi va yozilishidagi o‘xshashligi asosida bir xil yoki o‘xshash shaklda ham turli ma’nolar ifodalanishi mumkin. Faxriyorning “Omonimona”, “Ushshoq”, E.Vohidovning “Olma” she’ri va boshqa ijodkorlarning asarlarida ham poetik omonimlardan unumli foydalanilganligini ko‘rish mumkin.

Poetik omonimlardan o‘rinni foydalanishni barcha ijodkorlarning she'rlarida uchratish mumkin. She'riy asarlarda qo‘llangan shakldosh so‘zlar qalamga olingan voqeani ta’sirchan qilib yuzaga chiqarish, reallashtirish, narsa va hodisalarni kitobxon hayotiga yaqinlashtirish vazifalarini bajargan. Ular so‘zlarning ishlatilish o‘rinlarini kuzatadilar, ma’no nozikliklaridan boxabar bo‘ladilar, uslubiy rang-barangliklarni ilg‘ash malakasini o‘zlashtiradilar.

Darhaqiqat, poetik matnning lingvopoetik tahlili bugungi tilshunoslikning muhim tadqiqot obyektidir, ularni to‘plash va tasnif qilish, leksikografik talqini zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sobirova R. X Badiiy matn atamasini poetik aktuallashtiruvchi vositalar. International Journal of Education, Social Science & Humanities. FARS Publishers Impact factor (SJIF) = 6.786. 22-02-2023
2. Rustamiy S. O‘zbek mumtoz adabiyotida fonetik san’atlarning qo‘llanishi. Turkshunoslik izlanishlari ikkinchi to‘plam, Toshkent – 2009.34 b
3. Ziyovuddinova M. Abu Abdulloh al-Xorazmiyning “Mafotih al-ulum” asarida poetika. (Aruz, qofiya, badiiyat ilmi istilohlari tarixiga oid). Toshkent, 2001. 52 b
4. Rustamov A. Navoiyning badiiy mahorati. Toshkent, 1979. 37 b
5. Mirzayev T., Safarov O., O‘rayeva D. O‘zbek xalq og'zaki ijodi xrestomatiyasi. - Toshkent, 2008. – 560 b.

Saodat MUMINOVA,
Qarshi davlat universiteti
filologiya fanlari nomzodi, dotsent

ABDULLA ORIPOVNING TABIAT HAMDA INSONGA MUNOSABATIDAGI O‘ZIGA XOSLIK

Annotatsiya: ushbu maqolada iste’dod sohibi Abdulla Oripovning tabiat va inson muammolariga munosabati xususida bahs yuritiladi.
Kalit so‘z va iboralar: *inson, tabiat, falsafa, dunyoqarash, ijod, badiiyat.*
Annotation: this article discusses the attitude of the talented Abdulla Oripov to nature and human problems.
Keywords: *man, nature, philosophy, outlook, creativity, art.*
Аннотация: в данной статье рассматривается отношение талантливого Абдуллы Орипова к природе и проблемам человека.
Ключевые слова: *человек, природа, философия, мировоззрение, творчество, искусство.*

Inson jamiyatda yashar ekan, o‘sha jamiyatning muammolaridan chetda tura olmaydi. Qachonki, o‘zgalarning dardini, quvonchini o‘ziniki deb his qila olsagina u jamiyatning to‘laqonli a’zosiga aylanadi. Ulug‘ Navoiy belgilagan umr fasllarining barcha bosqichlarida (tufuliyat (yoshlik) 7-8 yoshdan 20 yoshgacha, shabob (yigitlik) – 20 yoshdan 35 yoshgacha, kuhuliyat (o‘rta yoshlik) – 35 yoshdan 45 yoshgacha va keksalik 45 yoshdan 60 yoshgacha) [1] inson ma’naviy-ruhiy jihatdan turli darajada bo‘ladi. Abdulla Oripovning ilk ijodidan tortib, to umrining oxirigacha yaratgan she’rlarini kuzatsak, ularda shoir shaxsi, ma’naviy-ma’rifiy takomili yilma-yil mukammallik kasb etib borganligini ko‘ramiz. Hali yigitlik yoshidanoq o‘zining shoh asarlarini bitgan Abdulla Oripovning ijodiy shiddati umrining oxiriga qadar zarracha bo‘lsa ham pasaymadi. Adabiyotshunos olim Ulug‘bek Hamdam aytganidek: “Aslida shoirning yuragida to‘rt fasl bir pallada yashaydi. Unda beshinchi fasl hodisalari kechadi. Shoir bir lahzada olamning olti tarafini kezadi”. [2.101.] Darhaqiqat, shoirning she’rlari umr manzillarining qaysi nuqtasida yaratilgan bo‘lishidan qat’iy nazar, umrboqiylik kasb eta olgan. Shoir 1964-yilda yozgan “Shunday yashar odatda odam” nomli she’rida o‘zining yashash prinsipini aniq belgilab olgan va umrining oxirgacha ana shu prinsiplariga sodiq qola oldi. Kurash, qurish, yaratish, hayqirish, jo‘shish kabi istaklarini amalga oshirdi.

Abdulla Oripovning butun ijodi inson zakosi, uning mo‘jizalarga to‘la iqlimi, ruhiyati, qalbi, yuksakligi va tubanligi qarshisida lol qotgan hayrat talqinlaridir. Shoir inson umrining qisqaligi, o‘tkinchiligi, hayot va

o‘lim yonma-yon yurishi, qo‘yayotgan har bir qadam o‘lim sari boriladigan yo‘lni qisqartira borishi haqida shunday yozadi:

Jajji go‘dak, sen tug‘ilding, sen uchun
Kim belanchak yasab turar shu damda.
Kimdir senga uchqur tulpor egarlar,
Kimdir senga hassa yo‘nar shu damda. [3.21]

Millatimiz kutgan istiqlolga erishilgandan so‘ng ulkan yangiliklar ro‘y berdi. Istiqlol tufayli diniy bilimlarni o‘rganishga keng yo‘l ochildi. “Makonda lomakonsan, endi qaydan izlagaydurman” degan misradayoq yosh shoirning o‘zga o‘lchamli olam borligini e’tirof etganini, uning uchun borliq, avvalo, makon va lomakondan iborat bo‘lganini ko‘ramiz”.[4.11] Diniy bilimlarni ham mukammal darajada bilgan shoir mustaqillikdan so‘ng “Hikmat sadolari” turkum she’rlarini e’lon qildi. Shoirlar ijodida payg‘ambarimiz hadislariga murojaat qilish, ulardan foydalanish an’anaga aylandi. Xususan, shoirning ”Hikmat sadolari” turkumi ham payg‘ambar hadislari sharhlariga bag‘ishlangan bo‘lib, uzoq tarixga ega mumtoz an’ana va XX asr o‘zbek she’riyatidagi izlanishlarning sintezi sifatida yaratildi.

Buyuk ishlar uchun kichik ishlar zamin bo‘ladi. Inson go‘daklikdan ulg‘ayadi. Ma’naviy yetuklikka ham birdan erishib qolinmaydi. Odam butun umri davomida izlanadi, ezgu ishlar qilishga shaylanadi. Zero, donishmandlar aytganlaridek, bugungi go‘dak erta katta odamga aylanadi. Kichik savoblardan ulkan savoblar yaraladi. Abdulla Oripovning “Haj daftari” turkumidagi she’rlari insonlar qalbini iymon nurlari bilan yoritishga, ozgina bo‘lsa ham, nur bag‘ishlashga intilgani bilan ulkan ahamiyat kasb etadi.

Agar shoir ilk she’rlaridanoq XX asr o‘zbek she’riyati mundarijasini tubdan o‘zgartirib yuborgan bo‘lsa, so‘nggi davrlar lirikasida ham bu shasht sira pasaymaganligi, aksincha, avj nuqtaga ko‘tarilganligini e’tirof etish mumkin. Erkin Vohidov haqli e’tirof etganidek: “Inson yuragi ham bir olam. Uning ham bahor va kuzlari, tong va tunlari, orom va zilzilalari bor. She’riyat yurak sadosi bo‘lganidan ana shu murakkab tuyg‘ular olamini ifoda qiladi” [5]. Shoirning so‘nggi yillarda yaratgan she’rlarida falsafiy-intellektuallik yanada kuchayganligini ko‘rish mumkin. Inson umrning o‘tkinchiligi, vatan, xalqning ulug‘ligi, mehri, qalbning pokizaligi, fasllar falsafasi, hayotga muhabbat, oila baxti, shukronalik, hayotning qadriga yetish, salomatlik, xastalik, armon hissini kuylash ustuvor. “Falsafiy she’r mundarijasini tashkil etgan fikr shoirning shaxsiy-hayotiy tajribasi va kuzatishlaridan, hayot, umr, tiriklik, erk, zulm, adolat haqidagi tasavvur va tushunchalaridan, kechinmalaridan sizib chiqadi. Bu o‘rinda shaxsiy hayotiy tajriba avlodlar tajribasining, fikrlari, kechinmalari, qiziqish va idealining in’ikosiga aylansagina umuminsoniy mazmunga ega bo‘ladi” [6.32], – deb ta’kidlaydi professor N.Rahimjonov. Shu o‘rinda shoirning “Vaqt” nomli she’rini kuzataylik:

Sen birovga yaxshilik qilsang,
Qaytishini kutmagil aslo.
Abadiyat yonida, bilsang,
Unutilish bordir doimo.
Vaqt goyoki qilko‘prik, undan
Ikki emas, bir o‘tiladi.
Seni eslab unutmay yurgan
Odamlar ham unutiladi. [3.567]

Donishmandlik, mukammallikka to‘yingan jaydarilik, jiddiy fikrni ham hazil libosiga o‘rab ifoda qilingan misralar zimnida hayotning unutilish degan achchiq haqiqati mavjud. Hech narsa abadiy emas. Tug‘ilish o‘lim sari qo‘yilgan dastlabki qadam ekanligiga ishora bor. Bir mahallar onasi vafot etganda “ich-ichidan bo‘zlagan” shoirning armonlari, sog‘inchi, dardi, sitami, ayriliq azobi qalbini umr boyi tark etmadi:

Hazrati Xizrga yo‘liqsam albat,
Faqat bir narsani so‘rardim faqat:
Yomon nazarlardan toliqdi ruhim,
Onam nigohini ko‘rsating, hazrat. [3.629]

Inson uchun dunyoda onadek munis hamroh, mehribon yo‘q. Dono xalqimizda “Bir onang do‘st, bir tanang” degan naql bor. Bu hikmatning ma’nosini keksalikda yanada chuqur anglagan shoir ona diydorini qo‘msashi tayin. Aytish mumkinki, Abdulla Oripovning yuqoridagi to‘rtligi ko‘pgina mazmunli mohiyatlarni xotiraga oluvchi, o‘ylatuvchi fikriy kechinmadir.

Xulosa qilib aytganda, shoirning lirikasida chuqur falsafiylik, butun ijodi vaqt va zamon, inson va tabiat munosabatlari zamiriga qurilganligini, har bir she’rida tafakkur yog‘dulari chaqnab turganligini, qisqasi, tabiat–inson–jamiyat uyg‘unligining badiiy sintezi mujassamlashganligini ko‘rishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. https://ziyouz.uz/durdona-toplamlar/uzbek-adabiyoti-tarixi
2. Баҳодир Карим. Руҳият алифбоси. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. – Тошкент, 2018. - Б.101.
3. Абдулла Орипов. Танланган асарлар. “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти. – Тошкент, 2019.-Б. 567.
4. Шарқ юлдузи. Адабий-бадиий, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал. 2018-йил, 5-сон.
5. Раҳимжонов Н. Давр ва ўзбек лирикаси. – Т.: Фан, 1979. - Б. 32.

Yoqutxon ERKABOYEVA,
O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti media nazariyasi kafedrasi katta o‘qituvchisi
oromovanafosat@gmail.com

GONZO JURNALISTIKASINING SHAKLLANISHIDA “YANGI JURNALISTIKA”NING O‘RNI

Annotatsiya: Gonzo-jurnalistikasi AQSHda adabiyot va jurnalistika chorrahasida vujudga kelgan “yangi jurnalistika”ning ajralmas tarkibiy qismi sanaladi. Maqolada AQSH publitsistikasida gonzo-jurnalistikasining shakllanishiga poydevor bo‘lgan “yangi jurnalistika” yo‘nalishi tarixi tadqiq etilgan, uning paydo bo‘lishi, o‘ziga xosligi, bugungi kundagi faoliyati tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar: *Gonzo, Yangi jurnalistika, Xanter Tompson, makkreykerlik, muqobil, adabiy jarayon.*

Аннотация: Гонзо-журналистика считается неотъемлемой частью «новой журналистики», возникшей на стыке литературы и журналистики в США. В статье рассматривается история направления «новая журналистика», положившего начало становлению гонзо-журналистики в медиа США, анализируется его возникновение, уникальность и современная деятельность.

Ключевые слова: *Гонзо, “новая журналистика”, Хантер Томпсон, альтернатива, литературный процесс.*

Annotation: Gonzo journalism is considered an integral part of the “new journalism” that arose at the intersection of literature and journalism in the United States. The article examines the history of the “new journalism” movement, which laid the foundation for the formation of gonzo journalism in US journalism, and analyzes its emergence, uniqueness and modern activities.

Keywords: *Gonzo, new journalism, Hunter Thompson, alternative, literary process.*

1960-yillar Amerika tarixida shiddatli voqealar davri bo‘ldi. Bu o‘n yillik yosh avlodning katta avlod tomonidan o‘rnatilgan ijtimoiy me’yor va konservatizmga qarshi oshkorona namoyishi, o‘smirlar orasida “xippi” sub-madaniyatining ommalashishi, Vetnamdagi urush kampaniyasida AQSHning ishtirokiga nisbatan talabalar o‘rtasida ommaviy norozilik, tartibsizlik harakatlarining yuzaga kelishi va siyosat maydoniga Kennedi, Nikson kabi shaxslarning kirib kelishi bilan alohida ajralib turadi. Mazkur voqealar mamlakatda barcha sohalar qatori haqiqat jarchisi bo‘lgan jurnalistikada ham yangi ovoz, yangi yo‘nalishning vujudga kelishiga turtki bo‘ldi.

60–70-yillar AQSHda “makkreykerlik” davri ruhidan ilhomlanib “yangi jurnalistika” yo‘nalishi vujudga keldi va u jurnalistika hamda prozada muhim hodisaga aylandi [1, 45]. Jurnalistika va adabiyot chorrahasida paydo bo‘lgan mazkur yo‘nalish o‘sha davrda Amerika matbuotida shov-shuv ortidan quvib, tobora nufuzi yo‘qolib borayotgan adabiy muhitga nisbatan norozilik ovozi edi. Uning asosiy maqsadi jurnalistikani adabiy-badiiy usullar bilan boyitib, ijtimoiy rolini kuchaytirishga qaratildi.

“Yangi jurnalistika”ning kelib chiqishi, uning boshqa janrlardan o‘ziga xos jihatlarini tahlil qilishdan avval “yangi jurnalistika” o‘zi nima ekanligi, mutaxassislar unga qanday ta’rif berganligini aniqlab olsak. Vikipedia lug‘atida “yangi jurnalistika”ga 1960-70-yillar Amerikadagi matbuot uslubiga nisbatan qo‘llanilgan termin bo‘lib, maqolalarni alternativ shaklda yozish texnikasi, deb ta’rif berilgan. Alternativ ommaviy axborot vositasi o‘zi nima, degan savolga rus tadqiqotchisi Svetlana Marich “Yangi uslub va janrlarni yaratish, shu bilan birga materiallarni yetkazishning yangi shakllarini ishlab chiqish faoliyati bo‘lib, u o‘zida shaxslar va kichik ijtimoiy guruhlarning erkin konseptual ijodkorligini aks ettiradi. Medianing bu turi yangi g‘oya, mediamahorat va tajribaga tayanadi”, deb ta’rif beradi [2, 42]. Amerikalik professor Jon Xellman “Yangi jurnalistika”ni quyidagicha izohlaydi: “Fikrimcha, “yangi jurnalizm”ga adabiy janr, deb qarasak, to‘g‘ri bo‘ladi. Negaki, xayoliy va real faktlarga asoslangan fantastik asar (fiction) singari “yangi jurnalizm”da ham ruhiyat va ma’naviyatga yo‘naltirilgan estetik shakl hamda maqsad bor”. Jon Xellmanning “yangi jurnalistika”ni fantastik asar deyishi mantiqan to‘g‘ridir, biroq bu paradoks. Chunki mazkur yo‘nalishda yozilgan ko‘plab namunalarda fantastika va jonli reportajlarning o‘zaro kombinatsiyasini kuzatish mumkin. Shuning uchun “yangi jurnalistika”ga shakl, uslub, til va mazmunga ega jurnalistikadagi adabiy tajriba sifatida qarash, bizningcha to‘g‘ri bo‘ladi.

Rus tadqiqotchisi Aleksey Drojjin esa Amerika prozasida haqiqiy inqilobga sabab bo‘lgan “yangi jurnalistika”ga: “Kishilarda ijobiy fikrlashni hosil qilish uchun ommaviy auditoriya ongini tuzatishga yo‘naltirilgan neogumanistik axborot modeli”, deb ta’rif beradi [3, 4]. Shuningdek, “Yangi jurnalistika” insonga nisbatan yuksak hurmat, uning qadr-qimmati, yashash huquqini e’zozlash, erkin rivojlanish, baxt-saodatga

intilishga bo‘lgan munosabatini nazarda tutadi. Uning bosh maqsadlaridan biri o‘z taqdirini o‘zi belgilaydigan va ijtimoiy ijod qilishga qodir yuksak ma’naviyatli shaxsni rivojlantirishdir” [3, 6] deydi.

Yuqoridagi qarashlarni umumiylashtirib xulosa qiladigan bo‘lsak, “yangi jurnalistika” – bu axborotning alternativ shakli. Unda na davlat tuzilmasi va na xususiy tashkilotlar pozitsiyasi aks etadi. U nafaqat an’anaviy gazeta, jurnallardagi maqolalar uchun, balki yirik hajmli esselar, mualliflik kolonkalari va boshqa jurnalistik materiallarni yozishda muqobil usulni nazarda tutadi.

“Yangi jurnalistika” juda bahsli va noaniq hodisa. Bu yo‘nalish paydo bo‘lganidan to hozirgacha tanqidchilar uni o‘rganishga kirishgan bo‘lsada, biroq haligacha qachon vujudga kelgani va unga qanday mezonlar belgilanishi borasida aniq bir to‘xtamga kela olgani yo‘q. Ba’zan “yangi jurnalistika”ni XIX asrning 80–90-yillari amerikalik jurnalist Jozef Pulitser va mediamagnat Rendal Xyorst tomonidan asos solingan “yangi jurnalistika” bilan adashtirishadi. Chindan ham, Pulitser va Xyorst jurnalistikaga “Sariq matbuot” tushunchasini olib kirib sohada yangilik qildi. “Bu ikki shaxs, ayniqsa, Pulitser AQSHda birinchilardan bo‘lib yangi davr matbuoti vujudga kelishiga katta hissa qo‘shdi. Jozef Pulitser haftaning yakshanba kunlari chiqadigan “Sunday world” gazetasini eng serdaromad nashrga aylantirdi. Gazeta ayollar, turli yoshdagi gazetxonlar va sport ishqibozlariga bag‘ishlangan maxsus ichki ilovalarni o‘z o‘quvchilariga taqdim etdi” [4, 228]. Shov-shuv, sensatsiya, rangli komikslar, mashhurlar hayoti bilan bog‘liq ovozali sarlavhalar, umuman, har qanday vosita bilan gazetxonlar e’tiborini jalb qilish Pulitser va Xyorst asos solgan jurnalistikaning o‘ziga xos xususiyati edi. Shu sabab ham unga “shov-shuvli jurnalistika” termini ko‘proq mos keladi. “Yangi jurnalistika” esa amerikalik jurnalist Tom Vulf nomi va faoliyati bilan bog‘liq.

“Yangi jurnalistika” – bu jurnalistika uchun noan’anaviy hisoblangan adabiy uslublardan foydalanib yangiliklar yozish usuli. 1963-yilda “Eskvayr” jurnalida “yangi jurnalistika” ruhida yozilgan hamda Tom Vulfning mafkuraviy-g‘oyaviy qarashlarini o‘zida ifodalagan birinchi maqola e’lon qilinadi [5, 45]. Ayrim manbalarda qayd etilishicha, Tom Vulf zamonaviy avtomobillar haqidagi bu maqolasini uzoq vaqt yoza olmay qiynaladi. Yozganlari o‘ziga umuman ma’qul kelmaydi. Oxir-oqibat u noodatiy, ko‘pgina tinish belgilari ishlatilgan, avtomobil tovushlariga taqlid tarzida yozilgan fikrlarini maktub holida muharrirga jo‘natadi. Maktub asosini tovushlar tashkil qilgan bo‘lsada, Vulf kashf etgan uslub muharrirga ma’qul keladi va u material sarlavhasini “Konfet rangiga bo‘yalgan apelsinbargli oqlangan kichkintoy” (“The Kandy-Kolored Tangerine-Flake Streamline Baby”) deb qisqartirib nashrga beradi. “Eskvayr” jurnalidagi aynan mana shu maqola “yangi jurnalistika”dagi ilk ijod namunasi hisoblanadi [5, 47].

“Yangi jurnalizm” o‘sha davrning tarixiy jarayonlari, jamiyatdagi norozilik ruhi ta’sirida oshkora yoki yashirin tarzda AQSHda allaqachon qonuniylashtirilgan qadriyatlar, an’analarning samimiyligiga nisbatan sarkastik munosabatni, shu bilan birga adabiy muhitga nisbatan norozilikni bildirar edi. Tom Vulf o‘zining “Yangi jurnalistika Antologiyasi” nomli kitobida nega “yangi jurnalistika” sohada “portlash”ga sabab bo‘lganini quyidagicha izohlaydi: “XX asrning 40-50-yillari yozuvchilar orasida roman yozishdek “amerikacha orzu” uyg‘ondi. O‘sha vaqtda romanlar nafaqat adabiy janr, balki psixologik fenomenga ham aylandi. Jurnalistlar ham buyuk romannavislarga hurmat ma’nosida o‘z materiallarini roman shaklida yozishni istadi. Ular o‘sha davrning haqqoniy va eng ishonchli tasvirini faqat badiiy to‘qima va fantaziyaga asoslanib ko‘rsatish mumkin, deb hisobladi” [6, 87]. “Yangi jurnalistika” namoyondalari ham garchi axborot yetkazishda adabiyot va jurnalistika uslublari qorishuvini qo‘llagan bo‘lsada, voqealar bayonida haqiqatni buzib ko‘rsatishni inkor etdi. Ular “bellitristik” reportajlarni tayyorlashda real hayotdagi faktlarni chuqur o‘rganish xolislikni ta’minlovchi jihat ekanligiga alohida ahamiyat qaratdi. O‘sha davrda matbuotda “yangi jurnalistika” yo‘nalishidagi materiallar birinchi navbatda elita auditoriyaga mo‘ljallangan bo‘lib, kamdan-kam hollarda oddiy o‘quvchilarga qaratilgan edi [7, 44].

1972-yil “New York Magazine” gazetasida “Yangi jurnalistika”ning tug‘ilishi; guvoh Tom Vulf hisoboti” sarlavhali maqola nashrdan chiqadi

[8]. Unda Tom Vulf “yangi jurnalistika” adabiy muhitda o‘ziga xos inqilobiy o‘zgarish bo‘lganini, uning badiiy adabiyotga ham jurnalistikaga ham birdek taalluqli yangi shakl sifatida yuzaga kelganini ta’kidlaydi: “Bilaman, ular gazeta va jurnallar uchun yozmoqchi bo‘lganlarining barchasi adabiyot olamida bunday xaosga sabab bo‘lishini, vahima uyg‘otishini, yarim asr ichida Amerika publitsistikada mutlaqo yangi yo‘nalishning paydo bo‘lishini hatto tasavvur ham qilmagan edilar... Biroq bu hodisa sodir bo‘ldi va “yangi jurnalistika” turkumiga kiruvchi uzundan uzun shaxsiy ocherklar Amerika matbuoti va adabiy-badiiy muhitining harakatlanish yo‘nalishini o‘zgartirib yubordi” [9].

“Yangi jurnalistika” fenomen sifatida Tomas Vulf, Djimmi Breyslin, Gay Taliz, Norman Meyler, Trumen Kapot kabi publitsistlar nomi va ijodi bilan bog‘liq. Bu ijodkorlar an’anaviy publitsistika voqea-hodisani yoritishda oldiga qo‘ygan vazifalarini bajara olmayotgani sabab faktlar badiiy usullarda yetkaziladigan ammo jurnalistik yondashuv bilan tavsiflanadigan maqolalar yoza boshlaydi. Aslida “yangi jurnalizm” namoyondalarining oldiga qo‘ygan

birinchi vazifasi ham zamonaviy jurnalistikani shakl va uslub jihatidan badiiy adabiyot bilan boyitish, shuningdek, jurnalistik matnlarda adabiy usullarni qo‘llash edi. Biroq tanqidchilar fikriga ko‘ra, o‘sha davrda “yangi jurnalistika” namoyondalarining eng katta yutug‘i maqolalarida adabiy usullarni qo‘llagani emas, balki asos solgan yangi yo‘nalishlari bilan ilmiy tan olinishga erishganlari bo‘ldi.

1973-yilda nashr qilingan “Yangi jurnalistika Antologiyasi” kitobi so‘zboshisida muallif Tom Vulf “yangi jurnalistika” prinsiplarini bayon etish bilan birga yo‘nalish faoliyatini tavsiflaydigan to‘rtta asosiy jihatni ham keltiradi [6]. Bular:

– jurnalist manbalarga tayanmagan holda voqealarni shaxsan o‘zi kuzatishi va ularni imkon boricha to‘liq hikoya qilishi kerak;

– matnda dialoglardan ko‘p foydalanish aniqlik effektini hosil qiladi va asardagi xarakterlarning ishonarli chiqishini ta’minlaydi;

– voqea haqida o‘quvchida tasavvur hosil qilish uchun uchinchi shaxs tilidan hikoya qilish, personajlarni biror roman qahramoniga aylantirish va u bilan o‘sha obrazga mos muloqot o‘rnatish;

– chuqur tahlil uchun (Vulf buni “ijtimoiy fosh qilish” deb ataydi) vaziyatni batafsil kuzatish zarur.

Aytish mumkin, Tom Vulfning adabiyot va jurnalistikada amalga oshirgan yangiligi tobora sifati tushib borayotgan kundalik jurnalistikadan yuqori maqomdagi nasr, yangi janr – fekshn (ingl. faction, “fact” – “fakt” va “fiction” – fantastik asar – faktlarga asoslangan fantastika asar)ga asos solgani bo‘ldi. Buning uchun Vulf axborot yig‘ishning jurnalistik usullari: intervyu, reportajdan foydalandi, arxiv hujjatlari bilan ishladi va real faktlarga asoslanib materiallar tayyorladi. O‘sha vaqtdagi adabiy muhit holatidan norozi bo‘lgan Tom Vulf “yangi jurnalizm” e’tibordan qolib borayotgan romanlar o‘rnini egallashini va o‘quvchilarda voqealarning bevosita ishtrokchisi bo‘lish taassurotini uyg‘otishiga ishondi.

“Yangi jurnalistika” o‘quvchida uslubiy jihati bilan qiziqish uyg‘otishdan tashqari grafik usullar orqali ham ta’sir ko‘rsatadi. Xususan, Tom Vulf o‘z asarlarida murakkab sintaktik qurilishlar, chigal jumlalar, qiya bosma harflar, vergul va tire, umuman, tinish belgilarini ko‘p qo‘llaydi. 1968-yilda yozilgan “Elektrosovutgichli kislota testi” kitobi “yangi jurnalistika” janrida yozilgan ana shunday asarlardan biri hisoblanadi.

Muallif bu asarda mashhur yozuvchi Kena Kiz hayotidagi sakkiz yillik inqiroz davri va 1964-1966-yillar uning atrofidagi mantiqsiz sub–madaniyat jamiyatini tasvirlaydi. Tom Vulfning bu asari “yangi jurnalistika”da chin ma’nodagi muvaffaqiyat bo‘ldi. O‘sha vaqtda The Washington Post gazetasi kitobga “yorqin, bebosh va noreal nurli kitob” deb nom berdi [10,45].

“Yangi jurnalistika” adabiy usullar asosiga qurilgan, biroq jurnalistikadan ham chegaralab qo‘yilgani yo‘q. Zero, jurnalistikaning ijtimoiy kuchini oshirish asosiy vazifalaridan biri bo‘lgan “yangi jurnalizm”ning e’tiboridan shuningdek, jamiyatdagi dolzarb mavzular ham chetda qolmadi. Vaqt o‘tishi bilan u ijtimoiy, madaniy jurnalistikaga o‘z ta’sirini ko‘rsatib Amerika madaniy va ijtimoiy voqeligining muhim va ahamiyatli kuchiga aylandi.

Media industriya sohasidagi holatni tahlil qilarkan, Tom Vulf “yangi jurnalistika”da sof adabiy usullar qo‘llanilishini aytadi [6].

– sahna bayoni (kinematografizm, ya’ni voqealarning ketma-ket bayoni);

– qahramonlar dialoglari (ularning realligi);

– voqealarni aniq qahramonlar nuqtayi nazaridan talqin qilish;

– detallashtirish (barcha voqealar, faktlar, qahramonlar xarakteri, harakatlari, kayfiyatiga jiddiy e’tibor berish).

“Yangi jurnalistika” Amerika matbuotida yangi janr sifatida paydo bo‘lish bilan birga “The Boston Phoenix” (1965), “The New York Magazine” (1968), “Rolling Stone” (1967), “Texas Monthly”, “Harper's Bazaar”, “Atlantic Monthly”, “Rolling Stone” kabi bir qator yangi jurnallarning ham tashkil etilishiga zamin bo‘ldi. Shuningdek, bu uslubda yozilgan maqolalar “The New Yorker” haftalik jurnali (1925), har oyda chiqadigan “Esquire” jurnali (1932) va boshqa ko‘plab nufuzli davriy nashrlarda chop etildi” [6].

“Yangi jurnalistika” o‘sha davrdagi amerikalik jurnalistlar uchun erkin ijod sharoitini yaratib berish bilan birga jahon jurnalistikasi tarixida o‘z nomini yozib qoldirishlariga ham asos bo‘ldi. Xususan, o‘tgan asr so‘nggida AQSH jurnalistikasi maydonida jilovlab bo‘lmas, jasoratli maqolalari, sohada hech qanday qoidalarni tan olmasligi, bezoriligi bilan shuhrat topgan Xanter Tompson “yangi jurnalistika” maktabining ana shunday yorqin namoyondalaridandir.

Tom Vulf bir maqolasida Xanter Tompson shaxsiyati va ijodiga shunday ta’rif beradi: “Xanterning hayoti ijodi kabi uzoq davom etgan vahshiyona tentirashga o‘xshaydi. U XX asrning haqiqiy Mark Tveni. Xanterning jamiyatdagi barcha odatiy narsalar ustidan kinoya bilan munosabatda bo‘lishi va bu kayfiyatni ijodida ham aks ettirishi uni boshqalardan ajratib turadi. Mana shu jihati bilan Xanter bizning adabiyotimiz tarixida mutlaqo yangi, favqulodda noyob iste’dod egasi edi” [11].

Xanter Tompson uchun an’anaviy jurnalistika fikr erkinligiga to‘sqinlik qilib, Amerika jamiyatining tizimli tanazzulini aks ettiradigan qoidalarga bo‘ysunar edi. Tompson jurnalistikada jamiyatdagi muammolarni baralla aytish uchun jasorat yetishmasligidan qiynalar edi. Ammo badiiy adabiyotga hali bunday chegaralar qo‘yilmagani uchun Tompson o‘zida badiiy ijod elementlarini an’anaviy hujjatli reportaj bilan uyg‘unlashtirgan “yangi jurnalistika” yo‘nalishi

tarafdorlari safiga bajonidil qo‘shildi. Alohida qayd etish kerak, Xanter Tompson “yangi jurnalistika”ning muhim figurantlaridan biri bo‘libgina qolmay janr tarkibida shakllangan gonzo- jurnalistika uslubining asoschisi va bugungi kunga qadar yagona yorqin namoyondasi hamdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Прутцков Г. В. “История зарубежной журналистики”.-М.:Аспект пресс,2011.
2. Марич С. //Альтернативные медиа: история и пути развития//. МЕДИА альманах. М.: 2009.- №5.
3. Дрожжин А.//Новая журналистика” и тенденции неогуманизма в современном обществе//.-М.:Мордовский государственный университет Россия. 2009.-№3.
4. Mo‘minov F., Nurmatov A. “Jahon jurnalistikasi tarixi”. – T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2008.
5. Прутцков Г. В. “История зарубежной журналистики”. – М.: Аспект пресс, 2011.-Ст.45.
6. Вульф Т. “Новая журналистика и Антология новой журналистики”. – М: RoyalLib.com, 2008.
7. Прутцков Г. В. “История зарубежной журналистики”. – М.: Аспект пресс, 2011.
8. Wolfe T. // The Birth of ‘The New Journalism’; Eyewitness Report by Tom Wolfe//“New York Magazine”. 1972 /14 February. (http://nymag.com/news/media/47353/)
9. "The birth of a" new journalism "; Report of an eyewitness Tom Wolfe " // “New York Magazine”.-1972.- №6.
10. Прутцков Г. В. “История зарубежной журналистики”. – М.: Аспект пресс, 2011.
11. Вулф Т. “Wall Street Journal”.NY., 2002./ №22

Shoxida SADULLAYEVA,
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
Urganch filiali stajyor-o‘qituvchisi

DIPLOMATIK DISKURS VA UNING XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada diplomatik diskurs va uning xususiyatlari haqida so‘z boradi. Diplomatik nutqda eng asosiy jihat bu xabarning o‘zi, shu bilan birga xabar jo‘natuvchi va xabar qabul qiluvchi hisoblanadi. Diplomatik nutq boshqa xabarlardan o‘zining qat’iyligi, ma’lum bir qolipga solinganligi, ravshanligi shu bilan bir qatorda soddaligi bilan ajralib turadi. Maqola davomida diplomatik nutq turlari va ularning bir-biridan farqlari ham yoritib o‘tilgan. Diplomatik hujjatlar o‘z navbatida ichki va tashqi diplomatik hujjatlarga bo‘linadi. Bu hujjatlar qaysi maqsadda yozilayotganiga ko‘ra til va diplomatik me’yorlarga bo‘ysunadi. Diplomatik muloqotning muvaffaqiyati lingvistik shaxsning kognitiv, kommunikativ va lingvistik qobiliyatlari bilan belgilanadi. Diplomatik nutqni kommunikativ faoliyatning alohida shakli sifatida ko‘rish ham mumkin bo‘ladi. Diplomatik nutq uslubining asosiy xususiyatlaridan biri bu leksik va grammatik konstruksiyalarning shaxssizligi hisoblanadi. Umuman olib qaraganda, maqolada diplomatik diskurs turli xil nuqtayi nazarda yoritilgan va uning bir nechta farqlovchi xususiyatlari ham sanab o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: *diplomatik nutq, adresant, xabar qabul qiluvchi, diplomatiya, leksik xususiyatlar, diplomatik diskurs.*

Annotation: this article talks about diplomatik discourse and its features. In diplomatik speech, the most important aspect is the message itself, at the same time, the message sender and message receiver. Diplomatik speech is distinguished from other messages by its strictness, formality, clarity, as well as simplicity. In the article, the types of diplomatik speech and their differences are also highlighted. Diplomatik documents are divided into internal and external diplomatik documents. These documents are subject to language and diplomatik norms depending on the purpose for which they are being written. The success of diplomatik communication is determined by the cognitive, communicative and linguistic abilities of the linguistic person. It is also possible to see diplomatik speech as a separate form of communicative activity. One of the main features of the diplomatik speech style is impersonality of lexical and grammatical constructions.In general, the article covers the diplomatik discourse from different points of view and lists several of its distinguishing features.

Key words: *diplomatik speech, addressee, message recipient, diplomacy, lexical features, diplomatik discourse.*

Аннотация: в данной статье говорится о дипломатическом дискурсе и его особенностях. В дипломатической речи важнейшим аспектом является само сообщение, одновременно отправитель сообщения и получатель сообщения. Дипломатическая речь отличается от других сообщений своей строгостью, формальностью, ясностью, а также простотой. В статье также выделены виды дипломатической речи и их различия. Дипломатические документы делятся на внутренние и внешние дипломатические документы. На эти документы распространяются языковые и дипломатические нормы в зависимости от цели, для которой они написаны. Успех дипломатического общения определяется когнитивными, ком-

муникативными и языковыми способностями языковой личности. Дипломатическую речь также можно рассматривать как отдельную форму коммуникативной деятельности. Одной из основных особенностей дипломатического стиля речи является обезличенность лексических и грамматических конструкций. В целом в статье рассматривается дипломатический дискурс с разных точек зрения и перечисляются некоторые его отличительные особенности.

Ключевые слова: *дипломатическая речь, адресат, получатель сообщения, дипломатия, лексические особенности, дипломатический дискурс.*

Kirish. So‘nggi yillarda dunyoda integratsiya, globallashuv, ilmiy-texnikaviy taraqqiyot, siyosiy va ijtimoiy notinchlik bilan bog‘liq muhim o‘zgarishlar ro‘y bermoqda. Shu bilan birga, ijtimoiy hayotda tashqi va ichki aloqalar o‘rtasidagi chegaralarning intensiv eroziyasi mavjud. Bu davlatlar o‘rtasidagi munozaralarning kuchayishida bevosita aks etadi. Boshqacha qilib aytganda, zamonaviy insoniyat beqarorlik va doimiy o‘zgarishlar sharoitida yashaydi.

Tadqiqot jarayonida diplomatiya sohasidagi diplomatik nutq masalalari, diplomatik yozishmalar uslub, leksikasi va semantikasi kabi masalalarda bir qator xorijlik va o‘zbek olimlari ish olib borganligi ma’lum bo‘ldi. Ular orasida diplomatik nutqning umumiy nazariyasi sohasida bir qator ilmiy izlanishlar olib borib asarlar yaratgan A.A.Leontiyeva, V.Z.Demyankova, A.V.Zagorskiy, V.N.Krupnov kabi olimlarning qilgan xizmatlari e’tiborga molik hisoblanadi. Siyosiy va diplomatik nutqlarni o‘rganish va tadqiq etish borasida A.F.Borunkova, N. N. Kushnarenko, Y. V.Dubinin, V. I. Dolgova kabi tadqiqotchi olimlar sohaning nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq qilgan.

O‘zbek olimlardan esa U.Tursunov, K.M.Musayev, N.A.Baskakov, N.K.Dmitriyev, F.S.Faseyev, B.U.Oruzbayeva, R.A.Urekenova, M.Sh.Gasimov va R. Doniyorov kabi bir qator zabardast olimlar diplomatik nutq, diplomatik nutq uslubiyati, leksikologiya, terminologiya, huquqiy atamalar va shu kabi bir qator masalalar yuzasidan ish olib borishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mavzuga oid bir nechta ilmiy ishlar, maqolalar o‘rganilib, tegishlicha tahlil qilinib, qiyoslash va taqqoslash usullaridan atroflicha foydalanildi. O‘zbek va ingliz tilidagi diplomatik nutq hujjatlaridagi o‘xshashliklar va farqli jihatlar qiyoslandi, va ularning umumiy bo‘lgan jihatlarini aniqlash ustida ishlar olib borildi. Shu bilan bir qatorda tavsiflash va tasniflash metodlaridan mavzuni to‘liq ochib berish, o‘quvchiga tushunarli bo‘lishi uchun keng qamrovda foydalanildi.

Natijalar va muhokama. Diplomatik nutqni diplomatiya ijtimoiy institutining kommunikativ makonida shakllangan barqaror munosabatlar tizimi deb hisoblash mumkin. Bu institutsional hodisa hisoblanadi. Bu institutsional munosabatning o‘zagini murojaat qiluvchi va qabul qiluvchi o‘rtasidagi o‘zaro aloqa tashkil qiladi. Xabarning qabul qiluvchisi deganda, xabarni o‘qiydigan va dekodlovchilarni tushunish mumkin bo‘lsa, xabarning adresanti (yuboruvchisi) esa yozma xabarni yaratuvchi va jo‘natuvchi hisoblanadi.

Diplomatik diskurs jarayonida e’tiborga olishimiz kerak bir muhim jihat ham borki, bu mamlakatning tashqi siyosatini realizatsiya qilish jarayonida mamlakatning siyosiy jarayonida keng qamrovda ishtirok etuvchi qatlam vakillari yoki diplomatiya instituti vakillari jalb qilinadi. Ular diplomatik diskursda adresant ya’ni xabar jo‘natuvchisi rolida namoyon bo‘ladi. Diplomatiyaning xuddi shu instituti yoki boshqa institut vakillari, shuningdek umuman olganda jamiyat diplomatik diskursda xabar qabul qiluvchi hisoblanadi [1].

Diplomatiyada qat’iylik va ixchamlilik muhim hisoblanadi, bu o‘ziga xoslik shu jarayonda ishtirok etayotgan ishtirokchilarning yozish erkinligini ma’lum bir jihatdan qat’iy va muntazam ravishda kuzatishga majbur qiladi. Bu holatda diplomat o‘zini shaxs sifatida namoyon qila olmaydi, chunki diplomat diplomatik muassasa vakili hisoblanish bilan bir qatorda ma’lum maqomga ega hisoblanadi. Ayni shu jarayonda, uning o‘z shaxsiy fikri va shaxsiy xususiyatlari orqa fonga o‘tadi.

Hukumat bilan kelishmovchilik bo‘lsa, quyidagi prinsip qo‘llaniladi: «se soumettre ou se demettre» (topshirish yoki iste‘foga chiqish). Diplomatlar uchun "fikrning mustaqilligi intizomni buzish darajasiga yetmasligi kerak" [2].

Bundan xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, har qanday diplomatik hujjat davlat nuqtayi nazarini ifodalashi kerak. Yuboruvchi va qabul qiluvchining darajalari nisbati ma‘lum bir sxema bo‘yicha quriladi. Bu davlatlar va ularning vakillari o‘rtasida hurmat, tenglik va o‘zaro to‘g‘rilikka asoslangan munosabatlarni o‘rnatishga yordam beradi. Diplomatik vakillar ushbu qoidalarga diqqat bilan rioya qilishlari shart. Diplomatning ishi hujjatlar bilan chambarchas bog‘liq.

Ularni o‘qish, tayyorlash va formatlash kerak. Diplomatik hujjatlar boshqa davlat vakillariga yoki o‘z hukumatiga topshirish uchun mo‘ljallangan bo‘lishi mumkin. Binobarin, diplomatik hujjatlarni ichki va tashqi hujjatlarga bo‘lish mumkin [1].

Davlatlar diplomatik hujjatlarining asosiy qismini idoralararo xususiyatga ega hujjatlar tashkil etadi. Alohida va, ehtimol, eng muhim kategoriya – bu

davlatlar o‘rtasidagi yozma rasmiy munosabatlarni yaratadigan va bir qator masalalar bo‘yicha o‘z pozitsiyalarini ifodalovchi hujjatlar. Bu hujjatlar “diplomatik tilda” yozilgan bo‘ladi. Nomidan ko‘rinib turibdiki, bu rasmiy diplomatik aloqalar o‘rnatiladigan va muzokaralar olib boriladigan tildir.

Diplomatik yozishmalar davlat tashqi siyosati va diplomatik faoliyatining asosiy shakllaridan biri hisoblanadi, chunki u turli xil diplomatik hujjatlar va rasmiy yozishmalarning yig‘indisi bo‘lib, ular orqali davlatlar o‘rtasidagi munosabatlar amalga oshiriladi. Diplomatik yozishmalar hujjatlari orasida quyidagi janrlarni ajratib ko‘rsatish odatiy holdir: shaxsiy nota, eslatma, memorandum, og‘zaki nota [3].

Fikrning so‘zga o‘tishi barcha individual holatlar bilan og‘zaki muloqotning o‘ziga xos holatiga parallel ravishda ya’ni kommunikativ aspektda sodir bo‘ladi. Bu muhokama predmeti bilan belgilanadigan kognitiv shakllanishlarning lingvistik tuzilmalariga o‘tishda ifodalanadi. Shunday qilib, yaxlit nutq ishi kognitiv, kommunikativ va lingvistik jihatlarni birlashtiradi. Birgalikda bu jihatlar "individual lingvistik shaxs ongida mavjud bo‘lgan so‘zning ichki dasturini aks ettiruvchi, uning asosidagi takliflar ierarxiyasini" ifodalaydi [4].

A.A Leontiyev ta'kidlaganidek: "Ushbu ierarxiya ma'ruzachi tomonidan vaziyatning u yoki bu tarkibiy qismining "kognitiv og‘irligi" ga qarab tasvirlangan vaziyatda ma'lum bir yo‘nalish strategiyasi asosida shakllantiriladi" [4]. Boshqacha qilib aytganda, muloqotning yagona mavzusining mavjudligi, shuningdek, bir maqsadning mavjudligi vaziyat-mavzuning psixologik tuzilishi tinglovchilar va ma'ruzachilar ongida ularning psixologik xususiyatlari bir xil bo‘lishini anglatmaydi. Diplomatik nutqning umumiy tuzilishida diplomatning lingvistik shaxsi alohida ajralib turadi. Barcha muloqotning muvaffaqiyati lingvistik shaxsning kognitiv, kommunikativ va lingvistik qobiliyatlari bilan belgilanadi. Bundan xulosa qilish mumkinki, diplomatik nutqni kommunikativ faoliyatning alohida shakli sifatida ko‘rish mumkin. Qabul qiluvchining o‘ziga xos xususiyatlari va shunga mos ravishda kontekstning o‘ziga xos xususiyatlari ya’ni keng ommaviy auditoriya yoki teng huquqli, tayyor va xabardor sherik muhim ahamiyatga egadir. Aynan mana shu fakt birgalikdagi muloqotning ijtimoiy modelini belgilab beradi. O‘zaro ta'sirning ijtimoiy modeli va nutq strategiyalarini tanlash, o‘zaro ta'sir kursi, belgilangan maqsadlarni amalga oshirish imkoniyati va til vositalaridan foydalanishning o‘ziga xos xususiyatlari bevosita muloqotda ishtirok etuvchi til shaxslarining rivojlanish darajasiga bog‘liq [4].

Ommaviy xalqaro aloqalarning kengayishi, ish yuritish tizimlarining birlashtirilishi, iqtisodiy faoliyatning xalqarolashuvi, shuningdek, axborot uzatishning yangi turlarini (Internet, Faks, SMS, MMS, iCloud) yaratish ishbilarmonlik muloqotining yangi shakllari va ishbilarmonlik nutqi hajmining sezilarli darajada oshishi sifat jihatidan yuqori darajada bo‘lgan muloqot paydo bo‘lishining sabablari hisoblanadi [5].

Rasmiy diplomatik uslubning quyidagi asosiy xususiyatlarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

1) nutqning yuqori tartibga solinishi (ifoda vositalarining ma'lum bir zaxirasi va ularni qurish usullari);

2) leksik konstruksiyalarning shaxssizligi;

3) rasmiyatchilik (taqdimotning qat'iyligi, so‘zlar odatda to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma'noda ishlatiladi, obrazlilik, qoida tariqasida, juda kam yoki umuman).

Ushbu tuzilmani ko‘rib chiqishda ikkita kichik uslubni ajratib ko‘rsatish mumkin: rasmiy-hujjatlar (diplomatiya tili va qonunlar tili) va kundalik ish (rasmiy yozishmalar, ish qog‘ozlari) [6].

Umumiy tushunchalar va tez-tez takrorlanadigan holatlar bilan bog‘liq bo‘lgan ish yuritish shtamplaridan, takrorlanadigan leksik va frazeologik birliklardan foydalanish ham xarakterlidir (as discussed, taking into an account, it has been issued, to submit, within reporting period, muhokama qilinganidek, hisobga olingan holda, u hisobot davrida taqdim etiladi va hokazo). Ish yozishmalari mazmunning ma'lum me'yorlarini (with regard to, due to, in connection with, bo‘yicha, munosabati bilan, bog‘liqligi va boshqalar) va otlar, ya'ni odamlarning ismlari, ya'ni biron bir munosabat yoki harakat (supervisor, manufacturer, consumer, designer, nazoratchi, ishlab chiqaruvchi, iste'molchi, dizayner va boshqalar) ni ifodalovchi murakkab denominativ predloglar bilan to‘la [6].

Ingliz tilida inversiya rasmiy uslubga ham xosdir. Ko‘pincha qiyosiy va shart ergash gaplardagi harakat fe'llarining cheklangan soni bilan bu hodisa sodir bo‘ladi. Bundan tashqari, inversiya qo‘shimchalarni, ayniqsa inkorlarni ajratish uchun ishlatilishi mumkin. Bunday gaplarda qo‘shma fe’l predikatining qismlari teskari tartibda bo‘ladi. Inversiyali sodda gaplarda predmet shartli ravishda ot bilan ifodalanadi. Masalan:

Should we receive the payment on time, we would definitely meet the deadline of consignment delivery – Agar biz to‘lovni o‘z vaqtida olsak, biz konsignatsiyani yetkazib berish muddatini albatta bajargan bo‘lardik.

Bir qator infinitiv konstruksiyalarning tarjimasiga alohida e’tibor qaratish lozim. Bunga quyidagilar kiradi: is thought to – o‘ylangan, is reported to – xabar qilingan, is believed to – ishonilgan, is expected – kutilgan, is alleged to – taxmin qilingan, is considered to – deb hisoblangan.

Shularni hisobga olgan holda bu hujjatlarni diqqat

bilan bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Zamonaviy dunyoda ingliz tili texnologiya, fan va biznes tiliga aylandi. Va eng muhimi, bu til xalqaro darajadagi muloqotda qo‘llaniladi. Tarjimon diplomatik hujjatini o‘zbek tilidan ingliz tiliga va ingliz tilidan o‘zbek tiliga qanday qilib to‘g‘ri va aniq tarjima qilishni bilishi kerak, shunda uning aybi bilan diplomatik vakillar o‘rtasida tarjima qilingan ma'lumotni tushunmovchilik va noto‘g‘ri qabul qilish bo‘lmaydi. Diplomatiyada yaxshi natijalarga erishish uchun siz nafaqat umumiy ingliz tilini, balki maxsus ingliz tilini ham bilishingiz kerak [7].

Chet tilidagi har qanday matn tilshunoslik fanining tadqiqot predmeti hisoblanadi, diplomatik yozishmalar, ulardagi ishlatilgan leksikaning uslubiy xususiyatlari va semantik xususiyatlari diplomatik munosabatlarni olib borishda, muammo va qiyinchiliklarni yechishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday holda, tilshunoslar va diplomatlar o‘zaro aloqaga kirishadi. Shu o‘rinda 2 tildagi diplomatik hujjatlarning bir tildan boshqa tilga tarjima qilinishi, ya’ni to‘g‘ri va o‘rinli tarjima ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ba'zilar diplomatik yozishmalar tarjimasining o‘ziga xos xususiyatlari va nozik tomonlarini bilishlari shart emas, boshqalari esa tilshunoslikning nozik va murakkab tomonlarini bilishlari shart emas deb hisoblashadi [8].

Xulosa va takliflar. Diplomatik nutq hozirgi davrda muhim ahamiyat qaratib kelinayotgan sohalardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda xalqaro munosabatlarning zamonaviy tendensiyalari diplomatik ish yuritishning keyingi rivojlanishi masalasini yangi bosqichga qo‘ydi. Diplomatik yozishmalar va hujjatlar rasmiy-ishbilarmonlik uslubida tuzlishiga qaramasdan, rasmiy-ishbilarmonlik uslubiga kiruvchi qator hujjatlardan farq qiluvchi xususiyatlarga egaki, bu jihatlar grammatika, leksika va semantik jihatlarda yorqin namoyon bo‘ladi.

Diplomatik ish yuritish lug‘atining o‘ziga xos xususiyatlari taqdimot ohangining betarafligi, diplomatik terminologiya va xalqaro huquq terminologiyasi bilan yuqori darajada to‘yinganligi, shuningdek standartlashtirilgan nutq aylanmalaridan iborat ekanligida ko‘rinadi. Diplomatik ish yuritish leksikasi tarkibiga diplomatik hujjatning o‘ziga xos tondaligini yaratadigan iltifotli lug‘at (diplomatik xushmuomalalikning protokol rasmiy formulalari) kiritilganligi bilan uning o‘ziga xos jihati ifodalab beriladi. Ma'lumki, hujjat matnini yaratish zarurati aloqa ehtiyojlari bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Демьянков, В.З. Политический дискурс как предмет политологической филологии Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования [Текст] / В. З. Демьянков. – М.: ИНИОН РАН, 2002. – 190 с
2. Камбон Ж. Дипломат. М., 1945
3. Торкунова Т.В. Как писать сочинение. Изд 4. 2002. – 220 с.
4. Леонтьев, А.А. Основы психолингвистики [Текст] / А. А. Леонтьев. – М.: Смысл, 2003. – 114 с.
5. Исмагилова Л.Р. Лексические особенности перевода деловой корреспонденции (на материалах деловых писем на английском языке экономической направленности) // Вестник ЧГУ. Серия: Филология. Искусствоведение. 2012. – №21 – С. 57-60.
6. Загорский, А. В. Теория и методология анализа международных переговоров / А. В. Загорский. – М.: 1999. –255 с.
7. Астаханов Е. М. Дипломатическое сопровождение национального бизнеса / Е. М. Астахов. – М., 2010. – 100 с.
8. Долгов, В.И., Лебедева, О.В. Консульская служба Российской Федерации на современном этапе [Текст] / В. И. Долгов, О. В. Лебедева. – М.: МГИМО, 2011. – 189 с.
9. Вебер Е.А. Опыт лингвистического исследования когнитивного диссонанса в английском дипломатическом дискурсе: Диссертация кандидат филологических наук: 10.02.04 [Текст] / Е.А. Вебер. - Иркутск, 2004. - 213 с
10. Кожетева А.С. Языковая объективация адресанта и адресата в дипломатическом дискурсе // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.teoria-practica.ru/-1-2012/philology/kozheteva.pdf
11. Harold Nicolson, Diplomacy, London 1938
12. Викулова Л.Г. Основы теории коммуникации: практикум / Л.Г. Викулова, А.И. Шарунов. М., 2008.

Ma’rufxon KOMILOV,
O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi
Qurollanish va otish kafedrasi katta o‘qituvchisi,
dotsent, podpolkovnik

PAST CHASTOTALI INFRATOVUSH TO‘LQINLARIDAN QUROL SIFATIDA FOYDALANISH

Annotatsiya: ushbu maqolada harbiy qismlarning jangovar shayligini oshirish maqsadida harbiy xizmatchilar maxsus jangovar topshiriqlarni bajarishlarida foydalanadigan zamonaviy texnik vositalardan foydalanish bo‘yicha texnik imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: *qurollar, mahalliy to‘qnashuvlar, infratovush to‘lqinlari, chastota, tovush to‘lqini, dengiz ovozi.*

Аннотация: в данной статье раскрываются технические возможности современных технических средств экипировки, которые военнослужащие применяют в ходе выполнения специальных боевых задачах в целях повышения боевых возможностей воинского подразделения.

Ключевые слова: оружие, локальные конфликты, инфразвуковые волны, частота, звуковая волна, голос моря.

Annotation: this article reveals the technical capabilities of modern technical facilities of equipment that military personnel use in the course of performing special combat missions in order to increase the combat capabilities of a military unit.

Key words: *weapons, local conflicts, infrasound waves, frequency, sound wave, voice of the sea.*

Akustik qurollarning yaratilish tarixi

Quloqqa eshitilmaydigan o‘ta past chastotali tebranishlar – infratovush va o‘ta yuqori – ultratovush odamlar uchun xavfli bo‘lishi Ikkinchi jahon urushidan ancha vaqt ilgari ma’lum bo‘lgan. Germaniyalik olimlar urush davrida qo‘lga olingan mahbuslarga nisbatan ultratovush va infratovush ta’sirini sinovdan o‘tkazgan. Ular birinchi bo‘lib infratovush orqali insonlarni samarali ravishda safdan chiqarish holatiga tushirishini aniqladilar: eksperimental subyektlarda bosh aylanishi, qorin og‘rig‘i, diareya, qusish va nafas olish qiyinlashuvi kuzatilgan. Odamlarning xatti-harakati ham keskin buzilgan: ongsiz qo‘rquv vahima paydo bo‘lgan, odamlar aqldan ozishgan, shuningdek, ular o‘z joniga qasd qilishga urinishgan.

Biroq, yashirincha dala maydonida o‘tkazilgan tajribalarni sinov maydonchalarida o‘tkazish bo‘yicha barcha urinishlar muvaffaqiyatsiz tugagan: infrasonik to‘lqinlarni ma’lum bir yo‘nalishda tarqatishning iloji bo‘lmagan, faqat yo‘naltirilgan odamlarga nisbatan ta’sir qilgan. Sababi generator juda katta bo‘lib uning samarali zarba berish masofasi kichik edi. Shundan keyin harbiy olimlar oddiy pulemyot ancha yaxshi ishlaydi degan xulosaga kelishgan.

2007-yil 7-noyabrda Tbilisidagi mitingni tarqatish uchun Gruziya hukumati psixotronik qurollardan – odamlarda vahima va ruhiy kasalliklarni keltirib chiqaradigan amerika akustik generatordan foydalangan. Generatorlar politsiya jiplariga o‘rnatilgan va yuqori ovozda hushtak chiqaradigan harakatlanuvchi stendda olti burchakli qalqon bo‘lgan. Namoyishchilar tomoniga yo‘naltirilgan bu qalqonlardan chiqqan tovushlar ularning qochishlariga sabab bo‘ldi.

Isroillik namoyishchilarga qarshi ham ovozli qurollar ishlatilgan. Armiya manbalari va guvohlarning so‘zlariga ko‘ra, 2008-yil 3-iyunda Falastinning Bilin qishlog‘i (Ramallah – Yahudiya) hududida namoyishchilarni tarqatish maqsadida birinchi marta yangi noyob texnologiyadan foydalanilgan. Isroillik olimlarning xatti-harakatlari natijasida yangi og‘riqli infratovush to‘lqinlarini chiqaradigan akustik tizim yaratilgan. Isroil rasmiylari namoyishchilarni tarqatish uchun yangi taktika qo‘llanganini tasdiqladi. Maxsus chastotali infratovush chiqaruvchi to‘lqinlardan har qanday tajovuzkor olomonni tarqatishda foydalanish mumkin.

Past chastotali infratovush to‘lqinli Ideal qurol

Odamni o‘ldirishning turli usullari mavjud. Shafqatsiz gangster usullari mavjud va elita usullari ham bor, gangster usuli siyosiy janjallarga ko‘ra mos kelmaydi. Bunday maqsadlarda uzoq vaqt oldin odamlar hayotiga kirgan psixotrop qurollar qo‘llaniladi. Faqat bu sir saqlangan. Internet va OAV ma’lumotlarining hayotimizga kirib kelishi bilan psixotrop qurollar haqidagi ma’lumotlar tarqaldi. Hozirgi kunda bu qurol “Nomaqbul” siyosatchilar va boshqa qonunbuzar shaxslarga nisbatan qo‘llaniladi.

1959-yilda Britaniya hukumati fizik olim Robert Vud boshchiligida inson organlari niqobi ostida eshitilmaydigan “Nota” chiqaruvchi past chastotali trubkali qurilma yaratgan. Qurilmadan foydalanish maqsadida aholi yashash joyida sinovdan o‘tkazilgan. Qurilmani sinovdan o‘tkazish vaqtida qo‘shni uylarda yashovchi odamlar vahima ichida ko‘chaga otilib chiqqan. Keyinchalik infratovushlarni telefon orqali uzatish mumkin bo‘lgan. Ya’ni, sizga qo‘ng‘iroq qilinadi. Siz unga javoban "Allo" deya javob berasiz! Va bunga javoban sukunat hukm suradi. So‘ngra past chastotali infratovushli to‘lqin insonning eshitish organiga ta’sir

qila boshlaydi va vahimaga tushish holati bo‘lgan.

Inson qulog‘i 16 dan 20 000 gersgacha bo‘lgan chastotani ajrata oladi. Bu chegaradan pastda infratovush mavjud. Yuqorida esa ultratovush. Quloq pastroq va balandroq eshita olmaydi. Ammo odam bu tovushlarning ta’sir doirasi ichida 7 dan 13 gertsgacha bo‘lgan chastotada – tayfunlar, zilzilalar va vulqon otilishi natijasida paydo bo‘ladigan qo‘rquvning tabiiy to‘lqinini his qila oladi.

Odatda, bu turdagi psixotrop qurollar 4 xil chastotaga moslashtiriladi. Miyaga, yurakka, jigarga, taloqqa. Agarda insonning asosiy organlari ochiq holda bo‘lsa, darhol o‘lim paydo bo‘lishi mumkin. Bu infratovush tanaga xavfli ta’sir ko‘rsatadi va inson qulog‘iga eshitilmaydi. Infratovush chastotasi 2 dan 20 gersgacha ishlaydi. Insonning ichki organlari bir xil diapazonda o‘zgarib turadi. Chastotalar mos kelganda rezonans paydo bo‘ladi. Bu yurak kasalliklariga, chidab bo‘lmas bosh og‘rig‘iga va gallyutsinatsiyalarga olib kelishi mumkin. Agar hujayra atomlarining tebranish chastotasiga mos kelsa, inson qulab tushadi. Dunyoda akustik qurollar uzoq vaqtdan beri qo‘llanilgan. AQSh harbiylari Yaqin Sharqdagi urushlar vaqtida turli xil tajribalar o‘tkazmoqda. Qurollar yashirincha past chastotali tovush to‘lqinlarida ishlaydi. Ultratovush tanaga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Insonning asab tizimida, yurak-qon tomir, endokrin va vegetativ tizimlarida ma’lum o‘zgarishlarga sabab bo‘ladi. Bu qotillik. Qayerda va kim tomonidan zarba berilganini aniqlashning iloji yo‘q. Uchuvchi golland haqidagi barcha ma’lumotlar – bu yashirin sinovlar uchun bir afsona. Jamoalar tanaga chidab bo‘lmaydigan, hayotga mos kelmaydigan tovushlardan o‘zlarini dengizga tashladilar. Ko‘p yillardan buyon sodda fikrli kitobxonlar qulog‘iga quyib kelayotgan tasavvuf yo‘q. Kemalarning dengiz bo‘ylab yurishi faqat to‘lqinlar tomonidan boshqariladi. Infratovushning kuchli oqimlari odamlarda to‘satdan ta’sir etish natijasida jinnilikni keltirib chiqaradi, odamlarda vahima, qo‘rquv, chidab bo‘lmas dahshat, vahshiylik, namoyishlar vaqtida, futbol stadionlarida tajovuzkorlik holatini keltirib chiqaradi. Bu aqldan ozgan odamlar emas balki ularga akustik qurollar orqali ta’sir o‘tkazilgan.

Hozirgi kunda ovozli zarba berish uchun infratovushli to‘lqin uzatuvchi qurollarni ishlab chiqish davom etmoqda. Hatto past intensivlikdagi infratovushli tebranishlar ko‘ngil aynishi va quloqlarda turli xil ovozlarnig jiringlashiga olib keladi va ko‘rish keskinligini pasaytiradi.

O‘rtacha intensivlikdagi tebranishlar oshqozon faoliyatining buzilishi va miya disfunksiyasini kutilmagan oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Rezonansga olib keladigan yuqori intensiv infratovush deyarli barcha ichki organlarning ishini buzishga olib keladi va yurak to‘xtashi yoki qon tomirlarining yorilishi tufayli insonlarda o‘lim oqibati bo‘lishi mumkin. Quyidagi chastotalarda tovush tebranishlarining paydo bo‘lishiga qarshi maxsus himoya choralarini ko‘rish kerak:

20-30 Gts (bosh rezonansi) 40-100 Gts (ko‘z rezonansi)

0,5-13 Gts (vestibulyar apparatning rezonansi)

4-6 Gts (yurak rezonansi) 2 - 3 Gts (oshqozon rezonansi)

2-4 Gts (ichak rezonansi) 6 - 8 Gts (buyrak rezonansi)

2-5 Gts (qo‘l rezonansi)

Infratovush (lotincha so‘zdan olingan bo‘lib, infra — ostida) – tovush to‘lqinlariga o‘xshash elastik to‘lqinlar lekin chastotalar odamlar uchun eshitiladigan chastotalar diapazonidan past. Odatda, 16-25 Gts chastotalar infratovush mintaqasining yuqori chegarasi sifatida qabul qilinadi. Infratovush diapazonining pastki chegarasi aniqlanmagan. Infratovushning o‘ndan va hatto yuzdan bir qismidagi tebranishlar amaliy qiziqish uyg‘otishi mumkin, ya’ni o‘nlab soniyali davrlar orqali. Infratovush atmosfera, o‘rmon va dengiz shovqinlarida mavjud bo‘ladi. Infratovushli tebranishlarning manbai chaqmoq oqimlari (momaqaldiroq), shuningdek, portlashlar va o‘q otilishi hisoblanadi.

Infratovush turli muhitlarda past yutilish bilan tavsiflanadi, buning natijasida havo, suv va yer qobig‘idagi infratovush to‘lqinlari juda uzoq masofalarga tarqalishi mumkin. Bu hodisa katta portlashlarning joylashishini yoki o‘q otish qurolining holatini aniqlashda amaliy qo‘llanmalarga ega. Infratovushning dengizda uzoq masofalarga tarqalishi tabiiy ofat – sunamini aniqlash imkonini beradi. Ko‘p sonli infratovushli chastotalarni o‘z ichiga olgan portlash tovushlari atmosferaning yuqori qatlamlarini va suv muhitining xususiyatlarini o‘rganish uchun ishlatiladi.

“Dengiz ovozi” – bu to‘lqin tepalari orqasida girdob hosil bo‘lishi natijasida kuchli shamollar paytida dengiz sathidan yuqorida paydo bo‘ladigan infratovush to‘lqinlardir. Infratovush past chastotali singishi bilan ajralib turadi va u uzoq masofalarga tarqalishi mumkin hamda uning tarqalish tezligi bo‘ron zonasining harakat tezligidan sezilarli darajada oshib ketganligi sababli oldindan “Dengiz ovozi” bo‘ronini bashorat qilish uchun xizmat qilishi mumkin.

Meduzalar bo‘ronning o‘ziga xos ko‘rsatkichidir. Meduzaning “qo‘ng‘iroqchalari” chetida ipsimon ko‘zlar va muvozanat saqlovchi organlari hamda kichik eshitish konuslari mavjud. Bu meduzaning “quloqlari” hisoblanadi. Ular 8-13 gers chastotali infratovushlarni eshitadi. Bo‘ron hali ham qirg‘oqdan yuzlab kilometr uzoqlikda davom etmoqda, u bu joylarga taxminan 20 soat ichida etib boradi va meduzalar buni eshitib, chuqurlikka kirib ketishadi.

Infratovushning inson tanasiga ta’sirini 60-yillarning oxirida fransuz tadqiqotchisi Gavro ma’lum

chastotalarning infratovushlari odamlarda tashvish va bezovtalikni keltirib chiqarishi mumkinligini aniqladi. 7 Gts chastotali infratovush odamlar uchun xavfli va u o‘lim holatiga ham olib kelishi mumkin.

Infratovushlti to‘lqinlarning asosiy manbalari

1-jadval

Infratovush manbai	Infratovushning xarakterli chastota diapazoni	Infratovush darajalari
Avtomobil transporti	Butun infratovush diapazoni chastotasi	Tashqi 70 dan 90 dB gacha, ichki 120 dB gacha
Temir yo‘l transporti va tramvaylar	10-16 Gs	Ichki va tashqi 85 dan 120 dB gacha
Aerodinamik va zarba ta’sirining sanoat qurilmalari	8-12 Gs	90 dan 105 dB gacha
Sanoat inshoatlari va binolarni ventilyatsiya qilish, metroda ham huddi shunday	3-20 Gs	75 dan 95 dB gacha
Reaktiv samoletlar	O‘rtacha 20 Gs	Tashqi 130 dB gacha

Xulosa.

Uzoq vaqt davomida shovqin odatda texnologiya rivojlanishi va texnologiya muvaffaqiyatining ajralmas sherigi hisoblangan. Bu hodisa tirik organizmlar faoliyati uchun xavfli bo‘lishini kam odam kutgan edi, ayniqsa odamlar eshitish qobiliyatining ma’lum darajada moslashuviga ega bo‘lib, ular eshitish qobiliyatini yo‘qotishdan va tanadagi boshqa patologik jarayonlardan himoya qilmaydi.

Bugungi kunda past chastotali infratovush to‘lqinlaridan harbiy xizmatchilar maxsus tadbirlar vaqtida ommaviy tartibsizliklarni bartaraf etish, tinch aholi o‘rtasida tartibni saqlash, maxsus operatsiyalarni o‘tkazishda hududda qonun ustuvorligini ta’minlash maqsadida foydalanishlari mumkin. Yuqoridagilardan kelib chiqib, ushbu sohani o‘rganishni dolzarb deb hisoblayman.

Foydalanilgan manbalar

1. Орлов А. А., Янковская Е. А., Белов П. А., Жуковский С. В. Извлечение материальных параметров плазмонногомультислоя из коэффициентов отражения и прохождения. // Научно-технический вестник информационных технологий, механики и оптики – М.: Университет ИТМО, 2014. – 1, 2 выпуск 189 с.
2. Слюсарь В. Метаматериалы в антенной технике: история и основные принципы. // Электроника: наука, технология, бизнес. — 2009. № 7. С. 70-79.
3. Слюсарь В. Метаматериалы в антенной технике: история и основные принципы. – Первая миля. LastMile // Приложение к журналу «Электроника: Наука, Технология, Бизнес». — 2010. № 3-4. С. 44–60.
4. Слюсарь В. Человек-невидимка? Проще простого! // Конструктор. — 2002. — № 11.

Guli SHUKUROVA,
O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti dotsenti v.b. (PhD)
e-mail: guli_k_h@mail.ru;
Joziba IDRISXONOVA,
O‘zJOKU magistri

HAYOT BILAN HAMNAFAS PUBLITSISTIKA
(Ozod Sharafiddinovning adabiy-tahliliy maqolalari asosida)

Annotatsiya: mazkur maqolada O‘zbekiston Qahramoni Ozod Sharafiddinovning “Hayot bilan hamnafas” kitobidagi adabiy-tahliliy mavzuda yozilgan maqolalari tadqiq qilinadi. Shuningdek, adibning tarix va zamon ziddiyatlari, til, huquq, imon, e’tiqod, sadoqat, axloq, inson qadri kabi davrning eng dolzarb masalalariga munosabati tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: *badiiy publitsistika, adabiy tanqid, uslub, adabiy o‘ylar, portret.*

Аннотация: в данной статье будут рассмотрены статьи героя Узбекистана, Озода Шарафиддинова в книге “В ногу с жизнью” на литературно-аналитическую тему. Также было проанализировано отношение писателя к наиболее актуальным вопросам того периода, таким как история и современные конфликты, язык, право, вера, преданность, мораль, человеческое достоинство.

Ключевые слова: *художественная публицистика, литературная критика, стиль, литературные мысли, портрет.*

Annotation: this article will review the articles of the hero of Uzbekistan, Ozod Sharafiddinov in the book “Keeping up with life” on a literary and analytical topic. The author's attitude to the most pressing issues of this period, such as history and modern conflicts, language, law, faith, devotion, morality, and human dignity, was also analyzed.

Keywords: *artistic journalism, literary criticism, style, literary thoughts, portrait.*

Publitsistika – hayotni tasvirlashning alohida usuli, ijod turidir. U jamiyat hayotida, ayni paytda bo‘lib o‘tgan va o‘tayotgan ijtimoiy ahamiyatga molik voqea-hodisalarni aks ettirib ommaga yetkazadi, davrning eng dolzarb masalalariga munosabat bildiradi, yechilishi lozim bo‘lgan muammolarni ko‘tarib chiqadi va ayni zamon kishilari manfaatlariga xizmat qiladi.

Taniqli publitsist olim, jurnalist Ahmadjon Meliboyev “Badiiy publitsistikada davr ruhi” maqolasida publitsistika ijtimoiy hayot haqida xabar berishi, uni tahlil qilishi, voqea-hodisalarni jonli, ta’sirchan tasvirlashi haqida shunday deydi: “Publitsistika, ayniqsa, yozuvchi publitsistikasini bir kishining, konkret bir ijodkorning kuyunchakligi, ijodiy faolligi bilan birga jamiyatning fikrlovchi, mushohada yurituvchi ilg‘or qatlami vakillarining umumlashma fikri, munosabati ham deb tushunmoq zarur”[1].

Shu ma’noda Ozod Sharafiddinov badiiy publitsistikasi ham “hamisha davrning, jamiyatning o‘ta muhim, goho ziddiyatli, yechimi topilmagan, murosa qilish mumkin bo‘lmagan muammolaridan bahs ochadi”[2] Zero, ayni mana shu jihatlar Ozod Sharafiddinov uslubining o‘ziga xos qirralaridir: “Uslub – o‘zlik. Uslub – xarakterning botiniy suvrati. Uslub qaysidir ma’noda taqdir. Mashhur kishilarning ilk ilmiy-ijodiy qadamlari bilan oxirgi qadamlari, izlariaro uzviy birlik, bog‘liqlik bo‘ladi. Izzat Sultonov, masalan, 30-yillardayoq adabiyot nazariyotchisi sifatida tanilgan edi. Umrining oxirigacha olim nazariya muammolari bilan shug‘ullandi. Ozod Sharafiddinov ilk kitobidayoq qalb, poeziya masalasini ko‘targan edi. Olimning barcha asarlari, maqolalarida qalb bilan bog‘liq muammolar asos qilib olinadi”[3]. Darhaqiqat, adibning “Hayot bilan hamnafas” kitobida adabiy-tahliliy mavzuda yozilgan “Ulkan san'atkor, oliyjanob inson” (Oybek ijodi haqida), “Chaqmoqdek chaqnagan she'riyat” (Hamid Olimjon haqida), “Elga manzur adib edi” (Abdulla Qahhor haqida), Umrlar bo‘ladiki... (Maqsud Shayxzoda haqida), “Yurtin madhi bo‘ldi so‘nggi satri ham”, (Mirtemir haqida), “Haqiqatning mushkul yo‘llari”, (Asqad Muxtor haqida) “Izzatga munosib otaxon ijodkor” (Izzat Sulton haqida), Insonlarga bo‘lib hamnafas (Shukrullo haqida), Haqqush hikmatlari (Omon Matjon haqida) kabi maqolalarida yurt, millat, xalq taqdiri, ijtimoiy, iqtisodiy, ma’naviy hayot, tarix va zamon ziddiyatlari, til, huquq, imon, e’tiqod, sadoqat, axloq, inson qadri kabi masalalar qalb iztirobi aks etgan hayotiy misollar va teran ilmiy mushohadalar asnosida tahlil qilinadi, adabiy-tanqidiy munosabatlari xolisona aks etadi. Ta’kidlash joizki, “Adabiy tanqidning yana bir xususiyati – uning publitsistika bilan chambarchas aloqadorligi. Adabiy jarayon hodisalarini va adiblarning ayrim asarlarini tahlil etib, ularning qimmatini keng ommaga tushuntirib berishga va ommaning estetik didini tarbiyalashga mo‘ljallangan tanqid o‘z o‘quvchisiga vaqtli matbuot orqali murojaat etadi. Xalq va uning adabiyoti tarixida boshlanayotgan yangi davrlarda bu xususiyat, ayniqsa, bo‘rtib ko‘rinadi.

Yangi uyg‘onish davri hisoblangan XX asr tongidagi o‘zbek jadid tanqidchiligi, Istiqlol arafalari hamda Mustaqillikning dastlabki yillaridagi o‘zbek tanqidchiligi tarixi buning yorqin dalilidir... Adabiy tanqidning o‘ziga xos ijod turi, fan sohasi ekanligini ulkan adib va tanqidchilarning yaratgan qator asarlari isbotlab turibdi. Bunga Alisher Navoiy, Fitrat, A.Qodiriy, Oybek, P.Qodirov, O. Sharafiddinov, M.Qo‘shjonov ijodlari yetarli darajada misol bo‘la oladi”[4].

Adabiyotshunos olima Shoira Ahmedovaning adabiy tanqidchilik haqida akademik qarashlari tahlil obyektimizdagi “Hayot bilan hamnafas” kitobini o‘rganishda o‘zining amaliy isbotini topdi. Mazkur “Hayot bilan hamnafas” kitobidan o‘rin olgan adabiy portretlarda Ozod Sharafiddinov hayoti davomida o‘zi munosabatga kirishgan, ko‘rgan va eshitgan, bilgan atoqli davlat rahbarlari, jamoat arboblari, olimlar, yozuvchi va shoirlar haqida yozgan xotiralari tahlilga tortiladi. Bu yodnomalarda adib qalamga olgan shaxslarning insoniy qiyofalarini, shaxsiyati va dunyoqarashini, rahbarlik va olimlik salohiyatini, ijodkorlik iste’dodini bevosita o‘ziga yoki faoliyatiga aloqador jihatlar bilan bog‘lab bayon etadi.

Jumladan, Maqsud Shayxzoda haqida yozilgan “Umrlar bo‘ladiki” esse-xotirasida sho‘ro davri mafkurasi tufayli adib taklif qilgan milliy-ma’naviy meros “Qomusi Sharqiyani yaratish taklifi shunchaki armon bo‘lib qolganini quyidagicha ifodalaydi: “Shayxzoda fozilligi tufayli ko‘pincha juda o‘rinli takliflarni o‘rtaga tashlar, fikrimizni boyitadigan mulohazalarni aytardi. Toshkentda bo‘lgan katta yig‘inlardan birida Shayxzoda Sharqning o‘tmishi, madaniyati, insoniyat tarixidagi o‘rni haqida gapirib Sharq ensiklopediyasi — “Qomusi Sharqiya”ni tayyorlash va nashr etish g‘oyasini o‘rtaga tashladi. Bu taklif qarsaklar bilan qarshi olingani yaxshi esimda. Ammo, afsuski, hali ro‘yobga chiqqanicha yo‘q”[5].

“Haqiqatning mushkul yo‘llari” maqolasida Ozod Sharafiddinov Asqad Muxtor ijodi haqida, ayniqsa, “Buxoroning jin ko‘chalari” qissasi haqida o‘zining teran ilmiy kuzatishlarini bayon qilish asnosida bevosita Fayzulla Xo‘jayev obrazi, jadidlar harakati haqidagi ijtimoiy qarashlarini quyidagicha ifodalaydi: “Asqad Muxtor qissada Buxorodagi jadidchilik harakatining murakkab xarakterini juda yaxshi ochib bergan. Bu harakatning yagona siyosiy programmasi yo‘q edi. Uning sostavida esa har xil ijtimoiy tabaqa vakillari bo‘lib, ba’zilari o‘ta o‘ng mavqelarda tursa, boshqa birlari so‘l qarashlarni olg‘a surardi. Nima bo‘lganda ham, jadidlar davrning asosiy ijtimoiy ziddiyatlarini ko‘ra olmadilar. Ular Buxoroda amirlik tuzumining negizini yo‘qotmagan holda, uni bir oz pardozlab, epaqaga keltirish payida edilar. Asqad Muxtor Mirzo Muhiddin, Mulla Ahad, Hoji Siroj, Vafo Mahzum, Porsoxo‘ja kabi obrazlar orqali jadidchilik harakatining olaquroq xarakterini ifodalagan. Bularning ba’zilari gazetalar tashkil qilib, kutubxonalar ochib, ma’lum darajada bo‘lsa-da, foydali ishlar qilishga intilganlar. Lekin Porsoxo‘jaga o‘xshaganlar istilohi madoris, sharhi hoshiyalar haqida gap sotishdan nariga o‘tmaganlar. Avvaliga ularning ma’rifat haqidagi gap-so‘zlari Fayzullaga haqiqatan ham najot yo‘lidek ko‘rinadi. Razolatning ayni zidi ma’rifat yo‘lidir deb o‘ylaydi u va kuch-g‘ayratini shu yo‘lga sarflay boshlaydi”[6].

Umuman, adibning “Hayot bilan hamnafas” to‘plamidan o‘rin olgan deyarli barcha adabiy o‘ylar va badiiy-publitsistik yo‘nalishdagi maqolalarida muayyan adib faoliyati hayotiy chizgilar asosida yoritiladi. Shuningdek, XX asr sho‘ro davri adabiyotining siyosiy-mafkuraviy bosimiga qaramasdan adabiyot, san’atning asl qonuniyatlari asosida yaratilgan eng yaxshi asarlar, badiiy yutuqlar Oybek, Hamid Olimjon, Abdulla Qahhor, G‘afur G‘ulom, Said Ahmad, Asqad Muxtor, Shuhrat, Shukrullo, Omon Matjon ijodi misolida tahlil qilinadi, davr manzarasi, shaxs va jamiyat o‘rtasidagi ziddiyatlar hayotiy dalillar asosida ifoda qilinadi. Zero, professor Saydi Umirov ta’kidlaganidek: “Ozod Sharafiddinovning yozma va og‘zaki uslubiga xos xususiyat – fazilatlardan biri rost gapni dadil va dalilli aytishi edi”[7].

Darhaqiqat, munaqqid “Hayot bilan hamnafas” to‘plamidagi deyarli barcha maqolalarida davr silsilasiga xolis baho berib, har qanday tazyiqlarga qaramasdan, adabiyot o‘z vazifasini tamomila unutmagani, hukmron mafkuraning cheklovlari ostida bo‘lsada, Oybek, Shayxzoda, Odil Yoqubov, Pirimqul Qodirov, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov ijodi, ular yaratgan asarlar har qanday davr avlodi ibrat oladigan ijod maktabi bo‘lishini, zulm va ta’qiqlar ichidan quyosh yanglig‘ porlab chiqqanligini rad etilmas mushohadalari orqali tahlil qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Meliboyev A. Badiiy publitsistikada davr ruhi // “Jahon adabiyoti” jurnali, 2011. №4. 17-25-betlar.
2. Ahmadjon Meliboyev. Badiiy publitsistikada davr ruhi (2011) (ziyouz.com)
3. Расулов А. Танқид, талқин, баҳолаш. – Т.: ФАН, 2016. – Б. 201.
4. Аҳмедова Ш. Адабий танқид жанрлари ва тараққиёти. – Т.: ФАН, 2016. – Б. 7-9.
5. Шарафиддинов О. Ҳаёт билан ҳамнафас. – Т.: “Ўзбекистон”, 1983. – Б. 46.
6. Шарафиддинов О. Ҳаёт билан ҳамнафас. – Т.: “Ўзбекистон”, 1983. – Б. 102-103.
7. Умиров С. Дорилфунунлар тақдиримда. – Т.: “Шарқ”, 2008. – Б. 31.

Yulduz ESHMATOVA,
Toshkent davlat Iqtisodiyot universiteti
O‘zbek va rus tillari kafedrasi dotsenti, PhD
munis_76@mail.ru

IJODKOR KONSEPSIYASIDA – AYOL OBRAZI

Annotatsiya: ushbu maqola M.Osimning “To‘maris” qissasi haqida yozilgan. Maqolada ayol obrazini yaratishda milliy mental xususiyatlar alohida o‘rin egallashi yoritilgan. Badiiy adabiyot falsafiy-ruhiy bo‘shliqni to‘ldiruvchi yagona estetik jarayon ekanligi tahlil qilingan.

Kalit so`zlar: *badiiy, tarixiy, qissa, syujet, to‘qima, konsepsiya, psixoanalitik, kuzatish, ayol obrazi, tahlillar*

Аннотация. статья написана по рассказу М. Асима «Томарис». В статье подчеркивается значение национальных ментальных особенностей в создании образа женщины. Анализируется, что художественная литература является единственным эстетическим процессом, заполняющим философско-духовный пробел.

Ключевые слова: *художественный, исторический, рассказ, сюжет, фактура, концепция, психоаналитик, наблюдение, женский образ, анализ*

Annotation: the article was written based on the story “Tomaris” by M. Asim. The article emphasizes the importance of national mental characteristics in creating the image of a woman. It is analyzed that fiction is the only aesthetic process that fills the philosophical and spiritual gap.

Key words: *artistic, historical, story, plot, texture, concept, psychoanalyst, observation, female image, analysis.*

Kirish. Yozuvchi badiiy asar yozarkan, har bir bo‘layotgan voqea-hodisaga o‘z munosabatini bildirmasdan qo‘ymaydi. Chunki voqelik tabiiy va ishonarli chiqishi lozim. Ijodkorning badiiy olami benihoya keng va zalvorli. Unda olamlar aksi yashaydi. Tarixiy asarlarda ayol obrazini yoritish masalasiga kelsak, M.Osimning “To‘maris” qissasi yodimizga tushadi. Qissa yaratilgan davr sobiq ittifoq davriga to‘g‘ri keladi. Qissa syujetidagi voqealar Sharq xalqlarining afsona va rivoyatlari asos qilib olinganligi barchamizga ma’lum. Badiiy to‘qimaning nechog‘li haqqoniy chiqishi, yozuvchining tarixiy hayot manzarasini shu qadar ich-ichiga kirib tasvirlay olish malakasining o‘ziga xosligi bilan o‘lchanadi. Tarixiy qissaning konsepsiyasida millat va elatlarni dushman changalidan ozod saqlab, dushmanga qarshi mardona jang qilgan milliy qahramon – ayol siymosi gavdalantiriladi:

“Qabila boshlig‘i To‘maris o‘g‘li Siprangizni shak urug‘idan Zarina degan bir qizga uylantirmoqda. Massagetlar kelinni olib keladigan mehmonlarni kutib olish taraddudida. Yoshlar mehmonlarga joy hozirlamoqda, ayollar ovqat pishirmoqda. Yangalar o‘tov xizmatini o‘taydigan uzun soyabon aravalarni bezatmoqda...

Charchab gulxan yonida o‘tirgan yoshlar uzoqdan ot choptirib kelayotgan choparni ko‘rib, o‘rinlaridan sakrab turib ketdilar.

– Kelin... kelin kelayotir, – deb baqirdi u harsillab. – Qariyalar oldida... darhol kutib olinglar.” [1: 1].

Qissada kelin tushirish marosimi aks ettirilar ekan, To‘marisning o‘g‘li Kir qo‘shinlariga qarshi kurashning ikkinchi urinishida dushman qo‘lida o‘lishni istamay Siprangiz o‘zini-o‘zi o‘ldiradi. Bu ma’lumotlar bizgacha Geradotning “Tarix” kitobida keltiriladi. Yozuvchi Mirkarim Osim talqinida badiiy bo‘yoqdorlik bilan o‘quvchilarga yoqimli bo‘lishi uchun xilma-xil lavhalar to‘qib, hayotiy voqelik sifatida qayta gavdalantiriladi. Ijodiy konsepsiya badiiy takomilida – ayol obrazi shu qadar tiniq tasvirlanadiki, asosan, maktab yoshidagi bolalarda Vatanga bo‘lgan muhabbat, vatanparvarlik ruhini oshirishga qaratilgani bilan o‘lchanadi. Shuni qayd etish zarur qissa har bir o‘quvchining ruhiyatida olam-olam zavq uyg‘otishi tabiiy. Chunki qissa maktab yoshidagi bolalar uchun mo‘ljallangan. Shuningdek, qissadagi yozuvchi ijodiy konsepsiyasida To‘marisning bir so‘zli, mard hamda qaytmas bahodirligini yuzaga chiqaruvchi qator fe’l-atvor, sifatlar chiziladi. Bular ham o‘z-o‘zidan qissalar badiiy tadrijida ayol obrazini yanada tiniqroq tasavvur etishga imkon beradi. “Psixoanalitiklarning aniqlashicha, “kumir”, ya’ni ideal deya bilish va intilish, garchi u inson ongli faoliyatining dastlabki bosqichiga xos bo‘lsa-da, insonni faollashtiradi, ma’lum maqsadga yo‘naltiradi. Sharqda esa o‘z ilohiy qudrati, bilimi bilangina emas, yashash tarzi, e’tiqodi bilan ham saboq bo‘lgan kishilarni “pir” deb ularga qo‘l berganlar. O‘z e’tiqodi yo‘lida o‘limga tik borgan pirlar haqida biz bugun uyg‘onish davrida eshityapmiz, o‘qiyapmiz, ular erishgan yoki erishishi mumkin bo‘lgan faoliyat ko‘lamlarini chamalab ko‘ryapmiz. Buyuk ajdodlarni mutolaa qilyapmiz. Bo‘shliqlar to‘lib borgandek bo‘lyapti” [2:19].

Mirkarim Osimning ko‘plab tarixiy qissalarida ana shu “kumir”lik tamoyili yetakchilik qiladi. Binobarin, tarixiy haqiqat va badiiy haqiqat orasida juda katta farq mavjud. Chunki tarixiy haqiqatning badiiy haqiqatga aylanishi fasllarning almashinuvi kabi rang-barang va ehtirosli, bo‘yoqdorli va ta’sirlidir.

Asosiy qism. Shuni alohida qayd etish lozimki, “hikoya qilinayotgan voqelik” ijodkor konsepsiyasida syujet va kompozitsion yaxlitlikni ham tartiblashtiradi. Ayol obrazini kashf etishning xilma-xil usullarini

qo‘llashni taqozo etadi. Masalan, tarixiy qissada – jang tafsiloti, maishiy qissada – oila farovonligi, falsafiy-psixologik qissada – ong osti evrilishlari sintezi kabi. Natijada mana shu uchlik ijodkor fenomenida “men” ideallashuviga olib kelishi tayin. “Badiiy asarni tahlil qilar ekanmiz, ishtirok etuvchi personajlar bilan bir qatorda, muallif shaxsining ham ishtirok etayotganligini yo ko‘rmaymiz, yoki ko‘rib-ko‘rmaslikka olamiz. Badiiy asarlarda muallif obrazi hikoya qilish uslubidan tortib, asarning tili va tasvir usullarida, hayotiy material va voqea-hodisalarga munosabatda ham aniq namoyon bo‘ladi. Bir so‘z bilan aytganda, muallif obrazi uning asarda yorqin ifodalangan estetik idroklari, tafakkuri, mafkurasi, tasvirlanayotgan narsa va illatlaridan tashkil topadi” [3:47].

Xulosa. Ushbu parchada ayol qalbining matonati, Siprangizning qallig‘i Zarinaning botiniy iztiroblarini haqqoniy ifoda eta olgan. Hayotiy voqelik (mifik) va tasavvurlar inson ongi shuurida qayta jonlantiriladi. Shuningdek, yozuvchi uni saralab, “qalb dialektikasi”ni yaratadi. To‘maris timsolida Buyuk Turon elining zabardast kurashchisi va qahramoni siymosi namoyon bo‘ladi. Dunyo uning nazdida vatandan bo‘lak boshqa sadoqatli yor bo‘lmasligini taqozo etadi. Asardagi ayol siymosining tarixiy sahnaga olib chiqilishi sobiq ittifoq davrida oson ish emasdi. Mirkarim Osim mana shu savobli ishni jasorat bilan idroklay va ifodalay olganligida desak, haq gapni aytgan bo‘lamiz. Qissadagi o‘lim bilan bog‘liq motivlar ijodkorning badiiy to‘qimasida o‘ziga xos hamdardlik tuyg‘usini oshiribgina qolmay, vaqtning eng qaltis damlarida irodasini yo‘qotmaslik tushunchasini namoyish etganligida seziladi. To‘maris bugungi kun ta’biri bilan aytganda tadbirkor va ishbilarmon ayol!

Odamlar dunyoqarashida haqqoniy tarixni bilish, To‘maris, Alpomish, Barchinoy kim, ular qanday ulug‘vor vazifalarni bajarishgan, ularning g‘oyalarida nimalar o‘z tajassumini topishgan degan masalalar kun tartibida turibdi. Qiyoslash mumkin bo‘lsa, To‘maris va Nodirabegimdagi aql-zakovat masalasi, har ikkala shaxsning ong va tafakkurida, ayol bo‘la turib ruhoniy yuksakligida katta tarixiy silsilalar uyg‘unlashadi. Gavharshodbegimning tarixiy jasorati qayta tiklanib, oqila bir uy bekasi, halol tadbirkor, shohning farmonlariga itoatkor bir sohibjamol siymo ko‘z o‘ngimizga keladi. Mana shu jihatdan olib qaraydigan bo‘lsak, qissalar poetikasida muallif yaratgan tasavvurlar sintezi o‘quvchiga katta psixologik-estetik mushohadani tuhfa qiladi. Zero, falsafiy-ruhiy bo‘shliqni to‘ldiruvchi yagona estetik jarayon bu badiiy adabiyot ekanligi yana bir bor o‘z tasdig‘ini topadi. Kuzatish va tahlillar shunday xulosaga kelishga asos bermoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Осим М. Тўмарис. Қиссалар. Манба: www.ziyouz.com
2. Эшонқул Н. Мендан “мен”гача. –Т: “Akademnshr”.
3. Раҳимов А. Роман санъати. –Фарғона. 2015. –Б. 47.

Anorxon MAMATOVA,
Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchisi

MILLIY- MADANIY SO‘ZLAR AKS ETGAN LUG‘ATLARNI TUZISH MEZONLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada milliy-madaniy so‘zlarning lug‘atlardagi izohi, ma’nolari hamda taniqli tilshunos va leksikograflarning fikrlari, leksikografiya, leksikologiyadagi o‘rni, milliy madaniy so‘zlarni tuzishda lug‘at tuzish mezonlariga mosligi to‘g‘risidagi ma’lumotlar, fikrlar, xulosalar keltirilgan.

Kalit so‘z va iboralar: *leksikografiya, leksikologiya, lug‘at, lug‘atshunos, milliy-madaniy so‘zlar, madaniy xususiyatlar, o‘zbek madaniyatiga xos so‘zlar.*

Аннотация: в данной статье собраны сведения о толковании национально-культурных слов в словарях, их значениях, а также мнения известных лингвистов и лексикографов, их месте в лексикографии, лексикологии и совместимости национально-культурных слов с критериями создания словаря. , даны мнения, выводы.

Ключевые слова и фразы: *лексикография, лексикология, словарь, лексикограф, национально-культурные слова, культурные особенности, слова, характерные для узбекской культуры.*

Annotation: this article contains information about the interpretation of national-cultural words in dictionaries, their meanings, as well as the opinions of famous linguists and lexicographers, their place in lexicography, lexicology and the compatibility of national-cultural words with the criteria for creating a dictionary. , opinions and conclusions are given.

Key words and phrases: *lexicography, lexicology, dictionary, lexicographer, national cultural words, cultural characteristics, words characteristic of Uzbek culture.*

Kirish. Milliy-madaniy so‘zlar lug‘ati tuzilishining aniq belgilab qo‘yilgan qoidalari mavjud emas, biroq leksikograflarning tajribalari lug‘at tuzishda asosiy manba sifatida qo‘llanilishi mumkin. Dastlab leksikografiyaga leksikologiyaning kichik bo‘limi sifatida qaralgan bo‘lsa, hozirda lug‘atshunoslikning ilmiy doirasi kengayib, yangi yo‘nalishlarda kirib bormoqda. Biroq lug‘atning bosh bo‘g‘ini leksikologiya asoslari bo‘lib qolaveradi. Lug‘atshunoslar so‘z izohida dastlab uning leksik xususiyatlarini inobatga olishlari lozim bo‘ladi. Chunki so‘zning bosh ma’nosi uning keyingi madaniy xususiyatlari shakllanishiga zamin yaratadi.

Leksikologiya va leksikografiya bir-biri bilan chambarchas bog‘liq, chunki so‘zlarning leksikologik xususiyatlarini o‘rganmay turib ularni izohlab yoki tarjima qilib bo‘lmaydi. Tilning lug‘at tarkibi va uni tashkil etuvchi so‘zlar bir qator umumiy xususiyatlarga egaligi bilan xarakterlanadi. Leksikologiya leksikani xuddi shu umumiy xususiyatlari nuqtayi nazaridan o‘rganadi. Bu xususiyatlar quyidagilar [2]: sinonimik, antonimik, omonimik hamda ko‘pma’nolilik kabilar.

So‘zning ma’nosi (semantikasi) va u bilan bog‘liq masalalar leksikologiyadagi asosiy masalalardan biri hisoblanadi. Leksikaga oid bu masala bilan leksikologiyaning semasiologiya bo‘limi shug‘ullanadi. Bir necha ma’nolarga ega so‘zlarning bosh ma’nosini aniqlashtirishda semasiologiya qoidalariga murojaat qilinadi.

Til taraqqiyoti prosessida lug‘at tarkibi yangi-yangi so‘zlar hisobiga boyib borish bilan birga, undagi ayrim so‘zlar eskiradi, shuningdek, iste’moldan chiqib boradi. Demak, lug‘at sostavi avvaldan o‘zlashib kelgan va hozirda iste’moldagi so‘zlar bilan birga nisbatan yangi so‘zlarga va eskirgan so‘zlarga egaligi bilan ham xarakterlanadi.

Milliy madaniyatga xos so‘zlarning ham ba’zilari iste’moldan chiqqan bo‘lishi mumkin. Biroq tarixni yoritishda bunday so‘zlardan tez-tez foydalaniladi, e’tiborli jihati shundaki, asosan tarixiy hamda o‘zbekona milliylikni tasvirlovchi asarlar xorijiy tillarga tarjima qilinadi. Shuning uchun ham milliy-madaniy so‘zlarning lug‘atlarda berilishiga alohida ahamiyat berish shart, bunday lug‘atlar tarjimonlar uchun bosh qomus sifatida xizmat qilishi aniq.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Taniqli rus tilshunosi L.V.Sherba, leksikografiyani “lug‘at tuzish” deb atalishini va sharhlanishini mutlaqo qoralaydi. Uning fikricha, oldinlar har qanday shaxs o‘z qarashlaridan kelib chiqqan holda so‘zlarni to‘plab, lug‘at hosil qilgan, ana shu eskicha qarashlarga yondashgan holda leksikografiyaga “lug‘at tuzish” deya ta’rif beriladi. Biroq lug‘at shunchaki so‘zlarni to‘plab, ularni ma’lum bir texnik tartibda joylashtirish emas, balki buning uchun lug‘atshunosda yetarlicha bilim va keng dunyoqarash talab etiladi. Demak, lug‘atshunoslik – ilmiy-nazariy dissiplinadir [1].

Lug‘atdagi so‘zni izohlashda nafaqat badiiy adabiyot yoki ilmiy manbalardan, balki jamoatchilik fikridan ham foydalanish lozim. Zero har bir so‘zning mohiyatini shu xalqning o‘zigina anglay oladi, xalq uning yaratuvchisidir. Lug‘atshunos esa bu so‘zlarni boshqalarga yetkazib beruvchi vositachi shaxs. [3; 65-bet.] Xususan, xalqning madaniy hayoti va ruhiyatini bildiruvchi so‘zlar mazkur xalqning fe’l-atvorini o‘rganishda muhim ma’lumot beruvchidir.

Tilimizda shukrona, mushkulkushod, askiya, andisha kabi o‘zbek madaniyatiga xos shunday so‘zlar borki, ular etimologik tavsifiga qaramasdan o‘zbekona xarakterni ifodalashda muhim ahamiyatga ega. “Shukrona” so‘zini o‘zbek tilining izohli lug‘atidagi ta’rifini ko‘raylik:

SHUKRONA [minnat-dor(chi)lik, tashakkur; rahmat aytish] Qanoat va mamnunlik, shukur qilish ifodasi.

Ertasiga kampir bu sevinch-quvonchlarning shukronasiga xotin-xalajni yig‘ib, mushkulkushod o‘qittirdi. G‘ayratiy, Dovdirish. Ko‘nglingda ikki unsur hukmron ekan: biri — taqdiri azal shukronasi, biri — qasdi jon. [4; 4-bet]. Ushbu so‘zga o‘zbekona tushuncha bilan emas, balki xorijliklar nazari bilan e’tibor bering. So‘z mamnunlik va qanoat tushunchalari bilan ta’riflangan. Tabiiyki, so‘zning to‘liq ma’nosini bilishni istovchilar ta’rif berishda qo‘llanilgan so‘zlarning tarjimasini tahlil etib ko‘radi.

Mazkur so‘zlarni umumlashtiradigan bo‘lsak, bu yerda har qanday muammoga sabr qilib chidash, har qanday holatda mamnun va xursand yurish kabi ma’nolarni tushunish mumkin. Biroq o‘zbek madaniyatida shukronalik juda chuqur ma’noga ega. Bu shunchaki mamnun, shod-xurram hayot kechirish emas, balki hayotning mohiyatini anglab yetishdir.

Lug‘atlarda keltirilgan izoh va undagi misollar o‘rtasida katta farq bor. Sharh oddiy so‘zlar bilan ifodalangan, ammo misolda shukronalik uchun alohida mushkulkushod ma’rakasi, ya’ni ko‘pchilik yig‘iladigan tadbir o‘tkazilganki, bu so‘zning xalq turmush tarzida qanchalik muhim o‘rin tutishidan dalolatdir. Keltirilgan misollar va fransuz tilidagi berilgan tarjimani ko‘rgan har qanday xorijlik shukrona deganda erishilgan yutuqlar uchun xudoga minnatdorchilik bildirishnigina tushunishi tabiiy. Masalan, mushkulkushod tadbiri yutuqlarga erishganda o‘tkazilmaydi, aksincha:

MUSHKULKUSHOD [qiyinchiliklarni hal qilish, bartaraf etish]. Kishining mushkulini oson qilish, ishini yurgizish maqsadida qilinadigan duo va irim-sirimlar va uni o‘tkazish yig‘ini.

Men Kutlug‘ kampirnikiga mushkulkushodga boraman, sen uyda qimirlamay o‘tirgin. [5; 69-b.]

Demak, shukrona deganda, og‘ir va muammoli

vaziyatlarda tushkunlikka tushmasdan, yomon holatdan yaxshilik izlab, umid bilan yashash, shuningdek, taqdirdan yaxshi kunlar uchun minnatdor bo‘lgan holda qiyinchiliklarni yengib o‘tishga ruhan tayyor bo‘lishdir.

So‘zlarni tahlil etishda yuqorida sanab o‘tilgan leksikologik xususiyatlarga ahamiyat berilmagan. Ta’riflashda so‘zning qo‘llanilish o‘rinini tushuntiruvchi misollar keltirilmagan, natijada so‘zning tahlili sayozlashib qolgan. 2004-yilda chop ettirilgan ushbu o‘zbekcha-fransuzcha lug‘at 1989-yildagi lug‘atning yangicha nashri bo‘lib, ikki yarim mingdan ortiq yangi so‘z va jumlalar qo‘shilgan. Yangi kiritilgan so‘zlar orasida bir qancha o‘zbek madaniyatiga xos tushunchalarni ham uchratamiz. Ammo lug‘atlardagi tahlillarning ba’zilarida tafsilotlar kamroq bo‘lsa, boshqasida tarjima uchun berilgan so‘zlarning ko‘payib ketganligi e’tiborni tortadi.

Lug‘at tuzish qonuniyatlariga muvofiq shu o‘rinda badiiy adabiyot yoxud xalq og‘zaki ijodiyotidan misol keltirilganda, tushunchaning asl mohiyati yanada aniqroq bo‘lardi. Tilshunos Robert Galissonning fikriga ko‘ra, til o‘rganishda milliy madaniyatga xos so‘zlar til o‘rganuvchiga har bir tushunchani to‘g‘ri anglashiga hamda boshqa madaniyatlarning o‘ziga xosliklarini o‘rganishga ko‘maklashadi [9]. Shuning uchun ham lug‘at tuzishda milliy madaniyatga xos so‘zlarning tarjimasiga jiddiy e’tibor berish talab etiladi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results).

O‘zbek tilining izohli lug‘atidagi ta’rifni lug‘at tuzish qoidalariga mutanosib ekanligini aniqlashimiz mumkin:

ASKIYA [ziyrak-lar, zakiylar] o‘zbek xalq og‘zaki ijodining bir janri bo‘lib, unda so‘z o‘yiniga, qochiriqlarga asoslangan holda ikki yoki undan ortiq kishi yoki taraflar musobaqalashadi. Askiya, odatda, to‘y-tomosha, sayl, ziyofat kabi yig‘inlarda o‘tkaziladi.

Askiyaga juda usta ekan, olamda dard nima, o‘lim nima ekanini butkul unutib, rosa kulishdik. [A. Qahhor, Ming bir jon.]

Latifa, lof, askiya, topishmoq va maqol janrlari yangi voqelikni o‘ziga xos ixcham shaklda aks ettiradi. [O‘TA. 127-b.]

Ushbu izoh so‘zni yetarlicha yoritib bera olgan, ayniqsa, badiiy adabiyotdan keltirilgan misol tahlilni yanada to‘ldirib turganligi tushunchaning to‘liq yoritilishi uchun xizmat qilgan. Izohlash jarayonida askiyaning hajviy janr ekanligi ta’kidlanmagan bo‘lsada, asardan keltirilgan misol orqali uning shunchaki so‘z o‘yini emas, balki hazil luqmalardan iborat ekanligi yanada tushunarli bo‘lgan.

O‘zbek tilining izohli lug‘atidan keltirilgan ta’rifdan xulosa qiladigan bo‘lsak, askiya bu – hozirjavoblik, kinoyali savollarga hazilomuz javob qaytarish, hajviya qilish. Shunday ekan lug‘atlarni tuzishda milliy madaniyatga xos so‘zlarning berilishiga alohida e’tibor qaratib, ularning o‘zbek xalqi hayotidagi mohiyatini aniq ifodalash lozim. Bugungi kunda o‘zbek tili ishtirokidagi ikki tilli lug‘atlarning aksariyatida milliy madaniyatga xos so‘zlarning noto‘g‘ri berilishi yoki umuman tushib qoldirilishi kabi holatlarni ko‘plab uchratish mumkin. Natijada, xorijda nashr etiladigan ba’zi adabiyotlarimizda madaniyatimizning eng sara na'munalari tushunarsiz va e’tiborsiz qolib ketmoqda. Masalan, Sh.Shoyoqubovning o‘zbek miniatyura san’atiga bag‘ishlangan “Musavvir” deb nomlangan tasviriy san’at namunalari to‘plami ingliz va rus tillariga tarjima qilingan bo‘lib, ushbu to‘plamdagi “Mushoira” nomli tasvir har ikki tilda ham tarjima qilinmasdan “mushoira” so‘zining o‘zi qoldirilgan. To‘plam, asosan, xorijlik tasviriy san’at ixlosmandlariga bag‘ishlangan bo‘lsada, unda ko‘plab izohsiz hamda tarjimasiz qoldirilgan milliy-madaniy so‘zlarni ko‘rish mumkin.

Tabiiyki, ziyoli san’atshunos bunday holatlarda tarjima lug‘atlarga murojaat qiladi. Biroq ikki tilli lug‘atlar shu kabi talablarga javob bera olyaptimi? Tahlil etilayotgan o‘zbekcha-fransuzcha lug‘atda ham mushoira so‘zi berilmagan, vaholanki mushoira so‘zi zamirida sharqona topqirlik, so‘zga chechanlik hamda bahs-munozarani go‘zal she’riy uslubda yetkaza olish kabi ajoyib xislatlar namoyon bo‘ladi.

Dunyo tillarida ko‘plab uchraydigan “kimano”, “sari” hamda “syurtik” kabi bir qancha so‘zlar borki, ular aytilishi bilanoq qaysi xalq madaniyati xususida so‘z borayotganligi ma’lum bo‘ladi. O‘zbek xalqining madaniy turmush tarzida ham shu kabi so‘zlar ko‘plab uchraydi. Shu o‘rinda tabiiy savol tug‘iladi: Milliy madaniyatimizga xos so‘zlarning asliyatini saqlashda nimalarga e’tibor qaratish lozim?

Lug‘atshunoslik tarixida madaniyatga xos lug‘atlarning dastlabki namunalari diniy-madaniy so‘zlarni qamrab oladi. Xususan, o‘zbek madaniyatining bosh bo‘g‘ini bo‘lmish Avesto diniy kitobining asosiy adabiyotlar ro‘yxatiga kiritilganidan tushunish mumkinki, ushbu madaniy lug‘atda zardushtiylikka, shu jumladan o‘zbekona qadriyatlarga xos tushunchalar ham mavjud bo‘lishi mumkin. Demak, ushbu lug‘atda bir so‘zning bir nechta madaniyatlardagi konsepsiyasi ta’rif etilgan. Lug‘atning rasmiy saytlardagi umumiy tavsifida so‘z izohida quyidagi jihatlar inobatga olinganligi aytib o‘tilgan:

– so‘zning etimologiyasi va tarixi, zamonaviy tilshunoslikdagi o‘rni;

– aniq faktlarga asoslangan ta’rifi;

– qo‘llanilishiga oid misollar;

– zamonaviy so‘zlar va ularning hududiy xususiyatlari;

– so‘nggi besh asr mobaynida qo‘llanilib kelinayotgan eng mashhur sitatalardan misol

keltirish.

Alen Reyning uzoq yillik tajribasining nazariy asoslaridan kelib chiqib aytish mumkinki, madaniy lug‘atlardagi so‘zlarning xususiy jihatlari boshqa madaniyat bilan solishtirgandagina yaqqol namoyon bo‘lishi mumkin[9],

Haqiqatdan ham, tariximizga nazar soladigan bo‘lsak, So‘g‘diyona hududida yashovchi saklar silindir shaklidagi, uchi o‘tkir bosh kiyim kiyib yurishgan. Bu ilk o‘rta asrlarga to‘g‘ri kelib, so‘zning asl tavsifi lug‘atlardan emas, balki tarixiy manbalardan olingan.

Yuqorida ko‘rib o‘tilgan “shukrona”, “mushkulkushod” kabi so‘zlar borki ularning kelib chiqishi arab hamda fors tillariga borib taqalsada, o‘zbek madaniyatida ularning mohiyati mutlaqo boshqacha. Shuning uchun ham ko‘p hollarda xorijiy tillarda milliy madaniyatimizga xos so‘zlar tarjimasida xatoliklarga yo‘l qo‘yiladi. Sababi ma’lum bir doiradagi so‘zlarni berishda e’tibor faqat uning vazifasiga qaratiladi, boshqa kategoriyalar hisobga olinmaydi, natijada kerakli so‘zning kontekstda noo‘rin qo‘llanganlagining guvohi bo‘lamiz. Ayniqsa bunday holatlar vosita til orqali bir tildan ikkinchi tilga o‘zlashgan so‘zlarda kuzatilishi mumkin.

Demak, milliy-madaniy so‘zlarni lug‘atlarda berishda va ularni xorijiy tillarda tarjima qilishda so‘zning tuzilishi, ma’nolari, sinonim, antonim hamda omonimi, kelib chiqishi kabi bir qancha leksikologik xususiyatlarini unutmaslik lozim. Shundagina tushunchaning asl mohiyati va qo‘llanilish o‘rni yanada aniqroq ifodalanadi. “Qolaversa, lug‘atchilikning bosh tamoyili, undagi so‘zlik uchun so‘z tanlash masalasidir” [8, 13-b.]. Xususan, milliy-madaniy so‘zlar ikki tilli lug‘atlarda berilishidan avval izohli lug‘atlardagi asosiy sharhi o‘rganilishi kerak. Muayyan tilning izohli lug‘ati shu tilni boshqa tillar bilan birgalikda tarjima lug‘atida berish uchun bosh qomusiy manba bo‘lishi lozim. Buning uchun esa ana shu izohli lug‘atlarning o‘zida ham madaniy ma’lumotlar to‘liq ko‘rsatilgan bo‘lishi lozim.

Milliy-madaniy so‘zlar lug‘atini tuzishda terminologik lug‘atlarning aniq tavsif bera olish tajribasi va sohalarga bo‘lib chiqish prinsiplaridan foydalanish kerakli natijani olishda samara berishi mumkin. “Bizningcha terminologik lug‘atlar tuzishda quyidagilarga e’tibor berish lozim bo‘ladi:

– termin aniq tushunchani ifodalashi, ya’ni definitiv funksiyani bajarishi kerak. Bunda narsa va tushuncha mutanosibligiga e’tibor berish lozim bo‘ladi;

– biror tushunchani ifodalovchi terminning leksik ma’nosi emotsional – ekspressivlik xususiyatlardan xoli bo‘lishi talab qilinadi;

– terminologik leksika tarkibiga kiruvchi so‘z va terminlar tarkibi iloji boricha o‘z qatlamiga oid bo‘lishi maqsadga muvofiq. Xalqaro terminlar bundan mustasno;

Ba’zan bir termin turli sohalarda o‘ziga xos ma’noga ega bo‘lishi bilan omonimik qator hosil qilishi mumkin: morfologiya (biologiya va tilshunoslikda), assimilatsiya (tilshunoslik va etnografiyada), sistema (texnika va tilshunoslikda) kabilar. Ushbularning har biri tegishli soha terminlaridir” [8; 31-b]

Lug‘at tuzishda, deydi Alen Rey, til tarixchisining o‘zigina ishtirok etishi, bu xuddi astronom teleskopning optik tuzilishini o‘rgangandek gap. Ya’ni bir lug‘at tuzishda ham tilshunos, ham tarjimashunos va albatta, til tarixchisi ham ishtirok etmog‘i lozim. Chunki bir so‘z faqat bir yo‘nalishda o‘rganib bo‘lmaydi[9; 26-b].

Xulosa. Madaniy lug‘atlar tuzishda so‘zning leksik kompozitsiyasi va lingvistik xususiyatini adashtirmaslik lozim. So‘z uch vazifaga ega: ijtimoiy, tarixiy hamda madaniy obyekt sifatida bir tilli lug‘atlarda berilishi kerak. Boshqa lug‘atlar esa mazkur izohni lug‘atning asosiy vazifasini e’tiborga olgan holda to‘ldirib borishi zarur. Shunday ekan milliy-madaniy so‘zlarni o‘rganishda va lug‘at tuzishda millat tilining tarixini chuqur o‘rganish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Grinshteyn E.M. Tarjimon ishida lug‘atlardan foydalanish. – A., 2010. 6-bet.
2. Xo‘janiyozov E. “Tilshunoslik asoslari” ma’ruzalar matni. – Nukus, 2006. 44-bet.
3. Prouvost J. Leksikografiyasini tartibga soluvchi asosiy leksikografik tamoyillar. – F., 2004. 665-bet.
4. S. Siyoyev. Yorug‘lik. 5-tom, 4-bet.
5. E. Raimov. Ajab qishloq. 769-b.
6. Raximov X. Tarjima lug‘ati. – T., 2014. 13-bet.
7. Karimov Sh. Lug‘atshunoslikda lingvomadaniy jihatlar. – T., 2014. 10-bet.
8. Abdiyev M. Terminologik lug‘atlar tuzish haqida mulohazalar. – T., 2014. 31-bet.
9. Rey A. Delesal S. Leksikografik muammolar va konfliktlar. 4-26-bet.

Nigora JO‘RANAZAROVA,
Termiz davlat Pedagogika instituti o‘qituvchi

XUDOYBERDI TO‘XTABOYEV ASARLARIDA METAFORA VA METONIMIYA HODISASI

Annotatsiya: ushbu maqolada X.To‘xtaboyev asarlarida qo‘llanilgan metafora va metonimiya hodisasining badiiy asardagi ahamiyati ochib berilgan. Ma’no ko‘chish usullari qo‘llanilish o‘rni semantik jihatdan tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: *metonimiya, metafora, shakliy o‘xshashlik, joylashish o‘xshatishligi, mazmuniy o‘xshashlik.*

Аннотация: в данной статье раскрывается значение феномена метафоры и метонимии, используемого в творчестве Х. Тохтабоева в художественном творчестве.

Ключевые слова: *метонимия, метафора, сходство формы, сходство места, сходство содержания.*

Annotation: in this article, the importance of the phenomenon of metaphor and metonymy used in the works of H. Tokhtaboyev in the artistic work is revealed.

Key words: *metonymy, metaphor, similarity of form, similarity of location, similarity of content.*

Kirish. Ma’no ko‘chishining eng ommalashgan usullaridan biri – metonimiyadir. Metonimiya so‘zi yunoncha metonimiya – “yangi nom qo‘yish”, “nomni o‘zgartirish”, “qayta nomlash” degan ma’nolarni beradi. Makon va zamondagi o‘zaro bog‘liqligi asosida bir narsa va hodisaning nomini ikkinchisiga ko‘chirish. Ikkita bir-biriga bog‘liq predmet, belgi, holatdan birining nomi tejamkorlik natijasida tushiriladi. Bunda o‘xshashlik nazarda tutilmaydi.

Metonimiya asosidagi ko‘chma ma’no – fikrni lo‘nda va tasirchan bayon qilish vositasi.[1]

“Sariq devning o‘limi” asarida ko‘chma ma’noli so‘zlardan foydalanish mahorati.[2]

Asarda ma’no ko‘chishining metonimiya usulidan namunalar:

1. Bugun komissiyaning ikki a’zosi kelmadi, qarang, ikkovi ham gripp bo‘lib qolibdi. Polkovnik bo‘g‘ilib, garchi kabinetining bo‘yi bilan eni qancha ekanligi o‘ziga azaldan ma’lum bo‘lsa ham, oyog‘ini metr qilib, yana o‘lchashga tushib ketdi.

Oyog‘ini metr qilib – bu o‘rinda oyoq o‘lchov (metr) ma’nosida kelyapti. Yani oyoq bilan o‘lchov (metr) orasida aloqadorlik mavjud. Chunki, ikkalasida ham o‘lchash imkonyati bor.

2. – Amaki, siz militsiyada sartarosh bo‘lib ishlaysizmi? – deb so‘radi Botir.

– To‘g‘ri, sartarosh bo‘lib ishlayman.

Militsiyada sartarosh – bu so‘zimiz metonimiyaning o‘ringa munosabatiga ko’ra ma’no ko‘chishi hisoblanadi. Chunki militsiya so‘zidan keyin “mahkamasi” so‘zi tushib qolyapti. Bu ham, albatta, so‘zlarni tejash, qisqa qilish ma’nosida ishlatilyapti.

3. Jang qizib ketdi. Bir tomonda “baxtiqaro” direktor boshliq tuhmatchilar yenglarini shimarib, tinim bilmay ishlab turishibdi. Bir tomonda polkovnik o‘rtoq Otajonov boshliq adolat komissiyasi ish ko‘ryapti.

Adolat komissiyasi – *bu o’rinda so’zni qayta nomlash, nomini o’zgartirish kuzatilyapti. Qonun himoyachilariga nisbatan (adolatli komissiya) deb o‘zgartirishyapti. Bu so‘zni ishlatishdan maqsad fikrni ta’sirchang bayon qilishdir.*

4. Sizda tayinli bir fikr bormi o‘zi? – deb so‘raydi. Jamol Qoraboyev beozorgina kulib: – Adolatga ozor yetmasin, deyman, – deydi. Shunday qilib, uchovlari jamuljam bo‘lib o‘tirishibdi. (75-bet)

Adolatga – *bu o‘rinda “inson” so‘zi tushib qolgan bo‘lib, adolatli insonlarga bu ish bilan ozor berib qo‘ymaslik lozimligi aytilmoqda. Gapni qisqa va lo‘nda qilish maqsadida tushirilib qoldirilgan.*

5. Savol-javob uzoqqa cho‘zilmadi. “Baxtiqaro” direktor, “men bu komissiyaga javob bermayman, adolatliroq komissiya tuzilishini talab qilaman”, – deya xayr-ma’zurni nasiya qilib chiqib ketdi.

– Sizning fikringiz? – Hoshimovadan so‘radi polkovnik.

Xayr-ma’zumi nasiya – bu yerda “so‘zi” tushirilib qoldirilgan. Bu yerda ham aloqadorlik borligi uchun tiklash mumkin. Bu gapni tushinishga halaqit bermaydi.

6. Nihoyat, mehmonlar kelib bo‘lgach, to‘yboshi Karomat opa bazmni ochib, kelin-kuyovlar baxtiga qadah ko‘tarishlaringizni so‘rayman, dedi. Men qadah degan so‘zni eshitib, bir qadah aroq tufayli boshimga qanday tashvishlar tushganini esladim-u, yugurganimcha tashqariga chiqib ketdim.

Qadah ko‘tarish – so‘zni tejash, lo‘nda ifodalash maqsadida “bir piyola” so‘zi tushib qolgan. Bu o‘rinda qadahni ko‘tarish emas, balkim uning ichidagi sharobni nazarda tutyapti. Qadah bilan sharob o‘rtasida aloqadorlik mavjud.

Tadqiqot metodologiyasi. Metafora so‘zi yunoncha bo‘lib, (metaphora) – “ko‘chirish”, “ko‘chirma” degan ma’noni beradi. Bir predmet, belgi yoki

harakatning boshqasiga tashqi o‘xshashligi asosida ma’no ko‘chishi metafora deyiladi. Narsa va hodisa orasidagi o‘xshashlik quydagicha bo‘lishi mumkin:

1. Shakliy o‘xshashlik.
2. Joylashish o‘xshashligi.
3. Mazmunan o‘xshashlik. [4]

Ma’no ko‘chishning bu usulini ko‘p uchratishimiz mumkin.

Metafora hodisasi asosan, ot turkumi doirasida, qisman fe’lda uchraydi: Qush uchdi. Samolyot uchdi qurilmalarining ikkinchisida (uchmoq) fe’li ifodalagan harakat qushning havodagi qanotlarini silkitib qilgan parvoziga o‘xshaydi. Shu boisdan (uchmoq) fe’li ifodalagan keyingi ma’no rnetaforik ma’no. Metafora hosila ma’no hosil qilishning keng tarqalgan usuli sifatida badiiy uslubning, nutqning eng muhim vositasidan hisoblanadi. Metaforik hosila ma’no nutqda juda ko‘p uchraydi. Misol uchun, “Sariq devning o‘limi” asarida ma’no ko‘chishining metafora usulidan namunalar:

1. Ehtimol, meni chuqurroq o‘rganish uchun o‘z uyiga olib borgandir? Menga ko‘rsatilgan mehribonchiliklarning hammasi yasama bo‘lsa-ya?!

Bu o‘rinda chuqurroq – mazmuniy o‘xshashlik bo‘lib, o‘sha insonni yaxshiroq bilish ma’nosini ifodalayapti. Yasama esa-u ham mazmuniy o‘xshashlik bo‘lib yolg‘on iltifot ma’nosini ifodalayapti.

2. – Yo‘q, yo‘q, kecha men sizni va butun komissiya a’zolarini aldagan edim, yolg‘on so‘zlagandim. U meni sotganda, men qarab turamanmi? Men o‘rtoq Ro‘ziyevga tuhmat uyushtirilganidan xabardorman. (65-bet)

Sotganda – *mazmuniy o‘xshashlik bo’lib, xiyonat qilgan, sotqinga nisbatan ishlatilyapti.*

3. E, ha, hamma gap bu yoqda ekan-ku, deb o‘yladim. Baqaloq bufetchining aytishicha, baxti qaro direkor uchiga chiqqan tuhmatchi, uchiga chiqqan poraxo‘r ekan.

baxti qaro – bu yerda “baxti qaro” iboraga aylanib ulgurgan metaforik o‘xshatishdir. Mazmun jihatdan qora rang “zulmat, qayg‘u tushkunlik” ma’nolarini ifodalaydi. Aynan shuning uchun hayotda baxtini topmagan insonlarga nisbatdan “baxti qaro” iborasi ishlatiladi.

4. Har kuni bosh oshpazlardan ellik so‘mdan, shu ko‘ksiga mushtlab so‘zlayotgan bufetchidan 60 so‘m olar ekan.

Bosh oshpaz – *bizga ma’lumki, metaforada o‘xshatish birinchi o‘rinda turadi. O‘xshatishda inson a’zolari asosiy obyekt bo‘lib xizmat qiladi. Misol uchun, bosh oshpaz so‘zida ham aynan boshning ishlatilish sababi, bosh – eng yuqorida turib insoning boshqa a’zolari boshqaradi. Shuning uchun ham bosh so’zi (sardor, rahbar, ergashtiruvchi) ma’nolarni ifodalaydi. Bosh oshpaz esa boshliq degan ma’noni ifodalayapti.*

Tahlil va natijalar. “Besh bolali yigitcha” asarida uchragan metonimiya usulida ma’nosi ko‘chgan birikmalar:[3]

– Besh bolali, ke, bov ustiga bov o‘ynaymiz! – taklif qilib qoldi Hayitkalla. (66-bet)

Besh bolali – qayta nomlash, nomini o‘zgartirish yuz beryapti. Asar qahramoni Orifjonga “Besh bolali”deb murojaat qilyapti. Bu ortiqcha takrorning oldini olish uchun ham xizmat qiladi.

– Ko‘chaga chiqsak, qizlar guruh-guruhlarga bo‘linib “Lapta”, “To‘p urar”, “Qoch bolam, soy keldi” singari o‘yinlarni o‘ynashayotgan ekan.

Soy keldi – bu yerda so‘z tushirib qoldirilgan va buni biz tiklay olamiz. Misol uchun, soy keldida “suv” so‘zi tushib qoldirilgan. Ya’ni soyga suv keldi, shaklida ifodalanadi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi parchadan olingan misollardan ko‘rishimiz mumkinki, metafora ham asarning ta‘sirchan va ekspressivligi uchun katta xizmat qiladi. Badiiy asarda metaforadan unumli va to‘g‘ri foydalanish uslubiy jihatdan juda katta ahamiyat kasb etadi.

Keltirilgan misollardan ham ko‘rinib turibdiki, Xudoyberdi To‘xtaboyev asarlarida ma’no ko‘chish (metafora va metonimiya) usullaridan unumli va o‘z o‘rnida qo‘llagan. Bu, albatta, asarning mohiyati, salmog‘ini oshirishga xizmat qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baxtiyor Mengliyev, O‘ral Xolyorov “O‘zbek tilida universal qo‘llanma”. – Toshkent, 2018. 86-bet.
2. Xudoyberdi To‘xtaboyev. Sariq devning o‘limi. «Yangi asr avlodi», 2017.
3. Xudoyberdi To‘xtaboyev. Besh bolali yigitcha. «Yangi asr avlodi», 2009.
4. N.Jo‘ranazarova. X.To‘xtaboyev asarlarida qo‘llanilgan iboralarda metafora va o‘xshatish hodisasi. Models and methods for increasing the efficiency of innovative research. ol. 3 no. 28 (2023).

Elnoza QUDRATOV,
Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti,
Musiqa ta'limi kafedrasi katta o'qituvchi equdratova@mail.ru
Qaxramon BOBOQULOV
Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti
Musiqa ta'limi kafedrasi dotsenti. qbabaqulov@mail.ru

BO'LAJAK MUSIQA O'QITUVCHILARINI O'ZBEK MUMTOZ MUSIQASI BO'YICHA KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH MUAMMOLARI

Annotatsiya: maqolada Oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lg'usi musiqa o'qituvchilarini mumtoz musiqa bo'yicha kasbiy faoliyatga tayyorlash masalasi va bu borada mavjud muammolar tahlil qilinadi va ularning yechimi yo'lida ilmiy ahamiyatga molik tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: *pedagogika, urf-odat, mumtoz musiqa, kuy, san'at, dars, yosh avlod,*

Аннотация: в статье анализируется вопрос подготовки будущих учителей музыки к профессиональной деятельности по классической музыке в процессе высшего педагогического образования и существующие проблемы в этой связи, а также предлагаются научно важные рекомендации по их решению.

Ключевые слова: *педагогика, традиция, классическая музыка, мелодия, искусство, урок, молодое поколение.*

Annotation: the article analyzes the issue of preparing future music teachers for professional activities in classical music in the process of higher pedagogical education and the existing problems in this regard, and scientifically important recommendations are put forward to solve them.

Key words: *pedagogy, tradition, classical music, melody, art, lesson, young generation*

Milliy ma'naviyatning ravnaqi va umuminsoniy ma'naviyat darajasiga ko'tarilishining eng muhim omillaridan biri jamiyatda yashovchi kishilarning, ayniqsa, o'sib kelayotgan yosh avlodning ongida milliy – ma'naviy qadriyatlarimiz timsoli bo'lgan tilimiz, san'at, urf – odat va marosimlarga to'g'ri munosabat, ularni qadrlash, asrab – avaylash, rivojlantirish uchun intilib yashash hissini tarbiyalash, boyitish va mustahkamlashdan iboratdir.

Shu jihatdan xalqimizning milliy – ma'naviy qadriyatlari tizimida muhim o'rin tutuvchi o'zbek musiqa merosi, uning tarkibidagi mumtoz musiqa san'atini yosh avlod ma'naviyatiga singdirish, ta'limning barcha bo'g'inlarida, ayniqsa, pedagogika oliy o'quv yurtlarining musiqiy ta'lim ixtisosligi bo'yicha ta'lim oluvchi bo'lg'usi musiqa o'qituvchilarini mukammal bilim, tushuncha va amaliy ijrochilik malakalarini egallashlariga erishish ta'lim – tarbiya oldiga qo'yilayotgan ijtimoiy – pedagogik talablarni bajarish borasida muhim vazifalardan hisoblanadi.

Hamma davrlarda ham musiqa san'ati, xususan, qo'shiqchilik kishilar hayotida muhim o'rin tutib, o'zida xalq ruhiyati, orzu intilishlari, hayotiy qarashlari, hissiy kechinmalarini badiiy ifoda etishi bilan yuksak ijtimoiy tarbiyaviylik kasb etib kelgan. Birinchi prezidentimiz I. Karimov musiqa san'atining inson hayotidagi o'rni va roliga baho berar ekan shunday ta'kidlaydi: "Sharq musiqasi – sharq falsafasi – sharq dunyosining uzviy bir qismidir. Sharq musiqasining jahon merosida tutgan o'rni benihoya buyuk... Bu musiqa ming – ming yillardan beri odamlar dilini poklab, ularni ruhan yuksaltirib kelmoqda. O'zining yuksak jozibasi bilan dunyo madaniyatiga ozuqa berib, umumbashariy qadriyatlarga munosib hissa qo'shmoqda"1/.

Musiqiy ta'limni milliy asoslarda shakllantirishning ijtimoiy talabi sifatida umumta'lim maktablarining birinchi sinfidan boshlab o'quv dasturida o'zbek xalq musiqa merosiga mansub kuy – qo'shiqlar, xalq musiqasiga asoslanib yaratilgan bastakorlar asarlari, kompazitorlarning zamonaviy janr va uslubdagi ijod namunalari bilan bir qatorda o'zbek mumtoz musiqasiga ham keng o'rin berilgan.

Ayni paytda umumta'lim maktablaridagi "musiqa madaniyati" o'quv mashg'ulotlari jarayonida o'quvchilarni dastur va darsliklarga kiritilgan mumtoz kuy – qo'shiqlar bilan tanishtirib borish, kerakli bilim va tushunchalar orqali o'quvchilarda ushbu san'at turiga nisbatan to'g'ri munosabatni shakllantirishga qay darajada erishilmoqda degan savol to'g'ilishi tabiiy. Bu o'rinda mumtoz asarlarni tinglash, kuylash, tahlil qilish jarayonida ularning g'oyaviy – badiiy mazmuni, badiiy obrazlarini tasavvur qilish, kuy va qo'shiq matnini o'zaro mutanosibligini, sinxronlik xususiyatini anglash, mukammal ijod va nodir iste'dod mahsuli bo'lgan asarni mumtozlik xususiyatini belgilovchi sifatlarini hamda kuy, ohang, nola, bezak, qochirim kabi milliy ijrochilikka xos unsurlarni o'quvchilar tomonidan to'g'ri idrok etish, fahmlash, farqlash, baholay olish, milliy cholg'ular ijrosidagi o'ziga xos nafosatini his eta olishlari nuqtayi nazaridan darslarni nazariy, amaliy va metodik jihatdan maqsadga muvofiq tashkil qilinishi ko'zda tutilmoqda.

Pedagogik kuzatuv va tahlillar aksariyat umumta'lim maktablarida "musiqa madaniyati" darslari

ta’lim standarti talablari darajasida o‘tilmayotganligini, bu o‘rinda musiqa o‘qituvchilarining malakaviy tayyorgarliklari qoniqarli darajada emasligini, ayniqsa, o‘zbek xalq musiqa ijodiyoti, uning eng mukammal va murakkab turi bo‘lgan mumtoz musiqa san’ati bo‘yicha yetarli bilim va malakalarga ega emasliklari eng asosiy muammo bo‘lib qolayotganligini ta’kidlash o‘rinlidir. Zero, musiqa darslarida milliy musiqiy meros, uning janrlari, ijro uslublari, mumtoz asarlarning o‘ziga xos badiiy xususiyatlari to‘g‘risidagi nazariy va amaliy tushuncha, bilimlarni berishda musiqa o‘qituvchilari asosiy subyektlar bo‘lib, ularning ushbu yo‘nalishdagi kasbiy malakalari hal qiluvchi rol o‘ynaydi va kuzatilgan kamchiliklarni bartaraf etilishiga erishishni kafolatlaydi.

Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarini maktab faoliyatiga tayyorlashda 1 – 7 sinflar fan dasturi va darsliklarining yil va chorak mavzulari bo‘yicha o‘quvchilar o‘zlashtirishi lozim bo‘lgan bilim va tushunchalar, kuylash, tinglash uchun tavsiya etilgan asarlar “An’anaviy xalq musiqasi va maqom asoslari” hamda “O‘zbek mumtoz qo‘shiqchiligi” fanlarini o‘tilishida inobatga olinishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarini o‘zbek xalq mumtoz musiqasidan yaxshi xabardor va kasbiy tayyorgarlikka egaligi o‘quvchilarda xalq musiqa merosi, uning rivojlanishi, turlari, mahalliy ijrochilik uslublari, mumtoz musiqaning milliy musiqa madaniyatimizda tutgan o‘rni va ahamiyati, mashhur ijodkorlari haqida yetarli bilimlarga ega bo‘lishi va ularda milliy musiqamizga barqaror qiziqishni hamda musiqa darslarini pedagogik va metodik jihatdan yuqori samaradorlik kasb etishiga erishish imkonini beradi. Buning uchun oliy pedagogik ta’lim tizimida bir qator masalalarni hal qilish lozim. Bular:

1. Pedagogika oliy o‘quv yurtlarining “Musiqiy ta’lim” yo‘nalishi o‘quv rejasidagi “An’anaviy xalq musiqasi va maqom asoslari” hamda “O‘zbek mumtoz qo‘shiqchiligi” fanlariga ajratilgan o‘quv soatlari hajmini ko‘paytirish va ularni bitta fan tarkibida umulashtirish;

2. Mazkur fanlarni o‘qitish mazmunida umumta’lim maktablarining 1 – 7 sinf dasturi va darsliklariga kiritilgan mumtoz kuy qo‘shiqlar va ular haqidagi nazariy ma’lumotlar ko‘zda tutilgan ta’limning pedagogik va metodik tizimini yaratish;

3. Tinglash va kuylash uchun namunalarni sinf, guruh, o‘quvchilarni imkoniyatlari, ovoz diapozoni, musiqiy tayyorgarliklariga ko‘ra asarlarni tanlashga qo‘yiladigan pedagogik talablarni ishlab chiqish;

4. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarini darslarni ilg‘or pedagogik texnologiyalar va yondashuvlar asosida qiziqarli tashkil etishga yo‘naltirilgan tavsiyalar bilan qurollantirish;

5. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarini o‘zbek mumtoz va maqom san’ati bo‘yicha turli ko‘rik – tanlovlar, konsertlar, musiqiy ommaviy tadbirlarda faol ishtirok etishlariga keng imkoniyat va shart – sharoitlar yaratish;

6. Talabalarni umumta’lim maktablari bilan o‘zaro ijodiy hamkorligini tizimli yo‘lga qo‘yish, o‘quv va pedagogik amaliyotlar jarayonida bajariladigan ishlar mazmunida mumtoz musiqa bilan amaliy ishlash ko‘nikma va malakalarini shakllantirishga e’tiborni kuchaytirish.

7. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini maktab ta'limiga tayyorlashda sinfdan tashqari faoliyatga – badiiy havaskorlik to'garaklari ishiga e'tiborni kuchaytirish, bu jarayonida ularni mustaqil va ijodiy ishlashlari uchun zarur shart – sharoitlarni yaratish. Aynan mana shu faoliyat talabalarning o'z ustida mustaqil ishlash, izlanish va erishgan yutuqlarini keng jamoatchilik oldida namoyish qilishga bo'lgan intilish va qiziqishlarini ruyobga chiqarishda muhim rol o'ynaydi.

Ta’kidlab o‘tilgan muammolarni ijobiy yechimiga erishish bo‘lg‘usi musiqa o‘qituvchilarini maktab faoliyatiga kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish bilan umumta’lim maktablarida ta’lim sifati va samaradorligin ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa o‘z navbatida barkamol avlodni tarbiyalash, milliy – ma’naviy, musiqiy – estetik madaniyatni shakllantirishni yanada yuqori darajaga ko‘tarilishiga va shu orqali jamiyatimizning ma’naviy – ma’rifiy negizini mustahkamlash borasida olib borilayotgan vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishda yangi ufqlar ochadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. I.Karimov. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo‘lida. –Toshkent, O‘zbekiston, 1998, 322 bet.O
2. O‘zbek xalq musiqasi. To’plovchi va notaga oluvchi Y.Rajabiy, 1-Tom. –T.:Davlat badiiy adabiyot nashriyoti, 1955y.567b.
3. Hamidov H. O’zbek an’anviy qo’shiqchilik madaniyati tarixi. -T.: O’qituvchi, 1996y.
4. Abdukarimova E.I. Oliy Pedagogik ta’limda bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarini mumtoz musiqa vositasida amaliy faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish. Xalq ta’limi. jurnal-T.: 2021. -№3, - B. 82-84.
5. Abdukarimova E.I. Preparation of future music teachers for their professional activities through uzbek classical music// European Journal of Research and Reflection in Education Sciences. Research learning.- Volume: 7 Number: 6 Issue: 2056-5852 Publication Year: 2019. www. Scopus.com

Umidjon AXMEDOV,
Qo‘qon davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
Email: axmedovumidjon87@gmail.com

MATN YARATILISHINI DISKURSIV FAOLIYATINING BIR TURI SIFATIDA TALQIN QILISH USHBU HODISANING DINAMIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: matn yaratilishini diskursiv faoliyatining bir turi sifatida talqin qilish ushbu hodisaning dinamik xususiyatlariga, jarayonli belgilariga ko‘proq e’tibor qaratishni talab qiladi. Matnni o‘zgarmas, harakatsiz, turg‘un xususiyatlarga ega bo‘lgan hodisani ko‘rinishida tasavvur qilib bo‘lmaydi. Matnning maqomini, kategorial belgilarini aniqlash uchun uning ongli diskursiv faoliyat bilan bog‘liq tomonlariga e’tiborini kuchaytirish lozim bo‘ladi. Lisoniy hodisalar talqiniga yangicha yondashuv natijasida tadqiq maqsadi matn yaratishning inson kognitiv qobilyati bilan bog‘liq jihatlarini aniqlash sari yo‘naladi.

Kalit so’zlar: *badiiy matn, diskurs, lingvokulturologiya, madaniyatshunoslik, kategorial belgilar, kognativ.*

Annotation: interpretation of text creation as a type of discursive activity requires paying more attention to the dynamic features and process signs of this phenomenon. It is impossible to imagine the text as an unchanging, motionless, stable phenomenon. In order to determine the status and categorical features of the text, it is necessary to pay more attention to its aspects related to conscious discursive activity. As a result of a new approach to the interpretation of linguistic phenomena, the purpose of the research is to determine the aspects of text creation related to the human cognitive ability.

Key words: *artistic text, discourse, linguo-cultural studies, cultural studies, categorical symbols, cognate.*

Аннотация: интерпретация текстотворчества как вида дискурсивной деятельности требует большего внимания к динамическим особенностям и процессуальным признакам этого явления. Невозможно представить текст как неизменное, неподвижное, устойчивое явление. Для определения статуса и категориальных особенностей текста необходимо уделить больше внимания его аспектам, связанным с сознательной дискурсивной деятельностью. В результате нового подхода к интерпретации языковых явлений целью исследования является определение аспектов текстообразования, связанных с познавательными способностями человека.

Ключевые слова: *художественный текст, дискурс, лингвокультурология, культурология, категориальные символы, родственные слова.*

KIRISH

Matn yaratilishini diskursiv faoliyatining bir turi sifatida talqin qilish ushbu hodisaning dinamik xususiyatlariga, jarayonli belgilariga ko‘proq e'tibor qaratishni talab qiladi. Matnni o‘zgarmas, harakatsiz, turg‘un xususiyatlarga ega bo‘lgan hodisani ko‘rinishida tasavvur qilib bo‘lmaydi. Matnning maqomini, kategorial belgilarini aniqlash uchun uning ongli diskursiv faoliyat bilan bog‘liq tomonlariga e’tiborini kuchaytirish lozim bo‘ladi. Lisoniy hodisalar talqiniga yangicha yondashuv natijasida tadqiq maqsadi matn yaratishning inson kognativ qobilyati bilan bog‘liq jihatlarini aniqlash sari yo‘naladi. Subyektning kommunikativ-ijtimoiy hamda til tizimi qoida-normalariga mos ravishda matn yaratish va uni mazmunan idrok etish qobiliyati nutqiy tafakkur faoliyatining samarasini ta’minlovchi asosiy omillardandir.

Kognitiv tilshunoslikning vazifalari, uning asosiy tamoyillarini aniqlashda harakat qilgan tilshunoslar ushbu yo‘nalishdagi tahlilda “kognitiv muqobillik” va “bevosita muqobillik” tamoyillarini farqlash muhimligini alohida uqtiradi. “Kognitiv muqobillik”, olimning ta`biricha, biror bir birlik haqida tasavvur qilish yoki uning haqida fikr yuritishda ushbu birlikni qanday idrok etilishi va hosil bo‘lgan tushunchaning qay darajada kognitiv voqelikka mos kelishini anglatadi. Ushbu tamoyil “bevosita muqobillik” holatiga ziddir. Binobarin, oxirgi tamoyilga binoan lisoniy voqelanish unsurlarining mazmuni bevosita voqelikdagi hodisalar mohiyatga mos keladi.

Voqelikni idrok etish esa inson uning mohiyatini to‘la tasavvur etishi, boshqacha aytganda, to‘g‘ri “hazm qila bilmog‘i” yoki anglamog‘i lozim. Faqat shundagina mazmunan aniq va tugal matn yaratiladi. Demak, matn, shubhasiz, kognitiv tilshunosliki tahlil obyekti bo‘la oladi hamda ushbu yo‘nalish doirasida uning mazmuniga xos botiniy xususiyatlar, konseptuallashuv jarayonida hosil bo‘ladigan mental qolipining tuzilishi o‘rganiladi.

Matnning kognitiv tahlil obyekti sifatida e`tirof etilishi bevosita uning tabiati haqidagi tasavvurlaring ham ma’lum darajada o‘zgarishiga sabab bo‘ladi. Natijada I.P. Susovning matn tabiat ikki jihatga ega (tekst dvuluk po cvoey priroda) degan tavsiri o‘z paytida (o‘tgan asrning 80-yillar) qanchalik to‘g‘ri deb qabul qilingan bo‘lishiga qaramasdan, bu qarash hozirgi kunda tadqiqotchilarni qoniqtirmay qo‘ydi. Matnning ko‘p jihatli va ko‘p qirrali hodisa ekanligi tinimsiz ta’kidlanayotgan bir paytda, biz matnning lisoniy voqelikda tutgan o‘rnini tasvirlovchi zanjirga yana bir xalqani qo‘shishni

ma’qul ko‘rgan bo‘lar edik va bu xalqa voqelik haqidagi tasavvurning konseptuallashuvini aks ettiradi.

Kognitiv tilshunoslikning xos tadqiq uslublarining matn tahliliga tatbiq qilinishi, birinchi navbatda, matnning kommunikativ tizim va umuman, insonning borliq haqidagi bilimining asosiy unsuri sifatida e’tirof etilishi bilan bog‘liqdir. Bunday e’tirof esa, o‘z navbatida, tadqiqotchilarni e’tiborini matnning ichki tuzilishi, strukturaviy xususuyatlaridan uning yaratilishi va mazmunan idrok etilishi (retsipient tomonodan qabul qilinishi) jarayoniga ko‘chishiga sabab bo‘ladi.

Kognitiv tilshunoslikning asosiy vazifasini “lisoniy jarayonlar, lisoniy birlik va kategoriya kabilarni ularning xotirasi, tasavvur, idrok, ong bilan munosabatida o‘rganish” deb bilgan E.S.Kubryakova keyinchlik ushbu vazifani “lisoniy strukturalar va bilim strukturasi o‘rtasida mavjud bo‘lgan doimiy muqobillikni yoritish” darajasigacha kengaytirildi. Matn, eng muhim lisoniy struktura bo‘lish bilan bir qatorda, boshqa har qanday tuzilmaning ajratilishi uchun asos xizmatini o‘tar ekan, u kognativ-diskursiv tahlilda ham asosiy “sinov maydoni” bo‘la olishga qodir. Darhaqiqat, matn tilshunoslikning taraqqiyoti davrida “matn” tushunchasi ancha tor ma`noda talqin qilinib, tadqiqotchilar e`tiborini asosan uning moddiy jihatlarini tortib kelayotgan edi. Matn yaratilishi va idrokni uzluksiz jarayon sifatida tasavvur qilish lozimligi faqat tilshunoslik fanida yuzaga kelgan “kognitiv inqilob” sharoitidagina ayon bo‘ldi.

Ma’lumki, kommunikativ statika va dinamika, jarayon va natija qarama-qarshiligi hamda mushtarakligida kechadi. Xuddi shu tarzdagi qarama-qarshiliklar va munosabatlar tizimida yaratiladigan matnni haqiqiy kommunikativ birlik sifatida e`tirof etib, uning kategorial xususiyatlari haqida so‘z yuritishimiz mumkin. Shu jihatdan, ayrim tilshunoslarning “matn nihoyatda mavhum xarakterga ega va uni kommunikativ faoliyatdan ajratib olish mumkin” degan davolari, bizningcha, g‘ayritabiiydir. Kichik hajmdagi matnlarning mazmuniy xususiyatlari bilan shug‘ullangan olimlarning ushbu da'vosi bir qarashda asoslidek tuyuladi, chunki qayta takrorlanish va o‘qish imkoniyatiga ega bo‘lgan yozma (ayniqsa, badiiy)matn nutq vaziyati bilan bevosita bog‘liqlik xususiyatida ega emasdek ko‘rinadi. Ammo yozma matn ham muloqot vaziyatiga aloqadarlik xususiyatini hech qachon yo‘qotmaydi. Ma`lumki, situativlik matning doimiy kategorial belgilaridan biridir va buning isbotini biz dastlab matnning qayta takrorlanishi sharoitlarida o‘z asosiy kommunikativ mazmunini saqlab qolishida yaqqol ko‘ramiz. Har qanday muloqot sharoitida matn vositasida uzatilayotgan axborotning qiymati saqlanadi, zero, uzatilayotgan axborotga nisbatan qo‘yiladigan asosiy talab – uning ushbu muloqot sharoiti uchun yangiligi, muhimligidir. Albatta, bunda matn muallifi axborotni uzatishning eng ma`qul usulini topishi zarur bo‘lganidek, retsipient ham matn tuzilishiga tayangan holda muallif unda qanday axborotni yetkazish niyatida ekanligini zukkolik bilan to‘g‘ri anglay bilishi muhimdir.

Nutqiy tuzilmalarning matn maqomini olishga kommunikativ faoliyati ishtirokchilarining munosabati ham muhimligini unutmaslik lozim. A.A.Zalevskayaning sharhicha, har qanday nutq qatori uning faqat muallif yoki retsipient bilan munosabatda faollashuvidagina matn bo‘la oladi. Matn inson tomonidan yaratiladi va idrok etiladi, insonning ishtiroksiz tasavvur qilinayotgan matn faqatgina “moddiy gavda” ko‘rinishini oladi. Taniqli psixolingvist A.A.Zalevskayaning fikriga batamom qo‘shilishni istasak ham, lekin bir kichik e`tirozimizni bildirmaslikni imkoni yoq. Haqiqatdan ham matn unga mazmun bag‘ishlovchi faoliyatning ijrochi (muallif yoki retsipient) siz hech qanday qiymatga (olimning ta`bricha – “ichki quvvatga”) ega bo‘lmaydi, ammo matnning o‘z-o‘zicha, alohida “gavda” sifatida mavjud bo‘lishi tasvvur qilish qiyinligini olima unutgandek ko‘rinadi. Balki, bu uning tilshunoslikda hanuz hukmron bo‘lib turgan matn va diskurs hodisalarini keskin qarama-qarshi qo‘yish an`anasidan to‘liq voz kecha olmaganidan bo‘lsa kerak .Bu ikki hodisaning ziddiyatini faollik – nofaollik, dinamik – statik xususiyatlarning qarama – qarshiligi bilan bog‘lashga intilayotganlar oxir – oqibatda matnni yozma nutq mahsuli, diskursni esa og‘zaki muloqot mahsuli sifatida ta`riflashga harakat qiladilar. Ushbu yo‘sindagi talqin, so‘zsiz, ularning birini (matnni) moddiy hosila, ikkinchisini (diskurs) esa nomoddiy natija ko‘rinishda tasavvur qilishga undaydi.

Matn va diskurs munosabati masalasi hamda ularning ziddiyatli hodisalari sifatida talqin qilinishi matn tilshunosligi taraqqiyoti uchun noxush holatlar tug‘dirishi mumkinligini tilshunoslarimiz tomonidan e’tirof etilgan. Biz ham ularning fikrlarini quvvatlagan holda matnning yozma va og‘zaki ko‘rinishda mavjud bo‘lishini batamom e’tirof etamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov X., Mahmudov N. So‘z estetikasi. – Toshkent : Fan, 1981.
2. Abdullayev A. Ozbek tilida ekspressivlikning ifodalanishi.- Toshkent, 1983.
3. Abdupattoyev M.T. O‘zbek matnida supersintaktik butunliklar. – Toshkent 1998.
4. Boymirzayev S. Matn mazmunida temporallik semantikasi. – Toshkent: O‘zME, 2009.
5. Yo‘ldashev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. – Toshkent : Fan, 2007.
6. Kamenskaya O.L.Tekst I kommunikatsiya. – M.:V`ssh.shk.,1990.
7. Lapasov J. Badiiy matn va lisoniy tahlil. – Toshkent:O‘qituvchi,1995.
8. Lyapon M.V. Sm`slovaya struktura slojnogo predlojeniya I teksta. – M.:Nauka, 1986.

Sohila AMINOVA,
A teacher at Chirchik State Pedagogical University
E-mail: sohilaaminova@gmail.com

XALQ OG‘ZAKI IJODI (EPOS) DA QAHRAMONLIK KONSEPSIYASINING IFODALANISHI

Annotatsiya: ushbu maqolada, qahramonlikning eposdagi ahamiyati, konsepsiya tushunchasi va badiiy asarlarda konsepsiyani ifoda etish usullari haqida gapirilgan. Eposning xalq ideallari, hayotning keng ko‘lamli tasvirlanishi, voqealar va janglardagi qahramonliklar, epik janrlarning turlari va ularning adabiy tarixdagi o‘rni to‘g‘risida ham ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar. *Epos, konsepsiya, qaxramonlik,janr, syujet, idealism, ong, badiiy asar.*

Аннотация: в данной статье говорится о значении героизма в эпосе, понятии концепта и способах выражения этого концепта в художественных произведениях. Также даются сведения о народных идеалах эпоса, масштабном изображении быта, героических событий и сражений, типах эпических жанров и их месте в истории литературы.

Ключевые слова: *Эпос, концепция, героизм, жанр, сюжет, идеализм, сознание, художественное произведение.*

Annotation: this article talks about the concept of heroism in the era, the concept of the concept and the ways of expressing this concept in works of art. There is also information about the folk ideals of the epic, large-scale depictions of everyday life, heroic events and battles, types of epic genres and their place in historical literature.

Key words: *Epic, concept, heroism, genre, plot, idealism, consciousness, fiction.*

Inson faoliyati murakkablashuvi bilan bog‘liq holda epos ham teranlashib borgan. Ammo uning asosiy tomoni baribir qahramonlikni kuylashdan iborat bo‘lib qolavergan. Inson faoliyatining o‘zgarishi natijasida eposda uning janglardagi, muhabbat va haqiqat, go‘zallik va adolat uchun kurashlardagi qahramonliklari ham kuylana boshlagan.

Konsepsiya (lot. conceptio – majmua, tizim) – 1) biror sohaga oid qarashlar, tamoyillar tizimi, fakt va hodisalarni tushunish, anglash va izohlashning muayyan usuli, asosiy nuqtayi nazar; 2) adabiyotda – biror asarning asosiy g‘oyasi. Konsepsiya badiiy asar mohiyatini, ijodkorning „meni“ni ifoda etadi. Biroq badiiy asar konsepsiyasi ayrim holatlarda muallifning subyektiv qarashlaridan keng qamrovli bo‘lishi mumkin. Ba’zan muallif mo‘ljaliga zid holat yuz bersa ham, mohiyat e’tibori bilan asar o‘z konsepsiyasiga ko‘ra muallifning badiiy-estetik olamiga tegishli bo‘ladi. O‘quvchining ma’naviy-ruhiy saviyasi, tarixiy shart-sharoitdan kelib chiqqan holda badiiy asar konsepsiyasi alohida ta’kidlanib, ochiq-oydin ifoda etiladi. Inson va borliq mohiyatiga ko‘ra, konsepsiya bir butunlikni tashkil etadi. Masalani muayyan ijodkorning o‘z konsepsiyasi yoki alohida olingan haqiqiy san’at asarining konsepsiyasi tarzida qo‘yish ham mumkin.

Boshqa jihatdan, badiiy asar konsepsiyasi unda tasvirlangan badiiy-estetik, obrazli dunyo orqali hayotni anglash mexanizmi – usuli bo‘lib ham maydonga chiqadi. Umuman, konsepsiya badiiy asarning san’at, adabiyot va madaniyat tarixidagi o‘rnini hamda o‘quvchilar ommasiga ta’sir etish darajasini belgilaydi. Eposni janrlarga ajratishda hajm ham mezon bo‘lolmaydi. Zero, ayrim hikoya yoki romanlar hajman qissalarga yaqin bo‘lishi va aksincha holatlar kuzatilishi mumkin. Biroq odatda hikoya, qissa va romanlar hajmi sanoqdagi tartibga mos tarzda kattarib borishi ham inkor qilib bo‘lmaydigan haqiqatdir. Epos janrlari badiiy shakl xususiyatlari bilan ham farqlanadi. Masalan, syujet nuqtayi nazaridan olinsa, roman ko‘p chiziqli murakkab syujetga egaligi, qissa syujeti, asosan, bosh qahramon tevaragida uyushishi, hikoya syujeti, odatda, bitta yoki bir-biriga uzviy bog‘liq bir necha voqea asosiga qurilishi kuzatiladi. Hikoya, qissa va roman eposning asosiy janrlari sanaladi. Shu bilan birga, epik turning asosiy bo‘lmagan qator janrlari ham mavjud. Ularni hayotni badiiy qamrash ko‘lami jihatidan quyidagi tartibda tasniflash mumkin :

- kichik epik shakllar: latifa, masal, hikoyat, rivoyat, ertak, afsona, badia, etyud, ocherk, esse;
- o‘rta epik shakllar: qissa (povest);
- xalq eposi, epik doston, roman, epopeya.

Shu tariqa eposda xalq ideallari va umuman hayot keng ko‘lamda qamrab olingan. Eposga ba’zan hayotdagi katta voqea tayanch qilib olingan. Masalan, “Iliada” uchun asosiy mazmun sifatida og‘ir Troya urushi tanlangan. Gohida eposga kichik, epizodik, ammo katta umumlashmalar chiqarishga imkon beruvchi voqealar negiz bo‘lgan. Jumladan, “Alpomish”dagi hodisalar qadimgi ikki urug‘ orasida zakot masalasi tufayli kelib chiqqan nizodan boshlanadi. Epos, odatda, u yoki bu xalq, ba’zida, umuman, butun insoniyat hayotidagi katta bir davrning ko‘zgusidir. Bu ko‘zguda faqatgina tashqi voqealar, maishat-u odatlarigina emas, balki davrning ruhi, falsafasi, xalq kayfiyati, istiqboli ham aks etadi. Badiiy adabiyot rivoji davomida adabiy turlar bir-biri bilan uyg‘unlashib ketaveradi. O‘zbek

adabiyotida uzoq vaqt lirika yetakchilik qilgan bo‘lsa, XX asr boshidan unda epos ustunlikka erishadi.

Chunonchi, “Iliada” va “Odisseya” qadimgi yunonlar davrining janglari, xudolari, kishilari, qahramonliklari, axloqiy va afsonaviy qarashlari, orzu-umidlari haqida keng tasavvur bersa, “Alpomish” eposi xalqimizning urug‘chilik va qabilachilik zamonidagi hayoti, urf-odatlari, dunyoqarashi, insoniy muhabbat uchun kurashishlari manzarasini yaqqol gavdalantiradi. Eposning tug‘ilish davrida hamma yerda to‘lig‘icha xalq, jamoa ijodining samarasi bo‘lgan. Ammo eposning jamoa tomonidan ijod etilganligi unda alohida kuchlar, iste’dodlar ishtirok etganligini inkor qilmaydi. “Alpomish” qadimda xalq tomonidan aytilgan bo‘lsa-da, davrlar o‘tishi bilan u sayqallanib, mukammallashib kelgan.

O‘zbek eposlari, O‘zbekiston va O‘zbek tilidagi turli xalqlarning milliy adabiyotida jismoniy kuch, o‘zaro yordam va qahramonlik kabi mazkur konsepsiyalarga asoslangan bo‘lishi bilan taniladigan epik qahramonlarning tarixiy va adabiy yozma asarlaridir. Qahramonlik konsepsiyasi, epik qahramonlarning yurishlari va jangi, jismoniy kuch va odamlar orasidagi samaradorlikning yuksalishi, idealizm va ruh bilan bog'liqlik, milliyat va ong va boshqalar kabi muhim mazkur filosofiyalarni aks ettiradi. O‘zbek eposlarida qahramonlik konsepsiyasi, adabiyotdagi boshqa turli mazkur konsepsiyalar bilan birga, jismoniy kuch va jangiylikning muhim ahamiyatiga ega bo‘lganligi bilan ajralib turadi. Qahramonlar, ko‘p qator milliy adabiyotda xalqlar tomonidan iste’mol qilingan xususiyatli epik qahramonlardir. Ularning jismoniy va ruhiy kuchlari, odamlar orasidagi kuchli aloqalari, yuksak erkinlik va adolatsizlik bilan kurashishlari, milliyat va ong haqida idealistik fikrlarni o‘z ichiga oladi.

Mashhur O‘zbek eposlari orasida "Alpomish," "Qorqut," "O‘g'uznama," "Farhod va Shirin" kabi asarlar keltirilishi bilan qahramonlik konsepsiyasi o‘zining eng yuqori darajasiga erishganligi hisoblanadi. Bu eposlar o‘zbek xalqlarining jismoniy va ruhiy kuchini, qahramonlikning yuksalishini va ongini ifodalaydi. Ular tufayli, o‘zbek adabiyotida qahramonlik konsepsiyasi milliyatning yuksalishi va xalqlarning ideal qahramonlarga qarshi qo‘ygan umidlari bilan bog‘liq bo‘lib, xalqning o‘z tarixini va ruhini ifodalaydi. Qahramonlik konsepsiyasi, O‘zbek eposlarida milliyat, ong, jismoniy va ruhiy kuchning yuksalishi va jangiylik asosida kurashishning muhim qismini ifodalaydi. Bu epik qahramonlar, xalqning yuksak erkinlik va adolatsizlik idealini va milliyatga xizmat qilishga bo‘lgan ishonch va erkinlikni aks ettiradi. Qahramonlik konsepsiyasi O‘zbek eposlarining asosiy xususiyatlaridan biri hisoblanadi va o‘zbek adabiyotining asosiy qismidir.

Qahramonlik konsepsiyasi O‘zbek eposlaridagi tarixiy va adabiy yozma asarlar orqali yetakchi milliy g‘oyalar va qadriyatlar bilan og‘zakilashtirilganligi uchun o‘zbek adabiyotining muhim qismini tashkil etadi.

Qahramonlar O‘zbek eposlarida adolat, erkinlik va odamlar orasidagi samaradorlikni aks ettiradilar. ularning janglarda adolatsizlik bilan kurashishlari va faqatgina haqqa ishonishlari, ularning milliyat va ongga qo‘ygan umidlarini ifodalaydi. Ularning jismoniy va ruhiy kuchlari, adolatga erishishlari va yaxshi bilan yomonni ajratishlari, o‘zbek xalqining qahramonlik, erkinlik va adolatga qarshi qo‘ygan qadriyatlarini ifodalaydi. Bundan tashqari, qahramonlik konsepsiyasi O‘zbek eposlaridagi milliyat, ong va boshqalar kabi muhim mavzular bilan bog‘liqdir...

Bu epik qahramonlar, xalqning tarixiy va adabiyotidagi muhim shaxslar hisoblanadi va o‘zbek adabiyotining asosiy qismidir. Eposning qahramonlik konsepsiyasining inson faoliyati, janglar, muhabbat, haqiqat, go‘zallik va adolatga oid qahramonliklarni kuylashdan iborat bo‘lgan asosiy tomoni bayon qilinadi. Konsepsiya tushunchasi ma’lumot berilgan va adabiyotdagi ahamiyati ta’riflangan. Badiiy asarlar, xususan eposlar, muallifning konsepsiyasini ifoda etish usullari bilan bog‘liq bo‘lib, tarixiy shart-sharoitlar va muallifning subyektiv qarashlariga qarab o‘quvchining ma’naviy-ruhiy saviyasini oshirishi mumkin. Maqolada eposning janrlari, ularning badiiy shakl xususiyatlari, xalq eposining ideallari, hayotning keng tasvirlanishi va O‘zbek eposlarining qahramonlik konsepsiyasi haqida ma’lumotlar berilgan. Barcha ma’lumotlar epos va qahramonlik konsepsiyasining muhim aspektlarini tushunishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xudoyberdiyev Erkin //Adabiyotshunoslikka kirish// O‘zbekiston Respublikasi oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. — T.: Iqtisod-moliya, 2007. -304 b.
2. O‘zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.
3. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: “O‘qituvchi” 2005.
4. Karimov B. Adabiyotshunoslik metodologiyasi. – Toshkent: “Muharrir”, 2011.
5. Kholmatov, O. U. U. (2020). Interpretation of" lost generation" in the creation of Erih Maria remark. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research, Journal, 10(11), 1654-1659.

Sohiba ARZIKULOVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
O‘zbek adabiyotshunosligi kafedrasi o‘qituvchisi
arzikulovasohiba4@gmail.com

CHO‘LPONNING KICHIK NASRIY ASARLARIDA MILLAT TAQDIRINING AKS ETTIRILISHI

Annotatsiya: mazkur maqolada Cho‘lponning kichik nasriy asarlari, xususan, “Qurboni jaholat”, “Doktor Muhammadiyor”, “Novvoy qiz”, “O‘ktabr qizi” asarlarida millat taqdirining aks ettirilishi yoritilgan. Cho‘lponning kichik hikoyalari “Kecha va kunduz” romanining yaratilishi uchun asos bo‘lganligiga urg‘u berilgan. Yuqorida sanalgan asarlardagi qahramonlarning qismatida tub burilish yasagan voqealarning sabablarini ko‘rsatishdagi Cho‘lpon mahorati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: *jaholat, hikoya, o‘quv, ilmsizlik, johillik, xalq dardi, mavjud sharoit, xalq turmushi.*

Аннотация: в данной статье освещается отражение судьбы нации в малых прозаических произведениях Чолпона, в частности, “Жертва невежества”, “Доктор Мухаммадиёр”, “Девушка-пекарь”, “Октябрьская девушка”. Подчеркивается, что рассказы Чолпона легли в основу создания романа “Ночь и День”. Раскрывается мастерство Чолпана в показе причин событий, внесших коренный перелом в судьбы героев названных произведений.

Ключевое слова: *невежество, рассказ, образование, невежество, невежество, болезнь народа, существующие условия, жизнь народа.*

Annotation: this article highlights the reflection of the fate of the nation in Cholpon's small prose works, in particular, "Victim of Ignorance", "Doctor Muhammadiyor", "Baker Girl", "October Girl". It is emphasized that Cholpon's short stories were the basis for the creation of the novel "Night and Day". Cholpan's skill in showing the reasons for the events that made a radical change in the fate of the characters in the above-mentioned works is revealed.

Key words: *ignorance, story, education, ignorance, ignorance, people's disease, existing conditions, people's life.*

Kirish. “Tong yulduzi” bo‘lib porlagan Cho‘lpon adabiyotimiz osmonida o‘chmas iz qoldirdi. Cho‘lponning ijod osmoni ma’rifat yog‘dusi bilan chaqnagan yulduzlarga to‘la edi. Bu yulduzlar Cho‘lponning o‘lmas she’rlari, kishini mushohadaga undovchi maqolalari, hikoya, roman va dramalaridir deya ayta olamiz. Cho‘lpon ilk ijod namunalaridan biri bo‘lgan “Doktor Muhammadiyor” hikoyasida Hoji sartarosh tilidan quyidagi jumlani ayttiradi: “Jaholatga qarshi to‘p, miltiq, to‘pponcha, xanjar, o‘q-doru – yolg‘iz o‘quv, o‘quv” [2: 272]. Zotan, bu fikrlar har qaysi davr, zamon uchun ham o‘rinlidir. Yurtboshimiz Sh.Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek: “Kitobsiz taraqqiyotga, yuksak ma’naviyatga erishib bo‘lmaydi. Kitob o‘qimagan odamning ham, millatning ham kelajagi yo‘q” [1: 114].

Asosiy qism. Cho‘lpon asarlarida badiiy voqelikni poetik til va obrazlar orqali jonlantirishga erishgan ijodkordir. Cho‘lpon 20-yillarda yozgan “Oydin kechalarda”, “Qor qo‘ynida lola”, “Novvoy qiz” singari hikoyalarida o‘zbek xotin-qizlarining ayanchli taqdirini badiiy tadqiq etar ekan, har bir jamiyatning taraqqiyot darajasi shu jamiyatning xotin-qizlarga bo‘lgan munosabati bilan belgilanadi, degan g‘oyani aks ettirgan. Umuman, o‘zbek xotin-qizlarining mustamlakachilik sharoitidagi taqdiri tasviri Cho‘lpon she’riy ijodining ham, kichik epik asarlarining ham, hatto, “Kecha va kunduz” romanining ham asosiy g‘oyaviy yo‘nalishini belgilab bergan. Zero, Cho‘lponning kichik nasriy hikoyalari “Kecha va kunduz” asari uchun xamirturush bo‘lgan.

Adibning “Qurboni jaholat” deb nomlangan birinchi hikoyasiyoq jadidchilik g‘oyalariga hamohang ravishda ma’rifiy mavzusida yaratilgan. Uning yosh qahramoni Eshmurod bilim olishni, Yevropa shaharlarga borib o‘qishni orzu qiladi. Cho‘lpon voqealar bayonini keltirar ekan, Eshmurod va Mo‘minjon o‘rtasidagi suhbatga ta’lim masalasini qo‘yishni afzal bildi. O‘sha yili yozilgan “Doktor Muhammadiyor” deb atalgan hikoyasida ham Turkiston yoshlarining chet ellarga borib o‘qib, el-u yurtiga foyda keltiradigan odamlar bo‘lib yetishuvini orzu qiladi. Chunonchi, adib keng va ochiq tafakkurni, erkin va ozod milliy yuksalishni, ma’rifat va madaniyat orqali hayotni go‘zallashtirishni orzu qildi, shu yo‘lda tinmay faoliyat ko‘rsatib, ijod qilganligini o‘z sayohatnomasida quyidagicha xulosalaydi: “Shu kalta sayohatning natijasida ko‘p narsalarni ko‘rdik. 5-6 yillik buzg‘unlik tarixini joy-joyida varaqlab, o‘qib ko‘rdik. Buzg‘unlik haqiqatan juda kuchlik. Yurt – buzulg‘on. Lokin uning munbat tuprog‘i ko‘chib ketgani yo‘q, joyida. U tuproq orqali yana yurtning yashnatmak siz va bizning qo‘limizda, hurmatli o‘qug‘uvchilar” [2: 279]. Mazkur fikrlar Cho‘lponning dunyoqarashi ezilgan, xo‘rlangan, vayronaga aylangan o‘lkaning

ijtimoiy muhitida o‘z xalqi va yurtini ozod ko‘rish istagi, mustaqillik orzulari tarzida shakllanganligini isbotlaydi.

“Doktor Muhammadiyor” hikoyasi tahlili. Cho‘lponning ilk mashqlaridayoq realistik va didaktik adabiyotga xos xususiyatlar ziddiyatga kirishganini ko‘rsatadi. Yosh adib ibratli qahramon yaratish maqsadini ko‘zlagani holda qahramonini o‘zining tajribasidan kelib chiqqan holda talqin qiladi, unga o‘zining o‘y-hislarini singdirib yuboradi. Haj niyati ila safarga otlangan Hoji sartarosh ko‘plab yurtlarni kezadi, lekin tugal ilmga ega emasligi sabab ham bu sayohati davomida ko‘p qiyinchiliklarga duch keladi. Shu bois ham u yakka-yu yagona dilbandi Muhammadiyorni ilmli qilishni istaydi. Bu yo‘lda bor imkoniyatlarini ishga soladi. Mahalliy boylardan yordam kutadi. Lekin bular foyda bermadi. Hoji sartaroshning o‘limiga esa o‘sha o‘zi nafratlangan JAHOLAT sabab bo‘ladi. U so‘nggi nafasini olar ekan farzandiga ilm olib, yetuk shaxs bo‘lishni vasiyat qiladi. Muhammadiyor avvaliga otasining qotillaridan o‘ch olishni niyat qiladi, biroq otasining o‘limiga haqiqiy sabab ilmsizlik, johillik ekanligini tushunadi va jaholatni o‘quv bilan yengmoqqa bel bog‘laydi. Millatidan yordam ko‘rmagan Muhammadiyor Bokuga boradi va chin ma’nodagi yordamni shu yerdan topadi. Maktabni, gimnaziyani, dorilfununni a’lo natijalar bilan tugatadi va, hattoki, Shvetsariyaga borib keladi. Shunda ham uning qalbini Turkistonning rivojlanishdan orqada ekanligi ezardi. Vataniga doktor sifatida qaytgan Muhammadiyor kambag‘allarni bepul davolaydi. Bu hikoyada ko‘rsatilgan jarayonlar, ko‘tarilgan mavzu Cho‘lponning ijodda mavhum g‘oyadan emas, real hayotdan kelib chiqish ehtiyojini sezayotganidan, vujudida san’atkor va tashviqotchi kurashayotganidan dalolatdir. Ijodiy o‘sishda bu kurash san’atkor foydasiga hal bo‘lishi tabiiy edi, biroq Cho‘lpon ijtimoiy faoliyat qozonida qaynagani uchun, ya’ni jadid muhiti havosidan nafas olgani uchun uning ijodiy tamoyillaridagi o‘zgarishlar ko‘proq tashqi ta’sir natijasida yuz berdi. Zamonaviy o‘zbek hikoyachiligining takomilida Cho‘lponning munosib hissasi bor. Xususan, “Oydin kechalarda” novellistik hikoyaning adabiyotimizdagi ilk va mumtoz namunasi sanashimiz mumkin. [4: 332] Hikoyada ayolning baxtga zorligi, e’tiborda chetda ekanligi tasvirlangan. Cho‘lpon “obyektiv” tasvir imkoniyatlaridan maksimal foydalanadi, badiiy voqelikka turli nuqtalardan qarash, “kutilmaganlik effekti” kabi vositalardan samarali foydalanadi. Adabiyotimiz uchun yangi hisoblangan mazkur usul va vositalarning milliy ruhga yo‘g‘rilgan holda olib kirilishi kitobxonni bu usuldagi asarlarni qabul qilishga tayyorlashni osonlashtirishga sabab bergani ham davr uchun muhim edi.

Cho‘lponning “Novvoy qiz” hikoyasida Sharq ayoliga xos hayo, iffat saqlangan holda o‘zbek ayoli ham bilim olishi kerak, dunyoviy ilm shu’lasidan bahramand bo‘lishi kerak, fikr-mulohazasini oshkora avj pardada aytishi kerak deydi. [3: 274] Bularga erishmoq uchun esa yana va yana o‘quv kerak, harakat qilish kerakligini ta’kidlaydi. Adib nazarda tutgan hayotiy haqiqat esa bunday edi: yo‘lda ketayotgan inson boshini ortiq darajada yerga qaratib yuborar ekan, u oyoq ostidagi tuproqni ko‘radi, bu holatdan esa ikki xil natijani kutish mumkin:

1) boshini juda egib yuborgan kishi oldidagi yo‘lni ko‘rmaydi va u to‘siqqa borib uriladi;

2) ortiqcha egilgan bosh shu alfozda ketaversa, sekin asta bel egiladi, tizzalar bukilib tiz cho‘kadi, oxir-oqibat esa tuproqqa qorishadi.

Tajribali adibning “O‘ktabr qizi” hikoyasi ham alamli haqiqatdan sizib chiqqan asardir. Hikoyada o‘zbek ayolining dardlari obrazlar orqali ayanchli talqin etiladi. Diltortar ovozi bilan dildagi dardlarni kuyga solgan qizning holatini ifodalashdagi mahoratga qarang. Hikoyadan keltirilgan quyidagi parchaga qaraylik: “O‘zbek qizining o‘z og‘zidan, o‘z tili bilan to‘kilgan o‘zbek dardlari, uning dutorining ijirg‘anuvchi tovushlari bilan birga o‘zbek xalqining zang bosib kelayotgan dillariga shuncha yaxshi ta’sir qildikim, zanglari sekin-sekin yuvilib, artilib borg‘ondek bo‘ldilar. Shuning uchun xalq ruhi uni sevdi”. [2: 306] Uni sevgan xalq unga Vannaychaxon deb nom berdi. Cho‘lpon mahorati bu bilan cheklanib qolmadi. Hamisha tabiatga oshno bo‘lgan ijod kishisi Cho‘lpon qizning o‘limi xabarini bunday tasvir etadi: “Yiroqlardan qarg‘alarning mudhish nag‘malari, shodlik kuylari eshitildi. Borib ko‘rdilar: paxta kabi oppoq tan, ko‘k qarg‘a shohidan ko‘ylak – qonga belangan. Yuzdagi nurlar yiroq o‘lkalarni eslab uchib ketgan qushlar bilan birga ketganlar” [2: 306]. Bu jumlalar yozuvchining folklordan yaxshigina xabardorligidan dalolat beryapti, chunki qarg‘alar yomon xabar keltirishi xalq orasida bor gap.

“Vannaychaxon o‘lgan... Vannaychaxonni eri o‘ldirgan... Shafqatsiz er xalq qizining hayot bo‘g‘izlariga pichoq qadag‘on... Vannaycha turmushga, qullar, cho‘rilar turmushiga isyon qilg‘an, kishanlarni yumshoq qo‘li bilan uzgan, parchalag‘on bir o‘zbek qizi edi.” [2. 307]. Qullikdan qutulishga intilganning, erk uchun kurashganning achchiq qismati shundayligini ko‘rib turgan ijodkor jim tura olmasdi. Vannaycha orqali butun erksiz ayollar ahvoli tasvirga olingan.

Xulosa. Cho‘lponning kichik nasriy asarlarini kuzatganda uning chin ma’nodagi ijodkor shaxs, izlanuvchan, yangilikka o‘ch inson bo‘lganiga amin bo‘lamiz. Cho‘lpon asarlarining ildizi haqiqatdir. Cho‘lpon asarlari reallikka asoslangan, aynan mana shu jihati ham bu asarlarning boqiy bardavom ekanligini, o‘ziga xosligini va badiiy qiymatini yillar davomida oshirib borsa oshiradiki, aslo yo‘q bo‘lib

ketishiga yo‘l qo‘ymaydi. Izlanuvchan adib xorijiy adabiyotlarga xos usul va vositalarni dadillik bilan adabiyotimizga tadbiq qildi, tajriba qilishdan, bu yo‘lda muvaffaqiyatsizlikka uchrashdan qo‘rqib o‘tirmadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev. Sh. M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O‘zbekiston, 2017.
2. Cho‘lpon. Asarlar. II jild. –T.: 1994. 470-b.
3. Erkinova F. M. Cho‘lponning “Novvoy qiz” hikoyasiga chizgilar. “Science and innovatsion”. 2022/2-son.
4. Ko‘charova D. K. “Hikoyaning struktural tahlili” (“Oydin kechalarda” hikoyasi asosida). “Pedagogs” internatsional research juornal. 2022/2-son.

Ruqiya XUSANOVA,
Qarshi davlat universiteti katta o‘qituvchisi

G‘ARB BADIIY IJODIDA MIF

Annotatsiya: bu maqolada g‘arbda mif va uning paydo bo‘lishi, qadimgi xalqlar miflari va ularning o‘ziga xosligi, “Bilgamish” dostonidagi mifologik qarashlar, boshqa g‘arb mamlakatlardagi miflari hamda qadimgi yunon miflarining o‘xshash jihatlari haqida, mifga bo‘lgan qiziqishlarni o‘rganuvchi mifologik maktabning vujudga kelishi haqida fikr-mulohazalarga e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: *mif, mifologiya, tafakkur, Qur’on, Injil, Shumer, metafora.*

Аннотация: в данной статье сосредоточено внимание на мифе и его возникновении на Западе, мифах древних народов и их своеобразии, мифологических взглядах в эпосе «Бильгамеш», мифах в других странах Запада и подобных аспектах древнегреческих мифов, о мнениях, о возникновении мифологической школы изучающей интересы.

Ключевые слова: *миф, мифология, мысль, Коран, Библия, Шумер, метафора.*

Annotation: in this article, the myth and its emergence in the West, the myths of ancient people and their uniqueness, mythological views in the epic "Bilgamish", myths in other Western countries and similar aspects of ancient Greek myths, about the myth attention is focused on the opinions about the emergence of the mythological school that studies interests.

Key words: *myth, mythology, thought, Koran, Bible, Sumerian, metaphor.*

KIRISH

Mif (yunoncha mythos – rivoyat, hikoya, masal) – xalq xalq og‘zaki ijodining eng qadim davrlarida paydo bo‘lgan, voqelik(olam)haqidagi tasavvurlarni konkret obrazlar vositasida aks ettiruvchi rivoyaviy asarlardir. Mifologiya ko‘plab miflardan tashkil topadi. Ular qadimgi odamlar uchun tafakkur shakli bo‘lib, miflar vositasida olam sir-sinoatlarini bilishga intilganlar. Deylik, yunonlar chaqmoq chaqishini Zevsning, dengizdagi dahshatli dovullarni Poseydonning g‘azablangani bilan izohlaganlar, inson taqdiridagi turfa evrilishlarda ilohlarning aralashuvini ko‘rganlar. Qadim qadim zamonlardan beri insoniyat quyoshning chiqishi va botishi, dengiz suvlarining ko‘tarilib tushishi, suv toshqini, quyosh va oyning tutilishi, vulqonlar otilishini tushunmoqchi bo‘lishgan. Shu yo‘ldagi urinishlar miflarni paydo qilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Miflar hamma xalqlarda bor. Ulardagi voqealar ko‘pincha mushtarak bo‘lishi mumkin. Ba’zan ertak va miflarni adashtirib yuborish hollari ham kuzatiladi. Ertak muallifi o‘quvchini qiziqtirish uchun har xil poetik usullardan foydalanib harakat qiladi, lekin o‘zi voqealarga ishonmaydi. Uning maqsadi o‘quvchini jalb qilish. Mif yaratuvchilari esa o‘z rivoyatlariga ishonadi. Mifda ishonch eng muhim atribut. Mif voqealariga ishonch bo‘lmasa, mif tabiatini to‘liq tushunib bo‘lmaydi. Mifning vazifasi u yoki bu voqea mohiyatini tushuntirishdir. Mif insonni o‘rab turgan olamni tushuntirishning asosiy yo‘li bo‘lgan. Qadimgi Shumer miflarini oladigan bo‘lsak, “Bilgamish” dostonining o‘n birinchi bitigida Nuh to‘foni aks etadi. “Injil”da keltiriladigan Nuh to‘foni bilan bog‘liq rivoyat syujeti ham “Bilgamish” dostonida uchraydi. “Bilgamish” dostonining matni fanda “Nineviya” varianti deyiladi... Bu nusxa ham Shumerlarning asl nusxasidan emas, balki eski Bobil variantidan olingan va to‘ldirilgan nusxadir. Asl Shumer nusxasi bu nusxadan va Bibliyadan ikki ming yillar oldin yozilgan edi, og‘zaki holda og‘izdan-og‘izga o‘tib yurgani esa undan ham ilgari paydo bo‘lgan, deb yozadi shumerlar haqida maxsus asar yozgan (“Shumerlar va Turon qavmlari”) o‘zbek olimi Zoyir Zayitov.

Misr mifida yerning paydo bo‘lishi haqida rivoyatlar bor. Ko‘plab xalqlar miflarida azaldan hamma joyda suv bor bo‘lgan, ummondan yer paydo bo‘lgan deyiladi. Misrga oid mifga ko‘ra Nun (xaos) quyosh ma'budi Rani paydo qildi (Bu hozirgi ilmiy qarashlarga ham to‘g‘ri keladi). Ra havo (Shu ma'budi)ni va namlik (Tefnut)ni yaratdi. Havo va namlik yer (Gora ma'budi) va osmon (Nut ma'budasi)ni yaratdi.

Avstraliya mifi.Ular avloddan avlodga birinchi qush, hayvon va o‘simlikning kelib chiqishi haqidagi rivoyatlarni aytib kelishadi. Eng ko‘p kenguru va it haqidagi miflar tarqalgan. Aborigenlar kenguruni odam-

kengurudan paydo bo‘lgan deb ishonishgan.

Shimol va Amerika miflari. Shimolning ibtidoiy odamlari uchun kit muqaddas maxluq hisoblangan. Ovchilarga uni ummon ma'budasi Sedna yuborgan deb bilishgan. Agar Sedna odamlardan hafa bo‘lsa, kit va tyulen yubormagan. Kitni ovlashib, maydalashib, bir qism go‘shtni o‘zlariga, bir parchasini suyagiga qo‘shib ummonga, ma'budaga otishgan. Otilgandan kit yana qayta tiriladi va Sedna uni bizga beradi, deb ishonishgan.

Afrika. Olamning yaratilishi bilan bog‘liq mif. Bushmen-san qabilasi quyoshning yaratilishini shunday tushuntiradi. Ulkan maxluq bor edi. Bir qo‘lini ko‘tarishi bilan qo‘ltig‘i ostidan quyosh chiqar, yer yuzi nurga chulg‘anardi.

Qadimgi yunon miflari. Narsiss haqida mif bo‘lib, uning go‘zalligi va oshig‘I Exo haqidagi rivoyatdan iboratdir. Rivoyatga ko‘ra suvda o‘z aksini ko‘rib o‘zini sevib qolgan Narsiss iztirob chekib quridi. Odamlar ancha vaqtdan keyin sohilda bir gulni topib olishadi: oq narsis gulni. Rim shoiri Ovidiy “Metamorfoza” asarida Narsiss gulni qanday paydo bo‘lishi haqida batafsil yozadi.

Amerika, Afrika, Okeaniya kabi mamlakatlar topilgan va ularning ham o‘z miflari paydo bo‘lgan. Etnograf va folklorchilar ularni yozib olishgan. Antik davr madaniyatining, jumladan, yunon mifologiyasining jahon xalqlari taraqqiyotiga ko‘rsatgan ta'siri beqiyosdir. Yunon xalqining miflari umumbashariy madaniyatning asoslaridan biri bo‘lib, u hozirgi zamon kishisining tasavvuri va tafakkuri tarziga chuqur kirib borgan. Qadimgi yunon mifologiyasi yerda hayotning paydo bo‘lishini, tabiatdagi hodisalarning yuz berishi sabablarini tushuntirishga bo‘lgan urinishi sifatida, inson o‘z atrof-muhitidagi o‘rnini aniqlashga ojiz bo‘lgan davrda paydo bo‘lgan edi. Miflar yaratilishining o‘zi insonning ijodga va o‘z-o‘zini bilib olishga qo‘ygan ilk qadami edi. Yurt kezib yurgan aed – qo‘shiqchilar tomonidan ijro etilgan barcha afsonalar, madhiyalar va qo‘shiqlar zamonlar o‘tishi bilan shoirlar tomonidan dostonlarga aylantirilgan. Zamonlar o‘tishi bilan olam haqidagi mifologik tasavvurning o‘rnini ilmiy bilimlarga va tabiat hodisalarini o‘rganish natijalariga asoslangan qarashlar egalladi. Ilgari sirli tuyulgan ko‘plab hodisalar ilmiy jihatdan asoslab berildi. Biroq shunga qaramay, miflar yo‘qolib ketmadi, ular o‘z hayotini adabiyotda davom ettirdi. Zevs, Prometey, Gerakl va boshqa qadimgi miflarning qahramonlari, turli davr yozuvchilarining asarlaridan joy oldilar.

Miflardan hikoya qilinishicha, yerda dastavval dahshatli mahluqlar: Devlar, oyoqlari o‘rnida bahaybat ilonlar bilanglab turgan gigantlar, kattaligi tog‘day yuz-qo‘lliklar, peshonasi o‘rtasida bittagina chaqchaygan ko‘zi bor vahshiy kiklop (siklop)lar, yer va osmonning dahshatli bolalari-qudratli titanlar yashagan. Yunonlar gigantlar va titanlar obrazida tabiatning yovuz kuchlarini gavdalantirganlar. Miflarning hikoya qilishicha, tabiatning bu yovuz kuchlari dunyoda tartib o‘rnatgan va unga hukumronlik qilgan Chaqmoq, Bulut osmon ilohi Zevs tomonidan jilovlangan va bo‘ysundirilgan. Titanlar o‘rniga Zevs saltanati bunyodga kelgan.

Yunonlar xudolarni odam shaklida tasavvur qilganlar, ularning bir-birlari bilan munosabatlari ham kishilar o‘rtasidagi munosabatga o‘xshagan. Yunon xudolari o‘zaro janjallashgan, yarashgan, odamlar hayotiga doimo aralashib turgan, urushlarda ishtirok etgan. Har bir xudoning o‘ziga yarasha ishi bo‘lgan, olamda ma'lum «xo‘jalik»ni «boshqargan». Yunonlar o‘z xudolariga odamlar singari tabiat (xarakter) va xulq-atvor berganlar, xudolar oddiy odamlardan faqat o‘lmasligi bilangina farq qilgan. Homerning “Iliada” va “Odisseya”, Aristofan, Vergiliy, Ovidiy asarlari ham miflar asosida yaratilgan.

NATIJA VA MUHOKAMA

Yuqoridagi fikr-mulohazalarga ko‘ra ayta olamizki, folklor, mif va yozma adabiyot mushtarak yo‘nalishlardir. Bu uch tushuncha bir-biri bilan chambarchas bog‘liq. Chunki mifologik qarashlardan folklor kelib chiqqani kabi, yozma adabiyot ham o‘z navbatida har ikkalasining mevasi bo‘lib vujudga kelgan.

Turli mifologik qarashlarning bog‘liqligi va ularning o‘rganilishiga bo‘lgan qiziqishlar Mifologik maktabning dunyoga kelishiga sabab bo‘ldi. Mifologik maktab folkloristika va adabiyotshunoslikda romantizm davrida paydo bo‘lgan ilmiy yo‘nalish. Mifologik maktabni mifologiya haqida fan bilan bitta narsa deb qaralmasligi lozim. Mifologik maktabning falsafiy asosi F.Shelling va A. va F. Shlegeylar romantizmining estetikasiga borib taqaladi. 18-19 asrlarda “Mifologiya bo‘yicha qo‘llanma” (X.G.Xeyne) va boshqa shu kabi ilmiy asarlar yozilgan. Mifologik maktabning to‘liq shakllanishi aka-uka Gimmlar nomi bilan bog‘liq. Ular xalq poeziyasining boshlanishini “ilohiy ibtido” bilan bog‘lashadi. Mifdan ertak, epos va afsonalar kelib chiqqan, folklorni esa xalqning ijodi deb bilishdi. “Nemis mifologiyasi” (1835) kitobida haqiqiy mifologik an'analar aynan nemis mifologiyasida yaxshi saqlanib qolganligi g‘oyasini ilgari surishadi.

XULOSA

Demak, antik davrlardan buyon g‘arbda ham miflarga qiziqish kuchli bo‘lgan. Buning isboti sifatida o‘sha davrlarda ham yerning paydo bo‘lishidan tortib to tabiat hodisalarigacha qiziqishlar kundan-kunga ortgani sayin mifologik tushunchalarga suyanilganiga e’tibor qaratamiz. Buning natijasida yuzaga kelgan ko‘plab mifologik rivoyatlar g‘arb ijodiy adabiyotini bugungi kunga qadar boyitib kelayotganligi tahsinga loyiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kun N.A. Qadimgi Yunonistonning afsona va miflari. T., 2013.
2. Sulaymonova F. Sharq va G‘arb.-T.,1997.
3. Saidov U. Sharq va G‘arb:madaniyatlar tutashgan manzillar.-T.:Yangi asr avlodi, 2009.

4. Boltaboev H., Mahmudov M. Adabiy-estetik tafakkur tarixi. Toshkent. Mumtoz so‘z. 2013.
5. Zoyir Ziyotov. Shumerlar va Turon qavmlari. Toshkent. Mumtoz so‘z. 2012.

Nargiza NEMATOVA,
Renessans ta’lim universiteti
Filologiya kafedrasi katta o‘qituvchisi

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA RUS TILI FANINING O‘QITISH HOLATI VA ZARURIYATI

Annotatsiya: muallif rus tilini yanada samarali o‘rgatish va o‘qitishda an’anaviy va noan’anvaiy, yuzma-yuz mashg‘ulotlariga etibor qaratish kerakligi haqida fikr yuritgan.

Kalit so‘zlar: *imkoniyat, fan, mashg‘ulot, multimedia, animatsiya.*

Аннотация: автор считает, что для более эффективного преподавания и обучения русскому языку необходимо уделять внимание традиционному и нетрадиционному очному обучению.

Ключевые слова: *возможность, наука, обучение, мультимедиа, анимация.*

Annotation: the author thought that in order to teach and teach the Russian language more effectively, it is necessary to pay attention to traditional and non-traditional, face-to-face training.

Key words: *opportunity, science, training, multimedia, animation.*

Bugungi kunda shiddat bilan o‘zgarib borayotgan zamonda har bir shaxsni bir necha tillarni bilishi shubhasiz. o‘z imkoniyatini yanada samarali amalga oshirishga imkon beradi, shaxsiy hayotida va shaxsiy qobiliyatini faoliyatning turli sohalarida kerak bo‘ladi. Rus tili har doim millatlararo aloqa vositasi hisoblangan, ya’ni inson o‘zini o‘zi anglash imkoniyatini beradigan ko‘p millatli ko‘p madaniyatli vositadir. Filologik ta’lim shakllanish bilan chambarchas bog‘liq inson axborot madaniyati deb aytishadi. Oliy ta’lim tizimida kadrlar tayyorlashda o‘qitiladigan fanlar qatorida “Rus tili” fanining o‘rni alohida. "Rus tili" fani bilan "Ona tili»ning farqi shundaki nutq amaliyotining miqdori yuqoriligi (oilada, do‘stlar, tanishlar va boshqalar bilan) va rus tilida muloqot qilishi, oliy ta’limdagi chegaralangan haftalik soatlardagi amaliy seminarlar doirasi bilan cheklanadi. Rus tilini yanada samarali o‘rgatish va o‘qitish uchun nutq ko‘nikmalarini nutq amaliyoti hajmini oshirish kerak, an’anaviy va noan’anaviy, yuzma-yuz mashg‘ulotlarida rivojlantirish kerak [1]. Rus tilini chet tili sifatida o‘qitish universitetga kirishdan oldin, bo‘lajak pedagoglar tilning so‘z boyligi va uning grammatik tuzilmalarini o‘rganganlarida amalga oshiriladi. Oliy ta’lim muassasalarida bilimlar ma’ruza va amaliy didaktik tizimlar bo‘yicha ishlab chiqiladi, bu yerda jarayon o‘qituvchi tomonidan taqdim etilgan o‘quv materiallari bilan boyitiladi. Ammo bu fanning hozirdagi o‘quv soatlari bo‘lajak pedagoglarni til savodxonligini oshirish uchun yetarli hisoblanmaydi.

O‘quv soatlarining tahlilidan shunday fikrga keldikki, berilgan soatlarni o‘zlashtirish jarayonida bo‘lajak pedagoglarni kundalik, ilmiy va kasbiy sohalarda faoliyat olib borishlari uchun o‘qitishning kommunikativ-nutqiy tamoyili asosida ularda fan bo‘yicha egallangan bilim, ko‘nikmalarni muloqot va ish faoliyati jarayonida qo‘llash malakasini, rivojlantirishiga yo‘naltirilgan o‘quv topshiriqlarini animatsion yondashuv asosida o‘zlashtirilishi maqsadga muvofiq.

Zero, animatsion yondashuv orqali o‘qitish ta’lim oluvchilarning yetuk pedagoglar bo‘lib shakllanishiga asos bo‘ladi.

Animatsion yondashuv orqali nafaqat tabiat va jamiyatdagi, balki ta’lim jarayonidagi hodisa, tajriba va jarayonlarni ham modellashtirish imkoniyati yaratiladi, boshqariladi, o‘rganiladi, tashxis va tahlil qilinadi. Natijada, ta’lim sifati va samaradorligini oshirishga erishiladi.

Sohaga oid ilmiy-metodik manbalar tahlili animatsion yondashuv bo‘yicha ko‘plab ilmiy tadqiqotlar olib borilganligini ko‘rsatadi.

Jumladan, o‘qitishda axborot-kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanish C.B.Panyukova [7]; ta’limni axborotlashtirishda informatika o‘qituvchisining kasbiy saviyasini shakllantirish T.B.Dobudko; kompyuter grafikasidan foydalanishning didaktik sharoitlari bo‘yicha B.B.Kondratova [6]; ta’limni axborotlashtirish vositalarini yaratish va qo‘llashning nazariy asoslari I.B. Robert, o‘qitishda yangi axborot texnologiyalarini qo‘llash A.B. Smirnov [8], H.H. Gomulina [4]; bilimlarni nazorat qilishda yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish O.I.Belyakov [3]; o‘quv jarayonida multimedia texnologiyalaridan foydalanish H.C.Anisimova [2] va boshqalar tomonidan tadqiq etilgan hamda yo‘nalishga muvofiq ilmiy tavsiyalar berilgan. B.I. Batishev, J.J. Djanabayev, B.Yu. Mishin, B.P. Dovgun, B. E. Avramenko,P.P. Dyachuk, B.B.Shevelkov, A.P. Factikovskiy kabi olimlarning ishlarida ta’lim jarayonida kompyuter texnologiyalarini qo‘llashning samaradorligi isbotlangan. A.B. Smirnovning ta’riflashicha, “... yangi axborot texnologiyalari – ishlash texnologiyasi, EXM yordamida axborotlarni tasavvur etish va ommalashtirish, hisoblash va dasturli vositalarni yaratish” [8, 13-14 6.], demakdir. Animatsion yondashuv asosida rus tili fanini o‘qitish bo‘lajak pedagoglarning aqliy rivojlanishini yuqori darajaga ko‘tarish bilan birgalikda rus tili fanini o‘qitish jarayonida bo‘lajak pedagoglarning mantiqiy va ijodiy fikrlash, egallanayotgan bilimlarni umumlashtirish va aniqlashtirish, so‘zlarni tahlil va sintez qilish, lug‘at

yordamida so‘zlarni tavsiflash va tizimlashtirish kabi insonning psixologik jihatlarini rivojlanishiga olib keladi.

J.J. Djanabayevning [5,14-6.] fikricha, “O‘quv jarayonini jadallashtirish uchun aniq maqsadga qaratilgan informatsion tayyorgarlik kompyuterlashtirishni talab etadi. O‘qitishda animatsion va yangi pedagogik texnologiyalarni qo‘llash, kompyuterlashtirish, o‘quv jarayonini jadallashtirish asosini ta’minlaydi. Buning natijasida:

– avvalgi ta’lim tizimni rivojlantirishda tajribani saqlaydi va yangi sharoitda foydalanish uchun sharoit yaratiladi;

– yangi o‘quv dasturini o‘zlashtirish jarayonini faollashtiradi;

– zamonaviy kompyuter texnologiyasi o‘quv jarayonida qo‘llaniladi.

Xususan oliy ta’limda rus tilini o‘qitish quyidagilarni beradi:

– talabalarning kundalik, ilmiy va kasbiy sohalarda faoliyat olib borishi uchun o‘qitishning kommunikativ-nutqiy tamoyili asosida ularda fan bo‘yicha egallangan bilim, ko‘nikmalarni muloqot va ish faoliyati jarayonida qo‘llash malakasini shakllantirish;

– rus tilini grammatik va imloviy jihatdan o‘rganish;

– uning uslubiy jihatdan rang-barangligini farqlash;

– turli matnlar tuzish va mutaxassislik bo‘yicha maqola va referatlar yozish ko‘nikmasini hosil qilish;

– fonetik va morfologik jihatdan to‘g‘ri gap tuzishi;

– kelajakda korxona va muassasalarda davlat tilida hujjatchilikni olib borish;

– rus tillaridagi turli sohalarga oid atama va terminlarning izohini ishlab chiqish;

– chetdan kirgan atama hamda soha so‘zlarining muqobil variantlarini o‘zlashtirish;

– xalq xo‘jaligining har bir yo‘nalishida qo‘llaniladigan atamalarni matnlar asosida o‘rgatish va lug‘atini tuzish;

– ilmiy maqolalarda sohaga oid so‘zlardan to‘g‘ri foydalanish;

– ilmiy uslubning soha bo‘yicha atamalarini mukammal o‘rgatish;

– og‘zaki va yozma nutqda ularni to‘g‘ri qo‘llash.

Rus tilini o‘zlashtirish jarayonida o‘rinli ma’lumotlardan foydalanish kerak, masalan, turli xil badiiy adabiyotlardan, matnlar, janrlardan (klassik va zamonaviy). Axborot-kommunikatsiya vositalari va manbalaridan, shu jumladan (qog‘oz lug‘atlar, elektron lug‘atlar, tarjimonlar, imlo nazorati dasturlari, qidiruv tizimlari, matnni aniqlash va og‘zaki kirish tizimlari, transkripsiya va h.k). Ushbu turdagi amaliy ko‘nikmalarni barcha bosqichlarida ishlab chiqish kerak bo‘ladi. Bunda bo‘lajak pedagoglar rus tili fanini o‘zlashtirish natijasida quyidagi kompetensiyalarga ega bo‘ladilar:

– rus tilini imlo qoidalariga, adabiy tilning o‘ziga xos tomonlariga, rus tilining leksik va grammatik qoidalariga, og‘zaki va yozma nutqning o‘ziga xosligi, rus tilining sohada qo‘llanilishi;

– bo‘lajak pedagoglarda imlo savodxonligini oshirish, og‘zaki nutqini rivojlantirish, o‘stirish va imkon qadar fikrini rus tilida bayon qilish, nutq uslublarining o‘ziga xosligi. Og‘zaki va yozma nutqda rus tilining grammatik qoidalarini qo‘llay bilish, o‘z ixtisosligi bo‘yicha rus tilida maqola, esselarni yoza bilishi va ulardan foydalana olishi;

– bo‘lajak pedagoglar rus tilining so‘z boyligi, xususan, ixtisoslik leksikasining qo‘llashi, ma’nolari, sinonimiyasi va uslubiy xususiyatlaridan foydalana olishi, matn tuzish va imlo qoidalaridan to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi kerak.

Oliy ta’limda rus tili fanini o‘qitish sifatiga alohida e’tibor berish, tayyorlash, hamda sifatini tubdan oshirish, ta’lim jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya, animatsion texnologiyalarini keng joriy etish, xalqaro tajribalardan kelib chiqib, oliy ta’lim standartlarini joriy etish, jumladan, o‘quv dasturlarida nazariy bilim olishga yo‘naltirilgan ta’limdan amaliy kompetensiyalarni shakllantirishga qaratish, ilmiy-pedagog kadrlar va mutaxassislarning tizimli ravishda malakasini oshirish hamda qayta tayyorlashni tashkil etishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Popova T.P. Formirovanie inoyazыchnoy kommunikativnoy kompetensii u studentov zaochnogo otdeleniya yazыkogo vuza: monografiya / T.P. Popova. Nijegorod. Gos.un-t im.N.I. Lobachevskogo – N. Novgorod: 2013. – 186 s.

2. Alnofaie H. The Attitudes of Teachers and Students towards Using Arabic in EFL Classrooms in Saudi Public Schools-A Case Study. Research Gate.2010. – 67 p.

3. Crossley S., McCarthy P., Louwerse M & McNamara. A linguistic analysis of simplified and authentic texts. The Modern Language Journal. 2007, 91(1). – 15-30 p.

4. Hussein O.N. The Effect of Using Authentic Materials on Developing Undergraduate EFL Students’ Communicative Competence. ResearchGate. 2017. – 7 p.

5. Musa, Normazidah Che, Yew Lie Koo, and Hazita Azman. "Exploring English language learning and teaching in Malaysia." GEMA: Online Journal of Language Studies 12, no. 1.2012. – 35-51 p.

6. Anderson J. Is the communicative approach practical for teaching English in China Pros and cons. 1993, System, 21. - 417-480 p.

7. Fish H. Graded activities and authentic materials for listening comprehension. In the teaching of listening comprehension. ELT Documents Special: Papers presented at the Goethe Institute Colloquium Paris. London: British Council. 2001. – 210 p.

8. Klippel F. Keep Talking. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 80 p.

Dilorom ADILOVA,
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti,
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi,
rus tili fani o‘qituvchisi

O‘ZBEK VA RUS TILLARIDAGI SHE'RIY MATNLARDA “AYOL” SHAXSIY FAZILATLARINI IFODALOVCHI SO‘ZLARNING SEMANTIK MAYDONI TASVIRI

Annotatsiya: ushbu maqolada o‘zbek va rus tillaridagi she’riy matnlarda “ayol” shaxsiy fazilatlarini ifodalovchi so‘zlarning semantik maydoni tasvirlangan. Tadqiqot doirasida tilshunoslik, adabiyotshunoslik va lingvokulturologiya nuqtai nazaridan yondashilgan holda, o‘zbek va rus tillaridagi she'riy matnlarda qo‘llanilgan “ayol” obrazini ifodalovchi so‘zlar semantikasi tahlil qilingan. Tahlil natijalariga ko‘ra, o‘zbek va rus tillaridagi she'riy matnlarda “ayol” shaxsiy fazilatlarini ifodalovchi so‘zlarning semantik maydoni bir-biridan farqlanishi aniqlandi. Maqolada tahlil natijalari, ularning muhokamasi va xulosalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: *ayol, she’riyat, semantik maydon, o‘zbek tili, rus tili, lingvokulturologiya*

Аннотация: в этой статье описывается семантическое поле слов, выражающих личностные качества "женщины" в поэтических текстах на узбекском и русском языках. В рамках исследования с точки зрения лингвистики, литературоведения и лингвокультурологии была проанализирована семантика слов, представляющих образ "женщины", используемых в поэтических текстах на узбекском и русском языках. По результатам анализа установлено, что в поэтических текстах на узбекском и русском языках семантическое поле слов, выражающих личностные качества "женщины", отличается друг от друга.

Ключевые слова: *женщина, поэзия, семантическое поле, узбекский язык, русский язык, лингвокультурология*

Annotation: this article describes the semantic field of words that represent the personal qualities of a "woman" in poetic texts in Uzbek and Russian. Within the framework of the study, the semantics of words representing the image of a "woman" used in poetic texts in Uzbek and Russian languages, approached from the point of view of linguistics, literary studies and linguoculturology, were analyzed. Based on the results of the analysis, it was found that in poetic texts in Uzbek and Russian, the semantic field of words representing the personal qualities of a "woman" is distinguished from each other.

Keywords: *woman, poetry, semantic field, Uzbek language, Russian language, linguoculturology.*

Kirish. Ayol obrazi jahon adabiyotida, jumladan, o‘zbek va rus adabiyotida keng o‘rin tutadi. Ayol shaxsiyati, uning fazilatlari va xususiyatlari turli adabiy janrlarda, xususan, she’riyatda o‘z aksini topgan. Ayol obrazini yaratishda shoir va yozuvchilar tilning boy imkoniyatlaridan, jumladan, so‘zlarning ma'no qirralaridan unumli foydalanadilar. Ayol obrazini ifodalovchi so‘zlarning semantik maydoni tilshunoslik, adabiyotshunoslik va lingvokulturologiya nuqtayi nazaridan tadqiq etilishi dolzarb ahamiyat kasb etadi [1].

Ushbu tadqiqotning maqsadi o‘zbek va rus tillaridagi she’riy matnlarda "ayol" shaxsiy fazilatlarini ifodalovchi so‘zlarning semantik maydonini qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Usullar va adabiyotlar tahlili. Tadqiqot doirasida o‘zbek va rus tillaridagi she'riy matnlar tanlab olindi. She'riy matnlarni tanlashda "ayol" obrazini ifodalovchi so‘zlar qatnashgan asarlar e'tiborga olindi. Tahlil uchun o‘zbek shoirlari Zulfiya, Halima Xudoyberdiyeva, rus shoiralari Anna Axmatova, Marina Svetayeva kabi ijodkorlarning she'riy to‘plamlari tanlandi.

Tadqiqot davomida semantik tahlil, qiyosiy-tipologik tahlil, lingvokulturologik tahlil kabi usullardan foydalanildi. "Ayol" obrazini ifodalovchi so‘zlarning lug‘aviy ma'nolari o‘rganildi, kontekstdagi ma'no qirralari tahlil qilindi. Shuningdek, "ayol" konsepti bilan bog‘liq tushunchalar doirasi aniqlandi [2; 3].

Mavzuga oid ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek va rus tillaridagi ayol obrazini ifodalovchi so‘zlarning qiyosiy tahlili maxsus tadqiq etilmagan. Mavjud tadqiqotlarda asosan "ayol" konseptining umumiy xususiyatlari yoritilgan [4; 5].

Natijalar. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘zbek va rus she'riyatida "ayol" obrazini ifodalovchi so‘zlarning semantik maydoni bir-biridan farqlanadi. O‘zbek she'riyatida asosan ayolning ma'naviy fazilatlari, pokiza xislatlari, sadoqati, vafoliligi, mehribonligi singari xususiyatlari madh etilsa, rus she'riyatida ayolning tashqi go‘zalligi, jozibasi, erka xislatlari kabi xususiyatlari ko‘proq ta'kidlanadi.

O‘zbek tilida ayol so‘zi bilan bir qatorda, yor, mahbuba, suyukli, dilbar, jonon, umr yo‘ldoshi kabi so‘zlar ham faol qo‘llaniladi. Rus tilida esa женщина, дама, девушка kabi so‘zlar bilan birga, возлюбленная, красавица, царица singari so‘zlar ham uchraydi.

O‘zbek shoiralari she'rlarida ayol obrazi shaxsiy

his-tuyg‘ular prizmasidan yoritilsa, rus shoiralarining asarlarida jamoatchilik oldidagi ayol siymosi ko‘proq namoyon bo‘ladi.

Tahlil va muhokama. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek va rus tillaridagi "ayol" shaxsiy fazilatlarini ifodalovchi so‘zlarning semantik maydoni lingvomadaniy xususiyatlarni aks ettiradi. O‘zbek mentalitetida ayolning ma'naviy qiyofasi muhim sanalsa, rus mentalitetida ayolning tashqi qiyofasiga e'tibor qaratiladi [6; 7].

Shu bilan birga, o‘zbek va rus she'riyatida ayol obrazi badiiy-estetik jihatdan yuksak mahorat bilan tasvirlanadi. Har ikkala tilda ham "ayol" konseptiga ijobiy baho yuklamasi xosdir. She'riy misralarda ayol timsolining turli qirralari ochib beriladi.

O‘zbek va rus tillaridagi "ayol" shaxsiy fazilatlarini ifodalovchi so‘zlarning semantik maydonini tahlil qilish natijasida aniqlangan lingvomadaniy xususiyatlar chuqurroq tadqiq etilishi lozim. Ayol obrazini yaratishda qo‘llanilgan til vositalarining pragmatik jihatlari ham alohida e'tiborga molik [6].

O‘zbek she'riyatida ayol obrazini ifodalashda an'anaviy talmehlardan, xalq og‘zaki ijodi namunalaridan, mumtoz adabiyot an'analaridan keng foydalaniladi. Masalan, Zulfiyaning "Ayol" she'rida quyidagi misralar bor:

"Ayol - hayot gultoji,
Ayol - baxtning belbog‘i.
Ayol - quyosh, ayol - oy,
Ayol - umid chirog‘i" [8, b. 32].

Ushbu misralarda an'anaviy qiyoslashlar (gultoji, quyosh, oy) va ramziy obrazlar (baxt belbog‘i, umid chirog‘i) orqali shoira ayol siymosining yuksak ma'naviy qiyofasini ochib beradi.

Rus she'riyatida esa ayol obrazini yaratishda tabiat manzaralaridan, fasllar tasviri, rang-barang bo‘yoqlardan foydalanish kuzatiladi. Marina Svetayevaning "Жди меня, и я вернусь..." she'rida shunday misralar uchraydi:

"Не понять, не ждавшим им,
Как среди огня
Ожиданием своим
Ты спасла меня" [9].

She'rda ayolning sadoqati, sevgisining kuchi ramziy tarzda, olov va qutqarish tushunchalari orqali ifodalanadi.

O‘zbek va rus she'riyatidagi ayol obrazining umumiy va farqli jihatlarini aniqlashda ayol psixologiyasiga xos xususiyatlarni ham inobatga olish kerak. Ayolning his-tuyg‘ulari, orzu-umidlari, quvonchlari va iztiroblari she'riy misralarga singdiriladi. O‘zbek shoirasi Halima Xudoyberdiyevaning "Ayollar" she'rida quyidagi misralar diqqatga sazovor:

"Ayollar yuragi - dil mulki, dil kitobi,
Ayollar ko‘zlari - hayotning oftobiyu mohi.
Ular borliq aro sevadilar beg‘ubor,
Ko‘zlariga olam ko‘rinadi benazir" [10, b. 56].

Ushbu misralarda ayolning ichki dunyosi, tuyg‘ulari ramziy tarzda kitob, quyosh va oy obrazlari orqali ifodalanadi. Ayolning sevgisi beg‘ubor sifati bilan ta'riflanadi.

Rus shoirasi Anna Axmatovaning "Я научилась просто, мудро жить..." she'rida esa quyidagi misralar uchraydi:

"Когда шуршат в овраге лопухи
И никнет гроздь рябины желто-красной,
Слагаю я веселые стихи
О жизни тленной, тленной и прекрасной" [11].

She'rda ayol hayotining murakkabligiga ishora qilinadi. Ayol hayoti so‘nuvchi va go‘zal sifatlari bilan ta'riflanadi. Tabiat manzaralari (lopux, ryabina) ayol kechinmalarining ramziy ifodasi sifatida keltiriladi.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek va rus tillaridagi she'riy matnlarda "ayol" shaxsiy fazilatlarini ifodalovchi so‘zlarning semantik maydoni tahlili ayol obrazining milliy-madaniy xususiyatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Har ikkala tilda ayol siymosining ma'naviy va jismoniy go‘zalligi, his-tuyg‘ulari, ichki kechinmalari o‘ziga xos poetik vositalar yordamida tasvirlanadi. Ayol obrazining lingvokulturologik tadqiqi esa xalqlarning gender stereotiplari, milliy qadriyatlari va mentalitetini o‘rganish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosalar. Xulosa qilib aytganda, o‘zbek va rus tillaridagi she'riy matnlarda "ayol" shaxsiy fazilatlarini ifodalovchi so‘zlarning semantik maydonini tadqiq etish qiyosiy-tipologik tilshunoslik hamda lingvokulturologiya uchun ahamiyatlidir. Tadqiqot natijalari o‘zbek va rus mentalitetidagi o‘xshash va farqli jihatlarni aniqlash, milliy-madaniy xususiyatlarni yoritish imkonini beradi.

Tadqiqotni kengaytirish maqsadida "ayol" konseptining boshqa janrlardagi ifodasini ham tahlil qilish, leksik-semantik, lingvokulturologik xususiyatlarini tadqiq etish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Arutyunova, N.D. (1999). Yazyk i mir cheloveka [Language and the world of man]. Moscow: Yazyki russkoy kul'tury. [in Russian]
2. Ashurova, D.U., & Galieva, M.R. (2016). Lingvokul'turologiya [Linguoculturology]. Tashkent: Turon-Iqbol. [in Uzbek]
3. Vorobyev, V.V. (2008). Lingvokul'turologiya [Linguoculturology]. Moscow: RUDN. [in Russian]

4. Marufov, Z. (2010). O‘zbek tilining izohli lug‘ati [Explanatory dictionary of the Uzbek language]. Tashkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. [in Uzbek]
5. Ozhegov, S.I. (2010). Tolkovyy slovar' russkogo yazyka [Explanatory dictionary of the Russian language]. Moscow: Oniks. [in Russian]
6. Safarov, Sh. (2006). Pragmalingvistika [Pragmalinguistics]. Tashkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. [in Uzbek]
7. Ter-Minasova, S.G. (2000). Yazyk i mezhkul'turnaya kommunikatsiya [Language and intercultural communication]. Moscow: Slovo. [in Russian]
8. Zulfiya. (2018). Tanlangan asarlar [Selected works]. Tashkent: Yangi asr avlodi. [in Uzbek]
9. Svetayeva, M. (2010). Stikhotvoreniya i poemy [Verses and poems]. Moscow: Eksmo. [in Russian]

Durdona UBAYDULLAYEVA,
Teacher Fergana State University,
Faculty of Foreign Languages,
English Language Department teacher
Farangiz ABDUVALIYEVA,
Student of Fergana State University

INTERNATIONAL STANDARDS OF FOREIGN LANGUAGE PROFICIENCY

Annotation: an worldwide standard for characterizing language proficiency is the Common European Framework of Reference for Languages, or CEFR. It uses a six-point grading system to characterize language proficiency, with A1 representing basic proficiency and C2 representing language mastery. This facilitates the process of determining the level of various credentials for all parties engaged in language teaching and testing, including learners and teachers. Additionally, it implies that educational institutions and companies alike may quickly assess our credentials against other national tests.

Key words: *CEFR (Common European Framework of Reference for Languages),proficiency levels,language assessment,language competencies, communicative language skills, language proficiency tests, language fluency, language accuracy, language proficiency,descriptors, language learning outcomes*

INTRODUCTION

The Common European Framework of Reference (CEFR) and the American Council on the Teaching of Foreign Languages (ACTFL) are the two primary frameworks used to evaluate competency in foreign languages. Both are utilized in textbooks, language teacher preparation programs, curriculum creation, assessment standards development, and testing and certification.

Each of them of those linguistic standards assesses people according to varying skill levels and operates slightly differently. Below, we will provide an overview of each of these two worldwide standards and a quick comparison and contrast.

THE MAIN FINDINGS AND RESULTS

The Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), the product of more than 20 years of research, is exactly what its name implies: a framework of reference.

The purpose of the CEFR is to offer a clear, consistent, and all-encompassing framework for developing language curricula and syllabuses, creating educational resources, and evaluating students' competency in foreign languages.

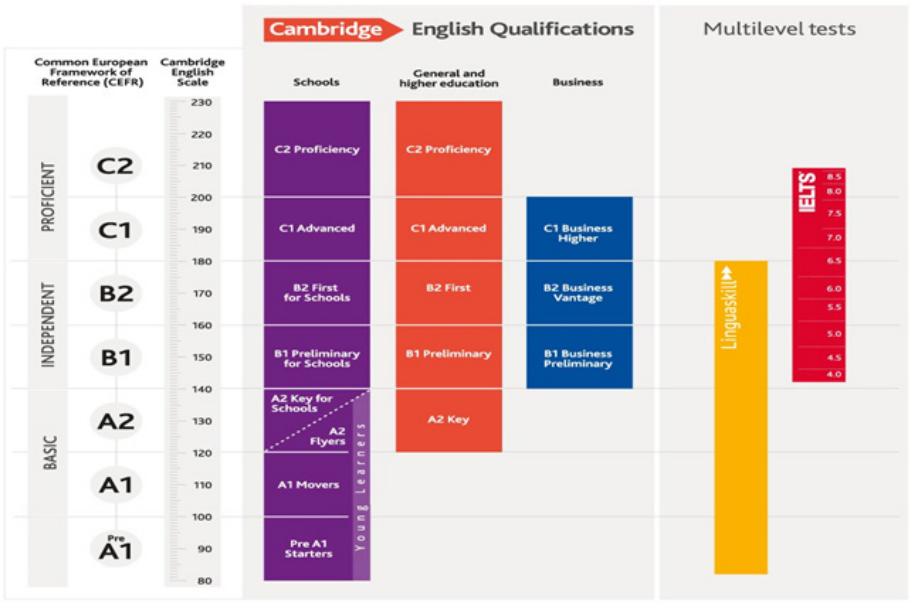
Not only does Europe employ the CEFR, but other continents do as well. It may be modified, applied to all languages, and utilized in a variety of settings. There are forty languages accessible right now.

CEFR LEVELS OF PROFICIENCY (STANDARDS)

The CEFR describes foreign language proficiency at six levels:

- A1
- A2
- B1
- B2
- C1
- C2

It also defines three ‘plus’ levels (A2+, B1+, B2+)

Our language exams are all created to satisfy globally accepted standards, and the questions that students are given depend on their level of skill and level of difficulty in the CEFR/ACTFL. The table presents a comparison between the ACTFL proficiency levels and the CEFR global descriptors. Language competency is prioritized in both systems over textbook grammar and spelling knowledge.

CEFR-Levels-02

-The learner is proficient in the language's alphabet, sounds, initial words, and basic emergency queries. They can also answer simple inquiries and sentences with words.

CEFR-Levels-03.

-able to comprehend and employ common everyday expressions. Capable of introducing oneself and others, as well as asking and responding to queries on personal information. able to comprehend and react to basic signals.

Levels 04 of the CEFR

-able to comprehend phrases and commonly used terms.

RESULTS AND DISCUSSION

In an effort to change the course of American education, ACTFL is trying to increase public awareness of the advantages of language acquisition. Maintaining current language education programs, expanding the scope of instruction to include new languages, and providing foreign language training to more middle and primary school children are some of our objectives. It is more important than ever to advocate for language education. Look at State Advocacy Goals for other opportunities to participate.

In order to support language instructors and advance language education, the Language Connects Foundation (LCF) is a nationwide non-profit and charitable organization that was founded in collaboration with ACTFL, our parent organization.

ACTFL has been the biggest individual membership organization meeting the interests of language instructors for more than fifty years. There is still more work to be done, but ACTFL is already having a big influence on how all languages are taught and learned at all instruction levels.

To gather the money required to expand and enhance the depth and breadth of ACTFL's significant work, LCF was established as a stand-alone organization. The ultimate objective is to contribute to the guarantee of a workforce of highly qualified, diversified, and prepared language educators for both the present and future generations. Creating public education is one of LCF's four priority areas; it makes sure that those outside the industry know how important language education is. Advocates can use the foundation website to access an advocacy resource kit and research, such as the Making Languages Our Business study. Additionally, information about the Top 10 Advantages of Language Learning might help with grassroots initiatives.

The competency guidelines published by the American Council on the Teaching of Foreign Languages (ACTFL) outline what people can do with a foreign language in terms of speaking, reading, writing, and listening in natural and unrehearsed contexts.

ACTFL defines five primary degrees of competency for each skill:

- ✓ Beginner
- ✓ Intermediate
- ✓ Proficient
- ✓ Superior
- ✓ Distinguished

CONCLUSION

To sum up, worldwide standards of competency in foreign languages offer a helpful foundation for evaluating language abilities globally. These standards

enable more accurate determination of competence levels and the setting of clear goals by educators, businesses, and learners alike by defining widely recognized criteria for language ability. Respecting these guidelines also encourages uniformity in language learning and evaluation, guaranteeing that people are suitably equipped to interact successfully in a variety of linguistic contexts. International standards for language competency are ultimately vital for advancing multilingualism, cross-cultural understanding, and international communication.

TREFERENCES

1. Yonkers, NY. (1996). Standards for Foreign Language Learning: preparing for the 21st century. National Standards in Foreign Language Education Project.
2. Andreeva, E. P. (2021). Teaching methods of reading in accordance with the Japanese language teaching standard, Avant-garde of Youth Science, 17-24.
3. David, L. (2006). The common European Framework of Reference for Languages: Content, purpose, origin, reception and impact. Language Teaching, 39(03), 167-190.
4. Council of Europe. (n.d.). Global scale - Table 1 (CEFR 3.3): Common Reference levels. Retrieved from https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages/table-1-cefr-3.3-common-reference-levels-global-scale on 11 avgust 2022
5. Cambridge English Language assessment. https://www.cambridgeenglish.org/fr/exams-and-tests/advanced/results/
6. International language standards. https://www.cambridgeenglish.org/exams-and-tests/cefr/
7. International English Language Testing System, https://en.wikipedia.org/wiki/International_English_Language_Testing_System
8. IELTS in CEFR scale, https://www.ielts.org/about-ielts/ielts-in-cefr-scale
9. https://testyourlanguage.com/cefr-actfl#google_vignette

Диана АБДУРАМАНОВА,
доктор философии по филологическим наукам (PhD), и.о. доцента кафедры Теории и практики английского языка Чирчикского Государственного педагогического университета

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОНЯТИЕ «MAGIC» В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ДЖ. РОУЛИНГ

Аннотация: настоящая статья исследует концепт «magic» в современном английском языке на основе произведений Дж.К. Роулинг, в проекции анализа и описании его реализации в романах британской писательницы, как многослойной сложной структуры с высоким уровнем абстрактности.

Ключевые слова: *концепт, концептосфера, понятие, лингвистические способы, слово, концептуализация языкового мышления.*

Annotation:this article explores the concept of “magic” in modern English based on the works of J.K. Rowling, in the projection of analysis and description of its implementation in the novels of the British writer, as a multi-layered complex structure with a high level of abstraction.

Key words: *concept, concept sphere, concept, linguistic methods, word, conceptualization of linguistic thinking.*

Annotasiya: ushbu maqola zamonaviy ingliz tilidagi “sehr” tushunchasini J.K. Rouling asarlari asosida ingliz yozuvchisi romanlarida amalga oshirilishini tahlil qilish va tavsiflash proektsiyasida, yuqori darajadagi ko'p qatlamli murakkab tuzilma sifatida o'rganiladi.

Kalit so‘zlar: *kontsept, kontseptosfera , kontseptsiya, lingvistik usullar, so‘z, lingvistik tafakkurning kontseptualizatsiyasi.*

ВВЕДЕНИЕ

С конца 1950-х годов в языкознании зарождается и начинает развиваться новое направление – когнитивная лингвистика, согласно которой язык является не только одним из инструментов передачи информации. Язык, по своей сути, сам создает ту действительность, которую мы постигаем и осознаем. В основе дисциплины лежит представление о том, что язык неразрывно связан с познавательными и мыслительными процессами человека.

В развитие этого направления языкознания внесли неоспоримый вклад такие лингвисты-когнитивисты, как Ч. Филлмор, Дж. Лакофф, А. Кибрик, Н.Н. Болдырев и др. По определению В.З. Демьянкова и Е.С. Кубряковой, когнитивная лингвистика рассматривает язык как когнитивный механизм, играющий роль в кодировании и трансформировании информации [1, с.280–287]. Общим для всех теорий является то, что «концепт» признается центральным понятием, представляющий собой мыслительный образ, стоящий за языковым знаком.

Целью данной работы стало рассмотрение лексико-семантических составляющих языка произведения. Исследование выдержано в рамках семантико-когнитивного анализа, дающим возможность смоделировать содержание понятий концепта «magic» в современном английском языке на базе произведений Дж. Роулинг. Базовой основой, на которую опиралось исследование было рассмотрение и анализ лингвистических способов отражения концепта «magic» и его роли с точки зрения этимологического, прагматического и социологического составляющих в работах писательницы.

Исследование и анализ текста произведений Дж.Роулинг в первую очередь предполагает рассмотрение категории фантазийности, которая является значимой частью ее художественного творчества. Одним из наиболее важных концептов, ставшим неотъемлемым сегментом фантазийной картины мира писательницы стал, является концепт «magic».

ЛИТЕРАТУРНЫЙ АНАЛИЗ И МЕТОДОЛОГИЯ

В словаре С.И. Ожегова, магия представляет собой совокупность действий и слов, якобы обладающих чудодейственными свойствами и способных подчинить так называемые сверхъестественные силы [2, с. 327]. Введение в канву сюжета данного концепта проводится путем применения волшебных атрибутов (a wand, an invisibility cloak, the resurrection stone, the philosopher's stone, a howler (a blood-red letter), the mirror of erased, the goblet of fire, the cursed opal necklace, a time turner and etc.), заколдованного пространства (Platform 9¾, Diagon Alley, The Ministry of Magic, Hogwarts School of Witchcraft and Wizardry, Spinner's End and etc.), рзличных объектов и придуманных героев или животных (a witch, a wizard, a foreseer, an elf, a dwarf, a ghost, a mermaid, a troll, a giant, a hobbit, a goblin, a dragon, a unicorn, a centaur, etc.). Концепт «magic» в своей художественной реализации чаще всего находится в тесной связи с понятиями добра и зла, что прослеживается, обычно, в делении магии на добрую и злую.

Поэтому концепт «magic» представляет собой сложную структуру, состоящую из нескольких образующих его сегментов. В словарном варианте их суть можно представить в следующих вариациях:

1) the use of special powers to make things happen that would usually be impossible, such as in stories for children. [18]

2) a special and exciting quality that makes something seem different from ordinary things. [5]

3) is the power to use supernatural forces to make impossible things happen, such as making people disappear or controlling events in nature. [6]

4) the art of producing illusions by sleight of hand. [8]

5) the skill of doing tricks that look like magic in order to entertain people, or the tricks that are done. [7]

В произведениях Джоан Роулинг ключевые особенности магии проявляются через применение определенных предметов для воздействия на предмет.

Значимым для нашего исследования представляется рассмотрение структуры концепции магии сквозь призму когнитивной лингвистики. И. А. Стернин и З. Д. Попова метафорически представляют концепцию в виде облака, подчеркивая ее сложность и многогранность. В их модели концепт делится на «основной слой» («ядро» концепта) и окружающие его когнитивные слои («периферия»), содержащие в себе связи концепта с другими понятиями. «Ядро» концепта содержит в себе эмоциональный образ, создание которого становится его основой, на которой строится дальнейший художественный мир произведения [3, с. 93]. Для того чтобы определить лингвокогнитивную структуру концепта «magic» (ядро и периферии) необходимо выявить наиболее часто возникающий чувственный образ, вызываемый при употреблении слова «magic». В ходе экспериментального опроса, проведенного среди студентов кафедры английского язык ЧГПУ им был задан вопрос об ассоциациях, возникающих у них при произношении слова «магия».

Опрошенными явились представители 2 групп. Одна группа – это студенты, в основном первокурсники, слабо владеющие английским языком, которые определяли свои ассоциации в рамках русскоязычного отражения слова магия. Вторую группу представляли студенты, свободно владеющие английским языком и в достаточной степени изучившие произведения Дж. Роулинг. Вопрос, заданный студентам, выглядел следующим образом респондентов был представлен вопрос: «Какие слова-ассоциации возникают у

вас, когда вы слышите слово «магия»? (What are your associations with the word ‘magic’?)» Результаты обработки данных могут быть представлены следующим образом:

1. Общим в ответах обеих групп были такие ассоциации со словом магии как превращения, заклинания, колдовство.

2. Наиболее часто встречаемой ассоциацией было слово «заклинание» («spells») среди опрошенных обеих групп.

3. В первой группе на уровне ощущений и понятий представленные результаты носили чаще всего негативный и скептический характер. Например, шарлатанство, обман, суеверие, гипноз.

4. У большинства опрошенных второй группы возникали ассоциации на уровне представлений (Гарри Поттер (Harry Potter), волшебная палочка (magic wand), метла (magic broom), плащ (magic cloak), чернокнижник (practitioner of black magic)).

5. К категории «понятия» относятся существительные, которые отражают саму суть магии. Например, заклинание (spell), проклятие (curse), проделка (trick).

Наиболее типичное толкование данного концепта следующее: Magic consists in using supernatural forces to influence events by the use of spells, a wand, a sleight of hand and so on.

На наш взгляд ассоциативный эксперимент стал практическим подтверждением «многослойной» структуры концепта, подтвердив эффективность метода анализа структуры концепта в когнитивной лингвистике.

РЕЗУЛЬТАТ И ДИСКУССИЯ

Основная идея, связанная с понятием «магия», преимущественно ассоциируется с применением магических формул воздействия на объекты и события в окружающем мире. В русском и английском языках термин «магия» часто отождествляется с использованием заклинаний. Заклинания, которым приписывается волшебная сила, часто встречаются в произведениях Джоан Роулинг, где персонажи-волшебники сталкиваются с препятствиями и опасностями, что приводит к эмоциональному и психологическому напряжению между участниками конфликта. Обычно, источником конфликтов служат провокационные действия (оскорбления, угрозы, насмешки, обвинения и прочее), которые стимулируют стороны к конфронтации [4, с.201–208].

В дополнение к исследованию лексических элементов, концепция «волшебства» может быть изучена с точки зрения стилистической лексикологии и синтаксической структуры (включая сравнение, метафору, олицетворение, контраст, гиперболу, экспрессивные фразы, эллиптические выражения, анафору и полисиндетон). Например:

1) сравнение.

Чтобы более ярко описать волшебный мир и события, происходящие в нем, автор использует метод сравнения. Это выражается через наречия «like» и «as though», а также через аналитические формы степени сравнения прилагательных.

Immediately, his insides started writhing as though he’d just swallowed live snakes—doubled up, he wondered whether he was going to be sick—then a burning sensation spread rapidly from his stomach to the very ends of his fingers and toes—next, bringing him gasping to all fours, came a horrible melting feeling, as the skin all over his body bubbled like hot wax—and before his eyes, his hands began to grow, the fingers thickened, the nails broadened, the knuckles were bulging like bolts—his shoulders stretched painfully and a prickling on his forehead told him that hair was creeping down toward his eyebrows—his robes ripped as his chest expanded like a barrel bursting its hoops—his feet were agony in shoes four sizes too small. [9] I’m the weapon, Harry thought, and it was as though poison were pumping through his veins, chilling him, bringing him out in a sweat as he swayed with the train through the dark tunnel. [13] There is a room in the Department of Mysteries that is kept locked at all times. It contains a force that is at once more wonderful and more terrible than death, than human intelligence, than forces of nature. [13]

2) метаффора.

Джоан Роулинг использует прием соединения реальных природных явлений с выдуманными персонажами, к примеру: Twenty minutes later, they left Eeylops Owl Emporium, which had been dark and full of reestling and flickering eyes [12]. Unbidden, the image of the beast in the shadows of Magnolia Crescent crossed his mind. [13] It was clear that as far as he was concerned, any man who could look at Harry and say ‘excellent’ was a man with whom he could never see eye to eye. [9] Ginny poured out her soul to me. [9]

3) олицетворение.

В мире Дж.К. Роулинг каждая вещь обладает способностью стать активным участником событий благодаря волшебным заклинаниям. For a second, ink stood out brightly on a white sheet, and then, as if sucked into paper, it disappeared. [12]. The magic wand popped out of his hands, Ron grabbed it and threw it out the open window. [12] His body felt smooth, powerful and flexible. [13]

4) антитеза.

Дж. К. Роулинг редко использует одну из стилистических фигур речи в своих книгах, а именно антитезу. Этот прием особенно заметно в

диалогах Волан-де Морта, когда он сравнивает себя с молодым магом Гарри Поттером. How is that a baby with no extraordinary magical talent… was able to defeat the greatest wizard of all time? [9] Tom Riddle, poor but brilliant, parentless but so brave, a school prefect, a model student. [9]

5) гипербола.

Антигерой мира Дж. К. Роулинг, Волан-де-Морт, претендует на звание великого волшебника, что проявляется в его избыточном самомнении и высокопарных и переусложненных выражениях. Он деформирует истинное положение дел, когда высказывает свое мнение. I am much, much more than a man. [12] The Lestranges will be honoured beyond their dreams. [11]

6) эмфатические предложения I did attack Mr. Weasley last night, it was me. [13] And so he did, Harry. He chose you, not Neville. He did give you the scar that has proved both blessing and curse. [13] В этом контексте применение эмфатических конструкций дает возможность писателю «выделить» и акцентировать важное значение фразы, прибегая к использованию модального глагола «do».

Нижеперечисленные синтаксические и стилистические приемы обеспечивают Джоан Роулинг возможность достичь результата в виде ритмичности и мелодичности текста:

8) анафора.

Give me Harry Potter, and none shall be harmed. Give me Harry Potter, and I shall leave the school untouched. Give me Harry Potter, and you will be rewarded. [10]

В ранее показанной фразе анафора гармонично сочетается с синтаксическими параллельными конструкциями. I do not forgive. I do not forget. [11] Too weak to dare, too weak to take what might have been his. [13] What the hammer? What the chain? [9]

9) полисиндетон.

If he, Harry, had not been stupid enough to fall for Voldemort's trick, if he had not been so convinced that what he had seen in his dream was real, if he had only opened his mind to the possibility that Voldemort was, as Hermione had said, banking on Harry's love of playing the hero. [13] Having made her write her own farewell on the wall, Riddle takes her down to the Chamber of Secrets – where she struggled and cried and shouted and became very boring. [9]

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Слово «магия» в первую очередь связывается с магическими формулами, которые персонажи-маги используют в разнообразных сюжетах, часто в моменты, когда конфликты неизбежны. В большинстве случаев, этот термин выражается в виде существительных, обычно связанных с вымышленными персонажами, локациями и предметами. Автор произведения использует различные литературные приемы, такие как сравнение, метафору, олицетворение, антитезу и гиперболу, чтобы точно передать атмосферу и переживания героев мира Поттера. Стилистические элементы синтаксиса, включая эмфатические предложения, эллипсис и полисиндетон, добавляют ритмичность диалогам и текстам в контексте использования заклинаний. Все изученные в данном анализе лингвистические инструменты активно воссоздают атмосферу вымышленного мира, созданного Роулинг.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка// Русская словесность: от теории словесности к структуре текста. - Москва: [s.n.], 1997.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка. - Москва: ОНИКС 21 век, 2005.
3. Стернин И.А, Попова,З.Д. Семантико-когнитивный анализ языка. - Воронеж: Истоки, 2007.
4. Трусова А.Ю., Птушко С.В. К вопросу о конфликтогенах и их влиянии на развитие конфликта у подростков на материале «Поттерианы» Дж. Роулинг // Теория и практика лингвистического описания разговорной речи: Сборник материалов Международной научной конференции «Скребневские чтения» 1 ноября 2018. – Нижний Новгород: ФГБОУ ВПО «НГЛУ», 2018. – 224 с. с.с. 201-208.
5. Cambridge Dictionary. URL: https://dictionary.cambridge.org/ru/словарь/английский/concept
6. Collins Dictionary. URL: https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/magic
7. Longman Dictionary of Contemporary English. URL: https://www.ldoceonline.com/dictionary/concept
8. Merriam-Webster Dictionary. URL: https://www.merriam-webster.com/dictionary/concept
9. Rowling J.K. Harry Potter and the Chamber of Secrets. – London: BLOOMSBURY, 2000.
10. Rowling J.K. Harry Potter and the Deathly Hallows. – London: BLOOMSBURY, 2007
11. Rowling J.K. Harry Potter and the Goblet of Fire. – London: BLOOMSBURY, 2000.
12. Rowling J.K. Harry Potter and the Half-blood Prince. – London: BLOOMSBURY, 2000.

Агата ОСИПОВА,
доктор философии по филологическим наукам (PhD),
и.о.доцента кафедры русской литературы и
методики обучения Узбекского государственного университета мировых языков
Раздел: литературоведение

ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫЙ ПОИСК ГЕРОЯ В РОМАНЕ В. ПЕЛЕВИНА «НЕПОБЕДИМОЕ СОЛНЦЕ»

Аннотация: статья посвящена рассмотрению проблемы экзистенциального поиска героя в романе В. Пелевина «Непобедимое солнце». Предпринята попытка определить главные причины экзистенциального кризиса и его преодоления через измененную реальность. Особое внимание уделяется специфике создания сюжета (динамика и рассуждения).

Ключевые слова: *экзистенциальный поиск, мироустройство, неустойчивая персонализация, новая реальность, стереотип.*

Annotasiya: maqola V. Pelevinning "yengilmas quyosh"romanidagi qahramonni ekzistensial izlash muammosini ko'rib chiqishga bag'ishlangan. Ekzistensial inqirozning asosiy sabablarini aniqlashga va uni o'zgargan haqiqat orqali bartaraf etishga harakat qilindi. Syujetni yaratishning o'ziga xos xususiyatlariga (dinamika va fikrlash) alohida e'tibor beriladi.

Kalit so'zlar: *ekzistensial qidiruv, dunyo tartibi, beqaror shaxsiylashtirish, yangi haqiqat, stereotip.*

Annotation: the article is devoted to the problem of the existential search for a hero in V. Pelevin's novel "The Invincible Sun". An attempt is made to identify the main causes of the existential crisis and its overcoming through an altered reality. Special attention is paid to the specifics of plot creation (dynamics and reasoning).

Keywords: *existential search, world order, unstable personalization, new reality, stereotype.*

Роман В. Пелевина «Непобедимое солнце» – яркое произведение писателя, вмещающее в себя новые тенденции, злободневные вопросы современного общества, черный юмор, новейшие медиатренды. В центре повествования главная героиня, Саша Орлова, явно импонирующая автору. Женские образы в его предыдущих произведениях, как правило, были изображены под иным углом, и не вбирали в себя столько трогательности, искренности, открытости. В. Пелевин делает свою героиню блондинкой, и намеренно акцентирует внимание читателя на этом факте. Стереотип глупой недалекой особы из анекдотов создает определенный стандарт для читательского восприятия, где Саша не должна отличаться особыми интеллектуальными способностями. Но писатель наделяет ее несвойственными чертами для привычной «трафаретной блондинки»: ум, смелость, самоанализ, критика, эрудиция, сарказм и т.п. А эмодзи первой части романа В. Пелевин сопровождал эпитетом «большое_и_доброе_сердце», что сразу же характеризует героиню перед читателем с положительной стороны.

Все главы оккультного романа походят на сюжетный коллаж, каждая из которых наделена своим смыслом. Условно всё произведение делится на яркие эпизоды, двигающие сюжет, и глубокомысленные рассуждения на различные темы (социальные, философские, политические). Главная героиня – девушка прогрессивных убеждений, современный хипстер, феминистка нового поколения, она независимая и свободная, раскрепощенная от всех социальных ограничений и условностей, находящаяся в экзистенциальном поиске себя. Как и положено современной обывательнице, Саша идет в ногу со временем, она не отстает от новомодных тенденций: увлекается йогой, буддизмом, эзотерикой, индийской культурой, трансерфингом, майндфулнесом, суфийским танцем, дзогченом и чем-то еще «кратчайшим и окончательнейшим из тибетской лавки» [1; с.16]. Однако, всё это не приносит ей удовлетворения, т.к. в силу своего здравомыслия и рассудительности, она отдает отчет всем своим беспечным увлечениям, называя всё «понтами на бусах» [1; с.17]. Экзистенциальный кризис, который она резко ощутила в свой тридцатый день рождения, обусловлен безрезультатными духовными поисками. Ее потребность в постижении тайн мироздания и себя самой, не дает покоя «Человек – это загадка, не разгаданная еще никем… Ты родилась, живёшь, взрослеешь – и постепенно видишь, что в существовании много непонятного. На самом деле – одна сплошная тайна...» [1; с.22], и становится поводом для осуществления захватывающего путешествия по Турции, Кубе, Канарским островам и Таиланду. На ее пути встречаются яркие неординарные личности, через которые автор иронические выражает позицию к той или иной проблеме современного общества посредством их остроумных высказываний, политических рассуждений на актуальные темы, философских

сентенций о гендере (сексизм, матриархат), божественном начале, реинкарнации и т.п.

Перед началом захватывающего путешествия В. Пелевин наталкивает свою героиню на анализ народной сказки «Пойди туда – не знаю куда, принеси то – не знаю что», что представляется неким экзистенциальным девизом, характеризующим смутную цель поездки. Сказка становится маркером динамичных сюжетных линий, где можно обнаружить инициации, оборотничество, проникновения в иной (загробный) мир, спиритизм и многое другое. Такие параллели смешивают действительность с фантастикой, а личность самой Саши становится одной из проекций, т.к. композиционно произведение построено на континууме симулякров реальности и, как следствие, неустойчивой персонализации «мы все работаем у бога штативами для селфи» [1; с.117].

Поиск Сашей собственного предназначения, постоянное чувство ограниченности, нереализованности, ощущение бессмысленности, ненужности, неразумности, потребность в желании утвердиться, познать, свершить, проявляет себя поначалу в ее увлечении буддизмом. Однако, со временем приверженность к учению приобретает новый скептический оттенок. Перед героиней, познавшей счастье «уровня Шивы» на вершине горы Аруначалы, и отправившейся в путешествие, ориентируясь на знаки, предстает вереница героев, имеющих довольно эксцентричное отношение к буддизму. Трансгендерная архатка Кендра, учитель медитации Винсент Вулф, их падаван Леонард раскрывают «по блату …глубокую мудрость» о том, что «сегодняшний будда должен преуспеть на рынке», и, соответственно, модная приверженность начинающих буддистов к всевозможным курсам и продвинутым учениям (дзен, ваджраяна, тантра и т.п.) просто «торговля волшебными бубликами под веселые прибаутки» [1; с.312] и обычный маркетинг. Этот факт не особо расстраивает героиню, т.к. она уже наметила для себя новый ориентир, «духовный квест» – постичь тайну Бытия через призму экзистенциального катарсиса в танце. Погрузиться в новую реальность ей помогают маски Луны и Солнца – древние артефакты, представленные по принципу современных VR-очков. Они служат вневременным порталом для героев романа, унося их в иную эпоху.

Вероятно, ковидная реальность 2020-го года явилась триггером для описания В. Пелевиным мира, где люди сами становятся созидателя Вселенной, сами моделируют новую реальность, занимая место Бога: «Представьте, что мир с его кажущимися обитателями подобен проекции на экране, создаваемой неким божественным устройством. В известном смысле так всё и есть, хотя слово «устройство» подходит здесь не слишком. Проектор «Непобедимое Солнце», одушевленная машина, порождающая человеческий план реальности, делает то, что ни один из земных проекционных аппаратов не в силах совершить: выбирает одну из иллюзорных фигурок и дает ей пульт управления иллюзией. Фигурка получает полную власть над проектором. Он выключает его, а затем включает заново, становясь подлинным создателем и обновителем мира. Она делает это с той же веселой легкостью, с которой люди порождают себе подобных. Человек танцует. Его танец уничтожает прежний мир, и создает новый – очень похожий, но другой. Мало того, человек может отключить проектор совсем, и тогда мир исчезнет, высвободив затянутую в него божественную природу. «Непобедимое Солнце», таким образом, перестанет быть непобедимым по своей воле» [1; с.265]. Мастерство писателя позволяет в очередной раз продемонстрировать читателю иллюзорность мира, взаимосвязь микро- и макрокосма, иррациональность человеческого сознания.

Роман заканчивается текстовым описанием изображения (эмодзи) двух сидящих на фоне заката женщин (вероятно, Саши и ее подруги Наоми), как созидательниц нового мира. Возможно, автор имел в виду лишь главную героиню, жизнь которой разделилась на «до» и «после», явив единый образ в двух параллельных реальностях, кажущихся «невероятно правдоподобным длинным сном, куда я провалилась вчера на вечерней медитации» [1; с.238]. Главная же мысль, сосредоточена на том, что за одну, но долгую ретритную секунду появляется новый мир, созданный блондинкой, позволившей мрачному земному бардаку перезагрузиться. Непобедимое Солнце мира имеет женское начало, являющее собой не только природное назначение репродуктивной функции, но и уравновешивающую силу.

Таким образом, В. Пелевин демонстрирует бесконечность человеческого сознания, способного проникать в разные эпохи и тела, вершить свою жизнь, преображать ее или покидать. Существование – иллюзия, как и смерть. Экзистенциальный кризис обусловлен духовным тупиком, застоем. Поиск героиней выхода прекращается с открытием проектора «Непобедимое солнце» как одушевленной реальности, находящейся за гранью понимания обычного мироощущения человека. Вытанцовывая каждый раз новую реальность и рандомно обнуляя миропорядок, человек воссоздает жизнь и проекцию новой иллюзии.

Использованная литература:

1. Пелевин В. Непобедимое Солнце. – М.: Эксмо, 2020 – 704 с.

Бахром Юлдашев,
доцент Ташкентского педиатрического института,
Ноиба Юлдашева,
преподаватель Узбекского государственного университета мировых языков

ИНТЕРНЕТ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ: ОТРАЖЕНИЕ СОВРЕМЕННОЙ РЕАЛЬНОСТИ

Annotatsiya: bugungi kunda Internet kundalik hayotimizning ajralmas qismiga aylandi. Shu bilan birga, Internet rus fantastikasida faol aks eta boshladi va zamonaviy voqelikni aks ettiruvchi asosiy motivlardan biriga aylandi. Adabiyotda elektron makon ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlarning o‘ziga xos aks ettiruvchisi bo‘lib, shaxsiyat, shaxslararo munosabatlar va ijtimoiy jarayonlarni o‘rganish uchun yangi ufqlarni ochadi.

Kalit so'zlar: *axborot jamiyati, virtual makon, shaxslararo munosabatlar.*

Аннотация: сегодня Интернет стал неотъемлемой частью нашей повседневной жизни. Вместе с этим Интернет начал активно отражаться и в русской художественной литературе, становясь одним из ключевых мотивов, иллюстрирующих современную реальность. В литературе электронное пространство выступает как своеобразный отражатель социокультурных изменений, открывая новые горизонты для исследования личности, межличностных отношений и общественных процессов.

Ключевые слова: *информационное общество, виртуальное пространство, межличностные отношения.*

Annotation: Today the Internet has become an integral part of our everyday life. At the same time, the Internet has begun to be actively reflected in Russian fiction, becoming one of the key motifs illustrating modern reality. In literature, the electronic space acts as a kind of reflector of socio-cultural changes, opening new horizons for the study of personality, interpersonal relations and social processes.

Key words: *information society, virtual space, interpersonal relationships.*

С развитием технологий Интернет стал неотъемлемой частью нашей повседневной жизни, оказывая значительное влияние на различные аспекты общества, включая культуру и литературу. В художественных произведениях все чаще можно встретить отражение его как важного элемента современной реальности. Это открывает широкие возможности для писателей в исследовании темы человеческих взаимодействий, изменений в коммуникации и самоидентификации в цифровой эпохе.

Интернет представлен в литературе разнообразно. Он может быть изображен как место свободного самовыражения и обмена идеями, а также как средство для поиска информации и общения. Однако, в литературе также присутствуют и темы, связанные с темными сторонами Интернета, такими как кибербуллинг, зависимость от социальных сетей, потеря личной приватности.

Современные исследователи информационного общества предлагают читателю разные близкие по содержанию названия новой модели общественного устройства: «информационное общество» (Й. Масуда, М. Кастельс), «постиндустриальное общество».

В современном литературоведении представлены работы об отдельных аспектах взаимодействия литературного и компьютерного дискурсов в современной сети Интернет (Е. М. Ставцева), о новом виде электронной коммуникации (Л. М. Зайнуллина, И. Г. Сидорова, Н. С. Козлова), о рождении интернет-жанров (М. А. Черняк, А. В. Соловьев, А. А. Житенев, Е. А. Баженова), о становлении сетевого языка (Т. М. Гермашева, О. С. Худякова), о появлении электронного гипертекста в противовес линейному (Ю. В. Балакина) и т.п. Guobin Yang в эссе «Chinese internet literature and the changing Field of print culture» приходит к выводу о том, что интернет-литература трансформирует печатную культуру в разделе, посвященном анализу романной поэтики «Номер Один, или В садах других возможностей» Л. Петрушевской, основное внимание уделяется авторской идентичности. Писательница пытается устраниться, минимизировать свое присутствие, избежать авторского дидактизма и однозначности прочтения, для себя она выбирает роль организатора компьютерной игры. Роман Петрушевской – компьютерная головоломка, которую с легкостью разбирают на простые элементы авторы книги о Рулинете.

Одной из наиболее распространенных тем, связанных с Интернетом в художественной литературе, является тема человеческих отношений в цифровом мире. Романы, повести и рассказы

часто исследуют, как Интернет влияет на межличностные связи, как изменяется наше восприятие любви и дружбы под влиянием виртуальной среды.

Также встречаются произведения, фокусирующиеся на теме самоидентификации в Интернете. Герои и героини ищут свое место в виртуальном пространстве, создавая и модифицируя свои онлайн-персонажи, что зачастую приводит к внутренним конфликтам и размышлениям о своей реальной личности.

Примером произведения, в котором Интернет играет важную роль, может служить роман Дэвида Левитана «Каждый новый день» (Every Day). В этой книге главный герой каждый день просыпается в новом теле, а Интернет становится для него единственной связью с миром и способом сохранить свою личность.

Еще одним интересным примером является роман Дэйва Эггерса «Сфера» (The Circle), который исследует тему цифровой приватности и гиперконтроля в социальных сетях, представляя своеобразный образ будущего, в котором Интернет играет доминирующую роль в жизни людей.

Всемирная сеть становится все более значимым мотивом в художественной литературе, отражая широкий спектр человеческих взаимодействий и проблем в современном мире. Писатели используют Интернет как средство для исследования темы человеческой идентичности, межличностных отношений и влияния технологий на нашу жизнь. Это открывает новые перспективы для литературного творчества и позволяет более глубоко понимать современное общество и его вызовы.

Русские писатели не остаются в стороне от актуальных тем и явлений современной жизни, включая Интернет и цифровую культуру. В их произведениях можно найти отражение различных аспектов Интернета: от социальных сетей и электронной переписки до онлайн-игр и блогинга. Интернет становится не только фоном для сюжета, но и активным участником происходящего, влияя на жизнь персонажей и ход сюжета.

Одной из основных тем, связанных с Интернетом в русской литературе, является тема поиска идентичности в виртуальном пространстве. Персонажи часто стремятся найти свое место в онлайн-сообществах, создавая новые образы и персонажи, скрывая или трансформируя свою реальную личность. Это открывает возможности для исследования вопросов самопонимания, маскировки и манипуляции в контексте цифрового общества.

Другой важной темой является влияние Интернета на межличностные отношения. В романах и рассказах описывается, как с помощью сетевых технологий изменяются общение, дружба и любовь. Интернет может как сближать людей, так и разъединять их, создавая новые формы коммуникации и вызывая новые типы конфликтов.

Интернет становится все более важным мотивом в русской художественной литературе, отражая современные социокультурные изменения и вызовы. Русские писатели активно используют Интернет как средство для исследования темы личности, межличностных отношений и влияния технологий на общество. Это помогает создать более полное и глубокое представление о современной действительности и вызовах с которыми сталкиваются современные люди.

Еще одной важной темой является взаимодействие человека и технологии. Герои романа часто имеют кибернетические улучшения или прямое взаимодействие с компьютерами, что создает размышления о границах между человеком и машиной, о том, что делает нас людьми в эпоху технологического прогресса.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1.Абашева М П., Катаев Ф. А. Русская проза в эпоху Интернета: трансформации в поэтике и авторская идентичность / Перм. гос. гуманит.-пед. ун-т. Пермь, 2013. 168 с.

2. Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / пер. с анг. А. Матвеева; под ред. В. Харитонова. Екатеринбург: У-Фактория, 2004. 328 с.

3. Стерледева Т. Д. Мир человека в виртуальной реальности. Пермь: Изд-во Перм. гос. ун-та, 2003. 344 с.

4. Guobin Yang. Chinese internet literature and the changing field of print culture // URL: http://web.asc.upenn.edu/gyang/Internet_lit.pdf (дата обращения: 15.10.2014).

Hasan OMONOV,
Ilmiy rahbar: JDPU,Musiqa ta'limi kafedrasi dotsenti
Omonovxasan354@gmail.com
Nurbek TOJIQULOV,
Magistratura"Musiqa ta'limi va san'at" yo'nalishi 2 - kurs talabasi

JAHON KOMPOZITORLARINING BOLALAR UCHUN YARATILGAN ASARLARINING O'ZIGA XOSLIGI

Annotatsiya: milliy musiqa bilan cheklanib qolmasdan jahon kompozitorlarining bolalar uchun yaratilgan asarlari orqali barkamol avlodni tarbiyalashda musiqaning o'rni, usullari va samarali yo'llarini ishlab chiqishda hamda musiqa o'qituvchisining kasbiy mahorati to'grisida.

Kalit so'zlar: *Kompozitor, Musiqa, Kasb, kompitensiya, Maktab, O'qituvchi, O'quvchi, Jahon.*

Annatation: about the role, methods and effective ways of music in educating a mature generation through the works of world composers created for children, not limited to national music, and about the professional skills of a music teacher.

Key words: *Composer, Music, Profession, competence, School, Teacher, Student, World.*

Аннотация: о роли, методах и эффективных способах музыки в воспитании зрелого поколения через произведения мировых композиторов, созданные для детей, не ограничиваясь национальной музыкой, и о профессиональном мастерстве учителя музыки.

Ключевые слова: *Композитор, Музыка, Профессия, компетентность, Школа, Учитель, Ученик, Мир.*

Jahon kompozitorlarining bolalar uchun mo'ljallab yozilgan asarlarini o'rgatishda musiqa madaniyati o'qituvchisidan yuksak mahorat, keng dunyoqarash, ko'nikma, malaka, ijodiy yondoshish, aniq faktlarga asoslangan hamda statistik holatda o'rganilgan ma'lumot va bilimlarini, kasbiy va pedagogik kompitentliklarni talab qiladi. Umumta'lim maktablarining musiqa madaniyati darslarida milliy kompozitorlar yozgan asarlardan tashqari jahon kompozitorlik asarlariga murojaat qilish hozirgi zamon o'quvchilarda jahon musiqasi bilan tanishishga va musiqaning dunyoviy ilmlarini egallashiga, ular orqali musiqaning turli qirralarini anglashga yordam beradi. Milliy musiqa bilan cheklanib qolmasdan jahon kompozitorlarining bolalar uchun yaratilgan asarlari orqali barkamol avlodni tarbiyalashda musiqaning o'rni, usullari va samarali yo'llarini ishlab chiqishda musiqa o'qituvchisining kasbiy mahorati quyidagi vazifalarlardan iboratdir:

- barkamol avlodga jahon kompozitorlik asarlarini o'rgatishda musiqiy bilimlarini shakllantirish darslarining samarali yo'llarini ishlab chiqish;
- musiqa darslarida jahon kompozitorlarining bolalar uchun yaratilgan asarlarini o'rgatishning turli shakl va metodlarini qo'llash, mintalitetimizga hos bo'lgan va bolalar ruhiyatida aks ta'sir ko'rsatmaydiganlarini tanlab olish;
- jahon kompozitorlarining musiqiy meroslari bilan yaqindan ilmiy o'rgangan holda tanishish, musiqashunos olimlarning ilmiy-tadqiqot izlanishlarini ushbu mavzuga oid fikrlarini o'rganib chiqish, tahlil qilish, moslash;
- musiqa darslarini rejalashtirilishda musiqa darslari faoliyat turlari va ularni xususiyatlari orqali o'quvchilarda badiiy didni o'stirishga e'tibor qaratish;
- bolalar qo'shiqlari orqali eng avvalambor ruhiy mustahkam, vatanparvarlik, tinchliksevarlik, do'stlik tuyg'ularini qaror topdirish, yuksaltirish yo'llarini ishlab chiqish;
- musiqiy, badiiy vositalar orqali o'smir yoshlarda jahon musiqasi haqida tasavvurni shakllantirish;
- musiqa darslari jarayonida jahon kompozitorlarining bolalar qo'shiqlari vositasida barkamol avlodni tarbiyalashda ma'lum marralarni zabt etish, oldiga qo'ygan maqsadlarga yetishish;
- musiqa madaniyati o'qituvchisining har tomonlama bilimli pedagog bo'lishida o'z fanini chuqur o'zlashtirish, pedogogik faoliyatida yaxshi natijalarga erishish;
- o'quvchilar ma'naviyatini yuksaltirishga qaratilgan musiqiy tadbirlar, bayramlar va ko'ngilochar konsertlarni muntazam tashkil etib borish.

Bugungi kun taraqqiyotida ma'nan hamda jismonan sog'lom avlodni tarbiyalash muhim masalalar sifatida ko'tarilgan bir paytda hayotning o'zi hammamizdan, ayniqsa yoshlardan ma'naviy va ruhiy sog'lom komil shaxs sifatlarini kuchaytirish kerak. Umuman olganda sog'lom avlodni tarbiyalash, kelajak ijodkorlariga befarq bo'lmagan holda ularda

erkin fuqaro ma'naviyatini shakllantirish, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni yuksak darajaga ko'tarish orqali komil shaxslarni voyaga etkazishga yanada ulkan e'tibor qaratishimiz kerak. O'qituvchining yuqori darajadagi pedogogik tajribasi va madaniyati o'quv tarbiyaviy ishlar jarayonida barcha turdagi psixologik vazifalarni samarali tashkillashtirishga yordam beradi. Shuning uchun o'quvchilar musiqiy madaniyatini shakllantirish barcha musiqiy faoliyatlar jarayonida o'quvchilarni diqqatini to'play olishi, ularning ham bir tomondan aqliy boshqa tomondan hissiy idrok etishini tashkil etish, mustahkam xotirasini, ijodiy taffakurini rivojlantirish, irodaviy va boshqa xususiyatlarini shakllantirish kabi psixologik jarayonlardan samarali foydalanishga bevosita chambarcharsdir.

Hozirgi zamon musiqa madaniyati o'qituvchisi yuksak madaniyatli, o'z kasbiga sadoqat, ilg'or pedagogik tafakkur egasi bo'lmog'i davr talabi hisoblanadi. U o'zining uzluksiz kasbiy madaniy rivojlantirish qobiliyatiga ega bo'lishi bilan birga, musiqa, nafosati, pedagogika va psixologiya-fiziologiya fanlaridan, xususan, musiqa o'qitish uslubiyotidan kompleks tarzda chuqur bilim va malakalar egasi bo'lmog'i darkor . Yana musiqa o'qituvchisida xonandalik, cholg'uchilik xor dirijorligi va ayniqsa musiqa nazariyotchiligi kabi sifatlar o'z mujassamligini topmog'i darkor. Unda o'zbek va jahon musiqasi mukammal bilmog'i hamda o'zbek adabiy tilini yuqori darajada bilmog'i, umumbashariy musiqa madaniyatidan habardor bo'lishi, kundalik musiqiy-madaniy hayotdan voqif bo'lishi, musiqiy yangiliklardan xabardor bolishi orqali boshqalardan bir qadam oldinda yurishi shart. Musiqa madaniyati o'qituvchisi pedagogik muloqot ustasi bo'lishi, har qanday vaziyatda ham pedagogik ta'sir usullaridan unumli foydalanish qobiliyatiga ega bo'lmog'i darkor, bor bilim tajribalaridan foydalanib va bu orqali cheklanib qolmasdan zamon bilan hamnafas shaklda yangi pedagogik tomonlarni o'zida shakllantirish talab qilinadi.

Jahon kompozitorlarining bolalar uchun yaratilgan musiqiy asarlarini va ijod na'munalarini o'rgatishda, kuylash, ijro etish va tinglashda o'qituvchining kasbiy va pedagogik kompitentligi asosiy urg'u bergan holatini inobatga olgan holda mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishi. Zamonaviy pedagogikada kasbiy kompetentlilikni shakllantirish, o'qitish texnologiyalariga katta urg'u berilmoqda. Mutaxasis olimlar tomonidan ishlab chiqilayotgan va foydalanilayotgan o'qitish texnologiyalari bo'lajak pedagoglar va o'qituvchilarning kasbiy kompetentligining shakllanishi va rivoj topishi, ta'lim tizimining tarkibiy qismi bo'lib, mutaxasisslikni egallashning ahamiyatli bazasini yaratishga, kasbiy faoliyatni yuqori darajada marralarga olib chiqishda amalga oshirish uchun nazariy, amaliy va motivatsiyali tayyorgarlikning va imkoniyatlarning sekin-asta shakllanishiga turtki va ko'mak beradi.

Shuning uchun ijodkor pedagog ta'lim – tarbiyaning samarali shakli va usullarini tanlab, natijani oldindan aniq ko'ra olish, pedagogik faoliyatini ilmiy asoslanib yo'naltirishi kerak. Pedagogik muloqotda o'qituvchi shaxsining sifatlari va uning xatti – harakatlari o'quvchining ideali sifatida namoyon bo'ladi.

Jahon kompozitorlarining bolalar uchun yaratilgan asarlarini o'rgatishning ahamiyati o'ziga xosdir. Umumta'lim maktablarining musiqa madaniyati darslarida milliy kompozitorlar yozgan asarlariga murajaat qilgan holda, shuning birgalikda tizimlilik asosida standartlar asosida jahon kompozitorlik asarlariga murojaat qilib, izchillik bilan o'quvchilarda jahon musiqasi bilan tanishishga, ular orqali musiqaning jozibador sehri va turli qirralarini sof anglashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Musiqa madaniyati darslarida rus kompozitorlari ijodi orqali o'quvchilarning estetik didini rivojlantirish rhttps://openscience.uz/index.php/sciedu/article/1237
2. https://hozir.org/2-mavzu-pedagogning-kasbiy-kompetentligi-va-unga-xos-sifatlar.html
3. Методическая разработка Тема: "Изучение мировых композиторов детьми 1 года обучения" Разработал: Рзаева Елизавета Зохрабовна Педагог дополнительного образования высшая квалификационная категория Нижний Новгород 2019 36-42 s.
4. Rahimova N.-"O'qituvchining kasbiy kompetentligi va uni shakillantirishning pedagogik imkoniyatlari"-magistrlik ishi-Buxoro-2017 II-bob.
5. Sadriddin Niyozovich Gulov.Umumta'lim maktablarida musiqa madaniyati darslarini tashkil etishning asosiy shakllari.12-17 b.

Малика ТЕМИРОВА,
преподаватель-стажер УзГУМЯ, Ташкент

УНИКАЛЬНОСТЬ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ В КОММУНИКАТИВНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация: языковая личность представляет собой совокупность языковых особенностей, которые характеризуют индивидуальность человека в процессе коммуникации. Эта концепция охватывает как вербальные, так и невербальные элементы общения, демонстрируя уникальный стиль, манеру и предпочтения в использовании языка. Исследование языковой личности позволяет глубже понять, как индивидуальные различия влияют на выбор лексики, грамматики и стилистических приемов, а также на восприятие и интерпретацию информации. Анализ языковой личности играет важную роль в социолингвистике, психолингвистике и межкультурной коммуникации, помогая исследовать взаимодействие между языком и личностью, а также между языком и культурой.

Ключевые слова: *языковая личность, уникальность, коммуникативное пространство, индивидуальность, вербальная коммуникация, невербальная коммуникация, социолингвистика, межкультурная коммуникация, лингвистическая идентичность.*

Annotation: a linguistic personality encompasses the set of language features that characterize an individual's uniqueness in the communication process. This concept includes both verbal and non-verbal elements of communication, showcasing a person's unique style, manner, and preferences in language use. Studying linguistic personality helps to understand how individual differences influence the choice of vocabulary, grammar, and stylistic devices, as well as the perception and interpretation of information. The analysis of linguistic personality plays a crucial role in sociolinguistics, psycholinguistics, and intercultural communication, aiding in the exploration of the interplay between language and personality, as well as between language and culture.

Keywords: *linguistic personality, uniqueness, communicative space, individuality, verbal communication, non-verbal communication, sociolinguistics, intercultural communication, linguistic identity.*

Аннотация: тил шахсияти – бу шахснинг коммуникация жараёнидаги индивидуаллигини тавсифловчи тил хусусиятларининг йиғиндисидир. Бу концепция вербал ва невербал элементларни ҳам ўз ичига олиб, шахснинг ўзига хос услуби, усули ва тилдан фойдаланишдаги афзалликларини намойиш этади. Тил шахсиятини ўрганиш, индивидуал фарқлар лексика, грамматика ва услубий воситаларни танлашга, шунингдек, маълумотларни қабул қилиш ва талқин қилишга қандай таъсир қилишини тушунишга ёрдам беради. Тил шахсиятини таҳлил қилиш социолингвистика, психолингвистика ва маданиятлараро коммуникацияда муҳим ўрин тутади, тил ва шахсият ўртасидаги, шунингдек, тил ва маданият ўртасидаги ўзаро таъсирни тадқиқ қилишга ёрдам беради.

Калит сўзлар: *тил шахсияти, ноёблик, коммуникатив макон, шахсийлик, вербал коммуникация, невербал коммуникация, социолингвистика, маданиятлараро коммуникация, лингвистик идентичлик.*

Современный мир с его огромным многообразием языковых проявлений представляет собой уникальную площадку для исследования взаимосвязи между языковой личностью и интернет-дискурсом. В контексте Интернета, где миллионы людей из различных культур и языковых общностей вступают в диалог, возникает вопрос о том, как эти индивидуальные языковые идентичности влияют на форму и содержание онлайн-коммуникаций.

Языковая личность играет важную роль в процессе коммуникации, определяя, каким образом мы выражаем свои мысли, чувства и идеи. С развитием технологий и в особенности Интернета, интернет-дискурс стал неотъемлемой частью нашей повседневной жизни, влияя на наши языковые предпочтения и стиль общения. В данной статье мы рассмотрим какие соотношения существуют между языковой личностью и интернет-дискурсом, и как они взаимодействуют друг с другом в современном мире коммуникации.

Современный мир обязывает нас быть активными участниками интернет-дискурса, где мы выражаем свои мнения, идеи, обсуждаем темы и проблемы с помощью средств интернет-коммуникации. Целью данной статьи является анализ взаимосвязи между языковой личностью и интернет-дискурсом с учетом их влияния друг на друга и формирования виртуальной коммуникативной среды.

Для достижения данной цели мы поставим перед собой следующие задачи:

1. Проанализировать концепцию языковой личности и интернет-дискурса.
2. Исследовать влияние Интернета на формирование языковой личности и наоборот.
3. Выявить актуальные проблемы, связанные с соотношением языковой личности и интернет-дискурса.

Актуальность данной темы заключается в том, что Интернет становится всё более важным средством общения, информации и влияния. Понимание

влияния языковой личности на интернет-дискурс позволит нам лучше понимать механизмы коммуникации в сети и эффективнее взаимодействовать друг с другом.

Интернет-дискурс – это пространство, в котором формируются и развиваются общественные диалоги, обмены информацией и выражение мнений. Однако интересно, как языковая личность каждого участника взаимодействует с этим цифровым ландшафтом и какие влияния оказываются на сам процесс коммуникации.

Языковая личность – это уникальный набор лингвистических характеристик, который определяет способ, которым индивид выражает себя на языке. Включает в себя факторы, такие как лексика, грамматика, интонация, а также стилистические предпочтения. Эта личностная особенность формируется под воздействием множества факторов, включая культурные и социальные контексты, личный опыт и воспитание.

В интернет-дискурсе языковая личность играет ключевую роль. Участники выражают свои мысли и идеи, используя свой индивидуальный язык, который может быть как ближе к официальному, так и более разговорным, в зависимости от их предпочтений и контекста обсуждения. Например, в различных социальных сетях люди могут применять разные языковые стратегии: от формальных и академических до неформальных и коллоквиальных.

Языковая личность определяется совокупностью языковых знаний и навыков, а также психологических и социокультурных характеристик личности, которые влияют на способы использования и коммуникации средствами языка. В контексте интернет-дискурса языковая личность становится ключевым аспектом, определяющим наши способы взаимодействия с другими пользователями, особенности нашего стиля общения и способы выражения.

Интернет является мощным инструментом формирования языковой личности. Стремительное развитие социальных сетей, блогов и форумов предоставляет участникам бесконечные возможности для выражения себя на различных языках и диалектах. В этом цифровом мире люди могут экспериментировать с различными стилями и выражениями, чтобы найти тот, который лучше всего соответствует их языковой личности.

Более того, влияние онлайн-сообществ также играет важную роль в формировании языковой личности. Участники могут адаптировать свою коммуникацию под общепринятые нормы и стандарты определенных онлайн-сообществ, что может привести к появлению новых языковых элементов или изменению уже существующих.

Кроме того, наша языковая личность также определяет наше отношение к вопросам культурного многообразия, индивидуальной свободы и прав человека, что может отражаться в нашем участии в дискуссиях на интернет-платформах. Некоторые люди могут активно высказывать свои мнения и идеи, в то время как другие могут предпочитать не выходить за рамки их личной зоны комфорта.

Появление языковой личности в Интернете проявляется в различных формах онлайн-коммуникации. Вот несколько примеров:

Профили в социальных сетях: пользователи создают профили в социальных сетях, где они выражают свои интересы, мнения, идеи и эмоции через текстовые посты, фотографии, видео и другие медиа. Это создает цифровое отражение их языковой личности.

Блоги и влоги: многие люди ведут персональные блоги или видеоблоги, где они делятся своими мыслями, идеями и опытом. Через свой стиль написания или выступления они выражают свою уникальную языковую личность.

Форумы и онлайн-дискуссии: участники форумов и онлайн-дискуссий активно обмениваются мнениями и идеями по различным темам. Каждый участник при этом проявляет свои языковые особенности через свой выбор слов, стилистику и тон общения.

Интернет-комментарии: под постами в социальных сетях, на блогах, новостных сайтах и других платформах люди оставляют комментарии, выражая свои мысли и реакции на контент. В этих комментариях можно наблюдать индивидуальные черты языковой личности каждого автора.

Сетевые игры и чаты: в онлайн-играх и чатах люди взаимодействуют между собой, используя различные языковые формы, в том числе игровой лексикон, эмодзи и интернет-сленг. Каждый игрок при этом выражает свою уникальную языковую личность.

Эти примеры демонстрируют, как языковая личность проявляется в различных ситуациях онлайн-коммуникации, а также как Интернет предоставляет новые возможности для самовыражения и взаимодействия.

Концепция языковой личности и интернет-дискурса представляет собой сложную область исследований, которая объединяет языковую психологию, социолингвистику и компьютерные науки. Давайте проанализируем эти две концепции с точки зрения их взаимосвязи и влияния друг на друга:

Языковая личность:

– языковая личность – это совокупность индивидуальных характеристик человека, определяющих его способы использования языка в общении. Она включает в себя не только лексические и грамматические особенности, но и стиль общения, тон, интонацию и другие аспекты;

– формирование языковой личности происхо-

дит под воздействием различных факторов, таких как социальная среда, культурная принадлежность, образование и опыт коммуникации;

– языковая личность является динамическим явлением, которое может меняться под воздействием новых языковых контекстов и обстоятельств.

Интернет-дискурс:

– интернет-дискурс охватывает все формы онлайн-коммуникации, включая текстовые сообщения, блоги, форумы, социальные сети, чаты, электронную почту и т. д.;

– этот тип дискурса имеет свои специфические особенности, такие как использование интернет-сленга, аббревиатур, эмодзи, мемов и других языковых инструментов, которые иногда могут отличаться от традиционных форм языка;

– интернет-дискурс часто характеризуется быстротечностью, многоголосием и множеством стилей и тонов общения.

Интернет играет ключевую роль в формировании языковой личности, а также оказывает влияние на изменения в языковом поведении индивидов. Обратное воздействие также наблюдается: индивидуальная языковая личность может оказывать влияние на восприятие и использование Интернета. Давайте рассмотрим обе стороны этого взаимодействия:

Влияние Интернета на формирование языковой личности:

1. Расширение языковых возможностей: Интернет предоставляет доступ к разнообразным языковым контентам, включая тексты, аудио и видеоматериалы на различных языках. Это позволяет пользователям экспериментировать с новыми языками, улучшать свои языковые навыки и расширять свой лингвистический репертуар.

2. Формирование интернет-сленга и новых языковых конвенций: интернет-коммуникация способствует появлению новых языковых форм и сленга, таких как эмодзи, аббревиатуры и интернет-мемы. Эти языковые элементы могут стать частью языковой личности пользователя и влиять на его/ее способы выражения в онлайн-среде.

3. Взаимодействие с различными языковыми и культурными сообществами: Интернет позволяет пользователям взаимодействовать с людьми из различных культур и языковых групп. Это обогащает языковую личность, способствуя освоению многоязычных навыков и пониманию разнообразия языковых практик.

Влияние языковой личности на использование Интернета:

1. Выбор языковых платформ и контента: индивидуальная языковая личность может влиять на предпочтения пользователя в выборе языка контента и платформы для онлайн-коммуникации. Например, носители определенного языка могут предпочитать использовать онлайн-ресурсы на своем родном языке.

2. Стиль коммуникации: языковая личность отражается в стиле коммуникации пользователя в онлайн-среде. Некоторые могут быть более формальными и осторожными в своих высказываниях, тогда как другие могут проявлять более индивидуальный и экспрессивный стиль.

3. Активность в социальных сетях и онлайн-коммьюнити: языковая личность может влиять на уровень активности пользователя в онлайн-сообществах. Например, экстравертированные люди с богатой языковой личностью могут быть более склонны к активному участию в обсуждениях и диалогах в социальных сетях.

Таким образом, взаимодействие между Интернетом и языковой личностью является взаимным и динамичным процессом, который формирует и трансформирует обе стороны.

Как мы уже сказали, в современном мире Интернет играет ключевую роль в формировании нашей языковой личности и способствует образованию цифрового общества. Однако вместе с этим возникают и новые вызовы, связанные с соотношением между индивидуальной языковой идентичностью и характером онлайн-дискурса. Давайте рассмотрим некоторые из наиболее актуальных проблем, стоящих перед нами сегодня.

Идентичность и приватность в онлайн-пространстве: с развитием социальных сетей и других онлайн-платформ возникает вопрос о том, как пользователи выражают свою языковую личность и как это влияет на их личную идентичность. Проблемы связаны с тем, насколько личные данные и языковые проявления пользователей защищены в цифровом пространстве.

Языковая норма и интернет-сленг: интернет-дискурс часто характеризуется использованием интернет-сленга и неформальных языковых конструкций. Это может приводить к разрушению традиционных языковых норм и вызывать вопросы о стандартизации и нормализации онлайн-коммуникации.

Поляризация и конфликты в онлайн-дискурсе: интернет-дискурс может быть местом для активных дебатов и споров, которые иногда приводят к поляризации и конфликтам. Это может повлиять на выражение языковой личности пользователей и вызвать проблемы с пониманием и толерантностью в онлайн-среде.

Цифровое неравенство и доступ к информации: вопросы доступа к интернету и цифровой грамотности могут оказывать влияние на формирование языковой личности и участие в онлайн-дискурсе. Люди, не имеющие доступа к Интернету или не обладающие необходимыми навыками, могут оставаться за

пределами цифрового общества и лишаться возможностей для самовыражения и общения.

Алгоритмическая фильтрация и формирование медиаконтента: алгоритмы социальных сетей и поисковых систем могут формировать наш опыт в Интернете, фильтруя контент и показывая нам только определенные виды информации. Это может ограничивать наше понимание разнообразия языковых проявлений и формирование языковой личности.

Культурные различия и многоязычие: Интернет представляет собой глобальное пространство, где встречаются различные языки и культуры. Это может приводить к проблемам межкультурного понимания и взаимодействия, а также вызывать вопросы о том, как различные языки и культуры взаимодействуют и смешиваются в онлайн-среде.

Эти проблемы связаны с быстрым развитием цифровых технологий и изменениями в области онлайн-коммуникации, и их решение требует совместных усилий со стороны исследователей, практиков и общественных деятелей.

Соотношение языковой личности и интернет-дискурса представляет собой сложную и многогранную проблему, требующую дальнейших исследований и анализа. В свете быстрого развития цифровых технологий и изменениях в области онлайн-коммуникации, понимание влияния Интернета на формирование и развитие языковой личности становится все более важным как для научного сообщества, так и для широкой общественности.

Использованная литература:

1. Chen, Sylvia & Bond, Michael. Two Languages, Two Personalities Examining Language Effects on the Expression of Personality in a Bilingual Context. Personality & social psychology bulletin. (2010).
2. Crystal, David. «Internet Linguistics: A Student Guide». (2011).
3. Davidovitch, Nitza & Khyzhniak, Kateryna. Language Personality in the Conditions of Cross-Cultural Communication: Case-Study Experience. International Education Studies. (2018).
4. 1. Grant T, MacLeod N. Language and Online Identities. In: Language and Online Identities: The Undercover Policing of Internet Sexual Crime. Cambridge University Press; 2020.

Елена УФИМЦЕВА,
преподаватель-стажер УзГУМЯ

ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ ВЫРАЖЕНИЯ ЭКСПРЕССИВНОСТИ В РУССКИХ ЛИРИЧЕСКИХ ПЕСНЯХ

Аннотация: песня – поэзия, облаченная в живую музыку, а сочетание двух столпов культуры – художественного слова и музыки – обладает огромным лингводидактическим потенциалом.

Благодаря песням можно помнить о прошлом, о народе, его страстях, волнениях и стремлениях. Связь времен отражается в лирических песнях, которые могут как опечалить, так и обрадовать души людей. Лирическая песня по-своему отражает духовные искания, нравственные идеалы народа, его жизнь в различные исторические периоды. Русскую лирическую песню называют летописью жизни народа, хранителем духовных начал жизни.

Ключевые слова: *лирическая песня, художественные особенности, жанр, понятие экспрессивности, языковые средства, семантика, структура, конструкция, поэзия, народ.*

Annotation: a song is poetry dressed in live music, and the combination of two pillars of culture - artistic expression and music - has enormous linguodidactic potential.

Thanks to songs, you can remember the past, the people, their passions, worries and aspirations. The connection of times is reflected in lyrical songs that can both sadden and delight the souls of people. The lyrical song in its own way reflects the spiritual quest, moral ideals of the people, their life in various historical periods. Russian lyrical song is called the chronicle of the life of the people, the guardian of the spiritual principles of life.

Keywords: *lyrical song, artistic features, genre, concept of expressiveness, linguistic means, semantics, structure, construction, poetry, people.*

Annotatsiya: qo’shiq jonli musiqada kiyingan she’riyat bo’lib, madaniyatning ikki ustuni – badiiy so’zlar va musiqaning uyg’unligi ulkan lingvistik va didaktik salohiyatga yega.

Qo’shiqlar tufayli siz o’tmish, odamlar, ularning ehtiroslari, tashvishlari va intilishlari haqida eslashingiz mumkin. Zamonning aloqasi odamlarning qalbini xafa qiladigan va quvontiradigan lirik qo’shiqlarda aks etadi. Lirik qo’shiq ma’naviy izlanishlarni, xalqning axloqiy ideallarini, ularning turli tarixiy davrlardagi hayotini o’ziga xos tarzda aks ettiradi. Rus lirik qo’shig’i xalq hayotining xronikasi, hayotning ma’naviy tamoyillarining qo’riqchisi deb ataladi.

Kalit so’zlar: lirik *qo’shiq, badiiy xususiyatlar, janr, ekspressivlik tushunchasi, lingvistik vositalar, semantika, tuzilish, qurilish, she’riyat, odamlar.*

Особенную важность для воспитания подрастающего поколения приобретает устное народное твор-

чество.

Песня – это сочетание двух столпов культуры – художественного слова и музыки, которая обладает огромным лингводидактическим потенциалом.

Благодаря песням можно помнить о прошлом, о народе, его страстях, волнениях и стремлениях. Связь времен отражается в лирических песнях, которые могут как опечалить, так и обрадовать души людей. Лирическая песня по-своему отражает духовные искания, нравственные идеалы народа, его жизнь в различные исторические периоды. Русскую лирическую песню называют летописью жизни народа, хранителем духовных начал жизни.

Конечно, такой популярный жанр как русская лирическая песня не может оставаться без внимания со стороны экспертов. Однако, большинство исследований, посвященных этому жанру, сконцентрированы на анализе музыкальной стороны, оставляя в тени литературную составляющую русской песни. Что же касается языковых средств выражения экспрессивности в русских лирических песнях, то это изучается в самых общих чертах.

Для достижения данной цели мы поставим перед собой следующие задачи:

– изучить теоретические аспекты категории экспрессивности в лингвистике;

– выявить особенности русской лирической песни;

Актуальность данной темы заключается в необходимости исследования языка русской лирической песни и осмысления ее как уникальной музыкально-художественной формы.

Понятие «экспрессия» в переводе с латинского обозначает (expressio) «выражение». Понятие «выразительность» означает особый

способ выражения мыслей и чувств и схоже с понятием «экспрессивность».

Перевод самого слова «экспрессия» – «выражение» показывает

выразительную возможность экспрессивных языковых средств .

В научных работах слова «выразительность», «экспрессия» и «экспрессивный» получили широкое распространение.

Лингвистический механизм экспрессивности – это способность языка выражать эмоции, чувства, оттенки смысла, которые не могут быть переданы простым утверждением факта или идеи. Это достигается за счет использования специальных морфологических и синтаксических форм, слов и выражений, которые усиливают или подчеркивают эмоциональную окраску высказывания .

На экспрессивность оказывают влияние такие характеристики коммуникативной ситуации, как намерения говорящего/пишущего, намерения читателя/слушателя, а также лингвистический и экстралингвистический контекст коммуникации. Термин «экспрессивность» как компонент значения в узком понимании конкретизируется, как «усилительная экспрессивность». Можно утверждать, что он связан лишь с интенсификацией, которая в зависимости от сочетания с другими компонентами может приводить или не

приводить к экспрессивности.

Разработкой проблемы экспрессивности занимались многие ученые, в числе которых Ш. Балли, В.В. Виноградов, В.А. Звягинцева, Н.А. Лукьянова, В.И. Шаховский и др., которые рассматривали в своих работах экспрессивные свойства языка и речи.

Экспрессивность в русских лирических песнях – это способность передавать эмоциональное состояние исполнителя и вызывать определенные чувства. Она может быть выражена через текст песни, словесные формы, языковые обороты.

Одной из основных характеристик экспрессивности в русских лирических песнях является наличие глубокого эмоционального содержания

Помимо оценочного и эмоционального компонентов, ученые указывают на воздействующую функцию экспрессии. В особенности В.В. Виноградов считает, что главная функция экспрессивности – это воздействие на окружающих. Тексты песен часто описывают сильные чувства, такие как любовь. Формирование русских лирических песен прошло долгий период. Если провести лингвостилистический анализ различных поэтических текстов русских народных лирических песен, то можно выявить, что образность и эмоциональность песен фольклора обеспечивается за счет поэтического изображения чувств героев и мира вокруг них с помощью целого набора художественных образных средств языка. Сюда можно отнести разные виды тропов (эпитеты, сравнения, метафоры, гиперболы, символы, олицетворение) и стилистических фигур (повторы, анафоры, инверсии, риторические обращения). Знание всей системы культурных ценностей, выраженных в языке, представляется в поэтическом тексте данного жанра песенного фольклора в высоко художественной форме, благодаря которой слушатель переживает асоциальные чувства. К большой группе русских народных песен относятся песни любовные, семейные, хороводные, шуточные и плясовые. Любовные песни имели наибольшую популярность в народе. В качестве поэтических картин жизни в лирических любовных песнях часто отображались сердечные переживания девушек и парней, которые могли быть, как и печальными, так и радостными. Через символизмы отображается любовное счастье или несчастье. Их сопоставляли с миром природы, и это свиде-

тельствует о том, что русский народ слит с природой, чутко воспринимает красоту. В лирических песнях с любовной тематикой создается высокое представление о любви, которое представлено серьезным, глубоким чувством. Любовь молодой девушки и парня представлена светло и поэтично. Их также и называют поэтично: «красна девушка», «душа-девица», «добрый молодец», «удалой молодчик», грусть, разочарование, радость и т.д.

Русская лирическая песенная и романсовая лексика часто содержит ядерные лексемы, связанные с традиционной темой любви, такие как «любить», «любовь», «любимый», «любушка», «разлюбить». Также используются полеобразующие экспрессемы, связанные с влюбленными, например, «целовать», «поцелуй», «ласкать», «приголубить», а также слова, создающие ситуативно-фоновое поле, такие как «ночь», «луна», «месяц», «звезды» и т.д.

1. Собственно-экспрессивные слова, в семантической структуре которых ведущая роль принадлежит коннотативному компоненту значения, представленному ярко выраженными семами интенсивности, эмоциональности, оценочности и стилистической отнесенности: тащиться – «идти, ехать медленно», шпарить – «быстро говорить, читать».

2. Эмоционально-экспрессивные слова, коннотативный компонент которых включает в себя выраженные семы эмоциональности, оценочности и стилистической отнесенности: плут – с эмоцией неодобрения и отрицательной оценкой о хитром и изобретательном обманщике или человеке коварном. К выделенному разряду экспрессивной лексики относятся также эмоциональные обращения типа голубушка, милочка, в которых эмоциональность «поглощает» все остальные компоненты значения.

3. Образно-экспрессивные слова, в семантическую группу которых помимо денотативных и коннотативных эмоционально-оценочных сем, входит выраженная сема образности. К данной группе относятся слова с яркой внутренней формой (крохобор, лизоблюд и др.), семантические производные номинативных лексем (орел, змея – о человеке), изобразительные слова (фифа, охламон и др.).

Экспрессивность – это способность слова или выражения вызывать определенные эмоциональные реакции у слушателя или читателя. Это может быть достигнуто с помощью различных языковых средств, таких как интонация, ритм, выбор слов и т.д., например, слово «ура!» является более экспрессивным, чем слово «да».

Оценочность – это способность выражать суждения или оценки о чем-то или о ком-то. Оценочность может быть положительной или отрицательной. Например, слово «прекрасный» является положительно оценочным, а слово «ужасный» – отрицательно.

Эмоциональность – это способность передавать эмоции в высказывании. Эмоциональность может быть выражена с помощью различных языковых средств, таких как выбор слов, интонация, жесты и т.д.

Таким образом, экспрессивность, оценочность и эмоциональность взаимосвязаны и влияют на восприятие высказывания. Они могут быть использованы для достижения различных целей, таких как усиление эффекта высказывания или ослабление его воздействия на слушателя или читателя.

Некоторые исследователи считают, что существует необходимость в разграничении понятий экспрессивность, эмоциональность и интенсивность. Экспрессивность относится к способности слова или выражения вызывать определенные эмоциональные реакции у слушателя или читателя. Эмоциональность относится к тому, какие эмоции передаются в высказывании. Интенсивность же относится к степени выраженности эмоций или силе воздействия высказывания на слушателя или читателя.

Можно сделать вывод, что авторские подходы, определяющие экспрессивность в лингвистике не особо единообразны.

Идут диспуты как соотносить термины экспрессивности и эмоциональности.

Экспрессия и эмоциональная окраска – это два разных понятия, хотя они связаны между собой. Экспрессия – это передача эмоций и чувств через выражение лица, жесты, голосовые интонации, мимику и другие формы невербальной коммуникации. Эмоциональная окраска – это субъективное восприятие и оценка окружающей среды, которая может вызывать у человека разные эмоции и чувства.

Оценка или отношение к предмету в логико-понятийном значении могут сопутствовать ему благодаря контексту и сфере употребления. Важно понимать, что значение слова может изменяться в зависимости от контекста, в котором оно используется. Множество выразительных оценочно-характеристических оттенков речи взаимосвязаны с экспрессией, а также со смысловыми оттенками основных значений слов и выражений.

Многие языковые средства обладают экспрессивностью, но в языке также много стилистически нейтральных слова, выражений, форм и синтаксических оборотов. Средствами экспрессии являются следующие слова:

– ласкательные;

– уничижительные;

– обладающие экспрессией учтивости;

– обладающие экспрессией вежливости.

Без сомнений, в русских лирических песнях данные средства выразительности активно используются. Экспрессивные качества, которые в них заложены, то есть элементы выразительно-изобразительного оценочных характеристик, усиливаются и подчеркиваются при использовании авторами.

Качественная единица экспрессии – это выражение, которое передает свойства, качества или признаки объекта, или явления. Примеры таких единиц: «красный», «быстрый», «красивый».

Количественная единица экспрессии – это выражение, которое передает количество или степень объекта, или явления. Примеры таких единиц: «три», «большой», «очень».

Экспрессивность языка тесно связана с выражением эмоций у человека и имеет несколько уровней: фонетический, морфологический, лексический и синтаксический. Приведем классификацию экспрессивных средств языка:

1) фонетические экспрессивы – особенности произношения слов или звуков, которые могут передавать эмоциональную окраску или акцентировать внимание на определенных словах или фразах. Сюда можно отнести длительность звука, звукопись, ассонанс, диссонанс, аллитерацию, акцентирование, тональность, усиленное или эмфатическое произношение звуков, интонация, специальные ритмико-интонационные структуры и др.;

2) морфологические средства в языке могут быть различными, например, уменьшительные, ласкательные, увеличительные, огрубляющие суффиксы и др.;

3) синтаксические экспрессивы – способы организации предложения, которые могут передавать эмоциональную окраску или акцентировать внимание на определенных словах или фразах;

4) лексические экспрессивы – слова, которые обладают эмоциональной окраской и могут вызывать определенные ассоциации и чувства у слушателя или читателя;

5) единицы структуры текста: анафора, параллелизм и другие структурные элементы являются важными приемами для создания качественного текста;

6) паралингвистические средства, такие как мимика, жестикуляция, громкость и тембр голоса в устной речи, а также рисунки в письменных текстах, помогают передать эмоции и усилить воздействие текста на читателя или слушателя.

Таким образом, можно сделать выводы: экспрессивность является важным элементом русской лирической песни, который помогает передать различные проявления чувств и эмоционального состояния человека. В целом, экспрессивная функция языка в лирической песне остается важной и актуальной до сегодняшнего дня. Благодаря ей мы можем наслаждаться красотой и глубиной поэтических текстов и передавать свои чувства и эмоции через музыку и слова. Русские лирические песни обладают богатым набором языковых средств, которые помогают выразить экспрессивность и эмоциональную окраску текста. Языковые средства выражения экспрессивности в русских лирических песнях могут быть различными и зависят от конкретного текста и его автора.

Характерной особенность русской лирической песни является театральность, с помощью которой авторы предстает исполнителем действия.

Использованная литература:

1. Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск: Высшая школа, 2020. – 456 с.
2. Валгина Н.С. Активные процессы в современном русском языке: учеб. пособие. – М.: Логос, 2021. – 304 с.
3. Виноградов В.В. Проблемы литературных языков и закономерности их образования и развития. – М.: Наука, 2017. – 140 с.
4. Лукьянова Н.А. О термине экспрессии и о функциях экспрессивов русского языка // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск: НГУ, 2019. – 116 с.
5. Ожегов С.Т., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка – М.: ООО ИТИ Технологии, 2021. – 170 с.

Анвар МУХИТДИНОВ,
Шахноза САМИНЖОНОВА,
Ферганский государственный университет

КОГНИТИВНЫЕ ЕДИНИЦЫ ЯЗЫКА КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ МЕДИАПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация: данная статья посвящена изучению когнитивных единиц языка, их распространение и значение в современном русском языке и медиапространстве. Даны выводы о дискурсе языка в IT, технологической сингулярности, цифровизации языка в медиалингвистике, фреймовых представлениях и блендах. Идентифицируется проблема языка в новой информационной парадигме.

Ключевые слова и выражения: *когнитивная лингвистика, глубинные структуры, поверхностные структуры, медиапространство, технологическая сингулярность, корпусная лингвистика, акроним, фрейм.*

Annotation: this article is devoted to the study of cognitive units of language, their distribution and meaning in modern Russian and the media space. Conclusions are given about the discourse of language in IT, technological singularity, digitalization of language in media linguistics, frame representations and blends. The problem of language in the new information paradigm is identified.

Keywords: *cognitive linguistics, deep structures, surface structures, media space, technological singularity, corpus linguistics, acronym, frame.*

ВВЕДЕНИЕ

XXI век – век развития не только науки, но и технологий и медиапространства. «Хомскианская» революция в конце 60-х годов минувшего столетия привела к кардинальному изменению методологической установки, идея относительно разграничения глубинных структур (deep structure) и поверхностных структур (surface structure) получила признание в качестве приоритетной задачи науки о языке, выявление отношений между этими структурами способствовала кардинальному изменению парадигмы лингвистики. [1]

В мировой лингвистике, особенно в междисциплинарной отрасли языкознания – когнитивной лингвистике, пристальное внимание обращалось исследованию глубинных структур. Сам термин «когнитивная лингвистика» возник сравнительно недавно, но даже при этом существует очень множество мнений по данному направлению экстраполяции тенденций развития языка в виртуальном информационном пространстве, обоснование идеи о сохранении доминирующего статуса языка в эпоху технологической сингулярности.

1. ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Говоря о языке медиапространства целесообразно упомянуть о некоторых футурологических предположениях относительно наступления эпохи технологической сингулярности, когда компьютеры будут экспоненциально умнее людей. Высказываются предположения о том, что технологическая сингулярность может наступить уже около 2030 года, по мнению футуролога Рэймонда Курцвейла такой перелом наступит в 2045 году [2].

Установление когнитивной лингвистики как науки и ее развитие относят к работам в первую очередь Дж. Миллера и Н. Хомского. И здесь очень важно отметить что именно Н. Хомский поставил вопрос о сути языковой способности и ее представленности в мозгу человека в виде ментальных (относящихся к мышлению, сознанию) репрезентаций. Ученых объ- единяли критика бихевиоризма и обращение к внутренним аспектам органи- зации языка. Но далее пути генеративизма и когнитивизма разошлись.

Язык как основное средство коммуникации в век информационных технологий используется в новой среде – виртуальном пространстве. Появляется общение, осуществляемое посредством компьютера, которое можно выделить как отдельный вид коммуникации. Речь, используемая в процессе виртуальной коммуникации, должна иметь ряд отличительных черт. Этими чертами могут являться изменения общепринятых правил орфографии, пунктуации, синтаксиса, отсутствие принадлежности текстов к письменному или устному типам речи.

Появляется общение, проводимое в онлайн мире, которое возможно отметить как отдельный вид коммуникации. Дискурс онлайн коммуникации должен быть своеобразного происхождения. Здесь возможны отклонения от общепринятых норм языка, т.е. правил орфографии, пунктуации, синтаксиса, отсутствие принадлежности текстов к письменному или устному типам речи. Таким образом, исследование отличительных особенностей коммуникации посредством IT технологий является важным.

С расширением сети IT в медиопространстве появилась новая, сугубо лингвистическая

отрасль языкознания – корпусная лингвистика. Как раздел языкознания корпусная лингвистика занимается разработкой, созданием и использованием текстовых корпусов. [6]

В компьютерном языке, в Интернет-переписках наблюдается цифровизация языка. В сфере информационных технологий вместо общения общепринятыми знаками-словами, используются слияния слов и цифр, что приводит к образованию новых акронимов:

R2P – request to payment – заявки на оплату.

R2P – research to practice – исследования в практике.

R2P – responsibility to protect – ответственность за защиту.

R2P – right to protect – право на защиту.

BMW – be my wife – будь моей женой.

Пример стандартной переписки на английском языке:

WUZZUP G2TU SMTH LMK WH5 WB ASAP 404 TTYL G2G

Перевод данного сообщения имеет следующее содержание:

– Привет, как дела? Нужно кое-что обсудить с тобой. Дай мне знать, когда ты сможешь. Ответь как можно скорее. [7]

Подобные сокращения и цифровые акронимы используются в разных языках, что в медиа пространстве помогает выражать мысли настолько лаконично и ясно, насколько это возможно

Многие ученые сходятся во мнении, что базовым принципом когнитивной лингвистики является ее междисциплинарность, так как она в какой-то степени стремится соединить несколько направлений в единое целое и с этой точки зрения выделяют ряд основных положений характерных для большей части когнитивных исследований. Когнитивная лингвистика признает, что для практических целей часто бывает полезно рассматривать такие области, как синтаксис, семантика и фонология, как условно отличные друг от друга.

Изучение синтаксической организации включает в себя, по крайней мере частично, изучение несколько иных видов когнитивных и лингвистических явлений, чем изучение фонологической организации. Однако, учитывая «Обобщение – Приверженность», когнитивные лингвисты не согласны с тем, что «модули» или «подсистемы» языка организованы существенно различными способами, или действительно, что отдельные модули или подсистемы даже существуют. Важным недавним открытием в когнитивной психологии является то, что категоризация не является критериальной. В качестве примера рассмотрим изображения:

Вполне вероятно, что носители английского языка выбрали бы первое изображение (a) как более репрезентативное для категории CUP, чем изображение (e). Однако, когда вы пьете из контейнера в пункте (e), говорящий может называть его чашкой. В другом случае, возможно, когда вы ели суп ложкой из того же контейнера (e), тот же говорящий мог бы описать его как миску. Это показывает, что не только классификация нечеткая (например, когда чашка становится миской), но также наше взаимодействие с конкретным предметом может повлиять на то, как мы его классифицируем. Несмотря на то, что каждый предмет на рисунке может быть оценен более или менее репрезентативно для категории слова CUP, они могут быть схожи на другом уровне, но также и не иметь ни единого общего элемента. Однако нечеткость и семейное сходство – это не только признаки, применимые к физическим объектам, таким как чашки; эти признаки применимы и к лингвистическим категориям, таким как морфемы и слова. Более того, принципы структурирования категорий такого рода не ограничиваются конкретными видами лингвистических знаний, а применяются повсеместно. Другими словами, лингвистические категории – независимо от того, относятся ли они к фонологии, синтаксису или морфологии

– все, по-видимому, демонстрируют эти явления. Формальные подходы к лингвистике склоняются к мнению, что конкретная категория демонстрирует единообразное поведение, которое характеризует данную категорию. Несмотря на то, что лингвистические категории взаимосвязаны, они могут реализоваться в различной степени и приемах.

Одно из ключевых утверждений когнитивной семантики, особенно разработанное теоретиками концептуальной метафоры, заключается в том, что человеческое воображение играет решающую роль в когнитивных процессах и в том, что значит быть человеком. Эта тема получила дальнейшее развитие у Жиля Фоконье и Марка Тернера, пионеров «Теории блендов». Теория смешения или же теория блендов первоначально была разработана для того, чтобы учесть лингвистическую структуру и роль языка в конструировании смысла, особенно «творческие» аспекты конструирования смысла, такие как новые метафоры, контрафакты и так далее. Однако недавние исследования, проведенные большим международным сообществом ученых, интересующихся теорией смешения, породили мнение, что концептуальное смешение занимает центральное место в человеческом мышлении и воображении, и что доказательства этого можно найти не только в человеческом языке, но и в широком спектре других областей человеческой деятельности, такие как искусство, религиозная мысль и практика, а также научные усилия, и это лишь некоторые из них.

Так же нужно упомянуть и о том, что когнитивная лингвистика на данном этапе развития связана и с медиапространством, так как XXI век – век IT технологий.

2. ВЫВОДЫ И ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Медиасфера в современном мире весьма динамична и разнообразна, неоднородна. И чтобы ответить на вопрос, не устарели ли печатные СМИ и взаимосвязанные с ней категории, нужно рассмотреть всё, что мы имеем на данную тему с когнитивной точки зрения. И в этом случае проанализировав многие стороны современного медиапространства, можем с точностью утверждать, что они всё еще играют существенную роль в распространении информации, а также с когнитивной точки зрения печатные СМИ приобретают новые когнитивные характеристики для понимания смысла слов. Например, слово аффилиация, которая до этого имела значение «стремление быть в обществе других людей», на сегодняшний день также имеет новое когнитивное значение «индексирование в наукометрических системах»; слова «блок» и «блокчейн» имеют значение последовательной цепи блоков, тогда как «блок транзакций» – специальная структура для записи группы транзакций в системе биткоин; или же современное наименование торговли «электронная торговля» – осуществление торгово-закупочной деятельности через Интернет или же организация онлайн методами обычной торговли.

Анализ дискурса языка в современном медиапространстве дает нам возможность сделать выводы о том, что современная когнитивная лингвистика взаимосвязана не только с языками, но и с другими направлениями человеческой жизнедеятельности, в случае наступлении эпохи технологической сингулярности в обозримом будущем, когда компьютеры будут экспоненциально умнее людей, язык сохранит свое доминирующее положение в сложной семиотической системе и будет основным фактором обеспечения экспоненциального развития всего контента культуры.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Хомский Н. Язык и мышление. М.: Изд-во Московского университета, –1972. – 126 с.
2. Kurzweil R. The Singularity Is Near. N. Y.: Viking, 2005.
3. Lakoff G.Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
4. Mukhiddinov A.G. Cognitive linguistics. Textbook for undergraduates in the specialty – 70230101. In accordance with the order of the Ministry of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan No. 68 of March 27, 2023. - Linguistics (languages). Fergana, 2023.-130 p.
5. Мухиддинов А.Г. Основы нейролингвистики. Фергана, 2022. –140 с..
6. Захаров В. П., Богданова С. Ю. Корпусная лингвистика. – СПб, 2013. –228 с.
7. https://skysmart.ru/articles/english/populyarnye-sokrasheniya-v-anglijskom

Хилола УЗАКОВА,
преподаватель узбекского языка и литературы
военно-академического лицея
«Темурбеклар мактаби»
СГБ Республики Узбекистан, город Ташкент

ВЫРАЖЕНИЕ КОНЦЕПТА «ПРЕДАННОСТЬ» ПОСРЕДСТВОМ СИМВОЛОВ

Аннотация: в статье освещены обоснования антропоцентрическим анализом парадигмы аксиолингвистических концептов и их связь с когнитивной лингвистикой, психолингвистикой. Проводился анализ выражения концепта «преданность» в узбекском языке через лексические единицы – лексические средства и устойчивые сочетания, а также символы. Подчеркивается, что выражение концепта «преданность» посредством символов преимущественно наблюдается в тексте пословиц.

На основе примеров анализируется символическое представление концепта «преданность» с помощью зоонимов, названий растений, явлений природы.

Показано, что выражение концепта «преданность» с помощью символов служит для образности, выразительной передачи содержания концепта, выражения его через национальные и культурные символы.

Ключевые слова: *аксиолингвистика, антропоцентрическая парадигма, когнитивная лингвистика, психолингвистика, концепт, концепт «верности», зооним, названия растений, явления природы, символ, символика, образность, выразительность.*

Annotation: the article discusses the basis of axiolinguistic concepts for the analysis of the anthropocentric paradigm, their connection with cognitive linguistics and psycholinguistics. The expression of the concept of “loyalty” in the Uzbek language is analyzed through lexical units - lexical means and stable compounds and symbols. It is emphasized that the expression of the concept of “loyalty” through symbols is mainly observed in the text of proverbs.

Based on examples, the symbolic representation of the concept “fidelity” through zoonyms, plant names, and natural phenomena is analyzed.

It is shown that the expression of the concept of “loyalty” through symbols serves to effectively convey the imagery, content of the concept, and express it through national and cultural symbols.

Key words: *axiolinguistics, anthropocentric paradigm, cognitive linguistics, psycholinguistics, concept, concept “fidelity”, zoonym, plant names, natural phenomena, emblem, symbol, imagery, metaphor.*

Annotatsiya: maqolada aksiolingvistik konseptlarning antroposentrik paradigma tahlillariga asoslanishi, kognitiv tilshunoslik, psixolingvistika bilan aloqadorligi yoritilgan. Dunyo tillarida “sadoqat” konseptining ifoda vositalari xilma-xilligi qayd etilgan. O‘zbek tilida “sadoqat” konseptining lug‘aviy birliklar – leksik vositalar va barqaror birikmalar hamda timsollar orqali ifodalanishi tahlil qilingan. “Sadoqat” konseptining timsollar orqali ifodalanishi, asosan, maqollar matnida kuzatilishi ta’kidlangan.

“Sadoqat” konseptining zoonimlar, o‘simlik nomlari, tabiat hodisalari orqali ramziy tarzda aks ettirilishi misollar asosida tahlil etilgan. Maqollarda timsollar orqali ifodalangan “vatanga sadoqat”, “yurtga sadoqat”, “o‘zlikka sadoqat”, “elga sadoqat” kognitiv belgilari aks ettirilgan.

“Sadoqat” konseptining timsollar orqali ifodalanishi obrazlilikka, konsept mazmunini ta’sirchan yetkazishga, milliy-madaniy ramzlar orqali ifodalashga xizmat qilishi ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: *aksiolingvistika, antroposentrik paradigma, kognitiv tilshunoslik, psixolingvistika, konsept, “sadoqat” konsepti, zoonim, o‘simlik nomlari, tabiat hodisalari, timsol, ramz, obrazlilik, ta’sirchanlik.*

Введение. В мировой лингвистике изучение языкового ландшафта мира с точки зрения человеческого фактора, оценки и ценности приобретает практическое значение. Человеческое мышление, факторы формирования оценочно-ценностного характера, уровень отражения в семантике лексических единиц стали основным предметом исследования в направлении аксиолингвистики. Информация о сущности, участниках общения, отношении владельцев языка отражается в семантике лексических единиц. Ценность и антиценность, субъективная оценка – отношение, жизненный опыт людей, психолингвистические, лингвокультурные, когнитивные особенности лексических единиц при выражении аксиологического содержания отражаются в смысловом содержании, развитии символов.

В семантике лексических единиц, помимо смысла, отражаются отношение человека к бытию, действительности, к общественным отношениям, оценке. Ценности имеют когнитивное свойство и являются неотъемлемой частью процесса. В узбекском языкознании изучены валентные характеристики семантики

лексических единиц, структура сем. Лингвокультурные характеристики изучались в сравнительном и сопоставительном аспекте. Но семантика лексических единиц не раскрыта с точки зрения ценности, оценки. Важно проанализировать выяснение понятия ценности в связи с человеческим фактором и задачей сбора лексических единиц: определения оценочных категорий в семантике лексем; ценности, выражение оценки, аксиологическую оценку как форму субъективного отношения. «В настоящее время во всем мире идет острая и непримиримая борьба за ум и сердца молодого поколения, мы должны воспитывать молодежь, которая является будущим Центральной Азии, в духе патриотизма, уважения к национальным и общечеловеческим ценностям» [3, с.369]. С этой точки зрения актуальное значение имеет аксиолингвистический анализ семантики лексических единиц.

З.Д. Попова, И.А. Стернин трактуют концепт как продукт языкового сознания и мышления. Ими утверждается, что упорядоченная система концептов в человеческом разуме создает концептосферу. Описывается язык как средство вхождения в концептуальную сферу человеческого разума и понимания концептуального содержания разума определенным образом [7, с.13; 6, с.15].

Основная часть. В мировой лингвистике концептуальный анализ общечеловеческих ценностей, национальных и культурных концептов демонстрирует роль исследования концептов в выделении языковых процессов, взаимосвязи языка и мышления, характеристик языкового сознания, ментальных структур. Одной из сложных структур, объединяющих признаки генетического прогресса, ментального сознания и национальной культуры, интерпретируемых в мировой культуре как ценности, является концепт «преданность».

Концепт «преданность» в разных языках называется по-разному, как различаются и средства выражения. В узбекском языке концепт «преданность» выражается с помощью двух разных средств. Первое состоит в том, что лексические единицы, отражающие важные семантические характеристики концепта «преданность», представлены устойчивыми сочетаниями, в то время как другое проявление выражается через символы. Выражение концепта «преданность» через символы в основном наблюдается в текстах пословиц. В пословицах концепт «преданность» выражается в образах зоонимов, фитонимов и природных явлений.

Концепт «преданность» отражается на основе отношений зоонимов к личным существительным:

(el > ot: El – qo‘ngan yerda, Ot – to‘ygan yerda) народ > лошадь: Народ –где поселиться, а лошадь - где насытиться; Народ – знает землю, где поселился, а лошадь успокоится там, где насытится. В пословицах образ народа, показавший преданность стране, противопоставляется образу лошади, показавшему непреданность, неверность, и оценивается лучше, нежели лошадь.

Концепт «преданность» отражен в зоонимах.

Лошадь и собака являются символом верности у узбекского народа.

(it > bek: Birovning yurtida bek bo‘lguncha, o‘z yurtingda it bo‘l [10, с.9]) Собака > бек: Лучше быть собакой в своей стране, чем быть беком в чужой [10, с.9]. Понятие собака («своя земля») оценивается как противопоставление понятию бек (на основе понятия «чужая земля»).

В узбекских народных пословицах образ собаки играет уникальную роль в отражении концепта «преданность». В сознании владельца языка собака изображается как символ верности и преданности: Собака – помощник пастуха, товарищ в одиночестве; данная пословица отражает обычную преданность собаки своему хозяину [10, с.71].

Odami bo ‘lsa vafo andin yiroq,
It vafo bobida andin яxshiroq.
Если человек далек от верности,
То собака намного лучше него [2, с.6].

В пословице «Зайчихе дорог холм где родился» [10, с.11] зооним изображен как символ верности родине и месту рождения. Холм является символом дорогого места.

Даже когда птица улетает, она возвращается, она любит свою родину. [10, с.150] преданность стране выражается посредством возвращения птицы.

У каждой травы есть своя любимая почва [10, с.15] в пословице преданность Родине выражается с помощью образа травы.

В сознании читателей прочно закрепились богатые газели и рубаи Захириддина Мухаммада Бабура, отразившие тоску по родине, воспетые повсюду и содержащие в себе душевные струны, угнетенные от мирских несправедливостей [9, с.14]. Одним из активно используемых символов в «Бабурнаме» является дыня, служившая образным выражением тоски Бабура по родине. Образ дыни использовался примерно в двадцати местах произведения и служит для выражения разных мироощущений и настроений автора.

Бабур всю жизнь жил с тоской по дому. Эта тоска была у него в сердце еще тогда, когда он был в Фергане, когда он потерял власть и скитался. Следы этой тоски чувствуются в описании андижанской природы, фауны и флоры в «Бабурнаме». Эта тоска усилилась в Самарканде и Кабуле, а когда он поехал в Индию, превратилась в болезненную тоску и мечту: «Поехать на родину – большое удовольствие и огромная мечта». Никто не может

забыть благодать тех краев... В это время мне принесли дыню, разрезав ее и съев, я так растрогался, долго плакал. [4, с.430]. Тоска Бабура по дому превратилась в агонию и вылилась в его газели и рубаи [9, с.15].

Он также начал сажать дыни в Индии: Одного огородника из Балха я назначил, чтобы сажать дыни …была огромная радость, когда в Индии, оказалось столько дыни и винограда [4, с.485]. Таким образом он хотел ощутить аромат родины на индийской земле.

Концепт «преданность» выражается с помощью природных явлений и природных объектов:

Мой дом – мое смертное ложе; умри, но будь на родине [10, с.14] В пословицах концепт «преданность стране» выражен без всякой антиценности и противоречия.

Преданность изображается посредством природы и ее части. Например, выражается через образ воды: Вода не загустевает, даже если ее кипятить тысячу раз [10, с.309]. Солнце не темнеет, золото не ржавеет [10, с.310] в пословицах концепт преданности себе отражен на примере природных объектов.

«Преданность себе» выражается с помощью цветовых характеристик и признаков: Сколько не отмывай, черный цвет не становится белым [10, с.311];

Анализируя концепт «преданность» в аксиолингвистическом аспекте, мы наблюдаем, что наш народ выражает абстрактную реальность через реальные вещи, реальность и процессы. В тексте пословиц, упомянутых выше, инструментом реализации концепта «преданность» служили такие символы, как султан > пастух, султан > ультон, собака > бек, пустыня > цветок, мужик > собака, лошадь: земля, соловей, сад, горы, судья, собака, утка, религия, возлюбленный (ая), власть, рыба, вода, чинар, ель.

Заключение. В мировом языкознании подробно анализируются такие понятия, как «стыд» (uyat), «совесть» (vijdon), «вина» (ayb), «добро/благо» (oliyjanoblik, yaxshilik, himmat), «вера/доверие» (ishonch), «грех» (gunoh), «долг» (burch), «добро и зло» (ezgulik va yovuzlik), «правда и ложь» (chin va yolg‘on). Однако концепт «преданность» не изучался в отдельном монографическом плане. Древность концепта «преданность» и то, что он является одним из важных условий общественно-политической реальности во все периоды, требует исследования на научной основе.

Содержание термина концепт поясняется на примере языков разных систем, объясняются оценочные и ценностные характеристики. Психолингвистический подход в аксиолингвистических исследованиях опирается на этнические и культурные особенности, социальный образ жизни и оценочную установку субъекта.

Использованная литература:

1. Абдулкадырова А.Б. Ценностный концепт loyalty/ преданность в английской и русской лингвокультурах (на материале современных медиатекстов) / Филологические науки. Вопросы теории и практики. Philology. Theory & Practice. 2022. Том 15. Выпуск 9. С.2972–2978 / 2022. Volume 15. Issue 9. P.2972–2978.
2. Алишер Наваи. Лисон ут-Тайр. www.ziyouz. com.kutubxonasi.
3. Баранская С.С. Проблема этимологии понятия «организационная лояльность» / Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова. –№2, 2010. –С.301–304.
4. Бабурнаме. Подготовил к печати С. Хасанов. Ответственный редактор В. Рахмонов. – Ташкент: Шарк НМАК, 2002. –336 с.
5. Мирзиёев Ш. Новая стратегия Узбекистана. – Ташкент, 2021. – С.369.
6. Муротходжаева Ф. Когнитивно-семантический анализ значений слов и фраз в английском и узбекском языках и проблемы их перевода. доктор философии филологических наук (PhD)...дисс. - Ташкент,2022. – С.15.
7. Попова З.Д., Стернин И.А. Семантико-когнитивный анализ языка. – Воронеж: Научное издание, 2007. – С.13.
8. Тошева Д. Лингвокультурные особенности пословиц с зоонимическим компонентом. доктор философии филологич наук (PhD). дисс. -Т.,2018 – С.71
9. Холманова З. «Бабурнаме» – словарь языка. – Ташкент: Академическое издание, 2021.
10. Узбекские народные пословицы. – Ташкент, 2002.
11. Хошимов У. Надписи на краю блокнота.www.ziyouz. com.kutubxonasi.
12. ТСУЯ − Толковый словарь узбекского языка. I. – Ташкент: Нац. энциклопедия Узбекистана Государственное научное издательство, 2006.
13. ТСУЯ − Толковый словарь узбекского языка. IV. − Ташкент: Нац энциклопедия Узбекистана Государственное научное издат., 2008. –608 с.

Зулфия САФАРОВА,
преподаватель русского языка Кафедры иностранных языков Университета экономики и педагогики (НОУ)

СОВРЕМЕННЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ СЛОВАРНОГО СОСТАВА РУССКОГО ЯЗЫКА

Аннотация: в данной статье рассматриваются современные изменения словарного состава русского языка. Исследование проводится на основе анализа лингвистической литературы, словарей новых слов и неологизмов, а также корпусов текстов. В результате выявлены основные тенденции развития лексики русского языка, такие как заимствования из английского языка, активизация словообразовательных процессов, изменения в семантике слов и др.

Ключевые слова: *русский язык, лексика, неологизмы, заимствования, словообразование, семантические изменения*

Annotatsiya: ushbu maqolada rus tilining so'z boyligidagi zamonaviy o'zgarishlar ko'rib chiqiladi. Tadqiqot lingvistik adabiyotlarni, yangi so'zlar va neologizmlarning lug'atlarini, shuningdek matn korpuslarini tahlil qilish asosida olib boriladi. Natijada rus tilining so'z boyligini rivojlantirishning asosiy tendensiyalari, masalan, ingliz tilidan qarz olish, so'z hosil qilish jarayonlarini faollashtirish, so'zlarning semantikasidagi o'zgarishlar va boshqalar aniqlandi.

Kalit so'zlar: *rus tili, lug'at, neologizmlar, qarz olish, so'zlarni shakllantirish, semantik o'zgarishlar*

Annotation: this article discusses the modern changes in the vocabulary of the Russian language. The research is based on the analysis of linguistic literature, dictionaries of new words and neologisms, as well as text corpora. As a result, the main trends in the development of the vocabulary of the Russian language are revealed, such as borrowings from English, activation of word-formation processes, changes in the semantics of words, etc.

Keywords: *russian language, vocabulary, neologisms, borrowings, word formation, semantic changes.*

ВВЕДЕНИЕ

Язык является живым организмом, который постоянно развивается и изменяется под влиянием различных факторов. Особенно динамичным является словарный состав языка, который быстро реагирует на все изменения в обществе, науке, технике, культуре. Русский язык не является исключением и также подвержен различным лексическим изменениям.

Актуальность изучения современных изменений словарного состава русского языка обусловлена необходимостью осмысления новых явлений в лексике, выявления основных тенденций ее развития, а также разработки методов лексикографического описания новых слов.

Цель данной статьи – проанализировать основные изменения в словарном составе русского языка на современном этапе и выявить факторы, влияющие на эти процессы.

ОБЗОР МЕТОДОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

Изучение лексических изменений в языке имеет давнюю традицию в лингвистике. Теоретической базой для данного исследования послужили труды таких ученых, как В.В. Виноградов [1], Н.М. Шанский [2], Е.А. Земская [3], Н.З. Котелова [4], Л.П. Крысин [5] и др.

В работе В.В. Виноградова «Очерки по истории русского литературного языка XVII-XIX вв.» [1] рассматриваются процессы формирования и развития лексики русского языка в указанный период. Автор анализирует различные источники пополнения словарного состава, такие как заимствования, словообразование, семантические изменения, и выявляет основные тенденции развития лексики.

Н.М. Шанский в своей монографии «Лексикология современного русского языка» [2] дает системное описание словарного состава русского языка, рассматривает различные типы лексических единиц, способы их образования и функционирования. В исследовании Е.А. Земской «Словообразование как деятельность» [3] анализируются словообразовательные процессы в современном русском языке. Автор выявляет наиболее продуктивные способы образования новых слов, описывает модели и типы словообразования, а также рассматривает функции словообразовательных инноваций в речи.

Работа Н.З. Котеловой «Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов» [4] посвящена проблемам выявления, классификации и лексикографирования новых слов в русском языке. Автор предлагает методику отбора и описания неологизмов, а также анализирует основные типы словарей новых слов.

Л.П. Крысин в монографии «Русское слово, свое и чужое: исследования по современному русскому языку и социолингвистике» [5] рассматривает проблемы заимствований в русском языке. Автор анализирует причины и источники лексических заимствований, выявляет их функции в речи, а также описывает процессы адаптации иноязычных слов в русском языке.

Материалом для данного исследования послу-

жили словари новых слов и неологизмов русского языка [6, 7, 8]. Основными методами исследования являются описательный, сопоставительный, количественный анализ, а также методы корпусной лингвистики.

РЕЗУЛЬТАТЫ

В результате проведенного исследования были выявлены основные изменения в словарном составе русского языка на современном этапе.

Одним из наиболее активных источников пополнения лексики русского языка являются заимствования из английского языка. По данным словарей новых слов [6, 7], англицизмы составляют более 70% всех лексических инноваций в русском языке. Наиболее активно заимствуются термины из области информационных технологий (ай-ти, веб-сайт, онлайн), экономики (аутсорсинг, бенчмаркинг, стартап), спорта (дайвинг, кикбоксинг, фитнес), культуры (блокбастер, ремейк, сиквел) и др.

Активизировались словообразовательные процессы в русском языке. По данным исследования Е.А. Земской [3], наиболее продуктивными способами образования новых слов являются суффиксация (приставка анти-, суффиксы -инг, -ер, -ция и др.), префиксация (приставки супер-, мега-, гипер- и др.), сложение основ (рунет, туроператор, вебкамера) и аббревиация (ОСАГО, ОРВИ, ОМС).

Наблюдаются активные семантические изменения в лексике русского языка. Многие слова приобретают новые значения, часто под влиянием английского языка. Например, слово «пилот» в значении «первая серия телесериала», «формат» в значении «способ организации чего-либо», «контент» в значении «содержание сайта».

АНАЛИЗ

Анализ результатов исследования показывает, что словарный состав русского языка находится в постоянном развитии и обновлении. Основными источниками пополнения лексики являются заимствования, словообразование и семантические изменения. При этом наиболее активным является процесс заимствования из английского языка, что объясняется его статусом языка международного общения и влиянием на многие сферы жизни.

Словообразовательные процессы в русском языке также отличаются высокой активностью и продуктивностью. Наиболее частыми являются суффиксальные и префиксальные модели словообразования, а также сложение основ и аббревиация. Это свидетельствует о том, что русский язык обладает богатыми словообразовательными ресурсами и способен быстро реагировать на потребности номинации новых реалий и понятий.

Семантические изменения в лексике русского языка часто происходят под влиянием английского языка, что приводит к появлению новых значений у существующих слов. Кроме того, наблюдается процесс детерминологизации, когда специальные термины переходят в общее употребление и становятся частью активного словаря носителей языка.

ОБСУЖДЕНИЕ

Результаты данного исследования согласуются с выводами других ученых, которые отмечают высокую динамику лексических изменений в современном русском языке. В частности, Л.П. Крысин [5] подчеркивает, что заимствования из английского языка являются одним из наиболее активных источников пополнения лексики русского языка. Е.А. Земская [3] отмечает активизацию словообразовательных процессов и выделяет наиболее продуктивные модели образования новых слов. Н.З. Котелова [4] обращает внимание на важность лексикографического описания неологизмов и предлагает методику их отбора и анализа.

Кроме того, в работе используются методы корпусной лингвистики, которые позволяют получить более объективные и достоверные данные о функционировании новых слов в речи.

ВЫВОДЫ

Таким образом, проведенное исследование позволяет сделать следующие выводы:

1. Словарный состав русского языка находится в постоянном развитии и обновлении под влиянием различных лингвистических и экстралингвистических факторов.
2. Основными источниками пополнения лексики русского языка являются заимствования из английского языка, словообразование и семантические изменения.

Перспективы дальнейших исследований связаны с более детальным изучением отдельных аспектов лексических изменений в русском языке, а также с разработкой новых методов их лексикографического описания.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Виноградов В.В. Очерки по истории русского литературного языка XVII-XIX вв. - М.: Высшая школа, 1982. – 528 с.
2. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. - М.: Просвещение, 1972. – 327 с.
3. Земская Е.А. Словообразование как деятельность. - М.: Наука, 1992. – 221 с.
4. Котелова Н.З. Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов // Новые слова и словари новых слов. - Л.: Наука, 1978. – С. 5–26.
5. Крысин Л.П. Русское слово, свое и чужое: Исследования по современному русскому языку и соци-

олингвистике. - М.: Языки славянской культуры, 2004. – 888 с.
6. Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 90-х годов XX века / Отв. ред. Е.А. Левашов. - СПб.: Дмитрий Буланин, 2009–2014. - Т. 1–3.
7. Словарь новых слов русского языка (середина 50-х – 80-х годов) / Под ред. Н.З. Котеловой. - СПб.: Дмитрий Буланин, 1995. – 878 с.
8. Толковый словарь русского языка начала XXI века. Актуальная лексика / Под ред. Г.Н. Скляревской. - М.: Эксмо, 2006. – 1136 с.

Мукаррам КОМИЛОВА,
старший преподаватель Самаркандского института экономики и сервиса

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫХ И КРЕДИТНЫХ ТЕРМИНОВ НА РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация: в данной статье дается представление о сравнительном исследовании терминов инвестиция и кредит, изучение которых в настоящее время является одной из самых актуальных проблем. Освещены практические и теоретические вопросы в области терминологии, подчеркнута важная роль внешних источников в обогащении и улучшении содержания словаря.

Также автором были выдвинуты комментарии усвоения терминов в актуальных областях образования сегодня.

Ключевые слова: *термин, терминология, словарный запас, инвестиции, кредит, внутренний источник, внешний источник, образование.*

Annotatsiya: ushbu maqolada hozirgi paytda tadqiqi dolzarb masalalardan biri bo'lib turgan investitsiya va kredit terminlarining qiyosiy aspektda o'rganilishiga doir mulohazalar borasida fikrlar bildirilgan. Terminologiya sohasining amaliy va nazariy masalalari yoritilgan bo'lib, lug'at tarkibining boyishi va takomillashuvida tashqi manbaning muhim o'rni haqida to'xtalib o'tilgan. Shuningdek, muallif tomonidan bugungi kunda ta'limning tegishli yo'nalishlarida terminlarni o'zlashtirish masalalariga doir mulohazalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: *termin, terminologiya, lug'at fondi, investitsiya, kredit, ichki manba, tashqi manba, ta'lim.*

Annotation: this article provides feedback on the comparative study of investment and credit terms, which is currently one of the most important issues in research. The author also comments on the acquisition of terms in the relevant areas of education today.

Keywords: *termin, terminology, dictionary fund, investment, credit, internal source, external source, education.*

Введение

Известно, что в «Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан на 2017–2021 годы» определены такие важные задачи как воспитание молодого поколения в нашей стране физически здорового, интеллектуально-развитого, свободно мыслящего, имеющего твердую жизненную позицию, преданного своей Родине, повышение их социальной активности в углубление демократических реформ и в процессе развития гражданского общества [2017, 70]. Следовательно, развитие любого государства и общества неразрывно связано с совершенством, стремлением и энтузиазмом подрастающего поколения. Нужно признать, что такие важные задачи, как воспитание молодежи в духе национальных и общечеловеческих ценностей, успешно решаются постоянным ростом инвестиций из государственного бюджета в социальную сферу, включая реформу системы образования в нашей стране, подготовка высококвалифицированных кадров в рамках законов и государственных программ в области образования, обеспечивающих эффективную интеграцию науки и производства.

Анализ использованной литературы

Теоретическую основу данной работы составляют использованные в процессе написания ее основной части Указ Президента Республики Узбекистан ПФ-4797 от 13 мая 2016 года «О создании Ташкентского государственного университета узбекского языка и литературы имени Алишера Навои» // Народное слово, 17 мая 2016 года.

Выступление Президента Республики Узбекистана Шавката Мирзиёева на заседании Кабинета Министров, посвященное основным итогам социально-экономического развития страны в 2016 году и важнейшим приоритетам экономической программы на 2017 год. // Газета «Народное слово». 16 января 2017 года, а также труды отечественных и зарубежных авторов, а также международные документы, имеющие отношение к рассматриваемым проблемам.

Анализ и результаты

Изучение принципов развития личности на каждом этапе обучения мировой лингвистики в современных процессах, научные исследования жизненно важных потребностей, сохранение национальных и духовных ценностей и передача будущим поколениям, создание благоприятной деловой среды, изучение иностранных языков, включая усвоение терминов, имеет огромное значение как средство установления связи для экономического и дипломатического сотрудничества. В связи с этим ЮНЕСКО, Совет Европы, Европейская комиссия по образованию и культуре учредили различные организации, комитеты, ассоциации, исследовательские институты, используя рекомендации CEFR (Общеевропейские компетенции владения иностранным языком). На каждом этапе проводятся исследования по повышению качества уровня усвоения языка [1, 2015].

Неслучайно Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев говоря о текущих и будущих приоритетах нашей страны, особо подчеркнул: «Мы считаем своей первоочередной задачей улучшение функционирования всех сегментов системы образования в соответствии с современными требованиями» [Народная слово, 2017, 16].

Роль системы образования как одного из наиболее важных секторов сферы услуг, заключается в ее влиянии на общественное производство и его секторы. Потому что, с одной стороны, основным субъектом и объектом системы образования, потребителем и исполнителем образовательных услуг является человек. С другой стороны, одним из важных элементов производительных сил общества является рабочая сила.

Одним из стратегических направлений в системе образования является роль предметов иностранного языка в системе образования и пути повышения эффективности их преподавания. Каждому будущему специалисту важно понимать необходимость реформирования системы образования, ее суть и, самое главное, осваивать инновации в сфере образования.

Наблюдения показывают, что в последние годы в стране были проведены масштабные реформы в экономической сфере. Привлечены инвестиции в развитие туризма и других сфер, расширились рамки сотрудничества. Однако терминология этих областей в сравнительном аспекте не изучалась. В этом смысле одним из важных вопросов является сравнительный и сравнительный лексикографический охват русских и узбекских терминов «инвестиция и кредит». Поскольку в Узбекистане нет специального изучения инвестиционной и кредитной терминологии, анализ инвестиционных и кредитных условий служит расширению использования узбекского языка.

Исходя из принципов развития, «в первую очередь расширение использования родного языка, углубленное изучение его исторических корней и всестороннее развитие на научной основе становится сегодня очень важной проблемой» [2016, 17]. В то же время, на основе сравнительного анализа условий инвестирования и кредитования в Узбекистане, важно показать мировоззрение двух народов, специфику терминов, умение переводить многие международные термины на узбекский язык. Это указывает на актуальность темы.

Проведен ряд исследований по общей и специальной терминологии по иностранным языкам и русскому языкознанию. В трудах таких ученых, как

Джамал Мохамед Гиабер, М.Т. Кабре, В.В. Антимирова, В.И. Гатаулина, Е. А. Колесникова, И.С. Кулакова, Д.С. Салмина, Н.Н. Лантюкова, О.В. Загоровская, Т.А. Литвинова, Л.Н. Уткина изучались различные вопросы отрасли. Терминологические системы узбекского языка нашли свое отражение в исследованиях и трудах таких ученых, как Л.Н. Литвинова, М. Е. Уткина, Х. Умарходжаев, Т. Дадабоев, А. Урунов, К. Хуррамов, К. Сапаев, А. Мадвалиев, И. Юлдашев, Н. Усмонов, З. Мирахмедова, Н. Маматов, М. Саидова, Г. Гуломов, С.Х. Садикова, О. Нурматова, О. Турсунова, П.П. Нишонов, О.С. Ахмедов, Д.Х. Кадырбековой, Х.В. Мирзахмедовой и С.Т. Мустафаевой.

Таким образом, в статье комментируются результаты наблюдений о необходимости сравнительного аспекта исследования терминов инвестиции и кредит на русском и узбекском языках. Следует отметить, что исследование сравнительного аспекта доказывает межъязыковую семантическую пропорциональность и диспропорцию в использовании терминов; анализируемые термины описываются с точки зрения терминологических требований: точность, логическая непротиворечивость, структура, соответствие нормам литературного языка, популярность; будут усовершенствованы межъязыковые лексико-семантические особенности инвестиционных и кредитных терминов, мето-

дологические подходы к унификации, гармонизации и разработке новых толкований терминов в этой области.

Согласно имеющейся научной литературе, термин происходит от латинского слова terminus – граница, знак границы, проверка [3, 503]. В. Н. Шевчук дает определение слову термин следующим образом: «Термин – это слово, которое в средние века имело значение «определять», «выражать», в древнефранцузском языке лексема «термин» означала «слово»» [5, 6].

По мнению А.А. Реформатского, термин – это слово, которое ограничено своими отдельными и особыми характеристиками, это однозначные, ясные слова в областях науки, технологий, экономики, политики и дипломатии [4, 110].

По наблюдениям В.П. Даниленко, «термины являются частью словарного запаса и определяют предмет науки и дисциплины» [2, 15].

Наука представляет собой внутреннюю взаимосвязь причин и следствий, вещей и событий в мире вокруг нас, это система, которая вносит особый вклад в развитие природы и общества.

Заключение и предложения

В целом следует отметить, что сравнительный анализ терминов разных языков основан на языковой специфике, структуре, национальном менталитете и традициях. Сравнительное изучение русской и узбекской инвестиционно-кредитной терминологии на материалах русского и узбекского языков особенно актуально сегодня с точки зрения развития международного сотрудничества и создания определенных льгот для участников внешнеэкономической деятельности.

Разработка ведущих принципов языковых единиц с точки зрения лингвистики, теории перевода, выявление лексико-семантических, функционально-структурных, коннотативных и денотативных особенностей терминов играет особую роль в поиске контента.

Использованная литература:

1. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. –М., 1977.
2. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов. –М., 1998.
3. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистики. – М., 1968.
4. Komilova M. K. Facilitating interactive language learning in groups with non-russian language of study //Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. – 2020. – Т. 12. – №. 6. – С. 1065–1068.
5. Qabiljonovna K. M. Research Of Investment And Credit Terms Issues In Uzbek And Uzbek Languages //Gospodarka i Innowacje. – 2023. – Т. 35. – С. 706 –709.
6. Komilova M. K. Рус ва ўзбек тиллари инвестиция ва кредит терминларининг қиёсий-типологик тахлилига доир мулоҳазалар. ILM SARCHASHMALARI Urganch davlat universitetining ilmiy-nazariy, metodik jurnali Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining FILOLOGIYA, FALSAFA, FIZIKA-MATEMATIKA hamda PEDAGOGIKA fanlari bo‘yicha
7. Komilova M. РУС ВА ХОРИЖ ТИЛШУНОСЛИГИДА УМУМИЙ ВА ХУСУСИЙ ТЕРМИНЛАРИНИНГ ЎРГАНИЛИШИ //FILOLOGIYA UFQLARI JURNALI. – 2021. – Т. 2. – №. 2.
8. Комилова М. Қ. ИНВЕСТИЦИЯ ВА КРЕДИТ ТЕРМИНЛАРИНИНГ ҚИЁСИЙТИПОЛОГИК ТАДҚИҚИ (РУС ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИ МАТЕРИАЛЛАРИ АСОСИДА) //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 340-344.
9. Kobiljonovna K. M. Application Of Ways To Increase Efficiency In Learning The Russian Language // Texas Journal of Multidisciplinary Studies. – 2024. – Т. 28. – С. 12-14.
10. Komilova M. Issues Of The Social Significance Of Education In Uzbekistan //Интернаука. – 2019. – №. 22-3. – С. 62–63.

Shahnoza Xodjayeva,
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Ispan tili amaliy fanlar kafedrasi o‘qituvchisi
shaxnozaxodjayeva094@gmail.com

ISPAN TILINI O‘QITISHDA MULTIMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANISH

Annotatsiya: ma’lumki, multimedia vositalari (multimedia – ko‘pvositalilik) – bu insonga o‘zi uchun tabiiy muhit: tovush, video, grafika, matnlar, animatsiya va boshqalardan foydalanib, kompyuter bilan muloqotda bo‘lishga imkon beruvchi texnik va dasturiy vositalar majmui hisoblanib, bugungi kunda barcha sohaga kirib keldi va undan keng foydalanilmoqda. Ushbu maqolada Ispan tilini o‘qitishda multimedia vositalaridan foydalanish haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: *multimedia, tovush, video, grafika, matnlar, animatsiya, ispan tili, proffessionl ta’lim, xorijiy tillar, lazer disklari, kasb-hunar kollejlari.*

Аннотация: известно, что средства мультимедиа (мультимедиа – мультимедиа) – это технические и программные средства, позволяющие человеку общаться с компьютером с использованием естественной среды: звука, видео, графики, текста, анимации и т. д. комплекса, сегодня это вошло в во всех сферах и широко используется. В этой статье рассказывается об использовании мультимедийных средств при обучении испанскому языку.

Ключевые слова: *мультимедиа, звук, видео, графика, тексты, анимация, испанский язык, профессиональное образование, иностранные языки, лазерные диски, профессиональные колледжи.*

Annotation: it is known that multimedia tools (multimedia - multimedia) are technical and software tools that allow a person to communicate with a computer using a natural environment: sound, video, graphics, texts, animation, etc. complex, today it has entered all spheres and is widely used. This article talks about the use of multimedia tools in teaching Spanish.

Key words: *multimedia, sound, video, graphics, texts, animation, Spanish language, professional education, foreign languages, laser discs, vocational colleges.*

Kirish. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so‘ng, ko‘pgina chet tillar qatori ispan tilini o‘rgatishga ham qiziqish oshdi va yoshlar uchun ko‘plab imkoniyatlar yaratib berildi. Birinchi prezidentimiz Islom Karimov aytganlaridek, “Hozirgi paytda xorijiy tillarni o‘rgatishga yurtimizda katta ahamiyat berilmoqda. Bu ham, albatta, bejiz emas. Bugun jahon hamjamiyati o‘ziga munosib o‘rin egallashga intilayotgan mamlakatlarimiz uchun, chet ellik sheriklarimiz bilan hamjihatlikda, hamkorlikda o‘z buyuk kelajagini qurayotgan xalqimiz uchun xorijiy tillarni mukammal bilishning ahamiyatini baholashning hojati yo‘qdir”. Ushbu fikrlarning mantiqiy davomi sifatida 2012-yil 10-dekabrda qabul qilingan “Chet tillarini” o‘rgatish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi Prezident Qarori chet tillarini o‘rganish imkoniyatlarini kengaytirdi.

Respublikamizda ispan tilining o‘qitilishi, ispan t i l i o‘qituvchilarining bilim va ko‘nikmalarini baholashning umumyevropa ramkalari tavsiyanomalariga mos ravishda yangi usul va talablari ishlab chiqildi. Unga ko‘ra umumta’lim maktablari va kasb-hunar kollejlari o‘quvchilari uchun darsliklar yaratildi.

Asosiy qism. Xorijiy tillarni bilish ko‘nikmasi bugungi kundagi proffessionl ta’limning ajralmas qismlaridan biri bo‘lib bormoqda. Turli sohalardagi mutaxassislarda chet ellik hamkorlar bilan hamkorlik qilish ko‘rsatkichi yuqori bo‘lganligi sababli, ularda til o‘rganishga bo‘lgan talab yuqoridir. Zamonaviy jamiyatda chet tillari kasbiy ta’limning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Bunday bilimlarni insonlar dastlab maktab, kollej, litsey, keyinchalik institutlarda, o‘quv kurslarida yoki mustaqil ravishda xorijiy tilni o‘rganishga yordam beruvchi asosiy ma’lumot to‘plamlari bilan tanishgan holda o‘rganadilar. Turli usullarni birlashtirib o‘qituvchi muayyan ta’lim dasturlarini yechishga qodir bo‘ladi. Shu munosabat bilan o‘qituvchilar va talabalar xorijiy tillarni o‘qitishning zamonaviy usullari bilan tanishishlari kerak. Kompyuter, telefonlardagi til o‘rgatuvchi programmalar ham boshlang‘ich va o‘rta bosqichda til o‘rgatishga yaxshi yordam beradi.

Ma’lumot taqdim etishning boshqa shakllaridan farqli ravishda multimediali taqdimot bir necha o‘n minglab sahifa matn, minglab rasm va tasvirlar, bir necha soatga cho‘ziladigan audio va video yozuvlar, animatsiya va uch o‘lchamli grafikalarni o‘z ichiga olgan bo‘lishiga qaramay, ko‘paytirish xarajatlarining kamligini va saqlash muddatining uzoqligini ta’minlaydi.

O‘quvchi ispan tilini o‘rganishda multimedia vositalari asosida bilim olar ekan 30 % gacha vaqtni tejashi mumkin bo‘lib, olingan bilimlar esa xotirada uzoq muddat saqlanib qoladi. Agar o‘quvchilar berilayotgan materiallarni ko‘rish (video) asosida qabul qilsa, axborotni xotirada saqlab qolinishi 25-30 % oshadi. Bunga qo‘shimcha sifatida o‘quv materiallari audio, video va grafika ko‘rinishda mujassamlashgan holda berilsa, materiallarni xotirada saqlab qolish 75 % ortadi. Bunga biz multimedia vositalari asosida chet tillarini o‘rganish jarayonida yana bir bor ishonch hosil qildik.

Multimedia vositalari asosida o‘quvchilarni o‘qitish quyidagi afzalliklarga ega:

a) berilayotgan materiallarni chuqurroq, va mukammalroq o‘zlashtirish imkoniyati bor;

b) ta’lim olishning yangi sohalari bilan yaqindan aloqa qilish ishtiyoqi yanada ortadi:

v) ta’lim olish vaqtining qisqarish natijasida, vaqtni te¬jash imkoniyatiga erishish;

g) olingan bilimlar kishi xotirasida uzoq muddat saqlanib, kerak bo‘lganda amaliyotda qo‘llash imkoniyatiga erishiladi.

Shuni aytib o‘tish kerakki, kadrlarni qayta tayyorlash yo‘lida Jahon Valyuta Fondi, Umumjahon banki, Yevropa Ittifoqi komissiyasi kabi nufuzli tashkilotlar katta tajribaga egadirlar. Biz bunga, ushbu tashkilotlar tomonidan tashkil qilingan semi¬nar va konferensiyalarning ishtirokchisi sifatida yana bir bor ishonch hosil qildik. Avvalambor, o‘quv jarayonida zamonaviy kom¬pyuter texnologiyalaridan foydalanish tahsinga sazovordir.

Multimedia texnologiyasining tatbiq etish sohalaridan asosiysi keng ma’noda ta’limdir: ya’ni videoensiklopediya, interaktiv yo‘naltirgich, trenajerlar, intellektual o‘yinlar, kompyuter o‘qitish tizimi va masofaviy ta’lim yo‘nalishlaridir. Multimedia tizimini nafaqat oliy va o‘rta ta’lim tizimda bundan tashqari malakali mutaxassislar tayyorlash markazlarida, maktabgacha tarbiya korxonalarida ham muvaffaqiyatli qo‘llash mumkin. Multimedia qurilmalari va dasturlari hamda interaktiv doska bilan ta’minlangan kompyuter tizimi inson faoliyatida va bilim sohalarida sekin-asta universal o‘qitish yoki axborot vositalari bo‘lib qolmoqda. Multimedia platasi o‘rnatilgan shaxsiy kompyuterlar amalda deyarli hamma soha bo‘yicha universal o‘qituvchi va axborot vositalariga aylanadilar. Buning uchun shu soha bo‘yicha CD – ROMdan o‘qiladigan darslik disklar bo‘lishi yetarlidir. Multimedia texnologiyalari ta’limning turli sohalarida maktab, litsey, kollej, institut va universitetlarda keng miqyosda o‘z o‘rnini egallamoqda.

O‘z o‘rinda, ispan tilini o‘rganishda multimedia vositalaridan keng foydalanish yo‘lida ayrim obyektiv muammolar ham mavjud. Bulardan eng asosiysi – o‘quvchilar uchun kerak bo‘lgan o‘quv materiallarini, qonunlarni va boshqa ko‘rsatmalarni qo‘llanma qilib kompyuter dasturlarini ishlab chiqarishdir. Ishlab chiqilgan kompyuter dasturlarida multimedia elementlarini qo‘llash esa, kompakt disklarni (lazer disklari) qo‘llashni talab qiladi. Hozirgi kunda bunday ko‘rinishdagi kompakt disklarni respublikamizda ishlab chiqarish imkoniyati yo‘qdir. Bular ma’lum bir miqdordagi mablag‘ni oldindan jalb etishni talab qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ispan tilini o‘rganishda zamonaviy kompyuter texnolo¬giyalaridan o‘quvchilarga ta’lim berish va qayta tayyorlash jarayo¬nida keng foydalanish, kelajakda yetuk va yuqori malakali mutaxassislarni kamol toptiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Saida Beknazarova, t.f.d, TATU, Islombek Abdullayev, TATU qoshidagi 2- akademik litsey o‘quvchisi ”Multimedia texnologiyalarining asosiy xususiyatlari”

2. V.Nazarov . “Xorijiy tillarni o‘qitishda media va multimedia texnologiyalarining ahamiyati ”. – Toshkent, 10-iyun 2016-y.

3. Shomansurov Shorasul. “Maktabgacha ta’lim jarayonida xorijiy tillarni o‘qitishning zamonaviy metodikasi – Xitoy tajribasida”. 2018-y.

4. http://programmersclub.ru/alar-flash-lesson

Сарвинисо САНАКУЛОВА,
базовый докторант Узбекского научноисследовательского института педагогических наук имени Т.Н.Кары Ниязи

ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ И СПОСОБЫ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ

Аннотация: каждый учащийся уникален, необходимо учитывать разнообразие и скорость в его обучении, чтобы помочь ему достичь наилучшего процесса и результата. Поскольку эксперты предлагают дифференцированное обучение как метод достижения уникальности учащихся, в настоящей статье будут подробно рассмотрены определение и характеристики дифференцированного обучения, а также его конструкция, сильные и слабые стороны в контексте английского языка.

Ключевые слова: *дифференцированный подход, дифференцированное обучение, обучение иностранному языку, учебный план.*

Annotation: each student is unique, the diversity in their learning and speed of learning needs to be considered to help them achieve the best process and outcome. As experts propose differentiated instruction as the method for reaching out to the students' uniqueness, the present article will elaborate the definition and characteristics of differentiated instruction, as well as its design, strengths, and weaknesses in English Language context

Keywords: *differentiated instructions, EFL classrooms, strength, weakness, curriculum*

Annotatsiya: har bir o‘quvchi o‘ziga xosdir, ularning samarali jarayon va natijaga erishishiga yordam berish uchun ularning o'rganishdagi xilma-xilligi va o'rganish tezligini hisobga olish kerak. Mutaxassislar tabaqalashtirilgan ta'limni

o'quvchilarning o'ziga xosligini aniqlash usuli sifatida taklif qilganligi sababli, ushbu maqolada tabaqalashtirilgan ta'limning ta'rifi va xususiyatlari, shuningdek uning dizayni, ingliz tilidagi kontekstidagi kuchli va zaif tomonlari o‘rganildi.

Tayanch so‘zlar: *tabaqalashtirilgan topshiriqlar, xorijiy til konteksti, kuchli, zaif, o‘quv dasturi*

Каждый ученик приходит в школу не только с уникальными академическими потребностями, но и с уникальным опытом, культурой, языком, личностью, интересами и отношением к обучению. Эффективные учителя осознают, что все эти факторы влияют на то, как учащиеся учатся в классе, и они корректируют или дифференцируют свое обучение в соответствии с потребностями учащихся.

Дифференцированное обучение – это процесс адаптации уроков с учетом индивидуальных интересов, потребностей и сильных сторон каждого учащегося. Такое преподавание дает учащимся выбор и гибкость в способах обучения, а преподавателям помогает персонализировать обучение. Этот метод также требует ясности обучения и его четко определенных целей, что позволит учащимся лучше достичь этих целей.

Дифференциация, как создание баланса между академическим содержанием и индивидуальными потребностями студентов. Они предполагают, что этот баланс достигается за счет изменения четырех конкретных элементов, связанных с учебной программой:

• содержание – информация и навыки, которые учащиеся должны освоить;

• процесс – как учащиеся понимают содержание преподавания;

• продукт – как учащиеся демонстрируют то, что они узнали;

• влияние – чувства и отношения, влияющие на обучение учащихся.

Эти факторы, связанные с учебной программой, основаны на потребностях учащихся в трех областях:

• готовность – подготовка учащихся к изучению конкретной информации или навыков;

• интерес – то, что нравится учащимся и, таким образом, мотивирует их учиться;

• профиль обучения – как учащиеся подходят к задаче обучения.

Цель дифференцированного обучения – создать возможности обучения, учитывающие различия в том, как учатся отдельные учащиеся, чтобы обеспечить равный доступ к важному академическому контенту. Содержание может быть изменено для студентов, которым необходима дополнительная практика с основными элементами, прежде чем двигаться дальше; однако ожидается, что изменения в других областях в конечном итоге позволят всем учащимся освоить один и тот же ключевой контент.

Таким образом, дифференцированное обучение – это не то же самое, что индивидуальное обучение. Каждый учащийся не учится чему-то разному; все они учатся одному и тому же, но по-разному. И каждого учащегося не нужно учить индивидуально; дифференцированное обучение – это вопрос представлять одну и ту же задачу разными способами и на разных уровнях, чтобы все учащиеся могли подойти к ней по-своему.

Важно признать, что дифференцированное обучение – это подход к обучению, а не просто набор стратегий или мероприятий. Эффективная дифференциация требует постоянной оценки потребностей учащихся и сознательного внимания к разработке учебной деятельности и оцениванию для удовлетворения этих потребностей. Это правда, что учителя должны иметь под рукой обширный репертуар учебных стратегий, основанных на исследованиях, но они также должны быть в состоянии «мыслить нестандартно», чтобы гарантировать удовлетворение потребностей каждого ученика. Роль учителя в дифференцированном классе состоит в том, чтобы постоянно спрашивать себя: «Что нужно этому ученику в данный момент, чтобы иметь возможность прогрессировать в этом ключевом содержании, и что мне нужно сделать?» нужно сделать, чтобы это произошло?» [5:14].

В связи с недавним акцентом на обучение, основанное на стандартах, было много дискуссий о том, что представляет собой подходящее содержание, обучение и оценивание для изучающих английский язык. Когда преподаватели столкнулись с этой проблемой, стало ясно, что образовательного паритета можно достичь только в том случае, если у изучающего английский язык будет возможность изучать тот же строгий академический контент, что и у носителей английского языка. Лучший способ достичь этой цели – дифференцированное обучение, учитывающее уровень владения английским языком, а также многие другие факторы, которые могут повлиять на обучение [4].

Дифференцированное обучение, по определению, – это обучение, предназначенное для поддержки обучения отдельных учащихся в классе, состоящем из учащихся с разным опытом и потребностями. По этой причине те же общие принципы, которые применяются к дифференцированному обучению для носителей английского языка, также применимы и к ELL.

Учителя добиваются успеха в дифференцированном обучении для учащихся ELL, когда они:

• узнайте, как можно больше о каждом учащемся – представляют широкий спектр академических

навыков, интересов, языков, уровней владения английским языком и культур. Чем больше преподаватель сможет узнать о биографии каждого ученика, тем лучше он/она будет подготовлен к предоставлению соответствующих инструкций этому учащемуся.

• возлагайте большие надежды на всех учащихся. Содержание не должно быть «разбавленным» для учащихся, которые всё еще развивают навыки английского языка. Креативные учителя придумывают способы помочь учащимся понять ключевой материал и «показать то, что они знают» способами, соответствующими их уровню владения языком;

• имейте под рукой разнообразные стратегии обучения, основанные на исследованиях. Опытные учителя знают, что обучение по принципу «один размер подходит всем» редко бывает успешным. В каждом классе существует множество различных профилей обучения, и учащиеся учатся лучше всего, когда обучение соответствует их потребностям и стилям обучения;

• используйте постоянное оценивание для руководства обучением. Постоянное неформальное оценивание жизненно важно для согласования обучения с меняющимися потребностями учащихся;

• обеспечьте несколько типов оценивания – соответствие оценивания профилю обучения учащихся и уровню владения языком гарантирует, что у каждого учащегося будет возможность продемонстрировать то, что он/она знает;

• дифференцируйте домашнее задание. Если у всех учащихся одинаковые домашние задания, некоторые из них выполняют напряженную работу, а другие с трудом справляются с ней и не могут успешно выполнить [5:30];

• сотрудничество. Обучение проходит наиболее успешно, когда все специалисты, работающие с изучающие английский язык, работают вместе.

• используйте гибкую группировку. Обучение в небольших группах – очень эффективный способ обеспечить доступ всех учащихся к важному контенту, а сохранение гибкости групп позволяет преподавателям подбирать учащихся к разным сверстникам для разных видов деятельности;

• сделать контент понятным для всех учащихся – предоставить альтернативные способы доступа к ключевому контенту (например, диаграммы, книги, написанные на их родном языке, упрощенный текст, написанный учителем, обсуждение и т. д.) позволяет им изучать тот же материал, что и другие студенты, продолжая развивать свои навыки английского языка.

Сегодня в большинстве классов обучаются учащиеся с самыми разными академическими потребностями, культурным прошлым, стилями обучения и языками. Дифференцированное обучение предлагает преподавателям эффективный метод удовлетворения потребностей этой разнообразной группы населения таким образом, чтобы обеспечить всем учащимся равный доступ к обучению.

Чтобы гарантировать, что все учащиеся преследуют одни и те же цели (хотя каждый из них идет своим путем), дифференцированное обучение должно быть основано на стандартах.

Первые шаги учителей должны включать диагностическое тестирование и инвентаризацию обучения. Ваша цель – установить базовые показатели для отдельных учащихся. Затем вы можете определить тактику, которая поможет каждому учащемуся достичь целей и предоставить индивидуальный контент.

Дифференцированное обучение становится очевидным, когда преподаватели:

• предлагают учащимся варианты выбора в заданиях или планах уроков;

• предоставляют несколько текстов и типов учебных материалов;

• используют разнообразные персонализированные методы обучения и оценки учащихся;

• адаптируют обучение с учетом различных форм интеллекта.

Чтобы дифференцированное обучение было успешным, учителя должны четко объяснять цели обучения и критерии успеха. Дифференцированное обучение процветает в классной среде, где учащиеся работают над достижением общих целей с мышлением роста. Преподаватели должны выявлять потребности учащихся и реагировать на них, создавая поддерживающую культуру в классе, в которой учащиеся принимают дифференциацию для себя и своих сверстников.

Литература

1.Арапов А.И. Дифференциация обучения в истории отечественной педагогики и школы. - Новосибирск: НГПУ, 2003, – 243 с.

2.Матвеев, А.В. Уровневая дифференциация как условие самореализации подростков в учебном процессе : дис. … канд пед. наук: 13.00.01 / А.В. Матвеев. Ярославль, 2001.

3.Селевко Г. К. Современные образовательные технологии / Г. К. Селевко. М.: Народное образование, 2008.

4.Fairbain, S., & Jones-Vo, S. Differentiating instruction and Assessment for English language learners: A guide for K-12 teachers. Philadelphia: Caslon. 2010

5. Tomlinson, C. A., & Imbeau, M. B. Leading and managing a differentiated classroom. Alexandria, VA: ASCD. 2010

Tursuntosh ISROILOVA,
Chirchik state pedagogical university Tourism faculty English teacher

TRANSLATING CULTURAL IDENTITIES: EXPLORING HOW TRANSLATION CAPTURES AND PRESERVES CULTURAL IDENTITIES THROUGH LANGUAGE

Annotation: translating Cultural Identities delves into the profound impact of translation on capturing and preserving cultural identities through language. This article examines how translation serves as a powerful tool for bridging cultural gaps, enabling the transmission of cultural nuances, values, and expressions. It explores the challenges faced by translators in accurately conveying cultural identities, emphasizing the crucial role of language in preserving and celebrating cultural diversity in an interconnected world.

Keywords: *translation, Cultural identities, Language, Capturing, Preserving, Cultural nuances, Communication, Cross-cultural understanding, Diversity*

Annotatsiya: madaniy birliklarni tarjima qilish, til orqali madaniyatga bog'lik bo'lgan birliklarni qayta tiklash va saqlashda tarjima faoliyatining chuqur ta'sirini o'rganadi. Bu maqola, tarjimaning mamlakatlararo farqlarni birlashtirishda qo'lga kiritishdagi ahamiyatini o'rganadi. Uning orqali madaniy kichik farqlanishlar, qadriyatlar va ifodalar o'tkazilib boriladi. Tarjimonlar Madaniy birliklarni aniq ifodalashda duch kelgan qiyinchiliklarni ko'rib chiqadi, tilning mamlakatlararo birligini saqlash va turli xil narsalarni qadrlashda tilning muhim ahamiyatiga e'tibor qaratadi.

Аннотация: "Перевод культурных идентичностей погружается в глубокое воздействие перевода на уловление и сохранение культурных идентичностей через язык. В данной статье исследуется, как перевод служит мощным инструментом для преодоления культурных разрывов, обеспечивая передачу культурных нюансов, ценностей и выражений. Рассматриваются сложности, с которыми сталкиваются переводчики в точной передаче культурных идентичностей, подчеркивая важную роль языка в сохранении и праздновании культурного разнообразия в связанном мире."

INTRODUCTION Translation is a complex process that goes beyond word-for-word conversion; it involves capturing the essence of cultural identities embedded in language. Cultural identities are deeply intertwined with language, and translation acts as a bridge that enables the transmission of cultural nuances, values, and expressions. This article explores the role of translation in capturing and preserving cultural identities, highlighting its significance in an interconnected world.

METHODS This article adopts a qualitative research approach, drawing upon existing literature, case studies, and examples of translation practices. It analyzes the challenges faced by translators in accurately conveying cultural identities, examining the strategies and techniques they employ to bridge cultural gaps. The impact of translation on maintaining cultural diversity and promoting intercultural dialogue is also explored.

RESULTS Translation plays a pivotal role in capturing and preserving cultural identities through language. Translators face numerous challenges, such as translating idiomatic expressions, culturally specific concepts, and historical references. For example, when translating a poem from one language to another, maintaining the poetic rhythm and wordplay while capturing the cultural essence can be a daunting task. Cultural nuances, values, and social contexts must be carefully considered to ensure an accurate portrayal of the source culture.

DISCUSSION Translation serves as a powerful tool for cross-cultural understanding. It allows individuals to access literature, films, and other cultural artifacts that might otherwise remain inaccessible due to language barriers. Through accurate translation, cultural expressions are captured and preserved, enabling individuals to connect with and appreciate diverse cultural heritages. However, translators also face ethical considerations, such as the risk of cultural appropriation or misrepresentation. Cultural sensitivity and deep understanding are essential to navigate these challenges.

Here are a few examples that illustrate how translation captures and preserves cultural identities through language:

– Translating Proverbs and Idioms: Proverbs and idiomatic expressions are deeply rooted in culture and often reflect specific cultural values and beliefs. Translating them accurately while preserving their cultural essence can be challenging. For instance, the English proverb "The early bird catches the worm" carries a cultural value of industriousness and promptness. Translating it into another language requires finding an equivalent expression that captures the same cultural connotations.

– Translating Literary Works: Literary works embody the cultural identity of a society. Translating novels, poems, or plays requires not only conveying the literal meaning but also capturing the author's style, voice, and cultural references. For example, translating Gabriel Garcia Marquez's renowned novel, "One Hundred Years of Solitude," from Spanish to English involves maintaining the magical realism elements and the cultural context of Latin America.

– Translating Cultural Concepts:Some cultural concepts are unique to a particular language and culture, making their translation challenging. For instance, the Japanese term "omotenashi" encompasses the concept

of wholehearted hospitality. Translating it into another language requires careful consideration to capture the depth and cultural nuances of this concept.

– Translating Historical References: Historical references in texts are often deeply rooted in a specific cultural context. Translating these references requires extensive research and understanding of the historical background to ensure accuracy. For example, translating references to the American Civil War in a historical novel requires conveying the same historical accuracy and cultural impact in the target language.

– Translating Cuisine and Food Culture: Food is an integral part of cultural identity, and translating food-related terms and descriptions requires cultural sensitivity. For instance, translating the French term "charcuterie" into English involves conveying not only the idea of cured meats but also the cultural association with traditional French delicacies and the art of charcuterie.

These examples highlight the challenges translators face in capturing and preserving cultural identities through language. Translators must navigate these challenges with cultural sensitivity, deep understanding, and linguistic expertise to ensure that the translated work reflects the cultural nuances and values embedded in the original text.

Here are some examples of cultural nuances that translators encounter when translating cultural identities:

Humor and Wordplay:Humor and wordplay often rely on cultural references, idiomatic expressions, and linguistic nuances that may not have direct equivalents in other languages. Translating jokes, puns, or witty remarks requires careful consideration of cultural context and linguistic creativity to capture the intended humor in the target language.

Politeness and Formality: Different cultures have distinct norms and expectations when it comes to politeness and formality. Translating polite and formal speech requires understanding the cultural hierarchy, honorifics, and appropriate linguistic registers. The challenge lies in finding equivalent expressions and linguistic conventions that convey the appropriate level of respect and politeness in the target language.

Social Etiquette and Customs: Social etiquette and customs vary across cultures, and translating texts that involve social interactions or ceremonies requires familiarity with the cultural norms. Translators must consider the appropriate language and expressions used during specific social contexts to ensure a faithful representation of the cultural identity being portrayed.

Gender and Identity: Cultural identities are influenced by gender norms and social constructs. Translating texts that address gender and identity-related themes requires sensitivity and understanding of the cultural nuances surrounding these topics. Translators must navigate the linguistic choices and terminology that reflect the cultural understanding of gender roles and identities.

Taboos and Sensitive Topics: Certain topics may be considered taboo or sensitive in some cultures. Translating texts that deal with these subjects requires cultural sensitivity and the ability to find appropriate ways to convey the intended meaning without causing offense or misunderstanding in the target language.

Historical and Mythological References:Translating texts that include historical or mythological references involves capturing the cultural significance and symbolic meanings associated with these references. Translators need to research and understand the historical and cultural context to ensure accurate translation and convey the depth of cultural identity embedded in these references.

These examples highlight the importance of cultural sensitivity and deep understanding when translating cultural identities. Translators must navigate these cultural nuances to ensure an accurate portrayal of the source culture and to enable readers in the target language to connect with and appreciate the cultural richness being conveyed through the translated text.

CONCLUSION

Translating cultural identities is a complex yet vital process. Through accurate translation, cultural expressions are captured and preserved, enabling individuals to connect with and appreciate diverse cultural heritages. Language, as a carrier of cultural identities, plays a crucial role in maintaining and celebrating cultural diversity. Translators, with their expertise and sensitivity, bridge cultural gaps and contribute to a more connected and understanding world.

Translation plays a crucial role in capturing and preserving cultural identities through language. Cultural identities are deeply embedded within language, and translation serves as a bridge that facilitates the transfer of cultural nuances, values, and expressions between different linguistic contexts. Through accurate translation, cultural expressions are not only captured but also preserved, allowing people to engage with and celebrate the richness of various cultural heritages.

Translating cultural identities is a complex task that requires translators to navigate challenges such as idiomatic expressions, culturally specific concepts, historical references, and humor. Translators must employ strategies to ensure they capture the author's style and voice, maintain cultural nuances, and convey the intended meaning in the target language. They must also be mindful of ethical considerations, such as cultural appropriation and misrepresentation, striving to portray cultural identities with integrity and respect.

Translation serves as a powerful tool for promoting cross-cultural understanding and appreciation. It enables individuals to access literature, films, and other cultural artifacts that would otherwise remain inaccessible due to language barriers. By fostering intercultural dialogue, translation contributes to the maintenance of cultural diversity and the promotion of mutual respect among diverse cultural backgrounds.

In our interconnected world, translation becomes

a catalyst for building bridges and fostering a more connected and understanding society. It allows individuals from different cultural backgrounds to engage with and appreciate the cultural identities of others. Through the skillful and sensitive practice of translation, cultural expressions are not only preserved but also shared, celebrated, and valued across linguistic boundaries.

In conclusion, translation plays a vital role in capturing, preserving, and promoting cultural identities. It is through translation that the richness and diversity of cultural heritages are accessible to a wider audience, contributing to a more interconnected and culturally enriched global community.

REFERENCES

1. Bassnett, S., & Trivedi, H. (Eds.). (1999). Post-colonial translation: Theory and practice. Routledge.
2. Cronin, M. (2006). Translation and identity. Routledge.
3. Hermans, T. (Ed.). (2007). The manipulation of literature: Studies in literary translation. Rodopi.
4. Lefevere, A. (1992). Translation, rewriting, and the manipulation of literary fame. Routledge.
5. Munday, J. (2012). Introducing translation studies: Theories and applications. Routledge.
6. Pym, A. (2010). Exploring translation theories. Routledge.
7. Simon, S. (1996). Gender in translation: Cultural identity and the politics of transmission. Routledge.
8. Venuti, L. (1995). The translator's invisibility: A history of translation. Routledge.
9. Vidal, F. (Ed.). (2015). Translation and cultural identity: Selected essays on translation and cross-cultural communication. Routledge.
10. Shorxametov, Shotillo Safarovich, and Tursuntosh Isroilova. "HOW TO TEACH LEARNERS THROUGH DIDACTIC GAMES." Academic research in educational sciences 3.12 (2022): 415-420.
11. T Isroilova. The Role of Translation in Global Communication: Discuss the importance of translation in promoting cross-cultural understanding and facilitating global communication. Texas Journal of Philology, Culture and History 28, 27-29, 2024

Xilola ERNAZAROVA,
Qo‘qon DPI o‘qituvchisi
hilola.ernazarova84@mail.ru

KIRISH VA KIRITMALARNING MATNDAGI O‘RNI

Annotatsiya: parantez birliklarni badiiy asarlarda muntazam ravishda uchrab turadi deyish u qadar to‘g‘ri emas. Lekin ayrim hollardagina qo‘llangan taqdirda ham ijodkor uchun juda ta’sirchan qurol vazifasini o‘tab beradi.

Kalit so‘zlar: *kirish, kiritma, parantez birliklar, matn, sintaksis, semantika, struktura, gap, konstruksiya.*

Annotation: it is not so true to say that parenthetical units are regularly found in works of art. But even if it is used only in certain cases, it will serve as a very effective weapon for the creator.

Key words: *Introduction, introduction, parenthetical units, text, syntax, semantics, structure, sentence, construction.*

Аннотация: неверно утверждать, что вводные единицы регулярно встречаются в произведениях искусства. Но даже если его использовать лишь в определенных случаях, он послужит творцу весьма эффективным оружием.

Ключевые слова: *введение, введение, вводные единицы, текст, синтаксис, семантика, структура, предложение, конструкция.*

Kirish. Badiiy asarlarda parantez birliklar ishora shaklida ham, sintaksisning bir qismi sifatida ham, izohlovchi yoki gapga qo‘shimcha ma’no yuklashda ham yozuvchilar tomonidan keng qo‘llaniladi. Bunda muallif o‘quvchiga vaziyatni yana-da aniqroq yetkazib berishda aynan ana shu birliklardan unumli foydalanadi.

Kirish va kiritmalar tadqiqiga bag‘ishlangan ishlarning deyarli barchasida ularning so‘z, birikma, gap, murakkab butunlik, tinish belgilari shaklidagi turlari mavjud ekanligi ko‘rsatib o‘tiladi. Parantezalarning mazkur turlari esa aksariyat ishlarda, asosan, ular qo‘llangan muayyan gap doirasida o‘rganiladi va parantezalar bilan mazkur gap o‘rtasida sintaktik aloqaning yo‘qligi yoki qisman mavjudligi turli ko‘rinishlarda ta’kidlanadi. Kirish va kiritmalar hamda ular kiritilgan gap orasidagi semantik-grammatik, mantiqiy-shakliy yoki, umuman, qandaydir aloqa gap doirasidan tashqariga chiqmagan holda izlanadi.

Holbuki, parantezaning haqiqiy sintaktik, kommunikativ, mantiqiy, lingvopoetik mohiyatini gapdan tashqariga chiqmay turib tayin etish mahol. Aytaylik, “Demak, bu yil sabzidan yaxshigina daromad olamiz” gapi tarkibidagi “demak” parantezasining ma’nosi faqat shu gap doirasida tushunarli emas, shubhasiz, bu gapdan oldin, masalan, “Bu yil sabzidan mo‘l hosil olingan” yoki “Bozorda sabzining narxi osha boshlagan” yoki yana boshqa qandaydir gaplar ham bo‘lishi mumkin. Shundagina mazkur paranteza o‘z semantikasini namoyon qiladi, ayni paytda, u

faqat muayyan mazmunnigina emas, balki gaplar o‘rtasidagi bog‘lanishlarning ham ifodachisi, demakki, matn shakllanishida ham o‘ziga xos unsur ekanligi kuzatiladi. Shu birgina misoldan ham ko‘rinib turdiki, paranteza tadqiqi gap doirasida emas, balki undan katta butunlik, ya’ni matn doirasida olib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Asosiy qism. Matndagi semantik-struktur aloqalarning yuzaga kelishida, umuman, matnning struktur, mazmuniy va kommunikativ yaxlitligini ta’minlashda parantezalar o‘rnini monografik aspektda o‘rgangan A.A.Mesler o‘z xulosalaridan birida shunday yozadi: “...Parantez konstruksiyalarni gapdan katta lisoniy birlik bo‘lgan matn masshtabida tadqiq qilish, shubhasiz, katta ustunlikka ega, chunki bunday yondashuv mazkur muammoning turli jihatlarini integral (jamlagan holda) talqin qilishga va shu tariqa parantez konstruksiyalarning real lingvistik maqomini aniqlashga imkon beradi”. [176]

Turli tillarda kirish va kiritmalar turlicha aspektlarda tadqiq etilgan ko‘plab ilmiy ishlarni tahlil etar ekan, A.A.Mesler bu muammoga oid keyingi yillarda olib borilgan tadqiqotlarda ko‘zga tashlanayotgan asosiy yo‘nalishlarni quyidagicha tasniflaydi:

- kiritma konstruksiyalarning jumladagi asosiy qism bilan aloqasi doirasidagi xarakter tahlili va bu aloqaning leksik-semantik va grammatik vositalarini belgilash;
- kiritma konstruksiyalarning ikki funksional tipini, ya’ni subyektiv-modal (kirish) va obyektiv-izohlovchi (kiritma) tiplarini aniqlash;
- kirish va kiritmalarni uslub belgilash vazifasi nuqtayi nazaridan o‘rganish;
- kirish va kiritmalarning pozitsion tamoyil asosida tahlil etish;
- jumlani ikki kommunikativ yo‘nalishga bo‘laklash sabablari va tabiatini aniqlash maqsadida paranteza hodisasini ontologik jihatdan o‘rganish;
- parantetik kiritmalarning ayrim tiplarini nisbatan keng lisoniy kontekstda tahlil etish;
- kirish va kiritmalarni notekis nutq semiotikasi aspektida tadqiq etish”.

Olim kirish va kiritmalar yuzasidan ko‘plab ishlarning mavjudligiga qaramay, muammo hamon o‘z yechimini topmayotgani, zero, parantez konstruksiyalarning til sistemasidagi haqiqiy o‘rni va ahamiyati ochilmay qolayotganini ta’kidlaydi. [1.176]

Kiritma konstruksiyalarning lingvistik tabiati, matn kategoriyalarining ifodalanishida ularning o‘rni kabi masalalar yuzasidan V.A.Shaymiyevning ilmiy qarashlari e’tiborga molikdir. Olim kiritma konstruksiyalarni faqat qabul qiluvchi gap chegaralarida ko‘rish ularning mohiyati uchun yetarli emasligini qat’iy ta’kidlaydi, shu bilan birga, kiritmalarning muhim xususiyatlari lisoniy kontekst fonida tushunarli bo‘lishini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

V.A.Shaymiyevning “Kiritma predikativ birliklarning matn semantik tashkillanishidagi o‘rni” nomli maqolasida kiritmalardan badiiy matnda yozuvchilar qanday maqsadlarda foydalanishi, ularning lingvistik mohiyati haqida mushohada yuritadi. Jumladan, kiritmalarning adabiy asarlarda bajaradigan vazifalarini quyidagicha tavsiflaydi: “Kiritmalar adabiy asarlarda ma’lum konstruktiv usullarni yaratish, matnning mazmun bloklarida o‘ziga xos “kontrast vaziyatlar”ni yaratish uchun ishlatiladi”. [2.263] Tadqiqotchi kiritma konstruksiyalar alohida gap chegaralaridagina emas, balki yanada kengroq kontekstda, ba’zan hatto tugallangan matnda o‘rganilishi maqsadga muvofiqligini alohida e’tirof etadi.

D.Jamoliddinova ta’kidlaganidek, parantetik kiritmali gap ham, parantetik kiritmasiz gap ham eng oliy kommunikativ birlik bo‘lgan matn ichidagina o‘zining semantik-struktur, kommunikativ-estetik va boshqa xususiyatlarini to‘la namoyon qila oladi, shuning uchun ham har qanday gap matn doirasida o‘rganilgandagina to‘g‘ri ilmiy talqinga erishish mumkin bo‘ladi. [3.20] Zotan, grammatika nazariyotchilari axborot birligi sifatida gap nutqdan alohida tarzda mavjud bo‘lolmasligini, u boshqa gaplar bilan qo‘shilib, matn hosil qilishini va matnda inson fikrlash tarzining natijalari qayd etilishini aytib o‘tadilar.

Gap tuzilishidagi turli o‘zgarishlarning matn doirasida o‘rganilishi zaruriy ekanligini Sh.Safarov shunday bayon etadi: “Gap tarkibidagi bo‘laklar tartibini aniqlash uchun sintaktik tahlilning o‘zi yetarli. Gap tuzilishidagi har qanday o‘zgarishlar (inversiya, ellipsis va boshqa shakliy o‘zgarishlar) va ma’no ko‘chishlarining (sintaktik polisemiya, omonimiya kabi) turlari, ularning yuzaga kelish sabablarini yoritish maqsadidagi tahlil, so‘zsiz, matn sintaksisi va pragmatikasi darajasiga ko‘tariladi”. [4.62]

Kiritmalar turli sohalarda ham belgi, ham asosiy grammatik kategoriya sifatida xizmat qiladi. Ya’ni bu birliklardan asosan gazeta va jurnallarda, ilmiy-ommabop nashrlarda, insholarda, matematik hamda mantiqiy amallarda, kompyuter dasturlarida, eng asosiysi, badiiy asarlarda keng foydalaniladi. Chunki har qanday badiiy asarni yaratishda, uni mashhur qilishda tinish belgilari muhim ahamiyat kasb etadi. Demak, kiritma konstruksiyalarni nafaqat belgi, balki badiiy asar tilining pishiq-puxta bo‘lishini ta’minlaydigan elementlar sifatida e’tirof etish mumkin.

Ijodkor bu kabi elementlardan gapning boshida, o‘rtasida, oxirida foydalana oladi. Bunda asosan gapning qaysi qismiga ahamiyat berilayotganligiga qarab kiritmalar o‘rni tanlanadi. Yuqoridagi xulosalarni umumlashtirgan holda, ingliz tilida va o‘zbek tilida ham parantez birliklarni vergul, tire, qo‘shtirnoq va qavs kabi tinish belgilari bilan asosiy matndan ajratilishini ko‘rish mumkin. Har bir tinish belgisi kiritma konstruksiyalarni ifodalayotgan paytda, albatta, juft holda qo‘llanishi bu

birliklarning yozma nutqdagi o‘ziga xos jihatlaridan biridir.

Xulosa. Kiritma mustaqil ega va kesimdan ham iborat bo‘lishi mumkin va u gapning asosiy mazmuniga qo‘shimcha tarzda ishora qilish xususiyatiga ega. Misol uchun:

– My father, if you don’t mind me telling you this, ate the muffin. Mazmuni: Otam, agar sizga aytishimga qarshilik qilmasangiz, bir tova qaymoq surilgan non yegan emishlar.

Bu misoldan shu narsa ayonki, unda o‘z fikrini aytishdan oldin mustaqil tarzda ruxsat so‘ralgan, ya’ni mustaqil bo‘laklar gapning o‘rtasida kelib, bu vazifani amalga oshirishga ko‘maklashgan.

Hozirgi zamon ingliz tili nazariy grammatikasida parantez birliklar matnlarda asosiy gapning ajralmas qismiga aylanib qolgan. Ayniqsa, sintaksisda kiritmalar ancha mukammal ko‘rinish kasb etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мецлер А.А. Прагматика коммуникативных единиц. – Калифорния, 1990. – С.176.
2. Shaimiyev V.A. So meta-text or metadiscourse? – Bashkir University, 2012. – P.263.
3. Жамолиддинова Д.М. Бадиий нутқда парантез бирликларнинг семантик-грамматик ва лингвопоэтик хусусиятлари: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2009. – Б.20.
4. Жамолиддинова Д.М. Бадиий нутқда парантез бирликларнинг семантик-грамматик ва лингвопоэтик хусусиятлари: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2009. – Б.20.

Zarnigor UBAYDULLAYEVA,
Farg‘ona davlat universiteti
tayanch doktoranti
z.ubaydullayeva@mail.ru

HISSIYOTLAR IFODALANISHIDA PSIXOFIZIOLOGIYA VA ETNIK XOSLANISH

Annotatsiya: ushbu maqolada hissiy tajribaning fenomenologik tuzilishi haqida qisqacha ma’lumot berilgan. Shuningdek, hissiyotlarning o‘rganilish taraqqiyoti, bugungi kundagi tilshunoslik nuqtai nazaridan hissiyotlar psixofiziologiyasi borasidagi fikrlar keltirilgan. Nutqiy jarayonda inson nutqiga ta’sir qiluvchi omillardan biri - uning madaniy jihatdan ma’lum bir etnik guruh, madaniyatga mansubligi hamda bu naqadar uning hissiy tajribasi va ifodalanishiga ta’siri haqida qarashlar berilgan.

Kalit so‘zlar: *hissiy tajriba, fenomenologik tuzilish, hissiyotlar psixofiziologiyasi, etnik xoslanish, vegetativ bo‘ron, madaniy sindirom, madaniyat o‘lchovlari,hissiy bosim.*

Аннотация: в данной статье представлены краткие сведения о феноменологической структуре эмоционального опыта. Также представлены развитие изучения эмоций, мысли о психофизиологии эмоций с точки зрения сегодняшнего языкознания. Одним из факторов, влияющих на речь человека в речевом процессе, является его культурная принадлежность к определенному этносу, культуре и то, как это влияет на его эмоциональные переживания и проявления.

Ключевые слова: *эмоциональный опыт, феноменологическая структура, психофизиология эмоций, этническая идентичность, вегетативная буря, культурный синдром, измерения культуры, эмоциональное давление.*

Kirish

Psixologiyada hissiy tajriba sohasining fenomenologik tuzilishini o‘rganishning uzoq an’anasi mavjud. Tuyg‘ularni o‘rganish individual tajriba va umuman inson faoliyatining keng ko‘lamli muammolarini tushunish uchun juda muhimdir. Shu sababli ham, hissiyotlarning og‘zaki-konseptual majmui bo‘yicha fundamental tadqiqotlar zamonaviy tilshunoslikda katta e'tiborga ega. Biroq, emotitivlik muammosi (tildagi emotsionallikning namoyon bo‘lishi) tilshunoslikda nisbatan uzoq vaqt davomida ko‘rib chiqilganiga qaramay, til fani bu turkumning to‘liq tavsifini berishga hali tayyor emas edi. Ekspressivlik (ifodalash) ta’sir toifasiga ko‘ra onomasiologik emas, balki funksional toifani bildiradi. Har xil ekspressiv leksik vositalarni inventarizatsiya qilish ommaviy axborot vositalarining roli ortishi va nisbatan yangi nutq turi - reklamaning jadal rivojlanishi tufayli ayniqsa dolzarblashdi. Tilshunoslik va adabiyotshunoslikda uzoq vaqtlardan buyon ekspressivlik tadqiqot obyekti sifatida o‘rganilib kelindi.

Asosiy qisim.

Psixologlardan farqli o‘laroq, fiziologlarning fikriga ko‘ra, his-tuyg‘ular, birinchi navbatda, tananing tashqi

va ichki ogohlantirishlar ta’siriga bo‘lgan munosabati, aniq subyektiv bo‘yoqdorlikka ega va sezgirlikning barcha turlarini qamrab oladi [1].

Hissiy bosim holati bir qator organlar va tizimlarning funksiyalarida sezilarli o‘zgarishlar bilan birga ko‘rinadi, masalan, butun tanani qamrab olgan “yong‘in” kabi. Bu o‘zgarishlar shunchalik kuchliki, ular haqiqiy “vegetativ bo‘ron” kabi ko‘rinadi. Biroq, bu “bo‘ron” da ma’lum bir tartib mavjud. Hissiyotlar tana va atrof-muhit o‘rtasidagi o‘zaro yaxshi ta’sirni ta’minlaydigan organlar hamda tizimlarning faolligini oshiradi. Avtonom nerv sistemasining simpatik qismining keskin qo‘zg‘alishiga ham sababchi bo‘ladi. Adrenalinning katta miqdori qonga kiradi, yurakning ishi kuchayadi va qon bosimi ko‘tariladi, bronxlar kengayadi, organizmdagi oksidlanish hamda energiya jarayonlarining intensivligi oshadi. Mushaklar faoliyatining tabiati keskin o‘zgaradi. Agar normal sharoitda alohida mushak guruhlari ishda birma-bir ishtirok etsa, u holda hissiy qo‘zg‘alish holatida ular bir vaqtning o‘zida faollashishi mumkin.

J.Godfrua [2] yozganidek, "... so‘zlar subyekt haqiqatda nimani boshdan kechirayotganini ifodalash uchun juda zaif, yetarli emas. "Men olmani yaxshi ko‘raman", "Men onamni yaxshi ko‘raman", "Men bu odamni yaxshi ko‘raman" yoki "Men bu shaharni yaxshi ko‘raman" degan odam ham xuddi shunday his-tuyg‘ularni ifodalaydi, deyish mumkinmi?” [3]. Bir qarashda, his-tuyg‘ularning obyektiv namoyon bo‘lishi, shunchaki tashqi ko‘rinishi bo‘lishi mumkin. Ammo bu ko‘rsatkich ba’zida ishonchli emas. Biror kishining ko‘zlarida yosh bo‘lsa, ular quvonchdanmi, qayg‘udanmi yoki g‘azabdanmi, tushunishimiz qiyin bo‘lishi mumkin. Bundan tashqari, bu his-tuyg‘ularning ifodasi ko‘pincha odam tegishli bo‘lgan madaniyat bilan bog‘liq: masalan, qoshlarini chimirish yoki tabassum Sharqda va G‘arbda boshqacha qabul qilinadi. Ba'zi psixofiziologlarning fikriga ko‘ra, fiziologik faollashuv natijasida uning asab sistemasi, butun tanada yuzaga keladigan keskin o‘zgarishlari tufayli odam his-tuyg‘ularni boshdan kechirishi mumkin. Ushbu faollashuvni obyektiv ravishda poligraf yordamida o‘lchash mumkin. Biroq, faollashuvning bir xil ko‘rinishlari ham ko‘pincha butunlay boshqa his-tuyg‘ularning belgilari bo‘lishi mumkin. Terlash yoki tez yurak urishi kabi faollashuvning turli ko‘rinishlarida nozik o‘zgarishlarning ma’nosini aniqlash uchun juda sezgir asboblar kerak.

“Tuyg‘ular, odatda, odam qandaydir vazifa (ehtiyoj, maqsad) bilan duch kelganda paydo bo‘ladi, lekin uni hal qilish, yuzaga chiqarish uchun vositalar (qoniqish, muvaffaqiyat) yetarli emas”- deb fikr bildiradi rus tilshunosi N.A.Bagdasarova o‘zining “Лексическое выражение эмоций в контексте разных культур” nomli nomzodlik dissertatsiyasida. Bizningcha esa, inson tuyg‘ulari paydo bo‘lishi uchun qandaydir vaziyat shart emas, inson his-tuyg‘ularsiz yashay olmaydi. Faqatgina uning yuzaga chiqarishi, ifodalanishi, qayta reaksiyada bo‘lishi uchungina ma’lum vaziyat talab qilinadi. O‘zingiz ham bir fikr qiling, siz hozir tinch holatdasiz, aniqki sizning o‘zak qismingizni, ruhingizda halovat, xotirjamlik yoki bo‘lmasa, boshqa bir tuyg‘u qurshab turibdi. Hattoki, inson uxlaganda ham nimadir his qilishi (qo‘rqishi, xursand bo‘lishi va boshqalar) psixologlar tomonidan tasdiqlangan. Bir holatdan ikkinchi holatga o‘tish uchun, hissiyotlarning tashqi muhitda nutq jarayonida ifodalanishi uchun albatta, qandaydir hissiy kuchlanish insonga ta’sir qilishi kerak. Bizningcha hissiyotlar doimo past tempda bo‘lsa ham insonda mavjud bo‘ladi, ifodalanish uchun esa, zaruriy muhit kerak bo‘ladi. Hissiyotlar inson oldiga biror maqsad qo‘ygan davrda faollashadi, yanada oydinlashadi. Maqsadga erishish vositalariga malaka, tajriba, kuch va vaqt kiradi. His-tuyg‘ular fiziologiyasi bugungi kunda tibbiyot xodimlari bilan bevosita hamkorlikda tahlil ostiga olingan obyektlardan biridir. Chunki hissiyotlar nafaqat inson nutqiga balki, nutqiy jarayonda uning ruhiy-fiziologik holatiga ham ta’sir o‘tkazadi.

Natijalar va metodlar

Tuyg‘ular - subyektiv psixologik holatlarning alohida sinfi bo‘lib, ular bevosita tajriba shaklida insonning o‘z faoliyati jarayonini, natijalarini va tashqi dunyo bilan munosabatlarni aks ettiradi. Insonning atrofidagi dunyoni baholashi ma’lum bir jamiyat tomonidan qabul qilingan qadriyatlar tizimiga asoslanadi. Quyida keltirilgan ma’lumotlardan ko‘rinib turibdiki, o‘zbek madaniyati vakillarining madaniy va psixologik xususiyatlari ko‘p jihatdan rus va ingliz tilida so‘zlashuvchi mamlakatlarda rivojlangan madaniy jamoalarning tegishli xususiyatlariga ziddir. Shuning uchun biz uchun o‘zbek, rus va ingliz tillarida emotsional lug‘atni solishtirish qiziq edi.

Etnopsixologik xususiyatlarning tuzilishi murakkab dinamik ko‘p bosqichli tizim bo‘lib, uning elementlari bir-biri bilan mantiqiy bog‘liqdir. Albatta, ular orasida ma’lum bir etnik-lingvistik hamjamiyat vakillarining ko‘pchiligining turmush tarzida ustunlik qiladigan qadriyat yo‘nalishlari ayniqsa muhimdir. Qadriyat tizimi, qoida tariqasida, eng ongli xususiyatga ega va mafkuraviy qarashlarni o‘zida mujassam etadi. Uning odamlar psixologik xususiyatlarining shakllanishiga, jumladan, dunyoni idrok etishiga ta'siri nihoyatda katta. Bu tuzilma abadiy va tarixiy voqelikning sintezidir. Bu ko‘p qirrali, aniq belgilash deyarli mumkin bo‘lmagan, voqelikning mavjudligi va idrokini belgilaydigan xalq g‘oyalari, an’analari, e'tiqodlari (ularning dini, falsafasi, madaniyati, tilida aks ettirilgan) majmuidir. Xalqning tarixiy mazmuniy mavjudligi qadriyatlar,an’analar va e’tiqodlarning keng tarqalgan organik tizimi bilan birga keladi.

Bu ma'noda Amerika misolida ko‘rib o‘tsak bo‘ladi: amerikaliklar etnik jihatdan dunyoning barcha burchaklaridan kelgan odamlarning rang-barang konglomerati bo‘lishiga qaramay, yagona millatni tashkil qiladi. Biroq, O‘zbekiston va Rossiyada milliy o‘ziga xoslik an'anaviy ravishda etnik guruhga emas, balki madaniyatga mansublik bilan belgilanadi. Turli madaniy va etnik guruhlarga mansub shaxslar psixologiyasidagi o‘xshashlik va farqli jihatlar, psixologik farqlarning ijtimoiy-madaniy, ekologik hamda biologik xususiyatlariga ko‘ra shartliligi va boshqalar bilan madaniyatlararo psixologiya yo‘nalishi shug‘ullanadi [4]. Bu yerda asosiy tushunchalardan biri "madaniy sindrom" bo‘lib, madaniyatlarning bir guruhini boshqasidan ajratib turadigan qadriyatlar, munosabatlar, e'tiqodlar, me'yorlar va xatti-harakatlarning ma'lum bir to‘plami sifatida yuzaga chiqadi. Tadqiqotlarda ko‘p e’tibor beriladiganlar qatoriga ingliz va rus madaniyati vakillarini kiritish mumkin. Manbalarda bu xalqlarning o‘ziga xos xususiyatlarini tasvirlashga katta e’tibor beriladi. Xususan, bu borada G.Xolfstedning ishlarini anchayin samarali deyish mumkin. Biz, birinchi navbatda, rus va ingliz tilida so‘zlashuvchi jamoalar eng ko‘p qarshilik ko‘rsatadigan parametrlar ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq deb hisobladik. Ko‘pgina tadqiqotchilar "individualizm - kollektivizm" oppozitsiyasini asosiy etnik madaniy xususiyatlardan biri deb bilishadi. "Individualistik" - bu uning a'zolarining shaxsiy maqsadlari guruh maqsadlaridan kam bo‘lmagan (agar ko‘p bo‘lmasa) muhim bo‘lgan madaniyatdir. Aksincha, "kollektivistik" madaniyat, unda guruh maqsadlari individual maqsadlardan ustun bo‘lishi bilan tavsiflanadi. Xolfstedning o‘lchovlariga ko‘ra, ingliz tilida so‘zlashuvchi mamlakatlar madaniyati (Buyuk Britaniya, AQSh, Avstraliya, Kanada, Yangi Zelandiya) aniq individualistik tipga tegishli, bu olimning tahlillariga ko‘ra rus madaniyatini kollektivistik tip deb tasniflaydi [6]. Ba'zi tadqiqotchilar rus madaniyati haqida gapirganda, ruslar sezgirlik, murosasizlik, birlik tamoyillari, befarqlik va ma'naviy qadriyatlarning moddiy qadriyatlardan ustunligi bilan ajralib turadi; Ular hatto haqiqatga chanqoqlik va azob-uqubatlarga tashnalik kabi o‘ziga xos fazilatlarning mavjudligini ta'kidlaydilar. Ingliz tilida so‘zlashuvchi madaniyatlarning asosi - bu o‘z kuchli tomonlariga va har bir shaxs uchun eng keng imkoniyatlarga tayanadigan erkin shaxslar jamiyati deya ta’rif berishadi.

Xulosa.

Antroposentrik nazariya aktuallasha boshlagandan so‘ng, tilshunoslikning boshqa fanlar bilan kesishuvi chorrahasida turlicha yangi yo‘nalishlar yuzaga kela boshladi. Hissiyotlar lingvistikasi lingvomadaniy jihatdan jahon tilshunoslari tomonidan ko‘p marotaba tahlilga tortilgan. Tadqiqotlarda asosiy mavzulardan biri sifatida e’tibor qaratilgan jihat hissiyotlarning tildagi ifodalanishiga madaniyatning ta’siri, G‘arb va Sharq madaniyatining tildagi o‘ziga xosliklari qiyosiy tahlil qilingan. Biz ushbu maqolamizda Sharq madaniyati vakili bo‘lgan o‘zbek xalqining ham o‘ziga xos nutq madaniyati, millatning nutq jarayonida qo‘llaydigan o‘zgacha verbal va noverbal vositalarini e’tiborga oldik. O‘zbek tilida so‘zlashuvchilarning boshqa ingliz va rus tilida so‘zlashuvchilardan farqli hamda o‘xshash jihatlari maqolani boshqa til vakillari o‘qisa ham tushunishi uchun berildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Косицкий Г.И. Физиология человека .- М., 1985-544 с
2. Жо Годфруа. Что такое психология: В 2 т. Пер. с фр. / Под ред. Г. Г. Аракелова. — 2-е изд., стер.. — М.: Мир, 1999. — 491 с.
3. Jo Godefroid; Emmanuel Stip. Psychologie et santé mentale (фр.). — Laval, Québec: Éditions Études vivante, 1993. — 167 p.
4. Грекова Т.Н. Кожно-гальванический рефлекс как показатель изменений психического состояния. Физиология человека, 1975, т. 1, № 6.
5. Ubaydullayeva, Z. (2023, December). NOVERBAL HISSIYOT IFODALOVCHI VOSITALARNING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI. In Fergana state university conference (pp. 154-154).
6. Hofstede, Geert (December 1986). "Cultural differences in teaching and learning". International Journal of Intercultural Relations. 10 (3). International Academy for Intercultural Research: 301–320

Bobur ISMOILOV,
O‘zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
ismoilov_bobur@Internet.ru
O‘zbekiston TDSHU professori, f.f.d Muxlisa Ziyovuddinova taqrizi asosida

BALOG‘AT ILMI RIVOJIDA «MIFTOHU-L-ULUM» ASARINING O‘RNI

Annotatsiya: balog‘at ilmining ilm sifatida shakllanishini uchta davrga ajratish mumkin. Birinchi davr nahvshunoslar davri bo‘lib, bu paytda balog‘at haqida ba’zi ma’lumotlar boshqa asarlar tarkibida shakllandi. Sibavayh, Mubarrad, Ibn Jinniy kabi adiblar bu ilmga oid fikr mulohazalarni aytib o‘tganlar. Ikkinchi bosqich, rivojlanish bosqichi bu davrda balog‘atga oid ko‘plab fikr va ma’lumotlar Bu Al-Johiz, Ibn Mu’taz, Abu Ubayda Ma’mar, Ibn Mu’taz, Abu Hilol Askariy, Qudama ibn Ja’far kabilar ijodida uchraydi. Uchinchi bosqich mustaqil bo‘lish davri bu davrda Abdulqohir Jurjoniy, Yusuf Sakkokiy, Xatib Taftazoniy balog‘atga oid mustaqil asarlar yaratdi.

Kalit so‘zlar: *balog‘at, johiliyat davri, maoniy, bayon, badi’, Asroru-l-balog‘a, Miftohu-l-ulum, Talxisu-l-miftoh, uch davr, Nahvshunoslar, rivojlanish bosqichi, mustaqil bo‘lish davri.*

Annotation: the origination of puberty science as a science can be divided into three periods. The first period is the duration of ethnographers, during which some details about puberty was formed in other works. Writers such as Sibawayh, Mubarrad, and Ibn Jinni have demostrated their views on this science. The second period is the stage of development. During this period, many ideas and information about adulthood can be established in the works of Al-Jahiz, Ibn Mu'taz, Abu Ubayda Ma'mar, Ibn Mu'taz, Abu Hilal Askari, Ja'far ibn Yahya, Qudama ibn Ja'far. The third stage is the period of independence. In this period, Abdulkahir Jurjani, Yusuf Sakkoki, Khatib Taftazani created independent works related to adulthood.

Key words: *puberty, period of ignorance, ma'oni, text, badi', Asroru-l-balog'a, Miftohu-l-ulum, Talhisu-l-miftah, three periods, , stage of development, period of independence.*

Аннотация: период развития науки о риторики можно разделит на три этапа. Первый период — период грамматиков, в этот период сформировалис некоторые сведения о науке о половом созревании в других работах. Такие ученые, как Сибавайх, Мубаррад и Ибн Джинни, поделилис своими мыслями об этой науке. второй этап развития, в этот период много информатсии можно найти в трудах Ал-Джахиза, Ибн Мутаза, Абу Убайды Мамара, Ибн Мутаза, Абу Хилала Аскари, Кудамы ибн Джафара. Третий период – период независимости. В этот период Абдулкохир Джурджани, Юсуф Саккоки, Хатиб Тафтазани написали самостоятелные произведения о риторике.

Ключевые слова: *Риторика, период, невежества, наука о значениях, наука повествования, наука бади, Асрору-л-балага, Мифтаху-л-улум, Талхису-л-мифтах, три периода, грамматисты, этап развития, этап независимости.*

Kirish. Balog‘at ilmining paydo bo‘lishi johiliyat davriga borib taqaladi. Arab shoirlari o‘sha davrning eng fasohatli, so‘zga usta, kishilari edi. Ular balog‘at ilmi uning terminlari haqida bilmasada, uni fikriy va zavqiy jihatdan bilishardi. Ular gapirsa, she’r aytsa o‘ylamasdan fasih va balig‘ gapirishar edi bu ularning fitratida bor edi. Chunki arab adabiyotidagi eng go‘zal she’rlar johiliyat davrida aytilgan she’rlar hisoblanadi. She’r aytish, gapirishning o‘ziga xos qonun qoidalari bo‘lgan lekin u qoidalar yozuvda emas, fitriy o‘zlarining zavqidan kelib chiqib aytganlar. Jumladagi fasohat va balog‘atni yoki kamchiliklarni fitriy sezishardi. Islom kelgan paytda ham balog‘at va fasohat bo‘lgan Payg‘ambarimiz Muhammad alayhissalom eng balog‘atli so‘zlovchi bo‘lganlar sahobalar ham juda fasohatli so‘zlashgan. Qur’oni Karim kelib, butun dunyoda she’riyat va fasohatda tengsiz bo‘lgan arablarni bu borada maydonga chaqirdi va ularning hammasini ojiz qoldirdi. Qur’on insonlarni undagi balog‘atni va uning qoidalarini o‘rganishga undadi. Va musulmonlar bunga qattiq kirishishdi hamda Qur’ondagi go‘zalliklarni chiqarish jarayonida shu ilm paydo bo‘ldi va rivojlanib bordi.

Balog‘at ilmini ulamolar uchta bosqichga bo‘lib o‘rganishadi bunda johiliyat davrini hisobga olmaydilar chunki bu davrdagi balog‘at ilmi fan sifatida bo‘lmagan, unga oid alohida terminlar yo‘q edi. Bu uch bosqich quyidagilar:

Birinchi bosqich boshqa ilmlarning zamirida paydo bo‘lish bosqichi bu paytda balog‘atning ilk chizgilari paydo bo‘lib, boshqa asarlarning ichida fikr va mulohaza shaklida paydo bo‘ldi. Bu katta nahvshunoslar davri. masalan, Sibavayh, Mubarrad, Ibn Jinniy kabi nahv imomlari o‘zlarining kitoblarida balog‘at ilmiga oid bo‘lgan fikr mulohazalarni aytib o‘tganlar va balog‘atga oid ba’zi terminlarni keltirganlar.

Ikkinchi bosqich rivojlanish bosqichi bu davrda balog‘atga oid fikrlar o‘sib asta-sekin etilib, pishib keladi va mustaqil fasllar holatiga o‘tadi. Bu davrda Abu Usmon Al-Johiz “Al-bayon va-t-tabyin”, “Iyjazu-l-Qur’on” asarida maoniy ilmi haqida ma’lumot keltirgan, Ibn Mu’taz “Albadi’” asarida bayon ilmi haqida yozadi,

Abu Ubayda Ma’mar “Majozu-l-Qur’on” asarida bayon ilmi haqida ma’lumot keltirib, Qur’onda uchragan asl ma’nosidan boshqa ma’nodagi so‘zlarni o‘rganib chiqadi. Ibn Mu’taz “Albadi’” asarida badi’ ilmi haqida yozadi va uni 5 ta bobga bo‘ladi. Abu Hilol Askariyning “Alkitobat va she’r” asari unda she’rlar va risolalar va balog‘at to‘g‘risida bahs ham bor. Ularga yana Ja’far ibn Yahyo, Sahl ibn Horun, Qudama ibn Ja’farlar ergashdi. Bu davrning o‘ziga xos xususiyati ular balog‘atni kengroq ma’noda tushunishgan. Masalan asarni va she’rni chiroyli qiladigan va uni buzadigan harqanday narsalarni nazarda tutilgan.

Uchinchi bosqich mustaqil bo‘lish davri hisoblanadi. Bu davrda balog‘at haqida mustaqil asarlar yaratila boshlaydi. Bu davr Abdulqohir Jurjoniy (vafoti 1078 yil) davriga to‘g‘ri keladi u zot birinchi bo‘lib, balog‘at ilmini boshqa ilmlardan alohida ajratib, oldingi fikrlarni ko‘p jihatdan takomillashtirib, ularni tasniflab o‘rganganib, balog‘at ilmining rivojiga juda katta hissa qo‘shgan. Uning bu haqdagi asarlari “Asroru-l-balog‘a”, “Daloilu-l-i’jaz” hisoblanadi. Unda balog‘atni bo‘limlarga bo‘lmasada, tugal shaklga keltirmagan bo‘lsada, balog‘at ilmi va uning tarkibiga kiruvchi ilmlar haqida ma’lumotlarni keltirib, terminlarini ta’riflagan. Uning bu asarlari undan avvalgi asarlardan tubdan farq qiladi. Bu asar undan keyin Abu Ya’qub Sakkokiy “Miftohu-l-ulum” asarini yaratgunga qadar shu holda saqlandi. Shundan so‘ng Sakkokiy “Miftohu-l-ulum” asarini yaratdi va u Jurjoniy, Zamaxshariy va boshqa balog‘at ilmi olimlarining asarlarini chuqur o‘rganadi va ulardan ilhomlanadi va xulosa qilgan holda balog‘at ilmiga oid o‘zining davrigacha hech uchramagan mukammal asar yaratadi. U birinchi bo‘lib balog‘at ilmini boblarga, bo‘limlarga, fasllarga ajratadi va tartiblab mukammal qoidalarini ishlab chiqib, to‘liq shakllantirdi. Bu asar shu davrgacha yozilgan asarlarning eng mukammaliga aylanadi. Ibn Xoldun “Sakkokiy bu ilmni birinchi bo‘lib, tartiblagan, xulosalagan va hozirgi tartibga keltirgan adibdir” deydi. Shundan keyin Sakkokiyning asari juda mashhur bo‘lib ketadi va o‘quv dargohlarida dars beriladigan manbaga aylanadi. Yusuf Sakkokiy XIII asr arab tilshunosligida buyuk iz qoldirgan adib bo‘lib u sarf, nahv, maoniy, bayon, badi’, she’r, qofiya, aruz, mantiq ilmlarining yetuk mutaxassisi hisoblangan. Uning “Miftohu-l-ulum” asari shu darajada mashhur bo‘lib, ommalashganidan unga musulmon diyorlarida ko‘plab sharhlar yozildi, juda ko‘plab qo‘lyozma nusxalari ko‘chirildi va nashrlari chop qilindi hamda boshqa tillarga tarjima qilindi. Bunga sabab asar o‘z ichiga o‘n ikkita muhim ilmlarni olgan edi. Asosan asarning uchinchi qismi ma’nolar qismi mashhur bo‘ldi va butun dunyo bo‘ylab keng tarqaldi. Olim asarini uchta asosiy katta bo‘limga ajratadi shundan birinchi bo‘lim sarf(morfologiya), ikkinchi bo‘lim nahv (sintaksis) va uchinchi bo‘lim balog‘at bo‘limi bo‘lib uni uchta ilmga ajratadi ular maoniy ilmi, bayon ilmi va badi’ ilmi. Shuningdek Sakkokiy asarida bu ilmlarga aloqador bo‘lgan aruz, qofiya, mantiq ilmlari haqida ham qimmatli ma’lumotlarni keltiradi. Maoniy qismida jumlaning holat taqozosiga ko‘ra gapirish qoidalari o‘rganiladi, bayon ilmida majoz, tashbih va kinoya haqida gap ketadi, badi’ ilmida badiy go‘zalliklar haqida ma’lumot beriladi. Olimning asarni yozishidan maqsadi Qur’oni Karimni to‘g‘ri o‘rganishga qaratilgan edi shuning uchun u asariga harflar ularning talaffuzi, sifatlaridan tortib, ishtiqoq ilmi, sarf, nahv, ma’oniy, bayon, badi’, mantiq, aruz, she’r, qofiya ilmlarigacha kiritdi va ularni mukammal holatda tushuntirdi. Bu asar Abduraymon Qazviniyning “talxisu-l-miftoh” asari yozilgunga qadar darslik sifatida o‘tildi. Qazviniyning “talxisu-l-miftoh” (Miftohning qisqarmasi) asarini “Miftohu-l-ulum” asariga talxis ya’ni qisqa sharh tarzida yozadi, tushunarli qilib, qisqaroq holga keltiradi, yanada tartiblaydi, tatbiq etadi, o‘zidan va Jurjoniyning kitoblaridan ham ko‘pgina narsalar qo‘shadi va mukammal ilmiy matn holatiga keltiradi. Sakkokiyga ba’zi raddiyalar ham beradi, chunki Sakkokiy asari tili juda qiyin edi va juda cho‘zilib ketgan edi deydi. Qazviniyning asari ham juda ommalashib mashhur bo‘lib ketadiki, hatto aslidan ya’ni Sakkokiy asaridan ham mashhur bo‘ladi va madrasalarda o‘tiladigan kitobga aylanadi. Bu asarga ham hoshiyalar, nazmiy matnlar yoziladi. Bulardan boshqa ko‘pgina balog‘atga oid kitoblar ham yozilagan lekin ular ulamolar tomonidan va xalq tomonidan yaxshi qabul qilinmaganligi uchun mashhur bo‘lmagan. Lekin balog‘at ilmida Jurjoniy, Sakkokiy va Qazviniyning asarlari eng mashhuri bo‘lib qolaverdi. Yigirma birinchi asrga kelib himmatlar susayib, aql o‘tmaslashib, qobiliyatlar zaiflashib qoldi va bu kitoblarni o‘qish og‘irlik qilib qoldi va olimlar osonroq balog‘at kitoblarini yozishdi. Bulardan “Balog‘atu-l-vodiha”, “Durusu-l-balag‘o”, “Javahiru-l-balag‘o”, “Taysiru-l-balag‘o” kabilar. Lekin bu kitoblar “Miftohu-l-ulum” va “talxisu-l-miftoh” asarlarini o‘qishdan oldin o‘qitiladi bularni o‘qib bo‘lgandan so‘ng “Miftohu-l-ulum” va “Talxisu-l-miftoh” asarlariga o‘tiladi. Balog‘at tarixiga e’tibor berilsa Jurjoniy va Sakkokiydan so‘ng balog‘at tarixida katta yangilik qilinmaganini ko‘rish mumkin bu ikki olim balog‘at osmonidagi ikki yorqin yulduz hisoblanadi. Qazviniy esa Sakkokiyning asarini osonlashtirgan xolos katta yangilik qilmagan. Bulardan keyin Qur’on asosda ba’zi i’jozlar kashf qilingan va qilinmoqda bu to qiyomatgacha davom etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. 621 ابو يعقوب سوسف السكاكي. مفتاح العلوم. دار الكتب العلمية. بيروت.1987. ص.
2.188 ابو يعقوب سوسف السكاكي. مخطوطة مفتاح العلوم. مكتبة جامعة اسطنبول. ص.

3. حفني ناصف-محمد دياب-سلطان محمد-مصطفى تميم. دروس البلاغة.شموس البراعة.مكتبة البشري.كراستي باكستان. 2009ء. 11430م.
4. 152.تلخيص المفتاح. محمد بن عبد الرحمان القزويني. 2010. ص
5. 179شرح مفتاح العلوم.سعد الدين مسعود ابن عمر التفتازاني. 5628 رقم. ص
6.160 شرح تلخيص مفتاح. الشريف الجرجاني. 6061 رقم. ص
7. http://|www.shamela/ws,ابو الفيض المقلب بمرتضى الزبيدي . تاج العروس من ج
ابو الحسن علي بن محمد الشؤيفي جرجاني.ضبط دار الكتب العلمية-بيروت-لبنان.ص 97 .8 المصباح شرح المفتاح
9.Salimaxon Rustamiy. “Balog‘at ilmida lingvistik nazariyalar va til hodisalarining yoritilishi monografiyasi”. – T:.“Navro‘z”nashriyoti, 2017.170-b
10. Ahmad Taroziy. Funun-l-balog‘a. – T:. Xazina, 1996.212-b
11. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri Hilol. –T.: Hilol-nashr nashriyoti, 2021.

Dildora SALIMOVA,
ToshDO‘TAU tayanch doktoranti
furqatovnadildor@gmail.com

YOSH BOLALARDA SO‘Z O‘ZLASHTIRISH TADQIQI

Annotatsiya: ushbu maqolada psixolingvistikada o‘rganiladigan masalalar, til o‘zlashtirish hodisasi va yosh bolalarda yangi so‘zlarni o‘zlashtirish jarayoni haqida so‘z boradi.
Kalit so‘zlar: *til, nutq, psixolingvistika, til o‘zlashtirish, nutq ontogenezi, tezkor xaritalash.*
Annotation: this article discusses the issues of psycholinguistics, the phenomenon of language acquisition, and the process of new word acquisition in young children.
Key words: *language, speech, psycholinguistics, language acquisition, speech ontogeny, fast mapping.*

Psixolingvistika tilshunoslikning qator yangi sohalaridan bo‘lmish pragmalingvistika, matn lingvistikasi, matnni o‘rganishda antroposentrik yondashuv, kognitiv tilshunoslik, sotsiolingvistika, etnolingvistika, lingvokulturologiya kabi sohalarga oid masalalarni tahlil qilish yo‘nalishidagi tadqiqot ishlari bilan chambarchas bog‘liq. Til nutqiy faoliyatda yuzaga chiqqani tufayli tilshunosikda ham, psixologiyada ham tekshirish obyekti sanaladi. Shunga ko‘ra, bu ikki fanning sintezi sifatida psixolingvistika yo‘nalishi yuzaga keldi. Ushbu atama dastlab 1946-yilda amerika psixologi N.Pronko tomonidan qo‘llangan bo‘lib, XX asrning 50-yillaridan boshlab keng yoyildi. Psixolingvistika atamasi dastlab har qanday chegaradosh lingvopsixologik sohadagi tadqiqotlarni anglatish uchun ishlatiladi. 1953-yil AQSHning Indiana shtati Blugmenton shahrida universitetlararo ilmiy seminar o‘tkazildi. Bu seminarda tilshunoslik va psixologiyani birlashtirish, hosil bo‘lgan yangi ilmiy nazariyani fan sifatida “Psixolingvistika” deb nomlash taklif etiladi.

Lingvopsixologiya sohasidagi nazariy va amaliy xarakterdagi masalalar bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, nutqiy oqimning paydo bo‘lishi, nutqni qabul qilish, til o‘zlashtirish – ona tili va xorijiy tillarni bola tomonidan o‘zlashtirilishi kabi hodisalarni aniqlash o‘zbek tilshunosligi oldida turgan vazifalardir. Psixolingvistikada ontogenez termini inson lisoniy qobiliyatlarining shakllanishini anglatadi. Nutq ontogenezi nutqiy faoliyat nazariyasining tarkibiy qismi bo‘lib, u individda nutq mahsulining shakllanishi, nutqiy qobiliyat ko‘nikmasining paydo bo‘lishini o‘rganadi. Hozirgi kunda til o‘zlashtirish (nutq ontogenezi) nazariyasi keng qamrovli soha hisoblanib, asosan, 4 ta qarashni ilgari suradi.

1. Xatti-harakatga asoslangan qarash. Ushbu qarashga ko‘ra, bolalar tilni boshqa narsalarni o‘rgangandek o‘rganishadi. Atrofdagi bir qancha tovushlarni guruhlantirish, shakllantirish va shunga o‘xshash holatlarda mazkur tovush va ta’sirlarni yuzaga chiqarish amalga oshiriladi.

2. Ijtimoiy ta’sirlarga asoslangan qarash. Bunda til o‘zlashtirish to‘g‘ridan to‘g‘ri taqlid qilish asosida talqin qilinadi.

3. Ona tiliga asoslangan qarash. Bu qarash inson yaralganidan til u bilan birga paydo bo‘lganligini hamda u bilan birga rivojlanib borganini uqtiradi. Tug‘ilgan chaqaloq lisoniy qobiliyatni o‘zi bilan birga irsiy jihatdan olib o‘tish xususiyatiga ega bolishini ta’kidlaydi.

4. Biologik asoslarga tayangan qarash. Bu qarashga ko‘ra, Noam Xomskiy va Erik Lennerberg kabi tilshunoslar tilni o‘zlashtirishni biologik asoslarga bog‘lashadi.

Inson til o‘zlashtirish imkoniyatiga ega bo‘lib tug‘iladi. Ammo bu imkoniyatni yuzaga chiqarish uchun o‘z ehtiyojlarini jamiyat bilan aloqada qondira olishi kerak. Jamiyat bilan aloqada bo‘lmas ekan, olam gultoji – inson hech qachon o‘z ona tilini o‘zlashtirolmaydi, til ko‘nikmalarini ham egallay olmaydi. Fikrimiz dalili sifatida, 13 yoshli Maugli degan qizchani misol qilishimiz mumkin. O‘rmondan topilgan bu qizni “odamlashtirish” uchun qilingan harakatlar juda sekinlik bilan amalga oshgan. Ayniqsa, nutqqa o‘rgatish qiyin bo‘lgan. Bu misol tilning jamiyat bilan aloqadorligini, inson jamiyatdan ayro holda tilni o‘zlashtira olmasligini

isbotlaydi. Psixolingvistika nutqni hosil qilish, nutqni qabul qilish, shuningdek, ona tili va chet tilini o‘zlashtirish jarayonlariga murojaat qilar ekan, buni qanday yuz berishini tushunish uchun psixolingvistika bolalar nutqining rivojlanishiga diqqat qaratadi.

Dastlab bola til o‘zlashtirishni turli tovush shakllarini o‘zlashtirishdan boshlaydi (a-aaa, baa, ba-ba, da-da). Ushbu fonemalar ketma-ketligini talaffuz qilganda atrofdagilarning qaytargan reaksiyasi natijasida bola bu tovushlarni turli ko‘rinishlarda taqdim qiladi.

Yangi atamaning ma’nosini o‘rganishda bolalar uning ma’nosini tushunishlari, asl ma’nosini o‘rganishlari va u qarama-qarshi bo‘lgan ma’nolarini aniqlashlari kerak. Buning uchun bolalar kattalarning so‘zlariga va bu so‘zlardan foydalanish usullariga e’tibor berishlari zarur[1].

Til o‘zlashtirishning eng muhim bosqichi maktabgacha yosh davriga to‘g‘ri keladi. Kattalar bolalarga bilvosita yoki to‘g‘ridan to‘g‘ri yangi so‘zlarni taklif qilishadi. Ular odatda, so‘zlarni ko‘rsatish olmoshlari bilan keltirib qisqa holatda qo‘llashadi: “Bu – gul”, “Mana bu – kapalak” kabi. Ammo bolalar bu so‘zlarni o‘zlashtirishganini qanday bilsa bo‘ladi? Agar ular yangi so‘zni o‘z-o‘zidan takrorlasa yoki keyingi nutqiga kiritsa, bu ular so‘zni kontekstda qo‘llashgani, uni takrorlash orqali aniq ko‘rsatayotganlarini bilish mumkin. Bolalar yangi so‘zlarni, ular uchun notanish so‘zlarni payqashsa, bu xabarni takrorlash orqali bildirishlari mumkin. O‘zbek tili ona tilisi bo‘lgan Ali ismli bolaning onasi bilan suhbatiga diqqat qilamiz:

Ona: Ali, qara bu yerda qanday chiroyli gullar bor ekan.

Bola: (gullarga qaraydi)

Ona : Bu – boychechak

Bola: Boychechak?

Ona : Ha, boychechak

Bola: Boychechak (boychechakka qarab tabassum qiladi)

Yuqoridagi vaziyat bolalar suhbat davomida tanish so‘zlarga qaraganda yangi so‘zni ko‘proq takrorlash orqali bu so‘zni umumiy leksikoniga qo‘shishini isbotlaydi.

Eve Clark yangi so‘zlar yosh bolalarga qanchalik ta’sir qilishini ko‘rib chiqadi[2]. Ularning ba’zilaridan shunchaki vaziyatni kuzatib, qabul qilish zarur bo‘lgan umumiy jarayon haqida xulosa chiqarish mumkin. U tadqiqotida ingliz tili ona tilisi bo‘lgan Anna ismli qizcha bilan bog‘liq vaziyatni keltiradi.

Anna ichimlik idishini ushlab turibdi va uning sut bilan to‘ldirilishini kutmoqda. Anna qo‘lidagi idishni stakan emas, finjon deb biladi. Kattalar unga stakanni berishi va uni sut bilan to‘ldirib berishlarini taklif qilishadi. Bu vaziyatda Anna hech qanday javob bermaydi. Ammo u qo‘lidagi ichimlik idishini stakan deb atash mumkin degan xulosaga keladi. Demak, bolalar suhbat davomida yangi so‘zni eshitganda hech qanday javob berishmasa ham, o‘zlari uchun pragmatik xulosa chiqarib, yangi so‘zlardan birini o‘zlashtirib oladi.

Bolalar yangi so‘zlarni uchratganda kattalarning xatti-harakati va imo-ishoralariga tayanadilar. Bolalarning kontekstdagi notanish so‘zga qandaydir boshlang‘ich ma’nosini tezda berish qobiliyati “tezkor xaritalash” deb ataladi. Tezkor xaritalash bo‘yicha dastlabki tadqiqot Dockrell tomonidan kuzatilgan[3]. Bir tadqiqotda u 3 va 4 yoshli bolalarga oldindan tayyorlab qo‘yilgan bir nechta o‘yinchoq hayvonlarni unga olib berishlari so‘raladi. Bolalar navbat bilan o‘yinchoq hayvonlarni olib berishadi. Eng oxirida bolalarga notanish hayvon chumolixo‘r nomi aytiladi. Bu so‘zni ilk marta eshitgan bolalar olinmay qolgan atigi bitta o‘yinchoq hayvon shunday nomlanishini tushunib, darhol uni olib berishadi. Tezkor xaritalash bolalarning yangi so‘zlarni mumkin bo‘lgan ma’nolari haqida dastlabki xulosalarini oladi. Bolalar lug‘atidagi so‘zlar ko‘payib borgani sayin, hozirgacha o‘zlashtirgan so‘zlarni tartibga sola boshlaydi. Ular bir xil semantik guruhga mansub so‘zlarni, masalan, kishilar, joylar, o‘simliklar, hayvonlar, transport vositalari, o‘yinchoqlar tana a’zolari va boshqalarni ifodalovchi so‘zlarni guruhlab chiqishadi. Yosh ulg‘aygani sari bu qatorga yangidan yangi guruhdagi so‘zlar qatori qo‘shilib boradi.

P.Bloomning so‘zlariga ko‘ra, bolalar so‘zlarni boshqa maqsadlar uchun mavjud bo‘lgan murakkab kognitiv qobiliyatlar orqali o‘zlashtiradilar [4]. Bularga boshqalarning niyatlari haqida xulosa chiqarish qobiliyati, tushunchalarni egallash qobiliyati, sintaktik tuzilmani baholash va umumiy o‘rganish va xotira qobiliyatlari kiradi. Boshqa tadqiqotchilar so‘z o‘zlashtirishni ushbu imkoniyatlarning ba’zilari bilan bog‘lashsa-da, Bloom birinchi bo‘lib, to‘liq tushuntirish uchun ularning barchasini qanday talab qilishni ko‘rsatgan. Hatto oddiy otlarni o‘zlashtirish murakkab usullarda o‘zaro ta’sir qiluvchi boy konseptual, ijtimoiy va lingvistik imkoniyatlarni talab qiladi.

Tilni o‘zlashtirish ona tili va xorijiy tillarni o‘zlashtirish jarayoniga tegishli bo‘lib, yosh bolalarda ona tilining o‘zlashtirilish jarayonini tavsiflash, yosh bolalarda ona tili hamda ikkinchi til sifatida o‘zbek tili leksikasini o‘zlashtirish jarayonini tadqiq etish shu tilning ona tili hamda chet tili sifatida o‘qitilishiga ta’sir etibgina qolmay, tadqiqotchilarimiz oldiga amaliy tajriba o‘tkazish masalasini ham qo‘yadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Clark, Eve V. 2006. Color, reference, and expertise in language acquisition. Journal of Experimental Child Psychology 94, 339-343.

2. Clark, Eve V. 2007. Young children’s uptake of new words in conversation. Language in Society 36, 157-182.

3. Dockrell, Julie E. 1981. The child’s acquisition of unfamiliar words: An experimental study.

4. Bloom P. (2000) How Children Learn the Meanings of Words, MIT Press

Zulxumor ASHUROVA,
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
“O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasi dotsenti

MUSTAQILLIK DAVRI O‘ZBEK BOLALAR SHE’RIYATIDA OLQOR DAMIN SHE’RIYATINING O‘ZIGA XOSLIGI

Annotatsiya: ushbu maqolada bolalar she’riyatida muhim o‘rin tutgan Olqor Damin she’riyati lingvopoetikasi haqida so‘z yuritilgan. Shoirning “Gugurt monologi”, “Beparvo haqida qo‘shiq”, “Kelajakka o‘tinch»”she’rlaridan namunalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: *lingvopoetika, matn, aspekt, badiiy asar tili.*

Annotation: this article deals with the lingvopathy of Olcar Damin’s poetry which plays an important role in children’s poetry here are some examples of the poet’s poems “Song of the game a song is about careless a shame for the future”.

Keywords: *linguopoetics text a spect, language of art.*

Аннотация: в этой статье рассматривается лингвопоэтия поэзии Олкара Дамина, которая играет важную роль в детской поэзии. Вот несколько примеров поэтических поэм «Песня о игре, песня о пренебрежении, стыд за будущее».

Ключевые слова: *лингвопоэтика, текст, аспект, язык искусства.*

Adabiyot – so‘z san’ati. Uning bosh unsuri, demak so‘zdir. Har bir muallif o‘zining asarida tilda mavjud bo‘lgan so‘zlardan foydalanib, san’at asarini yaratadi. Asar tili ustida izlanishlar olib borish jarayonida o‘z navbatida matn tiplari, badiiy matnni bog‘lovchi vositalar, nutq uslubi. Matn xususiyatlari kabilarga e’tibor qaratadi, aslini olganda ham badiiy matnni lingvopoetik tahlil qilishda asosiy e'tibor qaratiladigan qismlari ham mana shulardir. O‘zbek tilshunosligida badiiy asar tilini o‘rganish va tadqiq etishda taniqli tilshunos olimlar A.Rustamov, X.Doniyorov, O‘.Abdurahmonov, B.Bafafoyev, F, Ishoqov va boshqalar ko‘plab ishlar olib borishganining guvohi bo‘lamiz va albatta bugungi kunda ham badiiy asar tilini o‘rganish muammosi davom etib kelmoqda. Bunda ta’kidlab o‘tish kerakki, ikki asosiy yo‘nalishga tayangan holda ish olib borilayotganini kuzatishimiz mumkin: «tildagi o‘sish-o‘zgarishlarni o‘rganishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘yadigan aspekt – lingvistik aspekt, yozuvchining umumxalq tiliga bo‘lgan munosabati, til boyliklaridan foydalanishi, yozuvchi mahorati, uslubi haqida xulosa chiqaruvchi aspekt – stilistik aspekt».

Shuni ta’kidlash joizki, bu ikki aspekt badiiy asar tilini o‘rganish jarayonida hamisha bir-birini to‘ldirib keladi. Shoir Olqor Damin she'riyatining badiiy tahlilida ham aynan mana shu aspektlarga tayangan holda tadqiq olib boramiz

Shoirning «Sabr haykali» nomli she'riy to‘plami 1991-yilda nashr etilgan. She’rlar. Hajm belgisiga ko‘ra matn tipi minimal (makromatn)lar tipiga kiradi. «Badiiy uslubda minimal matn deyilganda, biror mavzuni yoritishga bag‘ishlangan qatralar, xalq donishmandligini ifodalagan maqol, matal, va aforizmlar, miniatyuralar, hajviy asarlar, nomalar, she’r va she’riy parchalar, umuman, kichik mavzuni qamrab oluvchi bir necha gaplardan iborat butunlik tushuniladi. Matnning ichki tomonini mazmun yaxlitligi, tashqi tomonini esa turli shakldagi bog‘lamalar, sintaktik vositalar birlashtirib turadi».

Gugurt monologi
Gugurtman, tunlarga
Men – gugurt shakliga
Kirgan Insonman!

Ushbu matn to‘rt misradan iborat. Tarkiblanish jihatidan esa ikkita gapdan iborat. Sarlavhadagi “monolog” so‘zi matnning gugurt tilidan so‘zlanishini ko‘rsatib beradi, ammo matnning mohiyatini to‘liq ochib berishga xizmat qilmaydi. Birinchi gap “Gugurtman, tunlarga qarshi isyonman”da “isyon” so‘zi gugurtning sifatiga xizmat qiladi. Bu erda “tun” o‘zi alohida tasviriy so‘z bo‘lgani bois “gugurt”ning matnda keltirilmagan xususiyati – yonib, atrofga nur taratishini anglashga ko‘makchilik qiladi va o‘z navbatida “isyon”ning matnda anglashilayotgan “yonish” xususiyatini “gugurt shakliga kirgan Inson” matnning asosiy g‘oyasini ochib beradi.

“Monologik nutq badiiy asar qahramonlarining o‘z-o‘ziga yoki o‘zgalarga qaratilgan nutqidir”. Nazmiy asarlarning aksariyatida bo‘lgani kabi Olqor Damin she’riyati ham monologik nutqqa asoslangan.

Bu dunyo –bir bezatilgan uy,
Unga bir-bir kirib chiqamiz.
Qay birimiz qoldirib nedir,
Qay birimiz yulib chiqamiz.
Bu dunyo –bir bezatilgan uy,
Unga bir-bir kirib chiqamiz.
Qay birimiz yugurib chiqsak ,
Qay birimiz yurib chiqamiz.

Bu dunyo bir bezatilgan uy.....

Ba'zi she'rlarida diologik nutqning ham guvohi bo'lamiz… Masalan,

"Beparvo haqida qo'shiq" she'rida:

– Bu dunyoni qurtday kemirar .
– Kim?
– Beparvolar
– Bu dunyoni do'lday emirar
– Kim?
– Beparvolar.
– Bu dunyoni zulukday so'rar.
– Kim?
– Beparvolar.
– Bu dunyoda tug'ilmay o'lar.
– Kim?
– Beparvolar.

She'riy matnda nutq tovushlarining estetik imkoniyatlari yuqori bo'lganligi va tez idrok etilgani bois undagi fonetik birliklarning xususiyatlariga undagi fonetik birliklarning xususiyatlariga ham e'tibor berish lozim. She'riyatda alliteratsiya (undosh tovushlarning takrori), assonans (unlilar takrori) va geminatsiya (undoshlarni qavatlash) kabi fonetik usullardan keng foydalaniladi.

"Tabassum to'kilgan –
To'kildi quyoshning kulgusi"
yoki
"Tinimsiz to'kilgan injular ",
"Qora tunning qora qo'ynida,
Erkalanar sim-siyoh soching",
yoki
"Sumbuling – sochlaring
Suvdayin suluv,
Sumbuling sog'inib sirishkim
suv-suv.
Sumbuling suvdayin simiray,
sanam:
sumbuling saodat suviday,
Sanam!"

Nasrda bo'lgani kabi she'riyatda ham so'zdan oqilona foydalanish ijodkorning qobiliyatiga, salohiyatiga bog'liq.

Agar u so'zni marjondek bir ipga tizolsa, demakki, u so'zdan betakror tasvir, kutilmagan badiiy lavha, qo'yingki go'zal bir san'at asari yaratgan bo'ladi. Muallif so'z qo'llashda uning o'z ma'nosidan tashqari so'z qo'llanishi bilan bog'liq holda yuzaga chiqadigan qo'shimcha ma'no va mazmunlarini ham bilishi lozim bo'ladi. Olqor Daminning "Kelajakka o'tinch" she'ri quyidagicha ifodasini topgan:

Beshik tebranadi....
Bosh tebratgan kabi belanchak .
Shirin uyqularni
Go'dagiga baxsh eta olmay.
Sel bo'lib allalar aytar
kelinchak.
Beshik tebranadi,
Uning qo'ynida
Tebranib yotadi
Ertaning egasi –
bol go'dak.
Ertaga....uning bosh tebratib
Qolishiga
Sira yo'l qo'ymagil,
Odil kelajak!!

Ushbu matndagi beshikning bosh tebratishi va bolaning kelajakda "bosh tebratib" qolishi shoirning so'zga qo'shimcha ma'no yuklay olish nozikliklarini yuklay olish qobiliyatidan darak beradi. Shuningdek, "bol" so'zining ushbu matnda bolaning sifati uchun xizmat qildirish ham so'z qo'llash san'atining ko'rinishlaridan hisoblanadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, badiiy matn tahlilida yuqorda keltirganimizdek, o'z tamoyillari mavjud va bu jarayonda unga tayangan holda ish olib borish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Doniyorov X., Mirzayev S. So'z san'ati. – Toshkent: O'zbekiston, 1962.
2. Yo'ldoshev M.Badiiy matn va ularning lingvopoetik tahlili asoslari. –Toshkent: O'zbekiston Respublikasi FA "Fan", 2007. 38-bet.
3. O'zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent: "Fan ", 1981. 160-bet.

Uktam SHUKUROV,
SamDChTI Ikkinchi chet tillar kafedrasi katta o‘qituvchisi (PhD)

MATNNI TUSHUNISHNING KOGNITIV NAZARIYASI

Annotatsiya: mazkur maqolada matnni tushunishning kognitiv nazariyasi ikki turdagi bilimni jalb qilishni tavsiya qiladi. Bular olam haqidagi va lisoniy bilimlar bo‘lib, ular biri ikkinchisini to‘ldirgan holda tagma’noni fahmlashni ta’minlaydi. Implikat yoki yashirin ma’noning faollashuvi ko‘p jihatdan muloqot ishtirokchilarining bilim zaxirasi moslashuvi bilan bog‘liqligi haqida ta’kidlab o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: *badiiy diskurs, kognitologiya, germenevtika,madaniyat, generativ grammatika, germenevtik halqa, antropotsentrik, intuitsiya, uslub.*

Аннотация: в данной статье когнитивная теория понимания текста рекомендует задействовать два типа знаний. Это мировоззренческие и лингвистические знания, которые дополняют друг друга и обеспечивают понимание смысла. Подчеркнуто, что активизация подтекста или скрытого смысла во многом связана с адаптацией базы знаний участников диалога.

Ключевые слова: *художественный дискурс, когнитология, герменевтика, культура, порождающая грамматика, герменевтический фолк, антропоцентризм, интуиция, стиль.*

Annotation: in this article, the cognitive theory of text comprehension recommends the involvement of two types of knowledge. These are world and linguistic knowledge, which complement each other and provide understanding of meaning. It has been emphasized that the activation of the implication or hidden meaning is largely related to the adaptation of the knowledge base of the participants of the dialogue.

Keywords: *artistic discourse, cognitology, hermeneutics, culture, generative grammar, hermeneutic folk, anthropocentric, intuition, style.*

Diskursiv faoliyat tadqiqiga qiziqishning kuchayishi til tizimining ko‘p qirrali hodisa ekanligini tavsiflash, uning inson hayotining turli tomonlari bilan aloqadorligini isbotlash uchun zamin yaratadi. Diskursiv faoliyat, matn vositasida doimiy ravishda harakatchan bo‘lgan tilning mohiyatini, uning qonuniyatlarini anglash mumkin. Bu qonuniyatlar asosan lisoniy birlikning gapdan yuqori birliklar tarkibida faollashuvida namoyon bo‘ladi.

Diskurs, xuddi matn kabi, adabiyotshunoslik va tilshunoslik fanlarining tadqiq obyektidir. Odatda, kommunikatsiya to‘rt bosqichdan iborat jarayon ko‘rinishida talqin qilinadi: maqsad-reja-matn-ta’sir. Ushbu to‘rtlikda markaziy o‘rinni matn egallashi begumon, unga nisbatan so‘zlovchi (yozuvchi)ning maqsadi va mo‘ljali aniqlanadi. Z.Y. Turayeva matn hodisasini o‘rganishda yuzaga keladigan asosiy muammo uning mohiyatini belgilovchi xususiyatlarni aniqlashdan iborat ekanligini ta’kidlaydi. Olima, shuningdek, badiiy matn muammosiga alohida e’tibor qaratadi. Uning qaydicha, “badiiy matn tili – alohida belgilar tizimidir va bu barcha tillar uchun umumiydir. Til – badiiy matn uchun “qurilish materiali” rolini o‘taydi.

Badiiy diskurs haqida gapirayotib, E.V. Paduchevaning 1996-yilda nashrdan chiqqan “Semantik tadqiqotlar” nomli monografiyasini qo‘lga olmaslikning iloji yo‘q. Ishning ikkinchi bobi badiiy adabiyot tili tadqiqiga bag‘ishlangan bo‘lib, unda adabiy tanqidning asosida lingvistik tahlil turishi ta’kidlanadi. Muallifning yozishicha, “adabiyot nazariyasi va adabiy tanqid matnning tahlilisiz to‘liq emas – adabiyotshunoslikning ilk bosqichida mukammal lingvistik tahlil yetakchilik qiladi.

Badiiy asarda muhim o‘rinni egallaydigan narrativ (hikoya) va og‘zaki diskurs munosabatini o‘rgangan E.V. Paducheva lisoniy birliklarning narrativ matnda og‘zaki diskursga qiyosan vazifasining o‘zgarishi o‘z sababiga ega ekanligini va ushbu sababni o‘rganish orqali til birliklarining umumiy ma’nosini aniqlash mumkinligini ko‘rsatib o‘tadi.

Haqiqatdan diskursda so‘zlovchi o‘zini aks ettirishi badiiy ijodning muhim omilidir. Fanda “egotsentrizm” atamasini olgan bu hodisa til tizimida turli usullarda namoyon bo‘ladi. Mazkur xususiyatsiz til miqdoran cheklangan birliklar vositasida olamda kechayotgan voqea-hodisalarni turli ko‘rinishlarda tasvirlash qobiliyatidan mahrum bo‘lar edi.

Aytilganlar badiiy asarni kognitiv va pragmatik tahlil usullari tatbiqida tahlil qilish lozimligidan darak beradi. Bunday yondashuv asosida muallif ongli faoliyatini personajlar va o‘quvchi ongi nuqtayi nazaridan idrok etishga imkon beradi.

Kognitsiya yoki ong faoliyati, tilshunoslar talqinida, olam haqidagi bilimni egallash, saqlash, qayta ishlash, uzatish va undan foydalanish faoliyatidir. Inson xatti-harakatlarini tushunish madaniyat va jamiyatdan ko‘ra ko‘proq til bilan bog‘liqdir. Shu bois, tilni kognitologiya tamoyillari asosida tadqiq qilishda inson tomonidan tilni o‘zlashtirish mexanizmlarini tavsiflash va izohlash masalasi turadi.

Kognitiv yondashuv lisoniy hodisalarni tavsiflashning usuli sifatida tilshunoslik va adabiyotshunoslik sohalarida tobora keng yoyilib bormoqda. Hozirgi paytda ushbu sohalardagi ilmiy adabiyotlarda kognitiv tahlil borasida katta hajmdagi axborot to‘plangan. Kognitiv tilshunoslikning paydo bo‘lishini ba’zilar amerikalik ruhshunos Jorj Miller va tilshunos Noam

Chomskiylarning nomlari bilan bog‘laydi.

Kognitiv tilshunoslik rivojining keyingi bosqichlarida N.Chomskiy asos solgan generativ grammatika nazariyasi o‘zini to‘lig‘icha oqlamaganligi ma’lum bo‘ldi. Generativistlarning grammatik strukturlarning tug‘maligi haqidagi g‘oyasi insonni lisoniy ijod, yaratuvchanlikdan chetlashtirib, “kichik mashina”ga tenglashtirib qo‘yishga sabab tug‘diradi. Biroq, Sh. Safarov ta’kidlaganidek, “Chomskiy tasvirlayotgan “til” tizimida so‘zlovchi aytishi mumkin bo‘lgan hamma narsa (gaplar to‘plami) oldindan mavjud bo‘lsa, unda yangilikka intilishga hojat bormikan?!.... Hammasi oldindan ma’lum bo‘lsa, so‘zlovchining vazifasi avtomatlashgan qoidalarni takrorlashdan iborat bo‘ladi. Inson xotirasida yuzaga keladigan jarayonlar axborot tashuvchi lisoniy tuzilmalarning tarkib topishida ishtirok etishi kognitologiyada doimo ta’kidlanadi.

Mashhur rus tilshunosi G.V. Kolshanskiy, badiiy matnning mazmun tuzilishi haqida gapirayotib, uning semantik yaxlitligidan qa’ti nazar mantiqdan ko‘ra, ko‘proq muallifning nutqiy markazga ega bo‘lish bilan birgalikda, ma’lum bir struktur tuzilishda aks topishini qayd etadi. Mazkur struktura esa nolisoniy motivga yoki u yoki bu syujetning individual idrokiga bog‘liq holda shakllanadi. Ammo bu holatda muallifning “o‘zboshimchaligi” kuzatilmasdan, balki, badiiy matnning yaxlitligini mazmuniy-konseptual axborot, uslub va janr qaramog‘ida ekanligini e’tirof etmoq kerak [Колшанский 1984: 64].

Demak, matn va diskurs hodisalari tahliliga kognitiv-pragmatik yondashuv an’anaviy sintaktik yondashuv paytida ko‘zga tashlanadigan kamchiliklarni bartaraf etishga imkon beradi. Lekin kognitiv-pragmatik tahlilni ham nuqsonsiz bo‘lishini tasavvur qilish qiyin. Shu sabab matnni til tizimining alohida bir sathini aks ettiruvchi hodisa sifatida qabul qilish xavfli. Bu turlarni bir xil mezonlar asosida, birgina yondashuv usullari tatbiqida tavsiflash yoki tasniflash qiyin masala. Shu sabab, kognitiv-pragmatik yondashuvni matnning tub mohiyatini aniqlashtiradigan yetakchi yo‘nalish sifatida e’tirof etgan holda, uni boshqa tahlil usullari bilan hamohang bo‘lishi va hamkorlik qilishi mumkinligini inkor etmaslik lozim.

Nemis olimi tomonidan olg‘a surilgan tushunish jarayonini “qayta tiklash” amali sifatida talqin qilish g‘oyasi germenevtika sohasi rivojida katta rolni o‘tadi.

F. Shleyermaxer tushunish harakatini qiyoslash amali bilan bog‘laydi. Bu amalning asosida yangini oldindan ma’lum bo‘lgan axborot bilan chog‘ishtirish harakati turadi. Bizning tushunib etganimiz o‘zaro bog‘langan qismlardan iborat yaxlit “xalqa”dir. Mazkur “germenevtik xalqa” doirasida sodir bo‘ladigan tushunish faoliyati qiyoslash usuli tatbiqidagi subyektiv tahlilga suyanadi [Карасик 2010: 87].

Tushunish jarayoni tizimli xususiyatga ega va qismlarning yaxlit bilan ma’lum bir lisoniy tuzilma doirasidagi o‘zaro hamkorligida kechadi. Matnning alohida qismlari, unsurlarini anglash uchun ular ma’lum bir tizim doirasida sintezlashuvi va tizimning tashkiliy qismlari maqomini olishi darkor. Yaxlitlik tasavvuriga intuitsiya asosida erishish mumkin va bunda tushunish hissiyotli ko‘rinish oladi.

So‘z, gap, matn kabi birliklarni tushunish jarayoni tadqiqi zamirida turli nazariy qarashlarning tatbiqi turadi. Ma’lumki, murakkab obyektlar tahlilida ularning tuzilishi tabiatan murakkabligini e’tiborga olish lozim. Bizningcha, murakkablikda boshqa lisoniy birliklardan qolishmaydigan matn hodisasining mazmuniy xususiyatlarini o‘rganish ham shunday yondashuvni talab qiladi.

Darhaqiqat, mazmun ifodasi har qanday nutqiy harakatning markazida turadi va aynan mazmun matnni alohida shaxs tomonidan ma’lum madaniy-tarixiy sharoitda yaratilgan artefakt maqomida baholashga asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Jizzax: Sangzor, 2006. 92-b.
2. Колшанский Г.В. Коммуникативная функция и структура языка. - М.: Наука, 1984. - 176 с.
3. Карасик В.И. Языковая кристаллизация смысла. - Волгоград: Парадигма, 2010. - 428 с.
4. Тураева З.Я. Художественный текст и пространственно - временные отношения // Семантико - стилистические исследования текста и предложения. - Л. 1980. - С. 3 - 11.
5. Михайлова Е.М. Художественное время как категория текста: Автореф. дисс. … с канд. филол. наук. - М., 1983. - 26 с.
6. Yo‘ldoshev M. Badiiy matn lingvistikasi. – T.: Fan, 2000. 217-b.

Sherzodbek PAZLIDDINOV,
Namangan viloyati Davlatobod tumani MMTBga qarashli 64-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktabi ona tili va adabiyot fanlar metodbirlashma rahbari
sherzodpazlidinov369@gmail.com

MUHAMMAD YUSUF IJODIDA MILLIY XARAKTER

Annotatsiya: ushbu maqolada o‘zbek adabiyotining yorqin namoyondasi Muhammad Yusuf ijodida milliy xarakter masalasi tadqiq etiladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, Muhammad Yusuf o‘z asarlarida milliy xarakter, milliy qadriyatlar va an’analarni yorqin aks ettirgan. Uning qahramonlari o‘zbek xalqining ma’naviy qiyofasini namoyon etadi.

Kalit so‘zlar: *Muhammad Yusuf, milliy xarakter, o‘zbek adabiyoti, milliy qadriyatlar, an’analar.*

Аннотация: в данной статье исследуется вопрос национального характера в творчестве Мухаммада Юсуфа, яркого представителя узбекской литературы. Согласно результатам исследования, Мухаммад Юсуф в своих произведениях ярко отражал национальный характер, национальные ценности и традиции. Его герои раскрывают духовный облик узбекского народа.

Ключевые слова: *Мухаммад Юсуф, национальный характер, узбекская литература, национальные ценности, традиции.*

Annotation: this article explores the issue of national character in the work of Muhammad Yusuf, a brilliant exponent of Uzbek literature. According to the results of the study, Muhammad Yusuf vividly reflected the national character, national values and traditions in his works. His heroes show the spiritual image of the Uzbek people.

Keywords: *Muhammad Yusuf, national character, Uzbek literature, national values, traditions.*

Kirish. Muhammad Yusuf o‘zbek xalqining sevimli shoirlaridan biri sifatida mashhur. Uning she’rlarida xalqimizning quvonch-u iztiroblari, orzu va armonlari, milliy urf-odatlari va qadriyatlari ochib berilgan. Garchi shoir sodda va ravon tilda yozgan bo‘lsa-da, asarlarining mazmun-mohiyati nihoyatda chuqur va terandir. Muhammad Yusufning she’riyatida o‘zbek xalqining xarakteri va milliy o‘zligini ko‘rish mumkin.

Usullar va adabiyotlar tahlili. Tadqiqot jarayonida Muhammad Yusuf she’riyati batafsil o‘rganildi, uning o‘zbek milliy xarakteriga doir asarlari matn tahlili usuli bilan tadqiq etildi. Tadqiqotda shoirning "Tanish teraklar", "Ishq kemasi", "Ko‘nglimda bir yor", "Erka kiyik" kabi she’riy to‘plamlari hamda vafotidan keyin nashr etilgan "Saylanma" asarlaridagi milliy ruhiyatga oid she’rlar asos qilib olindi. Shuningdek, Muhammad Yusuf ijodi va uning milliy masalalarni yoritishiga doir adabiyotshunoslarning tadqiqotlari ko‘rib chiqildi [1], [2], [3].

Natijalar. O‘tkazilgan tadqiqot Muhammad Yusuf ijodida o‘zbek xalqining milliy xarakteri va ruhiyati chuqur aks ettirilganini ko‘rsatdi. Shoirning "O‘zbegim", "Turkman qiz", "Qirg‘iz qiz", "Kokilingni kim kesdi" kabi she’rlarida o‘zbek va qardosh xalqlar vakillarining xarakteri, ma’naviyati, turmush tarzi yorqin ifodalangan. Uning "Halima enam allalari" turkum she’rlarida esa o‘zbek onalarining mehrini, farzandga bo‘lgan cheksiz muhabbatini ko‘rish mumkin. Muhammad Yusuf she’riyatida ona diyor tuyg'usi, urf-odatlarimiz ulug'lanishi, vatan va millat taqdiri uchun qayg‘urish kabi xalqimizga xos xislatlar o‘z aksini topgan [4].

Tahlil va muhokama. Muhammad Yusuf ijodida milliy xarakter masalasi alohida ahamiyatga ega. Shoirning she’rlarini tahlil qilish uning aynan shu masalaga jiddiy e’tibor berganini ko‘rsatadi. U xalq ruhiyati va milliy qadriyatlarni badiiy tarzda ochib berishga intilgan. Shoir "Men o‘z bilganimdan qolmadim" she’rida o‘z ijodiy prinsipini shunday bayon etadi:

"Quvroq bo‘l deyishdi. Yolg‘on ham kerak,
Jindak xushomad ham, quloq solmadim.
Oqni oppoq ko‘rdim, qorani - qora
Men o‘z bilganimdan qolmadim." [5]

Ko‘rinadiki, Muhammad Yusuf ayni haqiqatni, xalq dardini samimiy yozishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan edi.

Shoir "Halima enam allalari" turkumida o‘zbek ayollarining ma’naviy qiyofasini, onalik mehri va farzandga muhabbat hislarini ta’sirli misralarda ifodalaydi:

"Allayim, bolam, allayim,
Sen mendan ko‘ra quvongin.
Allayim, bolam, allayim,
Barchangga Olloh yor bo‘lsin". [2, 23]

"Turkman qiz", "Qirg‘iz qiz" kabi she’rlarda esa

shoir boshqa turkiy xalqlar vakillari xarakteridagi umumiy va o‘ziga xos xususiyatlarni ochib beradi.

Muhammad Yusuf she’riyatini milliy xarakter nuqtayi nazaridan o‘rganish adabiyotshunoslikning dolzarb masalalaridan biridir. Zero, shoirning asarlarida xalq xarakteri va ruhiyati shu qadar teran ifoda etilganki, ularni tahlil qilish millatning o‘zligini anglash va asrab-avaylashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada olimlarimiz samarali ilmiy izlanishlar olib borishmoqda [6], [7].

Muhammad Yusuf ijodini milliy ma’naviyatimiz nuqtayi nazaridan o‘rganish va tadqiq etishning dolzarbligi shundaki, bugungi globallashuv sharoitida o‘zlikni anglash va asrash masalasi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shoirning milliy ruhiyat, o‘zbek xalqi mentaliteti va turmush tarziga bag‘ishlangan asarlari milliy o‘zlikni idrok etish, milliy-ma’naviy qadriyatlarni asrab-avaylash va kelajak avlodga yetkazishda muhim o‘rin tutadi.

Tadqiqotchi B. Rahmonovning fikricha, Muhammad Yusuf she’riyatidagi milliy xarakter konsepsiyasi shoirning hayotiy falsafasi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish g‘oyasi bilan bog‘liq [3]. Chindan ham, shoir o‘z ijodida milliy xususiyatlarni yuksak badiiy shakllarda aks ettirish bilan bir qatorda, milliy qadriyatlarning umuminsoniy mohiyatini ham ochib beradi.

Adabiyotshunos J. Suvonova Muhammad Yusuf she’rlaridagi xalqchillik xususiyatlariga alohida e’tibor qaratadi. Olimaning ta’kidlashicha, "shoir o‘z she’rlarida xalqning dardi bilan yashaydi, xalqning quvonchi bilan quvonadi. Shu bois, Muhammad Yusuf she’riyati samimiy va xalqchil bo‘lib, unda milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unlashgan" [4, 49].

Darhaqiqat, Muhammad Yusuf xalq hayoti, milliy ruhiyat va qadriyatlarni teran poetik tafakkur bilan umumlashtirib, ularning falsafiy-estetik mohiyatini ochib beradi. Uning she’rlarida o‘zbek mentalitetining barcha qirralari – mehmondo‘stlik, ota-onaga hurmat, iffat va nomus, insonparvarlik, mehnatsevarlik kabi fazilatlar yorqin aks etgan. Shu bois, shoirning milliy xarakterga oid she’rlari o‘zining hayotiy va xalqchil xususiyatlari bilan ajralib turadi.

Yuqoridagilardan ko‘rinadiki, Muhammad Yusuf she’riyatini milliy xarakter prizmasidan tahlil va tadqiq etish nafaqat adabiyotshunoslik, balki milliy ma’naviyatni yuksaltirish nuqtayi nazaridan ham dolzarb ahamiyatga ega.

Xulosalar. Muhammad Yusuf o‘zbek milliy she’riyatida alohida o‘rin tutgan ijodkordir. Uning ijodida milliy xarakter va xalq ruhiyati masalasi markaziy o‘rinni egallaydi.

Shoir asarlarida o‘zbek xalqining mentaliteti, qadriyatlari, urf-odatlari va turmush tarzi o‘zining yorqin badiiy ifodasini topgan.

Muhammad Yusufning milliy xarakterga oid she’rlari nozik va teran kuzatishlar samarasi bo‘lib, ular xalqimizning ma’naviy dunyosini ochib beradi.

Shoirning milliy masalalarga bag‘ishlangan she’riyati bugungi kunda ham dolzarb sanaladi hamda o‘zbek she’riyatshunosligida muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi.

Umuman olganda, Muhammad Yusuf ijodida o‘zbek milliy xarakteri, mentaliteti, qadriyatlari va turmush tarzi yuksak badiiy mahorat bilan aks ettirilgan. Uning milliy ruhiyatga oid she’rlarini o‘rganish va tahlil qilish adabiyotshunoslik hamda milliy ma’naviyatni yuksaltirishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Normatov, U. (2018). Muhammad Yusuf she’riyatining milliy xususiyatlari. – Toshkent, G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
2. Qurbonov, D. (2012). Istiqlol davri o‘zbek she’riyatida milliy o‘zlik talqini. "Sohibqiron" jurnali, 2(4), 48-52.
3. Yusupova, D. (2020). Hozirgi o‘zbek she’riyatida milliy qadriyatlar masalasi. "Ilm sarchashmalari" jurnali, 12(1), 58-62.
4. Muhammad Yusuf. (2009). Saylanma. – Toshkent, Sharq.
5. Muhammad Yusuf. (2001). Osmonimga olib ketaman. – Toshkent, Yozuvchi. (54-bet)
6. Rahmonov, B. (2021). Muhammad Yusuf lirikasida milliy xarakter talqini. Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti doktoranti dissertatsiya avtoreferati. – Toshkent.
7. Suvonova, J. (2018). Muhammad Yusuf she’rlarida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi. Ilmiy tahliliy axborot, 5, 46-50.

Fazilat ESHBOYEVA
Guliston davlat universiteti
Stajyor-o'qituvchi

PRAGMALINGVISTIKANING SHAKLLANISH TARIXI

Annotatsiya: mazkur maqolada pragmalingvistikaning yuzaga kelish tarixi, xorijda hamda mamlakatimizda ushbu sohaning taraqqiyot bosqichlari, olimlar tomonidan olib borilgan izlanishlarning natijalari hamda salmog`i, mazkur yo`nalishning istiqbolli jihatlari muhokamaga tortiladi.

Kalit so'zlar: *pragmalingvistika, nutqiy akt, nutqiy muloqot, diskurs, mustaqillik.*

Аннотация: в данной статье рассматривается история возникновения прагмалингвистики, этапы развития этой области за рубежом и в нашей стране, результаты и значение исследований, проводимых учеными, а также перспективные аспекты этого направления.

Ключевые слова: *прагмалингвистика, речевой акт, речевое общение, дискурс, самостоятельность.*

Annotation: this article discusses the history of the emergence of pragmalinguistics, the stages of development of this field abroad and in our country, the results and importance of the research conducted by scientists, and the promising aspects of this direction.

Key words: *pragmalinguistics, speech act, speech communication, discourse, independence.*

KIRISH

Bugungi kunda "Pragmatika" — "Pragmalingvistika" nomli yangi soha sifatida rivojlanib, o'rganilmoqda va tadqiqotlar olib borilmoqda. Pragmalingvistikaning asosiy maqsadlaridan biri lisoniy imkoniyatlarning nutqiy voqelanishini, ya'ni tilni axborot-kommunikatsiya vositasi sifatida o'rganishdir. O'tgan asr oxirlarida antropotsentrik tilshunoslikning yetakchi yo'nalishlaridan biri sifatida maydonga kelgan pragmalingvistikada til egalarining borliqni idrok etishi, olam haqidagi tasavvurlari va uni tilda aks ettirishi, lisoniy tafakkuri, til ko'nikmasi, nutqiy faoliyati, nutq obyekti haqidagi bilimlari, ruhiyati, voqelikka munosabati, kasb-kori, yoshi, gender belgisi kabi nolisoniy omillar bilan bog'liq holda tadqiq etishga jiddiy e'tibor qaratila boshlandi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Pragmalingvistikaning jahon tilshunosligida keng miqyosda o'rganila boshlashi o'tgan asrning 60-80 yillariga borib taqaladi. Mazkur davrda J. Ostin, J. Syorl kabi tilshunoslar tomonidan yaratilgan "nutqiy akt"nazariyasi yuzaga keldi. Nutqiy muloqotning eng kichik amaliy ko'rinishi nutqiy akt sanaladi. U, albatta, nutq muomalasi qoidalari va tartibiga bo'ysunadigan maqsadli nutqiy harakat sifatida tushuniladi. Nutq aktlarining umumiy jamlanmasi nutqiy faoliyatni tashkil etadi. Mazkur nazariyaning asosiy tadqiqot obyektiga so'zlovchi, adresat va ularning o'zaro munosabati, muloqot vaziyati bilan aloqador qator masalalar kiradi. Xususan, tilga falsafiy yondashuvda til nutqning amaldagi ko'rinishi va reallik bilan aloqadorligini aniqlash uchun xizmat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so'ng sobiq tuzumdagi fanga bo'lgan biryoqlama ideologik yondashuvlar barham topdi. Iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa sohalar singari ilmu fanga bo'lgan munosabat ham o'zgardi. Sobiq tuzum davrida o'sha sistemada yashagan xalqlar ongiga singdirilishiga harakat qilingan materialistik qarashlar nisbiy tushuncha ekanligi isbotlandi. Buning natijasida ilmiy tadqiqotlarga biryoqlama qarashlar o'rnini har tomonlama, turli faktorlarni e'tiborga oladigan pishiq, mulohazaga undaydigan ishlarni amalga oshirish imkoni yaratildi. Xususan, gumanitar fanlarda mazkur o'zgarishlarni kengroq kuzatish mumkin. Jumladan, tarixga bo'lgan munosabat umuman o'zgacha ko'rinishga ega edi. Ittifoqdagi boshqa xalqlarning tarixi qariyb o'rganilmas, o'rganilgan taqdirda ham salbiy munosabat ko'zga tashlanar edi. Adabiyot sohasida esa obrazlarning salbiy va ijobiy xususiyatlarga ajratilishi, inson tabiatiga, psixologiyasiga tegishli omillarni cheklagan holda tahlil etish keng rivojlangan edi. Albatta, bu kabi kamchiliklar tilshunoslikka oid tadqiqotlarda ham o'z aksini topar edi. Ayniqsa, til tadqiqotlarida tilning inson ruhiyati, kognitsiyasiga oid omillar e'tiborga olinmas, g'arb tilshunosligida amalga oshirilgan ba'zi tadqiqotlar (xususan, kognitiv tilshunoslikka oid materiallar) tan olinishiga senzura ta'sirida imkon berilmas edi. Aynan mustaqillik tufayligina o'zbek tili tadqiqotiga qiziquvchilar jahon tilshunosligidagi yangiliklardan bevosita xabardor bo'la boshladilar, hamda shu asosda o'z ishlarini amalga oshira boshladilar..

Mustaqillik davrida o'zbek tilshunosligida erishilgan yutuqlar sifatida A. No'rmonov shakl va mazmun munosabatini tadqiq qilish jarayonida shakl va mazmun birliklari o'rtasidagi mutanosiblik (simmetriya) va nomutanosiblik (assimmetriya), tagbilim, tagma'no, mazmuniy sinkretizm, sintaktik transformatsiya, sintaktik omonimiya va sinonimiya, kommunikativ bo'linish va ular o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishga bo'lgan qiziqish ortganligini ta'kidlab o'tadi .

M. Hakimov tomonidan 1994 yilda himoya qilingan ‘O‘zbek ilmiy matnining sintagmatik va pragmatik xususiyatlari’ nomzodlik dissertatsiyasi o‘zbek tiliga oid pragmalingvistika sohasiga tegishli dastlabki tadqiqotlar qatoriga kiradi.

Sanab o‘tilgan ilmiy tadqiqotlar, bajarilgan ishlarning natijasi o‘laroq, keyinchalik Respublikamizda pragmalingvistika sohasining nutqiy muloqot, matn shakllanishi, pragmatik belgilar shakllanishi, diskurs xususiyatlari, nutqiy faoliyat turlariga taalluqli qator nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari himoya qilindi. Jumladan, J.Safarovning “Структура дипломатического дискурса и лексико-фразеологический состав” nomli nomzodlik dissertatsiyasida ingliz tilidagi turli janrdagi diplomatik matnlarning pragmalingvistik va ijtimoiy lingvistik xususiyatlari tahlil etiladi.

Sohaga oid keng qamrovli ishlarni olib borayotgan olimalardan biri S. Boymirzayeva sanaladi. Uning 2010-yilda himoya qilgan ‘O‘zbek tilida matnning kommunikativ-pragmatik mazmunini shakllantiruvchi kategoriyalar’ nomli doktorlik dissertatsiyasida o‘zbek tili matnini tashkil qiluvchi semiotik birliklarni kategorial belgilari aniqlangan, matn mazmunining kognitiv- diskursiv tavsifi, kommunikativ-pragmatik shakllanishi, modallik maydonining freym vositalarini yoritishga qaratilgan edi. Ishda o‘zbek tili matnining kommunikativ pragmatik mazmunini aniqlashda kognitiv amallardan foydalanilgan.

XULOSA VA MUNOZARA

Mustaqillikdan bugungacha davr mobaynida iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, ma’naviy-ma’rifiy, sog‘lomlashtirish kabi barcha sohalarda ulkan hajmdagi ishlar amalga oshirildi. Albatta, bu kabi yutuqlarga erishishning ortida nafaqat mehnat, shijoat, ijodkorlik, balki hukumatimiz, xususan hukumatimiz olib borgan oqilona siyosati turibdi. Jumladan, O‘zbekistonda tilshunoslik sohasida erishilgan yutuqlardan biri deb, shubhasiz jahon tilshunosligida keng tadqiq etilayotgan pragmalingvistikaning Respublikamizdagi taraqqiyotini keltirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lingvistik ensiklopedik lug‘at. – Moskva: SE, 1990. 687-b.
2. Nurmonov A. O‘zbek tilshunosliga tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2002. 232-b.
3. Pirs Ch.P. Pragmatizmning boshlanishi / Ingliz tilidan tarjima, so'zboshi V.V. Kiryushchenko, M.V. Kolopotina - Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburg davlat universitetining falsafa fakulteti metafizik tadqiqotlar laboratoriyasi; Aletheia, 2000. -352 s.
4. Safarov Sh. Pragmalingvistika. ‘O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi’. – Toshkent, 2000. 300-b.
5. Susov I.P. Tilshunoslikka kirish: lingvistik va filologiya yo'nalishlari talabalari uchun darslik / I.P. Susov. – M.: AST: Vostok-Zapad, 2007. 379-b.

Umar CHORIYEV
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi o‘qituvchisi

CHO‘LPON SHE'RIYATINING O‘ZIGA XOS JIHATLARI SHARHI

Annotatsiya: ushbu maqolada Cho‘lponning she’riyatga kirib kelishi, uning she’riyatidagi o‘ziga xos jihatlar, tarjima masalalari, shoir-olimlarning shoir haqidagi qarashlari muhokama etiladi hamda ayrim misollar keltiriladi.

Kalit so‘zlar: *she`riyat, metod, tarjima, she`r, shoir, olim.*

Аннотация: в данной статье обсуждаются вхождение Чолпона в поэзию, особенности его поэзии, вопросы перевода, мнения поэтов-ученых о поэте и приводятся некоторые примеры.

Ключевые слова: *Поэзия, метод, перевод, поэзия, поэт, учёный*

Annotation: in this article, Cholpon's entry into poetry, the specific aspects of his poetry, translation issues, the opinions of poets-scholars about the poet are discussed and some examples are given.

Key words: *poetry, method, translation, poetry, poet, scientist.*

KIRISH

Cho‘lpon she’riyatida inson va muhit bilan bog‘liq obrazlar ham alohida tizimni tashkil etadi. Shoirning “Somon parcha”, “Binafsha”, “Yana ko‘klam” she’rlarida inson va muhit bilan bog‘liq muammolar talqin etiladi.

Har bir inson hayotda muayyan kamolot yo‘lini bosib o‘tadi. Bu insonning ma’lum darajada o‘zligini anglashi, dunyoqarashi shakllanishi yo‘lidir. Tasavvuf adabiyotida bu yo‘l – “ishq yo‘li, sir yo‘li, hurriyat yo‘li”dir [1]. Bu yo‘lda mashaqqat va riyozat chekib, uning amallarini ado etgan odamgina uning nurli manzillarini zabt etib, komillik martabasiga erishadi. Ham dunyoviy, ham tasavvuf adabiyotidan yaxshigina xabardor bo‘lgan Cho‘lpon ijodida ham yo‘l va yo‘lovchi obrazlarining turli talqinlariga duch kelamiz.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Cho‘lpon adabiyot muhitiga jadid adabiyoti orqali kirib keldi. Uning havosidan nafas oldi. O‘n yetti yoshida

yozgan “Adabiyot nadir” maqolasi bilan adabiyotning jonkuyar targ‘ibotchisiga aylandi. Millatni ma’rifat va haqiqatga boshlovchi yo‘lni adabiyotda deb bildi. Shu sabab ijodining ilk davridan yangi adabiyot yaratish orzusi bilan yashadi. Cho‘lponning adabiy-nazariy, publitsistik maqolalarini kuzatganimizda “yo‘lsizlik”dan qiynalayotgan yo‘lchining iztiroblarini anglaymiz: “O‘zimning yo‘lsizligimdan biroz so‘zlab o‘tayin. Navoiy, Lutfiy, Boyqaro, Mashrab, Umarxon, Fazliy, Furqat, Muqimiylarni o‘qiyman: bir xil, bir xil, bir xil! Ko‘ngil boshqa narsa – yangilik qidiradir! Botu, G‘ayratiy, Oltoy, Oybek, Julqunboylarni o‘qiymen, quvontiradir, xolos! Ular mening uchun yongan chiroqlarim bo‘lsa ham, mening ertam uchun! Avloniy, Tavallo Siddiqiy va Hakimzodalarni o‘qimaymen, o‘qimaymen. Meni shu holga solg‘an o‘shalar!!!” [4]. “Eski adabiyot bilan yangi adabiyot o‘rtasida qolg‘on sharqlik yosh chinakam chuchmal bir vaziyatda” ekanligini teran anglagan Cho‘lpon mumtoz shoirlar ijodini kamsitmagan holda, jahon adabiyotiga yo‘l izladi. Shu sababdan Tagorga murojaat qildi. Umumiy maqsadimiz mushtarak bo‘lgan Sharq va G‘arb adabiyoti o‘rtasidagi “oltin ko‘prik” – ulug‘ hind adabiyoti haqida Cho‘lpon uch maqola e’lon qilib, uning asarlari bilan o‘zbek kitobxonlarini bahramand etmoqchi edi. Cho‘lpon shu bilan yosh avlodni jahon adabiyotining keng imkoniyatlaridan foydalanishga da’vat etdi. Ustoz Ozod Sharafiddinov o‘rinli ta’kidlaganidek, “...20-yillarda ham, undan keyingi davrlarda ham Cho‘lponning bu xitobi hech kimning qulog‘iga yetib borgani yo‘q. Chunki sovet hokimiyati yillarida amalga oshirilgan adabiy siyosat – chinakam san’at namunalarini yaratishdan ko‘ra yozuvchilarni hukmron mafkuraning sodiq soldatlariga aylantirishga qaratilgan edi” [3].

Cho‘lponning nasriy va she’riy asarlarida ham ilm-ma’rifat izlab safarga chiqqan qahramonlarni uchratamiz. “Do‘xtur Muhammadyor” hikoyasi qahramoni ilm-ma’rifat izlab xorijiy yurtlarda bo‘ladi. Buning oqibatida baxtli hayotga erishadi. “Kecha” romani qahramoni – Miryoqub ham Qrim safarida jadid bilan uchrashadi. Jadid uning dunyoqarashiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bundan tashqari, “Yo‘l esdaligi”, “Vayronalar orasidan” safarnomalarida ham Cho‘lpon sayyoh sifatida o‘lkaning mahzun manzaralarini tasvirlaydi.

Cho‘lpon she’riyatida yo‘l, yo‘lovchi obrazlari alohida tizim darajasiga ko‘tarilgan. Qalbida ezgu niyatlar, buyuk amallar ila ulug‘ yo‘lga otlangan lirik qahramon sharqning eski chigalini yechish uchun keng cho‘llardan, dengizlardan o‘tadi:

Yo‘limizda cho‘llar, suvlar, dengizlar,
Bosguvchisin tanib bo‘lmaslik izlar,
Shul izlarni bosib, dengizlar kechib
Buyuk amal bilan boramiz bizlar.

Yurakdagi saqlab yurgan amallar
Yo‘llardagi dengizlardan ulug‘roq.
Ezilganlar tilak tilar bu yo‘li Burungidan to‘lug‘roq.
Mahkam qilib bog‘langan kamarlar! [5].

Cho‘lpon nazarida buyuk amal – yo‘llardagi dengizlardan ulug‘roq maqsad – Sharqning eski chigalini yechmak. Lirik qahramon qalbi “Eski chigal”ni yechish umidi bilan shu qadar to‘lganki, u hatto qanot bog‘lab uchishga ham tayyor. Chunki Sharqning “eski chigali”ni ochish – yo‘lchining asl muddaosi. She’r matnidan ham anglashiladiki, lirik qahramonning borar manzili bitta – “ezilganlar tilak tilar yo‘li” – istiqlol yo‘lidir.

Cho‘lpon she’riyatida yo‘lchi ma’lum bir tadrijiylik asosida rivojlanib boradi. Bu shoir yashagan muhit, makon va zamon tushunchalari bilan bog‘liq jarayondir. Ma’lumki, Cho‘lpon butun umri davomida istiqlol orzusi bilan yashadi. Afsuski, Turkiston muxtoriyatining bostirilishi, milliy istiqlolchilik harakatining mag‘lubiyati shoirning ezgu armonlarini sarobga aylantirdi. Shu jihatdan, shoirning 20-yillarda yozgan she’rlarida tushkunlik, mahzun kayfiyat ruhi ustuvorlik qiladi. 1922 yili yozilgan “Yupanmoq istagi” she’rida shunday ruhiy iztiroblarni kuzatamiz:

Charchagan yo‘lovchi yo‘ldan adashsa,
Tekis yo‘l qolsa-da tog‘larni oshsa,
Yo‘lni ko‘rsatuvchi yulduz-da qochsa,
Shunda yupatgaymi yalang‘och cho‘llar? [5].

Albatta, shoir hayoti tekis kechmagan. Uning boshiga yog‘ilgan malomat toshlari, ezgu amallarning sarobga aylanishi – yo‘lchi istak yo‘llarining kesilishi, ba’zan unga yo‘l ko‘rsatuvchi yulduzning-da qochganligi lirik qahramonning hayotda yupanch izlashiga sabab bo‘ladi.

D. Quronovning Cho‘lponning lirik qahramoni “yo yorni istab, yo yorug‘ bir yulduzni istab yo‘lga chiqqan” gapida jon bor. Shoirning mashhur “Qalandar ishqi”dagi “Qalandardek yurib dunyoni kezdim, topmayin yorni” misrasida ham istiqlol ishqi bilan yonayotgan oshiq iztiroblari aks etgan. Bundan tashqari, shoirning ikki taxallusi ham yo‘l, yo‘lchi, yo‘lovchi tushunchalari bilan bog‘liqdir.

XULOSA VA MUNOZARA

Umuman olganda, Cho‘lpon ijodidagi yo‘l, yo‘lovchi, somon parcha, binafsha, ko‘klam obrazlari shoir poetik dunyosini teranroq anglashdagi muhim timsollardan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ibrohim Haqqul. Irfon va idrok. –T.: Ma’naviyat, 1998.
2. Quronov Dilmurod. Cho‘lpon poetikasi (nasriy asarlari asosida). Doktor.diss. –T., 1998., 120 b.
3. Ozod Sharafiddinov. Ijodni anglash baxti. –T., Sharq: 2004.
4. Cho‘lpon. Adabiyot nadir. –T., Cho‘lpon., 1994.
5. Cho‘lpon. Asarlar. Uch jildlik. I jild. –T., 1994.

Navbahor KAMOLOVA,
Qarshi innovatsion ta'lim universiteti o'qituvchisi

XALQ DOSTONLARIDA TIL VOSITALARIDAN FOYDALANISH

Annotatsiya: maqolada epik ijrochining til vositalaridan foydalanish mahorati Fozil shoirning "Alpomish" dostoni misolida tahlilga tortilgan bo'lib, unda doston matnida zoonimlarning leksik-semantik xususiyatlari, qahramon xarakteri va ruhiy vaziyatini yoritishdagi o'rni nazariy jihatdan yoritib berilgan.

Tayanch so'zlar: *epik ijro, baxshi, doston, til vositasi, leksik-semantik, zoonimlar.*

Annotation: in the article, the skill of using language tools of the epic performer is analyzed on the example of the epic "Alpomish" by the poet Fazil, in which the role of lexical-semantic features of zoonyms in the text of the epic, in illuminating the character and mental state of the hero, is theoretically explained.

Keywords: *epic performance, bakhshi, epic, language tool, lexical-semantic, zoonyms.*

Xalq dostonlari tili borasida bir qator tadqiqot ishlari X.Doniyorov va B.To'ychiyev, A.Ishayev, D.Abdurahmonov, H.Bektemirov, G.Jumanazarova va boshqa ilmiy maqolalarda amalga oshirilgan bo'lsa-da, ammo dostonlar shevasi va leksemalarning vazifaviy-mazmuniy, etimologik va statistik tahlili, grammatik xususiyati va uslubiy bo'yoqdorlik muammosini tizimli amalga oshirish orqali qator nazariy masalalarni qiyoslash imkoniyati yuzaga keladi. Dostonlar tilini o'rganish folklorshunoslik va tilshunoslik fanlarining uzviy aloqadorlik, nazariy masalalarini ilmiy jihatdan tadqiq etish uchun bir qator nazariy va amaliy mavzularni qiyosiy-tipologik, qiyosiy-tarixiy va struktural, etnofolkloristik masalalarni tarixiylik nuqtayi nazardan oydinlashtirish imkoniyatini yaratadi. Bu esa tilshunoslik va folklorshunoslik fanlarining o'zaro aloqadorlik masalalariga xos dinamik o'sish hamda transformatsion o'zgarish xususiyatlarini nazariy asoslash uchun yetarli ma'lumotlar faktini beradi. Birinchidan, folklorshunoslik nuqtayi nazaridan baxshi o'rgangan va ijro etgan qahramonlar xarakteri, tipik qiyofasiga doir ijrochilik mahoratini tahlil qilish imkoniyatini yaratadi. Ikkinchidan, doston voqealarini tasvirlashda baxshining epik klishe va formulalarni ijro etish jarayoniga doir badiiylik qirralari namoyon bo'ladi. Uchinchidan, baxshi til vositalarini maxsus o'zlashtirmasa-da, ammo uning epik bilimida mavjud matnlarni yaxlit kompozitsion holatga keltirishda, badiiy-estetik tafakkurida mavjud dunyoqarashini kengaytirib borishda muhim ahamiyat kasb etadi. To'rtinchidan, dostonlar tilidagi leksik-stilistik qatlamlarning semantik tabiatini yoritish orqali baxshi so'z boyligini baholash, nutqning norasmiy, xalqchil unsurlari (qarg'ish, so'kish va haqorat so'zlar)ning lingvopoetik xususiyatlarini, shuningdek, lingvomadaniy birliklarning xalq ruhiyati va dunyoqarashi, milliy mentalitetga mos holda yaratilganligini lisoniy dalillash imkoniyati yuzaga keladi [1,8]. Shevashunoslikning nazariy masalalarini tadqiq etish imkoniyatini kengaytiradi. Beshinchidan, tilshunoslik fanining leksik qatlami, adabiy til mezonlarini shakllantirishda muhim faktik ma'lumotlar beradi.

O'zbek tilshunosligining keyingi yillardagi taraqqiyoti tilning barcha bo'limlarida bo'lgani kabi leksikologiyasida ham bir qator ishlar yuzaga keldi. Ayniqsa, tildagi so'zlarni umumiylik va xususiylik mezonlaridan kelib chiqib, unga tizim sifatida yondashish, atash ma'nosiga ega bo'lgan so'zlarni jins-tur va butun-bo'lak asosida o'rganish, tahlil qilish lug'atshunosligimizni boyitishda katta imkoniyatlar yaratmoqda.

Tildagi barcha leksemalarda bo'lgani kabi zoonimlarni, jumladan, ot-hayvon nomi bilan bog'liq atamalarni semantik jihatdan tahlil qilish hamda ularni izohli lug'atlar tarkibiga kiritish muhim ahamiyatga egadir. Chunki ot nomi bilan bog'liq atamalarning og'zaki va yozma manbalarda ko'plab atash ma'nosiga ega bo'lgan nomlari mavjud bo'lsa-da, ularning barchasi umumiste'moldagi lug'atimizda qo'llanilmaydi. Ot nomi bilan bog'liq atamalarni birgina "Alpomish" dostoni misolida ko'rib chiqsak, bunga yanada ishonch hosil qilamiz. Ma'lumki, "Alpomish" dostonining Fozil Yo'ldosh o'g'li varianti o'zining syujet va kompozitsion yaxlitligi, obrazlar tizimi, tasviriy vositalarining badiiy mukammalligi bilan bir qatorda xalq tiliga xos so'zlarining boy, rang-barang qo'llanishi bilan diqqatga sazovordir [2]. Dostonda xalq tilining turli xil formalari, xalq hayoti bilan bog'liq urf-odatlar, an'analar, narsa-hodisalar va jihozlarda o'z ifodasini topgan bo'lsa-da, zoonimlar-hayvonlar nomi bilan bog'liq tushuncha va atamalar, ayniqsa, alohida ajralib turadi. Chunki "o'zbeklar qadimdan eliboy xalq bo'lganligidan uning tilidan ham mollarni yoshiga, jinsiga, rangiga, turiga va xususiyatiga qarab farqlovchi so'z va atamalar g'oyat mo'l"

dir [3,21]. Bu esa Fozil shoirning xalq tiliga xos xususiyatlarni mahorat bilan o‘zlashtirganligidan dalolat beradi. Garchi dostonda xalq tiliga xos so‘zlarning ko‘plab shakli keltirilgan bo‘lsa-da, biz zoonimlarga doir masalalarning ayrim qirralari borasida fikr bildirsak.

Ma’lumki, dostonda zoonimlar – hayvonlar nomi bilan bog‘liq atamalarni uch guruhga chorvachilik, tuyachilik va yilqichilikka bo‘lib o‘rganish mumkin. Ammo bir maqola doirasidagi xulosalardan kelib chiqqan holda dostonda qo‘llanilgan yilqi va yilqichilikka doir ayrim uchraydigan so‘zlarning leksik va leksik-semantik xususiyatlariga e’tibor qaratsak.

Umumiy xususiyatiga ko‘ra ot-hayvon atamasi “yakka tuyoqlilarga mansub sut emizuvchi yirik ish ulov hayvoni” [4,547] bo‘lib, bitta atash ma’nosiga ega bo‘lgan jins tushunchasini ifodalaydi. Ushbu atamaga semantik tahlil nuqtayi nazardan yondashsak, uning boshqa ma’noli qismlari mavjudligi va ular turli belgilari bilan farq qiluvchi kichik tizimni tashkil qilishi ko‘zga yaqqol tashlanadi. Dostonda ham ushbu atamaning turli-tuman atash ma’nosiga ega semalari mavjud bo‘lib, har biri o‘z ifoda vositasiga ega. Buni quyidagi misollarda ham ko‘rish mumkin: Yilqi, mollari bir uyur falon to‘qayda yuribdi... Ostida suvoraga minib yurgan saman yo‘rg‘asi bor... Ko‘kaldosh alp Ko‘kdo‘naning ustida... Mindirganman shundayin to‘bichoqqa... Bu cho‘birni qanday minib yurasan... Shovqimga irg‘iydi arabi tulpor... Bilsang, otam qo‘yabkergan qulunni... Biyaga yetolmay charchab qoladi... Shunday bo‘lar to‘riq otning odati... Shapaq otga yetib bordi Boychibor... To‘qayda yilqilar barini olsin... Asiya tulpor ekan o‘zbakning oti... Yilqichidan bedov saylab minmagan... Ostingda irg‘iydi, bu arg‘umog‘ing... Ultontozning jiyron otin... Tarlon biya Boychiborning onasi va boshqalar.

Shu bilan bir qatorda ot-hayvon nomi bilan bog‘liq atamalar dostonning turli o‘rinlarida qo‘llanib, voqealar rivoji, qahramonlar ruhiy holatini ochishga alohida vazifa o‘taydi. O‘z navbatida bir jinsga mansub hayvonning “rang-tusi, jinsiga, turli tashqi jismoniy belgilariga, yetilgan hamda yetilmaganligiga, yoshiga, xonaki yoki yovvoyiligiga” ko‘ra olima R.Safarova “Leksik-semantik munosabatlarning turlari” [5,36] o‘quv qo‘llanmasida bir necha turga bo‘lib o‘rganadi. Dostonda qo‘llangan ot jinsiga mansub atamalarni ham ana shu xususiyatlariga ko‘ra turlarga ajratganimizda quyidagicha ichki atash ma’nosidagi alohidalik ko‘zga tashlanadi: a) ot nomi bilan bog‘liq atamalarning to‘da-bo‘lak ma’nosiga ko‘ra qo‘llanishi: uyur, yilqi; б) ot jinsiga mansub atamalarning rang-tusiga ko‘ra farqlovchi ma’nolarini ifodalovchi so‘zlar: saman – sarg‘ish somon rang ot; to‘riq – qora to‘q, qizil jiyron, chipor ot; tarlon – ola targ‘il, chovkar ot; shapaq ot; jiyron – qizg‘ish ot; v) ot jinsiga mansub atamalarning tashqi jismoniy belgilariga ko‘ra farqlanigi: yugurikligi, bo‘yining baland – pastligi, gavda tuzilishi, a’zolarining shakli va boshqa hususiyatlariga ko‘ra: arg‘umoq – chopqir zotli ot; bedov – uchqur o‘ynoqi ot; qirchang‘i – oriq, qari ot; arabi ot – uzun bo‘yin, xipchadan kelgan chopqir ot; so‘poq ot – gavdasi cho‘ziq, baland ot; to‘bichoq – chopqir ot; g) ot jinsiga mansub atamalarning yetilmagan turi nomini ifodalovchi so‘zlar: qulun – otning bir yoshgacha bo‘lgan bolasi; d) ot nomi bilan bog‘liq atamalarning jinsiga ko‘ra turlari: ayg‘ir – erkak ot, biya – urg‘ochi bolali ot; e) ot jinsiga xos atamalarning o‘sish darajasiga ko‘ra farqlanishi: qulun – otning bir yoshgacha bo‘lgan bolasi; toy – otning bir yoshdan o‘tgan bolasi; do‘nan – to‘rt yashar ot; ё) ot jinsiga mansub atamalarning xonaki yoki yovvoyi yoxud past naslli turlari: arg‘umoq, bedov, arabi ot, to‘bichoq, cho‘bir; ж) ot nomi bilan bog‘liq atamalrning faqat afsonaviy nuqtai – nazardan qo‘llanilishi: boychibor, tulpor va boshqalar.

Xullas, dostonda ot nomi bilan bog‘liq atamalar o‘zining boy, jozibali hamda ichki tizimlariga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Shu bilan bir qatorda dostonda xalq tilining boy imkoniyatlari ko‘plab o‘rinlarda qo‘llanilganki, ularning ham leksik-semantik xususiyatlarini o‘rganish, tahlil qilish lug‘atshunosligimizni yanada boyitishga keng imkoniyatlar yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Жуманазарова Г. Фозил Йўлдош ўғли достонлари тилининг лингвопоэтикаси. Филол.фанлари доктор автор. –Тошкент, 2017. – Б. 8.
2. Алпомиш. Достон. Айтувчи Фозил Йўлдош ўғли. Нашрга тайёрловчи Т.Мирзаев. – Тошкент: Фан, 1999.
3. Туйчиев Б. “Алпомиш” достони ва халқ тили // Ўзбек тили ва адабиёти, 1999. №4. –Б.21.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2 томлик. – М., - Б. 547
5. Сафарова Р. Лексик- семантик муносабатларнинг турлари. –Тошкент: Ўқитувчи, 1996. –Б. 36

Gulnoza SHODIYEVA,
Samarkand Institute of Economics and Service
Assistant teacher of the Department of Language Teaching
e-mail: shodievagulnoza@gmail.com

KONSEPT – TILNING ASOSIY BIRLIGI SIFATIDA

Annotatsiya: konsept – bu madaniyat sohasida ilmiy manbalarni, hamda ong va tilni bog‘lovchi birlik hisoblanadi. Konseptlar tilni anglashda muhim ahamiyat kasb etadi, shuning uchun ularni o‘rganish dolzarb muammolardan biriga aylanmoqda. Ushbu maqolada konsept so‘zining mohiyati va uning bir qancha xususiyatlari haqida so‘z boradi.

Tayanch so‘zlar: *lingvomadaniyatshunoslik, kognitivlik, konsept, ideal obraz, kategorial model, lisoniy konseptuallashtirish.*

Аннотация: концепт – это единица, связывающая науку и ресурсы, а также сознание и язык в сфере культуры. Концепты играют важную роль в понимании языка, поэтому их изучение становится одной из актуальных проблем. В данной статье говорится о сущности слова-концепта и некоторых его особенностях.

Ключевые слова: *лингвистика, познание, концепт, идеальный образ, категориальная модель, языковая согласованность.*

Annotation: a concept is a unit that connects science and resources, as well as consciousness and language in the field of culture. Concepts play an important role in understanding language, so their study becomes one of the current problems. This article talks about the essence of the concept word and some of its features.

Key words: *linguistics, cognition, concept, ideal image, categorical model, linguistic consistency.*

Yangi bilimlar sohasi – lingvomadaniyatshunoslik – o‘zida lingvistik va madaniy manbalarni mujassam etuvchi xususiy tushuncha-atamaologik apparatni yaratadi. Ushbu apparat uchun asos bo‘lib, so‘nggi paytlarda faol rivojlanayotgan «konsept» tushunchasi xizmat qilishi mumkin.

Tilshunoslikning bu yo‘nalishida lisoniy konseptuallashtirish muhim ahamiyatga ega. Lisoniy konseptuallashtirish obyektiv voqelik yoki uning biror qismini til vositasida ifodalashdir, ya’ni “...inson ongida to‘plangan ma’nolarning verballashtirilgan shakli va dunyo haqidagi bilimlarining muayyan til vositasida tizimlashtirilishi bo‘lib”, “kognitivlik o‘z tuzilishiga ko‘ra insonning bilish faoliyatiga tayangan barcha tipdagi bilimlarning tizimlashishini ifodalaydi” [4, 302].

Freym kognitiv tilshunoslikning asosiy tushunchalaridan biri bo‘lib, har qanday matn ma’lum bir freym ifodasi sifatida qaraladi. Har qanday freymda ko‘p qirrali axborot o‘zaro bog‘langan bo‘lib, matn yaratilishi jarayonida kognitiv kontekst vazifasini bajaradi, shuningdek, birgalikda harakatga tushadigan va bir-birini “qo‘zg‘atadigan mantiqiy idrok elementlarining o‘zaro munosabati asosida yuzaga keladigan tuzilma sifatida namoyon bo‘ladi. Konsept lingvistik vosita sifatida dunyo haqidagi tasavvurni paydo qilishda xizmat qiladigan birliklarning ideal mental borlig‘ini ko‘rib chiqishga xizmat qiladi. «Konsept» tushunchasiga ikki tomonlama yondashish mumkin: lingvistik tushuncha sifatida va falsafiy tushuncha sifatida.

Falsafiy nuqtayi nazardan, konsept o‘zaro bog‘liq bo‘lgan bir qator faktorlar, ya’ni milliy qadriyatlar, folklor, din, hayotiy tajriba kabilar natijasi sifatida namoyon bo‘ladi. Konsept qaysidir ma’noda inson va olam o‘rtasida madaniy qatlamni tashkil etadi. Lingvistik adabiyotlarda «konsept» atamasi turlicha talqin qilinadi, shuning uchun ushbu atamaning juda ko‘plab ta’riflari mavjud. Bir guruh olimlar konseptni odam bilan va uning milliy, madaniy, kasb-hunar, yosh xususiyatlari va boshqa tajribalari bilan uzviy bog‘liq va muloqotni yengillashtiruvchi bir qator predmetlarning yashirin matndagi «o‘rinbosarlar»i, hamda ayrim o‘rnini bosuvchi ma’nolari deb tushunishadi

Boshqa bir guruh olimlar fikriga ko‘ra, konsept – insonning butun bir borliq haqidagi madaniy shartlangan qarashlarini o‘zida mujassam etgan, muayyan nomga ega bo‘lgan «ideal» olam obyektidir. Ushbu tadqiqot uchun konsept atamasini kognitologiya nuqtai nazaridan o‘rganish ham muhim ahamiyat kasb etadi. «Kognitiv iboralarning qisqa lug‘ati»da atamaga quyidagicha ta’rif beriladi: «Konsept – bu inson psixikasida yuzaga keladigan butun olam tasviri, miya tili va konseptual tizim, mental leksikon hamda inson xotirasini o‘zida mujassam etadigan birlikdir» [1,269].

Ko‘plab lingvistlar konseptni mantiqiy shakllangan ma’noviy tuzilmalarga oid «ichki» va kategorial tarzda so‘zlarga bog‘liq bo‘lgan «tashqi» tomondan ko‘rib chiqadi. Konseptning ichki strukturasi muayyan so‘zning o‘xshash ma’nolarda boshqa so‘zlar bilan qo‘llanilishi uchun xizmat qilsa, tashqi struktura barcha ma’nolar uchun kategorial model hisoblanadi. Tushuncha elementi real yoki tasavvur qilingan obyekt haqidagi ma’lumot orqali shakllanadi. Konseptning obrazli elementi esa, borliqni anglashning usuli bilan bog‘liq bo‘ladi. Bu element tarkibiga tilda mavjud bo‘lgan barcha taqdim etilgan so‘zlarning ichki formalari kiradi va ular konseptni tasvirlash uchun xizmat qiladi.

Konseptning bir necha xususiyatlarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

- Konsept – bu narsalar o‘rtasidagi o‘zaro aloqani aniqlovchi reprezentatsiyadir.
- Konseptlar – ideal obrazlardir.
- Konsept – albatta so‘z bilan ifodalanadi. [3,196]

Konsept tushunchasini o‘rganishdagi asosiy muammolardan biri bu konsept va til birliklari o‘rtasidagi bog‘liqlikdir. So‘z va konsept bir xil ifodalanishiga qaramay o‘ziga xos ilmiy tadqiqot paradoksini vujudga keltiradi, ya’ni konsept ham so‘z, ham so‘z emas. Bir qator milliy madaniyatdagi so‘z-konseptlarning ta’riflanishi o‘sha madaniyatning konseptlari bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Biz bir so‘zni ta’riflashda boshqa bir so‘zga murojaat qilamiz va o‘zimiz bilmagan holda o‘sha bizni qiziqtirayotgan so‘zning qisman izohini keltiramiz. A. Vejbitskaya «so‘z» va «konsept» atamalarini bir-birini o‘rnini bosa oladigan atamalar qatoriga kiritadi. U konsept – minimum bu tilni uzatuvchi oddiy so‘z bilan uning ma’nosiga qisman erishish va konsept – maksimum esa so‘zning ma’nosiga to‘liq erishish kabi tushunchalarni keltiradi [2,104].

Shunday qilib, konseptlar yakka tarzda bir shaxsning ongida ham, guruh tarzda omma ongida ham mavjud bo‘lishi mumkin. Konseptlar insoniy tajribani aks ettiruvchi axborot strukturasi va ong birligi hisoblanadi. Tafakkurni tajriba shakllantiradi. Tafakkur va tajriba individual, xususiy bo‘lgani kabi, jamoaviy, umumiy ham bo‘lishi mumkin. Shunday ekan, konseptlar jamoaviy va individual bo‘lishi mumkin, o‘z navbatida jamoaviy konseptlar makro va mikroguruhlarga, ya’ni milliy, madaniy va umuminsoniy konseptlarga bo‘linadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесностъ. От теории словесности к структуре текста. Антология. – М.: Академия, 1997. – С. 269
2. Бабушкин А.Р. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. Воронеж: Изд-во ВГУ, 1996. -104 с.
3. Berlin, B. and Kay, P. Basic color terms: their universality and evolution. – Berkeley, Oxford: University of California: Paperback ed., 1991. -196 p.
4. Birren, F. Color psychology and color therapy: A factual study of the in-fluense of color on human life. – N.Y., cop., 1961. -302 p.

Xasan GAFFOROV,
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
“Tillarni o‘qitish” kafedrasi assistant o‘qituvchisi
e-mail: qurgoshin19@gmail.com

O‘ZBEKISTONDA AYOLLAR ADABIYOTINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: mazkur maqolada o‘zbek adabiyoti hamda unda ko‘zga tashlanadigan gender xususiyatlar, shuningdek, feministik xususiyatlarning namoyon bo‘lishi kabi masalalar tadqiqot markaziga olingan. Maqolada o‘zbek adabiyotshunosligida o‘chmas iz qoldirgan Zulfiya hamda uning ijodida namoyon bo‘ladigan adabiyotning feministik xususiyatlari tadqiq etilgandir.

Kalit so‘zlar: *an’anaviy murojaat shakli, ayol nutqi, erkak nutqi, sintaktik birliklar doirasidagi gender farqlar, gender omili, o‘zbek ayollari nutqi, o‘zbek xalq mentaliteti.*

Аннотация: в данной статье в центр исследования взяты узбекская литература и гендерные особенности, а также проявление феминистских черт. В статье исследуются Зульфия, оставившая неизгладимый след в узбекском литературоведении, и феминистские черты литературы, проявляющиеся в ее творчестве.

Ключевые слова: *традиционная форма обращения, Женская речь, Мужская речь, Гендерные различия внутри синтаксических единиц, Гендерный фактор, Речь узбекских женщин, Узбекский народный менталитет.*

Annotation: in this article, Uzbek literature and gender features, as well as the manifestation of feminist features, are taken into the center of research. The article examines Zulfiya, who left an indelible mark on Uzbek literary studies, and the feminist features of literature manifested in his work.

Key words: *traditional form of address, Female speech, Male speech, Gender differences within syntactic units, Gender factor, Uzbek women's speech, Uzbek folk mentality.*

Ayollar matni haqida gapirganda, ular ayol muallifligidagi badiiy asarni nazarda tutadi va bunday matnlarni

o‘rganishga bag‘ishlangan ilmiy ishlar maxsus "ayollar adabiy tanqidi"ga kiradi. Markaziy Osiyo mintaqamizda ilmiy muomalaga kirib kelayotgan bu yangi terminologiya idrok etishda ma’lum qiyinchiliklar tug‘dirmoqda. G‘arbda bu faoliyat sohalari uzoq vaqt oldin feministik harakat ta’siri ostida paydo bo‘lib, ayollarning erkaklar bilan teng ravishda yuqori estetik sifatdagi ma’naviy mahsulotni yaratish qobiliyatini ta’kidlaydi. Ushbu masala bilan bog‘liq tadqiqotlar hali ham muhokama qilinmoqda.

Ayollar ijodiga oid mavzu qizg‘in munozaralarga sabab bo‘ladi – bu madaniy hodisani to‘liq inkor etishdan so‘zsiz tan olishgacha; uning konseptual apparati o‘zining shakllanishini endigina boshdan kechirmoqda va tushunilmoqda. "Ushbu kontseptsiyani qo‘llashga qarshi bo‘lganlarning asosiy dalillaridan biri bu faqat yaxshi va yomon adabiyotlar mavjud, ular jinsga qarab ajratilmaydi". Bizning tadqiqotimiz feministik yo‘nalishdagi gendershunoslikdan farqlanishini alohida ta’kidlaymiz, biz zamonaviy o‘zbek ayollar nasrini mumtoz adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilamiz; O‘zbek adabiy tanqidiga oid yangi tushunchalar kam qo‘llaniladi va ilmiy dalil bazasini talab qiladi. Jamiyatdagi har bir shaxs o‘ziga xos xususiyatlarga egadir. Shu sababdan so‘zlovchilar nutqning pragmatik vaziyatini yuzaga keltirar ekan, ushbu nutqning kognitiv-pragmatik xususiyatlarida gender farqlarni yuzaga keltiradi. Ayniqsa, ayol qahramonlarning nutqi pragmatik jihatdan olganda ham gender xususiyatlarga boydir. Ular nutqlarida ko‘proq suhbat borayotgan mavzuga nisbatan o‘zlarining ruhiy-hissiy munosabatini bildirishadi hamda gapning ifodaliligini oshirish uchun o‘z nutqlarida erkak so‘zlovchilarga nisbatan ko‘proq leksik kuchaytirgichlar hamda gap qurilishining turli shakllaridan foydalanishadi. Ayollarning nutqlari pragmatik jihatdan tahlil qilinsa, nutqni amalga oshirishning pragmatik maqsadi asosan hamdardlik, shikoyat, e’tiroz hamda maslahatdir. Shuningdek, ularning nutqlarida erkaklar nutqidan farqli ravishda salbiy baho ustunlik qiladi.

Ma’lumki, fanda gender ijtimoiy-madaniy tizim sifatida tushuniladi. "Gender" (gender – ijtimoiy jins) va "jinsiy" (biologik) tushunchalari mavjud. Gender ijtimoiy-madaniy vaziyat bilan bog‘liq holda yaratilgan bo‘lib, u ayol va erkakning ma’lum xususiyatlarini belgilaydi (biz hammamiz erkak va ayollik xususiyatlari bilan ijtimoiylashganmiz). Bu shaxsning muayyan jamiyat va ijtimoiy-madaniy muhit vakili sifatida shakllanishining murakkab jarayonidir. Bu jarayonda til ayniqsa muhim rol o‘ynaydi. O‘z navbatida, til nutq san’atining asosini tashkil qiladi. Afsuski, o‘zbek adabiyotshunosligida ijtimoiy-gumanitar fanlar bo‘yicha gendershunoslik natijalari juda sekin va ehtiyotkorona idrok etilib, ilmiy muomalada tushuncha va atamalarning qo‘llanilishi yoki qo‘llanilishi cheklangan. O‘zbekistonda ayollar tengligi siyosati sohasida olib borilayotgan ishlarga ko‘p samarali va munosib e'tibor qaratganiga qaramay. Masalan, iqtidorli yoshlar uchun shoir Zulfiya nomidagi ayollar uchun Davlat mukofoti ta’sis etildi. Ushbu mukofot badiiy ijod, san’at va sportning turli yo‘nalishlarida katta muvaffaqiyatlarga erishgan o‘ttiz yoshgacha bo‘lgan ayollar va qizlarga beriladi. Ayniqsa, keyingi yillarda taqdirlanganlar orasida badiiy asar yaratishda o‘zining “ayol” uslubini shakllantirgan yozuvchi va shoir ayollar ham borligini alohida ta’kidlash joiz.

Albatta, bu yosh iste’dod sohiblari Zulfiya, Saida Zununova kabi o‘z salaflari ijodining davomchilaridir. Ikkinchisi sovet davrida yashagan va ishlagan; zamondoshlarimiz – Zulfiya Qurolboy qizi, Salomat Vafo va boshqalar ijodi zamonaviy o‘zbek adabiyotiga qo‘shilgan salmoqli hissadir. Ta’kidlash joizki, zamonaviy o‘zbek ayollar adabiyoti, xususan, nasri G‘arbda muhabbat mavzulariga bag‘ishlangan “ayollar romani” sifatida qabul qilingan adabiyotdan tubdan farq qiladi. O‘zbek adiblari uchun muhabbat aslo asosiy mavzu emas. Zamonaviy adabiy tanqidning zaif nuqtasi "gendershunoslikning asosiy tushunchalarini bilmaslik va o‘zlashtirishni istamaslik".

Shunday qilib, bizning zamonaviy o‘zbek ayollar nasrini tahlil qilishda ishtirok etishimiz bir qancha omillarga asoslanadi: muallif ayol, bosh qahramon ayol, asar muammosi va mavzusi u yoki bu ma’noda ayol taqdiri bilan bog‘liq. XX asr oxiri jahon adabiy tanqidida. Ayollar nasri, umuman, ayollar adabiyoti kabi, adabiy-madaniy hodisa sifatida e’tirof etila boshlandi, o‘zbek filologiyasida bu yo‘l endigina boshlanmoqda. Bunda asosiy e’tibor alohida ayol estetikasi, ayol qo‘l yozuvi va umuman ayol ijodining mavjudligiga qaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gordon L. (1990). Gender and Higher Education in the Progressive Era. New Haven, London: Yale University Press. -278 p.

2. Gordon L. Gender and Higher Education in in the Progressive Era. New Haven, London: Yale University Press, 1990 – 187 p.

3. Jespersen J. (1998). The woman / the feminist critique of language / ed. by D. Cameron. L. 1998. –352 p.

4. Искандарова Ш. Ўзбек нутқ одатининг мулоқот шакллари. Фил.фанлари номз.дисс.автореферати. Самарқанд, 1993. 19-бет.

5. Искандарова, Ш. М. Узбек тили лексикаси мазмуни майдон сифатида (шахс микромайдони): Автореф. дисс… докт. филол. наук. — Тошкент, 1999; Расулова М. И.. Проблемы лексической категоризации в линг-вистике: Дисс. … докт. филол. наук. — Ташкент, 1999; Xusnida ISROILOVA,

Gulnigor SHAROPOVA,
Buxoro davlat universiteti
Pedagogika fanlari erkin tadqiqotchisi

BOLANING MA'NAVIY-AXLOQIY RIVOJLANISHIDA KITOBXONLIKNING AHAMIYATI

Annotatsiya: ushbu maqolada bola rivojlanishi va shu jarayonda tarbiya, irsiyat hamda muhitning ahamiyati, bola ma'naviyatining yuksalishida oila va jamiyatning o'rni, oiladagi go'zal muhitda tarbiyalangan bolaning dunyoqarashi teranligi, farzand tarbiyasidagi asosiy omillar, bolani kitobga qiziqtirish jarayonlari masalalari haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: *rivojlanish, ruhiyat, irsiyat, jamiyat, kitobxonlik madaniyati, farzand tarbiyasi, mutolaa madaniyati, odam rivojlanishi, umuminsoniy qadriyatlar, ziyoli farzand, barkamol inson, fikrlash doirasi.*

Annotation: this article describes the importance of upbringing, heredity and environment in the development of a child, the role of family and society in the development of a child's spirituality, the depth of the worldview of a child brought up in a beautiful environment in the family, the main factors in child education, and the processes of making a child interested in books.

Key words: *development, mentality, heredity, society, reading culture, child upbringing, reading culture, human development, universal human values, intellectual child, well-rounded person, circle of thinking.*

Аннотация: в данной статье описывается значение воспитания, наследственности и среды в развитии ребенка, роль семьи и общества в развитии духовности ребенка, глубина мировоззрения ребенка, воспитывающегося в прекрасной обстановке в семье, основные факторы воспитания детей и процессы формирования интереса ребенка к книге.

Ключевые слова: *развитие, психика, наследственность, общество, культура чтения, воспитание ребенка, культура чтения, развитие человека, общечеловеческие ценности, интеллектуальный ребенок, всесторонняя личность, круг мышления.*

Odam bolasining rivojlanishi – bu muhim jarayon hisoblanadi. Ma'lumki, hayot davomida inson jismoniy va ruhiy jihatdan o'zgarib boradi. Lekin bolalik, o'smirlik va o'spirinlik davrida rivojlanish nihoyatda kuchli bo'ladi. Bola mana shu yillarda ham jismoniy, ham ruhiy jihatdan o'sishi, o'zgarishi tufayli shaxs sifatida kamolga yetadi. Bola rivojlanishining har bir davri uchun faoliyat turlaridan biri asosiysi, yetakchisi bo'ladi. Bir tur boshqasi bilan almashtiriladi, biroq har bir faoliyatning yangi turi oldingisining ichida yuzaga keladi.

Bola tug'ilishidan boshlab normal rivojlanishi uchun muloqot muhim ahamiyatga ega. Faqatgina muloqot jarayonida inson nutqini o'zlashtirib olishi mumkin. Bu o'z navbatida atrof-muhitni bilish va o'zlashtirishda yetakchi vazifani bajaradi.

1-rasm

Tarbiya, irsiyat (nasl) va muhit bolaning rivojlanishida asosiy o‘rin tutadi. Agar ana shu uchta omil bolaga ijobiy ta’sir qilsa, u kelajakda barkamol inson bo‘lishi va salbiy tomondan ta’sir qilsa, badaxloq kimsaga aylanishi mumkin.

Tarbiya – inson kamolotiga ta’sir etuvchi tashqi va eng muhim omil hisoblanadi. “Tarbiya” arabcha so‘z bo‘lib, o‘stirdi, rahbarlik qildi, isloh qildi degan ma’nolarni bildiradi.

Oila muhiti – insonning shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Chunki bola ko‘z ochib ota-onasini, qarindosh-urug‘ini ko‘radi. Uning jismoniy va ruhiy rivojlanish davri oila ta’sirida shakllanadi. Agar oilada islomiy muhit mavjud bo‘lsa, bolaning axloqi go‘zal va fazilatli bo‘lib ulg‘ayadi.

Ijtimoiy muhit – ishlab chiqarish munosabatlari va ularni tartibga solib turadigan ijtimoiy qonun-qoidalar insonga alohida ta’sir ko‘rsatadi. Ijtimoiy aloqa, ya’ni insonlararo o‘zaro munosabatlar natijasida odam bolasi hayotga va mehnatga tayyorlanadi, kerakli tajriba va bilimlarni egallaydi. Jamiyatda ma’naviy muhit yaxshi, adolat ustuvor bo‘lsa, inson faoliyatiga ijobiy ta’sir qilishi va aksincha bo‘lsa, salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Farzand tarbiyasidagi eng asosiy omillardan biri bu kitob mutolaasidir. Kitob bilan tanishish, mutolaa qilish, insonga o‘zgacha zavq beradi. kitobxon mutolaa qilar ekan kitob bilan yaqinroq tanishadi, uning ilmiy-badiiy qimmati haqida tasavvur hosil qila boshlaydi, fikrlaydi, mutolaa madaniyati yuksaladi.

Mutolaa madaniyati kishining manbaani to‘laqonli tushunishi, undan zavq olishi, muallif fikri va g‘oyasini anglash hamda uni baholay olishi kabi xususiyatlarga ega bo‘lishini ta’minlaydi. Kitob mutolaasi insonni bevosita amaliyotga kirishish, hayot bilan uyg‘unlashish, ma`naviy foyda olishga yo‘naltiradi. “Mutolaa” so‘zi arabcha o‘qish degan ma`noni anglatadi, bugungi kunda esa u kitob o‘qishdan ko‘ra kengroq tushuncha anglatadi. Kitoblar insoniyat fikri durdonalarini to‘plab avlodlarga etkazadi. Haqiqatdan ham hech bir manbaa kitob kabi inson kamolotini yuksaltira olmaydi. Har bir kitobxon o‘z yosh toifasidan kelib chiqib badiiy asarlar yoki ilmiy asarlarni o‘qishi, yoritilgan fikrlarni yanada teranroq anglab yetishiga imkon hosil bo‘ladi. Buning uchun ota-ona, bog‘cha, maktab hamkorligida bolaning qiziqishlari to‘la qonli o‘rganilishi kerak. Bir bolaga yeti mahalla ota-ona deganlaridek, farzand tarbiyasida,ularning ma’naviyatli madaniyatli bo‘lib kamol topishida barcha birdek mas`ul hisoblanadi. Kitob o‘qishni odat qilmagan oila – ma’naviy qashshoq oiladir deb bejizga aytishmagan. Shunday ekan faqat ota-ona emas balki kutubxona xodimlari ham o‘z kasbining yetuk mutaxasisi bo‘lishi, kitobxonlarga, ularning qiziqishlarini inobatga olgan holda kitob to‘g‘ri kitob tanlab berishi kerak bo‘ladi.

“Kitob seni hali sen ko‘rmagan dunyoga olib boradi, sen eshitmagan so‘zlarni aytadi” deydi Geytsen. Darhaqiqat, kitob juda ko‘plab sir-sinoatlarga boydir. Uning boyliklari hech ado bo‘lmaydi. Kitob insonga qanot bag‘ishlaydi.

Respublikamiz Prezidenti ham yosh avlod ta’lim-tarbiyasida kitobning o‘rni va ahamiyati beqiyos ekanini alohida ta’kidlab, “Ayni vaqtda axborot-kommunikatsiya sohasidagi oxirgi yutuqlarni o‘zlashtirish bilan birga, yoshlarning kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshirishga, ularni kitob bilan do‘st bo‘lishiga, aholining kitobxonlik saviyasini yanada oshirishga alohida e’tibor qaratish lozim bo‘ladi”, aytgan fikrlari fikrimizning dalilidir.

Bolalarni kitobga bo‘lgan qiziqishlarini shakllantirish jarayonini biz, albatta, oiladan boshlasak juda ijobiy natija berishi va undan keyin maktabgacha ta’lim tashkilotlarida oila bilan hamkorlikda davom ettirsak kutilgan natijaning yanada samarali bo‘lishi mumkin. Oilada tarbiyaning barcha mezonlari shakllantirilganidek, kitobxonlik madaniyati ham sh maskandan boshlansa yaxshi samara beradi. Chunki, “Qush uyasida ko‘rganini qiladi”, degan behudaga aytilmagan. Muqaddas maskanda ota-ona bolalarni kitobga bo‘lgan qiziqishlarini orttirishda o‘zlari namuna bo‘lishlari va o‘zlari kitob mutoola qilishlari yaxshi samara beradi. Oilada ota-ona kitobga mehr qo‘ygan bo‘lsa bunday oilada tarbiyalanayotgan farzand ham kitobga oshno bo‘ladi, bunday bolalarning dunyoqarashi, fikrlash doirasi keng bo‘ladi, xushmuomala, mehribon, boshqalarga iloji boricha yaxshilik qilishga urinadigan, har bir aytayotgan so‘zi, qilayotgan ishini o‘ylab bajaradigan, bir so‘z bilan aytganda, o‘zida barkamol shaxs xislatlarini namoyon qilishga harakat qiladigan ziyoli farzand bo‘lib voyaga yetadi. Oila muhitida kitobxonlikning tizimli ravishda olib borilishi kutilayotgan natijaning samarasini yanada oshiradi. Bolalarga yoshlikdan o‘zbek xalq ertaklaridan so‘zlab berish bolalarda mehnatsevarlik, samimiylik, mehmondo‘stlik kabi insoniy fazilatlarni hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga nisbatan hurmat va ehtirom kabi tushunchalarni tarbiyalaydi. Bundan tashqari,

buyuk allomalarimiz Alisher Navoiy, Forobiy, Abdulla Avloniy, Niyoziy, Yusuf Xos Hojib, Jaloliddin Rumiy kabi mutafakkirlarimiz bilan tanishtiramiz va ularning tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan fikrlar esa bola tarbiyasida asosiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan besh muhim tashabbus. – T., 2019-yil 19-mart.
2. “O‘zbekiston Respublikasiga axborot-kutubxona xizmati ko‘rsatishni yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 7- iyundagi PQ-4354-sonli Qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – “Zarafshon”, 2018-yil 29- dekabr, 155-156-son.
4. Hayitov H. A. Sharq mumtoz adabiyotida ohang talqini //Мировая наука. – 2019. №. 8. 3-5-betlar.
5. Hayitov H. A. Literary influence and artistic image //Экономика и социум. – 2019. – №. 8. – С. 11-14.
6. Ahmadovich H. H. Expression of Folklorisms in the Works of Ghafur Ghulam //European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630). – 2022. – Т. 14. – С. 101-105.
7. Hayitov H. A. QUSHLARGA IBRAT – HAZRATI XIZR! //Интернаука. – 2020. №. 12-3. 72-73-bet.
8. Akhmadovich, K. K., & Badriddinovna, S. G. (2023, January). HISTORICAL GENESIS OF UZBEK CHILDREN'S READING, PRINCIPLES OF DEVELOPMENT AND AESTHETIC EXPRESSION OF NATIONALITY IN THEM. In E Conference Zone (pp. 47-51).
9. Akhmadovich, K. K., & Badriddinovna, S. G. (2023, January). THE CONCEPT OF READING, SPECIAL FEATURES OF CHILDREN'S READING. In E Conference Zone (pp. 28-33).
10. Badriddinovna, S. G. (2022). PSYCHO-DIDACTIC FOUNDATIONS OF THE LEARNING PROCESS IN PRIMARY EDUCATION. International Journal of Pedagogics, 2(09), 58-63.
11. Akhmadovich, K. K., & Badriddinovna, S. G. (2023). ANALYTICAL METHODS OF PROVERBS IN CHILDREN'S LITERATURE. PEDAGOGS jurnali, 1(1), 775-775.
12. Omonova, N. R. K., & Djurayeva, N. B. (2021). AN OVERVIEW OF HEALTH TOURISM WITHIN THE CONTEXT OF UZBEKISTAN'S TOURISM STRATEGY. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(11), 754-759.
13. Sharopova, G. (2023). BOLALAR ADABIYOTIDA MAQOLLARNING TAHLILIY METODLARI. Science and innovation in the education system, 2(5), 130-135.
14. Nilufar, O., & Hamroev, H. R. (2021, March). MEDICAL TOURISM: PROBLEMS AND POTENTIALS OF UZBEKISTAN. In Euro-Asia Conferences (Vol. 3, No. 1, pp. 34-37).
15. Ahmadovich H. H. et al. O‘QUVCHILARNING BILUV FAOLLIGINI OSHIRISHGA QARATILGAN DARSDAN TASHQARI ISHLAR VA ULARNI TASHKIL ETISH METODIKASI //PEDAGOGS jurnali. – T., 2022. №. 1. 343-345-betlar.
16. Ahmadovich H. H. et al. BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA O‘ZLASHTIRISH JARAYONINING PSIXO-DIDAKTIK ASOSLARI //PEDAGOGS jurnali. – T., 2022. №. 1. 332-334-betlar.
17. Omonova, N. R., & Isokova, G. S. (2022). The significance of interactive methods in teaching in Higher Education. Science and Education, 3(12), 661-666.
18. G‘oziyev E.G‘. Ontogenez psixologiyasi. – T., 2010.
19. Oilada bolalarda kitobxonlikni shakllantirish omillari / Феруза Таджибаева, Шахноза Камолова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2020. — № 27 (317). — С. 384-386. — URL: https://moluch.ru/archive/317/72350/ (дата обращения: 15.04.2024).
20. I.Valiyev, “Xoja Buxoriy” o‘rta maxsus islom bilim yurti o‘qituvchisi Bolani shakllantiruvchi uch omil.

Ruxsora RAXIMOVA,
BuxDU mustaqil tadqiqotchisi

DIDAKTIK O‘YINLARNING ETNOGENEZISI XUSUSIDA

Annotatsiya: ushbu maqolada didaktik o‘yinlarning etnogenezisi xususida ilmiy-nazariy tahlillar qilingan.
Аннотация: в данной статье проведен научно-теоретический анализ этногенеза дидактических игр.
Annotation: in this article, scientific-theoretical analyzes were made regarding the ethnogenesis of didactic games.

Millat yoshlarini jamoaviylik xususiyatini shakllantiruvchi qadimgi didaktik o‘yinlarida ma’lum bir xalqning folklori, milliy kiyim-kechaklari, raqs-harakatlari, xo‘jalik-madaniy an’analari va shu kabi qator etnopedagogik belgilari aks etgan. Xalq o‘yinlari sirasiga bir necha o‘yinlarning o‘nlab shakllari, ularni etnopedagogik tahlili milliy urf-odat, tamoyillarga ko‘ra tartib-qoidalari, etikasi, ramziy shakllari, sovrin va ularni topshirish tartiblari, har bir tamoshabin, mehmonlarga ko‘rsatiladigan ehtirom bilan bog‘liq udumlar tahlil qilinar ekan, bu yo‘nalishda uloq va kurash o‘yinlarining usullari va tarbiyaviy mohiyatini yoritish alohida ahamiyat kasb etadi.

Bugungi davr pedagogikasida didaktik o‘yinlarining tarixiy-genetik asoslari ochib berilmaganligi tufayli o‘yinlarning shakllanish bosqichlari va taraqqiyoti tamoyillari ham haligacha to‘liq o‘rganilmagan.

Etnik jihatdan bir-biriga yaqin bo‘lgan, tarixan bir muhitda yashab, o‘tmish madaniyati bir zaminda vujudga kelgan, biroq ayni paytda mustaqil davlat bo‘lib yashayotgan respublikalarning tarixiy ildizlarini qidirib topish, o‘zaro hamkorlik munosabatlarini qaytadan tiklash borasidagi intilishlarini hayotning o‘zi zaruriyat darajasiga ko‘tarmoqda.

Xalq o‘yinlari haqidagi yozma ma’lumotlarni XI asrda yashagan taniqli turkiyshunos olim Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asaridan ham olish mumkin. Mazkur asarda keltirilgan ma’lumotlar xalq o‘yinlarining yuzaga kelish tarixi va evolyutsiyasini o‘rganish imkonini beradi. Jumladan, turkiy qavmlar orasida to‘p bilan o‘ynaladigan qadimiy o‘yinlardan biri – “chavgon” keng rasm bo‘lgan edi. “Devonu lug‘otit turk”da bu o‘yinga taalluqli bo‘lgan quyidagi atamalar keltiriladi: “Tanguq” – chavgon o‘yinida koptokni tortilgan o‘tovdan o‘tkazganga beriladigan ipak kiyimlik, “tasal” – chavgon o‘yini maydonida chegarani belgilab chizilgan chiziq, “tobiq” – chavgon bilan uriladigan koptok, to‘p. Kattalarning chavgon o‘yini asosida “O‘t bandal” nomli bolalar o‘yini yuzaga kelgan.

“Bandal” so‘zining ma’nosi “bosh qismi cho‘qmoqli yog‘och” deb izohlanadi. Odatda, bunday cho‘qmoqli tayoq bilan chavgon o‘yinida koptok urilgan. Bolalar esa bunday cho‘qmoqli tayoqlarning uchini yondirib, kechki paytda bir-birlariga tayoqlar o‘qtalib o‘ynaganlar, shu tufayli bir qadar xavfli bo‘lgan, o‘ta ehtiyotkorlikni talab qilgan bu o‘yin “O‘t bandal” deb atalgan. O‘yinda faqat o‘g‘il bolalar ishtirok etib, ularning qo‘rqmas, jasur bo‘lib ulg‘ayishlari nazarda tutilgan. Qadimgi ajdodlarimiz bosqinchi qabilalar hujumini qaytarib, o‘zlarini himoya qilishlari uchun jangu jadal sirlarini puxta egallashlari talab qilinardi. Shuning uchun qilichbozlik, nayzabozlik, o‘q otish-tirandozlik sirlarini o‘zlashtirish maqsadida turli tuman jangovar o‘yinlarni ham o‘ylab topganlar. “Agar tomosha uchun bir-ikki marotaba chavgon o‘ynasang ravodir va lekin ko‘p otlig‘ bilan chiqib izdihom qilmag‘ilkim, sakkiz otliqdan ziyoda bo‘lishg‘a hojat yo‘q. Sen maydonning bir boshida turg‘il, yana bir kishi maydonning oxirida tursin. Olti kishi maydonda to‘pni ursin, Har vaqt to‘p sening tarafingga kelsa, to‘pni urg‘il va maydonning oxirig‘a surg‘il, ammo olomonning ichig‘a otmag‘il. Chavgon o‘yinining yo‘li shudir. Shu bilan birga marraga yetirishg‘aa muvaffaq bo‘l. Ammo urush maydonig‘a kirsang, sustkashlik qilmag‘il, darang, sustkashlik yaxshi emasdir”.

Kaykovus “Qobusnoma”da qadimgi chovgon o‘yinining umumiy qoidalari haqida batafsil ma’lumot beradi. Har bir guruhda sakkizta otliq a’zolar bo‘lishi, maydonni ikki tomonida ikki kishi turishi kerak ekanligini uqtiradi. Chavgon o‘yini ishtirokchilardan juda chaqqon va serharakat bo‘lishni talab qilishini ta’kidlaydi. Ot bilan o‘ynaladigan xalq o‘yinlaridan biri uloq (ko‘pkari) ham mifologik tasavvurlar bilan bog‘liq, ya’ni turkiy xalqlarda azal-azaldan bo‘ri muqaddas jonivor sifatida e’zozlangan. Ko‘kbo‘ri qadimgi turklarning bobokaloni O‘g‘izxonga rizq-ro‘z berish to‘g‘risida yo‘llarni ko‘rsatganligi, shundan buyon bo‘ri bilan uchrashgan kun Navro‘z, Ko‘kbo‘ri kuni ro‘shnolikka chiqqan kun bo‘lib qolganligi afsonada o‘z ifodasini topgan. Ikkinchidan, “Ko‘kboru” o‘yini “muqaddas bo‘ri” sharafiga uyushtirilganligi obrazli tarzda unga totem sifatida qaralganligini ko‘rsatadi .

Bolalar o‘yinlari qaysi shakl, mavzu, yo‘nalishga ega bo‘lmasin, loy-tuproq bilanmi, yog‘ochu kaltakmi, ip-u arqon bilanmi, qaysinisi bo‘lsa ham bolani turmush ikir-chikirlari, uy-ro‘zg‘or va xo‘jalik ishlari, umuman katta hayotga tayyorlashda o‘ziga xos hunar maktabi rolini o‘ynagan . Ajdodlarimiz farzand tarbiyasida jismoniy mashqlarning muhim ahamiyat kasb etishini, jismonan chiniqqan bola ijtimoiy hayotning har qanday qiyinchiliklariga sabr-bardoshli bo‘lib, hayotga tayyor bo‘lishini yaxshi anglashgan.

Ayrim bolalar didaktik o‘yinlari genezisi O‘rta Osiyo xalqlarining qadimgi yozma manbasi “Avesto”ga borib taqaladi. Ma’lumki, “Avesto”da zardushtiylarda to‘rt unsur – suv, havo, tuproq va olov muqaddas sanalishi e’tirof etilgan. Qadimdan bolalar o‘yini hisoblangan “Mung‘us-mung‘us” o‘yini suvni muqaddas sanab poklanish uchun unga sho‘ng‘ish tufayli shakllangan. Mahmud Qoshg‘ariyning “Devoni lug‘ot-it-turk”asarida ushbu suv bilan bog‘liq o‘yinlarga quyidagicha ta’rif keltiriladi: “Qalinguladi – kishi suv ustida qalqib turdi, bu oyoqlarini, tizzalarini harakatlantirib, suv uzra turishdir – qalingular. Suv bilan bog‘liq suvda suzish o‘yini qadimda chapsar deb atalishini ta’kidlaydi.

Elshunos olim Qoshg‘ariy ushbu asarida bolalarni hozirjavoblikka, tez fikrlashga, tafakkur doirasini kengaytirish bilan bog‘liq qadimiy bolalar o‘yini bo‘lgan mo‘ng‘uz-mo‘ng‘uz haqida shunday qimmatli ma’lumotni keltiradi: “mo‘ng‘iz-mo‘ng‘iz deyilgan bolalarning bir turli o‘yini. Bu shunday; bolalar tiz cho‘kib, dengiz labida o‘tiradilar. Sonlari orasiga ho‘l qum solib to‘ldiradilar. So‘ng qo‘llari bilan qumni uradilar. Ulardan biri (ona boshisi) mo‘ng‘iz-mo‘ng‘iz deydi. Qolganlari- ne mo‘ng‘iz? – nimaning mo‘ng‘iz (shohi)? deb so‘raydilar. U birin- ketin shohli hayvonlarni sanab ketadi. Uning ketidan ular ham takrorlaydilar. So‘ng ona boshi ular orasida tuya, eshak singari shoxi yo‘q hayvonlar otini aytib, chalg‘itadi. Bolalarning birortasi uning ketidan shoxsiz hayvonni otini aytib yuborsa, u suvga itarib yuboriladi”. Bolalar o‘yinlari qaysi shakl, mavzu, yo‘nalishga ega bo‘lmasin, loy-tuproq bilanmi, yog‘och-u kaltakmi, ip-u arqon bilanmi, qaysinisi bo‘lsa ham bolani turmush ikir-chikirlari, uy-ro‘zg‘or va xo‘jalik ishlari, umuman, katta hayotga tayyorlashda o‘ziga xos hunar maktabi rolini o‘ynagan.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, qadimgi didaktik o‘yinlar millat bolalarini jismoniy sog‘lom va barkamol qilib tarbiyalashda, ularni jamoaviylik ruhida shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qoshg‘ariy M. Devoni lug‘oti-t-turk. – Toshkent: G‘ofur G‘ulom, 2017. 447,449.454-betlar.
2. Kaykovus. Qobusnoma. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018. 111-bet.
3. Душекеев Т. Кок бору кылымадарды кариткан ойин, Кок бору кылмдарды карытаар ойин. Кок бору.1999. № 5. 24-август.
4. Is’hoqov B.B. Bolalar o‘yinlarining etnografik xususiyatlari // O‘zbekiston etnologiyasining dolzarb muammolari. – Toshkent-Namangan, 2007. 249-bet.

Dilfuza JUMABOYEVA,
O‘zMU Lingvistika: o‘zbek tili yo‘nalishi
1-kurs magistranti
Dilfuzajumaboyeva2@gmail.com.

MUHAMMAD RIZO OGAHIYNING “TA’VIZ UL-OSHIQIN” DEVONIDAGI ANTROPONIMIK BIRLIKLAR TADQIQI

Annotatsiya: maqolada Muhammad Rizo Ogahiyning “Ta’viz ul-oshiqin” devonida antroponimik birliklarning qo‘llanilishi, shoirning bunday nomlarni qo‘llashdan ko‘zlagan maqsadlari misollar asosida tahlil qilingan. Bunda, asosan, diniy nomlar (payg‘ambarlar, avliyolar va Qur’onda nomi keltirilgan kishilar) izohining lingvistik xususiyatlari tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar: *onomastika, solih banda, go‘zallik timsoli, pretsedent birliklar, tiriklik ramzi, Masih, debocha.*

Annotation: the article presents examples of the use of anthroponymic units used in the book “Ta’viz ul-ashiqin” by Mohammad Reza Ogahi, and the poet’s goals for using such names. Mainly, the linguistic characteristics of the interpretation of religious names (prophets, saints and people mentioned in the Qur’an) are analyzed. Key words: onomastics, “righteous banda”, symbol of beauty, precedent units, “symbol of life”, Christ, prologue. Аннотация: в статье на примерах анализируется употребление антропонимических единиц в книге Мухаммада Резы Огахи «Тавиз ул-ашикин» и цели поэта от использования таких имен. В основном анализируются лингвистические особенности интерпретации религиозных имен (пророков, святых и людей, упомянутых в Коране).

Ключевые слова: *ономастика, праведный раб, символ красоты, прецедентные единицы, символ жизни, Христос, пролог.*

Mumtoz asarlarni tadqiq etish, yozma manbalarning ilmiy, ma’rifiy, axloqiy-ma’naviy qiymatini belgilash, badiiy jihatlarini yoritish, til xususiyatlarini o‘rganish filologik sohaning asosiy masalalaridan hisoblanadi. Sir emaski, ko‘hna yozma manbalarda xalqimizning turmush tarzi, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy ahvoli, urf-odati, an’analari aks etadi. Demak, jamiyat va til tarixidan boxabar bo‘lishda yozma yodgorliklar muhim rol o‘ynaydi. Binobarin, Atoiy asarlari leksik tarkibini tadqiq etish nafaqat o‘zbek xalqining uzoq o‘tmishini ilmiy asosda yoritish, shuningdek,

o‘zbek tili va adabiyoti tarixini o‘rganish nuqtayi nazaridan ham g‘oyat muhimdir, bu esa mavzuning dolzarbligini asoslaydi.

Mumtoz adabiy manbalar tili leksik-semantik sathini ham an’anaviy, ham sistem-struktur tilshunoslik nuqtayi nazaridan o‘rganish yo‘lida qator tadqiqotlar dunyo yuzini ko‘rdi. So‘nggi yillarda ajdodlarimiz qoldirgan boy ma’naviy-madaniy va adabiy merosga munosabat o‘zgardi, ularni o‘rganishga qiziqish tobora ortib bormoqda. Xususan, xalqimiz ma’naviyatida o‘chmas iz qoldirgan ulug‘ adiblarning asarlarini asl manbalardan o‘qib-o‘rganish, ular ijodiga xolis baho berish va targ‘ib-u tashviq etish ishlari keng yo‘lga qo‘yilmoqda. Bugungi kunda ajdodlarimiz ma’naviy merosi, Sharq allomalarining ijodiy merosi har tomonlama o‘rganila boshladi. Iste’dodli shoir Atoiyning ilmiy-adabiy merosi, jumladan, asarlari tili ham har tomonlama tadqiq etila boshlandi. Atoiyning Tanlangan asarlari 1958- va 1960-yillarda e’lon qilingan. Shoir devonining to‘liq va mukammal nashri 2008-yilda S.Rafiddinov tomonidan amalga oshirilgan.

Hozirgi kunda tilshunoslikning ko‘plab sohalari qatorida onomastika ham rivoj topib bormoqda, bu yo‘nalishda qator ilmiy tadqiqot ishlari, jumladan, monografiya, darslik, maqolalar nashr etilmoqda. Jumladan, onomastika tarkibidagi antroponimlar tadqiqiga bag‘ishlangan bir qator ilmiy tadqiqot ishlari e’lon qilingan.

E.Qilichev, N.Husanov, N.Nazarova, N.Xalilova, R.Mo‘minova kabi tadqiqotchilar o‘zlarining qator ishlarida antroponimlarning lingvistik xususiyatlarini tadqiq etganlar. Bundan tashqari, o‘zbek ismlari (antroponimlari) materiallari atroflicha to‘planib, nomzodlik dissertatsiyalari (Э.Бегматов, 1965; Ғ. Сатторов, 1990; С.Раҳимов, 1998; Р.Худойберганов, 2007) himoya qilingan. E.Begmatovning “Kishi nomlari imlosi”, “O‘zbek ismlari imlosi”, “O‘zbek ismlari”, “O‘zbek ismlari ma’nosi”, “Ism chiroyi” nomli kitoblari nashr ettirilgan.

Antroponimika onomastikaning bir bo‘limi sifatida kishilarning atoqli otlari, laqablari, taxalluslarini o‘rganadi. O‘zbek tilshunosligida bu sohada samarali faoliyat olib borgan, o‘zining qator ilmiy nomzodlik dissertatsiyalari, maqolalari bilan antroponimika rivojiga sezilarli hissa qo‘shgan tilshunos olim E.Begmatov o‘zbek antroponimik birliklari sifatida quyidagilarni keltirib o‘tadi:

1. Ismlar – konkret shaxsga berilgan ismlar;
2. Laqablar;
3. Taxalluslar;
4. O‘zbeklarda shaxsni nomlashning o‘tmishda mavjud bo‘lgan ba’zi shakllari (“qizi”, “o‘g‘li”) yordamida nomlash;
5. Shaxsni uning ismiga o‘tmish ajdodlarini nomini tiklash orqali atashning arabcha shakllari (“ibn”, “binni”) yordamida;
6. O‘tgan asrning 20-30-yillaridan rasmiy ravishda majburan qabul qildirilgan ruscha familiya va ota ismlari.

Antroponimik birliklar bir qator ilmiy tadqiqotlarning obyekti bo‘lgan. Q.Olloyorov ham o‘z maqolasida devonda uchraydigan antroponimik nomlarni tadqiq etgan. Ko‘plab shoirlar o‘z asarlarida diniy, afsonaviy, mifologik shaxslar nomlarini keltirish orqali ma’lum bir ma’noni ifodalashga harakat qiladilar, bu adabiyot ilmida talmeh san’atini vujudga keltiradi. Tilshunoslik ilmida antroponimlar pretsendent birliklar sifatida matn tarkibida o‘rganiladi va ular “pretsedent nomlar” deya ta’riflanadi. Antroponimlardan ko‘p va xo‘p foydalangan ijodkor sifatida Ogahiyni keltirishimiz mumkin. Uning devonda foydalangan antroponimik nomlarini quyidagicha guruhlash mumkin:

1. Payg‘ambarlar nomlari: Muso, Iso, Sulaymon, Yusuf .
2. Avliyolar nomlari: Xizr, Luqmon.
3. Hukmdorlar nomlari: Doro, Xisrav, Iskandar.
4. Faylasuf va shoirlar: Faridun, Arastu, Navoiy, Munis, Atoiy.
5. Badiiy qahramonlar: Farhod, Shirin, Layli, Majnun.
6. Afsonaviy qahramonlar: Jamshid, Vomiq, Rustam, Hotam.

Shoirning “Ta’viz ul-oshiqin” devonida eng ko‘p keltirilgan shaxs nomi bu Iso Masihdir. Iso Masih alayhissalom.... qissasi Qur’oni Karimning turli suralarida keltirilgan. Ya’ni, Makkada ham, Madinada ham nozil bo‘lgan suralarda Iso alayhissalom haqida ma’lumotlar bor. Shuningdek, “Maborak” ma’nosini anglatuvchi Iso alayhissalomning sharafli laqabi bo‘lgan “Masih” so‘zi 11 marta zikr qilingan. Iso Masih o‘liklarga jon bag‘ishlovchi zot sifatida ta’riflanadi. Ogahiy ham o‘z g‘azallarida Iso Masihning xuddi shu karomatini ifodalashga harakat qiladi:

Garchi Iso nutqidin topg‘ay o‘luk jon lazzatin,
Lek jonparvar so‘zing yuz qotladur ondin laziz. (“Ta’viz ul-oshiqin”,161-b)

Gar dardidin o‘lsang ne g‘amkim bu kecha aylab karam,
Shirin labu jonbaxsh dam Isoyi davroning kelur. (“Ta’viz ul-oshiqin”, 187-b).

Xizr – hadislarda “solih banda” sifatida tilga olinadi. Ayrim din ulamolari uni payg‘ambar deb, ayrimlari esa Olloh ilmini ziyoda qilgan solih banda deya hisoblashgan. Imom Buxoriy, Ibn Qayyimlar fikricha Xizr boshqa insonlar singari vafot etgan. Uning tirikligi aytilgan barcha hadislar nosahihdir. “Qissasi Rabg‘uziy”ning “Muso birla Xizrning rif’at darajasi bayoni” bobida ul zot haqida quyidagilar bitilagan: Muso xushlanib aydi: “Iziyo, bu karomatkim manga berding, azin kim ersaga berdingmu?” Yorlig‘ keldi: Ey Muso, tengizlar azoqinda maning bir qulim bor. Saning ilming aning ilmi to‘shinda bir qatra suvcha

bo‘lg‘ay. Aning ilmi daryodek”. Bu o‘rinda Xizrga ishora qilinmoqda. Ogahiy devonining juda ko‘p o‘rinlarida bu zotning umriboqiy ekanligi, ya’ni “obi hayot” suvidan ichganligi, insonlarga doim hayot, yaxshilik ulashishiga ishora qiladi.

Agar hayvon zulolin Xizr bersa og‘zima olmon,
Ki, durdi boda lutf etsa manga gulchehra soqiy bas. (234-bet)

Ogahiy hatto bitta g‘azalida bir necha bor bu obrazga murojaat qiladi va har bir murojaatida uning nomini “obi hayvon”ga, ya’ni “tiriklik suvi”ga bog‘laydi, “Gulshan atrofida rayhon” (260-bet), “Topdi jovidon xat” (259-bet) nomli g‘azallarini fikrimizning isboti sifatida keltiramiz.

Chashmayi hayvon uza Xizr aylagandekdur makon,
Buki qilmish la’li jon baxshi uza orom xat. (“Gulshan atrofida rayhon”)

Bo‘ldi la’li jonbaxshing uzra to namoyon xat,
Ey pari, Xizr yanglig‘ topdi jovidon jon xat (“Topdi jovidon xat”)

Ogahiygacha ham mumtoz adabiyotda Xizr obrazi faol bo‘lgan va aynan “tiriklik ramzi” sifatida qo‘llanilgan. Shoir ham bu an’anani davom ettirgan holda o‘z she’rlariga bu obrazni olib kirgan.

Sulaymon (a.s) – Qur’onda nomi zikr etilgan payg‘ambar hisoblanadi. U haqida Fariduddin Attorning “Ilohiynoma” asarida anchagina rivoyatlar keltirib o‘tilgan. Badiiy adabiyotda ko‘proq uning shohligiga, butun ins-u jinslar, shamol, qushlar, parilar, devlarni o‘ziga bo‘ysundirganligi, sehrli uzugi va taxtiga urg‘u beriladi, ya’ni uning shunday ulkan saltanatni o‘z qo‘l ostida tutib adolatli boshqara olganligi e’tirof etiladi. Yusuf Xos Hojib ham Sulaymon payg‘ambarning aynan shu xislatini tasvirlaydi: Qanï yek parï quš bu yalŋuq Üzä, uluγluq qïlïγlï qïlïnči tüz-ä – Qani dev, pari, qush (va) xalqlar Uzra, ulug‘lik qilgan fe’l-atvori go‘zal (kishi) [Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig]. Ogahiy ham o‘z g‘azallarida Sulaymon (a.s)ning yuqorida ta’kidlab o‘tilgan xislatlarini keltirishga va shu yo‘l bilan metaforik o‘xshatishlar yaratishga erishadi.

Qo‘lig‘a topshurub iqbolu davlat hotamin to hashr,
Bori ofoq elig‘a hukm surmakda Sulaymon et.(120-b.)

Ushbu misralar orqali shoir Sulaymon (a.s)ning haqgo‘y va adolatparvar hukmdor bo‘lganligi, o‘z eliga doim muruvvatli bo‘lganligini ifodalashga harakat qiladi. Rabg‘uziy o‘z asarida “Sulaymon qarinchqa bilan so‘zlashgani” bobini keltirib o‘tadi va unda Sulaymonning qarinchqa (chumoli) bilan bo‘lgan suhbati o‘z aksini topadi. Bunda ikkisi ham o‘z eliga hukmdor ekanligi va saltanatidagi har bir tirik jon uchun mas’ul ekanligi g‘oyasi ilgari surilgan. Ogahiy devonida qarinchqa so‘zi o‘rnida mo‘r so‘zi qo‘llaniladi, shoir debochadayoq Sulaymon va mo‘r obrazlariga murojaat qiladi:

Yo‘qki g‘alat ayladim, o‘ylaki bir xasta mo‘r,
Chekkusi poyi malax tuhfa Sulaymon sori.

Yana bir misol:

Lojaram jon naqdin olib kelmisham,
Mo‘rdin budur Sulaymon tuhfasi (78-b)

Qorun – Qur’onda nomi keltirilgan, Muso alayhissalom qavmidan bo‘lgan kishi. Sinov tariqasida unga Olloh taolo tomonidan shu qadar ko‘p boylik beriladiki, sanog‘i o‘ziga ma’lum emas edi. Lekin u noshukrlik ila Allohga isyon qildi va barcha boyliklarining sababchisi o‘zi ekanligini aytdi. Qorun ham qavmiga zo‘ravonlik qilgani uchun Alloh uni yerga yutdirib tashladi. Alloh taolo u haqida shunday xabar qilgan: “Albatta, Qorun o‘zi Muso qavmidan edi. Bas, u (qavmdoshlariga) kibr havo qildi... Bas, Biz (Qorunni) ham, uning hovli-joyini ham Yerga yutdirdik” (Qasos surasi, 76-81-b.). Ogahiy ham g‘azallarida Qorunning moliga ishora qiladi.

Yer yuzining naqdi-yu ostida Qorun moli ham
Jam o‘lib sarto qadam ganjingg‘a munzam bo‘ldi tut (118-b.).

Har odamiki davlatu himmatg‘a topdi dast,
Yo‘qtur anga xazinayi Qorung‘a ihtiyoj (139-b.)

Falotun (Aflotun) miloddan avvalgi IV asrda yashagan faylasuf olim. Shoir o‘z ijodida Falotunning o‘ta aqlli, mutafakkir shaxs bo‘lganligiga ishora qiladi:

Ilm-u hikmatda o‘tub haddin kamoli donishing,
Yuz Falotun ajz ila olingda mulzam bo‘ldi tut (118-b.)

Ayyub – Qur’oni Karimning to‘rt o‘rnida nomi zikr etilgan payg‘ambar. Ayyub (a.s.) Allohning ikki sinoviga uchradilar. Birinchidan og‘ir dardga mubtalo bo‘ldilar, badanlari irib, qurtlab ketdi, tillari va qalblaridan boshqa sog‘ joylari qolmadi va ana shu imtihon o‘n sakkiz yil davom etdi. Ikkinchidan butun mol-dunyolari yo‘q bo‘ldi. Devonda Ayyub (a.s) sabr timsoli sifatida keltirilgan:

Ey ko‘ngul, vasl istasang sabr et balou dardg‘a
Kim, muqarrib tangrig‘a bu shevadin Ayyub eruru (203-b.)

Yusuf – Ya’qub alayhissalomning o‘g‘li, Qur’onda nomi zikr etilgan payg‘ambar. Go‘zallik timsoli sifatida e’tirof etiladi:

Yo‘qsa maqsad Yusufi ravshan jamoli mehrining,
Partavi birla munavvar chohi bobildur mango (82-b.).

Shuningdek, devonda Yusuf (a.s) nomi ba’zi o‘rinlarda birikmali tarzda ham ifodalanadi:

Yusufi Misriy ango gar qulluq etsa tong emas,
Kim, bori olam aro husn ahlig‘a sulton erur... (195-b.)

Bunda uning tug‘ilib o‘sgan joyiga ishora tarzida “misrlik Yusuf” birikmasidan foydalanilgan. Bundan tashqari, “Mohi Kan’on”, ya’ni “Kan’onning oyi” birikmasi ham qo‘llaniladi. Bunday hodisa tilshunoslikka oid adabiyotlarda alluziya deb nomlanadi.

Ya’qub – Qur’onda nomi zikr etilgan payg‘ambar.

Ya’qub (a.s) Yusuf (a.s)ning otasi bo‘lib, uning ko‘yida yig‘lab, oxir-oqibat ko‘zlari ojiz bo‘lib qoladi. Ogahiy ham qayg‘uli holatni ifodalash uchun ushbu motivdan foydalanadi.

Oh tortib lahza-lahza bedili mankubdek,
Hech tinmay dam-badam qon yig‘labon Ya’qubdek (112-b.)

Xulosa qilib aytganda Atoiyning so‘z boyligini lingvistik nuqtayi nazardan o‘rganish yodgorlik tilidagi leksik birliklarning qo‘llanishi yuzasidan aniq ma’lumotga ega bo‘lish, onomastik birliklarning miqdor bo‘yicha nisbati to‘g‘risida fikr-mulohazalar yuritish, so‘z qo‘llash mahorati hamda o‘ziga xos jihatlari haqida tasavvur hosil qilishga yordam beradi. Asarning til xususiyatlarini atroflicha o‘rganish ko‘p asrlik tarixga ega bo‘lgan o‘zbek adabiy tilining shakllanishi va rivojlanishi borasidagi qarashlarga aniqlik kiritadi hamda o‘zbek tili tarixiy leksikologiyasi uchun ham qimmatli ma’lumotlar beradi.

Foydalangan adabyotlar

1. Ҳожиаҳмедов А. Огаҳий даҳосининг олмос қирралари. А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. – Т.,1999; Ҳамидов З. Огаҳий шеъриятининг тили хусусида // Тил va адабиёт таълими, 2009. №1.74-80; Йўлдошев Р. Огаҳийнинг тил ҳақидаги қарашлари // ЎТА, №3. 2011. Б. 117-119.
2. Рафиддинов С. Мавлоно Атойи. Девони шайхзода Атойи. – Т.: Фан, 2008.
3. Қиличев Э. Айний асарларида антропонимларнинг стилистик хусусиятлари // Ўзбек тили ва адабиѐти, 1978
4. Ҳусанов Н. Ўзбек антропонимлари тарихи. – Тошкент: Наврўз, 2014.
5. N. Nazarova. Antroponimlarning o‘rganilishi. – Toshkent, 2021
6. N. Xalilova. Antroponimlarning lisoniy tadqiqi xususida. – Toshkent, 2021.
7. R.Mo‘minova. Antroponimlarning o‘rganilish muammosi. – Toshkent, 2023.
8. Бегматов Э.А. Ўзбек тили антропонимикаси. – Тошкент: Фан, 2013.
9. Q.Olloyorov. Muhammadrizo Ogahiyning “Ta’viz ul-oshiqin” devonida uchraydigan onomastik birliklarning lisoniy xususiyatlari. – Toshkent, 2020.
10. Д. Худойберганова. Матннинг антропосентрик тадқиқи. Диссертация. — Тошкент: Фан, 2013.
11. Muhammad Sayyid Tantoviy. Payg‘ambarlar tarixi. Qur’oni Karim qissalari. Tarjimon: Ziyovuddin Rahim.
12. Носируддин Рабғузий. Қисаси Рабғузий. – Т.: Ёзувчи, 1991.-Б. 20.
13. Shayx Farididdun Attor. Ilohiynoma. – T.: Musiqa, 2007.
14. Носируддин Рабғузий. Қисаси Рабғузий. – Т.: Ёзувчи, 1991. - Б. 35-38.
16. Rahmatulloh qori Obidov. Payg‘ambarlar tarixi islomiyat tarixidir. – Toshkent: Movorounnahr, 2005.
17. Йўлдошев М. Бадиий матн лингвопоэтикаси. – Тошкент: Фан, 2008.

Davlatjon TOSHTEMIROV,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti filologiya fakulteti 2-kurs magistranti
@davlatjonkomilovichoffical

JOMIY VA NAVOIY IJODIDA SO‘Z VA SHOIRLIK HAQIDAGI QARASHLAR

Annotatsiya: bu maqolada Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiyning she’r va shoirlik ilmi bo‘yicha turli qarashlarini bilib olish mumkin. Maqolada ijodkorlarning aynan she’r va shoirlik darajotlarini aynan qarashlar orqali ifodalab berilgan.

Kalit so‘zlar: *she’r, Abdurahmon Jomiy, Bahoriston, suxan, suxango‘y.*

Аннотация: в этой статье вы можете узнать разные взгляды Абдурахмана Джами и Алишера Навои про науку о стихотворении и поэзии. В статье поэтичность и поэтические качества творцов выражены через их взгляды.

Ключевые слова: *поэзия, Абдуррахман Джами, Бахаристан, слово.*

Annotation: in this article you can find out the different views of Abdurahman Jami and Alisher Navoi on the science of poetry in the article the poetry and poetic qualities of the creators are expressed trough thiers views.

Key words: *poem, Abdurahman Jami, Bahoriston, poetic word.*

She’r ilmi azaldan yuksak mavzu darajasida bo‘lgan. Bu mavzu Kaykovusning “Qobusnoma”sidan ham ta’rif etilgan bo‘lib, bunda so‘zni eng muqaddas unsur ekanligini ta’riflagan. “So‘zni bag‘oyat ulug‘ bilg‘il, so‘z osmondin kelmas va ul xor narsa emasdur” . Bu jumlada “so‘z osmondan kelmas” birikmasini ikki xil tahlil qilishimiz mumkin. Birinchisi: so‘zning ilohiy emasligi (adabiyotda osmon ko‘pincha Allohgan ishora qiladi). Ikkinchisi esa So‘zni osmondan olgan (haqiqatdan yiroq) holatda ishlatmaslik. Asarning yettinchi bobining sarsuxanidagi “ey farzand,

sen suxango‘y bo‘lg‘il va lekin durug‘go‘y bo‘lmag‘il” fikrga tayanadigan bo‘lsak, ikkinchi fikr maqsadga muvofiq. Hazrat Navoiy ham “Hayrat ul-abror” dostonining XIV bobida so‘z haqida quyidagicha fikr bildiradi:

“Bo‘lmasa e’joz maqomida nazm,
Bo‘lmas edi Tengri kalomida nazm” .

(Mazmuni: Nazm bu qadar yuksak e’zozlanmasa, Tangri kalomida she’r bo‘lmas edi).

Даҳр муқайяд била озодаси,
Борча эрур «коф» ила «нун» зодаси.

(Mazmuni: Dunyodagi barcha o‘zaro bog‘liq va bog‘liq bo‘lmagan narsalarning barchasi shu “kof” va “nun” harflarining zurriyotlaridir). Baytda butun borliqning yaratuvchisi “kof” va “nun” harflaridan ya’ni kun so‘zidan olamni yaratgani ishora qilingan. Mavlono Abdurahmon Jomiy “Bahoriston”da she’rni juda yuksak va fazilatga boyligini, she’rdan sehrliroq sehr yo‘qligini ta’kidlaydi. “Pas she’r-kalome boshad mavzun va muqaffiy va taxayyul va adami taxayyul va siddq va adami sidqro dar on haqiqat e’tibor ne”.

She’r shunchalik muqaddas ekan, shoirlikning ham mas’uliyati o‘ta og‘ir. Shoirlikka ham talablar va vazifalar yuqori. “Suxango‘y shul kishi bo‘lg‘aykim, ul har so‘zni desa xalqqa ma’qul bo‘lg‘ay” . Unsurulmaoliy o‘z asarida shoirlarga va voizlarga yuqoridagi kabi talab qo‘ymoqda. Kamol Xo‘jandiy esa shoirga shunday talab qo‘yadi: “Hofizi nekxoni neknavis, har ki haq go‘yadat shunav suxanash” (shoir bo‘lsang, to‘g‘ri yoz, kimki senga haqiqatni aytsa, uning so‘zlarini eshit). “Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy o‘z davrining she’r va shoirlari haqida ko‘p qarashlarni bildirib o‘tganlar. Qobiliyatli shoirlarni e’tirof etib, she’riyat maskaniga dog‘ tushiradigan shoirlarga-da jiddiy e’tiroz bildirganlar va tanqid qilganlar. O‘z davrining ustodlari she’r yozishni shunchaki shod-u xursandlik uchun emas, balki hayol ummonidan ma’no xazinalarini termoq ekanligini ta’kidlab o‘tganlar.

Mavlono Abdurahmon Jomiy va Hazrat Alisher Navoiy ham asl iste’dod egalarini iliq fikrlar ila eslab o‘tadi. Va ularga tahsinlar aytadi. Navoiy ijodkorlarni bir necha guruhga bo‘ladi. “Avvalgi jamoat – nuqudi ku nuzi ma’rifati ilohiydin g‘aniylar va xalq ta’rifidin mustarniylardur”. Navoiy asl iste’dod egalarini yuqoridagi ta’rif bilan e’zozlaydi. Ya’ni bu guruhga kiruvchilar quvvatni ilohiy ma’rifatdan oladi. Va bu guruhga kiruvchilar sifatida Hazrat Ali(r.a.)ni, Farididdin Attor, Mavlono Jaloliddin Rumiylarni misol qiladilar. Ushbu guruh shoirlarining she’r yozishdan maqsadi ilohiyat ilmini ulug‘lamoq va targ‘ib qilmoq ekanligini aytadi. Navbatdagi guruhga esa haqiqat sirlarini majoz sirlariga aralashtirib kuylovchilardir. “Yana bir jamoatdurlarkim, haqiqat asrorig‘a majoz tariqin maxlud qilibdurlar” . Bu guruhga esa, Shayx Sa’diy Sheroziyni kiritadi va bu shoirni pardozchi shoir sifatida ta’riflaydi. G‘azalda uch kishi matlali qit’asida esa, Shayx Sa’diyni Iso nafaslik (she’rlari ila tiriltirish xususiyatiga ega) shoir deya ta’riflaydi. Abudurahmon Jomiy esa, Shayx Sa’diyni quyidagicha ta’riflaydi: “Hech kas pesh az vay besh az vay tariqi g‘azal navarzida va suxanoni vay hama tavoifro maqbul aftoda”. Ungacha hech kim g‘azal yo‘lini u kabi bosmaganini aytib o‘tadi. Uning ga’zallari hamma toifa insonlarga birdek maqbul tushishini alohida ta’kidlaydi. Jomiy Shayx Sa’diy Sheroziy haqida bir shoir she’r yozganini aytadi va shu qo‘shbaytni keltiradi:

Dar she’r se tan payombaronand,
Harchand, ki “lo nabiyu ba’di”.
Avsof-u qasida-yu g‘azalro
Firdavsiy-u Anvariy-u Sa’diy

(Mazmuni: She’r olamining uch payg‘ambari bor. Garchand, she’riyatda payg‘ambar bo‘lmasa-da. Doston-u qasida-yu g‘azalda Firdavsiy, Anvariy, Sa’diy). Navoiy yuqoridagi guruhga kirituvchi yana bir shoir Amir Xusrav Dehlaviy hisoblanadi. Alisher Navoiy o‘zining “Mahbub ul-qulub” asarida bu shoirni shunday tavsiflaydi: “Ishq ahli guruhining pokbozi va pokravi Amir Xisrav Dehlaviy(dir)”. Ya’ni ishq ahlining pok va sodiq a’zosi Amir Xusrav Dehlaviydir. Aburahmon Jomiy esa “Bahoriston”da Amir Xusrav Dehlaviy haqida shunday fikrlarni keltiradi: “Ba tatabbuyi Hoqoniy mekunad. Harchand dar qasida ba vay narasida, ammo g‘azalro az vay guzaronida”. Uning Hoqoniyga ergashganini, qasidada undan o‘tmagan bo‘lsa-da, g‘azalnavislikda undan ancha ilgarilab ketganini aytadi. Va “G‘azalhoi vay ba vositai maonii oshno, ki arbobi ishqu muhabbat ba xasbi zavqu vijdoni xud onro darmeyobad, maqbuli ham akas aftodast” barcha uning g‘azallaridagi ma’noga oshno ekanligini va ishq-muhabbat ahli o‘z zavqini (vijdoniga qarab) topa olgani uchun hammaga manzur bo‘lishini ta’kidlaydi. Navoiy shoirlarning yana bir turini keltirib bu tur vakili majozda ham haqiqat (Haq taolo ishqi nazarda tutilgan)da ham birdek kamolga erishganligini aytib o‘tadi va bu turga tariqatdagi ustozi Mavlono Abdurahmon Jomiynigina kiritadi. “Yana Haqiqat va majoz tariyqida komil va ilmi ikkalasi tariqida vofiy va shomil, nazm ahlining muqtado va imomi Hazrati Shayx ul - islom Mavlono nur ul-millati va - a - din Abdurahmon al-Jomiy (navvarallohu marqaduhu va quddisa sirrahu)dur” . Navoiy o‘z tariqatdagi pirini nazm ahlining peshqadam ustozi deya ta’rif etadi. “Avvalg‘i tabaqa ravishi va kamolida ham sharifmaqol va so‘nggi tabaqaning ham adosi latoyifida sohibkamoldurkim, olamda zavqu hol ahli bular latoyifi bila masrurdurlar va bular maorifi bila huzur qilurlar”. (Mazmuni: Birinchi guruh ravishida so‘zi sharafli va so‘nggi guruhning ham uslubi go‘zalliklarida kamol egasidirki, dunyodagi

ilohiy haqiqat shaydolari ham, pok insoniy muhabbat ahllari ham bularning latif va ma'nodor so'zlari bilan xushnuddurlar va tarqatgan ma'rifatlari bilan huzur qiladilar). U piri Mavlono Jomiyning vafoti munosabati bilan marsiya ham yozadi hamda dunyoning bu ayriliqdan ilojsiz qolganini ta'riflaydi.

Tu biraftiyu dili halqi jahon zor bimond.
To qiyomat ba firoqi tu giriftor bimond.
Z-otashi ohi dili so'xtagon to ba abad,
Dudho dar hami in gunbazi davvor bimond...

"Sen ketgach butun jahon ahli zor qoldi. To qiyomatga qadar sening firoqingga giriftor bo'ldi. Bu firoq otashidan kuygan qalblarning tutuni to abad bu osmon gumbazida qoldi" – deb tariqatdagi pirining vafotini bayon qilmoqda.

Do'ston, dar hama fan nodirayi olam ku?
Afzalu afsahi ajnosi bani odam ku?

Yuqoridagi misrada esa Jomiyni "barcha fanlarning kamyob odami" – deb, ta'riflamoqda.

Shahriyoroni jahon joma zada chok ba tan,
Peshi tobuti tu budand ba ahvoli taboh.

(Mazmuni: Dunyoning shohlari ortingda yaqo chok bo'lib qoldi. Xarob ahvolda tobuting poyiga qoldi).

Jomiy ham Navoiyga o'zgacha ixlos qo'ygan shoir edi. "Va soxibdavlate, ki zamoni mo ba vujudi sharifi u Musharraf ast" . Mavlono Abdurahmon Jomiy Hazrat Navoiyni shunday ta'riflaydi: "Bizning zamonimiz bu sohibi davlat borligidan va uning buyukligidan musharrafdir".

Har ikkala ijodkor benazir adabiy tanqidchilar. Ular she'r ilmini va ma'no oynasining zuhurini anglagan she'r donishmandlaridirlar. Bu haqida adabiyotshunos A. Samadov shunday deydi: "Tanqidiy adabiy, xususan shershunosi dar asri XV base ravnaq yofta bud. Dar in davr dar majlishoi Jomiyu Navoi, Jamomadxoi ahli shahr. Mahfilhoi adibon va so'hbatxoi arboboni mulki irfon tez-tez bazmhoi adabiy dar mubohisahoi shershinosi barpo megardidand" . XV asr adabiy tanqidida she'riyat ancha taraqqiy etdi. Bu davrda Jomiy va Navoiy majlislari ham adabiy yig'inlarida ko'plab adabiy suhbatlar va bahslar o'tkazilardi. Ikki buyuk munaqqid ham talant sohiblarini yuqoridagi kabi ko'klarga ko'taradi, turli iliq ta'riflar bilan eslaydi va zikr qiladi. Ammo shoirlik deb atalmish bo'stonning "no'noq qushcha"larini ustoz sifatida tanqid ostiga oladi. Va shoirlikning qanchalik nozik ekanligini aytib o'tadi. Xususan Jomiy "Bahoriston" nomli asarida she'rni har bir shoirning ummonidagi marvarid sifatida baholaydi. Jomiy she'r o'g'rilarini-da qattiq tanqid qiladi.

"Shoire peshi Soxib Abbod qasida ovard: har bayte az devone va har ma'ni zodai tab'i suxandone. Soxib Abbod guft:- Az baroi mo ajab katori shutur ovarday. Agar kase maxorashon bikshoyad xar yake az galai digar giroyad". "Bahoriston" asarining 6-ravzasidan olingan "Shoiri sherduzd" hikoyatidan olingan parchada she'r o'g'irlovchi shoirlarni tanqid qiladi. (Mazmuni: Bir shoir Sohib Abbodning oldiga bir qasida keltiradi. Uning har bir bayti har xil shoirlar devonidan, har bir baytdagi ma'no esa boshqa suxandondan olingan bo'ladi. Shunda Sohib Abbod shoirga javob beradi: menga bir ajoyib tuyalar karvonini keltiribsiz, agar bu tuyalarning ipini yechib yuborsak, barchasi o'z galasiga ketib qoladi va sizning qasidangizda biror misra qolmaydi). Jomiy she'rduzdlikni yuqoridagi mutoyiba orqali qoralaydi.

Az xunuk she'ri xesh yak misra
Gar kuni naqsh bar dari do'zax,
Az Jahannam barad harorati nor
Dar hamin ovard burudati yax.

Ya'ni:

Sovuq she'rlaringdan bir misrasini
Do'zax eshigiga osdirib qo'ysang-
Jahannam olovi so'nar bir onda,
Do'zax muzlab qolar misoli xarsang.

Hazrat Alisher Navoiy ham bu kabi shoirlarni "adno tabaqasi jamoatedurlar" , ya'ni pastki tabaqa shoirlari deya ta'riflaydi va bu kabi shoirlarni kibrlilikda ayblab, qoralaydi. "So'zlarida ne haqoyiq va maorif noshidin halovat va nazmlarida ne shavq va ishq o'tidin harorat" . (so'zlarida ma'no va ma'rifat bolidan zarra yo'q, nazmlarida ishq o'tidan shavq va harorat yo'q". Bu guruh vakillarini ming marta harakatlar qilib bir bayt yozsa, shoirlik maqomini yetti qavat oshirishini, biror bayti yaxshi chiqib qolsa, har tomonga jar solib, shuni ham zoe ketkazishlarini aytib o'tgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmon Jomiy. Bahoriston. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2007.
2. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: Yoshlar matbuoti, 2022.
3. А. Самадов. Назарияи адабиётшиносӣ қисми I. – Тошкент, 2010. 7-б. (tojik tilida)
4. Тӯйчӣ Миров Мавлон Каримов. Хрестоматияи адабиёти тоҷик синфи 9. – Душанбе: маориф, 1985.
5. Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1989.
6. Камол Хӯҷандӣ. Девон. – Душанбе: Ирфон,1985. 431-б.

Islombek ARALOV,
Alfraganus universiteti o‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 2-bosqich magistranti

QAMASHI SHEVASIDA UMUMTURKIY QATLAM

Annotatsiya: bu maqolada o‘zbek tili qo‘shimchalarini qo‘shish orqali yuzaga kelgan shevaga xos so‘zlar, umumturkiy so‘zlarning shevadan sohalar bo‘yicha tarqalishi, uy-ro‘zg‘or buyumlarining nomlarini ifodalovchi so‘zlar, oziq-ovqatga oid so‘zlarning ko‘pchiligi o‘zbek adabiy tilida, yondosh turkiy tillar leksik qatlamida qo‘llanishi haqida gap boradi.

Kalit so‘zlar: *dialekt, umumturkiy so‘z, antonim, nomlar, qipchoq shevasi, frazeologizm, ma'no.*

Annotation: in this article, dialect-specific words formed by adding Uzbek language suffixes, distribution of common Turkish words from the dialect by sectors, words expressing the names of household items, food-related It is said that most of the words are used in the Uzbek literary language, in the lexical layer of neighboring Turkic languages.

Keywords: *dialect, common Turkish word, antonym, names, Kipchak dialect, phraseology, meaning.*

Аннотация: в данной статье диалектно-специфические слова, образованные путем добавления суффиксов узбекского языка, распределение общетурецких слов из диалекта по секторам, слова, выражающие названия предметов домашнего обихода, связанные с едой, сказано, что большая часть слов используется в узбекском языке. литературный язык, в лексическом слое соседних тюркских языков.

Ключевые слова: *диалект, общетюркское слово, антоним, имена, кыпчакский диалект, фразеология, значение.*

Markaziy Osiyo hududida yashovchi mahalliy turkiy xalqlar tillarining leksik qatlamidagi asl turkiy so‘zlar orasida ko‘p jihatdan o‘xshashlik bor. Bu o‘xshash so‘zlar eng muhim tushunchalarni ifodalaydi va bir xil vazifani bajaradi. Lekin ba’zi so‘zlar turkiy tillarning o‘z fonetik talaffuz me’yorlariga bo‘ysungan holda biroz boshqacharoq talaffuz qilinadi. Demak, biz turkiy tillar uchun umumiy bo‘lgan so‘zlar haqida fikr yuritar ekanmiz, bunda fonetik o‘zgarishlar emas, tub va tipologik o‘zgarishlarni tahlil qilishimiz kerak.

Agar shevalar leksikasining lug‘at boyligiga nazar tashlasak, uning tarkibida tub o‘zbekcha so‘zlar asosiy o‘rinni egallaydi. O‘zbek adabiy tili va o‘zbek shevalari uchun umumiy bo‘lgan o‘zbekcha so‘zlarni faqat bitta turkiy tilning o‘zigagina xos deb bo‘lmaydi, balki bunday so‘zlar ko‘pchilik turkiy xalqlarning lug‘at boyligiga oid so‘zlar bo‘lib, ular shu turkiy tillar leksikasining negizini tashkil qiluvchi asosiy manbalaridan biridir. Umumiy o‘zbek tilining asosini tashkil etuvchi tub o‘zbekcha so‘zlar shevalar kabi Qashqadaryo o‘zbek shevalarining ham asosini tashkil etadi. Bunday so‘zlar ba’zi fonetik farqlar bilan boshqa qardosh turkiy tillar uchun ham umumiylikka egadir.Masalan, Qamashi o‘zbek shevalarida o:g‘ã, ä:g‘ã, ove, ə:vöz, arq’aъ, bo:vir, tish, qash, bű́rű́:n, yä:mg‘ыr (turkman); ä:ga, ã:go‘z, ‘ãrkå̀, bã:g‘ű́r, dãshъ, gãshъ, yalǿsh: ъə:g‘ã, ъa:uo‘z, ba:ǿzъ, ba:ǿrъ, ya:gű́sh va yana shu kabi so‘zlar.

Bunday umumturkiy so‘zlar asosan aniq hayotiy tushunchalarni ifodalaydi va yasalishi uchun zaxira bo‘lib xizmat qiladi. Bunday so‘zlarni biror dialekt yoki faqat o‘zbek adabiy tiliga mansub bo‘lgan so‘zlar deb aytish mumkin emas. Qamashi o‘zbek shevalari leksikasidagi so‘zlarning asosini umumxalq o‘zbek tili va uning shevalaridagi singari qadimgi turkiy yozma obidalarga xos bo‘lgan so‘zlar tashkil etadi. Buni XI asrda yashab o‘tgan mashhur olim, tilshunos Mahmud Qoshg‘ariy o‘zining “Devoni lug‘atit-turk” asari bilan solishtirganda yana ham yaqqolroq ko‘rishimiz mumkin. Qamashi shevalarida quyidagi so‘zlarni Mahmud Qoshg‘ariyning “Devoni lug‘atut- turk” asaridagi so‘zlar bilan qiyos qilamiz: j-lovchi alqo‘ndi, y-lovchi olqune-sovun qoldig‘i, alqindi-tamom bo‘ldi; j-lovchi avradi-ovradi y-lovchi; Anduz-tog‘ piyozi, anduz -yerdan qazib olinadigan o‘simlik ildizi: j-lovchi. Ā:xǿr-oxur: j-lovchi, ъo:vrǿndi y-lovchi, og‘rindi-xafa bo‘ldi, og‘rindi-alamlandi (“Devoni lug‘atut-turk”). Yuqorida qayd etilgan “Devoni lug‘ati-turk” asaridan keltirilgan so‘zlar, ayrim fonetik o‘zgarishlar bilan bizgacha yetib kelgan.

Qamashi o‘zbek shevalari bo‘yicha keltirilgan mazkur qiyosiy misollar dialektolog A. Ishayevning “XI asr yozma yodgorligi bo‘lgan devondagi til faktlarining asosiy qismi hozirgi o‘zbek adabiy tiliga nisbatan o‘zbek tilining qarluq, qipchoq, o‘g‘uz lahjalariga mansub shevalarda ko‘proq saqlangan” degan fikrni to‘la tasdiqlaydi.

Biz tadqiqot o‘tkazayotgan mazkur shevalarning leksik sistemasidagi ko‘pgina so‘zlar qadimgi yozma manbalardan bizgacha fonetik, semantik o‘zgarishlar bilan yetib kelgan. Bunday so‘zlar vaqt o‘tishi, tilning ravnaq topishi va rivojlanishi natijasida yangi ma’no hosil qilib, bora-bora shakli va ma’nosidan yiroqlashgan. Masalan: alang -yalang, tekis (“Devoni lug‘atut-turk” 1.154 keyingi o‘rinlarda) ãlãng-ariq bo‘yiga chiqarilgan tuproq; äl’chäqъ-yumshoq tabiatli

(“Devoni lug‘atut-turk”1,162), əngārā-ekini yig‘ib olingan katta yer maydoni (“Devoni lug‘atut-turk” 1.120), oyeloq-uloq (Devoni lug‘atut-turk”1,141), süyel-sugal; sǿgal-siyal-kasal (Devoni lug‘atut-turk”1,375); Täg‘ä-amaki (“Devoni lug‘atut-turk”256), tə:g‘ə:-tog‘a kabi. Agar shunday so‘zlarga xronologik jihatdan nazar tashlaydigan bo‘lsak, ularning fonetik qiyofasi va semantik holatiga ko‘ra oldingi ma’nosidan ancha uzoqlashganiga guvoh bo‘lamiz. Professor Sh. Shoabdurahmonov aytganidek, “Fonetik va ma’no jihatdan uzoqlashish eski sifat elementlarining paydo bo‘lishi bilan yuzaga kelgan”.

Qamashi o‘zbek shevalarining leksik qatlamida shunday so‘zlar mavjudki, ularning anchagina qismi hozirgi o‘zbek adabiy tilida qo‘llanmaydi. Lekin ko‘pgina turkiy adabiy tillarda ishlatiladi.

Masalan: j-lovchi: Вылтыгъ-bultir-o‘tgan yil, bűldǿ:r (“Devoni lug‘atut -turk” 1425-bet), qozoqcha bə:ldыr, tatarcha -bыldыgъ, shaxal-shoxal (chiyabo‘ri) qiyoslaylik: qoraqalpoqcha- shäg‘al, no‘g‘aycha-shakal kabi.Qamashi qipchoq shevasida adabiy til leksik qatlamida uchramaydigan frazeologizmlar miqdori talaygina. Har bir frazeologizm o‘ziga xos xuxusiyatlarga ko‘ra alohidalikka ega. Frazeologizmlarning ma’noviy jihati orqali ham ularning xilma-xil shakllari namoyon bo‘ladi. Antonim frazeologizmlar ham tilning lug‘at tarkibini boyitish, kengaytirish, fikrni ta’sirchan ifodalash vazifalarini bajaradi.

Umumxalq o‘zbek tili, uning shevalari, shuningdek, Qamashi o‘zbek shevalari leksik tarkibi bilan adabiy turkiy tillar leksik tarkibi orasida ma’lum bir o‘xshashlik saqlangan bo‘lsa ham, o‘zbek tilining faqat o‘ziga xos bo‘lgan so‘zlar ham shevalar lug‘at tarkibidagi so‘zlarning anchagina miqdorini tashkil etadi. Ba’zan bir nechta turkiy tillarning lug‘at boyligida bo‘lishi mumkin, ma’no hajmiga ko‘ra o‘zaro biri ikkinchisini qoplamaydi.Masalan, Qashqadaryo o‘zbek shevalaridagi “basalqa” so‘zi oldin-keyin tug‘ilgan bolalar ma’nosini anglatadi. Qozoq tilidagi “basalqa” so‘zi esa “aql o‘rgatish” ma’nosida ishlatiladi .

Ammo bunday so‘zlar ma’no jihatidan qanchalik farq qilmasin, umumturkiy leksik qatlamning lug‘at boyligi bo‘lib qolaveradi. Qamashi shevalarida uchraydigan ayrim umumo‘zbek tilining o‘z qo‘shimchalari yoki boshqa tillardan olingan qo‘shimchalarni qo‘shish va ikki so‘zning birikuvidan yangi ma’no kasb etadigan shevalarga xos bo‘lgan so‘zlar ham yuzaga kelgan.

1.O‘zbek tilining o‘z o‘zak so‘zlariga o‘zbek tili qo‘shimchalarini qo‘shish orqali yuzaga kelgan shevaga xos so‘zlar: buro‘m-bur-im-bo'rim(muyulish), yenchiyenche:(uloq, qo‘zilarga en soluvchi shaxs), uyrim-uyur-im(girdob)-uyurim-quligich (odam yuzidagi kulgich), achguch-achg‘och (kalit), qirg‘o‘ch-qir-go‘ch (kapgircha), xekkelik-xekke-lik (sezgirlik).

2.O‘zbekcha o‘zak so‘zlarga tojik tili qo‘shimchalarini qo‘shish orqali paydo bo‘ladigan shevaga xos so‘zlar: orqador-orqa-dor (achchig‘i tez chiqadigan odam), emchekdesh (emakdosh) uka, doyrebent(to‘g‘on), telpekdo‘z-telpek-do‘z (telpak tikuvchi), arqatarash (tarashla fe’lidan).

3.Ikki so‘zning birikuvidan yuzaga keladigan shevaga xos shunday birliklar borki, ularning har bir komponenti o‘zbek adabiy tiliga ma’lum bo‘lsa-da, lekin o‘sha komponentlarning qo‘shilishidan hosil bo‘lgan so‘z adabiy tilda uchramaydi.

Masalan, yeryoge-kerosin, qolag‘och-qo‘lyog‘och (oxirda biror narsani yanchish uchun ishlatiladigan cho‘qmor), xöppasu (chippakka chiqmoq), ochatoli (molning son go‘shti) kabi leksemalar shevalarning o‘zida hosil bo‘lgan so‘zlar bo‘lib ulardan ayrimlari boshqa o‘zbek shevalarida hamda ba’zi turkiy tillarda ishlatiladi.

4.Umumturkiy so‘zlarning shevada sohalar bo‘yicha tarqalishi: Qashqadaryo Qamashi o‘zbek shevalaridan sohaga oid to‘plangan leksik materiallar qarab chiqilsa, hozirgi zamon o‘zbek adabiy tili lug‘at tarkibi mazkur shevalar uchun ham xos ekanligini ko‘rish mumkin. Bunday so‘zlar tabiat hodisalari, mavjudotlarni ifodalovchi ot kategoriyalardagi yer, suv, yomg‘ir, daryo, bug‘doy, un, shamol, non, chaqmoq va boshqalar, sifat kategoriyasidagi oq, qizil, katta, kichik, yosh, qari, uzun va boshqalar, asosiy harakat va holatni ifodalaydigan fe’llardagi: tur, o‘tir, kel, yur, chop, sur, hayda, qara, to‘qi va boshqalar, shuningdek, son, olmosh, ravish kabi turkumlar kategoriyasidagi so‘zlar va jamoat joylarida so‘zlashuvchi jamoa uchun muhimdir.

Barcha shevalarda, shu qatorda, Qamashi shevalarida sheva vakillarining hayoti va faoliyatining turli sohalariga oid bo‘lgan so‘z va terminlar uchraydiki, bu leksik xususiyatlar turli sohalarga oid so‘z va terminlarning juda mayda ishlatilishida yaqqol ko‘rinadi.

Jumladan, 1. Qarindoshlikni bildiruvchi so‘zlar:

Qamashi j-lovchi qipchoq shevalarida: Atậ (ota), enâ (ona). Bälâ (bola). Neverê (nabira, nevara). Cheverê (chavara) chegara. Evâra (chevaraning bolasi). Bəgänə yoki Sêrberâ (duvaraning bolasi).

2.Odam uzvini ifodalovchi so‘zlar: Tậkậ, xêvich (qoshig‘ich), bävǿr (jigar), bäldыr (boldir), iyəl (engak), djelkâ (iyin); ye-lovchi ъeg‘n (yelka), müröt (mo‘ylov); manglay, ye-lovchi mañlay (peshona). Mazkur shevalarda qo‘l barmoqlarining ifodalanishi quyidagicha j-lovchi shevalarda bashbarmoq ye-lovchi shevalarda bashmalog‘ adabiy nutqda bosh barmoq; at’i djǿqъ barmoq-shödât barmoq-ko‘rsatko‘ch barmoq; bortan bậrmakêttê barmoq-orta barmoq; chüldűr chümêk-uzuk barmoq-tortinch barmoq; chǿnâchâq (kichkinê), buvêk (jinjaloq), beshinch barmoq (jimjiloq).

3.Uy-ro‘zg‘or buyumlarining nomlarini ifodalovchi so‘zlar kishilik taraqqiyotining juda qadim zamonlar bilan bog‘liq bo‘lib, jamiyat a’zolarining kundalik

ehtiyojini moddiy va madaniy hayotining o‘sib borishi davomida yuzaga keladi.

Uy-ro‘zg‘or buyumlarini bildiruvchi örãqъ, bälg‘âъ, böltâ:, qäzän, täbä:qъ, qäşıqъ, Çǿ:m’çъ kabi so‘zlar qadimdan turkiy turkiy tillarda mavjud bo‘lib, ular turli ma’nolarda qo‘llangan. Turmush uchun zarur bo‘lgan har bir buyumning o‘z qo‘llanish o‘rni, nomi, shakli mavjuddir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Маҳмуд Кошғарий. "Девону лугатит турк". Т. I. – Тошкент: Фан, 1960. 2. Ashirboyev S. O‘zbek dialektologiyasi. – Toshkent, 2018.
3. Нурмонов А. Лингвистик тадқиқот методологияси ва методлари. – Тошкент: Академнашр, 2010.
4. Шоабдурамонов Ш. Узбек адабий тили ва ўзбек халқ шевалари.- Тошкент, 1962.
5. Йўлдошева Т. Тожикистондаги ўзбек шевалари морфологияси. -Тошкент, Фан-1986-yil
6. Chambers J. K., Peter Trudgill. Dialectology. Cambrige University Press. 2004. – T.
7. Поливанов Е. Д. Диалектология. -Тошкент. 1993.
8. Жўраев Б. Юқори Қашқадарё ўзбек шевалари (тасниф, текстлар ва луғат).–Т.: Фан, 1969. – 168 б.

Gulira’no RASHIDOVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
O‘zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi
2-kurs magistranti
gulira’norashidova1@gmail.com

“O‘TKAN KUNLAR” ROMANIDAGI “TO‘N” LEKSEMASINING LINGVOKULTUREMALARI

Annotatsiya: ushbu maqolada “lingvokulturema” termini haqida hamda “O‘tkan kunlar” romanida qo‘llanilgan “to‘n” lingvokulturemasining umumiy ma’nosi, asarda qo‘llanilishi, shuningdek, sinonimlarining berilishi va ularning turli nomlanishi haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: *lingvokulturema, to‘n, chakmon, tarix, xalq, madaniyat, libos, milliy, predmet.*

Аннотация: в данной статье говорится о термине “лингвокультура” и общем значении слова “to‘n” лингвокультуры, использованном в романе “O‘tkan kunlar”, его использовании в произведении, а также приводятся синонимы и их различные названия.

Ключевые слова: *лингвокультурема, тўн, чакмон, история, народ, культура, одежда, национальный, предмет.*

Annotation: in this article talks about the term “linguculture” and the general meaning of the “to‘n” linguculture used in the novel “O‘tkan kunlar”, its use in the work, as well as giving synonyms and their different names.

Key words: *lingvokulturema, to‘n, chakmon, history, people, culture, dress, national, subject.*

Kirish. Har bir millat o‘zida ma’lum bir milliy an’analarni aks ettiradi. Ya’ni har bir xalqning, millatning o‘z milliy an’analari, urf-odatlari mavjud. Bu ma’noda har bir inson ana shu milliylikni o‘zida aks ettiruvchi muayyan madaniyat, til, tarix, adabiyotga aloqador bo‘ladi. **"Lingvokulturemalarga madaniyatning biror bo‘lagini aks ettiruvchi so‘zlar, frazeologik birliklar, so‘z birikmalari, gaplar, paremiyalar, murakkab sintaktik butunliklar, matnlar** kiradi. **Lingvokulturema** mazmun va ifoda planiga ega, ifoda plani yuqorida ko‘rsatilgan birliklar, mazmun planini esa o‘sha birliklarning semantikasi tashkil etadi" . Quyida “O‘tkan kunlar” romanidagi to‘n leksemasining lingvokulturemalarini ko‘rib chiqamiz. O‘zbek milliy liboslari juda yorqin, chiroyli qulay bo‘lib, xalqning boy madaniy an’analari va turmush tarzining bir qismi hisoblanadi. Shaharlarda milliy libosdagi odamlarni topish kamdan-kam uchraydi, bugungi kunda u an’anaviy bayram tadbirlarida kiyiladi, ammo qishloqda u hali ham kundalik va dam olish kunlari kiyiladigan liboslarning bir qismi bo‘lib xizmat qiladi.

Erkaklar milliy libosining asosini chopon tashkil etadi, u belga ro‘mol – qiyiqcha bilan bog‘lanadi. An’anaviy bosh kiyim - do‘ppi. Badaniga ko‘ylak, ishton – pastki qismiga torayib turadigan keng shim kiyiladi. Oyoqlari yupqa teridan tikilgan etiklar kiyiladi. To‘liq libosdagi kamarlar ko‘pincha juda oqlangan - baxmal yoki kashta tikilgan, kumush naqshli zardo‘zlik naqshlari bilan beztilgan bo‘ladi. Kundalik ko‘ylak uzun ro‘moldek kamar bilan bog‘lanib turadi.

“O‘tkan kunlar” romanida to‘n lingvokulturemasining turli sinonimlari bilan tanishib chiqamiz. "Uy jihozga g‘oyatda boy, go‘yo muzaxona tusini berar edi. Taxmonda turlik rangda atlas va shohilardan qoplang‘an ko‘rpalar, taxmon toqchalarig‘a uyilgan par yostiqlar, qator-qator xitoyi jononlar: kosalar, ko‘zalar, chinni choydishlar, laganlar, kumush qinlik xanjar va qilichlar, qalqon va siparlar, dorga soling‘an turlik-turlik er va xotin kiyimlari: po‘stin, chakmon va boshqalar, qip-qizil gilam va shohi ko‘rpachalar kishi ko‘zini qamashdirar darajada edilar" . Chakmon leksemasi ham to‘n lingvokulturemasining sinonimi bo‘lib ikkalasi

bir ma’noni anglatadi. Yoki asarda chopon leksemasiga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, unda butun bir xalqni aynan shu lingvokulturema orqali nomlanishiga guvoh bo‘lamiz.

“— Janobi padari arus shahanshohi Musulmonqul bahodir zamoni adolatlarida ham, — dedi Homid, — qora choponliqlar hanuz tinch yotmay yurtni qipchoq og‘alarig‘a qarshi oyog‘landirmoqchi bo‘ladirlar, ishni yana tadbirsiz qora choponlar qo‘lig‘a olib mamlakatni buzg‘unliqqa solmoqchi bo‘ladirlar...”

Bu davrda harbiy amaldorlarning ustki kiyimiga qarab ularning lavozimini aniqlash mumkin edi. “Bu kishi Azizbekning amri lashkari va o‘ng qo‘li bo‘lg‘an Rayimbek dodxoh edi. Uning qatoridag‘i ikkinchi kishi kichikroq saman otka otlanib, ustiga Buxoroning ola bayroq matasidan chopon kiyib, kamar o‘rniga choponini tugmalagan, boshig‘a katta salla o‘rab, qamchi sopi bilan egarning qoshig‘a takya qilg‘an; to‘la ko‘rkam yuzlik, katta malla ko‘zlik, uzun mosh-guruch soqollik mullanamo bir zot bo‘lib, bu kishi yaroqsiz edi”. “Darbozaning ikki biqinini o‘rab olg‘an loyig‘a gullar, naqshlar tushirilib ishlangan sakkiz gazlar yuksaklikda o‘rda qo‘rg‘oni, darbozaning ikki burjida alachami, bo‘zdanmi uzun choponlar kiyib, boshlarig‘a quloqchin qo‘ndirg‘an, qayish kamar ustidan qilich tiqinib miltiqlarig‘a suyang‘an ikki yigit ko‘rinadirlar — bular navbatchi o‘rda qorovulidir”. Yuqorida keltirilgan ola bayroq matosidan qilingan chopon va bo‘zdan tikilgan choponlar narxi o‘rtasida farq bor. Bo‘z arzon mato hisoblanib, nafis va yuqa bo‘ladi. Ola bayroq matosi adras nusxali yo‘l-yo‘l mato bo‘lib bo‘zga qaraganda ancha pishiq va qalin mato hisoblanadi. Aynan mana shundan ularning ya’ni qimmat yoki arzon matodan tikilgan kiyim kiyishidan lavozim va mavqeyini bilib olishimiz mumkin.

“Azizbek qamchisini ko‘ndalang qo‘yib mudofi’larga qulliq qildi va hudaychiga buyurdi: — Qo‘rg‘on begiga kimxob to‘n, yuzboshilarg‘a atlas chopon, boshqa yigitlarga uch tangadan pul in’om beril-sin”. Bu yerda ham kimxob to‘n va atlas matolarining bir-biridan farqlanishini ko‘rishimiz mumkin. "Yusufbek hoji egnida kimxob chopon bilan o‘rdadan chiqdi. O‘rdadagi «Chopon muborak bo‘lsin!» deb so‘rag‘uchilarg‘a istehzo iljayishi ostida bir turlik muhmal javob berar edi. Ul o‘rda ko‘prugidan o‘tar ekan, boyag‘idek qilib o‘zicha yana bir kulimsirab qo‘ydi va telbalarcha o‘z-o‘ziga so‘zlanib ketdi: «O‘ttuz ikki tangadan soliq yig‘, emish... Bir haftadan keyinga qolmasin emish..."

To‘nning turlari ko‘p bo‘lib, guppi chopon paxtasi kamroq solininb, mato ustidan qaviladigan ustki kiyimdir. "Qovoq devona deganimiz o‘rta yosh, siyrak soqol, qotma, kun issig‘lig‘ig‘a qarshi o‘chakishkandek boshig‘a eski telpak, egniga paxtasidan boshqasi to‘zib ketkan guppi chopon kiyib, yangi bo‘z belboqni besh-olti aylandirib bog‘lag‘an va unga besh-oltita chilim qovoqdan tortib to suvqovoq, nosqovoq va tomosha qovoq-larg‘acha osqan; qovoqlarning og‘irlig‘idan arang harakat qiladirg‘an o‘z zamonasining mashhur bir devonasi edi."

Bu davrda ayollar ham to‘n kiyishgan, faqat bu kiyimlar ayollarga xos shaklda tikilgan. Romanda Oftob oyimning ham guppi chopon kiyib yurishi ta'riflab o‘tiladi. "Tanchaning ikki biqinida ikki xotin: bulardan bittasi ichidan atlas ko‘ynak, ustidan odmi xon atlas guppi kiygan, boshig‘a oq dakanani xom tashlag‘an, o‘ttuz besh yoshlar chamaliq go‘zal, xush bichim bir xotin." Bundan tashqari ayollar mursak deb ataladigan chopon ham kiyishgan. Mursak-avra-astarlik uzun yengli ustki kiyim bo‘lgan. Bichimi to‘g‘ri bichimli, to‘n yoqali, oldi chuqurroq o‘yilgan, etak barlari bir-biriga kirgan. Mursak baxmal, kimxob, parcha, adras, shoyi matolardan tayyorlangan.mursakning ichiga yupqa paxta solib qavilgan qishki hamda yalang qavatli avra-astarli yozgi turlari ham bo‘lgan. "Ul o‘z uyida o‘lturg‘anida ham ustidagi atlas ko‘ynak bilan adras mursakni, oq shohi dakana bilan kahrabo tasbihni qo‘ymay, qish kunlari tanchadan par yostiqqa kunlari ayvonning to‘riga yoslanib Hasanalining xotini bo‘lg‘an Oybodoqqa, cho‘ri qiz Hanifaga xamirni achitmaslikni, palovni qirmoch oldirmasliqni tanbihlabkina o‘lturar edi."

Asarda shuni ham bilib olishimiz mumkinki, zarrin to‘nlar faqat xon va hurmatli hokimlar nazariga tushgan kishilargagina kiydirilgan. "Musulmonqul maktubni tugatdi-da, uyatsiz ravishda Otabekka qarab iljaydi va hudaychiga buyurdi.

— Ikkita zarrin to‘n keltir! Otabekning mo‘jiza qabilidan so‘ng daqiqalarida ikkinchi qayta qutilishni ko‘rgan O‘tabboy qushbegi beixtiyor yoqasini ushladi. Xudoyorxon ham yirtqich qayinotasining changalidan qutilg‘anini tabrik qil-g‘andek Otabekka kulib boqdi. Musulmonqul oqsoqlanib, o‘z qo‘li bilan Otabekka zarrin to‘n kiyguzar ekan:

— Otangizning katta xizmati soyasida o‘limdan qutilg‘aningizdek zarrin to‘nliq ham bo‘ldingiz, — deb yana bir qayta uyatsizlandi."

Xulosa. Qodiriy asarlaridagi sehrli jozibaning omillaridan biri uning milliy tilidir Adib asar yozish uchun poydevor bo‘ladigan manba qidirgan paytda o‘zbek xalqiga tegishli bo‘lgan jozibador, madaniy va go‘zal til shaklini ham izladi. Manbani xalq og‘zaki ijodidan topgan bo‘lsa, bunday til shaklini adabiy tilimizga asos bo‘lgan lahjalarimiz va ularning zahirasi hisoblangan shevalarimizdan izladi va topishga muyassar bo‘ldi. Shu asnoda barcha shevalarimiz adabiy til uchun bitmas-tuganmas xazina ekanligiga amin bo‘lgan holda buni amalda isbotladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lingvokulturologiya til va madaniyat fani sifatida rivojlanishi va uning tahlillari. Normurodov. B.
2. O‘tkan kunlar. Roman Abdulla Qodiriy www.ziyouz.com kutubxonasi, 2007.
3. Shoira Usmonova. “Lingvokulturologiya” darslik. — Toshkent, 2019.
4. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo‘llarini izlab//O‘zbek tili adabiyoti. — Toshkent, 2012.
5. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. I.I — M: 1981.
6. Numonov. A. Ovrupoda umumiy va qiyosiy tilshunoslikning maydonga kelishi // Tanlangan asarlar. 2-jild. — Toshkent: Akademnashr, 2012.
7. Numonov A. Sepr-Uorfning lingvistik nisbiylik nazariyasi haqida mulohazalar. —Toshkent, 2011.
8. Stepanov S. (Zamonaviy ensiklopediya) 44-48 Rossiya (2011)
9. Babushkin A. (Zamonaviy konseptsiya lingvokulturologiyasi) 140-166Moskva
10. Слышкин Г.Г. От текста к символу. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании дискурса. –М.: Издательский центр «Академия», 2000.
11. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка. Учебное пособие. –М.: Флинта, Наука, 2010.
12. Усманова Ш. Маданиятлараро мулоқот 2013. 4. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии. Учебное пособие. М. : “Наука”, 2009.
13. Anvarovna, N. S. (2017). The issue of lexical competence formation in the process of teaching chinese language. Ббк 66.4 (5 кит) а 251, 143
14. Назарова, С. А. (2021). Межкультурная коммуникативная комптенция: уровень сформированности и результаты констатирующего среза студентов-филологов (китайский язык). Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(Special Issue 1), 147-155. 9.

Majnuniso KAMOLOVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
O‘zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi
2-kurs magistranti
kamolovamajnuniso@gmail.com

TASAVVUFIY TUSHUNCHA, TAMOYILLARNING MUMTOZ ADABIYOTDAGI MA’RIFIY POETIKASI

Annotatsiya: ushbu maqolada Tasavvuf adabiyotiga oid ayrim termin va tushunchalar ifodalangan bo‘lib, ularning ma’nolari har xil adabiyotlardan foydalangan holda turli olimlar qarashlari bilan izohlanadi.

Kalit so‘zlar: *tasavvuf, adabiyot, botin, zohir, usul, tamoyil, poetika, so‘fiy, murid.*

Annotation: this article expresses certain terms and concepts related to the literature of mysticism, the meanings of which are explained by the views of various scientists using different literature.

Key words: *mysticism, literature, internal, external, method, principle, poetics, Sufi, murid.*

Аннотация: в этой статье представлены некоторые термины и понятия, относящиеся к мистической литературе, значения которых объясняются взглядами разных ученых с использованием разной литературы.

Ключевые слова: *мистика, литература, Ботин, Захир, метод, принцип, поэтика, суфий, Мюрид.*

Tasavvufshunoslik tarixida ayrim g‘arb olimlari bilan islom mutasavviflarining qarashlari o‘rtasida ziddiyatlar bor. Tasavvuf islomdan tashqarida deyuvchilar uni islomga qarshi qo‘yish yo‘lidan boradilar va mustaqil ta’limot sifatida tushuntirmoqchi bo‘ladilar. Mumtoz tasavvufshunoslik esa tasavvuf islomning ichida paydo bo‘lgan, uning «vatani» Qur’oni karimdir, chunki u zohiriy ilm (ilmi qol) emas, balki ilmi holdir deb tushuntiradi.

Shuning uchun uning bosh omili farz amallarini talab etuvchi shariatning bosh kitobi Kalomullohdir. Mutasavvuf o‘z ibodatiga, Ollohga bo‘lgan sevgisiga teskari kelmagan dunyodan yuz o‘girmaydi. U ibodat payti ibodatini ado etadi, avrod (duolar) payti avrod o‘qish bilan mashg‘ul bo‘ladi, ish paytida ishlaydi. Ishlashdan maqsad shon-shuhrat, mansab, mavqe, boylik emas, balki insonlarga xizmat etish, ommaga foyda keltirishdir. Zero, Hadisi sharifda aytilganidek, «Insonlarning yaxshisi insonlarga naf’ keltiruvchilardir».

Chunki omma manfaatini o‘ylash ham ibodatga kiradi: «Dunyoni ko‘r, sayr qil, ichiga kir, ammo dunyo sening ichingga kirmasin».

Eng ko‘p uchraydigan tasavvufiy tushunchalardan biri bu – Tariqatdir. Tariqat nazariyasi milodiy XI asrdan boshlab shakllanish davriga kirgan va sekin-asta tariqatlanish tamoyillari ishlab chiqilgan. Tasavvuf olimlari orasida nisbatan birinchi bo‘lib tariqatlanish ilmi va tamoyillariga yuzlangan alloma Abul Hasan

Xujviriy (vaf. 1074) bo‘lgan. Uning "Kashfu-l-mahjub" ("Poklanish yo‘llarining kashfiyoti") asari (1073) da muxosibiylik, kassariylik, malomashiylik, tayfuriylik, junaydiylik, nuriylik, sahliylik, hakimiylik, xarraziylik, xafifiylik, sayariylik singari o‘n tariqat zikr qilingan. Mardud (rad qilingan) tariqatlar sifatida xulumiylik va xallojiylik keltirilgan.

Alloh taologa quruq, ko‘r-ko‘rona mutelikning hojati yo‘q. Uning g‘azabidan qo‘rqibgina amri ma’rufni bajarish sadoqat belgisi emas, balki riyodir. Shuning uchun so‘fiylar Allohni jon-dildan sevish, uning zoti va sifatlarini tanish va bilish, ko‘ngilni nafs-u hirs g‘uboridan poklab, botiniy musaffo bir holatda Iloh vaslig‘a yetishish va bundan lazzatlanish g‘oyasini keng targ‘ib qildilar. Inson ruhi ilohiydir va, demak, asosiy maqsad — ilohiy olamga borib qo‘shilmoqdir, dedilar.

Shu tariqa, dunyodan ko‘ngil uzgan, ammo zohidlarga o‘xshamaydigan, «bir nazar bilan tuproqni kimyo etadigan (Hofiz Sheroziy), zehn-u zakovat, aql-u farosatda tengsiz, ammo o‘zga mutafakkirlar, faylasuflardan ajralib turadigan, shariat ilmini suv qilib ichgan, toatu ibodatda mustahkam, lekin oddiy dindorlardan farqlanadigan ajoyib xislatli odamlar toifasi paydo bo‘lgan ediki, ularni ruh kishilari deb atardilar. Bunday odamlarning fe’l-atvori, yurish -turishi, xoriqulodda (odatdan tashqari) so‘zlari va ishlari atrofdagilarni hayratga solar, ba’zilarining g‘aybdan bashorat beruvchi karomatlari, sirli mo‘jizalari aqllarni lol qoldirardi. Ularni ahdulloh, avliyo, ahdi hol, ahli botin, arbobi tariqat, darvesh, qalandar, faqir degan nomlar bilan tilga olardilar. Ammo bu toifaga nisbatan ko‘proq «so‘fiy» nomi qo‘llanilgan, chunki ushbu so‘zning ma’nosi ancha keng bo‘lib, boshqa tushuncha va atamalarni o‘z ichiga sig‘dirardi.

Xo‘sh, so‘fiy so‘zi qayerdan paydo bo‘lgan? Bu haqida bir necha xil qarashlar bor. Ba’zilar bu so‘z «saf» so‘zidan kelib chiqqan deydilar, chunki so‘fiy Iloh yo‘liga kirganlarning birinchi safida turuvchidir. Ba’zi olimlar uni «suffa» so‘zidan hosil bo‘lgan deb aytadilar: ashobi suffa Rasululloh sollallohu alayhi vasallam tirikliklaridayoq tarki dunyo qilgan taqvodor kishilar bo‘lib, so‘fiylar shularga taqlid qiladilar, deb tushuntiradilar. Yana bir guruh olimlar so‘fiy so‘zi «safo» so‘zidan kelib chiqqan, chunki bu toifaning qalbi siyaqu safo oftobiday porlab turadi, deganlar. Yana ba’zilar so‘fiy “sufuh” so‘zidan yasalgan, sufuh — biror bir narsaning xulosasidir, bu jamoa xalqning xulosasi bo‘lganligi sababli ularni so‘fiy deganlar, deb yozadilar.

So‘fiy so‘zi «sof» so‘zidan kelib chiqqan, deguvchilar ham bor. Abu Rayhon Beruniy bo‘lsa «Osor ul-boqiya» asarida ushbu so‘zni yunoncha «suf», ya’ni faylasuf so‘zining oxirgi qismidan yasalgan deb ko‘rsatadi. Ammo ko‘pchilik so‘fiy so‘zi arabcha “suf” so‘zidan hosil bo‘lgan, degan fikrni bildiradilar. «Suf» so‘zining lug‘aviy ma’nosi jun va jundan to‘qilgan matodir. So‘fiylar ko‘p hollarda jun chakmon yoki qo‘y terisidan tikilgan po‘stin kiyib yurishni odat qilganlari uchun ularni jun kiyimlilar (forschasi pashminapo‘sh), ya’ni so‘fiy deb yuritganlar. Bizningcha, shu keyingi etimologik ma’no haqiqatga yaqinroqdir, zero, so‘fiy so‘zining «suf» so‘zidan yasalishi arab tili qonun-qoidalariga mos keladi.

Agar «suf» so‘zidan so‘fiy yasalgan bo‘lsa, o‘z navbatida, «sufiy»dan tasavvuf», «mustasuf», «muttasuf», «mutasavvif» so‘zlari hosil bo‘lgan. Mustasuf o‘zini so‘fiylarga o‘xshatib, taqlid qilib yuradigan, ammo asl maqsadi amal-mansab, mol-u mulkka intilishdan iborat bo‘lgan kishilarga nisbatan ishlatilgan so‘z bo‘lsa, muttasuf tariqat va haqiqatda muayyan manzillarni egallagan, biroq so‘fiy darajasiga ko‘tarila olmagan kishidir. Qalban so‘fiyona g‘oyalarga moyil, tasavvufni e’tiqod — maslak qilib olgan, lekin tariqat amaliyotini o‘tamagan, rasman so‘fiy bo‘lmagan odamlar esa mutasavvif hisoblanganlar. Husayn Voiz Koshifiy «Futuvvatnomai sultoniy» nomli asarida so‘fiylarning o‘zini ham uch guruhga ajratgan: muoshirlar, mutarassimlar, muhaqqiqlar.

Muoshirlar — tariqat ahlining muxlislari. Ular darveshlarga muhabbat bilan qaraydilar, darveshlar suhbatida ishtirok etadilar, ularning xizmatlarini bajaradilar va savobga o‘zlarini sherik deb biladilar. «Mutarassim» so‘zining ma’nosi rasmu rusumga ergashuvchi demak, ammo mutarassimlar darveshlarning odatlariga zohiran taqlid qilsalar-da, botinan hol talabgordirlar va shu toifaga ixloslari tufayli ilohiy fayzdan bahramanddirlar.

Muhaqqiqlar — Haqqa yetganlar, ularni oliy martabali so‘fiylar deb ta’riflash mumkin. Haqiqiy avliyolar, shayxu murshidlar shular ichidan yetishib chiqqan. Bu o‘rinda muhaqqiq so‘fiylarning najib sifatlari xususida to‘xtalib o‘tish joiz, deb hisoblaymiz. Avvalo, shuni ta’kidlash kerakki, chin so‘fiy o‘zlikdan hamda foniy dunyodan voz kechgan va Haq baqosida o‘zligini qayta topgan zot bo‘lib, suratda bandayu, ma’nila ozod kishidir. Surat — tashqi ko‘rinishda banda bo‘lish — jism-tanani Iloh toatiga bag‘ishlash bo‘lsa, ma’nida ozodlik — botinni barcha aloqalardan tozalab, ruhni hur va pok saqlash demak. So‘fiyga hech bir narsa va hech bir kishi qaram bo‘lmasligi; uning o‘zi ham hech bir narsaning, hech bir odamning qarami bo‘lmasligi kerak. Xoja Bahouddin Naqshband aytganlariday:

Hechi mo neyu hech kam ne,
Az payi hech-hech-hech g‘am ne,
Janda bar pushtu pusht-go‘riston,
Ro‘ze, ki mirem hech motam ne.

Ma’nosi: Hech narsamiz bo‘lmaganligi uchun hech kamimiz yo‘q, o‘sha «hech», ya’ni narsa ketidan quvib, g‘am ham chekmaymiz. Egnimizda — janda, orqamizda — go‘riston, biz vafot etgan kun hech bir

motamning ham keragi yo‘q.

Alisher Navoiy ham Bahouddin Naqshband va Abdurahmon Jomiyni, garchi Xusrav Dehlaviy, kabi payg‘ambar davomchisi, deb atamasa-da, lekin ularni «murshidi ofoq», «koshifi asrori iloh», barcha ishlardan xabardor karomatli va pok niyatli zotlar sifatida ta’rif-tavsif etadi. Xoja Ahror Valiy ham shunday ta’riflagan:

Mulki jahon mazrai dehqoni ul,
Balki jahon mulki nigahboni ul.
Yo‘q mamolikka nigahbon bo‘lub,
Borcha salotin uza sulton bo‘lub...
Haq so‘zini elga qilurda ado,
Teng ko‘runub ollida shohu gado.
(«Hayrat ul-abror»dan)

Bu faqat shoirlarning hayajonli ta’rif-tavsifi emas, albatta. Buni o‘rta asrlar kishisining tafakkur tarzi va dunyoqarashi ifodasi, deb bilmoq kerak. So‘fiy va darveshlar haqiqatan ham katta nufuz va obro‘ga ega edilar. Muqtadir shayxlargina emas, qalandarlar, eshonlar, majzub, «devonalar», oddiy darveshlarni ham odamlar hurmat qilganlar. Shuning natijasi o‘laroq, darveshlik harakati keng quloch yoygan, darveshlik udumlari shakllanib, darveshlar alohida bir toifa — tabaqa sifatida jamiyatda muhim o‘rin egallagan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ш. А. Мансур., " Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири.," – Тошкент: , Тошкент ислом университети,, 2016, p. – 624 б.
2. A. MUHAMMADIYEV, "NAVOIYNING G‘AZALLARIDAGI IRFONIY G‘OYALAR TAHLILI," in Mashhur-press. – Toshkent, 2020.
3. N. Komilov. Tasavvuf. – Toshkent: Movarounnahr, 2009.
4. I. Haqqul. "Abduxoliq G‘ijduvoniy va tasavvuf". – Toshkent, 2023.
5. Ҳ. Болтабоев, "И С Л О М ТАСАВВУФИ М АН БАЛАРИ". – Ташкент, "O‘qituvchi", 2005.
6. Э. ВОҲИДОВ, АЛИШЕР НАВОИЙ ҒАЗАЛЛАРИГА ШАРҲЛАР, www.ziyouz.com.

Maftunaxon SAPAROVA,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti O‘zbek filologiyasi fakulteti Adabiyotshunoslik (o‘zbek adabiyoti) yo‘nalishi 2-bosqich magistranti
saparovamaftuna9@gmail.com

MAHMUD ZAMAXSHARIYNING «AL-QISTAS FI ILMI-L-ARUD» VA AHMAD TAROZIYNING «FUNUNU-L-BALOG‘A» ASARLARIDA MAFOIYLUN ASLIY RUKNINING YORITILISHI

Annotatsiya: maqolada Mahmud Zamaxshariyning «Al-Qistas fi ilmi-l-arud» va Ahmad Taroziyning «Fununu-l-balog‘a» manbalarida berilgan mafoiylun asliy rukni qiyosiy nuqtayi nazardan tadqiq etilgan. Ularda keltirilgan o‘xshash va farqli jihatlar batafsil yoritilib, sharhlangan va misollar yordamida ochib berilgan.

Kalit so‘z va iboralar: *zihof va illalar, sodda o‘zgartish, birikkan o‘zgartish, mafoiylun, furu’.*

Аннотация: в статье со сравнительной точки зрения изучается мафайлун, приведенный в источниках Махмуда Замахшари «Аль-Кистас фи илми-л-аруд» и Ахмада Тарази «Фунуну-л-балага». Сходства и различия подробно объяснены, прокомментированы и проиллюстрированы примерами.

Ключевые слова и фразы: *зихафы и иллы, простое изменение, прикрепилые изменение, мафойилун, фуру'.*

Annotation: in the article, the mafaiylun given in Mahmud Zamakhshari's "Al-Qistas fi ilmi-l-arud" and Ahmad Tarazi's "Fununu-l-balaga" sources are studied from a comparative point of view. Similarities and differences are explained in detail, commentated and illustrated with examples.

Key words and phrases: *zihofs and illas, simple change, connected change, mafoiylun, far’.*

O‘rta asrlar mumtoz aruz tizimini o‘rganar ekanmiz unga doir bo‘lgan atamalarni bilish va tadqiq etish lozim bo‘ladi. Bu borada, asosan, turkiy hamda fors tillarida bitilgan aruziy asarlar haqida ko‘plab izlanishlar amalga oshirilgan bo‘lsa-da, aynan Mahmud Zamaxshariyning «Al-Qistas fi ilmi-l-arud» va Ahmad Taroziyning «Fununu-l-balog‘a» asarlari qiyosiy nuqtayi nazardan o‘rganilmagan edi. Maqolamizda biz

bu ikki asarda keltirilgan mafoiylun asliy ruknining o‘zgartish (zihof va illa)lari va ular natijasida yuzaga keladigan furu’larini tadqiq etamiz.

Dastlab, ba’zi aruziy istilohlar sharhiga to‘xtalamiz. Zihof va illa – bu asliy ruknda ro‘y beradigan tovush orttirilishi, juzv tushishi va harf sukunlanishi bilan bog‘liq hodisa hisoblanadi. Maqolamizda ularni birlashtirgan holda «o‘zgartishlar» degan umumiy nom ostida keltiramiz. She’riy asar tarkibida ular ta’sirida asliy ruknning tarmoq ruknlarga o‘tganidagi o‘zgargan nomi furu’ deb ataladi.

O‘z navbatida o‘zgartishlar tuzilishiga ko‘ra sodda va birikkan turlariga bo‘linadi. Sodda o‘zgartishlar – muallif tomonidan nomlanib keltirilgan mufrad va murakkab zihof va illalar. Birikkan o‘zgartish – muallif asarida ikki mufrad yo murakkab zihof yoki illani o‘zaro biriktirib keltirish asosida yuzaga keladigan birlik. U «mufrad o‘zgartish va mufrad o‘zgartish» yoki «mufrad o‘zgartish va murakkab o‘zgartish» ko‘rinishida bo‘lib, yangi furu’ – tarmoq rukn hosil bo‘lishiga xizmat qiladi.

Mafoiylun asliy ruknida qo‘llaniluvchi o‘zgartishlar miqdori biz o‘rganayotgan har ikkala manbalarda turlicha keltirilgan. Jumladan, Mahmud Zamaxshariyning «Al-Qistas fi ilmi-l-arud» asarida yettita ekanligi aytilib, avval furu’lari keltiriladi, so‘ngra o‘zgartishlar berilib, ayrimlari sharhlanadi [1:35]. Ahmad Taroziy qalamiga mansub bo‘lgan «Fununu-l-balog‘a»ning bizga ma’lum bo‘lgan «Xazina» nashrida esa o‘nta deb keltirilgan bo‘lsa-da, ulardan oltitasi sanalib, o‘ntasi sharhlanadi [5:153]. Bizningcha, bunga eski o‘zbek yozuvidan kirill xatiga o‘tkazish bilan bog‘liq ayrim qiyinchiliklar sabab bo‘lgan. Quyida asarlarda keltirilgan o‘zgartishlar va ular natijasida hosil bo‘lgan barcha furu’larini ko‘rib o‘tamiz.

Dastlab, har ikki manbada keltirilgan sodda o‘zgartishlarga to‘xtalamiz. Ularda birinchi o‘zgartish sifatida qabz keltiriladi. Qabz – ruknning beshinchi sukunlangan harfini tashlab yuborish: mafoiylun → mafoilun. U bayt tarkibida «maqbuz» deb yuritiladi. Bu o‘rinda shunga e’tibor berishimiz lozimki, ushbu sukunlangan – sokin beshinchi harf yengil sababning ikkinchi qismi bo‘lishi kerak. Shundagina asliy rukn o‘rganayotgan zihofimizga muvofiq bo‘ladi.

Navbatdagi birlik sifatida kaff keltiriladi. Kaff – yettinchi harf sokin bo‘lganida, uni tushirish: mafoiylun → mafoiylu. Hosil bo‘lgan furu’lar «makfuf» deb ataladi.

So‘ngra qasr keltiriladi. Qasr – rukn so‘nggidagi yengil sababning sokin harfini tashlab yuborish va mutaharrikini sukunlash: mafoiylun → mafoiylu → mafoiyl. U bayt tarkibida «maqsur» deb yuritiladi.

Hazf – asliy rukn oxiridagi yengil sababni tushirish: mafoiylun → mafoiy = fauvlun. Hosil bo‘lgan natija «mahzuf» deb ataladi.

Xarm – bayt boshidagi majmu’ vatadning avvalini tushirish: mafoiylun → foiylun = maf’uvlun. U bayt tarkibida «axram» deb yuritiladi.

Shatr – maqbuzning boshini olish, ya’ni qabz va xarmning birlashuvidir. Bunda asliy rukn boshidagi birikkan vatadning birinchi mutaharriki va ruknning beshinchi sokin harflari tushiriladi: mafoiylun → mafoilun → foilun. Hosil bo‘lgan furu’ «Al-Qistas fi ilmi-l-arud»da «ashtar» deb keltiriladi. Lekin «Fununu-l-balog‘a»da o‘zgartish nomi «satr», furu’ esa «astar» deb beriladi.

Xarb – makfufni xarm qilish yo‘li bilan hosil qilinadi. Ya’ni birikkan vatadga mansub ruknning birinchi mutaharriki va yettinchi sokin harflari tushiriladi: mafoiylun → mafoiylu → foiylu = maf’uvlu. Furu’ aruz ilmida «axrab» deb yuritiladi.

Mahmud Zamaxshariydan farqli ravishda Ahmad Taroziy hazazni mafoiylun asliy ruknining o‘zgartishlari qatorida keltirish mumkin, deb hisoblaydi va, bilishimizcha, unga yangi furu’ olib kiradi. Hazaz – asliy rukn tarkibidagi birikkan vatadni tushirish: mafoiylun → iylun = fa’lun. Hosil bo‘lgan furu’ «Al-Qistas fi ilmi-l-arud»da «ahazz» deya, «Fununu-l-balog‘a»da esa «axaz» shaklida beriladi.

Shuningdek, birikkan o‘zgartishlar ham keltirilgan bo‘lib, ularni quyida tadqiq etamiz. Ahmad Taroziy ushbu asliy rukn tarkibida yana bir necha zihof va illalarni qo‘llash mumkinligini ko‘rsatadi va ularni quyidagicha keltiradi. Dastlab, qabz va hazazning birikishi natijasida hosil bo‘luvchi furu’ni keltiradi. Bunda asliy ruknning avval beshinchi sokin harfi, so‘ngra uning birikkan vatadi tushuriladi: mafoiylun → mafoilun → ilun = faal. «Funun-l-balog‘a»da keltirilishicha, hosil bo‘lgan furu’ bayt tarkibida «maqbuzi axaz» deb yuritiladi.

So‘ngra hazaz va hazflar keltiriladi. Bunda asliy rukn tarkibidagi birikkan vatad, so‘ngra furu’ oxiridagi yengil sabab tushiriladi: mafoiylun → iylun → iy = fa’. Hosil bo‘lgan furu’ «Fununu-l-balog‘a»ning ushbu qismida nomlanmaydi.

Ularni quyida jadval asosida keltiramiz:

T./r.	«Al-Qistas fi ilmi-l-aruḍ» asarida keltirilgan zihof va illalar nomi	«Funun-l-balog'a» asarida keltirilgan zihof va illalar nomi
Sodda o'zgartishlar		
1	Maqbuz	Qabz
2	Kaff	Kaff
3	Qasr	Qasr
4	Hazf	Hazf
5	Xarm	Xarm
6	Shatr	Satr
7	Xarb	Xarb
8	–	Hazz
Birikkan o'zgartishlar		
9	–	Qabz hazz
10	–	Hazf hazz

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, aruz ilmining tayanch ustunlaridan biri bo'lgan o'zgartishlarni qiyosan o'rganish bu boradagi ilmimizni yana-da aniqlashtiribgina qolmay, bilimlarimizni oshirib, mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

١. جارالله محمود الزمخشري.القسطاس في علم العروض. / تحقيق الدكتور فخر الدين قباوة. – بَيروت: مكتبة المعارف, ١٩٨٩.– ص. ١٤٢

2. Иброҳимов Н., Юсупов М. Араб тили грамматикаси. Дарслик. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энсиклопедияси, 1997. I жилд. – 453 бет.

3. Иброҳимов Н., Юсупов М. Араб тили грамматикаси. Дарслик. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энсиклопедияси, 1997. II жилд. – 453 бет.

4. Шайх Аҳмад ибн Худойдод Тарозий. Фунун ул-балоға // Ўзбек тили ва адабиёти. – 2002. № 1-6; Шайх Аҳмад ибн Худойдод Тарозий. Фунун ул-балоға // Ўзбек тили ва адабиёти, 2003. – № 1-3.

5. Шайх Аҳмад ибн Худойдод Тарозий. Фунун ул-балоға. // Масъул муҳаррир Ҳасанов Б. – Тошкент: Хазина, 1996. – 212 бет.

6. Юсупова Д. Темурийлар давридаги арузга доир рисолаларнинг қиёсий таҳлили. Монография. – Тошкент: Таълим-медиа, 2019. – 264 бет.

7. Ҳасанов Б. Арабча-ўзбекча бошланғич луғат. – Тошкент: Мовароуннаҳр, 1996. – 584 бет.

Saida'loxon BUZRUKXONOV,
Osiyo xalqaro universiteti
1-kurs magistranti

ALISHER NAVOIY ASARLARIDA TARBIYA JARAYONI MOHIYATI XUSUSIDA

Annotatsiya: ushbu maqolada shaxsga ta'sir qiluvchi asosiy omillardan biri tarbiyaning asosiy mohiyati, xususan, Sharq allomalaridan Alisher Navoiy qarashlarida inson kamolida tarbiyaning ta'siri xususida so'z boradi. Olim ijodida badiiyatga yo'g'rilgan hayotiy haqiqatlarning inson va olam aro o'zaro munosabati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *ta'lim-tarbiya, komil inson, tasavvuf, majoziy ifodalar.*

Annotation: in this article, one of the main factors affecting the personality is the main essence of education, in particular, the influence of education on human development in the views of Alisher Navoi, one of the scholars of the East. In the work of the scientist, the interaction between man and the universe is analyzed.

Key words: *education, perfect man, mysticism, figurative expressions.*

Inson muammosi azal-azaldan butun dunyo olimlari, mutafakkirlari qarashlarining diqqat markazida bo'lib kelgan. Ular inson zotini yuksaklikka ko'targanlar, uni tirik mavjudotlar orasida eng a'losi deb hisoblaganlar. Insonga bo'lgan e'tibor kuchaydi, unga g'amxo'rlik qilish, uning manfaatlari to'g'risida qayg'urish, fuqarolarni ijtimoiy himoya qilish davlatning ustuvor siyosatiga, kundalik faoliyatiga aylandi. O'tmishda yashab o'tgan mutafakkirlarning inson va uni

yashashdan maqsadi, mukammal jamiyat, odil va ma'rifatli shoh, komil inson haqidagi qimmatli fikrlari hozirgacha o'z qadrini yo'qotmasdan, insoniyatga xizmat qilmoqda. Buyuk mutafakkir olim hazrat Alisher Navoiy o'zining nasriy va nazmiy asarlarida, o'lmas dostonlarida umuminsoniy ruh bilan sug'orilgan komil inson, mukammal jamiyat va odil hukmdor haqidagi g'oyalarni ilgari surdi. Uning insonparvarlik, ilm-fan va kasb-hunarni egallash, axloq va xulq-odob qoidalari, ta'lim-tarbiya, yuksak insoniy qadriyatlar to'g'risidagi dono fikrlari keyingi davrlarda va hozir ham o'zining tarbiyaviy ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Alisher Navoiyning ma'naviy-axloqiy va ijtimoiy-siyosiy qarashlari kishilarda vatanparvarlik, o'zlikni anglash, odamiylik, halol va pok bo'lish, nafsni tiyish, sabr-bardoshli va yetuk inson bo'lib yetishish kabi fazilatlarni kasb qilishida, yuksak ma'naviyat yengilmas kuch ekanligini chuqur anglab yetishida muhim ahamiyatga ega.

Inson, uning har tomonlama uyg'un kamol topishi va farovonligi, shaxs manfaatlarini ro'yobga chiqarishning sharoitlari va ta'sirchan mexanizmlarini yaratish mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi va harakatlantiruvchi kuchi sifatida qaralmoqda. Avvalambor, tarbiya nazariyasi Markaziy Osiyo faylasuflarining va xalq pedagogikasining tarbiya borasidagi boy tajribalariga suyanadi. Tarbiya nazariyasi o'z qoidalarini asoslash uchun falsafa, sotsiologiya, etika, estetika, huquqshunoslik, psixologiya fanlari ma'lumotiga asoslanadi. Hozirgi zamon pedogogikasida tarbiya tarbiyachining tarbiyalanuvchi shaxsiga oddiy shunchalik ta'sir ko'rsatish emas, balki tarbiyachilar va tarbiyalanuvchilarning aniq bir maqsadga qaratilgan, bir-biri bilan hamkorlikda qiladigan munosabatlari va o'zaro ta'sir ko'rsatishi ekanligi alohida ta'kidlanadi. Bu o'rinda Sharq allomalarining inson kamoloti xususidagi fikrlarini asosiy yo'riqnoma qilish ayni muddaodir.

Agar Navoiy "Xamsa" sida jamlangan dunyoqarashini yaxlit bir tizim sifatida olib qaraydigan bo'lsak, uning markazida, shubhasiz, inson, shoirning otashin gumanizmi, odamiylik konsepsiyasi, adl-u insof, sahovat va muhabbat haqidagi fikr-o'ylari, buyuk tafakkur olami yotadi. Navoiy ijodida eng asosiy insonparvarlik va ezgulik g'oyalarining o'ziga xoslik tomoni shundaki, o'zi yashagan davrgacha faoliyat yuritgan barcha mutafakkir va ijodkorlardan farqli ravishda ilohiylik va dunyoviylik tamoyilini uyg'unlashib ketganligidadir. Ilohiy g'oyalar, timsollar uning uchun inson hamisha intiladigan ideal olam bo'lsa, dunyo shu ideal olamning ko'zgusi, ibrat va saboq maydoni. Zero, insonda koinotning, ilohiy olamning hikmatlari, mohiyati aks etgan. Ayniqsa, bu boradagi qarashlar "Hayrat ul-abror" dostonini asosini tashkil etadi. "Neki olami kubroda bor – olami sug'roda bor", deydi Navoiy ushbu dostonida. Olami kubro – katta olam, ya'ni koinot, borliq. Olami sug'ro – kichik olam, ya'ni inson. Bunday qarash aslida Odam Atoning yaratilishi haqidagi rivoyatga borib taqaladi. Odam Ato tuproqdan yaratilib, keyin unga ruh, jon ato etildi. Demak, inson modda va ruh yoki yoki tabiat va ilohdan vujudga kelgan. Shu bois inson tiynatining o'zida majoz va haqiqat, ilohiylik va dunyoviylik mujassam. Bu olam yagonaligi haqidagi vahdat ul-vujud ta'limotiga muvofiqdir. Ya'ni: "O'z vujudungg'a tafakkur aylagil, Har ne istarsan, o'zungdin istagil". Shu yo'lda inson axloqi poklanadi va u komillik darajasiga ko'tariladi. Alisher Navoiy soxta dindorlik, dindan o'z shaxsiy manfaatlari yo'lida foydalanish, botiniy olamga qaramay, zohiriy rasm-rusumlarni bajarish bilan kerilish, riyokorlik, shafqatsizlikni qoralaydi. Inson avvalo yaxshi axloqi, niyatining (himmatining) ulug'vorligi, ilohiyligi bilan inson. Agar bunday bo'lmasa, ya'ni kishi qalbida ezgulikka, xayrga muhabbat bo'lmasa, uning imoniga ishonish qiyin. Imon botiniy olamning tozaligi va butunligi, haqqa yaqinligini namoyon etib turishi kerak. Shu zaminda Navoiyning butun ijodi aqidaparastlik, diniy sxolastika va jaholatni rad etadi. Aynan ushbu mulohazalar boshqa hech bir mutafakkir ijodida uchramagan. Dinning faqat ezgulik yo'lida hizmat qilishi lozimligini alohida ta'kidlagan va shunga chaqirgan. SHuning barobarida, bu masala g'oyaviy tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan eng muhim jihatlardan biridir.

Alisher Navoiyning "Xamsa"ga kirgan dostonlarining har birida insonparvarlik g'oyalari yaqqol namoyon bo'ladi. Uning "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Saddi Iskandariy" va boshqa dostonlaridagi Farhod, Shirin, Layli, Majnun, Iskandar, Suqrot, Aflotun timsollarida vatanparvarlik, insonparvarlik kabi yuksak axloqiy fazilatlar, olijanob qadriyatlar jamlangan. Bu obrazlar allomaning ijtimoiy-falsafiy, axloqiy va gumanistik qarashlariga mos holda bayon qilinadi. Hazrat Navoiy odamiylik, vafodorlik, mehr-oqibat, xalq g'amida yashash, uning farovonligi, baxt-saodati yo'lida hatto jonini fido qilish, xayr-ehson, o'zgalarga saxiylik qilish kabi fazilatlarni hamma narsadan yuqori qo'yadi. Mutafakkir bu bilan insonni, uning xislatlarini ulug'laydi, uni boshqa jonzotlardan a'lo ekanligini ishonarli tarzda isbotlab beradi. Xulosa qilib aytganda, hazrat Navoiyning hayotda qilgan ishlari, davlat arbobi sifatidagi faoliyati, xalqning turmushini yaxshilashga, og'ir qismatini yengillashtirishga qaratilgan savobli va xayrli ishlari, "Xamsa" sining mazmun-mohiyati umuminsoniy va gumanistik ruh bilan sug'orilgan. Mutafakkir insonparvarlik tushunchasiga ijtimoiy mazmun beradi. Ushbu dostonida kamtarlik, vafodorlik, nafsni tiyish, rostgo'ylik, saxiylik, donolik, muhtoj va yetim-esirlarga yordam berish, bag'rikenglik, muloyimlik, shirinsuxanlik, shijoatkorlik, ezgulik, mehr-muruvvat, rahmdillik, odamiylik – bularning hammasi insonparvarlikning tarkibiy qismi bo'lib, insonni kamolot sari, ezgulikka yetaklaydi.

Ibn Arabiy "Futuzot"da yozishicha, hamdning

haqiqati ham “muqaddas va munazzah bir qul bo‘lishidir” . Shu qullik bandalik sharofati tufayli insonning o‘zini ruhan yangidan anglaydi, tasavvur va taxayyulidagi mavhumlik, murakkabliklardan oson voz kechadi. Navoiy esa komillikni haqqa bandalik bilan uyg‘unlashtirib, uni kamolotning nihoyasi degan xulosani ilgari suradi. Navoiy nazmiy va nasriy asarlaridagi murojaatlarida, ayniqsa, “Munojot” asarida Tangrining komil sifatlarini ta’riflash barobarida o‘zining ojizligini, unga bo‘lgan ehtiyojlarini izhor qiladi. Sharq she’riyatida aynan mana shu “ojizlik izhori” an’anaviy bayon usullaridan bo‘lib, komil insonga xos bo‘lmish fazilatlardan sanalgan. Navoiyning ilohiy ishq, faqru fano va sof irfoniy tushunchalar yoritilgan g‘azallaridagi qosh, ko‘z, lab, xol kabi o‘nlab poetik obrazlar Olloh va komil inson o‘rtasidagi aloqa hamda birlik holatlaridan qayta-qayta xabar yetkazib turadiki, fahm-farosati o‘tkir kitobxon mohiyatan o‘zining ma’shuqi azaldan ajrata olmasligiga dildan iqror bo‘ladi. Navoiy fikricha, inson qancha buyuk bo‘lsa, uning hayotga munosabati ham, shuncha teran va zalvorli, qalbi shuncha nozik va najib tuyg‘ularga boy bo‘ladi. U o‘ziga o‘xshagan yuksak didli, qaynoq qalbli, ma’naviy olami boy, dengizday behudud va gulday nozik, navoday dilrabo dili bor insonlarni qo‘msaydi. Komil inson “bir tomondan, jami ruhiy-ma’naviy qudrat, aqlu zakovat, yaxshi sifatlarning jamuljami hisoblangan mavhum bir zot tushunchasi, ikkinchi tomondan shu cho‘qqiga intilib muayyan martabalarga erishgan kishi ham komil inson deb hisoblangan”. Alisher Navoiy komil inson to’g’risida butun bir ta’limot yaratdi. Uning nasriy va nazmiy asarlari, g’azallari, “Xamsa”ga kirgan dostonlari, “Nasoyim ul-muhabbat”, “Tarixi anbiyo va hukamo”, “Holoti Sayid Hasan Ardasher”, “Mahbub ul-qulub”, “Majolis un-nafois”, “Lison ut-tayr” va boshqalarda komil inson qanday bo’lishi kerakligi, qaysi fazilatlarni egallashi lozimligi haqidagi fikrlar har tomonlama yoritib berilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Xamsa: Hayrat ul-abror, Farhod va Shirin, Layli va Majnun, Sab’ai sayyor, Saddi Iskandariy. – T.: G‘.G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti, 1986.
2. Иброхим Ҳаққул. Навоий шеҳриятида ҳақ ва шахс муносабати. Ўзбек тили ва адабиёти. 2013 йил 5 сон
3. Toshmurodova Q., Kamolova N. Alisher Navoiyning “Mahbubul qulub” asari va iqtisodiy tarbiya. Til va adabiyot ta’limi. 2003-yil, 1-son.

Dilnoza IBRAGIMOVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
O‘zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi
2-kurs magistratnti

ABDULLA ORIPOV SHE’RIYATIDA LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARNING SURATLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada Abdulla Oripov lirikasida uchraydigan lingvopoetik xususiyatlarning turli ko‘rinishlari, turli xil misralar misolida tushuntirib berishga harakat qilingan.
Kalit so‘zlar: *lirika, she’riyat, san’at, misra, lingvistika, poetika, adabiyot.*
Annotation: in this article, an attempt was made to explain the various forms of linguopoetic features found in the lyrics of Abdulla Oripov, using the example of different verses.
Key words: *lyric, poetry, art, verse, linguistics, poetics, literature.*
Аннотация: в данной статье предпринята попытка объяснить различные формы лингвопоэтических особенностей, встречающиеся в лирике Абдуллы Орипова, на примере разных стихов.
Ключевые слова: *лирика, поэзия, искусство, стих, языкознание, поэтика, литература.*

San’at olamida gul ko‘p, chaman ko‘p. O‘zbek adabiyotida o‘zining chamanzorini yarata olgan buyuk ijodkorlardan biri Abdulla Oripovdir. O‘zbekiston Qahramoni, inson qalbining musavviri Abdulla Oripovning ko‘plab asarlari millionlab insonlar qalbida joy olgan. Abdulla Oripovning she’rlarida olam va odam, inson va tabiat, hayot va o‘lim, yaxshilik va qabohat, orzu va armon, mehr va nafrat, adolat va haqsizlik kabi manosabatlar o‘zaro kurashadi. Abdulla Oripov she’riyatining lingvopoetik tahlili uning badiiy so‘z imkoniyatidan mohirona qo‘llaganligini ko‘rishimiz mumkin.

Inson qalbi bilan hazillashmangsiz
Unda millat yashar, unda til yashar.
Unda avlod faxri yashaydi, so‘zsiz
Unda istiqomat qiladi bashar.

Mazkur to‘rtlikda keltirilgan unda so‘zi vositasida shoir anafora san’atidan unumli foydalangan. Ushbu so‘z shunchaki takror emas, balki lirik qahramon fikrini ta’kidlashda muhim vosita bo‘lib xizmat qilgan. Inson qalbi

shunday umumanki, unda millat, tili, ona, avlod faxri, umuman, butun bashariyat yashashini ta'kidlamoqda.

Gohida sevinib, gohi g'amdadir
Ishq uzra yozardim, men erkin qanot.
Bilmadim qaysi kun, qaysi damdadir
Mening qismatimga chang soldi sayyod.
Yuqoridagi to'rtlikda esa shoir.
"Gohida sevinib, gohi g'amdadir"

deganda tazod (zid ma'noli so'zlar-antiteza) san'atidan unumli foydalangan.

Ishq uzra yozardim, men erkin qanot
Mening qismatimga chang soldi sayyod.

Misralarida metaforani qo'llaydi. Shoirning birgina onasi Turdixol momo xotirasiga bag'ishlangan "Onajon" she'ri orqali kitobxon uning falsafiy qarashlari noqadar teran va boy ekanligining shohidi bo'ladi.

Garchi fano har kimsaga,
Azaliy bir qismatdir.
Lekin, ona tiriklik ham,
Bilsang yarim hikmatdir.

Lirik qahramon "bu foniy dunyo hammaga berilgan qismat, lekin onajon

tiriklik ham yarim hikmatdir" deya xitob qiladi. Onasining erta vafot etganiga

afsus-nadomatlar qiladi. Onasining o'rni har qadamda, har lahzada bilinayotganligini ta'kidlaydi.

U kun chetda oh chekardim,
G'ussalarning dastidan.
Sen otamga pul beribsan,
Yostig'ingning ostidan.
Aytibsanki onasizlik,
Kelmasin hech o'yiga.
Sarf qilingiz menga emas,
Abdullaning to'yiga.
O o'g'lingga sen shafqatni,
Bilardingku onajon!
Bundan ko'ra bag'rim o'ysang
Bo'lardiku onajon!
Zarragina rahm etgali
Sabring menga yo'qmidi?!
Onajonim bundan o'zga
Jabring menga yo'qmidi?!
Yo'qmidi hech o'zga gapiring,
Nola qilib so'ylasang.
Nahot, axir so'nggi dam ham,
Farzandlaring o'ylasang.

Ha! Har bir o'zbek onasi farzandini oq yuvib, oq tarab voyaga yetkazarkan o'lar chog'ida ham farzandlarini, faqat va faqat farzandlari uchun jon kuydiradi. Ularning baxtli yashashlarini istaydi. Shoir ana shu she'rida nafaqat o'zining ruhiy holatini, balki ana shunday og'ir judolikni boshidan o'tkazgan insonlar qismatini, ularning ruhiy iztiroblarini go'zal chizgilarda ifoda etgan.

Abdulla Oripov ijodidagi o'ziga xos yo'nalish, lirik qahramonning murojaatidir. Bu murojaat shunchaki emas, qahramonning ichki kechinmalar ifodasi lirik qahramon menini yoritib berishga xizmat qilgan.

Insonda qanot yo'q,
Achinmang unga.
Zotan unga yurak,
Sabot berilgan.
Qushda-chi sabot yo'q,
Shuning uchun unga.
Qochib qolmoq uchun,
Qanot berilgan.

Shoirning har bir she'ri mushohadagi boy va serqirradir.

Shoir inson va olam o'rtasidagi mutonosiblikni so'z vositasida kitobxonga tasvirlashga uringan.

Dunyo degan shundayin anglab bo'lmas sir ekan
Goh keng ekan, gohida tuynuksiz qasr ekan
Lekin inson hamisha bir hisga asir ekan
Nechun bilmovdim avval birinchi mahabbatim!
Parvo qilmovdim avval birinchi muhabbatim.

Lirik qahramon ushbu satrlar orqali "Oyning o'n beshi yorug', o'n beshi qorong'u bo'lishini, inson umri ham bir xilda bo'lmasligini "tuynuksiz qasr" birikmasi vositasida ifodalagan. Birgina ana shu jumla ham shoirning poetik mahorati nechog'lik mukammal ekanligini ko'rsatib turibdi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston Qahramoni, davlatimiz madhiyasi muallifi, zabardast shoir Abdulla Oripov ijodini tahlil qilish jarayonida ijod tilining betakrorligi, lingvopoetik tadqiq asoslarining barcha yo'nalishlarini o'zida ko'rishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dilmurod Quronov.Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: ABDULLA QODIRIY NOMIDAGI XALQ MEROSI NASHRIYOTI, 2004.
2. Kalonova Nodira. ABDULLA ORIPOV ASARLARI LINGVOPOETIKASI, maqola. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, Scientific Journal Impact Factor SJIF 2022: 5.947 Advanced Sciences Index Factor. December. 2022.
3. A. Hojiyev. "Lingvistik terminlarning izohli lug'ati". – Toshkent, 1985. 164-bet.
4. Mirtojiyev M.M. O'zbek tili leksikologiyasi va leksikografiyasi. – Toshkent, 2000. 260-b.

Parizoda AXRORXO‘JAYEVA,
Farg‘ona davlat universiteti
adabiyotshunoslik yo‘nalishi 1-kurs magistranti;
Mahmudaxon DADAJONOVA,
Farg‘ona viloyati O‘zbekiston tumani
16-maktab ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

“CHOLIQUSHI” – IZTIROB ROMANI

Annotatsiya: ushbu maqolada kitobxonlarga “Choliqushi”, “Tamg‘a”, “Iztirob” romanlari bilan yaxshi tanish bo‘lgan turk yozuvchisi Rashod Nuri Guntekinning “Choliqushi” asari tahlil etiladi. Roman qahramonlari, asarning yozilish tarixi va sababi, Faridaning ichki kechinmalarini anglatadigan syujetlarning ayrimlari, roman uslubi va asarning badiiy-g‘oyaviy maqsadiga to‘xtalib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: *turk jumhuriyati, xarakter, Farida, Qushadasi, so‘zlashuv uslubi, ta’lim masalasi.*

Аннотация: в данной статье анализируется произведение «Чоликуши» турецкого писателя Рашода Нури Гюнтекина, романы которого «Чоликуши», «Тамга», «Изтироб» хорошо известны читателям. Будут обсуждаться персонажи романа, история и причина написания произведения, некоторые сюжеты, отражающие внутренние переживания Фариды, стиль романа и художественно-идеологическая цель произведения.

Ключевые слова: *турецкая Республика, характер, Фарида, Кушадасы, стиль речи, проблема образования.*

Annotation: this article analyzes the work "Choliqushi" by the Turkish writer Rashod Nuri Guntekin, whose novels "Choliqushi", "Tamga", "Iztirob" are well known to the readers. The characters of the novel, the history and reason for writing the work, some of the plots representing Farida's inner experiences, the style of the novel and the artistic and ideological purpose of the work will be discussed.

Key words: *Republic of Turkey, character, Farida, Kushadasi, speech style, education issue.*

Shunday asarlar bo‘ladiki, bir o‘qishdayoq qalbingizdan joy oladi. Qahramonlar xarakteri, fe’l-atvori, ularning kechmishlarini o‘qib “men haqimda ekan-ku”, – deb yuborganingizni bilmay qolasiz. Turk adadabiyotining durdona asarlaridan biri bo‘lgan “Choliqushi” ham mana shunday asarlardan biridir. Rashod Nuri Guri Guntekin ushbu asarda ayollar ruhiyati, ularning qalb kechinmalari, iztiroblari, o‘y-xayollarini mahorat bilan aks ettirgan. “Choliqushi” romani o‘tgan voqealarga asoslangan bo‘lib, asarda tilga olingan qahramonning hayotiy ismi Feride Po‘latdir. Bugungi kunda Qushadasidagi uyi restavratsiya qilingan. Yozuvchi ushbu romanni dastlab “Istanbul qizi” nomli to‘rt pardali sahna asari sifatida yozgan.

“Choliqushi” romanida bo‘lib o‘tgan voqealar XX asrning ilk choragiga tegishlidir. Feridening Qushadasida yashagan paytda Birinchi jahon urushi dahshatlari asarda ham ko‘rinish bermasdan qolmagan. Yozuvchi XX asr boshlaridagi turk xalqi hayotini ko‘p jihatdan mohirona yoritib bera olgan.

Choliqushi”ni shunchaki bir ishqiy roman bo‘lib qolishidan qutqargan, an’anaviy sevgi-muhabbat mavzusida yozilgan boshqa asarlardan farqi ayni paytda romanning o‘sha davr ijtimoiy holatidan ham hikoya qilishidir. Romanning sotsial jihatini yoritib bergan keng ma’noli so‘z bu Onado‘ludir. Bu so‘zning mantiqiy dunyosi ichida ham shu hudud hamda shu hududda yashagan insonlar va ularga tegishli muammolar joy olgan. Asarda Onado‘lu va u yerda yashagan insonlar hayotiga nazar tashlaganimizda yo‘qsillik, jaholat, yashash zavqidan mahrumlik kabi holatlarga duch kelamiz. Feride bir muddat yashagan Zaynilar qishlog‘i tasvirlari nafaqat Onado‘lu, balki o‘sha davrda hukumat tepasida bo‘lgan Usmonli iqtidorining haqiqatlarini ham ko‘z oldimizda qip-yalang‘och namoyon qiladi. Zaynilar qishlog‘i tasvirida asosan “yakkam-dukkam kulbalar”, “taxta uylar”, “cho‘ka boshlagan qop-qora vayronalar”, “u yer bu yerda tutab yotgan yong‘in xarobalari” kabi ifodalar qo‘llanilgan. U yerdagi o‘quvchilar ahvoli ham juda achinarli edi.

O‘zi ham muallim bo‘lgan yozuvchi roman qahramoni Ferideni ham o‘qituvchi tarzida gavdalantirib, asarda ta’lim-tarbiya masalasiga alohida e’tibor qaratgan. Romanda an’anaviy ta’lim-tarbiya tushunchasi va yangi ta’lim berish shakli orasida kurash yuzaga keladi. Zaynilar qishlog‘idagi Hadicha xonim o‘qituvchilik qila oladigan darajada yetarli bilimga ega emas, o‘quvchilarni uradi, o‘lim tahlikasini targ‘ib qiladi, dars paytida o‘quvchilarni yerga o‘tqizib, baland ovozda o‘qishga majbur qiladi, bo‘yi yetgan qizlarning o‘qishiga qarshi chiqadi. Yangi ta’lim tizimida yetishib chiqqan Feride esa Hadicha xonimning amallariga butunlay qarshi bo‘lib, o‘quvchilarni o‘zi bilgan metodda o‘qita boshlaydi. Bolalarni ketma-ket o‘tqizadi, shovqin qilishlariga yo‘l qo‘ymaydi, katta yoshli qizlarga ham ta’lim beradi, o‘lim tahlikasini yo‘qqa chiqarishga urinib, yashash zavqini targ‘ib qiladi.

O‘sha davrda ta’lim sohasidagi tanqid qilingan yana bir jihat o‘qituvchi maoshining juda kamligi edi. Feride Onado‘luda ishlab yurgan paytlarida onasidan qolgan qimmatli buyumlarini sotib kun ko‘radi, puli

tugaganda esa hatto och qolgan vaqtlari ham bo‘ladi: “Men muallimlikni ochlikdan o‘lmaslik uchun qabul qilgan edim. Hisobim to‘g‘ri chiqmadi. Bu kasb bir kun ochlikdan o‘ldirishi hech gap emas”.

Asarda Choliqushi – Feride Turkiya jumhuriyati uchun namuna bo‘la oladigan obrazdir. Farida sho‘x, shaddod, tirishqoq, shu bilan birga g‘ururli, o‘zini o‘zgaga xafa qildirib qo‘ymaydigan obraz. Aynan mana shu jihatlari Turkiya jumhuriyati tarbiyalamoqchi bo‘lgan yoshlar siymosidir.

Choliqushi voyaga yetgan qiz bo‘lsa-da o‘ta sodda, mug‘ombir, kattalarni ham o‘z do‘stidek ko‘radi. Misol uchun gilos terish voqeasini eslaylik:

– Siz xunukmisiz qizim?

– Nimalar deyapsiz? Nima, men o‘zimni bilmaymanmi? – dedim. – Qiz degan ham shunaqa bo‘larmishmi? Qizga uzun bo‘y, sariq soch, moviy yoki yashil ko‘zlar lozim...

Ushbu jumlalar Faridaning shaddodligi, o‘zligini o‘zgadan yashirmasligini, har bir vaziyatni boricha qabul qiladigan va favqulodda yechim o‘ylab topa oladigan qiz ekanligidan darak beradi. Dastlab u otgan gilos danagi qo‘shnisining burniga tegish, buning ustiga o‘zini kulgidan tiyolmay o‘zini namoyish etib qo‘yishi, keksaning qalbiga so‘zlari xatti-harakati bilan yo‘l topishi, “ – Ro‘molchaga parvo qilmang... Hali burnimni artganim yo‘q. Top-toza” deb biroz quvlik, biroz xijolatlik, biroz aybdorlik bilan gilos uzatishi ham uning bor xarakterini ochib berolgan.

Romanda nafaqat ishq-muhabbat, ta’lim, balki mehr-muhabbat mavzusiga ham katta e’tibor berilgan. Doktor Hayrullobey, Ehsonbey, Munisa obrazlari orqali Faridaning naqadar taqdirga ko‘nuvchi, o‘z orzularidan kechsa-da g‘ururidan, xotira va sevgisidan kechmaydigan, eng ayanchli ishlarni qilsa ham, sabr-bardosh bilan bariga chidaydigan, ertangi kundan yorug‘ bir nur, pok bir umid, mo‘jiza kutadigan jasur qiz ekanligi o‘quvchiga anglatiladi.

Ammo daftarining so‘nggi sahifasiga yetganida sevgilisi Kamronga muhabbati uchun kurashmaganidan, g‘urur deb baxtini boy berganidan pushaymonligini aytadi.

Romanning bu qadar sevimli, bu qadar ko‘ngilga yaqin bo‘lishiga sabab uning hayotiyligi, his-tuyg‘ular va syujetlarning kutilmaganligi, rang-barangligi, yozuvchi mahorati va asarning sodda, so‘zlashuv uslubida yozilganligi deb o‘ylayman. Bu roman qahramonlari kitobxonlarning idealiga, yaqin dugonasiga, balki sevgilisiga, dushmaniga ham aylanib ulgurgan. Va albatta, so‘z sehri, adabiyot mo‘jizasi emasmi?!

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ulug‘ov Abdulla. “Adabiyotshunoslik nazariyasi”. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018.

2. Hakimov B, Xoliqova N. Rashod Nuri Guntekin “Choliqushi” asari badiiy-falsafiy xususiyatlari. Central Asian academic journal. Volume 2.

3. Чолиқуши. Рашод Нури Гунтекин. "Янги аср авлоди". – Т., 2013.

4. https://daryo.uz/2019/09/24/muallimlikni-ochlikdan-olmaslik-uchun-qabul-qilgan-edim-hisobim-togri-chiqmadi-choliqushi-romani-haqida

5. https://ziyouz.uz

6. https://kh-davron.uz

Fotima XATAMOVA,
Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti
O‘zga tilli guruhlarda o‘zbek tili ta’lim yo‘nalishi
3-bosqich talabasi
xatamovafotima3@gmail.com

O‘ZGA TILLI GURUHLARDA BOSHLANG‘ICH SINFLAR UCHUN O‘ZBEK TILINI O‘QITISHDA TINGLAB TUSHUNISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya: ushbu maqolada til o‘rganishning eng samarali yo‘llaridan biri bo‘lgan tinglab tushunish haqida fikr yuritiladi, bilamizki, tilni o‘rganganimizda ham ko‘rib, ham eshitish bu xotirada yaxshi saqlanib, tushunishning ham eng sodda va samarali yo‘lidir. Bunda turli xildagi audio segmentlar, radio dasturlar, har xil turdagi audio xabarlardan foydalanish maqsadga muvofiqligi ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: *tinglab tushinish, o‘zbek tili, o‘qtuvchi, usul, audio xabar, interaktiv mashqlar, shaxslararo dialoglar, o‘quv ma’ruzalar, ko‘nikma.*

Annotation: this article discusses listening comprehension, which is one of the most effective ways to learn a language. We know that we learn a language,seeing and hearing is the easiest and most effective way to remember and understand. It is said that it is appropriate to use various audio segments, radio programs, and

various types of audio messages.

Аннотация: в этой статье обсуждается понимание на слух, которое является одним из наиболее эффективных способов изучания языка. Мы знаем, что и зрение, и слух хорошо сохраняются в памяти при изучении языка. Это также самый простой и эффективный способ понимания При этом выявлено, что фрагменты видео, радиопрограммы должны исрользават звуковые сообщения.

Ключевые слова: *аудирование, узбекский язык, преподаватель, метод, аудиосообщение, интерактивные упражнения, межлисностные диологи, лекции навыки.*

Bilamizki, xalqimizning ko‘p asrlik madaniy, ilmiy-ma’rifiy va badiiy tafakkurining intellektual yorqin va bebaho mahsuli bo‘lgan o‘zbek tili jahondagi boy va qadimiy tillardan biridir. Davlat tili haqidagi qonunning 1989-yil,21-oktyabrda qabul qilinishi ham mamlakatimiz mustaqilligi tomon qo‘yilgan ilk qadam bo‘ldi. Shu bilan bir qatorda Prezidentimizning qarorlari bilan 2020-yil, 1-iyundagi qarorlariga muvofiq, “2020-2030-yillarda o‘zbek tilini rivojlantirish hamda til siyosatini takomillashtirish kompensiyasi va davlat dasturi loyihalari yo‘lga qo‘yilishi rejalashtirildi”. Bularning barchasi, albatta, tilimizga bo‘lgan e’tibordandir, desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Har qanday tilni o‘rganishda o‘qish, yozish, gapirish va shuningdek, eshitish qobiliyati ham eng samarali va muhim usullardan biri sanaladi. Buning boisi shundaki, o‘quvchilarning ko‘p vaqti tinglashga sarf etiladi. Tilni o‘rganishda ham tinglash yetakchi o‘rinlarni egallay boshladi. Shu bilan bir qatorda tinglash bo‘yicha trening bugungi kunda juda dolzarb, chunki tinglamasdan turib nutq faoliyatiga chiqish mumkin emas. Tinglash tushunchasi tovushli nutqni idrok etish va tushunish jarayonini o‘z ichiga oladi. Tinglab tushunish ko‘nikmalarini o‘rganishning zamonaviy samarali usullari ko‘plab narsalarni o‘z ichiga oladi, masalan, interaktiv mashqlarni ham bunga misol qilib olishimiz mumkin. Tinglash qobiliyati eng yaxshi o‘rganishi mumkin bo‘lgan qobiliyatlardan biri sanaladi. Chunki bunda biz har xil qiziqarli metodlardan foydalansak bo‘ladi. Misol tariqasida bu metodga quyidagilarni kirgizishimiz mumkin.

1. Rol ijro etish.
2. Soxta intervyular.
3. Shaxslararo dialoglar.
4. Hikoya qilish va boshqalar.

Bunda biz o‘quvchilarni guruhlarga bo‘lib ishlaymiz, hamda ularga shu uslub doirasida savollar beramiz. Misol tariqasida hozirgi kundagi ta’lim to‘g‘risidagi eng qaynoq va qiziqarli bo‘lgan yangiliklar haqida intervyular olishini aytishimiz mumkin. Shu bilan bir qatorda bu usulda o‘quvchilarga savollar berilgani tufayli ularning fikrlashi, tezroq nutqqa chiqishiga ham erishilgan bo‘lamiz.

Audio segmentlar

Shu bilan bir qatorda o‘quvchilarga audio segmentlar orqali tinglash ko‘nikmalarini o‘rgatishimiz mumkin.

1. Radio dasturlar.
2. O‘quv ma’ruzalari.
3. Har xil turdagi audioxabarlar.

Video segmentlar

Tinglash ko‘nikmalarini o‘rgatish uchun boshqa eng foydali manba bu video segmentlardir. Ularga misol tariqasida:

1. Hujjatli filmlar.
2. Dramatik yoki komedik materiallar.
3. Yangiliklar dasturlari.
4. Intervyu segmentlarini misol qilib olsak bo‘ladi.

Hozirgi kunda til ko‘nikmalarini rivojlantirib, tinglash qobiliyatini o‘stirish uchun quyidagilarni qo‘llab ko‘rish maqsadga muvofiqdir:

1. Tinglash qobiliyati yuzma-yuz muloqat orqali rivojlanadi. Bunda o‘quvchilar o‘zlaring qobiliyatlarini ham sinab ko‘rishlari mumkin bo‘ladi. Yuzma-yuz muloqot ma’noli tinglash qobiliyatini rivojlantiradi.
2. Tinglash ma’noga e’tibor berish va maqsadli tilda yangi va muhim tarkibini o‘rganishga harakat qilish orqali rivojlanadi.
3. Tinglash aniqlikka e’tibor berish va shaklni tahlil qilish orqali rivojlanadi. Tovushlar va so‘zlarni to‘g‘ri idrok etishni o‘rganib, ular mazmunli yo‘naltirilgan faoliyatni amalga oshirsa, o‘quvchilarning barqaror rivojlanishiga erishish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, bu yerda tinglab tushunishni rivojlantirish uchun birqancha metodlar keltirildi. Vazifalar o‘quvchilar uchun nafaqat aniq, balki ularning imkoniyati darajasidan kelib chiqqan holda qilinishi maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, tinglash – bu amaliyot orqali rivojlantirish kerak bo‘lgan murakkab mahoratdir. O‘quvchi matnni tinglayotganida tushunishi, ma’lumotni xotirada saqlay bilishi kerakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Norqo‘ziyeva H. “Tinglab tushunishda qiyinchiliklar va ularning yechimlari”. 2022. 75-bet.
2. Musulmonova N. "Ilmiy va ijodiy ish yozish asoslari" o‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2022. 179-bet.
3. Yo‘ldoshev R. "O‘zbek tilini o‘qitish metodikasi". Monografiya. 2019. 155-bet.
4. B.To‘xliyev. "O‘zbek tilini o‘qitish metodikasi". 2018. 56-bet.

Shohruh KARIMOV,
Qarshi davlat universiteti
3-bosqich talabasi.

O‘ZBEKISTONDA KUTUBXONACHILIK ISHIDA XORIJIY TAJRIBALARDAN FOYDALANISH

Annotatsiya: ushbu maqolada, O‘zbekistonda kitobxonlikni yuksaltirish borasida jahon tajribalari asosida axborot-kutubxona sohasini rivojlantirish yo‘lidagi xalqaro hamkorlik munosabatlari, keng kitobxonlikni targ‘ib etish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *axborot-kutubxona, Milliy kutubxona, xalqaro, ZiyoNET, mutolaa, zamonaviy, elektron, reklama, iqtibos, avtobus-kutubxona.*

Annotation: in this article, on the basis of world experiences in improving reading in Uzbekistan, the issues of cooperation in the development of the information-library sector and the promotion of wide reading are covered.

Keywords: *information library, National Library, international, ZiyoNET, reading, contemporary, electron, advertisement, quote, bus-library.*

Аннотация: в данной статье освещены вопросы сотрудничества в развитии информационно-библиотечного сектора на основе мирового опыта по улучшению чтения в Узбекистане, популяризации широкого чтения.

Ключевые слова: *информационная библиотека, Национальная библиотека, международная, ZiyoNET, чтение, современное, электронное, реклама, цитата, автобусная библиотека.*

Jamiyat va millatning ravnaqida, ularning taraqqiyoti va yuksalishida axborot-kutubxonalarning o‘rni muhim ahamiyatga ega. Chunki, erishilgan ilm-fan sohasidagi barcha yutuqlar majmuasi kutubxonalarda mujassamlashtirilgan. Foydalanuvchilarning nazariy tajribalar almashinuvi, har bir sohaga oid zamonaviy bilimlarini mustahkamlash, o‘quv jarayonida zarur materiallar va qo‘llanmalardan unumli foydalanish va ta’limga oid bir qator tadbirlarni amalga oshirishning asosi ham shu yerda, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. O‘zbekiston Respublikasining 2011-yil 13-aprelda qabul qilingan “Axborot-kutubxona faoliyati to‘g‘risida”gi Qonunining maqsadi, kutubxonalar faoliyatini tartibga solishdan iborat bo‘lib, sohada belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ma’lum tartibni belgilab beradi.

Inson kamolotida kitobning o‘rni beqiyos. Bugungi kunda barcha insonlar kitob o‘qimay turib yuksak taraqqiyotga erishib bo‘lmasligini angladilar va shuning uchun ham kutubxonalar salohiyatini yuksak darajaga ko‘tarish hamda xalqaro andozalarga moslashtirish zamon talabiga aylandi.

Bizga ma’lumki, Yer yuzidagi dastlabki kutubxonalar taxminan eramizdan 2600 yillar avval paydo bo‘lgan. Afsuski u davrda ma’lumotlarning barchasini saqlab qoluvchi arxivlar mavjud bo‘lmaganligi sababli bizgacha ular yetib kelmagan. Qadimgi davrdagi eng mashhur kutubxonalaridan biri Aleksandriya kutubxonasi hisoblanadi. O‘zbekiston hududida ham milloddan avvalgi 1-mingyillikning so‘nggi asrlarida dastlabki kutubxonalar mavjud edi. Biroq o‘sha davrdagi istilochilik yurishlari, qabila va davlatlar o‘rtasidagi urushlar hamda tabiiy ofatlar tufayli ham kutubxonalar fondidagi ma’lumotlar aksariyati yo‘qolib ketgan. Hozirgi davrda kutubxonalar o‘zining qulayligi, shinamligi hamda estetik ko‘rinishi bilan diqqatimizni tortadi. Dunyoning shunday kutubxonalari borki, ular o‘zining dizayni, noodatiy ko‘rinishi bilan bir-biridan ajralib turadi:

“Book Mountain and Library Quarter” nomli kutubxona Gollandiya shaharlaridan birida joylashgan. Kub ko‘rinishida barpo etilgan bu binoning tomiga xuddi piramida joylashtirilgandek ko‘rinadi va bu noodatiyligi bilan shahardagi boshqa binolardan ajralib turadi. “Book Mountain” ya’ni “kitoblar tog‘i” iborasi aynan kutubxona nomi uchun bejiz tanlanmagan. Sababi, bu binoning ichiga kirishingiz bilan zalning o‘rtasida kitoblardan tog‘ni yodga soluvchi shakl yaratilganining guvohi bo‘lasiz. Kutubxonadagi kitoblar bir necha bo‘limlarga ajratilgan bo‘lib, bu qidirgan kitobingizni tezda topish imkonini beradi. Yana shunisi ahamiyatliki, kutubxona binosi yorug‘lik to‘g‘ridan-to‘g‘ri tushuvchi yerda barpo etilgan. Shu sabab kunduz kunlari kutubxona uchun hech qanday chiroqning keragi yo‘q.

Birmingemdagi yangi kutubxona Buyuk Britaniyaning eng katta kutubxonasi, Yevropaning esa eng katta ma’naviy markazlaridan biri sanaladi. Ushbu kutubxona dizayni gollandiyalik arxitektorlar tomonidan yaratilgan. Binoning old tarafdan ko‘rinishi noodatiy: oddiygina halqalar yordamida chiroyli ko‘rinishga ega naqshlar yaratilgan va bu naqshlar binoga o‘zgacha chiroy baxsh etgan. Kutubxona bir necha qavatdan iborat bo‘lib, bu yerda britaniyalik yozuvchilar kitoblari hamda jahon adabiyoti durdonalari bilan tanishish mumkin.

Sejon milliy kutubxonasi Koreyada joylashgan. Kutubxona joylashgan maydon 21000 kv. metrni tashkil qiladi. Bu bino 2013-yilda qurib bitkazilgan. Bir necha qavatdan iborat bu binoning birinchi va ikkinchi qavatlari dam olish hamda kitob o‘qish uchun mo‘ljallangan. Uchinchi qavatda turli konferensiya va seminarlar o‘tkazish rejalashtirilgan. To‘rtinchi qavatda restoran joylashgan. Bu qavat orqali tomga chiqish imkoni mavjud bo‘lib, bu yerda kichik bir bog‘ barpo etilgan.

Vennesl kutubxonasi Norvegiyaning madaniyat markazlaridan biri hisoblanadi. Bu kutubxonani so‘zsiz eng zamonaviylaridan biri deya atash mumkin. Sababi bu yerda kutubxona bilan birgalikda kafe, bir qancha konferensiyalar zali va o‘quv markazi ham faoliyat yuritadi. Bundan tashqari, bu yerda Norvegiyaning eng katta arxivi mavjud. Kutubxona doimo o‘z kitobxonlari uchun ochiq.

Nyu-Dehlidagi Amerika kutubxonasi Amerika Qo‘shma Shtatlari elchixonasi nazorati ostidagi kutubxona bo‘lib, Nyu-Dehli savdo markazida Amerika markazi ichida joylashgan. Kutubxonada Amerika jamiyati, Amerika siyosati, Amerika madaniyati va Amerika konstitutsiyasiga oid kitoblar mavjud bo‘lib, u keng jamoatchilik, talabalar, o‘qituvchilar va tadqiqotchilar uchun xizmat qiladi. Yangi Dehlida joylashgan Kutubxona va kitoblar idorasi, hozirda Axborot resurslari idorasi Amerika kutubxonasi va kitob idorasi nazorati ostida bo‘lib, u umumiy kutubxona dasturi bo‘yicha rahbarlik qiladi. Kutubxona materiallarini tanlash bo‘yicha siyosat yo‘nalishini ta’minlamoqda. Barcha bosma nashrlar va bosma kutubxona materiallarini markazlashtirilgan xarid qilish va texnik qayta ishlashni ta’minlash, shu jumladan yangi materiallarni javonga tayyor holatda buyurtma qilish, qabul qilish, qayta ishlash va tarqatish; Butun Hindiston kutubxona fondlarining kompyuterlashtirilgan ittifoq katalogini yuritish va boshqalar.

Frankfurt-Mayndagi Germaniya Milliy kutubxonasi. 1947-yildan 1990-yilgacha u 1912-yilda tashkil etilgan Leyptsigdagi Deutsche Bücherei uchun G‘arbiy Germaniya hamkasbi bo‘lib, nemis hujjatlarini to‘plash va milliy bibliografiyani nashr etish vazifasini bajargan. 1990-yilda Germaniya qayta birlashtirilgandan so‘ng, Germaniya kutubxonasi va nemis kutubxonasi birlashtirilib, „Nemis kutubxonasi“ deb nomlangan qo‘shma muassasa tashkil etildi. 2006-yildan buyon uning nomi „Germaniya Milliy kutubxonasi“; Frankfurt ularning ikkitasi joylashgan joyidan biridir. Biroq, u hali ham Nemis kutubxonasi deb ataladi. 2006-yilda Germaniya Milliy kutubxonasidagi 22,2 million nusxadan 8,3 millionga yaqini Frankfurt-Maynda saqlangan. 2011-yil oxirida Frankfurtda jami 27 millionga yaqin ommaviy axborot vositalarining 10 million nusxasi arxivlangan.

Parij milliy kutubxonasi — jahondagi eng qadimiy va yirik kutubxonalardan biridir. Parij shahrida joylashgan. 1480-yilda Qirollik kutubxonasi sifatida asos solingan. 1795-yilda Konvent tomonidan milliy kutubxona deb e’lon qilingan. Parij milliy kutubxonasik.da 12 bo‘lim va 5 milliy markaz faoliyat ko‘rsatadi. Fondida ko‘p qismi noyob va nodir nashrlar bo‘lgan 300 mingdan ziyod qo‘lyozmalar saqlanadi, 6 mln. gravyura va estamplar, 500 ming nomdan ortiq davriy nashrlar, 800 ming kartinalar, 450 ming medal va tangalar va boshqa bor. Fransiya tarixi bilan bog‘liq ko‘p sonli adabiyotlar va hujjatlar, taniqli fransuz siyosiy arboblari, olim va yozuvchilari dastxatlarining nodir to‘plami, XIX asr fransuz ensiklopedistlarining boy to‘plamlari mashhur.

Jahonda axborot texnologiyalarining yuqori darajada rivojlanib borayotganligi, axborot-kutubxona muassasalarida ham yangicha qiyofa kasb etmoqda. Bugungi kunda axborot-kutubxona deganda nafaqat bosma nashrdagi mavjud kitoblar, qo‘llanmalar saqlanadigan joy, balki avtomatlashtirilgan ish o‘rinlariga ega muassasalar ham ko‘z o‘ngimizga keladi. Respublikamizda faoliyat olib borayotgan barcha axborot-kutubxona muassasalarining axborot resurslariga internet orqali lokal va global kirish, axborot bibliografik xizmat ko‘rsatish, elektron resurslardan masofaviy foydalanish va yetkazib berish, ma’lumot-axborot xizmat ko‘rsatish faoliyatlari yo‘lga qo‘yilishi natijasida bir qancha afzalliklar, aholiga xizmat ko‘rsatish, ma’lumotlarni tez almashish imkoni yuzaga kelmoqda.

O‘zbekistonda jamoat axborot ta’lim tarmog‘i ZiyoNET 2005-yil sentabr oyida tashkil etilgan bo‘lib, bugungi kunda bu tarmoqdan keng foydalanish imkoniyati mavjud. Bu tarmoq dastlab maktab o‘quvchilari va murabbiylar uchun mo‘ljallangan edi. Maktab kutubxonalarida ZiyoNET bilan ishlash qulay bo‘lsada lekin ayrim maktablarda bu tarmoqdan foydalanmaydilar.

Jahon tajribalarini kuzatgan holda, yoshlar orasida kitobxonlikni yanada rivojlantirish uchun O‘zbekiston Respublikasida bir qator ishlar olib borilayotganligini alohida ta’kidlab o‘tish lozim. 2017-yil 14-sentabrdagi “Kitob mahsulotlarini nashr etish tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ib qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to‘g‘risida”gi Prezident qarori hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2019-yil mart oyidan boshlab besh tashabbusning ilgari surilishi ham kitobxon yoshlarni safini kengaytirish va aholiga kitobxonlikni targ‘ib qilish uchun yangi

imkoniyatlar eshigini ochib berdi. Bu orqali bugungi kunda kitobxonlik tanlovlari muntazam o‘tkazilib kelinmoqda. Zukko kitobxon tanlovida qatnashmoqchi bo‘lgan yoshlar safi tobora ortib bormoqda.

Odatda, kitobxonlikni targ‘ib etishda tanlovlar va targ‘ibot ishlaridan foydalanamiz. Bunda an’anaviylikni saqlagan holda yangi usullardan ham foydalanishimiz nazarda tutiladi. Aholi orasida kitobxonlikni targ‘ib etishda quyidagilardan samarali foydalanishimiz mumkin:

– reklamalar;
– iqtiboslar.

Reklamalar mahsulotni keng targ‘ib qilishning samarali vositalaridan biri bo‘lib, lotincha “qichqirmoq” ma’nosini anglatadi. Reklama orqali mahsulot haqida aholi tez ma’lumot olishi mumkin. Reklamaning asosiy vazifasi insonlarni mahsulotini sotib olishga ishontirishdir. Agar mahsulot tinmay reklama qilinsa uni xarid qilish haqida fikr shaxs ongiga singib boradi. Avtobus kutish bekatlarida ko‘pincha salqin ichimliklar reklamalariga ko‘zimiz tushadi. Shu reklamalar o‘rniga badiiy asarlardan suratlar, qiziq holatlar aks etgan kichik tasvirlar berish kerak. Bunga sevib o‘qiladigan asarlardan biri Tohir Malikning “Shaytanat” asarini misol qilib ko‘rsatishimiz mumkin.

Iqtibos bu arabcha “Qisqartirish”, “Toraytirish” kabi ma’nolarni anglatib, bu biror muallif tomonidan aytilgan fikrdan yoki shu fikr aytilgan bayondan, biror asardan so‘zma-so‘z olingan parchadir. Avtobus bekatlarida iqtiboslar qo‘yish kerak. Chunki avtobus kutayotganda aholi keltirilgan iqtiboslarga ko‘zi tushadi. O‘zbek adiblarining asarlarida hayotni anglatuvchi iqtiboslar anchaginani tashkil etadi. Masalan, Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” asari yozilishidagi “Moziyga qaytib ish ko‘rish xayrlikdir” so‘zini ko‘zi bilan ko‘rgan shaxsda bu gapda nima yashiringanligiga qiziqish uyg‘onishi mumkin. Agar har bir bekatda adabiyotimizning yorqin siymolarining eng sara iqtiboslari qo‘yib chiqilsa va iqtibos keltirilgan so‘z qaysi kitobdan keltirilganligi, shu kitobni topish mumkin bo‘lgan yaqin kutubxona manzili tasvir etilsa bu, albatta, kitobxonlik targ‘ibotida samara beradi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash kerakki, biz misol keltirgan rivojlangan mamlakatlar kutubxonalarning tajribasi asosida milliy mentalitetimizga mos holda kutubxona ishimizni tashkil etishimiz kerak. Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Respublikasi davlat milliy kutubxonasi — O‘zbekistondagi eng yirik kutubxona bo‘lib, Xalqaro kutubxonalar assotsiatsiyasiga a’zo hisoblanadi. U kutubxonashunoslik va bibliografiya bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasining ilmiy-uslubiy markazi sifatida u kutubxonalarda qilinishi kerak bo‘lgan ishlarni belgilab beradi. Lekin imkon qadar bu bilan cheklanmasdan har bir kutubxona o‘z uslubida samarali rejalar tuzishi, oldindan qilinishi kerak bo‘lgan rejalarni prognoz qilishi va hududidagi aholining ma’naviyatiga qarab ish olib borishi lozim. Gar hududingizda aholi kutubxonaga geografik jihatdan kelishda muammolar paydo bo‘lsa, mahalla va kutubxona hamkorligida avtobus kutubxonalarni tashkil etish maqsadga muvofiq. Chunki har bir qilinayotgan harakatlar yangi O‘zbekistonda –ma’rifatli jamiyatni, madaniyat va san’atni yuksaltirish, yoshlarni sog‘lom e’tiqod ruhida tarbiyalash, millatlararo hamjihatlik va o‘zaro hurmatni mustahkamlash, bundan tashqari respublikamizdagi axborot-kutubxona tizimini yanada takomillashtirish, sohani ilmiy tadqiq qilish, xodimlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash, aholi, ayniqsa, yoshlar o‘rtasida kitobxonlikni keng targ‘ib qilishdan iboratdir. Binobarin, dunyodagi har qaysi davlat, har qaysi xalq birinchi navbatda o‘zining intellektual salohiyati, yuksak ma’naviyati bilan qudratlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zME. Birinchi jild. – Toshkent, 2000-yil.
2. Kristian Rau: "Bo‘lingan mamlakatdagi milliy kutubxona". Nemis kutubxonasi 1945-1990 . Wallstein Verlag, Goettingen 2018.
3. „The American Library“. US Embassy New Delhi. 2011-yil 28-iyunda asl nusxadan arxivlangan.
4. Teshaboyeva Umida. Rivojlangan kutubxonalar mamlakat taraqqiyotining belgisidir /U. Teshaboyeva// Infolib. 2021. №3. 7-b.
5. Qilichboyev Obodboy. Kitobxonlik rivoji yo'lidagi an'anaviy xalqaro konferensiya./ Obidov Q. // Kutubxona. UZ. 2021№ 2. 3-b.
6. Hilola Umarova. Kutubxonada ish yuritish. Amaliy qo‘llanma. – Toshkent, 2022-yil. 3-b.
7. www.wikipedie.uz
8. www.academy.uz

Marjonabonu UMIRJONOVA,
A.Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o'rgatish milliy-tadqiqot instituti magistranti
umirjonovamarjon@gmail.com.

TA'LIM KLASTERLARINING SHAKLLANISHI VA QIYOSIY TAHLILI

Annotatsiya: mahalliy va xorijiy nashrlarni o'rganish asosida maqolada "ta'lim klasteri" tushunchasi talqinlarining qiyosiy tahlili berilgan va ta'lim klasterlarini shakllantirish modellarining afzalliklari va kamchiliklari aniqlangan. Ta'lim klasterlarining asosiy farqlovchi xususiyatlari shakllantirilib, ularning predmet tarkibiga aniqlik kiritladi. Subyektlar o'rtasidagi klaster o'zaro ta'sirining yo'nalishlarini hisobga olgan holda tarmoq tipidagi ta'lim klasterining batafsil modeli ishlab chiqilmoqda.

Kalit so'zlar: *ta'lim klasteri, klaster modellari, ta'lim tizimi, innovatsiyalar, integratsiya, hamkorlik, klasterlarning o'zaro ta'siri.*

Аннотация: на основе изучения отечественных и зарубежных публикаций в статье проводится сравнительный анализ трактовок понятия «образовательный кластер» и выявляются преимущества и недостатки моделей формирования образовательных кластеров. Сформированы основные отличительные черты образовательных кластеров и уточнено их предметное содержание. Разрабатывается детальная модель образовательного кластера сетевого типа с учетом направлений кластерного взаимодействия между субъектами.

Ключевые слова: *образовательный кластер, кластерные модели, образовательная система, инновации, интеграция, кооперация, взаимодействие кластеров.*

Annotation: based on the study of local and foreign publications, the article provides a comparative analysis of the interpretations of the concept of "educational cluster" and identifies the advantages and disadvantages of models of formation of educational clusters. The main distinguishing features of educational clusters were formed and their subject content was clarified. A detailed model of a network-type educational cluster is being developed, taking into account the directions of cluster interaction between entities.

Key words: *educational cluster, cluster models, educational system, innovation, integration, cooperation, interaction of clusters.*

Hozirgi vaqtda klasterli yondashuv hududlarning raqobatbardoshligini oshirish va mintaqaviy iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha bir qator muammolarni hal etish vositasi sifatida davlat boshqaruvi amaliyotiga faol joriy etilmoqda . Xalqaro tajribaga ko'ra, klasterlar iqtisodiyotning turli tarmoqlarida kichik va o'rta biznesni rivojlantirishni jadallashtirish, qo'shimcha investitsiyalar oqimini ta'minlash, korxonalarning innovatsion faoliyatini rag'batlantirish, hududning eksport salohiyatini oshirishga qodir. Samarali klaster tuzilmalari jiddiy ijtimoiy komponentga ega bo'lgan muammolarni hal qilishi mumkin. Masalan, bugungi kunda ta'lim xizmatlari sifatining pasayishi ayniqsa keskin sezilmoqda, oliy va o'rta maxsus ma'lumotli aholining, ayniqsa, qishloq aholisining ulushi kamaymoqda, ta'lim xizmatlariga bo'lgan talab tarkibida nomutanosiblik kuchaymoqda, O'zbekistonning ko'plab hududlarida maktabgacha ta'lim chuqur inqirozni boshdan kechirmoqda. Shu munosabat bilan shakllantirish muammosi hududiy ta'lim klasterlarini tashkil etish, ularning faoliyati hududlarning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash maqsadida ushbu muammolarni jadal hal etishga qaratilgan. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda klasterlarning quyidagi asosiy talqinlari keng e'tirofga sazovor bo'ldi. M.Porterning fikricha, klaster – bu o'zaro bog'langan kompaniyalar, bog'lovchi qismlar, materiallar va xizmatlar yetkazib beruvchilar, shuningdek, ularning faoliyati bilan bog'liq bo'lgan tashkilotlar (masalan, universitetlar, ilmiy-tadqiqot institutlari, savdo birlashmalari)ning geografik jihatdan jamlangan guruhidir, lekin ayni paytda qo'shma ishlarni olib borish. S.Rozenfeld klasterni ma'lum bir hududda yetarli darajada keng miqyosda mavjud bo'lmaganiga qaramay, yaqin geografik joylashuvi va o'zaro bog'liqligi tufayli yetarli samaraga erisha oladigan firmalarning konsentratsiyasi tushunchasi orqali belgilaydi. V.Elsner yondashuviga ko'ra, klaster – bu bozor bilan vertikal va gorizontal ravishda funksional bog'langan firmalar guruhidir. Berilgan ta'riflar klasterlarning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatadi: geografik lokalizatsiya, sanoatning ixtisoslashuvi, kombinatsiyasi. raqobat va hamkorlik institutlari klasterdagi firmalar kabi. Tarbiyaviy talqin haqida klasterda quyidagicha ma'lumotlar ham keltirilishi mumkin, modellar va unga yondashuvlar iqtisod fanida yetarlicha ma'lumotlar asosida aniq tushuntirilib berilgan. Jadvalda 1 ta tizimlashtirilgan ta'riflar "ta'lim klasteri" tushunchasini joriy etish, xorijiy va mahalliy mavjud adabiyot.

Birinchi tablitsada aniq obyektlarni talqin qilish o'rtasidagi umumiy farqlar ta'lim klasteri xorijiy va mahalliy nashrlarning tajribasiga tayangan holatda G'arb vakillari, ta'lim klasteri ixtisoslashgan tuzilmalariga binoan turli ta'limni birlashtirgan

sayohat muassasalari va ilmiy tadqiqot markazlari bilan hamkorlik qilgan holatda korporativ tashkilotlar biznesni yaxshilash maqsadida ta'lim dasturlari, yangilarini yaratish mahsulotlar va texnologiyalar borasida ma'lumotlar keltirilgan. Xorijiy davlatlarning ta'lim klasterlari mamlakatning taraqqiyotini qo'llab-quvvatlash uchun yaratilgan xalqaro ta'lim bozorida xizmatlar, raqobatbardoshlikni oshirishda ta'lim muassasalarining mahalliy ta'lim nashrlarining o'rni alohida o'rin tutadi. Bu klaster tuzilmalar samaradorlikni oshirishga qaratilgan ta'lim faoliyati hamda ta'lim sohasida ilmiy tadqiqot jarayoni bilan birgalikda ijtimoiy va tadbirkorlik faoliyati rivojlanishini ham ko'zda tutadi. Yondashuvlardagi farq shakllanish modellarida aks etadi va ta'lim klasterlarining dolzarbligini yanada oshiradi. Shunisi e'tiborga loyiqki, chet el asarlarida tasvir ta'lim modelining vizualizatsiyasi haqiqiy klaster amalda qay tariqa ishlashi va uning ta'lim sohasida qo'llanilayotganligi va erishilayotgan natijalarda ham ko'rish mumkin. Ta'lim va innovatsion klaster shaklda ko'rsatilgan bir nechta amaliy metodlar ham mavjud. Ta'lim va innovatsion modeli tarkibiga kiritilgan asosiy talablar quyidagilardan iborat:

Innovatsion klaster:

• innovatsion maktablar va boshqalar ta'lim muassasalari, ularda shundan tegishli ishlab chiqarish uchun infratuzilma yangi bilimlar, g'oyalar, mahsulotlar;

• tadqiqot markazlari, fondni yuritish tajribasiga ega aqliy va amaliy tadqiqotlar;

• tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash markazlari, imiy faoliyati bo'lgan kompaniyalar yaratishga yordam berishni maqsad qilgan innovatsion kompaniyalar, tashkil etish bo'yicha;

• bilim almashish platformalari bilim almashish amaliyotini shakllantirish, klaster ishtirokchilari faoliyatining baholanishi;

Ta'lim klasterida keltirilgan samaradorlikni doimiy monitoring qilish va baholash, turli moliya institutlari (davlat, xususiy moliyalashtirish va h.k.) tomonidan klaster loyihalarini amalga oshirishda moddiy qo'llab-quvvatlash va manfaatdorlik ko'rsatkichlarini belgilab beradi, ya'ni klasterning samarali faoliyatining eng muhim elementlaridan biridir. O'zbekistonnig ilmiy nashrlarida sanoat va innovatsion klasterlarni shakllantirish muammolariga katta e'tibor beriladi. Ta'lim klasterlariga, qoida tariqasida, subklasterlar kiritilgan. Klaster ishtirokchilari hududiy ta'lim muassasalari hamda biznes tashkilotlari bilan hamkorlikda ish olib borishadi. Bu holatda ta'lim muassasalarining asosiy vazifasi – ta'lim tizimini kadrlar, moddiy-texnik va texnologik ta'minlash. Klasterning institutsional tuzilmasi ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha davlat va mintaqaviy siyosat, shuningdek, zamonaviy ta'lim standartlaridan iborat. Ta'lim klasterlarining subyekt tarkibi ta'lim muassasalari, ilmiy-tadqiqot institutlari va laboratoriyalari, innovatsiyalarni jamoaviy asosda joriy etishdan manfaatdor ish beruvchi korxonalar va biznes tuzilmalari, davlat organlari, turli resurslar va xizmatlar (moliyaviy, marketing, konsalting va boshqalar) yetkazib beruvchilaridan iborat bo'lishi kerak. Shu bilan birga, klasterning o'zagini ta'lim, ilmiy-tadqiqot muassasalari, shuningdek, ma'lum bir sohada qo'shma klaster loyihalarini amalga oshirishdan manfaatdor innovatsion korxonalar tashkil etishi kerak. Ishlab chiqilgan model klaster ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro munosabatlar mexanizmini ko'rsatadi, uning asosini ta'lim muassasalari, innovatsion firma va tashkilotlar, ish beruvchilar, nazorat qiluvchi organlar, tegishli mahsulotlarni yetkazib beruvchilarning ko'p funksiyali tarmog'i tashkil etadi. Shunday qilib, ilmiy-tadqiqot tashkilotlari, korxonalar, xalq ta'limi boshqaruvi organlari, moliyaviy, konsalting va boshqa tuzilmalar o'rtasida integratsiyani kuchaytirish orqali viloyatlarda ta'lim innovatsion tizimida bir qancha sezilarli darajada rivojlanish imkoniyatlarini yaratib beradi.

Ta'lim klasterining asosiy ta'riflari: xorijiy va mahalliy yondashuvlar

Mualliflar,	Ta'lim klasterining talqini
R.Timan	Ta'lim klasteri – o'zaro bog'langan universitetlar, ixtisoslashtirilgan maktablar va tadqiqot tashkilotlari tizimi bo'lib, klaster ishtirokchilariga ta'lim xizmatlarini jahon bozorida ilgari surish maqsadida o'z faoliyati va resurslarini birlashtirish imkonini beradi.
R.Qulata	Ta'lim va innovatsion klaster - bu innovatsiyalarni ishlab chiqarish va joriy etish, ularni mahalliy va jahon bozorlarida ilgari surishga qaratilgan o'zaro bog'liq bo'lgan ta'lim, tadqiqot va biznes tuzilmalari guruhlaridan tashkil topgan bo'ladi.

N.A.Korchagina	Ta'lim klasteri - bu bir hududda mahalliylashtirilgan, yakuniy mahsulot sifatida ta'lim xizmatini tashkil etuvchi, bir-biri bilan raqobatlashuvchi va o'zaro aloqada bo'lgan hamda etkazib beruvchilar atrofida zarur ishlab chiqarish omillari, asbob-uskunalar, ixtisoslashtirilgan xizmatlar, infratuzilma, ilmiy-tadqiqot muassasalariga ega bo'lgan ta'lim muassasalari guruhidir ya'ni bir-birining raqobatdosh ustunliklarini oshirishdan iborat.
M.B.Juravleva	Ta'lim klasteri - bu sanoat bo'yicha birlashtirilgan va sanoat korxonalari bilan hamkorlikda bog'langan o'zaro kasb-hunar ta'limi muassasalari majmuidir.
A.G.Furin I.I.Axmatov	Ta'lim klasteri - bu ma'lum bir hududda (shahar, tuman) ta'lim sohasida faoliyat yurituvchi va bir-birini to'ldiruvchi turli tashkiliy-huquqiy shakldagi (ta'lim muassasalari, davlat organlari, biznes, infratuzilma kompaniyalari) geografik jihatdan bir-biriga bog'langan ta'lim muassasalari va kompaniyalari tizimi. shu bilan birga jamiyatda ma'lum iqtisodiy va ijtimoiy samarani yaratish uchun shaxsning qiyofasi va "ma'lumotlilik" darajasini aniqlash.
N.I.Vaxrusheva	Ta'lim klasteri - sanoat korxonalari bilan hamkorlikda birlashtirilgan, o'zaro bog'langan oliy, o'rta va boshlang'ich kasb-hunar ta'limi muassasalari yig'indisidir. Ta'lim klasterining o'ziga xos xususiyatlari - turli darajadagi kasbiy ta'limga ega bo'lgan mutaxassislarni shakllantirish uchun shart-sharoitlar yaratish; ta'limning fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyalashuvi; yuqori malakali kasblar nufuzini oshirishni maqsad qilib qo'ygan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rossiya Federatsiyasining iqtisodiy makonini modernizatsiya qilishda klaster yondashuvidan foydalanish / ed. A.I. Tatarkina. Ekaterinburg: Iqtisodiyot instituti, Rossiya Fanlar akademiyasining Ural filiali, 2013. 559 p.
2. Petrov A.P. Mintaqaviy klaster tashabbuslarini shakllantirish naqshlari // Mintaqa iqtisodiyoti.
2013. No 1. 133–142-betlar.
3. Skuba R.V. Davlat va mintaqaviy iqtisodiy siyosatni amalga oshirishda klasterli yondashuv // Ko'p bosqichli ijtimoiy takror ishlab chiqarish: nazariya va amaliyot masalalari. 2013 yil. 5-son (21). 269–273-betlar.
4. Porter M. Joylashuv, raqobat va iqtisodiy rivojlanish: global iqtisodiyotda mahalliy klasterlar // Iqtisodiy rivojlanish choraklik. 14(1). 2000 yil fevral. 15–34-betlar.
5. Aleynikova I.S., Vorobyev P.V., Isakidis V.A., Kadochnikov S.M., Kojin D.E., Korobeinikova A.V., Lopatina T.A., Mixno M. .IN. Mintaqaviy sanoat klasterlarini tashkil etish modellari: xalqaro ko'rib chiqish. tajriba. Ekaterinburg: Ural mintaqaviy iqtisodiy tadqiqotlar markazi. davlat un-ta. jild. 2. 2008. 31-b.
6. Melnikov A.E. Ijtimoiy yo'naltirilgan klaster mintaqaning barqaror rivojlanishi omili sifatida: mavhum. ... diss. Ph.D. ekon. Sci. Perm: Perm. davlat milliy tadqiqot univ., 2011. 26 b.7. Porter M. Musobaqa. M.: Uilyams nashriyoti, 2005. 608-b.
8. Rosenfeld SA biznes klasterlarini iqtisodiy rivojlanishning asosiy oqimiga olib
kirish // Yevropa rejalashtirish tadqiqotlari. 1997. № 5(1). 3–23-betlar.
9. Elsner V. Sanoat siyosati kun tartibi 2000 va undan keyingi yillar // Tajriba, nazariya va siyosat. 2000. jild. 72. 411–486-betlar.
10. Tieman R. Ta'lim klasterlari: Universitetlar olib tashlash uchun islohotlardan foydalanadilar.

Taxmina QUZIYEVA,
Buxoro davlat universiteti 3-bosqich talabasi
E-mail: takhmina.student@mail.ru

GRAFIK QISQARTMALAR XUSUSIDA (O‘LCHOV SO‘ZLAR MISOLIDA)

Annotatsiya: ushbu maqolada grafik qisqartmalarga xos xususiyatlar izohlangan. Xalqaro birliklar sistemasida tasdiqlangan o‘lchov qisqartmalarining grafik shakli va ularning imlosi to‘g‘risida ma’lumotlar berilgan. Lotincha, inglizcha va ruscha grafik qisqartmalar o‘zaro taqqoslangan. Grafik qisqartmalar kundalik hayotda keng qo‘llanilishi ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: *grafik belgi, o‘lchov birliklari, km, sm, mm, kv.m, Xalqaro birliklar sistemasi, talaffuz, yozma shakl, asosiy o‘lchov kattaligi*

Аннотация: в этой статье объясняются особенности графических сокращений. В международной системе единиц даны сведения о графической форме утвержденных сокращений размеров и их написании. Латинские, английские и русские графические сокращения сравнивались между собой. Подчеркивается широкое использование графических аббревиатур в быту.

Ключевые слова: *графическое обозначение, единицы измерения, км, см, мм, кв.м, Международная система единиц, произношение, письменная форма, основной размер шкалы*

Annotation: this article explains features specific to graphic abbreviations. The international system of units provides information on the graphic form of approved measurement abbreviations and their spelling. The Latin, English, and Russian graphic abbreviations have been compared. It is emphasized that graphic abbreviations are widely used in everyday life.

Keywords: *graphic symbol, units of measurement, km, sm, mm, kv.m, International system of units, pronunciation, written form, basic measurement size*

Kirish. Grafik qisqartmalar abbreviaturalarning alohida turi hisoblanadi. Ular, asosan, yozma nutqda uchraydigan qisqartmalar bo‘lib, miqdor jihatdan ancha ko‘p. Grafik qisqartmalarni ishlatishdan asosiy maqsad vaqtni tejash, tez-tez ishlatiladigan so‘zlarni yozib olishni soddalashtirishdir[4].

Bunday qisqartmalar o‘lchovlar, birliklar, miqdorlar, unvon, lavozim va boshqalarni bildirish uchun ishlatiladi. Grafik qisqartmalarda tushirilgan harf yoki bo‘g‘inlar grafik belgilar orqali ifodalanadi. Nuqta (.) – so‘zning oxirgi qismi, defis (-) – so‘zning o‘rta qismi, slash (/) – so‘z birikmalarining so‘nggi qismi tushirib qoldirilganda ishlatiladi.

So‘zlar qoida tariqasida, undoshdan keyin qisqartiriladi. Ammo ba’zan birinchi harf unlisidan keyin qisqartirilgan birliklar ham uchrab turadi. Qisqartirilayotgan so‘z asosida qo‘sh undosh ishtirok etgan bo‘lsa, nuqtadan oldin ikkala undosh ham grafik qisqartmada ishlatiladi. Masalan: ass. (assistent)[2], doll (dollar), ill. (illustratsiya). Agarda so‘z tarkibida qo‘sh undosh mavjud bo‘lsa-yu, ularning biri asos, ikkinchisi qo‘shimcha tarkibida kelgan bo‘lsa, qisqartmada faqat bir undosh yoziladi va nuqta qo‘yiladi. Grafik qisqartma faqatgina qo‘sh undoshlardangina iborat bo‘lsa, qisqartma so‘nggida bitta nuqta qo‘yiladi. Masalan: гг.- (годы). Grafik qisqartmalarda chiziqchalar ham qo‘llanilishi mumkin. Qisqartma so‘zning tushib qoldirilgan o‘rta qismi chiziqcha bilan ko‘rsatiladi. Masalan: b-n (bilan). Qo‘shma so‘zlar qisqartirilganda har bir so‘zning bosh harfidan keyin nuqta, ikkala so‘z orasiga esa chiziqcha qo‘yiladi. Masalan: ж.-д. (железнодорожный).

Asosiy qism. Qisqartmalarning ingliz tilidagi ahamiyati internet muhitida kengroq namoyon bo‘ladi [3]. Biroq, grafik qisqartmalarning paydo bo‘lishi internet rivojlanishidan ancha oldingi davrlarga borib taqaladi. Ingliz tilidagi eng qadimgi grafik qisqartmalar guruhi lotin tiliga oiddir Ingliz tilida lotin tilidan o‘tgan quyidagi grafik qisqartmalar keng qo‘llaniladi:

a.m. – ante meridiem – in the morning – ertalab

p.m. – post meridiem- in the afternoon- tushlikdan so‘ng

e.g. – exempli gratia – for example- masalan

Rus tilida esa grafik qisqartmalar nisbatan kamroq qo‘llaniladi[1].Lotincha ba’zi grafik qisqartmalar bir xil shaklda yozilsa-da, ba’zan turli o‘rinlarda turli ma’nolarni ifodalaydi. Masalan, p.m – post meridiem yoki post mortem kabi tushunchalarni anglatadi. Ular aynan qanday ma’noda qo‘llanilganligi kontekstda oydinlashadi.

Grafik qisqartmalarga xos xususiyatlar quyidagilardan iborat:

1) ular yozma shaklda qo‘llaniladi.

2) grafik qisqartmalar oddiy yoki murakkab shaklda bo‘lishi mumkin.

3) ko‘pincha bunday qisqartmalar boshqa

tillardan (lotin, ingliz, fransuz va boshq.) o‘zlashtiriladi.

4) Og‘zaki nutqda grafik qisqartma to‘liq so‘z shaklida talaffuz qilinadi.

Ingliz tilida grafik qisqartmalar bir necha guruhlarga bo‘linadi:

a) hafta kunlari – Mon- Monday.

b) oy nomlari- Apr – April,

c) Buyuk Britaniyadagi okruglar nomlari - Yorks - Yorkshire

d) AQSH dagi qo‘shma shtatlar nomlari – Alas- Alaska

e) murojaat so‘zlari: Mr., Mrs., Dr

f) harbiy unvonlar: sgt – sergeant, capt. - captain

g) ilmiy daraja: D.M. – Doctor of Medicine

h) o‘lchov so‘zlar (vaqt, uzunlik, vazn birliklari): ft- foot/feet, sec-second, mg- milligram

Endi esa grafik qisqartmalarning o‘lchov so‘zlar guruhini tahlil qilsak. O‘lchov birliklari doimiy tarzda Xalqaro birliklar sistemasida tasdiqlangan qisqartma shaklida qo‘llaniladi: mm (millimetr), sm (santimetr), m (metr), km (kilometr), t (tonna). Ammo kv.sm (kvadrat santimetr), kv.m (kvadrat metr) kabi qisqartmalarni yozishda nuqta ishlatiladi.

Asosiy o‘lchov kattaligi va birliklarining grafik qisqartmali ko‘rinishlari :

L (length) – uzunlik, birligining grafik qisqartmasi m (metr)

M (mass) – massa, birligining grafik qisqartmasi kg (kilogramm)

T (time) – vaqt, birligining grafik qisqartmasi s (soniya)

T (temperature) – terdonimik harorat, birligi K (Kelvin)

I (electric current), – tok kuchi, birligining grafik qisqartmasi A (amper)

N (quantity) – modda miqdori, birligining grafik qisqartmasi mol

J (brightness) – yorug‘lik kuchi, birligining grafik qisqartmasi kd/cd (kandela/candela)

Grafik qisqartmalar faqat yozma shaklda ishlatiladi. Og‘zaki nutqda esa to‘liq talaffuz qilinadi.

O‘lchov birliklarining qisqartirilgan nomlari nuqtasiz yoziladi: kg – (kilogramm), t (tonna), gr (gramm). Qisqartma birlik mln va mlrd shaklida ham ifodalanishi mumkin. Ko‘plikni ko‘rsatish uchun qisqartmaga qo‘shimcha qo‘shishning hojati yo‘q. Bu holat ba’zan reklamalarda uchrab turadi, lekin bu shart emas.

Xulosa o‘rnida aytish joizki, grafik qisqartmalar kundalik hayotda eng ko‘p ishlatiladi. Oshxona misolida kuzatsak, hatto retseptlar ham pazandalikka oid o‘lchov qisqartmalariga boy ekanligini sezishimiz mumkin. Ushbu abbreviaturalarning ma’nosini to‘g‘ri anglay olish taomning rejadagidek tayyorlanishiga yordam beradi. Ba’zi retseptlarda o‘lchov qisqartmalarining ma’nosi keltirib o‘tiladi, biroq oshxona kitoblarida, asosan, grafik qisqartmalar aks etadi. Grafik qisqartmalarni farqlay olmaslik, chalkashliklarga sabab bo‘lishi mumkin. Masalan, choy qoshiq (t) va osh qoshiq (T) so‘zlarining qisqartmalari bir-birga o‘xshash. Ularning farqsiz qo‘llanilishi, birining o‘rnida ikkinchisi tushunilishi ba’zi xatoliklarga sabab bo‘ladi Bu esa abbreviaturalar mavzusi qanchalik ahamiyatli va hayotiy vaziyatlarda kerakli ekanligini isbotlaydi. Jamiyatdagi barcha aholi qatlamlari (xoh uy bekasi, xoh biror kasb egasi) vakillariga qisqartmalar to‘g‘risida aniq va kerakli ko‘rsatmalarni berish tilshunos mutaxassislar zimmasidadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Алексеев Д. И. Сокращенные слова в русском языке / Д.И. Алексеев. – Саратов: СГУ, 1979. – 328 с.

2 . Курило Н.А. Сокращения в современном английском языке: функциональный аспект: Автореферат. – Минск, 2005. – С.8.

3. Quziyeva T. O‘zbek tiliga o‘zlashgan ingliz abbreviaturalari tahlili. //International Conference on Teaching, Education, and new learning technologies. — Toshkent, 2023/2. B- 136-140.

4. Quziyeva T. Ingliz va rus tillariga oid abbreviaturalar xususida.// Scholar nomli xalqaro ilmiy jurnal. 2023/1, B-142-151.
https://doi.org/10.5281/zenodo.7581756

5. https://www.oed.com/dictionary/graphic-abbreviation_n?tab=etymology

Dilbar BOYLIYEVA,
Student, Chirchik State Pedagogical University
dilbarxonboyliyeva@gmail.com

UNVEILING THE EFFICACY OF FLASHCARDS IN PRIMARY EDUCATION

Annotation: this article explores the effectiveness of flashcards in primary education, focusing on their benefits, best practices, and potential pitfalls. Flashcards offer visual stimulation, active engagement, and repetition, fostering deeper comprehension and retention of foundational concepts among young learners. Best practices include clear content, interactive activities, regular review sessions, feedback mechanisms, and curriculum integration. However, educators must be cautious of overreliance, monotony, and lack of differentiation when using flashcards. By adhering to best practices and avoiding pitfalls, flashcards can serve as valuable tools for enhancing learning outcomes and promoting student success in primary classes.

Keywords: flashcards, primary education, effectiveness, active engagement, repetition, retention, interactive activities, inclusive learning

Аннотация: в этой статье исследуется эффективность карточек в начальном образовании, уделяя особое внимание их преимуществам, передовому опыту и потенциальным ошибкам. Карточки предлагают визуальную стимуляцию, активное участие и повторение, способствуя более глубокому пониманию и запоминанию основополагающих понятий среди юных учащихся. Лучшие практики включают четкое содержание, интерактивные мероприятия, регулярные обзорные сессии, механизмы обратной связи и интеграцию учебных программ. Однако преподаватели должны быть осторожны с чрезмерной уверенностью, монотонностью и отсутствием дифференциации при использовании карточек. Придерживаясь передового опыта и избегая ошибок, карточки могут служить ценным инструментом для улучшения результатов обучения и содействия успеху учащихся в начальных классах.

Ключевые слова: карточки, начальное образование, эффективность, активное участие, повторение, запоминание, интерактивная деятельность, инклюзивное обучение.

Annotatsiya:ushbu maqola boshlang'ich ta'limda fleshkartalarning samaradorligini o'rganib, ularning afzalliklari, ilg'or tajribalari va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarga e'tibor qaratadi. Kartochkalar vizual rag'batlantirish, faol ishtirok etish va takrorlashni taklif qiladi, bu yosh o'quvchilarda asosiy tushunchalarni chuqurroq tushunish va saqlashga yordam beradi. Eng yaxshi amaliyotlar orasida aniq mazmun, interaktiv tadbirlar, muntazam ko'rib chiqish sessiyalari, fikr-mulohazalar mexanizmlari va o'quv dasturlari integratsiyasi kiradi. Biroq, o'qituvchilar fleshkartalardan foydalanishda haddan tashqari ishonchlilik, monotonlik va farqlashning yo'qligidan ehtiyot bo'lishlari kerak. Eng yaxshi tajribaga rioya qilish va xatolardan qochish orqali fleshkartalar o'quv natijalarini yaxshilash va boshlang'ich sinflarda o'quvchilar muvaffaqiyatini rag'batlantirish uchun qimmatli vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: *kartochkalar, boshlang‘ich ta’lim, samaradorlik, faol ishtirok, takrorlash, eslab qolish, interaktiv faoliyat, inklyuziv ta’lim*

INTRODUCTION

Flashcards have long been a staple tool in educational settings, lauded for their simplicity and effectiveness in aiding learning. In primary education, where foundational concepts are introduced and mastered, the use of flashcards holds significant promise. This article delves into the efficacy of flashcards in primary classes, exploring their benefits, best practices, and potential pitfalls.

LITERARY ANALYSIS AND METHODOLOGY

First of all, flashcards provide visual cues that enhance memory retention, especially for young learners who are still developing cognitive skills. Colorful images and concise text captivate attention and facilitate understanding.

Secondly, engaging with flashcards encourages active participation, prompting students to interact with the material rather than passively receive information. This hands-on approach fosters deeper comprehension and recall.

The third benefit of flashcards is considered repetition and reinforcement. The repetitive nature of flashcard drills reinforces learning through spaced repetition, a proven technique for long-term retention. By repeatedly exposing students to key concepts, flashcards help solidify knowledge.

Lack of vocabulary is found to be the main cause of learner’s inability in communication activities and learning English, and one effective way to help learners in communication is to increase their vocabulary knowledge

(Celce & Murcia, 1991). Considering this, flashcards can be tailored to accommodate various subjects and learning objectives, from vocabulary building to math facts. Their adaptability makes them a versatile tool for teachers across different disciplines.

Lastly, students can progress at their own pace when using flashcards, allowing for differentiation and personalized instruction. This individualized approach accommodates diverse learning styles and abilities within the classroom.

Best practices for using flashcards:

Clear and Concise Content: Ensure that flashcards convey information succinctly, avoiding clutter or excessive detail. Clear, well-defined concepts facilitate comprehension and reduce cognitive overload.

Interactive Activities: Incorporate interactive activities, such as games or quizzes, to make flashcard practice engaging and enjoyable. Encourage peer collaboration to promote a collaborative learning environment.

Regular Review Sessions: Schedule regular review sessions to revisit previously learned material and reinforce retention. Spaced repetition algorithms can guide the frequency of review sessions, optimizing long-term memory consolidation.

Feedback and Assessment: Provide timely feedback on students' progress with flashcards to identify areas for improvement and celebrate achievements. Use formative assessments to gauge comprehension and adjust instruction accordingly.

Integration with Curriculum: Integrate flashcards seamlessly into the curriculum, aligning them with learning objectives and instructional strategies. Incorporate them into lesson plans to enhance classroom instruction and support learning outcomes.

DISCUSSION AND RESULTS

Potential Pitfalls to Avoid:

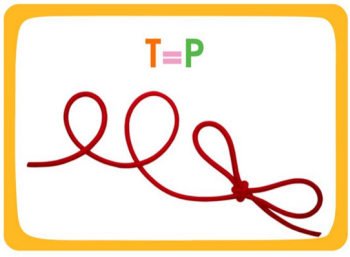
Overreliance: While flashcards are a valuable tool, overreliance on them may lead to rote memorization without deep understanding. Supplement flashcard drills with interactive activities and real-world applications to promote critical thinking skills.

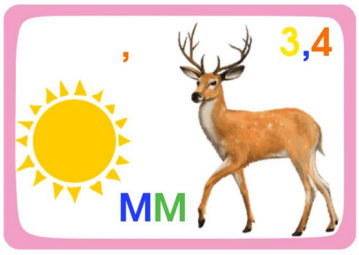
Monotonous Presentation: Avoid monotony by incorporating variety into flashcard activities, such as multimedia resources or hands-on manipulatives. Diverse instructional approaches cater to different learning preferences and maintain student engagement.

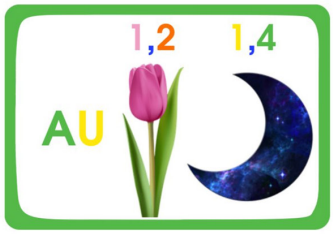
Lack of Differentiation: Ensure that flashcard activities accommodate the diverse needs of students, including those with learning disabilities or English language learners. Provide additional support or modifications as needed to promote inclusive learning environments.

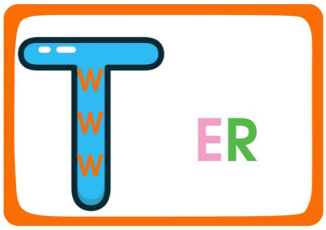
Here is one example of some colorful flashcards that is able to use in the class:

Guess the names of seasons and write.

These types of flashcards as a medium to better master the vocabulary, in some studies, it has been found that children who use flash vocabulary cards, both for words and phrases, have a significantly higher understanding. Level of understanding with new words as well as reading. This shows that the concept of vocabulary training is a kind of effective tool for children who apply new words with vocabulary and communication. In broader educational settings, flashcards have proven to be an effective method for children learning information and new words (Kornell, 2009 & Nation, 2011).

CONCLUSION

In conclusion, the effectiveness of flashcards in primary education lies in their ability to engage students, reinforce learning, and accommodate individualized instruction. By harnessing the power of visual stimuli, repetition, and interactivity, flashcards serve as valuable tools for facilitating conceptual understanding and academic success in primary classes. However, it is essential to employ best practices and avoid potential pitfalls to maximize their educational impact and promote meaningful learning experiences.

References:

1 Celce-Murcia, M. (1991). Teaching English as a second or foreign language (2nd ed).Boston: Heinleand Heinle publishers.

2 Kornell, N. (2009). Optimising Learning Using Flashcards: Spacing is More Effective than Cramming. Applied Cognitive Psychology, Department of Psychology, Los Angeles: University of California.

3 Nation, I. S. P. (2010). Research into Practice: Vocabulary. Language Teaching, 44(4), 529-539. http://dx.doi.org/10.1017/S 0261444811000267Hound mills, UK: Palgrave Macmillan.

4 https://www.cipcourses.com/blog/why-your-students-should-be-using-flashcards/

Mahliyo XOLMIRZAYEVA
Toshkent davlat o‘zbek tili adabiyoti universiteti
O‘zga tilli guruhlarda o‘zbek tili ta’limi 3-bosqich talabasi
E-mail:xolmirzayevamahliyo@gmail.com

O‘ZBEK TILI TA’LIMIDA TINGLAB TUSHUNISH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH (8-SINFLAR MISOLIDA)

Annotatsiya: mazkur maqolada talabalarning tinglab tushunish qobiliyatlaridagi muammolarni tahlil qilish va tinglash qobiliyatlarini yaxshilashga yordam beradigan zamonaviy usullar,video va audio materiallar asosida o‘qitish haqida so‘z boradi.

Kalit sozlar: *metodika,ko‘nikma,tinglab tushunish,o‘qib tushunish,o‘zbek tili,zamonaviy ta’lim ,qobiliyat*

Аннотация: в данной статье речь пойдет о современных методах,обучении на основе видео и аудиоматериалов, которые помогут проанализировать проблемы в навыках понимания на слух и улучшить навыки слушания.

Ключевые слова: *методика, умение, понимание на слух,понимание прочитанного, узбекский язык, современное образование, способность.*

Bugungi kunda mamlakatimizda o‘zbek tilini o‘qitishda ko‘plab ishlar olib borilmoqda. Davlatimiz rahbari tomonidan bir qancha o‘zbek tilining mavqeyini oshirishga qaratilgan farmonlar qabul qilindi. O‘zbek tili ta’limi xalqimizning ijtimoiy hayotida va xalqaro miqyosida obro‘-e’tiborini tubdan oshirish, kelajak yoshlarimizni vatanparvarlik, milliy qadriyatlarga sadoqat va an’analar, buyuk ajdodlarimizning boy merosiga vorislik ruhida tarbiyalash, mamlakatimizda davlat tilini to‘laqonli joriy etishni ta’minlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2019-yil 21-oktabrdagi PF-5850-son Qarorida davlat tilini rivojlantirish, davlat tili to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi ustidan monitoringni amalga oshirish, ushbu sohada jamoatchilik nazoratining samarali shakllarini joriy etish; davlat organlari va tashkilotlari, jumladan, mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlarining davlat tilini rivojlantirish, davlat tili to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini tashkil qilish bo‘yicha faoliyatini muvofiqlashtirish muhim vazifa sifatida belgilab olingan.

Hozirgi kunda umumta’lim maktablari uchun yangilangan o‘zbek tili darslarida bir qancha mashqlar ya’ni matnni tinglab tushunishda turli xil mavzuga oid rasmlar, diagrammalar, kartalar, grafik va jadvallarga doir mashqlar kiritilgan.

Tinglab tushunish – bu til o‘rganuvchilarning o‘rganishi kerak bo‘lgan mahorat va qobiliyat hisoblanadi. Tinglash – bu qabul qiluvchi mas’ulyatni o‘z zimmasiga oladigan faol jarayondir.Bugungi

kunda tinglash qobiliyatidan foydalanish mukammal muloqotchi bo‘lib,samaradorlikni oshirish va munosabatni yaxshilashga qaratiladi. O‘quvchilar o‘rganadigan eng muhim qobiliyat , diqqat bilan tinglash va eshitganlarini tushunish qobiliyatidir. Tinglash qobiliyatini yaxshilash boshqa til ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun ham asos bo‘lib xizmat qiladi. So‘nggi yillarda umumiy o‘rta ta’limda ta’lim shakli va amaliyotida bir qancha o‘zgarishlar ro‘y berdi. Ta’lim mazmunida darsliklar hamda o‘quv-metodik qo‘llanmalarda o‘z ifodasini topdi.

2020-yilda loyiha sifatida taqdim qilingan Milliy o‘quv dasturi doirasida so‘nggi uch yil ichida nashrdan chiqib o‘quvchilar qo‘liga yetib borgan darsliklarda amaliy ko‘nikmalarni , nutqiy kompetensiyalarni, kreativ fikrlarni rivojlantirishga e’tibor qaratilgan. O‘zbek tili darslarida nutq tovushlari, so‘z shakllarining talaffuzi o‘rgatilayotganda, matn mazmuni yuzasidan savollarga javob olinayotgan paytda tinglab tushunish jarayoni shakllanadi.

O‘zbek tilini o‘rganayotganda o‘quvchilarning nutqiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda to‘rtda muhim mezoni bor. Bular : o‘qib tushunish, tinglab tushunish, yozish va gapirish. Bular orasida tinglab tushunish asosiy o‘rin tutadi.

Andersen va Linchning ta’kidlashicha, tinglab tushunish ko‘nikmasini egallash o‘z – o‘zidan ko‘plab ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi va ular yuzma – yuz suhbatda tinglash jarayonini tashkil etuvchi to‘rt bosqichda bo‘ladi.

1. Og‘zaki signallarni atrofdagi tovushlar orasidan ajratib anglay olishi kerak.
2. Uzluksiz nutq oqimini birliklarga bo‘lishi va undagi so‘zlarning ma’nosini tushuna olishi kerak.
3. Gapning sintaksisini tushunish va so‘zlovchining maqsadini tushunish kerak.
4. Tilga oid bilimlardan foydalanib, javob qaytara olishi kerak.

Tinglab tushunish – ta’limda pedagog jarayonining texnika imkoniyatlari va insonning tafakkuri asosida standart holga soladigan hamda kutiladigan natija beradigan hodisadir.O‘zbek tili ta’limida tinglab tushunishni rivojlantirishda audioyozuvli matnlardan keng foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Dars jarayonida tinglab tushunishni rivojlantirish uchun foydalanayotgan ba’zi usullarni sanab o‘tamiz:

1. Bog‘lanishli nutq.
2. Og‘zaki qayta hikoyalash.
3. Yozma bayon.

Og‘zaki va yozma qayta hikoyalashga qo‘yiladigan talablar:

1. To‘liq yoki matnga yaqin qayta hikoyalash.
2. Tanlab qayta hikoyalash.
3. Qisqartirib qayta hikoyalash.
4. Ijodiy qayta hikoyalash.

Tinglab tushunishni rivojlantirishda quyidagi metodlar ham muhim o‘rin egallaydi:

1. Badiiy asar , dialog eshitish, suhbat, axborot, radioxabar, shu kabilarni tinglash.
2. O‘rganilayotgan tilda kinofilimlar ko‘rish.
3. Chet tili mutaxassisi tomonidan o‘qilgan xorijiy tildagi matnni eshitish.
4. Ko‘rgan kinofilmga sharh berib, so‘zlab berish.

O‘zbek tili darslarida mashqlarni ishlash jarayonida tayyorgarlik asosan o‘qish, tinglash,yozish va gapirish shaklida amalga oshiriladi.Tinglab tushunish ko‘nikmasidagi muammolarni yechish uchun ochiq turdagi savollarga javob berish, tinglab tushunish mashqlarini bajarish bilan shu hodisani ongimizda shakllantirishimiz va tinglash ko‘nikmasini rivojlantirishimiz kerak.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, “tinglab tushunish” birikmasi o‘zgalar nutqini (jonli tarzda yoki mexanik yozuvdagisini) idrok etish hamda mazmunini fahmlab yetish ma’nosini ifodalaydi.Tinglash va tushunish (fahmlash)vaqt e’tibori bilan bir vaqtda sodir bo‘ladi. Tinglash faol jarayon bo‘lib , unda tinglovchi tovushlarni farqlashi , so‘z boyligi va grammatik tuzulmalarni tushunishi, ma’lumotlarni saqlab qolishi va uni darhol talqin qilishi kerak. O‘zbek tili darslarida tinglab tushunishni o‘rgatishda o‘quvchilarni so‘zlashuv nutqiga tayyorlash, so‘zlarni tushuna olish malakasini hosil qilish, matn tanlashda mazmundorligiga e’tibor berish lozim. Dars jarayonlarida tinglangan topshiriqlar orqali o‘quvchilar o‘z fikrlarini bayon qilishga, tinglangan hikoyani qaytadan aytib berishga va qisqacha detallarni hikoya qilishga ko‘nikma hosil qiladilar. O‘quvchilar shundagina o‘z mahoratini va tinglab tushungan narsalarini shu ko‘nikma orqali rivojlantira oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2019-yil 21-oktabrdagi PF-5850-son Qarori.

2.Fayzullayeva N. “Matnning o‘qib tushunish ko‘nikmasi orqali mantiqiy fikrlashni o‘stirish”. Science and education scientific journal, 2023. B.1009-1011

3.Jalolov J . Chet tili o‘qitish metodikasi.Darslik. “O‘qituvchi” nashriyoti . 2012-yil.434 b.

4.Tadjiyeva M.D. “Nutqni tinglab tushunishni o‘rganish va nutq mashqlarini tahlil qilish” Toshkent 2021.

Internet saytlari:

1.http://www.gazeta.uz
2.https/look.uz/pages/4802.www.lex.uz

Maftuna KHASANOVA,
English teacher at Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi
khasanova0608@gmail.com

EFFECTIVE ENGLISH LANGUAGE TEACHING METHODOLOGY FEELENG (FEEL ENGLISH)

Annotation: the relevance of the research topic is due to the need modern trends in the study of foreign languages. The main purpose of the study is to identify the basic principles of effective application of the acquired knowledge in the study of a foreign language. The leading approach to the study is a systematic approach that allows to reveal the language as a set of interrelated components: words, themes, constructions. The main results of the study consist in the substantiation of the sequence of topics and clearly verified design. The significance of these results is that the learner develops a conscious understanding of the next steps in learning.

Keywords: *English, language teaching methods, preschool age, primary school, pre school education, interactive English, author's method.*

Аннотация: актуальность темы исследования обусловлена растущей тенденцией изучения иностранных языков. Основная цель исследования – выявить основные принципы эффективного применения полученных знаний при изучении иностранного языка. Ведущим подходом к исследованию является системный подход, позволяющий раскрывать язык как совокупность взаимосвязанных компонентов: слов, темы, конструкции. Основные результаты исследования состоят в обосновании последовательности тем и четко выверенной конструкции. Значимость данных результатов в том, что у обучаемого формируется осознанное понимание последующих шагов в обучении.

Ключевые слова: английский язык, методика обучения языку, дошкольный возраст, начальная школа, дошкольное образование, интерактивный английский, авторская методика.

Annotatsiya: tadqiqot mavzusining dolzarbligi chet tillarini o'rganish tendentsiyasining o'sib borishi bilan bog'liq. Tadqiqotning asosiy maqsadi chet tilini o'rganishda olingan bilimlarni samarali qo'llashning asosiy tamoyillarini aniqlashdir. Tadqiqotga yetakchi yondashuv-bu tilni o'zaro bog'liq tarkibiy qismlar to'plami sifatida ochib berishga imkon beradigan tizimli yondashuv: so'zlar, mavzular, konstruktsiyalar. Tadqiqotning asosiy natijalari mavzular ketma-ketligini va aniq tasdiqlangan dizaynni asoslashdan iborat. Ushbu natijalarning ahamiyati shundaki, talaba o'qitishning keyingi bosqichlari to'g'risida ongli ravishda tushuncha hosil qiladi.

Kalit so'zlar: *integratsiya, integratsiyalashgan ta'lim, ingliz tilini o'qitish metodikasi, chet el adabiyotini o'qitish metodikasi, usul, sekin o'qish.*

The role of the English language in the context of globalization is growing every day. English is both the language of international communication, and a tool for obtaining new information, and a means of learning, and gives freedom of movement around the world. Unlike the methods that exist today, this learning system is not divided into stages, is not based on memorizing grammar rules, naming tenses, etc. The main feature is simplicity: students understand what they are talking about and consciously apply language constructions.

A distinctive feature of this technique is the consideration of each student as a person, the lesson is a game in which children take an active part and take into account the individual capabilities of children. In the process of learning, student are not compared with each other or with anyone else.

The main idea of the technique is to create a continuous chain of words and expressions. This approach allows not only to expand the vocabulary, saturate speech with correct communicative constructions, but also to get rid of the mechanical, and therefore ineffective repetition of more and more new words and expressions. It will allow you to clear the language from the "husk" of academic English, from "dead" or non-applicable grammatical rules.

Conventionally, the English language can be divided into two main categories: grammatical constructions and basic semantic themes.

Our technique allows you to split grammatical blocks into small details, and then teaches you to assemble them in the form of a puzzle, i.e. the student collects the correct sentences like a toy. Moreover, the technique allows you to see the “root grammar”, that is, the English language system, which, in turn, allows you to see this system in all grammatical blocks. Semantic topics are built according to the same scheme – after the 5th -6th lesson, the student can build answers using almost all the material, starting from the 1st.

The teacher is a guide, so he has a lot of responsibility, but it must be noted that the role of the teacher is to help achieve these goals by organizing

the learning environment and sharing responsibility for the development of student with parents, and not with the students themselves. The role of students is seen as an active member of society who participates in decision-making and expression of opinions. The practice of teacher participation is to support the learning and development of children, as well as their well–being. It should also be noted that one of the main incentives for students is the interest of parents, respectively, joint language learning is welcome.

The proposed structure of the lesson:

1	The beginning of the lesson	Greetings, questions: what is your name, how are you, how old are you and a repetition of the material you have studied, if any.
2	Introduction of the new material	Game
3	Break	If the lesson lasts 60 minutes, there are no visits to the toilet and there is no special time for drinking water. Those who do not answer the teacher's questions yet drink water, then they change.
4	Continuation of the new material with visuals	Revising the new material. Game
5	Calm game - repetition	Switch to writing and reading, if it is in the program of the course or lesson.
6	Good bye song!	A song with good performance quality
7	Giving away stickers, counting the positive sides, selecting leaders	The identification of leaders should be done periodically, but not constantly. It can be one person or a team.
8	Completion of the lesson	The students, together with the teacher, put the class in order. A clear distribution of roles, who performs what. The functions of each student change in a circle.

The basic principles of lesson construction:

1. A happy teacher - happy student. Since the students are young, it is very important to conduct classes on a positive note. Students are the best psychologists, so the dedication should be strong. You will not be able to work with a student at full strength, with a bad mood, with a minimum of positive energy.
2. The regularity of classes. Classes are held for 60-90 minutes. A 90-minute lesson involves a 5-10 minute break in the middle of the lesson.
3. Novelty. Each lesson needs to add a new topic and/or something that will add variety and interest to the lesson as a whole.
4. Dynamics. Classes should be conducted dynamically, children's attention should be focused on teachers. Dynamics is one of the components of success. The world has accelerated so much that even cartoons or computer games become in demand only if events in them occur rapidly. It's the same with the lesson. Any game, even the most interesting one, becomes meaningless if it takes a long time.

Reference list

Bax, S. (2003). The end of CLT: a context approach to language teaching. ELT Journal, 57(3), 278 287

Elmayantie, C. (2015). The use of grammar translation method in teaching English. Journal on English as a foreign language, 5(2), 125-132

Faradila, N., Yunita, W. & Syahrial, S. (2022). The differences of grammar teaching method used based on the teachers' length of teaching experiences. TELL-US Journal, 8(3), 1-14

Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and methods in language teaching (3rd ed.). New York: Cambridge University Press

Thornbury, S. (2017). Scott Thornbury's 30 Language Teaching Methods: Cambridge Handbook for Language Teachers. UK: Cambridge University Press.

Yildiz, M., & Senel, M. (2017). Teaching grammar through task-based language teaching to young EFL learners. The Reading Matrix: An International Online Journal, 17(2), 196-209.

Dilafruz ABDULLEYEVA,
Teacher of English
SamIES
dilafruz.abdullayeva.95 inbox.ru

CURRENT PARADIGM FOR INSTRUCTIONAL PLANNING

Annotatsiya: maqsadlar talabalar bilishi kerak bo'lgan narsalarni tasvirlash uchun mo'ljallangan va grammatik tuzilmalarni oldindan sanab o'tishdan ko'ra til bilan qila olish darslik mundarijasida yuborilgan.Kattaroq kommunikativ maqsadlarga tegishli bo'lgan topshiriqlar orqali dars dizayniga maydalangan yoki mavzular va bir-biriga asoslanadi. O'quvchiga o'rganish uchun ko'proq mas'uliyat yuklanadi va mavzular bo'yicha yangi bilimlarni olish uchun chet tilidan foydalanish tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: *paradigma, grammatika,morfologik,метофорик.*

Аннотация: цели статьи предназначены для описания того, что учащиеся должны знать и уметь работать с языком, а не перечислять грамматические конструкции заранее. Три способа общения интегрированы в дизайн урока посредством задач, которые относятся к более крупным коммуникативным целям или темы и дополнять друг друга. Учащийся получает больше ответственности за обучение и поощряется использовать иностранный язык для получения новых знаний по темам личного интереса.

Ключевые слова: *парадигма,грамматика,морфологический,метофорический*

Annotation: objectives are designed to describe what students should know and be able to do with the language rather than to list the grammatical structures pre sented in a textbook's table of contents. The Three Modes of Communication are integrated into lesson design by means of tasks that relate to larger communicative goals or topics and build on one another. The learner is given more responsibility for learning and is encouraged to use the foreign language to acquire new knowledge about topics of personal interest.

Key words:*paradigm,grammar,morphological, methaphorical*

Recognizing that a change has occurred in the paradigm for language teaching, the purpose of this chapter is to present the most current approach to planning for instruction. The concept of a "paradigm" deals with the theoretical model or beliefs about language teaching, as described in Chapter 1. Note that "paradigm" does not refer to a particular method or approach but rather a belief system grounded in theory. Planning in the current paradigm assumes: (1) ongoing assessment of student progress toward addressing the standards through strategies such as completion of authentic tasks, exploration of content, and self-assessment; and (2) the use of a wide variety of materials and tools that extend beyond the capabilities of a textbook. Interdisciplinary content and culture are no longer ancillary but rather the core of standards-driven curricula.

Planning for Student Learning and the Development of Thinking Skills

Before considering planning issues that are of unique concern to teachers of foreign languages, this section will present information regarding brain-based principles of class room learning and the development of thinking skills, which teachers should keep in mind as they plan instruction. Implications of Brain-Based Research for Student Learning In the 1990s, researchers began to investigate and disseminate new information about how the brain functions and what implications these findings hold for classroom learning and teaching .In recent years, these findings have been applied to learning a second language.It is important to note here that brain-based studies have confirmed the following principles of learning, which Sousa suggests teachers keep in mind when planning for instruction:

- Learning engages the entire person (cognitive, affective, and psychomotor domains);
- The human brain seeks patterns in its search for meaning;
- Emotions affect all aspects of learning, retention, and recall;
- Past experience always affects new learning;

Brain-based investigations have revealed that the factors of time, stimulation, repetition, novelty, and motivation are key in laying the foundation for learning and that learning is directly affected by students' emotional and physical well-being .An interesting phenomenon is the primacy-recency effect, which explains that, during a learning episode, learners remember best that which comes first, second best that which comes last, and least that which comes just past the middle, or during downtime. Implications for classroom planning are that teachers should teach the new material first, use the downtime to have students engage in practice or discussion with one another, conduct closure during the last part of the lesson, and avoid using the precious first and last segments of a lesson for classroom management tasks such as collecting homework or taking attendance. Another implication that involves memory is to teach learners strategies for chunking information. Chunking occurs when the brain groups items as a single item or

chunk, as in learning the alphabet by breaking the let ters down into smaller, more manageable groups that can be more easily memorized. The pivotal role of emotions cannot be stressed enough: Learners use their emotions to focus their attention and to identify what is important to learn, and this attention drives learning and memory. Teachers can foster the association of positive emotions with learning when they use humor in the lesson, design and tell stories that enhance understanding incorporate authentic and relevant examples, and demonstrate that they really care about their students' learning. Also of relevance to foreign language teaching is that learners typically ask themselves two questions when faced with new ideas or information, the answers to which will determine whether or not information is stored: "Does this make sense?" and "Does this have meaning?". Brain scans have revealed that when learning is comprehensible or makes sense and is connected to past experiences, there is substantially greater cerebral activity and improved retention. According to Sousa, however, meaning is the criterion that has the greatest impact on the probability that information will be stored. Consequently, Kanady has proposed content-based instruction as an avenue through which language teachers might integrate more meaning in their teaching, thus addressing an important principle of brain-based learning. to brain-based research, two variables lead to permanent learning: frequency of practice (or use) and saliency, or the degree to which a language feature is noticed by the learner. However, a language feature that is made salient because of novelty, emotional investment, or a stimulating situation, as discussed above, may also lead to permanency.The implications of brain-based research presented in this section will undergird the approach to organizing content and planning for integrated language instruction to be explored in this chapter.

References

1. Абдурозоқова Ш. Тафаккур гулшани. –Т.: Ғафур Ғулом, 1989.-462 б.
2. Караматова К., Караматов Х.С. Proverbs, Мақоллар, Пословицы. – Т.: Меҳнат, 2000.- 398 б.
3. КСКТ – Краткий словар когнитивных терминов Кубрякова Е.С., Демянков В.З., Лузина Л.Г. – М.: Изд-во. МГУ, 1996.- 245 с.
4. М.М. Маковскийнинг Историко-етимологический словар современного английского языка. – М.: Изд-во. Диалог, 2000.- 645 с.
5. Саломов Ғ. Мақол ва идиомалар таржимаси. – Т.: Фан, 1961.- 162 б.
6. Рахматов Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. – Т.: Университет, 2003.- 600 с.
8. Ўзбек халқ мақоллари. – Т.: Шарқ, 2005.- 512 б.
9. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – М.: ЎЗСЕ, 1981.- 632 б.
10. Ғофуров З. Фалсафа луғати. – Т.: Ўзбекистон, 1976.- 640 б.
11.Apperson G.L. The Wordsworth Dicnionary of Proverbs. Wordsworth Reference. 1993.- 644 p .
12. www.special dictionary.com/proverbs.

Jayron RADJABOVA,
English teacher at Tashkent State University of Uzbek language and literature named after Alisher Navoi
E-mail: radjabovajayron99@gmail.com

INTERNET-BASED BLOGS FOR ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Annotation: the article provides an overview of works devoted to research into the effectiveness of using Internet blogs in teaching foreign languages. The definition of an Internet blog is given. Theoretical justification for the use of Internet blogs in an educational context. The results of scientific research on the use of Internet blogs to improve students' cultural competence. The effectiveness of using Internet blogs for developing reading and speaking skills in a foreign language is considered.

Key words: *blog, video blog, student-centered approach, collaborative learning.*

Аннотация: в статье представлен обзор работ, посвященных исследованию эффективности использования интернет-блогов при обучении иностранным языкам. Дано определение интернет-блога. Теоретическое обоснование использования интернет-блогов в образовательном контексте. Результаты научных исследований по использованию интернет-блогов для повышения культурной компетентности студентов. Рассмотрена эффективность использования интернет-блогов для развития навыков чтения и говорения на иностранном языке.

Ключевые слова: *блог, видеоблог, личностно-ориентированный подход, совместное обучение.*

Annotatsiya: maqolada chet tillarini o'rgatishda internet-bloglardan foydalanish samaradorligini o'rganishga bag'ishlangan ishlar haqida umumiy ma'lumot berilgan. Internet-blogning ta'rifi berilgan. Ta'lim kontekstida Internet-bloglardan foydalanishning nazariy asoslari. Talabalarning madaniy malakasini oshirish uchun onlayn

bloglardan foydalanish bo'yicha tadqiqot natijalari. Chet tilida o'qish va nutq ko'nikmalarini rivojlantirish uchun Internet-bloglardan foydalanish samaradorligi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *blog, video blog, o'quvchiga yo'naltirilgan yondashuv, hamkorlikda o'rganish.*

INTRODUCTION

Online blogs are becoming an increasingly popular tool for teaching foreign languages. However, many questions remain regarding ways to integrate the use of blogs into existing curricula and the results of scientific research on the use of blogs in teaching. In this article we look at the results of various studies on the use of blogs in the process of teaching foreign languages. First, let's clarify the meaning term “blog” and define the theoretical framework of this concept in the light constructivist approach to learning. A blog is a website or online magazine published in the world for discussion or information purposes, publications on which are arranged in reverse chronological order. Blog readers can leave comments and messages to the blog author. In the blog itself you can post Internet links to other resources or text publications that are created by individual authors, groups of authors or teams of authors. Blogs are dedicated to specific topics or issues. The main text of blogs is often supplemented with videos, images and links to other blogs. Because blogs help students during knowledge construction, which refers to the process of constructing meaning in based on previous experience, they serve as a valuable tool for teachers and students to generate ideas together.

METHODS AND RESULTS

When using blogs in teaching foreign languages, students can apply their language knowledge in various situations, discuss their opinions with other students, transfer their knowledge from one basic skills on others and create a social learning environment that facilitates collaborative learning. In this article we will provide an overview of various studies, such as studies of the cultural aspect of the use of blogs, studies of the use of blogs for communication in the target language, as well as a tool for developing basic skills such as speaking and reading. The use of blogs in teaching foreign languages contributes to acquisition of cultural knowledge and provides an opportunity to become better acquainted with the culture of the environment of the language being studied. Research shows that students gain cultural knowledge and awareness through blogging get the opportunity to explore the culture of the target language. For example, results of a qualitative study of a collaboration project, during in which American and Spanish students created blogs for intercultural exchange, indicate that the use of the method of communicative tasks in collaboration projects contributes to the effective learning of a foreign language and its culture. The results of a project in which students acted as authors and readers of blogs, show that blogs stimulate creativity, give the opportunity to experiment with language and hone expression skills your thoughts and get acquainted with the language culture. In addition, blogs provide access to popular culture. In this context the use of electronic means of information exchange by Australian university students studying foreign languages was studied. The results of the study indicate that blogs provide new opportunities for language acquisition, communication with native speakers, immersion in popular culture and authentic language material.

Recent research confirms that the use of blogs promotes cultural interaction and develops language competencies. The results of a study in which senior students participated courses that used blogs to develop intercultural competencies, indicate that completing assignments using blogs provides opportunities to reflect on cross-cultural issues and exchange information with speakers of another culture. Similar results were obtained by researchers who studied the interaction of distance learning undergraduates whose native language is English. Deepening intercultural interaction between Spanish and American students who used blogs as a teaching tool was the object of a study that found that the use of blogs in teaching contributed to the development of intercultural competencies of both groups. Finally, in the study of asynchronous communication using blogs among American undergraduate students in the context of autonomous learning found that blogs provide excellent opportunities to promote learner autonomy and promote cross-cultural competencies. An example of a project lasting twelve months is: in which trainees participated as authors and readers of blogs, whose researchers concluded that blogs contribute to development of creativity, stimulate language experiments, facilitate self-expression of students and help them get acquainted with the culture of the target language.

CONCLUSION

Provides evidence that the use of blogs develops skills in brainstorming, self-presentation, evaluation and information sharing. In a later study by the same author, effectiveness of long oral presentations in voice blogs for speaking development and subjective assessment of the students' progress. As a result, on the one hand, the author found that they themselves experienced progress in developing their own speaking skills. On the other hand, the author notes that significant positive changes in terms of increasing

fluency, pronunciation or accuracy was not recorded. An empirical study conducted among schoolchildren, in which studied written responses to literary works published by students on blogs, indicating an increase in their interest in reading and reflecting on what you read.

Reference

1. Armstrong, K., & Retterer, O. (2008). Blogging as L2 writing: A case study. AACE Journal, 16(3), 233–2512
2. Colwell, J., Hutchison, A., & Reinking, D. (2012). Using blogs to promote literary response during professional development. Language Arts, 89(4), 232–243
3. Dyrud, M. A., Worley, R. B., & Flatley, M. E. (2005). Blogging for enhanced teaching and learning Business Communication Quarterly
4. Goodwin-Jones, R. (2003). Blogs and wikis: Environments for on-line collaboration. Language Learning and Technology, 7(2), 12–16.

Gavhar UNAROVA
Master student, Chirchik State Pedagogical University
gavharchik.2000@gmail.com

PRAGMATIC COMPLEXITY CONCEPT IN O. HENRY'S STORIES

Annatation: this article explores the concept of pragmatic complexity in O. Henry's short stories, renowned for their wit, humor, and unexpected plot twists. Through an analysis of selected stories such as "The Gift of the Magi," "The Ransom of Red Chief," and "The Cop and the Anthem," the narrative finesse of O. Henry is examined, highlighting how seemingly straightforward scenarios evolve into intricate tales with unexpected twists. Themes such as human nature, moral ambiguity, and the irony of fate are explored, challenging readers' perceptions and underscoring the multifaceted nature of human existence. Drawing from critical analyses of O. Henry's work, the enduring relevance of his narratives in an ever-changing world is discussed, emphasizing their timeless appeal and universal insights into the human condition.

Key words: pragmatic complexity, short stories, human experience, narrative finesse, unexpected twists, human nature, moral ambiguity, irony of fate, social critique

Аннотация: в данной статье исследуется концепция прагматической сложности в рассказах О. Генри, известных своим остроумием, юмором и неожиданными поворотами сюжета. Посредством анализа избранных историй, таких как «Дар волхвов», «Выкуп красного вождя» и «Полицейский и гимн», исследуется повествовательное изящество О. Генри, подчеркивая, как, казалось бы, простые сценарии превращаются в запутанные истории с неожиданными поворотами. Исследуются такие темы, как человеческая природа, моральная двусмысленность и ирония судьбы, бросающие вызов восприятию читателей и подчеркивающие многогранную природу человеческого существования. Опираясь на критический анализ творчества О. Генри, обсуждается непреходящая актуальность его повествований в постоянно меняющемся мире, подчеркивая их вневременную привлекательность и универсальное понимание условий человеческого существования.

Ключевые слова: *прагматическая сложность, короткие рассказы, человеческий опыт, изящество повествования, неожиданные повороты, человеческая природа, моральная двусмысленность, ирония судьбы, социальная критика.*

Annotatsiya: ushbu maqolada O. Genrining hikoyalaridagi pragmatik murakkablik kontseptsiyasi o'rganiladi, ular o'zlarining zukkoligi, hazil-mutoyibalari va kutilmagan syujetli burilishlari bilan mashhur. "Sehrgarning sovg'asi", "Qizil boshliqning to'lovi", "Politsiyachi va madhiya" kabi tanlangan hikoyalarni tahlil qilish orqali O. Genrining hikoyaviy nafisligi o'rganilib, oddiy ko'ringan senariylarning murakkab hikoyalarga aylanishini ta'kidlaydi. kutilmagan burilishlar. Inson tabiati, axloqiy noaniqlik, kinoya kabi mavzular o'rganilib, o'quvchilarning idrokini qiyinlashtiradi va inson borlig'ining ko'p qirrali mohiyatini yoritadi. O. Genri ijodining tanqidiy tahliliga asoslanib, uning hikoyalarining doimiy o'zgarib turadigan dunyoda doimiy dolzarbligi muhokama qilinib, ularning abadiy jozibadorligi va insoniy holatni umumbashariy tushunishiga urg'u beriladi.

Kalit so'zlar: *pragmatik murakkablik, qisqa hikoyalar, inson tajribasi, hikoyaning nafisligi, burilishlar, inson tabiati, axloqiy noaniqlik, kinoya, ijtimoiy tanqid.*

INTRODUCTION

O. Henry, the pen name of William Sydney Porter, stands tall among the titans of the short story genre, celebrated for his unparalleled wit, irrepressible humor, and penchant for the unexpected. His stories, characterized by their brevity yet profound impact, have etched an indelible mark on the landscape of American literature. Yet, beyond the surface charm of his tales lies a deeper layer of complexity, where practicality meets intricacy in a delicate

dance of storytelling finesse.

LITERATURE REVIEW AND METHODOLOGY

One of O. Henry's greatest strengths is his ability to smoothly incorporate practical details into his novels. His stories begin with simple situations but quickly become complicated networks of human sentiment, ethical uncertainty, and unexpected events. O. Henry's ability to blend practicality and profundity makes him a master short story writer.

O. Henry's novels explore the complicated and intricate facets of human life, where every choice and deed has far-reaching consequences. His characters, who appear ordinary yet have great depth, face life's chaos. O. Henry's brilliance is in his ability to navigate human nature with perceptiveness and comedy.

As we read O. Henry, we are participants in a narrative symphony that blends practicality with complexity. O. Henry's stories let us look beyond superficiality, consider our decisions' significant effects, and embrace human paradoxes. He leaves a lasting imprint on our emotions and ideas, reminding us that true knowledge is frequently discovered in the questions we have the guts to ask.

Practical complexity is how a novel's storyline, characters, and themes balance practicality and intricacy. Subtlety is the art of presenting seemingly simple situations that reveal complexity, nuance, and multidimensional meaning. Pragmatic complexity in literature requires readers to navigate human experience, where decisions are often ambiguous.

O. Henry's stories combine the mundane and transcendent in a masterful narrative. His stories often have clear characters and predictable plots. Hidden beneath the surface is a complex network of subtleties waiting to be decoded.

A famous example is "The Gift of the Magi." Della and Jim, a young couple, struggle to buy Christmas presents for one other due to financial restraints. Later, the story reveals altruism, genuine prosperity, and the conundrum of human goals. The realistic decision by Della and Jim to give away their most valuable assets shows the complexities of love and the sacrifices we are willing to make for those we love.

O. Henry recounts a failed abduction plot in "The Ransom of Red Chief," which seems simple. The film explores human behavior, motherhood, and fate beneath its comic surface. The characters' practical choices drive the novel, leading to unexpected plot twists that challenge readers' beliefs.

RESULTS

Pragmatism and intricacy are intertwined in O. Henry's world. His stories reflect the chaotic and contradictory nature of life, where pragmatic choices often have unintended consequences and moral uncertainty reigns. The pragmatic intricacy of O. Henry's stories makes readers think about the significant implications long after they finish.

O. Henry often begins his stories with simple situations or characters but reveals complex levels as the plot develops. This theme challenges readers' beliefs and emphasizes human complexity. In "The Furnished Room," the protagonist's search for a lost love becomes a profound exploration of solitude and hopelessness as they explore human complexity.

O. Henry's characters regularly face moral dilemmas in confusing situations, blurring good and evil. These individuals often make practical decisions that confront morality, making readers question their own ethics. A pragmatic approach to homelessness and his search for shelter in "The Cop and the Anthem" shows life's complexities and social standards.

O. Henry uses dramatic irony and fate in his stories, adding complexity. Heroes' realistic choices often have unintended consequences, underscoring life's unpredictability. Della and Jim's selfless efforts in "The Gift of the Magi" result in useless gifts, highlighting love and sacrifice.

O. Henry analyzes modern conventions and institutions from a pragmatic standpoint, highlighting class, gender, and justice issues. He often writes about heroes from different social classes who must navigate complex power and privilege. Economic inequality and self-respect are reflected in the couple's poverty and practical approach to exchanging gifts in "The Gift of the Magi".

Readers are urged to study human behavior and reality by examining O. Henry's repeated themes of practical intricacy. These stories show O. Henry's ability to narrate and capture the human condition with wit, humor, and insight.

O. Henry's narrative skill often involves leading readers down an apparently simple path, only to reveal unexpected and nuanced story developments that challenge their initial preconceptions. This storytelling style engages readers and highlights the complexity of human experience.

Many O. Henry books begin with familiar scenes or characters that seem expected. Whether a young couple struggles financially in "The Gift of the Magi" or a group of men plotting a seemingly faultless abduction in "The Ransom of Red Chief," the first scenario is predictable. O. Henry cleverly uses unexpected, ambiguous, and sardonic parts to make readers rethink the story's dynamics.

The rapid change from simplicity to complexity challenges readers' beliefs about humans and the universe. O. Henry disrupts standard storytelling, forcing readers to confront life's uncertainties and the different ways people react to unexpected events. He emphasises the malleability and complexity of human behaviour by showing that people rarely follow rigid preconceptions or predictable patterns.

O. Henry's unexpected story twists often reveal significant human insights, forcing readers to confront

complex moral and philosophical questions. The twists in "The Gift of the Magi" and "The Ransom of Red Chief" highlight human ambiguities. The kidnapping scheme's humorous disaster and Della and Jim's heroic sacrifices are bittersweet ironies.

"The Gift of the Magi"

It examines altruism, sacrifice, and the paradoxical nature of human aspirations to demonstrate complex practicality. Della and Jim's pragmatic decision to sell their most precious possessions for one other shows their love and loyalty. However, the unexpected twist that both gifts are useless challenges readers' preconceptions about giving gifts and shows the complexity of love and selflessness.

"The Ransom of Red Chief"

This story shows pragmatic complexity by exploring human capriciousness and destiny's paradox. As Johnny's mischief escalates, Bill and Sam's pragmatic decision to abduct him for ransom backfires. The unexpected turn of events challenges readers' power dynamics and shows the complexity of human ties.

"The Cop and the Anthem"

Through social norms, moral uncertainty, and conflicting desires, this story illustrates pragmatic complexity. Soapy's logical decision to seek safety in jail shows how desperate people are to survive poverty. However, Soapy's unexpected discovery that the church organ's music brings peace and salvation challenges readers' notions of achievement and highlights human aspirations and yearnings.

O. Henry effectively depicts the connection between practicality and complexity in the human experience through these well-known stories, leaving readers to contemplate his works' underlying meaning.

DISCUSSIONS

The significance of pragmatic complexity in O. Henry's stories lies in its ability to challenge readers to explore the multifaceted nature of human existence. Through his narratives, O. Henry deftly navigates the complexities of life, presenting characters and situations that resonate with depth and nuance. By weaving together practicality and intricacy, he invites readers to delve beyond surface-level perceptions and engage with the rich tapestry of human experience.

O. Henry's stories serve as mirrors reflecting the messy, contradictory nature of life itself. They remind us that decisions are rarely straightforward, and actions often carry unforeseen consequences. By presenting seemingly simple scenarios that evolve into intricate tales with unexpected twists, O. Henry compels readers to confront the inherent unpredictability of existence and the myriad ways in which individuals navigate the complexities of the world around them.

Moreover, O. Henry's narratives offer timeless insights into the human condition, transcending temporal and cultural boundaries. While his stories are set in specific times and places, the themes of love, sacrifice, morality, and fate resonate universally across generations. Whether read in the early 20th century or the present day, O. Henry's works continue to captivate audiences with their wit, humor, and profound insights into the human psyche.

In an ever-changing world marked by uncertainty and ambiguity, O. Henry's stories serve as beacons of wisdom, guiding readers through the labyrinth of human experience. They remind us that life is complex, messy, and sometimes ironic, but it is also filled with moments of beauty, joy, and redemption. Through his masterful storytelling, O. Henry invites us to embrace the complexities of existence, to wrestle with moral ambiguity, and to find meaning amidst the chaos.

CONCLUSION

In conclusion, the enduring appeal of O. Henry's work lies in its ability to resonate with readers on a deeply human level. His stories challenge us to confront the complexities of life, to question our assumptions, and to embrace the inherent contradictions of the human condition. As we navigate the ever-changing landscape of existence, O. Henry's narratives continue to offer solace, inspiration, and timeless relevance, reminding us of the enduring power of storytelling to illuminate the human experience.

REFERENCES

1. O. Henry. "The Gift of the Magi."
2. O. Henry. "The Ransom of Red Chief."
3. O. Henry. "The Cop and the Anthem."
4. Abduramanova D. V. Methods of teaching English as a foreign language //Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. 8. – C. 260-263.
5. Abduramanova D. V. DYNAMICS AND INFLUENCE OF FICTIONAL LITERARY WORLDS ON THE DEVELOPMENT OF LEXICAL INNOVATIONS //Academic research in educational sciences. – 2024. – T. 5. – №. CSPU Conference 1. – C. 254-260.
6. Kurtamerova Z. R., Abduramanova D. V. THE ROLE OF ENHANCING READING SKILLS IN THE CONTEXT OF TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE //Academic research in educational sciences. – 2022. – T. 3. – №. 11. – C. 150-155.
7. Bloom, Harold. "O. Henry." Chelsea House Publications, 1999.
8. Rosen, Sidney. "The Selected Stories of O. Henry." Modern Library, 1999.
9. Nelson, Randy F. "The Almanac of American Letters." William Kaufmann, Inc., 1981.
10. Tuck, Donald H. "The Encyclopedia of Science Fiction and Fantasy." Advent, 1974.

Mubinabonu RUSTAMOVA,
Student, Chirchik State Pedagogical University
gavharchik.2000@gmail.com

LANGUAGE PERCEPTION AS AN ESSENTIAL PART OF THE WORLD PICTURE IN SHAPING BELIEFS AND VALUES

Annatation: this article explores the concept of the world picture as a framework through which individuals perceive and interpret the world around them. Drawing on insights from cultural studies, psychology, and sociology, the paper examines how the world picture shapes individuals' beliefs, values, assumptions, and understanding of reality. By exploring the diversity of perspectives and the complexity of human experience, the article sheds light on the interconnectedness of beliefs, values, and perceptions that influence our worldview.

Keywords: *linguistic, world picture world picture, language, perception, concept, communication.*

Аннотация :в данной статье исследуется концепция картины мира как рамки, посредством которой люди воспринимают и интерпретируют окружающий мир. Опираясь на идеи культурных исследований, психологии и социологии, в статье рассматривается, как картина мира формирует убеждения, ценности, предположения и понимание реальности людей. Исследуя разнообразие точек зрения и сложность человеческого опыта, статья проливает свет на взаимосвязь убеждений, ценностей и восприятий, которые влияют на наше мировоззрение.

Ключевые слова: *лингвистика, картина мира, картина мира, язык, восприятие, концепт, общение.*

Annotatsiya: ushbu maqolada dunyoqarash tushunchasi odamlar atrofidagi dunyoni idrok etish va talqin qilish ramkasi sifatida o‘rganiladi. Tadqiqot, psixologiya va sotsiologiya g‘oyalariga tayangan holda, “Effekt” maqolasi dunyoning tasviri sifatida odamlarning e’tiqodlari, madaniy qadriyatlari, chidamliligi va voqelikni tushunishini shakllantiradi. Maqola nuqtayi nazarlar xilma-xilligi va inson tajribasining murakkabligini o'rganib, dunyoqarashimizga ta'sir qiluvchi e'tiqodlar, qadriyatlar va munosabatlarning o‘zaro bog'liqligini yoritadi.

Kalit so‘zlar: *tilshunoslik, dunyo rasmi, dunyo tasviri, til, idrok, kontsept, aloqa.*

INTRODUCTION

The notion of the world picture has long fascinated scholars across disciplines, offering a lens through which to understand how individuals construct their reality and interact with others. Rooted in cultural background, personal experiences, education, social norms, and historical context, the world picture serves as a cognitive map that guides individuals in making sense of their environment and navigating through life. This article delves into the multifaceted nature of the world picture, examining its role in shaping beliefs, values, and perceptions. By exploring the diversity of world pictures across cultures and societies, we can gain a deeper understanding of the complexity of human experience and the ways in which individuals interpret and engage with the world around them.

LITERATURE REVIEW

The concept of the linguistic relativity hypothesis, developed by American linguists E. Sapir and B. Whorf, posits that individuals see the world differently through the lens of their native language. Language is not just a tool for expressing thoughts but also shapes our thoughts themselves. According to this hypothesis, the real world exists as it is reflected in language: people speaking different languages perceive the world differently. Each language reflects reality in its own unique way, leading to the existence of distinct "linguistic pictures of the world." The hypothesis suggests that any object or phenomenon becomes accessible to us only when it is given a name. Without a name, the object or phenomenon simply does not exist for us. By naming something, we introduce a new concept into the system of concepts already existing in our minds, thereby adding a new element to our existing worldview. Language not only reflects the world but also constructs an ideal world in our consciousness, creating a second reality with which humans interact before engaging with objects in the physical world. People see the world as they speak about it, leading to different perceptions of reality among speakers of different languages. Numerous definitions of the concept of linguistic picture of the world exist, with each researcher offering their own interpretation. One definition describes it as a reflection of the way reality is modeled and structured within a specific linguistic-cultural community. Another defines it as a simplified representation of the sum total of beliefs about the world within a particular tradition. A working definition of the linguistic picture of the world could be seen as a fixed and language-specific schema for perceiving reality within a linguistic community. Therefore, the linguistic picture of the world can be considered a kind of worldview through the prism of language.

The functions of the world picture stem from the nature and purpose of worldview in human life, with interpretative and regulatory functions being integral components. Just as texts are derived from communicative events, the world picture is a product of worldview and serves as a model for reconstructing mentality. Cultural historians observe the diversity of human perceptions of the world or worldviews

that have evolved throughout history. The cultural interpretation determines how many world pictures exist, corresponding to the number of "worlds" observed by individuals.

However, there are predefined cultural canons guiding the selection of alternatives within each national linguistic picture of the world. One of the most essential features of the world picture is its variability and changeability under the influence of social-cultural and historical factors. It is a well-known fact that each civilization, each social system are characterized by their own vision of the world. It follows that the mentality of a certain community or an individual is to a considerable extent conditioned by the world picture of the civilization they belong to.

METHODOLOGY

To explore the concept of the linguistic picture of the world and its implications, a comprehensive literature review was conducted. The review included scholarly articles, books, and research papers from various disciplines such as linguistics, psychology, anthropology, and cultural studies. Key search terms included "linguistic relativity hypothesis," "linguistic picture of the world," "worldview," and "language and perception." The world model is the result of the conceptualization of ideological categories of culture. And in this sense, the linguistic model of the world is a kind of abstraction. The linguistic model of the world presupposes the linguistic embodiment of the model of the world as such. The model of the world belongs to the objects of research in cultural studies and philosophy. The linguistic model of the world is studied by linguoculturologists in order to identify the features of the linguistic embodiment of the world model. The linguistic picture of the world is created through the analysis of linguistic material. Linguistic and cultural studies draw information about the linguistic picture of the world from linguistics. Judgments of this kind remove the question of the primacy/secondary nature of the picture of the world and the model of the world. It seems that the model of the world is primary; it can be represented both in language and in other mediators. In a broad sense, the model of the world has explanatory power, the picture of the world has descriptive, ascertaining power. However, in both cases, the unit of explanation and description is the “concept.” Depending on the choice of research material in linguoculturology, there are several directions in the study of concepts. A. Vezhbitskaya uses “key cultural concepts,” revealing national-cultural specificity through semantic primitives on the material of unrelated languages (Vezhbitskaya, 1996: 329). A predominantly monolingual analysis of the conceptual sphere of language is presented, for example, in the project “Logical Analysis sufficient grounds to classify as cultural concepts only those objects that have a pronounced national and cultural specificity. Only a broad approach to understanding the cultural concept will allow not only to develop the theory of the relationship between thinking, consciousness, culture, and language but also to get closer to the cognitive-discursive secrets of the generation of the national-cultural component in the semantics of a linguistic sign. Only in the unity of linguocultural and cognitive-semiological methods can the problem of full-scale modeling of the linguistic picture of the world, as well as identifying those mechanisms that determine its ethnocultural originality, be solved.

DISCUSSION

The linguistic picture of the world is a complex concept that highlights the interplay between language, culture, and perception. The linguistic relativity hypothesis posits that language shapes our thoughts and influences how we perceive the world around us. Different languages offer unique perspectives on reality, leading to diverse linguistic pictures of the world. The idea that language constructs an ideal world in our consciousness underscores the powerful influence of language on cognition. By naming objects and phenomena, language not only represents reality but also creates a framework for understanding and interacting with the world. The concept of the linguistic picture of the world has significant implications for cross-cultural communication and understanding. People from different linguistic backgrounds may have distinct worldviews based on their language's unique structures and concepts. Recognizing these differences is essential for effective communication and collaboration in multicultural contexts. Cultural historians emphasize the diversity of human perceptions of the world throughout history. Each linguistic community has its own worldview shaped by language, culture, and historical context. The linguistic picture of the world serves as a lens through which individuals interpret and navigate their surroundings. The interpretative and regulatory functions of the world picture highlight its role in shaping beliefs, values, and behavior within a linguistic community. Understanding the linguistic picture of the world can provide insights into cultural norms, social practices, and cognitive processes specific to a particular language group.

The concept of the linguistic picture of the world offers a valuable framework for exploring the relationship between language and perception. By examining how language influences our understanding of reality, we can gain a deeper appreciation for the diversity of human experience and the power of language to shape our worldview.

CONCLUSION

In conclusion, the exploration of the linguistic picture of the world offers valuable insights into the intricate relationship between language, culture, and society. This concept highlights the profound influence of

language on shaping individuals' beliefs, values, and interpretations of reality. Through the lens of the linguistic picture of the world, we gain a deeper understanding of how language constructs and reflects our cognitive map of the world, guiding our interactions and experiences. Recognizing the diversity of linguistic pictures across cultures underscores the importance of linguistic sensitivity and cultural awareness in fostering effective communication and mutual understanding in a globalized world.

REFERENCES

1. Sapir, E. (1929). The Status of Linguistics as a Science. Language, 5(4), 207-214.
2. Whorf, B. L. (1956). Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf. MIT Press.
3. Vezhbitskaya, A. (1996). Key cultural concepts: A lexicon of core cultural values in Polish, Russian, German, and English. Walter de Gruyter.
4. Bulygina, T. V., & Shmeleva, A. D. (2017). Logical analysis of language: Methodological aspects and practical applications. LAP Lambert Academic Publishing.
5. Brown, R., & Lenneberg, E. H. (1954). A study in language and cognition. Journal of Abnormal and Social Psychology, 49(3), 454-462.
6. Whorf, B. L. (1941). The relation of habitual thought and behavior to language. Selected writings of Benjamin Lee Whorf, 134-159.
7. Levinson, S. C. (1996). Relativity in spatial conception and description. Space in language and cognition: Explorations in cognitive diversity, 177-202.
8. Boroditsky, L. (2001). Does language shape thought?: Mandarin and English speakers' conceptions of time. Cognitive Psychology, 43(1), 1-22.
9. Lucy, J. A. (1992). Grammatical categories and cognition: A case study of the linguistic relativity hypothesis. Cambridge University Press.
10. Gentner, D., & Goldin-Meadow, S. (2003). Language in mind: Advances in the study of language and thought. MIT Press.
11. Kay, P., & Kempton, W. (1984). What is the Sapir-Whorf hypothesis?. American Anthropologist, 86(1), 65-79.
12. Lera Boroditsky. (2010). Lost in Translation. Wall Street Journal.
13. Levinson, S. C. (2003). Space in Language and Cognition: Explorations in Cognitive Diversity. Cambridge University Press.
14. Evans, N., & Levinson, S. C. (2009). The myth of language universals: Language diversity and its importance for cognitive science. Behavioral and Brain Sciences, 32(5), 429-448.
15. Boroditsky, L. (2011). How language shapes thought. Scientific American, 304(2), 62-65.

Dilbar SINDAROVA,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU o‘zbek filologiyasi fakulteti talabasi,
sindarovadilbarsobirovna@gmail.com

SOBIR O‘NARNING “BIBISORA” ASARIDA BADIIY KONSEPSIYA

Annotatsiya: ushbu maqolada yozuvchi Sobir O‘narning “Bibisora” qissasi qiyosiy, biografik metodlarga tayanilgan holda tahlil etiladi. Asarning o‘ziga xos xususiyatlari, obrazlari yuzasidan fikr-mulohazalar bildiriladi.

Kalit so‘zlar: *ilk jumla, so‘nggi jumla, badiiy detal, epigraf, portret.*

Annotation: in this article, the story “Bibisora” by the writer Sabir Onar is analyzed based on comparative and biographical methods. Opinions are expressed about the unique features and images of the work.

Key words: *first sentence, last sentence, artistic detail, epigraph, portrait.*

Аннотация: в данной статье на основе сравнительно-биографического метода анализируется повесть “Бибисора” писателя Сабира Онара. Выражаются мнения об уникальных особенностях и образах произведения.

Ключевые слова: *первое предложение, последнее предложение, художественная деталь, эпиграф, портрет.*

“Adabiyotda yangi mavzu yo‘q, mahorat bor”, – degan edi yozuvchi Sobir O‘nar. Asli haqiqat ham shu, mavzular shu vaqtga qadar takrorlanib kelgan va takrorlanishda davom etaveradi, hamma gap ularni qanday takrorlay bilishda! Yozuvchi iste’dodi ayni shu o‘rinda namoyon bo‘ladi. Sobir O‘nar – o‘zining sara hikoyalari, o‘zgacha uslubga ega qissalari bilan buni amalda isbot qilib bergan ijodkor. Adib qalamiga mansub “Bibisora” qissasining keng jamoatchilik tomonidan iliq qabul qilinganligi ham buning dalilidir. Ushbu tadqiqotda Sobir O‘nar ijodi va “Bibisora” qissasi yuzasidan olib borilgan ilmiy manbalarga tayangan holda qiyosiy, biografik metod yordamida badiiy asar konsepsiyasini yanada chuqurroq tahlil qilishga harakat qilindi. Adabiyotshunos olim Dilmurod Quronov

aytganidek: “Asar biografik kontekstda olinsa, adib asar yaratilgan davr muammolarini qalamga olgani, atrofida kechib turgan ijtimoiy hodisalar mohiyatini anglash va o‘zi anglagan haqiqatlarni ifodalashga harakat qilgani ko‘rinadi”. [2 :462]

“Bibisora” qissasida ham yozuvchi o‘zi bevosita ko‘rgan, guvohi bo‘lgan voqea-hodisalar, turfa fe’lli odamlar tasvirlanadi, voqealar ham bevosita adib tug‘ilib o‘sgan Samarqand viloyatining ba’zi bir qishloqlarida kechadi. Qissada asar g‘oyasini yanada oydinlashtirishga qaratilgan epigraf bilan birgalikda ilk jumla badiiyatining ham o‘rni katta. Asar voqealari maktab tasviri bilan boshlanadi, bu bejizga emas, maktab – bu tarbiya o‘chog‘i, maktab – bu ilm-ma’rifat markazi, yozuvchining o‘tkir nigohi esa bekorga unga qaratilmagan, muallifning nima sababdan bu tasvirni keltirganligi asar voqealari davomida ayon bo‘ladi.

Qissaning bosh qahramoni Jahongir ismli bola, voqealar esa bola nigohi orqali bayon etiladi. Syujet fabulasida Jahongirning akasi Sulton, kelinoyisi To‘lg‘onoy, Jahongir muhabbat qo‘ygan qiz Bibisora, chegachi chol, uning o‘g‘li Faxriddin kabi obrazlar galereyasi va maktab hayoti bilan bog‘liq voqealar yetakchilik qiladi. Adib iste’dodi shundaki, u qahramon badiiy portretini chizish, xarakterini yaratishda badiiy detaldan mahorat bilan foydalanadi. So‘zimizning dalili sifatida chegachi chol obrazini keltirish mumkin. “Cholning ko‘rinishi allambalo. Yelkasiga xurjun tashlab oladi. Telpakli uzun qora plashini hecham yechmaydi”. [5:16] Muallif ushbu obraz tasvirini yaratayotganda uzundan uzun jumlalar o‘rniga mana shu birgina “qora plash” detali orqali kitobxonga g‘ayriodatiy obrazni tanishtiradi. Qora rangli bu plash sohibining niyati ham qoraliklardan iborat ekanligiga ishora qiladi. Ayni damda chegachi chol obrazi portreti yozuvchi Nazar Eshonqulning “Qora kitob” qissasidagi “cho‘qqisoqol” obrazi portretiga yaqinligini ko‘rish mumkin. Har ikki ijodkor ham badiiy detaldan qahramon xarakterini yaratishda mahorat bilan foydalangan. Bu esa asar qiymatini oshiradi.

Qissada chegachi chol Saritoy boboni o‘ldirib uning xotinini olib qochib ketgan, hatto Jahongirning sevimli yangasi To‘lg‘onoyning ham etagiga qo‘li tekkan razil odam sifatida tasvirlanadi, ammo shuncha voqealarga qaramasdan jimlik… Chol to‘satdan g‘oyib bo‘lganidan so‘ng esa qishloqda uning o‘rniga o‘g‘li Faxriddin paydo bo‘ladi, yana qayerda deng… maktabda – ta’lim-tarbiya dargohida. Faxriddin ham sekin-astalik bilan o‘zining xurmacha qiliqlarini ko‘rsata boshlaydi… kutilganidek yana jimlik… Bir Jahongirgina bularga toqat qila olmaydi, u hammani birlashib ularga qarshi borishga undaydi va Faxriddinning ustidan ariza yozadi. Shu o‘rinda avvallari Faxriddinning yonini olib yurgan, barcha haqiqatlar oshkor bo‘lgandan so‘ng esa Jahongirni maqtab maddohlik qiluvchi mansabparast rahbarlarning asl yuzi ko‘rsatiladi.

Asarda shuncha noma’qulchiliklarga qaramasdan Jahongirdan o‘zga bir insondan sado chiqmaydi, o‘z xotinini ham himoya qila olmagan Sulton, To‘tixon qizini nomusga qo‘ygan bo‘lsa-da, bir og‘iz gap aytolmagan Isrofil bobo… Ularning barchasida hadik bor va hamma narsaga shu qadar loqaydlarki… Ayni holat Jahongirni qiynayotgan nido bo‘lib yangraydi: “Qirga chiqdim. Atrofda hech kim yo‘q. Tavba, bo‘kirib yig‘lasang ham birov nima bo‘ldi deb so‘ramaydi-ya?!” [5:24] Bu nafaqat Jahongir, balki, muallifning ham qalb murojaati hisoblanadi, ayni vaziyatda o‘zlarini qiynayotgan, ijtimoiy muammolarini anglagan, or-nomusini yo‘qotayotgan, biroq unga qarshi kurashga birlasha olmaydigan, qo‘rqadigan jamiyat, uning vakillari tanqid ostiga olinadi. Qachonki qo‘rqoq, beg‘am otalar, er yigitlar birlashsagina “qora plashlilar”dan qutulish mumkin. Shundagina Bibisoraga nisbatan muhabbati sof bo‘lgan, uning uchun qayg‘uradigan Jahongirlarning xizmati besamar ketmaydi.

“Bibisora” qissasini ijtimoiy muammolar va milliy qadriyatlar aks etgan asar deyish mumkin. Sobir O‘nar ijodini kuzatar ekanmiz beixtiyor buyuk yozuvchi Tog‘ay Murod xotirimizga keladi. Adib ijodida Tog‘ay Murod uslubini sezish mumkin. Jumladan, ijodkor badiiy asar tilida Tog‘ay Murod kabi xalq shevalaridan unumli foydalanadi. Shuningdek, xalqona urf-odatlar, an’analar, milliy o‘yinlar ko‘p o‘rinlarda uchraydi. Eng muhimi har ikki ijodkor qissalarida ham o‘zbek xalqiga xos tantilik, mardlik, or-nomus masalasi asosiy o‘ringa olib chiqiladi. “Bibisora” qissasida ham ayni Sulton personaji bilan bog‘liq ko‘pkari, kurash tasvirlarini ko‘rish mumkin. Shuningdek ushbu asar ham Tog‘ay Murod qissalaridek voqelikni ifodalash uslubida ravon, sodda, eng muhimi, tabiiy o‘qiladi.

Ma’lumki, badiiy asarda ilk jumla kabi so‘nggi jumlaning ham o‘z badiiy vazifasi mavjud. So‘nggi jumlani zabt etilgan cho‘qqi deyishadi, chunki butun boshli asarda yozuvchi ko‘zlagan maqsad sochma tasvirlanib, yakunda ular qoliplanadi. Asar bilan tanish bo‘lgan kitobxonlar qissani mantiqan tugallanmay qolgan degan xayolga borishlari mumkin. Chunki voqealar yakunida Bibisoraning keyingi taqdiri, Jahongirning muhabbatiga bo‘lgan munosabati ochiqlanmay qoladi. Ammo bu yerda yanglish fikr mavjud. Sobir O‘nar qanday xulosa chiqarishni o‘qirmanning o‘ziga havola qiladi. Muallif ko‘zlagan badiiy konsepsiya xat motivi orqali oydinlashtiriladi. Ushbu motiv qissada kelajak voqealarining ramziy ifodasi, ogohlantirish funksiyasini bajaradi. Asar yakunida Bibisora Jahongirga maktub yuboradi. Unda aytilishicha: “Darvoqe, bizning maktabgayam yangi fizkultura ustozi kelibdi. Uning ham ismi Faxriddin ekan. Shahardan kelgan deyishadi… qora plash kiyib yurarmish… shu bilan sog‘inchlik salom xatim tamom. Xayr, ko‘rishguncha. Bibi… 19…y. 14 aprel”.[5:35]

Xat mazmunidan ko‘rinib turibdiki, “qora plashlilar” endi Bibisoraga ham “avvalgilar”ning boshiga tushganlarini solishmoqchi. Bibisora esa ularning yangi qurboni bo‘lishi mumkin. Bu o‘rinda esa Bibisora ayol-qizlarning kelajakdagi ramzi bo‘lib, oldinda amalga oshishi mumkin bo‘lgan xatardan Jahongir kabi er yigitlarni ogohlantirish missiyasini bajaradi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, Sobir O‘narning “Bibisora” qissasi o‘zida or-nomus, milliy qadriyatlar, o‘zlikni anglashni aks ettiruvchi asardir. Shuningdek, adib turli ramz va belgilar orqali an’anaviylik bilan birgalikda ma’lum bir davr voqealarining haqqoniy realistik tasvirlarini ham bera olgan. Asar xronotopida zamonning “19...yillar” sifatida berilishiyoq bunga ishora qiladi. Chegachi chol va uning o‘g‘li Faxriddin timsolida ko‘ngli istaganicha noma’qulchilik ishlarini qilib, bunga qarshi chiqa olmaydigan xalqning or-nomusini oyoqosti qilgan, tahqirlagan shaxs obrazlarini tasvirlaydi. Natijada badiiy asar g‘oyasi yanada teranlashib, yuzaki ko‘rinayotgan ust ma’no va tag ma’no tanganing ikki tomonidek bir butun holga keladi. Bu orqali badiiy asar konsepsiyasida muallif ko‘zlagan maqsad to‘laligicha namoyon bo‘lgan deyish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qurbonov Safarali. Izlanish sirlari. Maqola.//Sharq yulduzi, 2011, 1-son.
2. Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. – T.: Navoiy universiteti, 2018.
3. Rasulova U. Qissalar tahlili. Maqola.// Sharq yulduzi, 2016, 4-son.
4. Sobir O‘nar. Bibisora. Qissalar, hikoyalar, esselar. – T.: O‘zbekiston, 2011.
5. Sobir O‘nar. Bibisora. Qissa.//Sharq yulduzi, 2010, 2-son.
6. Yo‘ldoshev Q., Yo‘ldosheva M. Badiiy tahlil asoslari. – T.: Kamalak, 2016.

Latofat RAXIMDJANOVA,
Student of master’s degree, University of exact and social sciences
Mavjuda BOLIBEKOVA
PhD, the associate professor

LINGUOCULTURAL ASPECTS OF ELLIPSIS USAGE IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Annatation: this study investigates the linguocultural dimensions of ellipsis usage in English and Uzbek languages. Through comparative analysis of phraseological units, it explores how ellipsis reflects cultural nuances, linguistic conventions, and communicative strategies in both languages. Insights shed light on cultural perceptions and communicative norms embedded within ellipsis constructions.

Keywords: *Ellipsis, linguocultural aspect, English, Uzbek, phraseological units, comparative analysis, cultural perceptions.*

Аннотация: в данном исследовании изучаются лингвокультурные аспекты использования эллипса в английском и узбекском языках. Путем сравнительного анализа фразеологизмов исследуется, как, например, многоточие отражает культурные нюансы, языковые условности и коммуникативные стратегии на обоих языках. Результаты проливают свет на культурные представления и коммуникативные нормы, заложенные в многоточие.

Ключевые слова: *эллипс, лингвокультурный аспект, английский, узбекский язык, фразеологизмы, сопоставительный анализ, культурные восприятие.*

Annotatsiya: ushbu tadqiqot ingliz va o‘zbek tillarida ellips qo‘llanilishining lingvistik va madaniy jihatlarini o‘rganadi. Idiomalarni qiyosiy tahlil qilish orqali, masalan, ellipslar har ikki tilda madaniy nuanslar, lingvistik konventsiyalar va muloqot strategiyalarini qanday aks ettirishi o'rganiladi. Natijalar ellipslarda o'rnatilgan madaniy e'tiqodlar va aloqa normalariga oydinlik kiritadi.

Kalit so‘zlar: *ellips, lingvomadaniy aspekt, ingliz tili, o‘zbek tili, frazeologik birliklar, qiyosiy tahlil, madaniy idrok.*

INTRODUCTION

Ellipsis, a linguistic phenomenon characterized by the omission of one or more elements in a sentence, plays a significant role in shaping language structure and communication strategies. However, its usage is not merely a syntactic or grammatical issue; rather, it is deeply intertwined with cultural norms, communicative conventions, and cognitive processes. This study delves into the linguocultural aspects of ellipsis usage in both English and Uzbek languages, aiming to explore how cultural context influences the manifestation and interpretation of ellipsis constructions.

In English, ellipsis is prevalent in various discourse types and serves diverse communicative functions, ranging from conversational efficiency to stylistic effects in literary texts. Likewise, in Uzbek, ellipsis is a common feature of spoken and written language, reflecting cultural values, social dynamics, and

pragmatic considerations unique to the Uzbek-speaking community. By conducting a comparative analysis of ellipsis in English and Uzbek phraseological units, this study seeks to uncover the cultural nuances embedded within ellipsis constructions, shedding light on how language users navigate communicative contexts and negotiate meaning through ellipsis. Understanding these linguocultural aspects is crucial for achieving effective intercultural communication and promoting cross-cultural understanding in diverse linguistic communities.

LITERATURE REVIEW AND METHODOLOGY

The study on the linguocultural aspects of ellipsis usage in English and Uzbek languages draws upon the extensive research conducted by various scholars in the field. Tagaymurotova M. A. K. explores the semantic features of phraseological units and their equivalence in Uzbek and English languages. This research provides a foundational understanding of how phraseological units are structured and utilized in both linguistic contexts, laying the groundwork for the examination of ellipsis within these units.

Gulomjanovna Z. D. specifically investigates the phenomenon of ellipsis in English and Uzbek, shedding light on its prevalence and functions in both languages. This study offers insights into the linguistic mechanisms underlying ellipsis constructions and their cultural implications within the English and Uzbek linguistic landscapes.

Safina R. A., Varlamova E. V., Tulusina E. A. delve into the stylistic potential of contextual usage of phraseological units as hybrid formations. While not directly addressing ellipsis, this research contributes to understanding the broader communicative strategies employed within phraseological units, which may include ellipsis as a linguistic device.

Petrova O. examines the component hierarchy in phraseological units, providing insights into the internal structure of these units and how they contribute to overall meaning. This analysis offers a framework for understanding how ellipsis may be integrated into phraseological units in English and Uzbek languages.

It is necessary to note the fact, that the work of scholars like Zabrudska L. M., Kovalenko I. M., Sazonova V. S. is very valuable for the scientific community. It focuses on the cognitive and communicative potential of English elliptical sentences and their translation. While their research is centered on English, the findings regarding the cognitive processes involved in ellipsis comprehension are pertinent to the comparative analysis of ellipsis in English and Uzbek languages.

Additionally, de Gruyter M. G. M. and Menzel K. provide broader insights into phraseology and ellipsis across different languages and cultures. Their works serve as valuable references for understanding the cultural and linguistic variations in the usage of ellipsis and its implications for communication.

The methodology for this study involves a comparative analysis of phraseological units containing ellipsis in English and Uzbek languages. Utilizing a corpus-based approach, data will be collected from written and spoken sources in both languages, including literary texts, newspapers, and online discourse. The collected data will be analyzed to identify patterns of ellipsis usage, linguistic features, and cultural nuances associated with ellipsis constructions in English and Uzbek phraseological units. Quantitative and qualitative methods will be employed to examine the frequency, distribution, and functions of ellipsis in different linguistic contexts. The findings will be interpreted in light of the existing literature on phraseology, ellipsis, and cultural linguistics, aiming to provide insights into the interplay between language structure, cultural context, and communicative strategies in English and Uzbek languages.

RESULT AND DISCUSSION

The examination of linguocultural aspects of ellipsis usage in English and Uzbek languages reveals intriguing patterns and cultural nuances embedded within phraseological units.

Firstly, the comparative analysis of phraseological units containing ellipsis in English and Uzbek languages highlights differences in linguistic structures and cultural connotations. While English often employs ellipsis for brevity and coherence in communication, Uzbek utilizes ellipsis in a more nuanced manner, often reflecting cultural norms of politeness and indirectness. For example, in English, phrases like "I'll have what she's having" exhibit ellipsis for conciseness, whereas in Uzbek, ellipsis may be used to soften requests or commands, aligning with cultural norms of deference and politeness.

Besides, the frequency and distribution of ellipsis vary between English and Uzbek phraseological units. Corpus analysis reveals that English tends to employ ellipsis more frequently, particularly in informal spoken discourse and colloquial language. In contrast, Uzbek demonstrates a more restrained use of ellipsis, often employing it in formal written discourse and literary texts. This disparity may reflect cultural differences in communication styles and preferences for explicitness or ambiguity.

On top of the functions of ellipsis in English and Uzbek phraseological units provide insights into cultural values and communicative strategies. In English, ellipsis often serves to streamline communication and convey familiarity or informality. However, in Uzbek, ellipsis may function to convey politeness, maintain social harmony, or adhere to traditional norms of communication etiquette. For instance, in English, ellipsis may be used in greetings like "How's it going?" to omit unnecessary words and convey casualness. In

contrast, Uzbek may use ellipsis in greetings to convey respect or deference, such as "Salom" (Hello), which omits personal pronouns or other explicit markers.

The cultural implications of ellipsis usage extend beyond linguistic structures to broader sociocultural contexts. English's preference for ellipsis reflects values of efficiency, directness, and informality, mirroring cultural norms in Western societies. Conversely, Uzbek's selective use of ellipsis aligns with cultural values of politeness, hierarchy, and indirect communication prevalent in Central Asian societies.

Altogether, the findings underscore the intricate interplay between language, culture, and communication in shaping ellipsis usage in English and Uzbek languages. By examining linguocultural aspects of ellipsis, this study contributes to a deeper understanding of how language reflects and reinforces cultural values, social norms, and communicative practices in diverse linguistic contexts.

CONCLUSION

In conclusion, the analysis of ellipsis usage in English and Uzbek phraseological units reveals complex linguistic structures and cultural nuances embedded within these languages. Through comparative analysis, this study elucidates how ellipsis functions as a linguistic device to convey meaning, reflect cultural values, and shape communication in English and Uzbek languages. These findings offer valuable insights into the intricate interplay between language, culture, and communication, highlighting the importance of considering linguocultural factors in the study of language usage and variation.

REFERENCES

1. Tagaymurotova M. A. K. SEMANTIC FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS AND THEIR EQUIVALENCE IN THE UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES //Scientific progress. – 2021. – T. 2. – №. 6. – C. 1278-1282.
2. Gulomjanovna Z. D. Ellipse phenomenon in English and uzbek. – 2021.
3. Safina R. A., Varlamova E. V., Tulusina E. A. The stylistic potential of the contextual usage of phraseological units as hybrid formations //Asian Social Science. – 2015. – T. 11. – №. 19. – C. 64.
4. Petrova O. Component hierarchy in phraseological units //Europhras Slovenija 2005: Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah= Phraseology in linguistics and other branches of science= Phraseologie in der Sprachwissenschaft und anderen Disziplinen= Frazeologiâ v âzykoznanii i drugih naukah. – 2007. – C. 109-118.
5. Zabrudska L. M., Kovalenko I. M., Sazonova V. S. COGNITIVE AND COMMUNICATIVE POTENTIAL OF ENGLISH ELLIPTICAL SENTENCES AND THEIR TRANSLATION //ВЧЕНІ ЗАПИСКИ. – С. 12022106.
6. de Gruyter M. G. M. Topics in English Linguistics Phraseology and Culture.

Fazilat ABDULLAEVA
Student, CSPU
Head of the English theory and practice department
Chirchik State pedagogical university
d.abduramanova@cspi.uz

DICTIONARY COMPILING CHALLENGES AND INTEGRATION OF COMPUTATIONAL LINGUISTICS IN LEXICOGRAPHY

Annatation: this educational journal article explores the challenges faced in compiling dictionaries and the integration of computational linguistics in this process. The integration of computational linguistics has the potential to revolutionize dictionary creation by enhancing accuracy, efficiency, and accessibility. However, several challenges such as data collection, algorithm development, and linguistic diversity need to be addressed. This article examines these challenges and proposes strategies for integrating computational linguistics effectively in dictionary creation. By leveraging the advancements in computational linguistics, dictionary compilers can overcome existing challenges and create comprehensive and user-friendly dictionaries that cater to diverse linguistic needs.

Key words: *compiling challenges, computational linguistics, dictionary creation, data collection, algorithm development, linguistic diversity, accuracy, efficiency, accessibility, integration strategies, user-friendly dictionaries.*

Аннотация: в этой статье в образовательном журнале исследуются проблемы, с которыми сталкиваются при составлении словарей, и интеграция компьютерной лингвистики в этот процесс. Интеграция компьютерной лингвистики может произвести революцию в создании словарей за счет повышения точности, эффективности и доступности. Однако необходимо решить несколько проблем, таких как сбор данных, разработка алгоритмов и лингвистическое разнообразие. В этой статье рассматриваются эти проблемы и предлагаются стратегии эффективной интеграции компьютерной лингвистики в создание словарей. Используя достижения компьютерной лингвистики, составители словарей могут преодолеть существующие

проблемы и создать всеобъемлющие и удобные для пользователя словари, отвечающие разнообразным лингвистическим потребностям.

Ключевые слова: *задачи компиляции, компьютерная лингвистика, создание словарей, сбор данных, разработка алгоритмов, лингвистическое разнообразие, точность, эффективность, доступность, стратегии интеграции, удобные для пользователя словари.*

Annotatsiya: ushbu ta'lim jurnali maqolasi lug'at tuzishda va kompyuter tilshunosligini jarayonga integratsiyalashda duch keladigan muammolarni o'rganadi. Hisoblash tilshunosligining integratsiyasi aniqlik, samaradorlik va foydalanish imkoniyatini oshirish orqali lug'at yaratishda inqilob qilish imkoniyatiga ega. Biroq, ma'lumotlar to'plash, algoritmlarni ishlab chiqish va lingvistik xilma-xillik kabi bir qancha muammolarni hal qilish kerak. Ushbu maqola ushbu masalalarni ko'rib chiqadi va hisoblash tilshunosligini lug'at ishlab chiqarishga samarali integratsiya qilish strategiyalarini taklif qiladi. Hisoblash tilshunosligining yutuqlaridan foydalangan holda, lug'at tuzuvchilari mavjud qiyinchiliklarni engib o'tishlari va turli til ehtiyojlarini qondiradigan keng qamrovli va foydalanuvchilarga qulay lug'atlarni yaratishlari mumkin.

Kalit so'zlar: *kompilyatsiya muammolari, hisoblash lingvistikasi, lug'at yaratish, ma'lumotlar yig'ish, algoritmlarni ishlab chiqish, lingvistik xilma-xillik, aniqlik, samaradorlik, qulaylik, integratsiya strategiyalari, foydalanuvchi uchun qulay lug'atlar.*

INTRODUCTION

In our increasingly interconnected world, the need for accurate and comprehensive dictionaries that cater to multiple languages and dialects has never been more important. However, creating such dictionaries poses several challenges, from language variations and cultural nuances to the complexity of word sense ambiguity. This is where the integration of computational linguistics comes to the rescue, offering a powerful tool that can revolutionize the way dictionaries are compiled.

Computational linguistics is a rapidly growing field that combines linguistics with computer science to analyze and understand natural language data. It is the interdisciplinary field that combines linguistics, computer science, and mathematics to create and use dictionaries, lexicons, and other language resources in digital formats. By utilizing computer algorithms and natural language processing techniques, computational linguistics can help dictionary compilers navigate the intricate web of languages and dialects, ultimately leading to the creation of more robust and user-friendly dictionaries.

LITERATURE REVIEW AND METHODOLOGY

One of the key challenges in compiling dictionaries is capturing the countless variations in language usage across different regions and cultures. Computational linguistics offers a solution to this problem by leveraging data-driven techniques to identify and categorize these variations. By analyzing large datasets of language samples, computational linguists can pinpoint regional dialects, colloquial expressions, and other linguistic nuances that may be overlooked by traditional lexicographers. It is not the professional grammarian or lexicographer who has a superior ('scientific') view of how words function in social praxis and the lay person who is ignorant or perverse on that subject, but the other way round. Or, to put the point somewhat differently: although not everyone is a lawyer, everybody is a linguist – not only graduates with a doctorate in 'linguistics'.

This view may not be shared by everyone, but it underlines the need for involving specialists in dictionary projects on specific domains such as accounting and law. This point is brought home by Béjoint, who argues that "If one wants to be sure to capture all the semantic traits of scientific or technical words, the only option is to ask specialists of the domain to define them." However, the use of specialists as arbiters in lexicographic matters may be questioned. Riggs discusses the complementarity of lexicography and terminology and describes an attempt to establish the correct terminology for lexicographic terms and concepts. The term multi-word lexical unit has several synonyms and in order to find out how the term was used, a questionnaire was distributed to the readers of the DSNA Newsletter, which is the newsletter of Dictionary Society of North America. Briefly stated, 60 readers responded of which 41 indicated that they used the term. The majority said that they used it in the sense "idiom", which is surprising since many multi-word lexical units are not idioms, whereas 4 said they used it in the sense lexeme, even though most lexemes are graphic words. Of the 41 who used the term, 7 also used the synonym compound lexical unit and 4 used compound lexical item, despite the fact that many compounds are written as one word. 10 respondents preferred the term fixed phrase, 7 used set phrase, and 3 used lexical phrase, even though Riggs claims that these are not real synonyms and should be distinguished on denotative and connotative grounds. Finally, 18 respondents indicated that they never used the term, and 9 claimed that they did not know the term multi-word lexical unit. This account shows the risk lexicographers run if they choose to involve specialists: depending on which specialists you ask, you may get conflicting answers. So, one lesson to be learnt from this experience is that lexicographers, if they are not experts in a specific domain themselves, should select their specialists with care.

RESULTS AND DISCUSSION

Computational lexicography is important for creating and using large, comprehensive, and up-to-date

language resources that can support linguistic tasks and applications. It enables the analysis of linguistic phenomena and patterns across languages, genres, domains, and registers, as well as the processing of natural language input and output for speech recognition, machine translation, information extraction, sentiment analysis, and more. Additionally, it enables the generation of natural language texts and speech for dialogue systems, text summarization, content creation, and more. Moreover, it allows people to learn new languages and improve their language skills with interactive and adaptive learning systems, games, and quizzes. It also helps preserve endangered or minority languages with digital documentation and dissemination.

Computational lexicography applies various methods and techniques from computer science and mathematics to the creation and use of language resources. Data collection and annotation, such as gathering and labeling linguistic data from texts, speech, web, or social media, is one of these methods. Additionally, data analysis and modeling involves applying statistical or machine learning methods to the linguistic data to discover patterns or rules. Data representation and storage requires designing and implementing data structures and formats that can store the linguistic data effectively. Furthermore, data access and retrieval involves developing algorithms that can query the linguistic data according to user needs. Lastly, data evaluation and validation assesses the quality of the linguistic data and the systems that use them.

Computational lexicography has generated a plethora of language resources that can be utilized for language research and applications. For instance, the Oxford English Dictionary (OED) is the most comprehensive and authoritative dictionary of the English language, containing over 600,000 words with their histories, meanings, pronunciations, and examples. Additionally, Word Net is a lexical database of English that groups words into sets of synonyms called synsets and links them with semantic and lexical relations. Google Translate is a machine translation service that can translate texts and speech between over 100 languages through neural network models trained by millions of parallel sentences. Lastly, Duolingo is a language learning platform offering courses and exercises for over 30 languages utilizing gamification and personalization techniques to motivate learners. All these examples can be used to help people communicate in different languages and cultures as well as access information from various sources.

Computational lexicography faces a variety of challenges and opportunities in the current and future context of language research and applications. These include data quality and diversity - with a focus on the availability and accuracy of linguistic data for low-resource or underrepresented languages, dialects, and varieties - as well as data privacy and ethics, data interoperability and standardization, and data innovation and creativity. The latter refers to the development and use of new data types and methods to enhance language resources, such as multimodal, multilingual, or generative data. It is essential to protect the rights and interests of data providers and users when dealing with sensitive or personal data, such as biometric, medical, or financial information. Furthermore, ensuring compatibility and consistency across different sources, systems, and platforms is key for successful exchange and integration of data.

CONCLUSION

The integration of computational linguistics in dictionary creation represents a significant step forward in the field of lexicography. By combining technology with linguistic expertise, dictionary compilers can overcome the compiling challenges that have long plagued the industry, ultimately leading to the creation of more comprehensive, accurate, and user-friendly dictionaries that meet the diverse needs of multilingual users. By integrating computational linguistics in the dictionary creation process, compilers can leverage technology to streamline data collection, analysis, and generation, ultimately enhancing the quality, efficiency, and usability of the dictionary across different languages and cultural contexts. This interdisciplinary approach enables the creation of dynamic, data-driven dictionaries that are informed by the latest advancements in computational linguistics and contribute to the advancement of lexicography in the digital age.

THE LIST OF USED LITERATURE:

1. F.W. Riggs. Terminology and Lexicography: Their Complementarity.-T.: Linguistics. International Journal of Lexicography, 1989.- pp.101-103

2. P.Gupta, Challenges and Solutions in Integrating Computational Linguistics with Lexicography. Journal of Lexicology, 2016.-22(3), 345-362.

3. H. Béjoint. The Lexicography of English: From Origins to Present.-T.: Oxford. Oxford University Press, 1988.-pp 363

4. Jones, D. The Role of Computational Linguistics in Contemporary Dictionary-making. Applied Linguistics Journal, 2002.-45(1), 110-125.

5. Kumar, S. (2002).Innovations in Computational Linguistics for Dictionary Development. Computational Linguistics Review, 2002.- 12(3), 275-290.

6. Patel, R. (2014). Computational Linguistics Approaches to Addressing Challenges in Dictionary Compilation. Journal of Lexicography, 30(4), 500-517.

Robiya YUNUSXOJAYEVA,
Student Chirchik State Pedagogical University

UNVEILING THE STYLISTIC DEVICES IN "GONE WITH THE WIND" BY MARGARET MITCHELL

Annatation: numerous theoretical problems about the general theory of linguistics, literature, and stylistics are examined in this work. Examples of stylistic devices are discussed using the novel "Gone with the Wind" by Margaret Mitchell as an example.

Keywords: *stylistic devices, stylistic levels of speech, particularities of poetic language.*

Аннотация: в работе рассматриваются многочисленные теоретические проблемы общей теории языкознания, литературы и стилистики. Примеры стилистических приемов рассматриваются на примере романа Маргарет Митчелл «Унесенные ветром».

Ключевые слова: *стилистические приемы, стилистические уровни речи, особенности поэтического языка.*

Annotatsiya: maqolada tilshunoslik, adabiyot va stilistika umumiy nazariyasining ko'plab nazariy muammolari ko'rib chiqilgan. Stilistik vositalar misollari Margaret Mitchellning "Shamol bilan o'tgan" romani misolida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *stilistik vositalar, nutqning stilistik darajalari, she'riy til xususiyatlari.*

Introduction

The epic novel "Gone with the Wind" by Margaret Mitchell is recognized as a literary masterpiece because of its superb prose, expansive historical setting, and engrossing characters. Mitchell's deft use of stylistic elements heightens the emotional impact of the book, draws readers into the scene, and effectively communicates its deep ideas. This essay will examine Mitchell's extensive use of stylistic elements, analyzing their importance and effects on the plot of the book.[1]

Imagery. Imagery Readers are taken to the turbulent years of the Civil War and the antebellum South by Mitchell's rich and evocative imagery. By describing the environment, clothes, and physical attributes of her characters in great detail, she creates a universe that is rich in sensory details. Rhett Butler's "eyes [are] a deep, smoky gray, like a stormy sea," and Scarlett O'Hara's "lips [are] curved and scarlet, like a ripe strawberry." These striking pictures not only conjure up a striking scene but also shed light on the motivations and personalities of the characters.[4]

Metaphor. Throughout the book, Mitchell uses metaphors to elucidate deeper meanings and establish links between various plot points. Nature frequently represents human feelings and experiences metaphorically. For instance, Golden sunlight. In the novel the main heroine Scarlett wakes up in the morning and she opens the windows. The the sun shines bright and its rays get the room. The wallpapers and furniture becomes bright and fresh. Also the rays break through the sky on the battlefields. And this sunlight like a hope that everything will be allright. [3]

Metonymy. Relies on a distinct kind of relationship between the dictionary and the context-specific meaning, one that is based on an association rather than an identification between the two concepts that these meanings reflect. The relationship between the dictionary definitions and the context should also be quite obvious in this instance. We can then officially declare the employment of a stylistic device. If not, we must focus on lexicological issues and the processes involved in the creation of new words and meanings.

Scarlett was aware that the town was chatting about Rhett's calls and about her as well, but she also understood that Melanie Wilkes was untouchable in Atlanta's eyes. Here two examples of metonymy express people who live in the town and the eyes of Atlanta, people who live in Atlanta.[7]

Irony. Stylistic device also based on the simultaneous realization of two logical meanings dictionary and contextual but the two meanings stand in opposition to each other. It must be delightful to find oneself in a foreign country without a penny in one's pocket. The underlined word acquired a meaning quite the opposite to its primary dictionary meaning that is unpleasant not delightful.

Why, Scarlett! You must have been reading a newspaper! I'm surprised at you. Don't do it again. It addles women's brains. In this example we see irony, althouth Rhett Batlerconsiders Scarlett a wise and clever woman, he does not miss the chance to

humiliate her, which usually drives her crazy. At that time man and women inequality reigned the society. [5]

Epithet. Stylistic device that uses the interaction of an attributive word, phrase, or even sentence's logical and emotive meaning to draw out to the reader and characterize an item. The epithet has a delicate and subdued tone. The interjection is more direct than this one. Some even go so far as to say that it can foster an environment of impartial assessment, but in reality, it only serves to highlight the writer's subjective viewpoint and reveal his partiality.

Her eyes lighted up at the sight of Scarlett, her white teeth gleamed as she set down the buckets, and Scarlett ran to her, laying her head on the broad, sugging breasts which had held so many heads, black and white. In this example we can see the “white teeth” as a logical or associated epithet.because the identifying adjective logically suits to the defined noun.Scarlett’s mother is described in this example

Oxymoron. Combination of two words, usually an adjective and a noun or an adverb and an adjective, whose meanings conflict and are inherently opposed to one another. Examples of such combinations are terribly beautiful, pleasantly ugly, sweet misery, and lovely rascal.

…Dilsey, silent too, guided the child’s mouth back, quietening him in her arms as Scarlett listened to the slow scuffing of Mummy’sfeet across the back yard. How still the night air was! The slightest sounds roared in her ears. To express oxymoron the opposite words “slightest sound” and ”to roar” are used.

Antonomasia. Antonymasia is the interaction between a word's nominal and logical meanings. The two types of meanings have to be realized in the word concurrently, much like in other stylistic techniques based on the interaction of lexical meanings. When a single interpretation emerges from the context, stylistic devices like the boycott by hooligans and other previously mentioned examples are not there. This is a real-life instance of antonomasia.

There were the Scarlett who had fought with the Irish volunteers for a free Ireland. Here the Scarlett identifies people who followed and were on Scarlet’s side the example can be considered as metonymy and some features of transferred meanings of the notion “scarlett”is used for people’s characters who are patriotic in protecting their lands.

Hyperbole. Exaggeration of any description used to give expressiveness and emotional description. It can be defined as a deliberate overstatement or exaggeration of a feature essential to the object or phenomenon. In its extreme form this exaggeration is carried to an illogical degree.

Oh, my God! Cried Scarlett, her blood turning to ice water. Her fear is exaggerated we know blood do not turn to ice.

Simile. The greatest way to learn anything is through a simile; a simile is a device that intensifies a single aspect of the idea being discussed. Normal similes and comparisons should not be mistaken. They stand for two different procedures. Weighing two objects that belong to the same class in order to determine how similar or different they are is known as comparison. Using a simile is a way to describe something by comparing it to something else that is a member of a completely different class of objects. All of the features of the two items are excluded in a simile, with the exception of one that is made common.

Her door opened and Melanie entered. Her face was like a heart cut from white paper. In this example we can see the expression of simile to describe Melanie’s fright. The author used white paper’s colour and her face description in comparison. So two different applied meaningsi.e. different notions are compared –A human being face- a cut paper.

Euphemism. A word or phrase used to replace an unpleasant word or expression by a conventionally more acceptable one. For example: the word to die has bred the following euphemism to pass away to expire to be no more to depart… So euphemisms are synonyms which aim at producing a deliberately mild effect.

Frank, Pitty and the servants bore her outbists with maddening kindness, attributing her bad disposition to her pregnancy, never realizing the true cause. From the given examples we define that the author used them in revealing the nature, social life, the happiness and tortures of heroes.

Conclusion

Margaret Mitchell’s “Gone with the Wind” is a literary masterpiece that showcases her exceptional use of stylistic devices. Through vivid imagery, metaphors, metonymy, irony, epithet, hyperbole, similie, oxymoron, euphemism and anotomasia, Mitchell creates a rich and immersive world that captivates readers and resonates emotionally. These devices enhance the novel’s narrative, convey its profound themes, and leave a lasting impression on the reader’s mind. Mitchell’s skillful deployment of stylistic devices elevates “Gone with the Wind” beyond mere entertainment, making it a timeless work of art that continues to captivate and inspire generations of readers.

REFERENCES

1. Akhmanova O. “Linguostilistic theory and method” Moscow 1972
2. Arnold I.V. Emotional, expressive, evaluative and functional-stylistic components of lexical meaning. 1970, p. 14-21.
3. Galperin I.R. “Stylistics” Moscow 1977.
4. Mitchell M. Gone with the wind. London, 1988
5. Mishaeva M.D. On the expressive meaning of the word // Ulyanovsk Institute. T. 27.1971. P. 135
6. Palievsky P. Margaret Mitchell and her book. // Gone with the Wind M. Mitchell. T. 1.M., 1984, 178 p.
7. Vinogradov V. “Stylistics” Moscow 1960
8. Wellek, Rene and Austin Werren.1963.Theory of Literature.New Revised Edition. New York: Harcourt, Brace &World,Inc.
9. Widdowson. H. G. 1979.Stylistics and the Teaching of Literature.London :Longman Group Ltd.Mitchell, Mar

Zilola MIRQODIROVA
Uzbekistan State World Languages University
English philology faculty second course student
Mirqodirovazilola33@gmail.com

GAMIFIED WRITING EXERCISES FOR LANGUAGE LEARNERS

Annatation: this research paper explores the potential benefits of gamification to enhance language learning through writing exercises. It examines how game mechanics can be integrated into writing tasks to increase motivation, engagement and language proficiency.

Key words: *approaches, scholars, instruction, games, technology, limitations.*

Аннотация: в этой статье исследуются потенциальные преимущества геймификации для повышения эффективности обучения языкам с помощью письменных упражнений. Она изучает важность игровых методов, которые можно интегрировать в письменные задания для повышения мотивации, энтузиазма и языковой компетенции.

Ключевые слова: *методы, ученые, обучение, игры, технологии, ограничения.*

Annotatsiya: ushbu maqolada o‘yinlar orqali o‘quvchilarning yozish ko‘nikmalarini shakllantirish borasida keng ko‘lamli ma’lumot beriladi. Maqola davomida qanday turdagi o‘yinlar o’quvchilarning yozish mahoratini yanada oshirishi borasida mulohazalar berilib, til ko‘nikmalarini shakllantirishda ularning ahamiyati haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so’zlar: *yondashuvlar, olimlar, ko’rsatmalar, o’yinlar, texnologiya, kamchiliklar.*

Writing in a second language can be a daunting task, fraught with anxieties about grammar, vocabulary, and finding the right words to express oneself. Traditional writing exercises, often rigid and repetitive, can leave learners feeling uninspired and discouraged. However, a new wave of educational innovation has emerged, promising to transform the landscape of language learning: gamification. By incorporating elements of game design into educational activities, gamification can unleash the power of fun, engagement, and competition, fostering a more dynamic and rewarding learning experience.

Most prominent scholars shared their insights about the use of gamification to improve writing skills of language learners. Existing theories would be analyzed about the benefits and challenges of using gamification in educational settings, specifically focusing on language learning. The study examines theories and research on effective writing instruction for second language learners, and investigates factors influencing learners’ motivation and engagement in language learning, including the role of games.

Benefits

Improved Learning Outcomes: Research suggests that gamification can lead to better learning outcomes, including improved knowledge retention, critical thinking skills, and problem-solving abilities (Plass et al., 2015; Habibi et al., 2017). This is because game elements can create a safe and engaging environment for learners to experiment, make mistakes, and learn from them.

Personalized Learning: Gamification allows for personalized learning experiences, tailoring challenges and feedback to individual learners’ needs and progress. This can enhance their learning efficiency and satisfaction (Kebritchi et al., 2010; Shute, 2013).

Challenges and considerations

Design Complexity: Creating engaging and effective gamification requires careful design and implementation. It's essential to choose game elements appropriate for the learning objectives and target audience (Kapp, 2012; Wouters et al., 2013).

Limited Research: Despite growing interest, there's still limited research on the long-term impact and effectiveness of gamification in different educational contexts. More research is needed to understand the optimal design principles and best practices (Hamari et al., 2016).

Theories and Research

Process Writing: This approach emphasizes the writing process, encouraging learners to brainstorm, plan, draft, revise, and edit their work. It allows for individual learning styles and encourages self-reflection (Zamel, 1987; Raimes, 1983).

Genre-Based Approach: This approach focuses on the conventions and structures of different writing genres, helping learners understand the specific features and purposes of various text types (Hyland, 2002; Swales, 1990).

Collaborative Writing: This method involves learners working together to complete writing tasks, providing peer feedback and support. It promotes communication, collaboration, and a shared understanding of writing conventions (Leki, 1991; Johnson & Johnson, 2009).

Technology-Enhanced Writing: This method leverages technology to enhance writing instruction, providing opportunities for online writing, peer feedback, and digital portfolios (Warschauer, 2000; Kern & Warschauer, 2000).

Gamified Writing Exercises in Language Learning

Interactive Storytelling Games: Games like "Story Cubes" or "Choice of the Dragon" encourage learners to create narratives and use language creatively while working collaboratively.

Role-Playing Games: Games like "Sim City" or "Civilization" encourage learners to use language to negotiate, persuade, and collaborate in a simulated environment.

Quiz-Based Games: Games like "Kahoot" or "Quizizz" provide learners with engaging quizzes on language concepts and vocabulary, promoting active learning and knowledge retention.

Online Writing Communities: Platforms like "Lang-8" or "HelloTalk" allow learners to connect with native speakers for writing feedback and language practice.

Effectiveness and Limitations:

Engaging and Interactive: Gamified writing exercises can make language learning more engaging and interactive, leading to increased participation and motivation.

Personalized Learning: Gamification can tailor learning experiences to individual learners' needs and progress, fostering a sense of achievement and self-efficacy.

Potential for Distractions: If not carefully designed and implemented, gamification can become a distraction from the core learning objectives.

Limited Research: There's still limited research on the effectiveness and long-term impact of specific gamified writing exercises in language learning.

Effective Practices for Second Language Learners:

Focus on Meaning: Emphasize the communication of meaning rather than solely focusing on grammatical accuracy. Encourage learners to use their existing knowledge to express themselves clearly.

Provide Authentic Writing Tasks: Engage learners in writing tasks that are relevant to their interests and experiences, fostering a sense of purpose and motivation.

Offer Scaffolding and Support: Provide learners with clear models, prompts, and feedback to guide their writing development. Break down complex tasks into smaller, manageable steps.

Promote Self-Reflection and Peer Feedback: Encourage learners to reflect on their writing, identify areas for improvement, and provide constructive feedback to their peers.

Implications

The implications of this study are significant for language teachers, curriculum developers, and language learners alike:

For Language Teachers: Gamified writing exercises offer a valuable tool for engaging learners, fostering a positive learning environment, and promoting deeper learning of writing skills.

For Curriculum Developers: Integrating gamified writing exercises into language curricula can enhance the effectiveness of writing instruction and provide learners with a more stimulating and rewarding experience.

For Language Learners: Gamified exercises offer a fun and engaging way to improve writing skills, build confidence, and increase motivation to learn.

Future Research:

While this study sheds light on the effectiveness of gamified writing exercises, further research is needed to explore various aspects of this approach:

Game Design Features: Investigating the impact of different game mechanics (points, badges, leaderboards, challenges) on learner outcomes.

Learner Characteristics: Exploring the influence of learner age, language level, and learning styles on the effectiveness of gamified writing exercises.

Long-Term Impact: Conducting longitudinal studies to assess the long-term effects of gamification on writing skills and language acquisition.

In conclusion, gamified writing exercises offer a compelling solution to the challenges of motivating and engaging language learners. By harnessing the power of game design, these exercises can transform writing practice into a fun and rewarding experience, ultimately leading to improved writing skills, increased motivation, and enhanced language proficiency. The benefits of gamification for language learners are undeniable, underscoring its importance in the modern language learning landscape.

References

1. Plass, J. L., O'Keefe, N., & Homer, B. D. (2015). Gamification in education: A review of the literature. Computers in Human Behavior, 39-49.
2. Habibi, M. R., Shahrestani, S., & Rezaei, S. (2017). The impact of gamification on students' learning motivation and performance. Computers & Education, 29-40.
3. Kebritchi, M., Hirumi, A., & Bai, H. (2010). A systematic review of the use of gamification in education. Computers & Education, 925-933.
4. Shute, V. J. (2013). Gamification in education: What, how, why bother? Educational Technology Research and Development , 519-531.
5. Kapp, K. M. (2012). The gamification of learning and instruction.
6. Wouters, P., Van Nimwegen, C., Van Oostendorp, H., & Van Der Spek, E. (2013). Gamification: A review on the use of game-design elements in non-game contexts. *Computers in Human Behavior, 2120-2129.
7. Zamel, V. (1987). Writing as a process: A model for teaching. TESOL Quarterly, 165-187.
8. Raimes, A. (1983). Techniques in teaching writing. Oxford University Press.
9. Hyland, K. (2002). Second language writing. Cambridge University Press.
10. Swales, J. (1990). Genre analysis: English in academic and research settings. Cambridge University Press.
11. Leki, I. (1991). Academic writing: Teaching and learning processes. St. Martin's Press.
12. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2009). Learning together and alone: Cooperative, competitive, and individualistic learning*. Pearson.
13. Warschauer, M. (2000). Technology and second language learning. Longman.
14. Kern, R., & Warschauer, M. (2000). Using technology to support second language learning: Teacher education and implementation. Cambridge University Press.

Regina DJALALOVA
Student, Chirchik State pedagogical university

LINGUOCULTURAL ASPECT IN THE CREATION OF WIZARD WORLD BY J.K. ROWLING

Annatation: one linguistic and cultural aspect in the creation of the Wizarding World by J.K. Rowling is the use of a unique and distinct magical language, such as spells, incantations, and magical creatures' names. Rowling created a whole new vocabulary for the wizarding world, drawing inspiration from Latin, Greek, and other languages to give her magical language a sense of depth and authenticity.

Another aspect is the incorporation of various cultural references and traditions into the wizarding world. Rowling drew on British folklore, mythology, and history to create a rich and immersive magical world that feels familiar yet fantastical. The Hogwarts School of Witchcraft and Wizardry, for example, is reminiscent of traditional British boarding schools, but with a magical twist.

Keywords: *cultural influence, meta-semantic analysis, fiction, metalinguistic context language, neologisms, corpus analysis, linguocultural aspect.*

Аннотация: один лингвистический и культурный аспект в создании Волшебного мира Дж.К. Роулинг – это использование уникального и особого магического языка, такого как заклинания, заклинания и имена волшебных существ. Роулинг создала совершенно новый словарный запас для волшебного мира, черпая вдохновение из латыни, греческого и других языков, чтобы придать своему магическому языку ощущение глубины и аутентичности.

Другим аспектом является включение различных культурных отсылок и традиций в волшебный мир.

Роулинг использовала британский фольклор, мифологию и историю, чтобы создать богатый и захватывающий волшебный мир, который кажется знакомым, но фантастическим. Например, школа чародейства и волшебства Хогвартс напоминает традиционные британские школы-интернаты, но с магическим уклоном.

Ключевые слова: *культурное влияние, метасемантический анализ, художественная литература, металингвистический контекст языка, неологизмы, корпусный анализ, лингвокультурный аспект.*

Annotatsiya: J.K. Rouling tomonidan "Sehrgarlar dunyosi"ning yaratilishidagi til va madaniy jihatlardan biri. Rouling afsunlar, afsunlar va sehrli mavjudotlarning nomlari kabi noyob va maxsus sehrli tildan foydalanishi. Rouling sehrli tilga chuqurlik va haqiqiylik hissi berish uchun lotin, yunon va boshqa tillardan ilhom olib, sehrgarlar dunyosi uchun mutlaqo yangi lug'at yaratdi.

Yana bir jihat - sehrgarlar dunyosiga turli xil madaniy ma'lumotlar va an'analarni kiritish. Rouling ingliz folkloridan, mifologiyasidan va tarixidan foydalanib, o'zini tanish, ammo fantastik his qiladigan boy va immersiv sehrli dunyoni yaratdi. Misol uchun, Xogvarts jodugarlik va sehrgarlik maktabi an'anaviy Britaniya internat maktablarini eslatadi, lekin sehrli burilish bilan.

Kalit so'zlar: *madaniy ta'sir, metasemantik tahlil, badiiy adabiyot, tilning metallingvistik konteksti, neologizmlar, korpus tahlili, lingvomadaniy aspekt.*

INTRODUCTION

Harry Potter's new magical words are famous among linguists and lexicographers as well as young people. The writer created many new words from this book, most of which are now commonplace. The author wrote spells and wizarding words in Latin and French. Thus, many international publishers struggle to express the author's intent while translating. Several terms require not only translation but also meta-semantic methods, semantic alterations, and linguocultural considerations. The Cambridge English Corpus (CEC), a multi-billion collection of modern spoken and written English, and our most recent spoken British English corpus can be used to examine this impact on modern English. Corpus linguistics will be used to examine how Harry Potter words have influenced modern English.

LITERATURE REVIEW

Translation scholars have researched Harry Potter language. Translating new words in children's fantasy fiction, especially names with meanings, is difficult, according to Jentsch (2002). The Dog Star is "Sirius" and Sirius Black can turn into a dog.

Translators must select whether to translate or keep names and terms in English. English names evoke a British boarding school, even if readers miss hidden undertones. However, translating names may lose Rowling's flair and meaning. For instance, "Hogwarts" conjures up pigs and warts, which may be lost in translation.

Astrén (2004) investigated the difficulties of translating Harry Potter names and terms into Swedish and Norwegian. She mixed translated and untranslated terms to preserve the author's style. Some words were translated directly, while others were kept in English with Swedish endings.

Literature has been studied for word creation. Leeb-Lundberg's 1909 study examined Rudyard Kipling's neologisms and word development.

METHODOLOGY

The sociological and economic effects of "running out" magical capital on wizards and Mudbloods must be considered in Potter's wizarding world. Critical and political opposition define current Potter Studies. Power, legitimacy, and variety are crucial in the Potterverse's cultural ambiguity, which naturalizes difference. Politics stalk J.K. Rowling and her universe due to the “ideological legacies of their ancestors”. Thus, some call Potter poetry a "failed fantasy" with negative social normative consequences for race, disability, gender, consumerism, social awareness, and diversity. Potter Studies' difference and apathy are criticized here.

Rowling invented Wizarding World spells, incantations, and vocabulary. Latin and other old languages give wizards and witches' spells and incantations potency.

In J.K. Rowling's Wizarding World, language molds magic and deepens wizards' and witches' spells, incantations, and terminology. Rowling uses Latin and other ancient languages to create a magical lexicon that improves her works' otherworldly atmosphere. Harry Potter charms and incantations are unique in using Latin roots. Wizards and witches' spells are powerful, mysterious, and traditional due to ancient Latin. For instance, "Lumos," which produces light from a wand, derives from the Latin word for light ("lumen"), explaining its purpose.

Rowling created a mystical language beyond Latin using mythology and other old languages. Thus, "Wingardium Leviosa," which levitates things, may originate from "levi," Greek for light or airy. This linguistic combination adds depth and complexity to the magical world, weaving cultural and historical analogies. In addition to spells and incantations, Rowling added magical terminology and phrases to the Wizarding World. These odd words, such as "Hippogriffs" and "Blast-Ended Skrewts" and "Portkeys" and "Pensieves," enrich the imaginative atmosphere and reflect the magical community's customs and beliefs. Rowling's

meticulous creation of the Wizarding World's magical language improves the plot and captivates readers of all ages. Rowling uses ancient traditions and mythology to create a world where words are powerful and magic is in every incantation.

RESULT

J.K. Rowling created many Harry Potter terms. The table below lists some of the most prevalent Cambridge English Corpus words. These words are utilized outside of Harry Potter talks, which is interesting. These examples apply word meaning to real life. Spoken BNC discussions showed several examples of this.

Cultural allusions The Wizarding World draws from mythology, folklore, and history. Dragons and unicorns come from global folklore, whereas Hogwarts is modeled after British boarding schools. J.K. Rowling's Wizarding World mixes mythology, folklore, and history. Rowling has built a rich, immersive magical world that appeals to readers worldwide by blending cultures and traditions. Hogwarts School of Witchcraft and Wizardry, modeled after British boarding institutions, is a major cultural reference in Harry Potter. Hogwarts combines British education with magic, from the castle's great design to the house system and Quidditch contests. The school's rich history, venerable customs, and eccentric instructors make it adored by readers of all ages.

DISCUSSION

Linguocultural factors shaped J.K. Rowling's Wizarding World and Harry Potter's magical world. Rowling uses mythology, folklore, and culture to create a diverse universe that appeals to readers of many origins. Latin-based incantations and spells are important to Wizarding World culture. Latin is connected with education, science, and magic, therefore adding it to the magical language gives wizards and witches' spells a mystique and complexity. This language strengthens the magical world's authenticity and continuity with past magical practices. Rowling incorporates British culture and history into the Wizarding World, such as Hogwarts School of Witchcraft and Wizardry's boarding school-like architecture. The characters and situations are more relevant to British readers due to the use of British English accents and slang. The famous English writer mixes mythical creatures, folklore, and magical practices from diverse countries into the Wizarding World. Dragons, centaurs, and house-elves come from global mythology, while divination and potion-making are rooted in magical traditions.

CONCLUSION

J.K. Rowling's linguocultural elements in the Wizarding World enhance the plot and show magic's universality and the connectivity of cultures. Rowling creates a rich and engaging world that captivates readers of all ages by mixing languages and cultures. Rowling's great attention to linguistic and cultural detail in the Wizarding World creates a rich and engaging environment that feels both real and magical. Rowling enables readers to explore a fantasy world anchored in history, mythology, and human experience through her careful use of languages, traditions, and conventions. Rowling creates a captivating, complicated universe that invites readers to explore its mysteries and uncover new delights with each turn of the page.

REFERENCE

1. Algeo, J. (2006). Neologisms: The New Words of the Nineties. In C. M. Rader (Ed.), A Modern English Lexicographer: Studies in Honour of Robert W. Burchfield (pp. 135–152). Oxford: Oxford University Press.
2. Crystal, D. (1997). "English as a Global Language." Cambridge: Cambridge University Press
3. Colbert, D. 2001. The Magical Worlds of Harry Potter: A Treasury of Myths, Legends and Fascinating Facts. New York: Berkley Books.
4. Davies, E.E. A Goblin or a Dirty Nose? The Treatment of Culture-Specific References in Translations of the Harry Potter Books. 2003- p. 65-100.
5. Harry Potter and the Chamber of Secrets. London: Bloomsbury. 1998- p.480
6. Mugglestone, L. Lost for Words: The Hidden History of the Oxford English Dictionary. Yale University Press. 2012- p. 336.
7. Ogden, C.R. and Richards, I.A. The Meaning of Meaning. London: Routledge and Kegan Paul 1923- p.386 Ogden, C.R. and Richards, I.A. The Meaning of Meaning. London: Routledge and Kegan Paul 1923- p.386
8. Plag, I. Word-formation in English. Cambridge: Cambridge University Press. 2003-p.245
9.Yusupov Oybek Nematjonovich COGNITIVE SEMANTICS IN CONTEXT East European Scientific Journal 2026- p.135-137
10. Кембриджский международный корпус, http://www.cambridge.org/us/esl/catalog/subject/custom/item3637700/Cambridge-International-Corpus-Cambridge-International-Corpus/?site_locale=en_US

Парвина НАРЗУЛЛАЕВА,
кафедра педагогики и психологии Теория и методология образования и обучения (начальное образование) 2 курс магистратуры, Азиатский международный университет

РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ МЛАДШИХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА

Annotatsiya: ushbu maqolada integrativ yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarini mantiqiy fikrlashini rivojlantirish va uning ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: *mantiqiy fikrlash, o'qituvchi, bilim, malaka, boshlang'ich sinf, ta'lim-tarbiya, integratsiya.*

Аннотация: в данной статье говорится о развитии логического мышления учащихся младших классов на основе интегративного подхода и его значении.

Ключевые слова: *логическое мышление, учитель, знания, компетентность, начальная школа, образование, интеграция.*

Annatation: this article talks about the development of logical thinking of elementary school students based on an integrative approach and its importance.

Key words: *logical thinking, teacher, knowledge, competence, elementary school, education, integration....*

Введение

Учитель должен не только дать ученику знания, умения и навыки, но и научить применять их в жизни. Необходимо развивать неординарность мышления, отказаться от метода решения задач с помощью «подражания». Согласно исследованиям психологов, в младшем школьном возрасте необходимо формировать логическое мышление и нестандартный подход к решению задач. Если в дошкольном возрасте ведущая игровая деятельность ребенка в начальной школе его мышление становится основной функцией. Развитие умственной деятельности является приоритетной задачей в начальной школе. Логическое мышление организует обучение ребенка принимать решения в нестандартных ситуациях, а также находить необходимую информацию, используя полученные знания, умения и навыки. Все это свидетельствует о том, что развитие логического мышления, если оно и не является основной задачей, становится одной из важнейших в период обучения ребенка в начальной школе. В развитии логического мышления важное значение имеют: анализ, синтез, работа с понятиями, формулирование выводов, рассуждение, спор, а главное, выработка привычки к самостоятельному мышлению, поиску необычных решений. Умственную деятельность, как и любую другую деятельность, необходимо тренировать и развивать. В современном мире ребенок часто сталкивается с подобными трудностями, поэтому эта тема на сегодняшний день является наиболее актуальной.

В Законе Республики Узбекистан «Об образовании» от 23 сентября 2020 года, в «Стратегии развития» Республики Узбекистан на 2022–2026 годы» и в других нормативных документах определены задачи реформирования системы непрерывного образования, которая является основой успешной реализации работы со студентами в образовательном процессе, формирования их как зрелого поколения на государственном уровне. В частности, в статье 9 Закона «Об образовании» отмечено, что «уделялось внимание грамотности, знаниям, умениям и знаниям, необходимым для продолжения общего среднего образования у учащихся начальных классов», направленным на формирование основ умений и навыков».

Литературный анализ и методология

Студентам важно получить качественное образование, основанное на вышеизложенных обоснованных мнениях. Необходимыми считаются навыки логического мышления, необходимые для применения полученных знаний на практике. Поэтому логическое мышление занимает важное место в жизни людей. Именно поэтому мы назвали нашу тему: «Методика развития умений логического мышления у учащихся начальных классов на основе интегративного подхода». Прежде чем узнать, как развить у учащихся навыки логического мышления, давайте рассмотрим содержание основных понятий данной темы. Профессор Р.А. Мавлонова пишет: «интеграция» означает «целое», поэтому давайте посмотрим, каковы различные части процесса роста мышления и что такое интеграция как явление с терминологической и методологической точки зрения. Слово «интеграция» происходит от латинского integration – восстановление, заполнение, целого слова «целое число». Интеграция – это не механическое объединение наук, этот синтез – возникновение чего-то нового, открытия. Это соединение отдельных систем и создание единой новой вещи. Интегративное образование создает возможность учащимся иметь более полную и всестороннюю картину окружающего мира. Дети смогут четко и ясно выражать свои знания на практике, поскольку при таком подходе возможность расширения сущности знаний включает в себя такие понятия, как представление мира как целого, взаимозависимого.

Дискуссия и теория

Интегрированные уроки предусматривают обязательное развитие творческой деятельности учащихся. Это позволяет использовать содержание всех учебных предметов, обращаться к окружающим событиям и явлениям жизни, черпать информацию из различных областей науки, культуры и искусства. Таким образом, интегрированное образование создает новые условия для работы будущих учителей начальной школы, что считается необходимым условием развития творческой активности, способствующей погружению в проблемы взаимосвязанных предметов.

Интегративные занятия в начальных классах име-

ют следующие преимущества перед традиционными занятиями:

▪ интегративные занятия помогают повысить мотивацию обучения, сформировать интерес учащихся к знаниям, увидеть всю научную картину мира и рассмотреть явление с нескольких сторон;

▪ способствовать развитию речи, формированию у учащихся умения сравнивать, обобщать, делать выводы; интенсификация учебного процесса, снятие чрезмерного напряжения, перегрузок;

▪ интегративные занятия углубляют понимание науки, расширяют кругозор, способствуют формированию многогранной, гармоничной и интеллектуально развитой личности;

▪ интеграция – источник нахождения связей между фактами, подтверждающими или углубляющими те или иные выводы и наблюдения, учащихся по различным предметам;

▪ интегрированные занятия позволяют систематизировать знания;

▪ интегративные занятия в большей степени формируют общенаучные и рациональные навыки учебной работы,

▪ интегративные занятия способствуют повышению профессионального мастерства учителя, так как требуют овладения методом интенсификации учебного процесса, реализации деятельного подхода в обучении.

Основные принципы интегрированного урока заключаются в следующих аспектах:

– весь урок подчинен авторской идее, урок объединен основной идеей (ядром урока);

– урок имеет целостный вид, этапы урока являются составными частями целостной части;

– этапы и компоненты урока логически и системно связаны между собой;

– выбранные для занятия дидактические материалы соответствуют плану;

– информационная цепочка организована как «данная» и «новая» и отражает не только структурную, но и смысловую связь.

Согласованность структуры достигается последовательностью, но не исключает параллельной связи (в первом случае соблюдается последовательность действий, во втором выполняются соответствующие задания, соответствующие другой логически построенной идее).

Результат

Сегодня в образовательном процессе преподаватель должен не только передать определенный объем знаний, но и научить учащихся самостоятельно добывать новую информацию и творчески ее обрабатывать. В такой ситуации серьезное внимание следует уделить проблеме формирования логической грамотности школьников. Таким образом, сегодня важно использовать элементы логики в развитии логического мышления школьников. Одной из важных задач является улучшение содержания элементов логики, применение их учащимися на высоком уровне, а также совершенствование методики преподавания при обеспечении интеграции тем. Таким образом, накопленный опыт совершенствования этих задач приводит к ряду противоречий, связанных с логической подготовкой студентов:

– конфликт между потребностями учащихся в знании элементов логики и реальным уровнем их логической грамотности;

– конфликт между необходимостью создания комплексной системы обучения логике в школе и ориентацией на формирование и развитие отдельных групп способностей, а не всей совокупности логических и общелогических умений;

– целесообразность изучения логики в течение длительного времени.

В ведущих учебных заведениях мира создаются эффективные механизмы развития логического мышления учащихся за счет внедрения преподавания естествознания, интегрированных интерактивных образовательных технологий, виртуальных и экспериментальных проектов для развития интеллекта и мировоззрения учащихся. Также ярко проявляется необходимость формирования и развития логического мышления у учащихся. Формирование логического мышления учащихся – как целостная система включает в себя цель обучения, деятельность преподавателя, деятельность учащихся, образовательный результат, содержание обучения, форму, методы и средства, а оно, в свою очередь, имеет свои собственные, связанные с мотивационной средой. преподавания.

Заключение

В заключение можно сказать, что чем больше обучающиеся будут решать логические задачи и чем больше они будут сталкиваться с данной ситуацией, тем больше повысятся их знания и мировоззрение. Увеличивая количество таких вопросов в наших учебниках, ученики будут развиваться и умственно. В связи с этим ученые проводят дополнительные исследования.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. О стратегии развития Нового Узбекистана на 2022–2026 гг. Указ Президента Республики Узбекистан №ПФ-60 от 28.01.2022.

2. Хайитов А., Мансурова С. (2022). Педагогические условия формирования экологических компетенций у учащихся младших классов на основе интегративного подхода. Наука и инновации, 1(B7), 1009–1015.

3. Мавлонова Р., Вохидова Н. и др. Педагогика, инновации и интеграция начального образования. Методическое пособие. - Т.: «Наука и техника», 2011. – 314 с.

4. Тошпулатова Ш.О. Развитие навыков логического мышления учащихся. Пед. наука. ... (доктор философии) дисс. автореф. - Самарканд. 2019. 14–20 с.

5. Хаитов А.И. Педагогика начального образования, инновации и интеграция. Методическое руководство. Т. : «Зухра Барака Бизнес», 2021. – 129 с

Bahora KO‘CHAROVA,
Qashqadaryo viloyati Nishon tumani
18-maktab o‘quvchisi

DILLARNI HAYAJONGA SOLAYOTGAN SO‘NGGI QO‘NG’IROQ!

Ko‘pga emas vaqtincha,
Maktabjonim yaxshi qol.
Kuzning ilk kunlarida,
Bizni o‘z bag’ringa ol,

Ilm olib o‘rganib,
Kamolotga yetamiz.
Samolarga intilib ,
Orzu qo‘lin tutamiz.

Ostonangda quvonib,
Baxt neligin angladik.
Quchog’ingda sevinib ,
Hayot kuying tingladik.

Barchamizga ma’lumki may oyi ham tobora yakunlab bormoqda. 25-may so‘ngi qo‘ng’iroq bayrami yaqinlashmoqda. Barcha bitiruvchi yoshlarimizning qalbidagi hayajon yuz-ko‘zlarida aks etmoqda. Barchada bayramona kayfiyat bayramga tayyorgarlik avj olmoqda.Bitiruvchi yoshlar singari biz ham jonajon maktabimiz bilan xayrlashar ekanmiz ko‘pga emas, tez orada biz yana jonajon maktabimiz bag’riga chopqillab qaytamiz. Biz yozgi ta’til davomida ma’naviyatimizni yuksaltiruvchi kitoblar bilan oshno bo‘lmoqchimiz. Mening ham uyimda shaxsiy kutubxonam bor. Kutubxonamni sara durdona asarlar bilan boyitaman. Zero, boyitibgina qolmay, ularni mutolaa qilishga harakat qilaman. bugun maktab bitiruvchilarining ko‘zlariga qarar ekanman, barchasining ko‘zlarida yosh qalqiyapti, ko‘ngli hayajondan o‘rtanyapti. Darhaqiqat, bu tabiiy hol. Chunki, endi maktabda sinfdoshlar bilan o‘yin-kulgi qilishlar, oppoq qor butun olamni qoplaganda qorbo‘ron o‘ynashlar yo‘q. Lekin har bir bitiruvchi yosh ko‘zlari chaqnab, ertangi kunini, yorug’ kelajagini o‘ylab mardona odimlamoqda. Zero, hurmatli prezidentimiz ta’birlari bilan aytganda, “Bugunimizning ertasi ertamizning kelajagi” bo‘lgan har bir yosh ilm olish uchun olg’a intilmoqda!